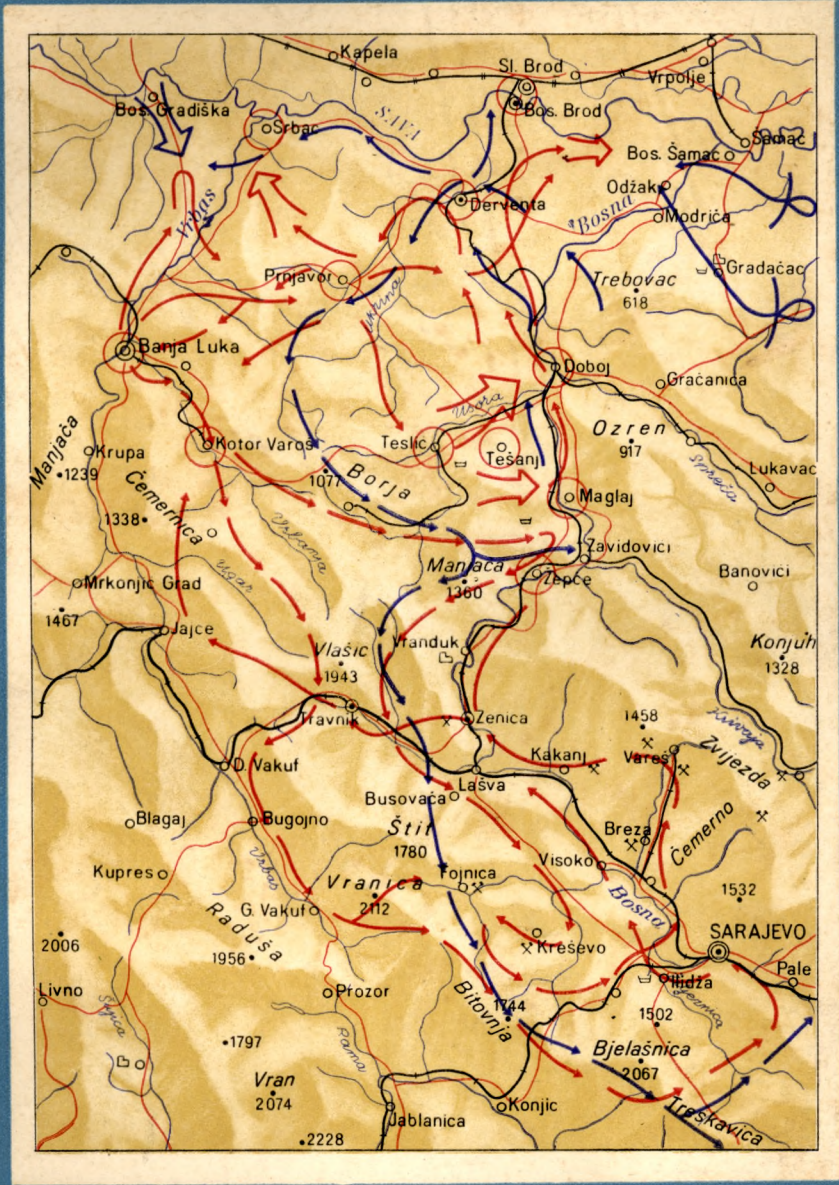

MLADEN VUKOSAVLJEVIĆ • DRAGO KARASIJEVIĆ

PEDESET TREĆA

NOU SREDNJOBOSANSKA DIVIZIJA

PEDESET TREĆA
NARODNOOSLOBODILAČKA UDARNA SREDNJOBOSANSKA DIVIZIJA

Autori:
Vukosavljević Mladen — Drago Karasijević

Za izdavača:
Miralem Ljubović

Recenzenti:
Đurađ Predojević — Đurin, Adem Hercegovac, Edhem Pabrić,
Stevo Samardžija, Dušan Misirača i Luka Đaković

Lektor:
Profesor Juraj Marek

Korektor:
L. Stanimirović

Izdanje: Novinsko izdavačko preduzeće „ZADRUGAR” — Sarajevo

Štamparija „Prosveta” — Požarevac

P R E D G O V O R

„HRONIKA” 53. SREDNJOBASANSKE NOU DIVIZIJE je još jedan značajan doprinos upoznavanju rata i revolucije naroda Jugoslavije. To je vrijedno djelo koje će dobro poslužiti sadašnjim i budućim generacijama da bolje upoznaju borbu naroda Srednje Bosne, druge polovine 1944. godine i do juna 1945. godine.

Autorima se zaista mora odati puno priznanje na njihovom dugogodišnjem i strpljivom radu u prikupljanju građe, izučavanju obimne, a istovremeno za neke događaje oskudne dokumentacije i drugih izvora koji su poslužili za pisanje „Kronike”. Posebno autorima treba odati priznanje na njihovoj punoj objektivnosti prikazivanja istorijske stvarnosti isključujući svaki subjektivizam, emotivnost ili tendenciozno prikazivanje zbog raznih okolnosti i uticaja. Takav pristup i rad autora na hronici dali su ovom djelu visoku vrijednost koje može poslužiti mnogim piscima i istoričarima za bolje upoznavanje učešća naroda Srednje Bosne u ratu i revoluciji.

„Hronika” 53. srednjobosanske NOU divizije je zaista hronika o borbi naroda Srednje Bosne, poslednjih dana rata i revolucije naroda Jugoslavije. Autori su sasvim tačno istakli da je 53. divizija izrasla i razvila se iz naroda na području srednje Bosne, na tom području je vodila borbu do kraja rata i na tom području je obezbeđivala rad i razvoj revolucionarne narodne vlasti.

„Hronika” 53. divizije nije samo deskripcija. Ona je znatno više od toga. Ona pored detaljnog opisa daje ocjene i zaključke divizije, unutrašnjih problema koji su izrastali, način kako su se rešavali itd. Čitalac će se već u početku knjige upoznat sa problemom formiranja divizije pa do njenog punog izrastanja i razvoja.

Protivnici sa kojima je divizija vodila borbu, Nijemci, ustaše, četnici, milicija, domobrani, zeleni kadar, Čerkezi, nedićevci, i drugi su prikazani dokumentovano i sasvim objektivno bez precjenjivanja ili potcjenjivanja.

Čitaoci će kroz ovu hroniku po prvi put imati prilike da se detaljnije upoznaju sa stvarnim snagama protivnika sa kojima se borila 53. divizija. Te snage nisu bile male i utoliko su veće bile pobjede divizije.

Posebno što treba, istaći u predgovoru, jeste značaj divizije u borbi protiv glavnih snaga kontrarevolucije četnika Draže Mihajlovića i Pavla Đurišića, kao i četnika sa područja srednje Bosne. Narod srednje Bosne sa svojom 53. divizijom kome su četnici izdajom, masovnim zločinima, nasiljem i pljačkom pune četiri godine nanosili veliko zlo u neodoljivom jurišu, zadao im je uništavajući i konačni udarac. Time su sinovi i kćeri srednje Bosne sprali sramnu ljadu i mrlju suvjetle istorijske prošlosti svoga područja i dokazali da četnici nikada nisu imali podrške u narodu Srednje Bosne, već da su se održavali isključivo pomoću Njemačkog fašističkog okupatora.

Treba istaći da u „Hronici” 53. Srednjobosanska NOU divizija neke je događaje trebalo šire obraditi i dati više prostora na račun drugih. Možda je trebalo više istaći značaj i ulogu partijske i omladinske organizacije, vojno-pozadinskih organa, partizanskih odreda i dr. Ali teško je pravilno proporcijalno odrediti čemu dati veći značaj u opisivanju tako složene dinamične prošlosti u kojoj su se događaji i procesi razvijali svakodnevno, uslovljavali promjene i kojima je trebalo dati pravilan zaključak i ocjene.

U svakom slučaju autori su uspjeli da nam opišu borbe 53. divizije istorijski objektivno.

„Hronika” 53. srednjobosanske divizije poslužiće da se bolje sagleda revolucionarna prošlost naroda srednje Bosne.

ĐURAD PREDOJEVIC — ĐURIN

U V O D

Pedeset treća narodnooslobodilačka udarna divizija poznatija je pod imenom Srednjobosanska divizija. Ona taj naziv nosi sa punim pravom iz više razloga:

Prvo, ova je Divizija formirana na teritoriji srednje Bosne.

Drugo, sve jedinice Divizije: brigade, divizioni, samostalni bataljoni i čete, formirane su na teritoriji srednje Bosne.

Treće, prilikom formiranja, ljudstvo je, kako boračko, tako i veći dio komandnog kadra, bilo porijeklom sa teritorije srednje Bosne. Tek kasnije, poslije amnestije AVNOJ-a i poziva maršala Tita, Diviziji se predao i ušao u njezin sastav veći broj domobrana.

Četvrto, Divizija je do kraja rata vodila borbu na teritoriji srednje Bosne, pa je njezina borbena tradicija vezana za tu teritoriju.

Peto, Divizija je nastala kao logičan nastavak procesa neprekidnog uspona i razvoja borbe naroda srednje Bosne pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije od 1941. godine.

S obzirom na to da je 53. divizija srednjobosanska divizija i da je vodila borbe na teritoriji srednje Bosne, potrebno je ukratko navesti zbivanja i događaje koji su prethodili njenom formiranju i uslovili ga.

Geografski, srednja Bosna obuhvata po prostranstvu veliko područje koje je ograničeno desnom obalom rijeke Vrbasa, od izvora do ušća u rijeku Savu, nizvodno desnom obalom rijeke Save do ušća rijeke Bosne u rijeku Savu, uzvodno lijevom obalom rijeke Bosne i na zapad do Kreševa i Fojnice.

Odlukom Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu teritorija srednje Bosne je 1941. godine podijeljena na dva dijela:

— dio sjeverno od Zenice, Travnika i Jajca, pa nizvodno desnom obalom rijeke Vrbasa u rijeku Savu, nizvodno desnom obalom rijeke Save do ušća rijeke Bosne i lijevom obalom rijeke Bosne do Zenice, je određen kao posebna teritorija pod nazivom srednja Bosna;

— dio južno od komunikacije Zenica — Travnik — Jajce, je uključen u sastav teritorije zapadne Bosne.

Ova podjela je ostala do kraja rata. Prema tome, srednja Bosna u toku rata i revolucije obuhvatala je područje koje je odredio Oblasni komitet; ona nije geografski pojam.

Radi temeljitijeg razmatranja, odnosno lakšeg shvatanja, određenih pitanja stanovništva srednje Bosne, potrebno je da se obuhvati deset srezova bivše Jugoslavije, od kojih neki nisu u potpunosti geografski dio srednje Bosne. Činimo to iz razloga što je stanovništvo i tih geografskih dijelova učestvovalo posredno ili neposredno u borbi naroda srednje Bosne.

Na području srezova bivše Jugoslavije: banjalučkom, derventskom, dobojskom, kotorvaroškom, maglajskom, prnjavorskom, teslićkom, travničkom, zeničkom i žepačkom živjelo je, 1931. godine, ukupno 454970 prisutnih stanovnika, od čega 235313 muškaraca i 219657 ženskih lica.¹

Kad se posmatra samo za rad sposobno stanovništvo, vidi se da je u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu, kao samostalnih ili zakupaca, bilo zaposleno i muškaraca i žena ukupno 59691; u industriji i zanatstvu ih je bilo 4165; u trgovini, kreditnim ustanovama i saobraćaju — 2091; u javnim službama — 224 i u ostalim djelatnostima — 4156.

¹ Definitivni rezultati popisa stanovništva 1931. godine; Izdanje Opšte državne statistike, Beograd.

Nema podataka o nacionalnom sastavu ovog stanovništva jer je bivša Jugoslavija poistovjećivala vjeru i naciju. Polazeći od toga, u navedenih deset srezova živjelo je 199 604 Srba, 109 757 Muslimana, oko 100 000 Hrvata i oko 37 000 lica ostalih poznatih narodnosti: Poljaka (samo u srezu Prnjavor oko 15000), Ukrajinaca, Ceha, Nijemaca, Italijana, zatim oko 8 000 ostalih i lica nepoznate nacionalne pripadnosti.

U pogledu pismenosti stanje je bilo slijedeće: ukupno pismenih lica 89108, od čega muškaraca 631 143 i žena 25 965, dok je nepismenih bilo ukupno 203 969, to žena 114140 i muškaraca 89829. Odnos između ukupno nepismenih i pismenih je vrlo nepovoljan (203969:89108), a među ženama još nepovoljniji (114140:25969). U tom pogledu najteže stanje je bilo u tesličkom srezu, gdje je odnos nepismenih prema pismenima bio 21603 :5387.

Na teritoriji srednje Bosne živjelo je deset narodnosti (Srbi, Hrvati, Muslimani, Slovenci, Poljaci, Ukrajinci, Česi, Nijemci, Italijani, Rusini), a kako se vidi, to su bili, u ogromnoj većini, zemljoradnici, pretežno siromašnog imovnog stanja, sa posnom zemljom, primitivnim poljoprivrednim alatom i nedovoljnom stokom, opterećeni brojnom porodicom, dugovima i porezima. Malobrojno radništvo bilo je istovremeno vezano za radionicu, odnosno radilište i porodicu, pa se presporo razvijalo u revolucionarnu klasu. Odnos poljoprivrednika i radnika bio je 59691 :4165. Nasuprot njima i zbog njih bio je razvijen državni aparat za ugnjetavanje seljaka i radnika.

Komunistička partija Jugoslavije, sistematskim radom, od dolaska Josipa Broza Tita za njezinog sekretara, izvršila je potrebne pripreme i pvela odlučnu borbu protiv rastućeg fašizma u zemlji.

Građanske partije su se borile da imaju i imale jak uticaj na politički život i rad naroda srednje Bosne. Predstavnici tih partija, naročito korteši u licu seoskih bogataša, kafedžija i trgovaca, opštinskih bilježnika, knezova i šumara, borili su se da njihove partije ostvare prestiž i što bolje izborne rezultate.

Na izborima 1935. godine, u navedenim srezovima, četiri građanske partije su istakle svoje kandidate. Od ukupno 91468 datih glasova kandidati Jugoslovenske radikalne zajednice (nosilac liste Bogoljub Jeftić) dobili su 47710, ili 52,37%; Hrvatske seljačke stranke (nosilac liste Vlatko Maček) 41 592, ili 45,30%); Zbora (nosilac liste Dimitrije Ljotić) 30, ili 0,03%, i Jugoslovenske nacionalne stranke (nosilac liste Božo Maksimović „Kundak”) 2 096, ili 2,30% glasova, od čega samo na teslički srez otpada 1531 glas.²

Vidi se da su tada na teritoriji srednje Bosne čvrsta uporišta imale, uglavnom, dvije stranke: Jugoslovenska radikalna zajednica (JRZ) i Hrvatska seljačka stranka (HSS), sa kojom su istupale Zemljoradnička stranka i Jugoslovenska muslimanska organizacija. Njihove snage prema snagama JRZ-e bile su neznatne.

Da bi učvrstio svoj režim i dobio podršku za saradnju sa fašističkim silama osovine, knez Pavle Karađorđević, tadašnji kraljevski namjesnik, sklopio je uz pomoć Dragiše Cvetkovića sporazum sa dr-om Vlatkom Mačekom, dajući izvjesna veća prava hrvatskoj buržoaziji. Uskoro poslije toga sporazuma zabranjeni su klasni sindikati u Hrvatskoj i cijeloj Jugoslaviji a mnogi rukovodeći komunisti i sindikalni funkcioneri strpani su u koncentracione logore. Iz osnove ove sprege srpske i hrvatske buržoazije razvio se borbeni savez četnika i ustaša 1942. godine protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

Ujedinjena buržoazija, predvođena vladom Cvetković-Maček, sve više i otvorenije se vezala za Njemačku i Italiju, pa je sa Njemačkom, 25. marta 1941. godine, potpisala Pakt o nenapadanju i saradnji. Narod, a i narod srednje Bosne, je taj pakt oborio 27. marta 1941. godine i time izazvao gnjev i odluku Hitlera da se ratom obračuna sa Jugoslavijom. Njemačka je, 6. aprila 1941. godine, izvršila mučki napad, bez objave rata. U kratkotrajnom otporu Njemcima, u čemu su jedino komunisti odranije pripremani na borbu protiv fašizma, služili kao izvanredni primjeri, imao je udjela i narod srednje Bosne. On je bio svjedok teške izdaje i kukavičluka kako vladajućih političkih, tako i vojnih rukovodilaca. U Doboju i planini Borje, 2. armija bivše Jugoslavije ostavila je svoje cjelokupno naoružanje, koje su Nijemci zaplijenili, ali je i narod mnogo toga sakrio.

Njemački fašistički okupator, kao i svaki osvajač, doveo je na vlast ustaše sa zadatkom istrebljenja srpskog naroda. Cilj je bio da se raspiri bratoubilačka borba do međusobnog uništenja. U ljeto 1941. godine nastalo je vrlo teško stanje. Stradalo je hiljade i hiljade nevinih ljudi, žena i djece.

Sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Đuro Pucar Stari, početkom juna 1941. godine, u šumarskoj kućici na Šehitlucima, južno iznad Banja

¹ Izborna statistika 1935. godine; Izdanje Opšte državne statistike, Beograd.

Luke, sazvao je oblasno partijsko savjetovanje, kome su prisustvovali: Branko Babić, Vaso Butozan, Sefket Maglajić, Josip i Ivica Mažar, Osman Karabegović, Karlo Roje, Kasim Hadžić, Veljo Stojnić, Ljubo Babić, Ilija Došen, Boško Šiljegović, Mičo Šurlan i Relja Lukić. Na savjetovanju je donijeta odluka o političkoj mobilizaciji ljudi za borbu protiv okupatora i radu na prikupljanju oružja.

Odmah poslije toga stigao je član Vojnog rukovodstva pri Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu Mahmut Bušatlija i na sastanku odredio Oblasno vojno rukovodstvo za Bosansku krajinu, u koje su ušli: Osman Karabegović, Branko Babić, Kasim Hadžić i Josip Mažar. Ovo rukovodstvo je odredilo sreske povjerenike. Za srez Prnjavor u srednjoj Bosni određen je za povjerenika komunistu Zivo Preradović.

Na terenu srednje Bosne na pripremama oružanog ustanka već su uveliko radile tri partijske ćelije (Doboj, Teslić, Maglaj), a među njihovim članovima su bili: Edo Blažek, Fikret Dedić, Adem Hercegovac, Huso Hodžić, Fadil Imamović, Cedo Jaćimović, Kojo Jotić, Josip Jovanović, Ismet Kapetanović, Omer Kopic, Ivan Muzurkijević, Edhem Pobrić, Zivojin Preradović, Beba Veselić, Soka Veselić, Veljko Dorđević i dr., kao i 10 članova SKOJ-a. Oni su pronašli i odgovarajućim organizacionim formama povezali 85—90 aktivista, spremnih i sposobnih za rad na pripremama i dizanju ustanka u srednjoj Bosni.³

Po povratku Đure Pucara Starog sa savjetovanja u Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu, formiran je na planini Ponir Štab za Bosansku krajinu u sastavu: Danko Mitrov, komandant, Branko Babić, politički komesar, i Miljenko Cvitković, zamjenik komandanta.

U srednju Bosnu su određeni: Drago Mažar, Niko Jurinčić, Rade Ličina, Idriz Maslo, Ratko Bročeta, Vojo Mitrov, Vlado Kapor, Vlado Branković, Kane Bektašević, Drago i Milan Bubić, Husein i Adii Alagić, Petar Gajić i Edhem Karabegović, Slavko i Ivica Odić, Veljko Mladenović, Suljo Halalkić, Vinko Vinterhalter, Karlo Roje, Milan Radman i mnogi drugi.

Upornim radom komunisti su pronašli kod naroda i sakupili izvjestan broj pušaka. Grupa komunista na Šehitlucima se snabdjela iz Banjaluke sa 12 pušaka, 1300 metaka i 1 puškomitraljezom. Narod oko Doboja imao je najviše prikrivenog oružja, koje je vrlo korisno upotrijebio prilikom ustanka u ovom kraju.

Poslije porobljavanja Jugoslavije od strane Njemačke i njezinih saveznika, Komunistička partija Jugoslavije se stavila na čelo narodnooslobodilačke borbe. Oblasno partijsko i vojno rukovodstvo za Bosansku krajinu povjerilo je partijsko rukovođenje ustankom i borbom u srednjoj Bosni komunistima iz Banjaluke, kao i komunistima sa toga terena.

Komunisti su izvršili detaljne pripreme i uspostavili masovne kontakte sa narodom. Tada su otpočele borbe u srednjoj Bosni. Ustanak u Doboju 22. i 23. avgusta 1941. godine nije imao karakter masovnog pokreta, osim u području Maglaj—Doboj—Derвента, gdje je uticaj Partije bio najjači i gdje su mase pod tim uticajem prihvatile crvenu zastavu oružane borbe. Međutim, pod pritiskom neprijateljskih snaga od Broda i Zenice i represalija koje su izvršile ustanici su napustili Doboj, koji je već bio oslobođen osim gradine, i druga oslobođena uporišta i u većini otišli svojim kućama.

Mase su postupno, ali sve masovnije, ulazile u borbu, tako da se narodno-oslobodilački pokret proširio i krajem 1941. godine predstavljao jedinu vojno-političku snagu na prostranoj oslobođenoj teritoriji srednje Bosne, izuzev gradova. Komunisti su neumorno radili na daljem učvršćenju i jačanju borbe, putem organizacionog sređivanja ustaničkih jedinica i učvršćenja pozadine. Izvođene su i akcije na manja neprijateljska uporišta, a vršene su i pripreme za napad na gradove (Kotor-Varoš, Prnjavor).

Ustaničke snage u srednjoj Bosni su narastale i normalno se razvijale, ravnomjerno sa razvojem i jačanjem Komunističke partije. Vojnička organizacija je bila dobro ustrojena i funkcionisala je. U sastavu 3. krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, kome su pripadale partizanske jedinice u srednjoj Bosni, dejstvovala su dva bataljona; 5. bataljon u prostoru između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje a 6. bataljon, u ostalom dijelu srednje Bosne. Kasnije je formiran na terenu Srednje Bosne 4. Krajiški narodnooslobodilački partizanski odred sa oko 2 500 boraca naoružanih, 1700 pušaka, 25 puškomitraljeza i 1 bacačem. Slobodna teritorija obuhvatala je oko 4000 km². Jedinice su koncem decembra 1941. godine potpuno blokirale Prnjavor, Teslić i Kotor-Varoš.⁴

³ Sjećanje učesnika; Arhiva VII, k. 1 998, dok. br. 2—19/2, 2—8/2, 4—10/1, 1—9/2, 2—1/2, 5—14/1, 2—7/4 i 9—15/1.

⁴ Arhiva VII, dok. br. 2—1/1, k. 1 994.

Priredba za borce i narod u Kotor Varošu 1943. godine.
Horom diriguje Tvrz Dominik

Partijsko i vojno rukovodstvo na teritoriji srednje Bosne shvatalo je da su vojne pobjede i jaka vojna organizacija rezultat uspješnog političkog rada i da se takvim radom obezbjeđuje dalji sve uspješniji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta. Izgubilo je iz vida sljedeće činjenice, što su poslužile kao osnovica duboko negativnim političkim pojavama i negativno uticale na svijest masa:

- nepismenost i zaostalost naroda srednje Bosne, koji su bili baza podrške i snage konzervativnih i nazadnih shvatanja;

- uticaj građanskih buržoaskih partija bivše Jugoslavije, koje su još živjele u narodu;

- vrlo jak vjerski uticaj, koji se odražavao na zaostalosti naroda;

- postojanje jačih grupa i pojedinaca-političkih predstavnika bivše Jugoslavije, koji nisu stupili u partizanske redove, a prikriveno i intenzivno su politički djelovali na oslobođenom području srednje Bosne;

- jak uticaj obavještajnih službi i agenata okupatora i njegovih kvislinga;

- jak uticaj četničkog pokreta Draže Mihajlovića iz Srbije, koji je dopirao putem istočne Bosne;

- dugogodišnje vaspitanje masa u duhu nacionalne mržnje i šovinizma;

- jake, u osnovi progresivne tradicije srpskog naroda u borbi za slobodu protiv Turaka i Austrijanaca, od vremena četovanja Petra Mr konjića u Bosanskoj krajini, koje je neprijatelj umio da iskoristi za raspirivanje bratoubilačke borbe.

Spomenute okolnosti vijekovima su gomilane i njihovi negativni uticaji nisu mogli biti suzbijeni u kratkom ustaničkom razdoblju narodnooslobodilačkog pokreta. U ovako politički zaostalom terenu pred komuniste u Srednjoj Bosni postavljao se prvenstveno zadatak vrlo intenzivnog političko-vaspitnog rada u narodu. Međutim, komunisti u srednjoj Bosni zaokupljeni vojničkim operacijama zapostavili su politički rad sa masama.

To su iskoristili četnici u svojoj prevratničkoj aktivnosti. Proces klasne diferencijacije među ustanicima u Jugoslaviji počeo se odvijati krajem 1941 godine.

5 obzirom na to da je uticaj KPJ u masama ranije bio slab, a uticaj građanskih partija vrlo jak, monarhistički elementi su, sjedeći u pozadini, stalno rovarili protiv NOP-a. U periodu kada se on proširio i zahvatio široka područja Jugoslavije, kada se organizaciono i vojnički učvrstio, četnički elementi i pristalice monarhije iz redova Hrvatske seljačke stranke i Jugoslovenske muslimanske organizacije došli su do zaključka da je za njihov opstanak opasnija Komunistička partija Jugoslavije nego fašistički okupatori. Oni su tražili načina da oslobodilačku borbu naroda Jugoslavije orijentišu na put klasne borbe što je predstavljalo mogućnost za restauraciju bivše kapitalističke Jugoslavije, pa su tom cilju žrtvovali jedinstvo borbe protiv okupatora. Stigli su iz Srbije na teren srednje Bosne emisari Draže Mihajlovića i povezali se sa predratnim četnicima: Jovom Kitićem, Radom Radićem, Svetom Mitrovićem, Mitrom Popadićem, Ljubom Cakeljćem, Stankom Čenićem, Dušanom Babićem i dr. Pristupili su, odmah s proljeća 1942. godine, realizaciji utvrđenog plana uništenja partizana u srednjoj Bosni. U tome su ih pomagali Nijemci i ustaše. Uspjeli su da razviju svoju organizaciju i da do juna 1942. godine razbiju 4. krajiški narodnooslobodilački partizanski odred u srednjoj Bosni.

Oslobođeni prisustva većih partizanskih jedinica, jer su na teritoriji srednje Bosne ostale da djeluju manje grupe partizana ili pojedinci, četnici su odmah počeli da javno paktiraju sa Nijemcima i ustašama. Oni su, pod pokroviteljstvom Nijemaca, sklopili sporazum s ustašama o zajedničkoj borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Organizovali su svoju strahovladu, formirali koncentracioni logor i zabranili, pod prijetnjom smrti, i pominjanje partizana.

Iako vrlo malobrojni, članovi KPJ organizovani u gerilske grupe ili djelujući pojedinačno, predstavljali su i te kako važan činilac neprekidnog razvoja NOP-a u prostoru srednje Bosne. Četnici su se smrtno plašili njihove snage, odlučnosti i moralne podrške masa, pa su protiv njih pokretali katkad i pedeset puta veće snage. Što su mjere četnika bile drastičnije, to je sposobnost ovih boraca za prilagođavanje konkretnoj situaciji bila veća. Ta neravnompravna borba komunistička, u osloncu na saradnike i simpatizere na terenu, predstavljala je onu crvenu, neprekinutu nit, odnosno snagu narodnooslobodilačkog pokreta i naroda, koji nikada nije prihvatio četničku izdaju i saradnju s okupatorom.

U povoljnijim uslovima, kada su jedinice 1. proleterske divizije pomogle da se razbije glavnina četnika u srednjoj Bosni, razvio se jak pokret, u koji je stupilo hiljade novih mladih boraca. Prva proleterska divizija je došla na teren srednje Bosne u jesen 1942. godine. Ostala je sve do februara 1943. godine, kada je upućena na nove, još teže zadatke. Ostavila je iza sebe znatno bolje stanje nego što ga je zatekla. Formirano je partijsko rukovodstvo (Povjerenstvo) za srednju Bosnu, od 6 članova;⁵ ponovo je formiran, vojnički organizovan i dobro snabdjeven 4. KNOP odred (oko 400 boraca)⁶; oko 300 boraca je stupilo u jedinice 1. proleterske

divizije; formirani su narodnooslobodilački odbori, partijske ćelije, organizacije žena i omladine u mnogim selima. Među najznačajnije rezultate spadalo je ponovno stvaranje povoljnih uslova za još brže oživljavanje NOP-a i masovni pristup boraca narodnooslobodilačkoj vojsci.

Oblasni komitet KPJ i Operativni štab za Bosansku krajinu, rukovođeni potrebama jedinstvenosti i neprekidnosti borbe u Bosanskoj krajini, poklanjali su veliku brigu učvršćenju i daljem jačanju Narodnooslobodilačke vojske u prostoru srednje Bosne.

Poslije odlaska 1. proleterske divizije, na teren srednje Bosne najprije su uputili 1. i 2. krajišku brigadu, zatim, 31. maja 1943. godine, 5. NOU (kozaračku), a poslije nje i 12. NOU (krajišku) brigadu.⁷ Od ove dvije brigade i 4. KNOP odreda formirana je, 19. avgusta 1943. godine, 11. NOU divizija⁷⁻³. Ova divizija je 10. jula 1943. godine, oslobodila Prnjavor koji je postao važan centar za dalji razvoj NOB-e na terenu srednje Bosne.

Istovremeno, četnici su, u namjeri da se uspješnije suprotstave snagama 11. divizije, formirali svoj, Srednjobosanski četnički korpus, od pet brigada, sa Lazom Tešanovićem kao komandantom na čelu.

Sedamnaestoga oktobra 1943. godine, na Ceru kod Prnjavora, formirana je od većeg djela snaga 4. KNOP odreda 14. NOU (srednjobosanska) brigada. Za komandanta je postavljen Stevo Samardžija, a za političkog komesara Vojo Stupar. Brigada je imala 563 borca i dobro naoružanje. Istovremeno, formirana su i dva nova partizanska odreda: Tešanjско-teslički i Crnovrški.

Partijska organizacija se uporedo razvijala sa razvojem NOB-e. Oslobođenjem Prnjavora formiran je sreski komitet za Prnjavor sa sekretarom inženjerom Ljubom Božićem.

Kasnije je formiran okružni komitet za Srednju Bosnu. Pošto je to bilo veliko područje, radi lakšeg rukovođenja formirana su dva okružna komiteta KPJ : za Prnjavor, čiji sekretar je bio Ilija Kostić, i za Banjaluku, čiji sekretar je bila Dušanka Kovačević. Izvlačeći pouke i iskustva iz rada komunista za vrijeme

4. Krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, poklanjali su maksimalnu pažnju organizaciji i radu Partije u masama.

Prvu mjeru predstavljalo je razvijanje partijske organizacije na terenu. Formirali su tri sreska komiteta: za Prnjavor, sa sekretarom Brankom Soldatom; za Kotor-Varoš, sa sekretarom Milevom Ljubotinom, i za Travnik, sa sekretarom Rakom Tanovićem. U pet partizanskih odreda, kao jezgrima i snazi koja je stajala u neposrednoj vezi sa zadacima partijskih organizacija i narodnooslobodilačkih odbora na terenu, ojačane su partijske organizacije i poboljšan sastav komandnog kadra. U 17 mjesta i sela formirane su partijske ćelije, sa 96 povezanih i 4 nepovezana člana Partije. Cjelokupna partijska organizacija, koncem 1943. godine, imala je (bez organizacije u 11. diviziji) 308 članova i 52 kandidata. Ta situacija ogromno se razlikuje od situacije kada je u 4. KNOP odredu, pred njegovu likvidaciju od strane četnika, bilo svega 60 članova KPJ.

Partija je poklonila ne manju pažnju i **Savezu komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ)** i pomogla da se njegova organizacija na terenu srednje Bosne osposobi i afirmiše kao stvarni predvodnik mladih u borbi protiv okupatora i domaćih izadnjika. SKOJ je imao svoje organizacije po uzoru na organizacije Partije i mnogo širu mrežu organizacija Ujedinjenog saveza omladine Jugoslavije (USAOJ). Tada je USAOJ imao 11 odbora, 3 omladinska doma, 2 pionirska saveza i 4 čita-lacke grupe.

Antifašistički front žena (AFŽ) slijedio je razvoj Partije pa je tada u prostoru srednje Bosne imao: 6 opštinskih odbora, 31 seoski odbor i 7 kurseva za opismenjavanje, prvenstveno žena.

Narodnooslobodilački odbori su postojali u svim oslobođenim selima, a opštinski u Prnjavoru, Srpcu, Pojezni, Stanarima, Maslovarama, Sipragama i Vitovlju. Radom svih odbora rukovodio je sreski narodnooslobodilački odbor u Prnjavoru.

Okružni komiteti su rukovodili cjelokupnim ideološko-političkim i kulturno-prosvjetnim radom na terenu, koordinirajući rad sreskih i opštinskih društveno-političkih organizacija sa radom odgovarajućih organizacija 11. divizije (5, 12. i 14. brigada, a privremeno i 12. slavonska brigada), pet partizanskih odreda, dva

⁵ Po sjećanju Voje Stupara, u Povjerenstvo su ušli: Zaga Umičević, Duško Josipović, Vojo Stupar, Adem Hercegović i Đoko Perović.

⁶ Za komandanta Odreda postavljen je Stevo Samardžija, za političkog komesara Vojo Stupar, za zamjenika komandanta Ilija Slavnić i za pomoćnika političkog komesara Adem Hercegović; Arhiva VII, dok. br. 21/8, k. 1 417.

⁷ Prva i Druga Krajiška brigada a poslije njih i 12 Krajiška brigada prešle su u srednju Bosnu južno od Banjaluke forsirajući rijeku Vrbas, dok je 5 krajiška prigada pošla iz Kozare u srednju Bosnu sjeverno od Banjaluke prešavši preko mosta na Vrbasu u Klačnicama pod borbom.

vojna područja, četiri komande mjesta i dvije partizanske straže, koji su s okružnim komitetima bili povezani posredno, putem divizijskog partijskog rukovodstva.

Politička situacija na terenu srednje Bosne i stanje u jedinicama, u proljeće 1944. godine, bili su sve sređeniji. Društveno-političke organizacije su djelovale sve uspješnije, prodirući i u širinu i u dubinu. Apsolutna većina sela nastanjenih srpskim življem, i pored četničkih prijetnji i represalija, sve snažnije je podržavala narodnooslobodilačku borbu. Upravo, ta podrška predstavljala je bazu za dalje prodiranje i oslobađanje novih krajeva.

Partijske ćelije, sreski i okružni komiteti u srednjoj Bosni (bez brigada), kojih je bilo ukupno 53, sa prosječno po 6 članova Partije u svakom, bili su pokretači i nosioci najraznovrsnijih oblika društveno-političkog rada u masama. Organizacije SKOJ-a, USAOJ-a i AFŽ-a usmjeravale su svoju djelatnost na područja i sredine iz kojih su izrasle. Sve su one radile na izvršavanju osnovnih zadataka — jačanja fronta i pozadine, sa parolom: „Sve za front, sve za pozadinu”.

Intenzivni politički rad partijskih komiteta i jedinica na terenu srednje Bosne doprinio je da narod masovno učestvuje u pokretu i da hiljade i hiljade mladića i djevojaka stupi u srednjobosanske, proletherske, krajiške, slavonske i istočnobosanske jedinice. Najvećim rezultatom uspješnog političkog razvoja i oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika (četnika i ustaša) na teritoriji srednje Bosne može se smatrati stvaranje uslova za formiranje krupne srednjobosanske jedinice — 53. NOU divizije.⁸

⁷ Zbornik, tom IV, knj. 13; dok. br. 125.

⁸ Arhiva VII; dok. br. 15/3, 16/3, 1/1 i 2/1, k. 1 966, i 4/2, k. 865.

G L A V A I

FORMIRANJE I PRVE BORBE 53. DIVIZIJE

1. Pripreme za formiranje Divizije

Približavao se istočni front granicama Rumunije, Bugarske i Mađarske, zbog čega je postojala sve veća opasnost za njemačku Grupu armija „E” u Grčkoj. Ova se armija morala hitno povući iz Grčke u Jugoslaviju. Zbog toga su Nijemci i preduzeli, sredinom 1944. godine, jake operativne akcije protiv Narodnooslobodilačke vojske u Srbiji.

Vrhovni štab NOV i PO Jugoslavije prenio je težište operacija u pravcu Srbije, radi oslobodenja Srbije i spajanja sa Crvenom armijom. U tu svrhu, u julu i avgustu 1944. godine, naredio je prebacivanje iz zapadnog i centralnog dijela operativnog područja Jugoslavije u Srbiju devet najboljih divizija Narodnooslobodilačke vojske. U Srbiji je tada dejstvovalo pet srpskih divizija, dok su tri bile u formiranju.

Na teritoriji Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Slovenije i Makedonije dejstvovale su i dalje 32 divizije i preko 100 partizanskih odreda.

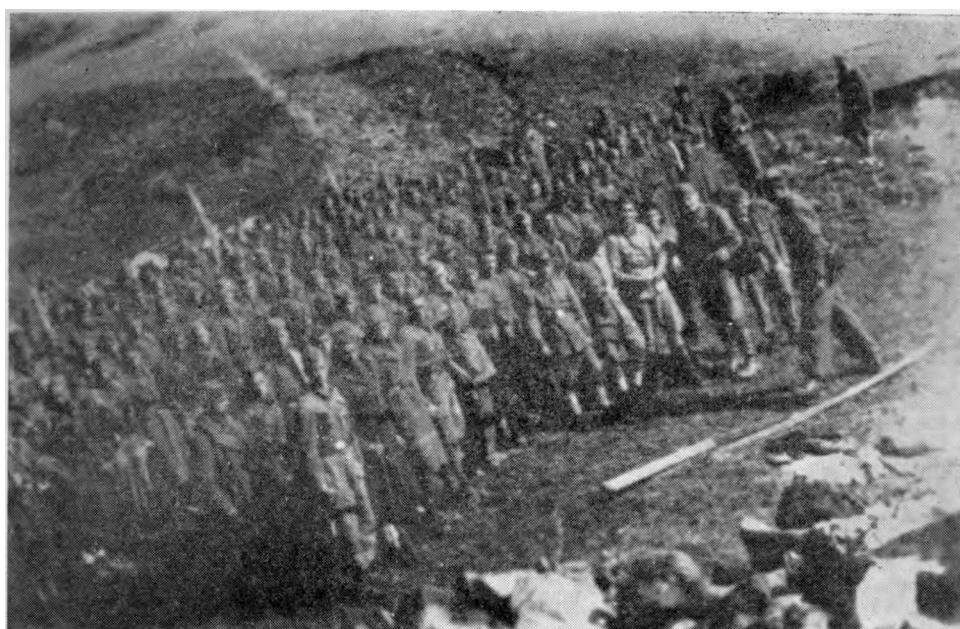
Među divizijama koje su određene za odlazak u Srbiju nalazila se i 11. divizija, sa 5. i 12. krajiškom i 14. srednjobosanskom brigadom. Sa Divizijom se iz protora srednje Bosne povlačila i 18. brigada (hrvatska), u sastav svoje 38. divizije u istočnoj Bosni. Na prijedlog Oblasnog partijskog rukovodstva i Štaba 5. korpusa Vrhovni štab je odobrio da 14. brigada ostane na području srednje Bosne. Četrnaesta brigada je izašla iz sastava 11. divizije. Štabu Brigade, kome je već bilo naređeno od Štaba Divizije da izvrši pripreme za pokret u Srbiju, saopšteno je da Brigada ostaje u srednjoj Bosni. Na teritoriji srednje Bosne ostala je 14. brigada (srednjobosanska), sa pet partizanskih odreda. Brojno stanje Brigade iznosilo je tada hiljadusto boraca. Od ukupnog navedenog broja bilo je 550 novih boraca, uglavnom mladića regrutovanih sa područja srednje Bosne. Pred napad na Banjaluku prišlo je Brigadi i nešto milicionara.¹ To ljudstvo je trebalo brzo politički prevaspitati u duhu linije NOP-a, kako bi Brigada bila moralno-politički čvrsta i monolitna. Od formiranja, u oktobru 1943. godine, do juna 1944. godine partijska organizacija u Brigadi je porasla za 67 članova KPJ i 35 članova SKOJ-a.

Donoseći odluku da 11. divizija krene u Srbiju, Vrhovni štab NOV Jugoslavije je istovremeno naredio da se Divizija izuzme ispod komande 5. korpusa i stavi odmah pod komandu 3. korpusa u istočnoj Bosni, preko čije teritorije pod borbom mora produžiti put do Srbije. Štab 5. korpusa je upoznao Vrhovni štab da odlaskom 11. divizije za borbu u srednjoj Bosni ostaju nedovoljno jake vojne snage, pa je Vrhovni štab naredio 6. slavonskom korpusu da privremeno prebaci u srednju Bosnu 12. slavonsku brigadu.*.

Komandant 5. korpusa (bosanskog) generalmajor Slavko Rodić, u depeši Vrhovnom štabu od 20. jula, izvijestio je da u srednjoj Bosni postoje uslovi za formiranje nove divizije, naročito zbog toga što su postojali uslovi za mobilizaciju ljudstva. U sastav nove divizije ušla bi 14. srednjobosanska brigada i pet partizanskih odreda sa područja srednje Bosne. Po mišljenju Štaba 5. korpusa, bilo je moguće formirati i posebnu brigadu, koju bi sačinjavali 5. bataljon (poljski) 14. brigade,

¹ U srednjoj Bosni bila je ustaška i muslimanska milicija. Dok je ustaška milicija vodila žestoku borbu protiv NOBJ, u redovima muslimanske milicije koju je također formirao okupator bilo je pristalica NOP-a.

^{*} la DepešaŠtaba 5. korpusa Štabu 11. divizije od 21. vn 1944. godine; Arhiva VII, dok. knjiga depeša 11. divizije.

Borci 14. brigade prilikom formiranja brigade u oktobru 1943. godine

Prnjavorski partizanski odred i jedan bataljon sastavljen od boraca rođenih u srednjoj Bosni koji su se nalazili u 11. diviziji. Privremeno, n sastav ove divizije ušla bi i 12. slavonska brigada.

Vrhovni štab je sa depešom Štaba 5. korpusa upoznao Stab 3. korpusa, pod čijom je komandom bila 11. divizija, kada se nalazila u srednjoj Bosni.

U odgovoru na depešu Štaba 5. korpusa, komandant 3. korpusa (bosanskog) generalpotpukovnik Košta Nad složio se sa mišljenjem komandanta Rodica da stvarno postoje uslovi za formiranje nove divizije u srednjoj Bosni. On je smatrao da treba odmah pristupiti formiranju divizije, predlažući Štabu 5. korpusa da odabere i predloži njen komandni kadar iz sastava 11. divizije, „jer svakoga časa može uslediti povlačenje 11. divizije”.² U depeši Štaba 11. divizije upućenoj Štabu 5. korpusa 22. jula stoji da je Štab 3. korpusa naredio pripreme za pokret 11. divizije i da se ona već koncentriše u prostoru između Teslića i Maglaja.

Počele su dvostrane pripreme, i jedne i druge vrlo važne:

— prebacivanje snaga 11. divizije (dvije kompletne brigade i sve prištapsko-pozadinske jedinice 11. divizije) iz srednje u istočnu Bosnu; u toj operaciji trebalo je savladati otpore protivnika na komunikaciji Sarajevo — Brod i preći rijeku Bosnu;

— formiranje nove divizije u uslovima vrlo razrijeđenih, brojčano smanjenih i nedovoljno naoružanih dijelova 11. divizije, koji ostaju u velikom prostoru srednje Bosne.

Pripreme i konačno prebacivanje 11. divizije potrajali su duže nego što se očekivalo, a formiranju nove divizije pristupilo se odmah. Jedno od prvih pitanja koje je trebalo riješiti bilo je pitanje izbora kadra za štab nove divizije. Pošto Štab Korpusa nije još bio saopštio sastav štaba ove divizije, član Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Pašaga Mandžić Murat poslao je, putem radio-stanice 11. divizije, kod koje se nalazio sa 18. hrvatskom brigadom poslije njenog prebacivanja iz istočne u srednju Bosnu, depešu Đuri Pucaru Starom, članu Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosansku krajinu. U depeši je, radi hitnosti, predložio da se za komandanta nove divizije postavi Đurađ Predojević Đurin³, dotadašnji zamjenik komandanta 11. divizije, za političkog komesara Miloš Pajković, dotadašnji pomoćnik političkog komesara 5. brigade, i za zamjenika komandanta divizije Ranko Šipka, dotadašnji komandant 5. brigade.

U odgovoru na ovaj prijedlog, depešom od 23. jula, saopšteno je:

„Đurin neka ostane kao komandant nove divizije. Dobro je da ostane Šipka kao zamenik. Politikom će biti naknadno određen. Pajković i Mašo⁴ ne mogu izlaziti iz 5. brigade. Štab nove divizije neka odmah počne sa radom.”

Istoga dana Pašaga Mandžić Murat poslao je novu depešu Đuri Pucaru Starom, u kojoj je javljao da je Ranko Šipka predložen za zamjenika komandanta 11. divizije (umjesto Đurina) i da ima razloga da ne može biti u novoj diviziji. Istom depešom Mandžić je predložio za zamjenika komandanta nove divizije Zarka Zgonjanina. Na ovaj prijedlog dobio je odgovor depešom da Zgonjanin ne dolazi u obzir jer je pored toga što je bolestan, postavljen za šefa Personalnog odsjeka 5. korpusa.⁵

Kako se vidi, Štab nove divizije je počeo zvanično da funkcioniše 23. jula 1944. godine. Tada je bio riješeno pitanje samo komandanta, a o izboru ostalog kadra za Stab divizije i dalje se diskutovalo. Proces stvaranja nove divizije počeo je, takoreći, naprećac. Odlučivanje o tome trajalo je vrlo kratko. Divizija se najprije zvala Nova divizija, pa onda Srednjobosanska divizija, da bi konačno postala 53. narodnooslobodilačka udarna divizija 5. korpusa Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Pun naziv, odnosno pravo ime, pojavio se prvi put 15. decembra 1944. godine u cirkulamom pismu političkog komesara 5. korpusa Ilije Došena i depeši Štaba 5. korpusa upućenoj Štabu nove divizije. Radi jasnoće, nju ćemo od početka označavati kao 53. diviziju. Ovdje treba napomenuti da je ova Divizija osnovana stvarno kao četrdeseta po redu divizija Narodnooslo-

² Depeša Operativnog štaba za Bosansku krajinu Štabu 5. korpusa 21. VII, 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

³ Đurađ Predojević, u toku narodnooslobodilačke borbe, zvanično je nazivan, a i sam se potpisivao, imenom Đurin, pa će u daljem tekstu njegovo ime biti Đurin.

⁴ Narodni heroj Mahmut Ibrahimpasić, poginuo kao politički komesar 5. brigade u bor-bama za oslobođenje Beograda.

⁵ Depeše br. 26/24, 27/34 i 28/38 (knjiga depeša Štaba 5. korpusa); Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

⁶ Arhiva VII, dok. br. 57—5, k. 1 421.

bodilačke vojske Jugoslavije i da je vremenski poslije njenog osnivanja osnovano još 14 divizija, od kojih su 12 njih dobile starije brojeve.

Uporedo sa rješavanjem pitanja kadra za Štab 53. divizije, pristupilo se formiranju Osamnaeste, druge po redu srednjobosanske brigade. Na tom zadatku bio je, u punoj mjeri, angažovan i Štab 11. divizije, koja još nije bila napustila srednju Bosnu. U depeši komandanta 11. divizije Miloša Siljegovića i političkog komesara Blaža Đuričića od 22. jula predloženo je Štabu 5. korpusa da postavi članove štaba nove brigade: za komandanta Dragutina Curguza, dotadašnjeg komandanta bataljona u 5. brigadi, za zamjenika komandanta Savu Cerekovića, dotadašnjeg komandanta Prnjavorskog partizanskog odreda, za političkog komesara Momira Kapora, dotadašnjeg političkog komesara bataljona u 5. brigadi i za pomoćnika političkog komesara brigade Đuru Đuricu, dotadašnjeg pomoćnika političkog komesara bataljona u 5. brigadi. U odgovoru Štab 5. korpusa, depešom od 23. jula, usvojio je prijedlog za postavljenje članova štaba 18. srednjobosanske brigade, ističući da je nju potrebno odmah formirati, kako je već sa komandantom 11. divizije usmeno dogovoreno.⁷

Istovremeno, jedinice 11. divizije, koje su se pripremale za pokret u Srbiju, vršile su nesmanjenom žestinom pritisak na posade u Tešnju i na komunikaciji Maglaj—Doboj. Devetnaestog jula uhvaćena je radio-depeša domobranske komande iz Doboja u kojoj je tražena, iz Zagreba i iz Sarajeva, pomoć posadi Tešnja. U depeši se kaže da domobrani Tešnja svakodnevno trpe velike gubitke i da je uporište pred padom.⁸ Noću između 22. i 23. jula snage 18. hrvatske brigade izvršile su napad na uporište Tešanj, koje su branile mješovite njemačko-domobranske snage. U kraćoj borbi ubijeno je 25 Nijemaca i zarobljeno 250 domobrana. Osamnaesta brigada nije imala gubitaka. Tom prilikom zaplijenila je: 1 teški bacač, 2 laka bacača, 5 teških mitraljeza, 9 puškomitraljeza, 250 pušaka, 250 pari cipela, 100000 puščanih metaka, veću količinu mina za bacače i dosta druge ratne spremne.⁹

Pojačana aktivnost jedinica 11. divizije, u kojoj se brže trošila municija, priliv novih boraca i potreba za što boljom opremljenošću jedinica koje su odlazile izazvali su potrebu za dodatnim izvorima oružja i municije. Pašaga Mandžić Murat je u depeši Đuri Pucarar Starom 23. jula istakao da je potrebno da se u srednju Bosnu hitno šalje veća količina oružja, „jer je situacija povoljna za mobilizaciju.” Istoga dana dobio je odgovor od Štaba 5. korpusa, depešom koju su potpisali komandant Rodić i politički komesar Došen. U odgovoru je stajalo:

„Tražili smo od Vrhovnog štaba da forsira bacanje oružja za centralnu Bosnu za formiranje novih jedinica.”¹⁰

U prostor srednje Bosne očekivao se dolazak i 6. ličke proleterske divizije, koja je, takođe, kretala u Srbiju. Štab 5. korpusa sugerirao je, 21. jula, Štabu 11. divizije da, s obzirom na situaciju u srednjoj Bosni, predloži 6. diviziji zajedničku akciju na željezničkoj pruzi Zenica—Doboj, a 23. jula je obavijestio Štab 11. divizije da se 6. lička proleterska divizija prebacila u prostor srednje Bosne i da joj je potrebno poslati vezu radi povezivanja. Štab 11. divizije je uputio, 24. jula, depešu Štabu 6. divizije, koja se već nalazila na desnoj obali rijeke Vrbasa, u pokretu prema liniji Maglaj—Doboj, da se što prije prebaci na sektor Teslić—Tešanj, gdje će se za Diviziju pripremiti hrana i ugovoriti zajednička akcija prelaza preko komunikacije Maglaj—Doboj. Kao mjesto sastanka određen je Teslić. Zatraženo je od Štaba 6. divizije da naznači vrijeme prispjeća.¹¹

Osim 6. ličke proleterske divizije, u prostoru srednje Bosne, u rejon planine Motajice, prebacila se iz Slavonije preko rijeke Save, noću između 23. i 24. jula 1944. godine, 21. brigada 28. divizije (slavonska), koja je takođe išla u Srbiju.

Prema tome srednjobosanske snage su obezb jedn vale borbeni prolaz snaga u Srbiju i izvršavale vrlo važne vojno-strategijske zadatke Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije.

Tih dana neprekidno su vođene manje borbe s ustaško-domobranskim i četničkim snagama oko Kotor-Varoša i Doboja. Snage 14. brigade napale su noću između 19. i 20. jula četničku „Leteću” brigadu Srednjobosanskog četničkog korpusa i 1. bataljon Vrbaske četničke brigade u selu Boljanićima i tom prilikom ubile 1 i ranile 1 četnika. Zaplijenjen je 1 teški mitraljez. Sutradan, ove četničke snage su, potpognute jednom satnijom domobrana i domobranskom artiljerijom iz sela Čelince,

¹ Depeša br. 27/34; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

^{*} Depeša br. 62/43 od 20. VII 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

[•] Operacijski izvještaj Štaba 5. korpusa za juli 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 31/1—6, k. 458A.

[•] Knjiga depeša gtaba 11. divizije; Arhiva VII.

¹¹ Knjiga depeša Štaba divizije; Arhiva VII.

napale 2. bataljon 14. brigade i Banjalučki partizanski odred na Lipovcu. Partizani su se povukli, sa neznatnim gubicima, a gubici domobrana i četnika nisu poznati.¹² Dvadeset prvog jula, posle akcije dijelova 5. kozaračke brigade na posadu u selu Brdanima kod Doboja, zapovjednik 1. satnije 1. bojne 4. lovačke pukovnije pisao je zapovjedniku vođa „Brđani”:

„Prilikom napada partizana na Brđane razbjegla se je posada tako, da ih je bilo čak na Rabiću. Zašto zapovjednik nije vodio računa o ljudima, da se bore i povlače zajedno a ne da se raspu? U buduću će zapovjednik 4. lovačke pukovnije staviti svakog pod prieki sud koji napusti položaj i udalji se, a da ne daie otpor.”¹³

Načelnik Vrhovne komande Jugoslovenske vojske u otadžbini (četnika) armijski đeneral Draža Mihajlović je pratio razvoj situacije i zaključio da preko srednje Bosne kreću jake komunističke snage u Srbiju. On je naredio jače aktiviranje četnika u to vrijeme na području srednje, kao i zapadne Bosne. Četnički komandant zapadne Bosne Slavoljub Vranješević je u tom cilju formirao grupu brigada sastavljenu od: Motajičke, Ljubičke i Dobojske brigade, koje su imale da se kao jedinstvena snaga bore protiv partizana u prostoru Derventa—Doboj—Tešanj. Za komandanta ove Operativne grupe odredio je kapetana II klase Aleksandra Arandelovića.

Četnička Vrhovna komanda je vrlo ozbiljno shvatila situaciju polovinom 1944. godine. Draža Mihajlović je bio svjestan toga šta znači dolazak jedinica NOV Jugoslavije u Srbiju; zato je naredio, u to vrijeme, najjaču aktivnost četnika, navodeći u Naređenju između ostalog i sljedeće: „U koliko mi neuništimo komuniste, uništice oni nas...” Istovremeno se ukazuje, zbog opšteg razvoja situacije, na potrebu jače discipline i jedinstva u četničkim redovima jer okupator može da se povuče svakoga časa iz ovog prostora, a povezanost jedinica i objedinjena komanda najjača su garancija za opstanak četnika.

Četnicima su u to vrijeme, radi jačanja morala i volje za borbu, četničke komande servirale obmane o neakvoj bliskoj pobjedi i slavi koja ih čeka. U stvari, više komande su pokušavale da kako-tako održe na okupu četnike i da ih što racionalnije iskoriste u borbi protiv partizana. Za pojačanu aktivnost četnika bili su zainteresovani i Nijemci i Jugoslovenska izbjeglička vlada. Nijemci zbog toga što su tada bili vojnički slabi u Jugoslaviji, a Jugoslovenska izbjeglička vlada što je nastojala da oslabi NOV Jugoslavije i ojača četnički pokret. Trebalo je spriječiti prodor jedinica NOV upućenih u Srbiju, odnosno usporiti njihov prelazak preko komunikacije Zenica—Doboj—Derventa i preko prirodne prepreke rijeke Bosne, četničkom komandantu zapadne Bosne bilo je jasno da samo objedinjavanjem brigada ne može pojačati aktivnost i borbenost jedinica. Četnici su bili ostali skoro bez municije, a municija je prvi uslov za pojačanu aktivnost. Zato je naredio komandantima brigada da održavaju kontakte sa Nijemcima u cilju dobijanja municije. U tu svrhu komandant Vranješević je odobrio da se Nijemcima mogu davati podaci o vođenju akcija protiv partizana. Komandantima brigada je skrenuta pažnja na to da Nijemcima, ustašama, i domobrnima treba prikazati situaciju onako kako to četnicima odgovara.¹⁴

Iz ovoga se može jasno zaključiti da su četnici svaku svoju aktivnost morali vezati uz okupatora — Nijemce.

U periodu formiranja 53. divizije i 18. srednjobosanske brigade na teritoriji srednje Bosne formiran je i jedan bataljon Brigade narodne odbrane. U depeši Đure Pucara i Slavka Rodića od 26. jula stoji da je u srednjoj Bosni potrebno formirati bataljon OZNE. U cilju formiranja i organizovanja toga bataljona upućen je kapetan Duško Bojanić. Štabu 11. divizije je ukazano da je potrebno kadar i jezgro bataljona popuniti boljim ljudstvom 5, 12. i 14. brigade, kao i da se o tome konsultu je sekretar Okružnog komiteta za Prnjavor Ilija Kostić.¹⁵ Međutim, sutradan tj. 27. jula, Uglješa Danilović je poslao Pašagi Mandžiću Muratu depešu u kojoj naređuje: „U Centralnoj Bosni formirajte brigadu OZNE u jačini od 3—4 bataljona”, a novom depešom (depeša br. 12/25) saopštava da se za formiranje nove brigade može uzeti dio ljudstva iz Banjalučkog i Motajičkog partizanskog odreda.¹⁶ Šta for-

¹² Relacija Štaba Vrbaske četničke brigade za 19—20 VII 1944. godine; Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 041.

¹³ Arhiva VII, dok. br. 12/8—1, k. 113.

¹⁴ Akt Komande Srednjobosanskog četničkog korpusa, pov. br. 918 od 21. VII 1944. g., upućen komandantu Vrbaske četničke brigade; Arhiva VII, dok. br. 8/50, č. 10.

¹⁵ Depesa Štaba 5. korpusa od 26. VII 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1, k. 461.

¹⁶ Depesa od 27. VII ibidem. Brigada narodne odbrane je usko sarađivala sa organima OZN-e. Zbog toga se u dokumentima odgovornih funkcionera ove jedinice zovu jedinice OZN-e, iako su to vojne formacije sa specijalnim zadatkom obezbjeđenja teritorije.

mirati, bataljon ili brigadu, objasnio je komandant 5. korpusa u svom pismu od 28. jula. U tom pismu je objasnio da se na području Bosanske krajine formira jedna brigada od četiri bataljona, koja će organizaciono i vojnički potpadati pod kontrolu OZNE. Od ta četiri bataljona jedan se formira u prostoru srednje Bosne. Za komandanta bataljona postavljen je kapetan Dušan Duško Bojanić. Od Štaba 53. divizije i komandi Banjalučkog i Prnjavorskog područja zatraženo je da se izađe u susret komandantu bataljona i u pogledu popune ljudstvom i rukovodećim kadrom. Komandant Korpusa je skrenuo pažnju na to da ljudstvo za popunu ovog bataljona mora biti provjereno i odano, sa dovoljnim borbenim iskustvom u Narodno-oslobodilačkoj vojsci.¹⁷

Ovaj zahtjev je povećao postojeće probleme u vezi sa rukovodećim kadrom. Dok se u prekaljenim, hrabrim i disciplinovanim borcima nije oskudijevalo, teškoće su nastajale prilikom odvajanja potrebnih vojnopolitičkih kadrova iz brigada koje su odlazile u Srbiju, jer su njima bili oni baš potrebni i neophodni s obzirom na predstojeće marševe i borbe. Isto tako, pomenuti kadrovi 14. i 18. brigade trebalo je da ostanu na svojim položajima zbog novonastale situacije, u kojoj su ove dvije brigade preuzele glavni teret borbe protiv okupatorsko-kvislinških snaga u velikom prostoru srednje Bosne.

Prvo službeno opštenje Štaba 53. divizije sa Štabom 5. korpusa odvijalo se putem radio-stanice 11. divizije. Dvadeset petoga jula komandant Divizije Đurin saopštio je Štabu 5. korpusa da 12. slavonska brigada, čije je prebacivanje iz Slavonije u srednju Bosnu traženo ranije, nije stigla. Molio je da se putem Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije ubrza njeno prebacivanje. Saopštio je, istovremeno, da 11. divizija polazi na prebacivanje preko komunikacije Zenica-Derventa i preko rijeke Bosne na dan 28. jula 1944. godine.¹⁸

Prvi dopis Štaba 53. divizije, s potpisom komandanta Đurina, odnosio se na problem rukovodećih i stručnih kadrova. Uputio ga je Štabu 5. korpusa sa molbom da se dodijele hitno sljedeći rukovodioci i stručnjaci: referent Saniteta Divizije, ljekar specijalista (hirurg) za Hiruršku ekipu Divizije, izvjestan broj političkih komesara i pomoćnika političkih komesara četa i bataljona, bolničari i stručnog sanitetskog osoblja. Zatražio je i kompletan instrumentarij za Hiruršku ekipu.¹⁸ Zbog masovnog priliva novog ljudstva potrebna je bila velika količina oružja, municije, odjeće i obuće. Istovremeno, tražio je, ukoliko Štab Korpusa raspolaže takvim ljudima, da se najhitnije uputi potreban broj radio-telegrafista, telefonista i минера. Osim toga, predložio je Štabu 5. korpusa da pomjeri snage 39. divizije u prostor između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje, a Ljevcanski partizanski odred prebaci na desnu obalu rijeke Vrbasa u 2upu. Od sredstava za održavanje veze najneophodnije su bile dvije radio-stanice: jedna za Štab Divizije, a jedna za Štab 18. brigade.²⁰

2. Organizacija i formacije Divizije

Divizija je u procesu svoga stvaranja imala sljedeće jedinice:

— Četrnaestu brigadu, koja je formirana 16. oktobra 1943. godine i do tada bila u sastavu 11. divizije;

— Osamnaestu brigadu, koja je formirana od kompletnog Prnjavorskog partizanskog odreda, koji je u Brigadi postao 1. bataljon, i kompletnog 5. bataljona (poljskog) 14. brigade, koji je postao 3. bataljon;²¹

— Artiljerijski divizion Divizije, koji je formiran od jednog dijela artiljerije

11. divizije, sa četiri topa, od kojih su dva bila neispravna;

— Prateću četu Štaba Divizije i

— Prateću četu Intendanture Divizije.

Pod komandom 53. divizije nalazili su se sljedeći partizanski odredi:

— Banjalučki,

— Vlašički,

— Tešanjско-teslički i

— Motajički.

Već je navedeno da su u procesu formiranja Divizije najveći problem bili kadrovi. Na molbu komandanta Divizije, Štab 5. korpusa je, uz pomoć Pokrajinskog komiteta KPJ, uspješno riješio pitanje popune Divizije kadrovima, i to:

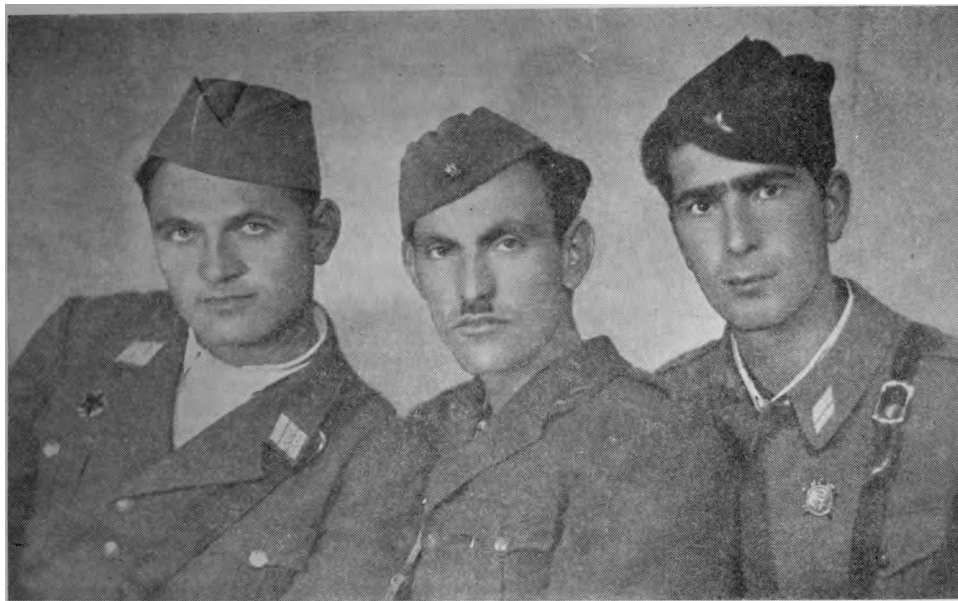
¹⁷ Arhiva VII, dok. br. 24/1—2, k. 458A.

¹⁸ Depesa br. 1/29; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

¹⁹ Prema izjavi komandanta Divizije, on je prije formiranja Divizije tražio od Štaba Korpusa kadar za Diviziju, i to prvenstveno komandni, a tek kasnije tehnički. To je sasvim opravdano pa je ova izjava dopunila nedostatak dokumenta.

²⁰ Dopis br. 1. od 27. VII 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 25/6, k. 458 A.

²¹ Poljski bataljon je formiran 7. januara 1944. godine od boraca-pripadnika poljske narodnosti, nastanjenih u prostoru srednje Bosne; svih žitelja-Poljaka bilo je oko 18 000.

Prvi sastav štaba 53. divizije: Đurađ Predojević-Đurin komandant- Simo Tadić
politički komesar i Ranko Šipka zamjenik komandanta divizije

1. Stab Divizije:
 - komandant Đurađ Predoiević-Durin;
 - zamjenik komandanta Divizije Ranko Šipka;
 - rukovodilac Politodjela²² Mijuško Šibalić;
 - članovi Politodjela: Dara Cetković i Juraj Marek;
 2. Stab 14. brigade:
 - komandant Stevo Samardžija;
 - zamjenik komandanta Nikola Garača;
 - politički komesar Milan Kalinić;
 - pomoćnik političkog komesara Đoko Petrocki;
 - načelnik Štaba Brigade Albert Trinkić;
 - šef Obavještajnog centra Brigade Muharem Ferizbegović;
 - intendant Brigade Ivanko Tinkov;
 - referent Saniteta Brigade Nevenka Nena Curulija;
 - omladinski rukovodilac Dana Davidović;
 - a) Stab 1. bataljona:
 - komandant Momir Lalović;
 - politički komesar Josip Pepi Tvrz;
 - zamjenik komandanta Jovica Trkulja;
 - pomoćnik političkog komesara Milutin Đurđević;
 - b) Štaba 2. bataljona:
 - komandant Milan Mlinarić;
 - politički komesar Milivoje Danilović;
 - c) Stab 3. bataljona:
 - komandant Ljubo Radić Gedžo;
 - politički komesar Rizo Selmanagić;
 - zamjenik komandanta Vaskrsija Smulja;
 - d) Stab 4. bataljona:
 - komandant Veljko Šipka;
 - politički komesar Žarko Dević;
 - pomoćnik političkog komesara Perica Vukelić;
 3. Stab 18. brigade:
 - komandant Dragutin Čurguz;
 - politički komesar Momir Kapor;
 - zamjenik komandanta Savo Čereković;
 - pomoćnik političkog komesara Đuro Đurica;
 - načelnik Štaba Brigade Dragan Milašin;
 - šef Obavještajnog centra Brigade Lutvo Hajdaragić;
 - intendant Brigade Dušan Bujić;
 - sanitetski referent Brigade Sena Kovačević;
 - a) Stab 1. bataljona:
 - komandant Đorđo Vučen;
 - politički komesar Mladen Vukosavljević;
 - zamjenik komandanta Mikan Resan;
 - pomoćnik političkog komesara Savo Marković;
 - obavještajni oficir Veljko Bundalo;
 - intendant Roman Kalinjuk;
 - omladinski rukovodilac Milja Banjac;
 - b) Stab 3. bataljona:
 - komandant Slavko Zrnić;
 - politički komesar Marinko Krnjajić;
 - zamjenik komandanta Jan Drong;
 - pomoćnik političkog komesara Jovo Gnjajić;
 4. Stab Artiljerijskog divizionara:
 - komandant Mirko Kukavica;
 - pomoćnik političkog komesara i v. d. političkog komesara Divizionara Fra-
- njo Biljan;²³
5. Komanda Prateće čete Štaba Divizije:
 - komandir Boško Tikvić i
 - politički komesar Dragan Medjed;²⁴

²² Politički komesar Divizije Simo Tadić nije postavljen odmah, već mjesec dana nakon formiranja Divizije.

²³ Arhiva VII, dok. br. 21/8 k. 1 417.

²⁴ Naredba br. 5 i 6 Štaba 53. divizije od 31. VII 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 2/1 i 3/1 k. 1418.

6. Komanda Prateće čete Intendanture Divizije:

— komandir Jovan Curić.

Pedeset treća divizija, kao i druge jedinice Narodnooslobodilačke vojske, radala se i razvijala u plamenu oslobodilačkog domovinskog rata, u borbi protiv fašističkih okupatora i njegovih sluga-narodnih izdajnika svih vrsta. Svjesni činjenice da borba rada slobodu, u jedinice 53. divizije su stupali najbolji, najpošteniji i najhrabriji sinovi i kćeri naroda srednje Bosne bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost, političku prošlost, profesiju i porijeklo, svi oni koji su bili ubijedeni u opravdanost narodnooslobodilačke borbe.

Postojanje i dejstvovanje bataljona sastavljenog od boraca poljske narodnosti predstavljalo je značajan doprinos učvršćenju bratstva i jedinstva svih narodnosti, koje su pod rukovodstvom Komunističke partije ulagale najveće napore i žrtve za ostvarenje ciljeva narodnooslobodilačkog pokreta.

Glavninu boračkog sastava činili su mladi, nedovoljno iskusni, ali hrabri borci.

U samom početku, divizija se suočila sa nedostatkom oružja i municije, a i manjkavošću opreme. Nedostajao je i odgovarajući broj iskusnog vojno-političkog kadra, naročito onog srednjeg i nižeg. Postojeći niži vojni kadar nije imao dovoljno iskustva u vođenju većih akcija protiv utvrđenog protivnika u (gradovima), jer je svoje ratno iskustvo sticao, uglavnom, u borbi protiv četnika i ispada manjih formacija njemačko-ustaških i domobranskih snaga iz uporišta.

Komandni kadar brigada i većina bataljona sačinjavali su iskusni i prekaljeni borci. Jedan dio njih poticao je iz srednje Bosne, a drugi dio iz Bosanske krajine. Za sobom su imali bogato ratno iskustvo u organizovanju i vođenju borbi protiv četnika, kao i protiv odbrana uporišta u gradovima, u složenijim akcijama, naročito na komunikacijama. Ovaj kadar je to iskustvo vrlo brzo prenio na niže rukovodioce, i to primjerom u borbi. Tako je Divizija za kratko vrijeme postala jedna od boljih divizija NOV Jugoslavije.

Partijska rukovodstva u Diviziji i po njenim jedinicama bila su svjesna činjenice da je uspjeh KPJ u ostvarivanju njene rukovodeće uloge u narodnooslobodilačkoj borbi postignut blagodareći upornoj i nepomirljivoj borbi za čistotu Partije, pravilnoj političkoj liniji i povezivanju sa širokim masama, organizacionom učvršćivanju Partije i teoretskom i političkom uzdizanju kadrova, pa su u tom pravcu i orijentisala kako svoju aktivnost, tako i aktivnost partijskih čelija.

3. Obostrani raspored i odnos snaga u prostoru srednje Bosne avgusta 1944. godine.

a) Brojno stanje i naoružanje 53. divizije, početkom avgusta 1944. godine bilo je:²⁵

- boraca 2950,
- pušaka 1 901,
- puškomitraljeza 23,
- teških mitraljeza 9,
- automata 113,
- lakih bacača 4,
- teških bacača 6,
- topova 7.

Raspored jedinica Divizije bio je sljedeći:

— Četrnaesta brigada se nalazila u prostoru Kotor-Varoš — selo Maslovare — selo Šiprage — selo Ukrinica — selo Dubrave, sa zadatkom da zatvara pravac od Banjaluke i uništava četnike na tom sektoru.

— Osamnaesta brigada se nalazila u prostoru selo Klačnice — Prnjavor, zatvarajući pravac od Banjaluke preko sela Klačnica. Njen zadatak je bio da kontroliše cijeli taj prostor i da uništava četnike sjeverno i južno od komunikacije selo Klačnice — Prnjavor.

— Partizanski odredi su se nalazili u sljedećim prostorima: Banjalučki između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje; Vlašički na sjevernim padinama planine Vlašić; Tešanjско-teslički u prostoru između i oko Tešnja i Teslića, a Motajički u rejonu planine Motajice; svi sa zadatkom da uništavaju četnike, štite narod od njihovih zlodjela i narodnooslobodilačke odbore u vršenju vlasti na slobodnoj teritoriji.

b) Ustaško-domobranske i njemačke snage predstavljali su:

1. Prvi lovački domobranski zdruk, sa sjedištem u Doboju; on je imao:

²⁵ Depesha Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 70/42 od 11. VIII 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

— 6. lovačku pukovniciju, čiji su dijelovi bili u Teslicu;
 — 4. lovačku pukovniciju, koja se nalazila u Derventi;
 2. Sesti lovački domobranski posadni zdrug sa sjedištem u Doboju;
 3. Nekoliko željezničko-transportnih bojni (žestra-bojne), koje su bile raspoređene duž komunikacije Doboj—Brod i Doboj—Zenica;
 4. oko 200 Nijemaca, instruktora i kontrolora razmiještenih po domobranskim jedinicama sa zadatkom da ih učvršćuju, sprečavaju njihovo rasulo i osposobljavaju ih za borbu protiv partizana.
 Sve ove snage su bile razmještene duž komunikacije Zenica—Brod, odnosno u Tesliću i Tešnju. Brojno stanje ljudstva u pojedinim ovim uporištima bilo je: Teslić 450, Tešanj 350, Doboj 2 300, Derventa 1.000, uporišta na komunikaciji Derventa—Doboj 9 000 vojnika.
 5. Treća domobranska bojna Banjalučkog zdruga dejstvovala je iz sela Klašnica prema Prnjavoru i iz Banjaluke prema Kotor-Varošu.
 6. Ustaška milicija (oko 700 ljudi) bila je raspoređena u Kotor-Varošu i po njegovim spoljnim uporištima.²⁶

c. Četnici:
 Na teritoriji srednje Bosne djelstvovao je Srednjobosanski četnički korpus pod komandom Laze Tešanovića, sljedećeg sastava:

— Crnovrška četnička brigada, u prostoru selo Klašnice—selo Slatina—planina Crni Vrh;
 — Župska četnička brigada, selo Cardačani—selo Klašnice;
 — Motajička četnička brigada u rejonu planine Motajice;
 — Ljubička četnička brigada u prostoru oko Doboja;
 — Dobojska četnička brigada, selo Bukovica (kod Doboja);²⁷
 — Vrbaska četnička brigada u prostoru između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje i oko Kotor-Varoša (selo Liplje-selo Snjegotina-selo Jošavka).

Ovaj korpus je sa Bosanskokrajskim četničkim korpusom sačinjavao Komandu zapadne Bosne. Komandant je bio Slavoljub Vranješević sa Štabom u selu Vrbanci (3 km sjeveroistočno od Banjaluke). Snage Bosanskokrajskog četničkog korpusa (1. 2. i 3. brigada), sa komandantima Mišićem, Mutićem i Trivunčićem, su često i na duže vrijeme boravile u prostoru srednje Bosne i vodile borbu sa krajskim jedinicama, naročito sa planine Manjače, gdje su formirane i djelstvovale protiv krajskih jedinica Narodnooslobodilačke vojske.

Kako se vidi, Divizija je formirana u uslovima prisustva jakih ustaško-domobranskih, milicionarskih i četničkih snaga, koje su, sa svojim isturenim uporištima Kotor-Varošem, Teslićem i Tešnjom, cijelu srednju Bosnu držale u okruženju.

Odnos snaga je bio vulo premoćan u korist protivnika. Ne računajući njegove snage u selu Klašnicama i Banjaluci, koje su djelstvovale protiv snaga 53. divizije, on je raspolagao sa preko 8 000 vojnika, ili — na svakog borca 53. divizije dolazilo je njegovih 2,7 vojnika. Ako se uzmu u obzir snage u selu Klašnicama i u Banjaluci, onda je odnos bio 1 : 3,3 u njegovu korist. Premoć je bila naročito velika u tehnici i naoružanju. Zatim, protivnik je držao jako utvrđene gradove, s obijezbedenim urednim snabdijevanjem municijom, odjećom i obućom.

Međutim ovakav odnos snaga nije za snaženje Divizije predstavljao smetnju, već je, naprotiv, uticao da se Divizija u žestokim borbama s ustašama, Nijemcima, četnicima i milicionarima, kojima je nanijela veće gubitke, brzo naoruža, ojača i uspješno zamijeni 11. diviziju na cijelom području srednje Bosne. Većina domobrana, ustaša i četnika je ratovala od 1941. godine i imala bogato ratno iskustvo, a borci 53. divizije su bili mladi borci, koji su tek stupili u borbu. Ali mladi borci 53. divizije, vaspitavani od starijih boraca, znali su zašta se bore. Oni su se isticali borbenošću i samoprijegom već u prvim borbama, a sticanjem daljeg iskustva osposobljavali su se za nove, žešće i odlučnije borbe, sve do pobjede. U tome su oni imali prednost nad protivnikom.

4. Prve borbe Divizije

Težište aktivnosti jedinica 11. i 53. divizije tokom jula 1944. godine prenijeto je u dolinu rijeke Bosne, koja je zajedno sa dolinom rijeke Neretve predstavljala jedan od najvažnijih operativnih pravaca njemačke okupatorske armije u Jugoslaviji i jednu od najvažnijih veza sa Dalmacijom. Izvjesno pomjeranje i brza pregrupisanja okupatorsko-kvislinških snaga, poslije sedme njemačke ofanzive, prema snagama Narodnooslobodilačke vojske u srednjoj Bosni, odnosno prema komuni-

²⁶ Depeša Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa 7. VII 1944. g. ; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

²⁷ Izvještaj Dušana Dukića, načelnika Štaba Srednjobosanskog četničkog korpusa od 28. VII 1944. g. ; Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 013.

kaciji Mostar—Sarajevo—Brod, uslijedilo je zbog prisustva i pritiska snaga 11. i 53. divizije na željezničku prugu Sarajevo—Brod i njihovih napada na put i prugu, kao i na uporišta koja su služila kao bočna osiguranja te komunikacije. Poslije akcije na Derventu u mesecu junu, izvršene su uspješne akcije i oslobođena mjesta Teslić, Jelah i Tešanj. Na željezničkoj pruzi Derventa—Doboj napadana su sva uporišta. Zaplijenjena je veća količina oružja i spremne, a zarobljeno nekoliko stotina okupatorsko-kvislinških vojnika i oficira. Ovo je izazvalo brzu reakciju protivnika iz Dervente, Doboja i Maglaja, čiji su pokušaji prodora u Teslić bili odbijeni.

Najnovija zbivanja u srednjoj Bosni — prisustvo 6. ličke proleterske divizije i 21. brigade 28. divizije, pored snaga 11. divizije, koja se sa dvije brigade pripremala za odlazak u Srbiju, i 53. divizije, koja je od prvoga dana svoga osnivanja počela da dejstvuje vrlo uspješno — privukla su pažnju njemačke vojne komande. Ovoga puta, Nijemci su preduzeli ofanzivne operacije pojačanjima dovučenim iz Sarajeva i Slavonije. Koncentričnu ofanzivu započeli su iz uporišta Zepče, Maglaj, Doboj, Klačnice, Banjaluka i Kotor-Varoš. Pored snaga iz ovih mjesta, u ofanzivi je učestvovala i 1. kozačka divizija (oko 3.500 vojnika). Njene snage su došle iz Nove Gradiške, preko Bosanske Gradiške i sela Klačnica, i pravac svoga dejstva usmerile prema Prnjavoru. Od Sarajeva i Travnika nastupale su preko Lašve jedinice 4. brandenburške kompanije i 1. bataljona 7. SS „Princ Eugen” divizije, koje su razvile operacije na dionici komunikacije između Zenice i Doboja. Ove ofanzivne operacije su preduzete sa ciljem da se razbiju snage Narodnooslobodilačke vojske u srednjoj Bosni i odbace od komunikacije Zenica—Brod. Pravac udara okupatorsko-kvislinških snaga bio je usmjeren na Tešanj, Jelah, Teslić i Prnjavor.

Snage 6. proleterske i 11. NOU divizije sa 18. hrvatskom brigadom prikupile su se južnije od napadnih pravaca protivnika i planirale prelaz preko komunikacije Zenica—Brod i rijeke Bosne u rejonu sela Begov Han-Nemila. Snage 6. i 11. divizije nisu mogle da stupe u borbu sa njemačko-ustaškim i četničkim snagama jer bi ih to skrenulo sa pravca izvršenja glavnog zadatka dobijenog od Vrhovnog štaba — da što prije forsiraju rijeku Bosnu, izbiju na rijeku Drinu i pređu u ofanzivu za oslobođenje Srbije sa Beogradom. Nijemci su sa četnicima uporno htjeli da ove snage prime brobu i borbom budu spriječene da odu u Srbiju. Vrijeme je bilo najvažniji faktor u razvoju vojno-političke situacije, zbog čega su Nijemci svojom ofanzivom nastojali da zadrže ove divizije u srednjoj Bosni. Još za vrijeme ofanzive 21. slavonska brigada se prebacila preko Save i kretala od planine Motajice, između Broda i Dervente, preko planine Vučjaka, u istočnoj Bosni.

Štab 11. divizije izdao je 27. jula Naređenje po kome je trebalo da snage ove Divizije krenu u 20. časova u sljedećem marševskom poretku:

Na čelu kolone išla je 5. brigada iz sela Vitkovaca pravcem sela Osoje—Ruževići—Rankovići—Mladikovina—Blatnica; za njom je išla 18. hrvatska brigada sa Štabom i prištapskim jedinicama 11. divizije, a na začelju 12. krajiška brigada.²⁸

Dvadeset osmoga jula jedinice su dobile naređenje da nastave pokret 29. jula:

— Dvanaesta krajiška brigada iz sela Mladikovine pravcem sela Blatnica — Toletinac—Vidovići—Bukovi Doli-Kozila-kota 787- sela Željezno Polje-zaselak Ivlje-Zobova Ravan, sa zadatkom da ispita gazove na rijeci Bosni oko Topčić-polja, kao i protivničke snage u tome rejonu; osim toga, imala je zadatak da u 22 časa uhvati vezu sa 16. divizijom, na desnoj obali rijeke Bosne, pa da po forsiranju rijeke izbije na selo Kovanići-Pleterak i organizuje prvo odmaranje u selu Šagovićima;

— Peta brigada iz sela Mladikovine, preko sela Blatnice, kroz zaselak Jabučje—sela Boljevići—Pokres—Prelivode—Vojanovac—Očevici—Šehmani, gdje će se odmoriti; u daljem pokretu trebalo je da u 22 časa izbije na gazove rijeke Bosne oko Begovog Hana, da se odmah poveže sa 16. divizijom, forsira rijeku i izbije u prostor Pepelari;

— Osamnaesta hrvatska brigada, Posavsko-trebavski partizanski odred, divizijska Intendantura, brdski Divizion i Štab 11. divizije iz Mladikovine pravcem kojim se kretala 12. krajiška brigada; po prispjeću u prostor Ivlje—Biljevina, ova kolona je trebalo da zastane i da se poveže sa 12. brigadom u Zobovoj Ravni.²⁹

Pošto prvi pokušaj prelaza preko komunikacije i rijeke Bosne nije uspio, snage 11. divizije su pokušale, po drugi put, 30. jula da se brzo prebace. Njemačke snage, koje su držale položaje u tom rejonu, presrele su i odbacile prethodnicu 11. divizije sa komunikacije i manevrom bataljona Divizije „Princ Eugen” zašle za

■ Arhiva VII, dok. br. 15/1, k. 866.
* Arhiva VII, dok. br. 16/1, k. 866.

SK/CA 2 *fIASPOACfi àcO/^C^ ^ Û/W^X*
V^VgOSTA.9+^GQ&M^C

leda glavnini snaga koje su se postavile prema komunikaciji. Sutradan, tj. 31. jula, razvila se oko sela Begovog Hana i prema komunikaciji žestoka borba izbliza.

Šesta proleterska lička divizija glavninom snaga uspjela je da se na vrijeme prebaci preko rijeke Bosne, a njemačke snage su udarile na dijelove 11. divizije, uspjele da iznenade snage 5. brigade i da im nanesu teške gubitke. U toj borbi je poginuo i komandant 5. brigade, narodni heroj Rade Kondić. Od 6. ličke proleterske divizije bilo je ostalo 150 boraca, koji su se priključili snagama 11. divizije. Poslije ove borbe Stab 11. divizije naredio je povlačenje u prostor sela Šiprage—Maslovare

— Varoš—Teslić, radi odmora, smještaja ranjenika i priprema ponovnog pokreta i akcija prebacivanja preko komunikacija i rijeke Bosne, na putu u Srbiju.³⁰

U međuvremenu, snage 53. divizije su vodile odbrambene borbe s okupatorsko-kvislinškim jedinicama i u danonoćnim pokretima rješavale pitanje sopstvene organizacije, popune, naoružanja i snabdijevanja. S obzirom na reorganizacije koje su, koncem jula 1944. godine, vršene u jedinicama NOV u srednjoj Bosni, protivnik je uspio da dosta brzo ponovno zauzme Tešanj, Teslić i Jelah i da prođe kroz Prnjavor. Četrnaesta brigada je zatvarala pravce od Banjaluke i Kotor-Varoša, a 18. (no-voformirana srednjobosanska, brigada — od Zepča, Maglaja i Doboja.³¹

Početkom avgusta 1944. godine 14. brigada se nalazila u prostoru Kotor-Varoš — selo Maslovare — selo Šiprage i selo Ukrinica — selo Dubrave. Prvog avgusta odbacila je iz sela Obodnika ispad ustaša, koji su pokušavali prodrijeti prema selu Maslovarama. Tom prilikom ubijeno je 10 ustaša, od kojih je jedan bio poručnik. Ranjeno je 14 ustaša, među kojima je i jedan bojnič, koji je kasnije podlegao ranama. Istoga dana, u rejonu sela Dubrave, u borbi sa četnicima Vrbaske četničke brigade, Brigada je ubila 25, a ranila 17 četnika, uz sopstvene gubitke od 4 mrtva i 31 ranjenog borca. Plijena nije bilo. Istovremeno, dijelovi

1. bataljona 14. brigade, u selu Ukrinci (kod crkve), bili su iznenada napadnuti od dijelova 6. lovačke domobranske pukovnije iz Teslića, predvođeni četnicima Tesličke četničke brigade. Poslije kraće borbe snage Bataljona su odstupile uz gubitke od 4 nestala i 3 ranjena borca. Gubici protivnika nisu mogli biti utvrđeni. Narednih dana Brigada je nastavila lokalne akcije, napadajući isturena manja uporišta ili odbijajući ispade iz Kotor-Varoša, sela Vrbanjaca i sela Obodnika. Drugoga avgusta 14. brigada je krenula u napad na ustaške snage koje su se bile utvrdile na liniji sela Vrbanjci — selo Hrváčani (kod Kotor-Varoša) i odbacila ih na liniju selo Vrbanjci — Kotor-Varoš. Ubijena su 4, zarobljen 1 i ranjeno 6 ustaša. U sukobu, iz zasjede, sa manjim grupama ustaša oko Kotor-Varoša Brigada je 3. avgusta ubila 7 i ranila 18 ustaša, bez sopstvenih gubitaka.

Osamnaesta brigada 1. i 3. bataljonom izvršila je pokret 1. avgusta 1944. godine iz reiona planine Čavke, kuda se bila povukla pred 1. kozačkom divizijom. Preko sela Vijačane i planine Ljubića 1. bataljon je stigao u selo Vučjak, čisteći usputno teren od četnika. Sa položaja iz sela Vučjaka zatvarao je pravac od Prnjavora i vršio nasilna izviđanja prema položajima 1. kozačke divizije, koja se nalazila u Prnjavoru. Istoga dana 3. bataljon je sa Gruvalja kontrolisao položaje četnika. Sutradan, 1. kozačka divizija je tukla više od dva časa jakom artiljerijskom vatrom položaje 1. bataljona na Vučjaku, ali bez ikakvog uspjeha. Toga dana zarobljen je jedan vojnik te Kozačke divizije. Od njega je 1. bataljon saznao upotrebljive podatke o namjerama Kozačke divizije. Treći bataljon je izvršio pokret sa Gruvalja (selo Vijačani) ka selu Kulašima i selu Popovićima, sa zadatkom da zatvara i kontroliše pravac od sela Jelaha. Trećega avgusta 1. kozačka divizija je napustila Prnjavor i krenula u Sloveniju, preko sela Bosanskog Kobaša. Manji dijelovi su krenuli preko sela Kulaša ka Doboju.³² Njeno odstupanje od Prnjavora pratio je 3. bataljon 18. brigade, nanoseći joj gubitke i ometajući je u marševskom tempu. Bataljon se vratio iz sela Ilove i smjestio u selo Maćino Brdo, sa zadatkom da zatvara pravac od planine Motajice, od Dervente i sela Klačnica, a dalju kontrolu kretanja 1. kozačke divizije preko sela Nove Vesi do sela Bosanskog Kobaša i prebacivanje na lijevu obalu rijeke Save preuzeo je Motajički partizanski odred.

Prva kozačka konjička divizija postupala je vrlo brutalno sa narodom i narodnom imovinom. Kao i druge okupatorsko-fašističke kaznene ekspedicije, i ova njemačka jedinica je sve svoje potrebe podmirivala nasilnim oduzimanjem i bez naknade protivvrijednosti. Koliko je zla i štete nanijela ova jedinica narodu u

³⁰ Operacijski izvještaj Štaba 18. srednjobosanske brigade za juli 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 1—6, k. 1 258, i Knjiga depeša (predatih) 11. divizije; depeša iz mjeseca jula 1944. godine.

Knjiga depeša Štaba 5. korpusa; primljene depeše u vremenu 27—31. VII 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

³¹ Prema podacima koje je naveo komandant Divizije.

B

Prnjavoru i rejonu cijelog svog nastupnog marša, potvrđuje Kotarska oblast Prnjavora. koja u svom Izvještaju od 7. avgusta Župskoj redarstvenoj oblasti u Novoj Gradiški saopštava pojedinosti o pljački, paljevinama i silovanju žena i djevojčica.³³ Ministarstvo oružanih snaga tako zvane Nezavisne Države Hrvatske obavijestilo je neka ministarstva NDH da je 1. kozačka konjička divizija izvršila mnogo zločina: ubila 14 lica, popalila mnogo kuća, silovala mnogo žena i djevojčica i natjerala u bjekstvo velik broj stnovinika iz rejona kroz koje je prošla.³⁴

Četvrtoga avgusta, 1. bataljon 18. brigade izvršio je pokret u prostor selo Pojezina—seloDrijen. U pokretu je naišao na grupu četnika u selu Drijenu. Poslije kratke borbe četnici su pobjegli u selo Lupljanicu, pod okrilje dijelova 4. lovačke domobranske pukovnije. Za sobom su ostavili 1 ubijenog četnika, 1 000 metaka za pušku i 30 šaržera municije za automate.

Osamnaesta brigada je 5. avgusta 1944. godine dobila još jedan — 4. bataljon, formiran od boraca Prnjavorskog vojnog područja, u selu Glogovcu. Tu je on i ostao sve do 10. avgusta radi formiranja četa i postavljanja komandnog kadra. Druga dva bataljona su takođe ostala na prvobitnim položajima sve do 9. avgusta.³⁵

Banjalučki partizanski odred je vodio vrlo uspješne borbe protiv četnika Vrbaske četničke brigade u prostoru između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje. Ova četnička brigada je, uz pomoć ustaša i ustaške milicije, iz sela Obodnika upala u selo Skender-Vakuf 31. jula i u toku kratkog zadržavanja u njemu izvršila pljačku i nasilje, a potom se povukla u selo Radžiće. Komandant ove četničke Brigade u svom Izvještaju komandantu zapadne Bosne i Srednjobosanskog četničkog korpusa pisao je da se Banjalučki partizanski odred stalno nalazi oko Skender-Vakuf a i da su „narod mnogo iskvarili, ali se ipak nađe Srba”.³⁶ Ovim je želio da kaže kako narod ovoga kraja simpatije i pomaže partizane. Po njegovom mišljenju, Srbi su samo oni koji sarađuju sa četnicima. On izvještava pretpostavljene da se prema partizanskim snagama, koje se nalaze oko Skender-Vakufa, „ne mogu preduzeti nikakve ofanzivne akcije, jer bi mogli imati samo gubitke a nikako uspehe”.³⁷ Šestoga avgusta, prema četničkim izvještajima, partizani su održali crkveni zbor u Skender-Vakufu, na kome su vršeni obredi vjenčanja i krštenja djece. Na taj zbor narod je dolazio u neočekivano u velikom broju, naročito iz sela Kostića ispod planine Čemernice.³⁸ Takva djelatnost jedinica Narodnooslobodilačke vojske, u kojoj su sveštenici svih vjera nesmetano obavljali svoje vjerske dužnosti, najočitije je uticala u pravcu pobijanja četničkih tvrdnji da partizani sprečavaju ispoljavanje vjerskih osjećanja i da skrnave vjerske bogomolje.

Tešanjско-teslički, Motajički i Vlašički partizanski odred nalazili su se u prostorima gdje su osnovani i, uglavnom, vodili borbe protiv grupa četnika i štitili narod od njihovog nasilja, odnosno pomagali narodnooslobodilačke odbore u razvijanju raznovrsnih oblika aktivnosti na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji.

U odnosu vojske prema narodu bila je stalno prisutna spremnost partizana da ukažu svaku pomoć narodu kada god su za to postojale mogućnosti. U avgustu je sezona žetve i vršidbe i na tim poslovima posebno je naredeno angažovanje vojnih jedinica. Štab 53. divizije je raspisao svim svojim jedinicama Naređenje Štaba 5. korpusa u kome je stajalo da, usljed nestašice konja i vršalica, koje su okupator i njegovi pomagači opljačkali ili uništili, u mnogim selima neće biti moguće obaviti vršidbu žita. Kako je pitanje vršidbe nužan preduslov da vojska može dobijati redovno potrebne količine žita (hljeba) za ishranu, bilo je neophodno pružiti punu pomoć narodnim vlastima da bi se vršidba mogla blagovremeno da obavi. Ova vrsta pomoći Narodnooslobodilačke vojske narodu istovremeno je dokazivala iskrenu saradnju, razumijevanje i vezanost narodne vojske sa svojim narodom i narodnom vlasti. Konkretno, sve jedinice, štabovi i komande koji su se nalazili na stanovanju ili odmoru u selima gdje je počela vršidba dobili su zadatak da se povežu sa narodnooslobodilačkim odborima i u sporazumu sa njima dodijele sve raspoložive jahače i tovarne konje i da uz konje upute i konjovoce, koji će voditi brigu o konjima. Skrenuta je pažnja na to da se ovi zadaci izvode na način koji neće umanjiti bojnu gotovost jedinica.³⁹

Ofanzivne operacije koje su njemačko-kvislinške snage preduzimale na sektoru

11. i 53. divizije imale su za osnovni zadatak sprečavanje prelaska jedinica NOV Jugo-

³³ Arhiva VII, dok. br. 50/21—1, k. 196.

³¹ Arhiva VII, dok. br. 33/1—18, k. 312.

³³ Operacijski izvještaj štabova 5. korpusa i 18. brigade za avgust 1944. godine; Arhiva VII, dok. 14/2, k. 458A, i 5/5, k. 1 421.

³⁷ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 032.

³⁷ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 041.

³⁸ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 043.

³⁹ Naređenje Štaba 5. korpusa br. 988 od 6. VIII 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 2/2, k. 1 417.

slavije u istočnu Bosnu. Izvođene su obezbjeđujućim snagama iz uporišta, pojačanim jedinicama kozačke divizije i njemačkim snagama koje su došle na sektor 10. divizije (od Sarajeva i Travnika). Na oslabljena uporišta, na svome sektoru, odmah su počele da vrše pritisak snage 10. divizije. Time je ostvareno uspješno sadjeystvo 10, 11. i 53. divizije i brzo uticanje 10. divizije na tok i ishod ove ofanzive.

Po završetku ofanzive 11. divizija je napustila srednju Bosnu noću između 7. i 8. avgusta 1944. godine. U međuvremenu je oslobođen Prnjavor. Jedinice 53. divizije su uspješno spriječile prodor 3. lovačkog domobranskog zdruga i ustaša iz Kotor-Varoša, preko Maslovara, prema Tesliću. Na taj način pokušaj Nijemaca i ustaša da olakšaju situaciju u dolini Bosne i okolini Teslića je propao. Štab Divizije je iskoristio kratki predah da što bolje zbrine i brže oporavi 230 ranjenika u Bolnici Šiprage, rnectu kojima je bio znatan broj ranjenih boraca 11. divizije, zatim da dalje organizaciono učvrsti i tehnički unaprijedi jedinice Divizije. Ni Nijemci, ustaše i četnici za to vrijeme nisu mirovali. Oni su utvrđivali Teslić i okolinu kao istureno uporište za odbranu donje Bosne. U tom pogledu oslanjali su se najviše na četnike, koje su svesrdno pomagali naročito municijom.⁴⁰

Divizija je imala još uvijek velik broj nenaoružanih boraca. Na tu činjenicu kao i na postojanje vrlo dobrih uslova za brži brojčani porast Divizije, ukazivali su štab Divizije i Okružni komitet KPJ za Prnjavor, Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku Krajinu i Štabu 5. korpusa, predlažući da saveznici hitno bace što veću količinu oružja, municije i odjeće. Kao mjesto za spuštanje ove opreme na^{na}načeno je selo Kulaši kod Prnjavora, gdje su bili stalno pripremljeni teren i sredstva za davanje signala avionima.⁴¹ Dva dana kasnije Štab Divizije je saznao i odmah obavijestio Štab 5. korpusa da su saveznici 1. avgusta, u selu Popovićima (jugoistočno od Prnjavora) bacili iz aviona četnicima veću količinu automata (strojnica) sa šest padobrana.⁴² Raspored jedinica 53. divizije i stanje na terenu bili su poznati Štabu 5. korpusa, a putem njega je redovno i sigurno regulisano svako snabdijevanje pomoću savezničkih aviona na zato određenim terenima.⁴³ Zbog toga se opravdano posumnjalo da to nije omaška već djelo najreakcionarnijih snaga Velike Britanije i Jugoslovenske kraljevske vlade u Londonu, preduzeto sa ciljem da se, pomoću četnika, spriječi pokret jačih snaga iz srednje Bosne u Srbiju i da se na ovom terenu omete ubrzani proces svrstavanja narodnih masa u redove narodno-oslobodilačkog pokreta.

Odnosi četnika i ustaša bili su sve prisniji, a saradnja i zajednička borba protiv snaga 53. divizije sve konkretnije. Ovo zbog toga što su snage NOP-a sve više narastale. U Izvještaju komandanta Vrbaske četničke brigade Mirka Džombića komⁿatidantu Srednjobosanskog četničkog korpusa od 7. avgusta, pored ostalog, stoji da se, u pogledu propusnica za Kotor-Varoš, sporazumio sa zapovjednikom ustaškog Porišta kapetanom Zvonimirom Jovićem, na sastanku održanom na Jakotini 5. avgusta, da mu se, tom prilikom, Jović žalio na postupke četnika prema muslimanima V Skender-Vakufu, za vrijeme posljednje zajedničke akcije protiv partizana te obe^{ca}o da će davati četnicima redovno sol i municiju.⁴⁴

No, i pored ovakve situacije, snage 53. divizije su u početku svoga dejstvovanja P^pješno odoljevale pritisku nadmoćnijeg i naoružanijeg protivnika, koji je napadao iz garnizona što su opasivali srednju Bosnu, i vrlo brzo preuzele inicijativu i postale S^ospodar situacije u čitavoj srednjoj Bosni. Devetog avgusta 14. brigada je izvršila na^{na}Pad na uporište ustaške milicije u selu Sokolinama kod Kotor-Varoša i protjerala iz njega ustaše ka Kotor-Varošu. Tom prilikom ubijeno je 5 a ranjeno 7 ustaša. U Izvještaju komandanta Vrbaske četničke brigade četničkom komandantu zapadne Bosne i Srednjobosanskog četničkog korpusa ova borba s ustašama je ovako prikazana:

„Jedna partizanska kolona krenula je preko Viševce za Sokoline, a druga prema Jakotini, gdje su se podvukli pod hrvatske rovove i na iste bicali bombe. Milicija, koja se nalazila u rovovima bila se je pokolebala i počela povlačiti da napusti rovove, a u tom momentu, snage 2. bataljona (Vrbaske četničke brigade-prim. autora) udarile su partizanima iz Var jača s boka... Hrvati su ipak ostali na položaju Badanj.”⁴⁵

⁴⁰ Depeša Štaba 53. divizije Štabu 5. korpusa primljena pod br. 52/30 od 6. VIII 1944. Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.
⁴¹ Ibidem, pod br. 39/23 od 4. VIII 1944. g.
⁴² Ibidem, pod br. 54/25 od 6. VIII 1944. g.
⁴³ U depeši Štaba 53. divizije primljenoj u Štabu 5. korpusa pod br. 26/21 od 2. VIII 1944. g. stoji: „Neprijatelj se nalazi: Prnjavor—Kulaši—Stanari. . . A r h i v a VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.
⁴⁴ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 048.
⁴⁵ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 067.

Osamnaesta brigada je bila sa svoja tri bataljona prvi put okupljena 9. avgusta 1944. godine u selu Glogovcu, gdje je izvršen pregled organizacije, ljudstva i naoružanja (smotra Brigade). Smotru je izvršio Stab Divizije. Prisustvovalo je i došla naroda te je formiranje druge po redu srednjobosanske brigade popraćeno narodnim veseljem i jačom političkom manifestacijom.

Istovremeno, na željezničkoj pruzi između Doboja i Teslića, Tešanjско-teslički partizanski odred uništavao je instalacije koje su posadne snage iz Doboja i Teslića u posljednje vrijeme u srednjoj Bosni bile osposobile da bi ih iskoristile za nove akcije i dugotrajnije držanje ovog prostora pod svojom kontrolom. Okupator je pridavao najveću moguću pažnju Teslicu. Ovo iz dva razloga. Teslić je bio centar hemijske industrije (mada je industrija razorena), neophodne ratnoj mašini Rajha, a kao pobočnica komunikacije Sarajevo-Brod predstavljao je važnu strategijsku tačku.

Ostali odredi su čistili teren od četnika u svojim prostorima.

U periodu od 11. do 15. avgusta 14. brigada je imala nekoliko manjih sukoba sa četnicima Vrbaske četničke brigade i ustašama iz Kotor-Varoša. Jedanaestoga avgusta njena dva bataljona su se nalazila u selu Zivinicama, jedan bataljon u selu Večićima i selu Dubovcima, a jedan u selu Maslovarama i selu Sipragama. Između

11. i 12. avgusta Brigada je dijelovima svojih snaga čistila teren od četnika, nastupajući od sela Maslovara prema Bjeloboru u tri kolone: preko planine Uzlomca—zaseoka Božića — pored manastira; preko Suvaje i preko sela Garića—planine Uzlomca—sela Rastovca. Ubijen je 1 a ranjen 1 četnik. Zaplijenjena je 1 puška i 50 metaka.⁴⁶ Držeći stalno u okruženju snage ustaša i ustaške milicije u Kotor-Varošu i njegovim spoljnim odbrambenim uporištima, 14. brigada je svakodnevno vršila akcije na ova uporišta ili vješto postavljenim zasjedama dočekivala njihove patrole i izvidnice, nanošeći im redovno gubitke i ne dozvoljavajući im inicijativu. U napadu na selo Jakotin u selo Zabrdje 13. avgusta dijelovi 14. brigade su protjerali iz njih ustaše i u borbi ubili 1 ustaškog oficira, bez sopstvenih gubitaka. Uz 14. brigadu uspješno je djelstvovao Banjalučki partizanski odred. On se nalazio oko Skender-Vakufa i u njemu, razvijajući živ politički rad u masama, stvarajući povoljnu klimu za omasovljavanje partizanskih jedinica i pomoć narodnooslobodilačkom pokretu u tom kraju.

Osamnaesta brigada je poslije izvršene smotre djelstvovala zapadno od komunikacije Derventa-Doboj, proganjajući i uništavajući četničke grupe, koje su. u mjesecu avgustu 1944. godine ispoljavale nešto više aktivnosti u ovom prostoru nego ranije. Desetog avgusta Brigada je sa dva bataljona čistila teren u selu Cerani i na liniji selo Dragalovci—selo Stanari, a njen 3. bataljon (poljski) izvršio je pokret u prostoru selo Kunova—selo Srdjevići, sa zadatkom proganjanja četnika i prihvatanja dobrovoljaca iz redova poljske narodnosti. Sutradan, 1. bataljon se pomjerio iz sela Cerana u prostor selo Ljeskove Vode—selo Gojakovac, a 3. bataljon iz sela Srdjevića u prostor selo Kunova—selo Rakovac. Ovaj Bataljon, sastavljen od pripadnika poljske narodnosti, sticao je sve veći ugled u narodu i postizao sve krupnije rezultate u borbi protiv četnika. Četnici su strahovali od snage i borbene spremnosti boraca ovog Bataljona. Pokušavali su da ga oklevetaju kao neprijatelja srpskog naroda u srednjoj Bosni, ali su mu priznavali organizacionu čvrstinu i borbenost ističući da je za to najviše zaslužan Jan Dron, zamjenik komandanta Bataljona.⁴⁷ Istog dana 3. bataljon je izvršio napad na dijelove Ljubičke četničke brigade u selu Kalenderovcima. Četnicima su pritekli u pomoć domobrani 6. lovačke pukovnije, kako ljudstvom, tako i artiljerijskom vatrom. Bataljon je izgubio jednoga borca sa puškom.⁴⁸

Četvrti bataljon 18. brigade vodio je toga dana borbu sa četnicima u selu Dragalovcima. Za ovu borbu četnici su koncentrisali snage Dobojske i Ljubičke četničke brigade, stvorivši od njih operativnu grupu u jačini oko 400 četnika. Pošto je Bataljon bio napadnut, primio je borbu koja je trajala pet časova, četničke snage su protjerane u pravcu sela Gojakovca. Na poprištu su ostavili 2 mrtva i 3 ranjena četnika, 1 pušku i nešto municije. Četvrti bataljon je imao 1 teže ranjenog borca.⁴⁹ Brigada se 12. i 13. avgusta zadržala u selima Stanari, Srdjevići i Čukale, a 4. bataljon se pomjerio u pravcu sela Gojakovca, kuda su se poslije borbe prethodnog dana povukli četnici. Pošto nije naišao na četnike, Bataljon se vratio u selo Kulaše—selo Popoviće. Četrnaestoga avgusta Brigada je promijenila položaj. Njen

⁴⁶ Arhiva VII, dok. br. 3/56, i. 21, i 14/2, k 458.

⁴⁷ Izvještaj Ljubičke četničke brigade komandantu Srednjobosanskog četničkog korpusa br. 33 od 14. VII 1944. g.; Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 085.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Operacijski izvještaj Štaba 18. brigade za avgust 1944. g. (Arhiva VII, dok. br. 5/5, k. 1421) i Izvještaj načelnika Štaba Ljubičke četničke brigade br. 303 od 14. VIII 1944. g. upućen komandantu Srednjobosanskog četničkog korpusa (Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 085).

1. bataljon, u pokretu ka selu Pojezini, ubio je 1 četnika i zaplijenio 2 puške koje su se nalazile kod njega. Treći bataljon je zaposjeo položaje u selima Milosavci—Kriškovci—Novi Martinac, sa zadatkom da kontroliše pravac od sela Klačnica i gazove na rijeci Vrbasu u tom rejonu.

U nastojanjima da za narodnooslobodilački pokret i novonastalu vojno-političku situaciju u Jugoslaviji obezbijedi što povoljniji međunarodni tretman, Vrhovni komandant NOV i PO Jugoslavije i predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije Josip Broz-Tito sastao se 12. avgusta u Napulju (Italija) sa predsjednikom Vlade Velike Britanije Vinstonom Čerčilom. Razgovor se vodio o kralju Petru, Istri i Trstu. Baš u to vrijeme neke od jedinica upućenih u Srbiju (2, 5. i 17. divizija) uspješno su savladale sve prepreke, razbile Nijemce, Bugare, i četnike na Kopaoniku i spojile se sa srbijanskim divizijama u Toplici. U daljem, vrlo povoljnom razvoju operacija ove jedinice su sve brže napredovale ka rijeci Savi i rijeci Dunavu. Vrhovni komandant NOV i PO Jugoslavije je tada naredio da u Srbiju pređu i druge, za to određene, jedinice (1. proleTERSka divizija i 12. korpus). Jedanaesta divizija ušla je u sastav 12. korpusa. U njenim istorijskim podvizima u borbi za Beograd i završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije učestvovali su i sinovi srednje Bosne.

Za to vrijeme četnici su u srednjoj Bosni pojačavali teror nad narodom, koji je bio sve privrženiji narodnooslobodilačkom pokretu. Partizanske porodice bile su tada na sve većem udaru. Cilj četnika je bio da otežaju sporazum, dokazujući da Englezi vide da se komunisti i četnici ne mogu sporazumjeti. Nemoćni da svojim brigadama ostvare vojničku pobjedu i da drže iole veće prostore pod svojom kontrolom, četnici su stvarali nove i jačali postojeće žandarmerijske stanice i čete, koje su imale zadatak da uguše otpor narodnih masa okupatoru i njegovim slugama. Za svaki četnički srez formirana je žandarmerijska četa sa 3 do 4 žandarmerijske stanice. **Komandni kadar sačinjavali su isključivo predratni žandarmi, i agenti GESTAPO-a.** Tu činjenicu potvrđuje i Slavko J. Laketić, adutant komandanta Srednjobosanskog četničkog korpusa, u svom privatnom pismu Brani Lazičiću, u kome pored ostalog piše: „Znam ljudi koji se danas nalaze kao četnici, a gestapovci su. Zašto se prema njima ne postupi. Ima još dosta stvari..”⁵⁰ U banjalučkom srezu žandarmerijska četa imala je stanice u selima Čelincu, Boću, Jošavki, Slatini i Rebrovcu. Komandir čete bio je Stevo Marković, a njegov zamjenik Frane A. Zigon, bivši aktivni žandarmerijski narednik.⁵¹ Pripadnika različitih narodnosti i etničkih grupa bilo je u četničkim redovima, ali vrlo rijetko i izuzetno. Takvi pojedinci trebalo je da posluže četnicima kao sredstvo propagande o povezanosti četničke organizacije sa svim narodima Jugoslavije. U stvari, to su bili agenti okupatora, bez ikakvog uticaja u narodu. Među takvima u Ljubičkoj četničkoj brigadi nalazila su se dva podnarednika: M. Mehmed Podrugović i S. Jozef Albahari.⁵²

Pedeset treća divizija se vrlo brzo razvijala. Povećavao se broj novopridošlih boraca. Većina je dobrovoljno pristupala, ali se stalno povećavao i broj mobilisanih omladinaca. Narodnooslobodilački odbori, u zajednici sa Prnjavorskim i Banjalučkim područjem, proširivali su svoju aktivnost na novooslobodene rejone, u kojima su nalazili nove izvore boraca. Popuna jedinica je vršena organizovano i planski. Preostala četiri partizanska odreda su odvajala dio svojih snaga za formiranje novih bataljona u brigadama. Motajički i Tešanjско-teslički partizanski odred izdvojili su po jednu najbolju četvu, sa komandnim kadrom i naoružanjem, i stavili ih na raspoloženje 18. brigadi. Između 13. i 15. avgusta 1944. godine formiran je još jedan — bataljon 18. brigade, čiju su osnovu sačinjavale ove dvije čete. Time je proces formiranja ove Brigade bio završen.⁵³ Stvoreni su joj osnovni preduslovi da, kroz dalju borbu, jača i izgrađuje unutrašnju organizaciju i sopstvene kadrove.

Štab Divizije je stalno bdio u pomogao organizaciju, popunu, sređivanje i opremanje novih jedinica. Zajedno s Okružnim komitetom za Prnjavor i za Banjaluku, on je tražio mogućnosti za što bržu ideološko-političku izgradnju sopstvenih kadrova. U tu svrhu predloženo je Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu da na teren srednje Bosne uputi predavača, nastavni plan i materijal za niže partijske kurseve.⁵⁴

⁵⁰ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 115/1.
⁵¹ Naredba br. 18 Komandanta žandarmerije Srednjobosanskog četničkog korpusa od 15. VIII 1944. g.; Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 093.
⁵² Spisak unaprijeđenih starješina Ljubičke četničke brigade br. 300 od 12. VIII 1944. g. (Arhiva VIJ, dok. BiH br. V 12 073).
⁵³ Izvještaj Štaba 53. divizije Štabu 5. korpusa pov. br. 1 od 13. VIII 1944. g. (Arhiva VII, dok. br. 30/1—6 k. 458).
⁵⁴ Depesa Okružnog komiteta KPJ za Prnjavor primljena u Štabu 5.korpusa pod br. 72'66od 11. VIII 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

Po svim jedinicama je organizovana obavještajna služba, za čije su rukovodiocce postavljeni najsposobniji oficiri ove struke. Za šefa Obavještajnog centra Divizije postavljen je, od strane Staba 5. korpusa, kapetan Vojo Oljača. Za pomoćnika šefa Obavještajnog centra Divizije Stab Divizije je postavio poručnika Voju Zujića. Za šefa Obavještajnog centra 18. brigade postavljen je Lutvo Hajdaragić, a za njegovog pomoćnika Drago Dujmić.⁵⁵ Osnovni zadatak obavještajne službe je bio da prikuplja podatke o snazi i rasporedu protivničkih snaga, a drugi — da vodi borbu protiv neprijateljeve špijunske i diverzantske aktivnosti. Da bi obavještajni centri mogli da s uspjehom izvršavaju svoje zadatke, pristupilo se formiranju izviđačkih četa u brigadama i grupe u odredima. Cete su brojale po 53 borca podijeljena u pet grupa. Svaka grupa je imala svog vođu i 7—8 boraca. Naoružanje grupe bilo je: 1 puškomitraljez 3—4 automata, 2 puške, 1 pištolj, 8 bombi i 1 dvogled.⁵⁶

Mada je pitanje naoružanja predstavljalo stalan problem jer se nikada nije mogao podmiriti stalno rastući broj boraca, prioritet u naoružavanju davao se onim jedinicama koje su dobijale specijalne zadatke. Oružje, municija i druga vojnička sprema otimani su uglavnom, od protivnika u borbi, katkada i uz cijenu života boraca. Traženo oružje i municiju saveznici su bacali s vremena na vrijeme, i to u ograničenim, nedovoljnim količinama. Noću između 12. i 13. avgusta dva oviona Velike Britanije dopremila su i izbacila ratnu spremu.⁵⁷ To je bilo isuviše malo u odnosu prema potrebama. Pošto je spuštanje materijala vršeno noću, u planinskim predjelima, operacije spuštanja materijala pomoću padobrana vršene su sa velike visine, pa je usljed zanošenja jedan dio materijala redovno bio oštećivan. Pored uređenih i obezbijedenih mjesta na kojima je vršen prijem materijala izbačenog pomoću padobrana iz aviona, Stab Divizije je osposobio letilište (aerodrom) u Skender-Vakufu, na kome su mogle da se vrše i operacije slijetanja i polijetanja aviona manje nosivosti. To je učinjeno sa ciljem da se ovaj aerodrom iskoristi za prebacivanje ranjenih boraca iz divizijske Bolnice u selu Šipragama za Italiju. Šesnaestoga avgusta zatraženo je od Staba Korpusa da javi mogu li se dobiti avioni za te svrhe.⁵⁸ Nema podataka kako su ocijenjene mogućnosti upotrebe ovog aerodroma, ali se zna da na njega nisu nikada slijeteli avioni.

Četnici su pokušavali da prodru u tajnu organizacije prihvata savezničkih aviona sa materijalom. Komandant Vrbaske četničke brigade, nalazeći se na terenu, poslao je svome Štabu pismo u kome je tražio:

„Po donosiocu ovoga lista pošaljite pribor za davanje znakova avionima, jer svaku noć kruže. Zapitajte potpukovnika Vranješevića za nove znakove, koje mu je rekao major Joco Mihajlović te mi sa dobrim pismenim objašnjenjem pošaljite i pitajte potpukovnika koje da upotrebim sada. Ovo je važno i treba odmah da se uradi.”⁵⁹

Što se tiče snabdijevanja namirnicama, Stab Divizije se u svemu pridržavao uputstva Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine i njegovog plana za snabdijevanje jedinica. Prema tom uputstvu, pri okruženim, sreskim i opštinskim narodnooslobodilačkim odborima formirane su komisije za ishranu, koje su vršile prikupljanje hrane na terenu putem otkupa rekvizicijom. Intendanture jedinica su bile dužne da daju punu pomoć komisijama za ishranu kako bi obezbijedile potrebne količine hrane. Intendanture su izdavale komisijama svoje potvrde na preuzetu ukupnu količinu hrane. U slučaju neposrednog snabdevanja, a to je u ovoj fazi razvoja Divizije bio češći slučaj, jer u mnogim selima nisu bili obrazovani narodnooslobodilački odbori, intendanture jedinica 53. divizije vršile su prikupljanje hrane, uvijek uz prisustvo jednog ili dva čovjeka iz sela, i na preuzete količine izdavale svakom domaćinstvu pojedinačno potvrdu.⁶⁰ U takvim selima snabdijevali su se i četnici, ali je njihov način snabdijevanja predstavljao pravu pljačku. Pojedini komandanti četničkih bataljona, komandiri četa, a naročito intendant, oduzimali su od naroda hranu, koju su prisvajali za sebe i dijelili svojim porodicama ili prijateljima. O tome najbolje svjedoči optužba predsjednika četničke Opštine u Slatini protiv

⁵⁵ Naredba br. 9 Štaba 53. divizije (Arhiva VII, dok. br. 6/1, k. 1 418).

⁵⁶ Arhiva VII, dok. br. 38/2—3, k. 458A.

⁵⁷ Depeša Štaba 53. divizije Štabu 5. korpusa primljena pod br. 81/68 od 15. VIII 1944. g. (Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461).

⁵⁸ Depeša br. 82/39 od 16. VIII 1944. g.; Arhiva VII, dok. 8/1—129, k. 461.

⁵⁹ Arhiva VII dok. BiH br. V 12 129.

⁶⁰ Uputstvo ZAVNOBIH-a od 15. VIII 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 10/4, k. 1421.

intendanta Crnovrške četničke brigade koga je saslušao Štab Srednjobosanskog četničkog korpusa, ali mu nije izrekao nikakvu kaznu.⁶¹

Snage 53. divizije su pojačavale borbeno dejstvo u dolini rijeke Bosne, u rejonu Kotor-Varoša i oko planine Motajice. Štab Divizije je ponovo tražio od Štaba 5. korpusa da uputi jednu brigadu 39. divizije na desnu obalu rijeke Vrbasa (prostor između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje)⁶² jer se 21. slavonska brigada još uvijek nalazila u prostoru Doboj Derventa, angažujući snage, po naređenju svoje Divizije, u manjim akcijama protiv četnika i uporišta na komunikaciji Derventa — Doboj.⁶³

U pokretima i čišćenju terena od četnika dijelovi 14. brigade su 16. avgusta napadnuti od strane veće grupe četnika Vrbaske četničke brigade u selu Javoranima. Odbijajući napad, snage 14. brigade su ubile 3 a ranile 6 četnika, uz sopstvene gubitke od 1 poginulog i 3 nestala boraca. Narednog dana iz Kotor-Varoša su krenule ustaše u pravcu položaja 14. brigade u seluDuboviku. Napadač je odbijen uz gubitke od 2 mrtva i 5 ranjenih ustaša. Brigadaje imala 1 ranjenog borca. Osamnaestoga avgusta snage 14. brigade su vodile borbu sa jednom bojnomo 6. lovačke domobranske pukovnije, koja je pokušala da prodre iz Teslića prema položajima Brigade. Ubijena su 2 a ranjeno 6 četnika. Poginuo je 1 i ranjena 3 borca Brigade. Zaplijenjena je izvjesna količina municije. Istovremeno, u manjim sukobima sa grupama četnika kod sela Klupa na planini Borju, sela Brusika i sela Cečave ubijena su 2 a ranjeno 6 četnika. Poginuo je 1 i ranjena 3 borca Brigade. Zaplijenjene su 2 puške, 1 pištolj, 100 metaka i 1 bicikl. Devetnaestoga avgusta četnici su kod Kotor-Varoša postavili zasjedu, u koju je upala patrola 14. brigade. Zbog velike nadmoći i postignutog iznenađenja, četnici su uspjeli da ubiju 1, rane 1 ^ i zarobe 1 borca, bez sopstvenih gubitaka. Tom prilikom četnici su zaplijenili 1 puškomitraljez. Između 20. i 25. avgusta 14. brigada i Banjalučki partizanski odred vodili su svakodnevno borbe sa četničkim grupama i ustašama, koji su u manjim grupama iz Kotor-Varoša vršili ispade prema partizanskim položajima. Dvadesetog avgusta napadnuto je spoljno uporište Kotor-Varoša — Rujevačka glava. Ustaše su pobjegle bez borbe u Kotor-Varoš. Prema četničkim izvorima, jedan bataljon 14. brigade nalazio se stalno u selima Zubovići, Viševici, Dragiševac i Stol. Od naoružanja imao je 1 brdski top i 1 teški bacač, koje je stalno upotrebljavao, odgovarajući na topovsku i bacačku vatru ustaša iz Kotor-Varoša. Ustaše iz Kotor-Varoša i četnici Vrbaske brigade su se stalno dogovarali i zajednički preduzimali akcije protiv snaga 14. brigade. Komandant Vrbaske četničke brigade Mirko Džombić, u svom Izvještaju od 21. avgusta 1944. godine, pored ostalog pisao je:

„Jović je sa nama bio ugovorio zajedničku akciju, koju još ne preduzima niti nam je poslao obećanu municiju, već zove da dođe u Kotor-Varoš načelnik štaba ove brigade i komandant 2. bataljona iste brigade pa da se dogovore i dignu municiju.”⁶⁴

U sljedećem izvještaju, isti četnički komandant je pisao:
„21.VIII 1944. Drugi bataljon prema sporazumu sa Hrvatima (ustašama

— prim, autora) iz Kotor Varoša, trebao je u 3. sata ujutru da napadne partizane u Dragiševcu. U isto vrijeme trebao je da udari i 3. bataljon, ali kako je kasno doznao za akciju, nije stigao.”⁶⁵

Akcija koju je komandant ustaških snaga u Kotor-Varošu pripremao, zajedno sa Vrbaskom četničkom brigadom i posebno sa komandantom 2. bataljona te Brigade, uslijedila je 22. avgusta. Ustaše i četnici su, sa jačim snagama, krenuli iz Kotor-Varoša prema Kiku. U oštroj borbi napadač je odbijen uz gubitke od 6 ubijenih i 17 ranjenih ustaša i četnika. Četrnaesta brigada je imala 1 mrtvog, 2 ranjena i 1 nestalog borca. Poslije dva dana, tj. 24. avgusta, ustaše su ponovo jačim snagama krenule iz Kotor-Varoša i izvršile prodor prema sjeveroistoku u pravcu sela Hrvućana. U borbi koja je trajala cijeli dan snage 14. brigade su odbile napad i ubile 8 a ranile 12 ustaša, uz sopstvene gubitke od 6 ranjenih boraca.⁶⁶

⁶¹ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 097 i V 12 152.
⁶² Depesa štaba 53. divizije primljena podbr. 91/21 od 18.VIII 1944.g. (Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461).
⁶³ Ibidem.
⁶⁴ Izvještaj pov. br. 436 upućen četničkom komandantu zapadne Bosne i Srednjobosanskog četničkog korpusa; Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 126
⁶⁵ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 129.
⁶⁶ Operacijski izvještaj Štaba 5. korpusa za avgust 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 14/2, k. 458.

Osamnaesta brigada se, u vremenu od 15. do 21. avgusta, nalazila u prostoru istočno i sjeverno od Prnjavora. Progonila je i uništavala četničke grupe u prostoru selo Smrtići — selo Pojezina — selo Sočanica, zatvarajući istovremeno pravce od Dervente i Doboja. Petnaestoga avgusta 2. bataljon je u sukobu sa četnicima na Stojkinom brdu (k. 23C i 157) ubio 3 četnika i zaplijenio 3 puške sa fišeklijama i municijom. U nastavku borbe u selu Smrtićima ubijena su još 3 četnika. Sedamnaestoga avgusta, 1. bataljon je izvršio pokret u pravcu sela Jadovice, a odatle, sutradan, preko planine Motajice ka selu Srpcu, čisteći teren od četnika. Drugi bataljon je, s istim zadatkom, izvršio pokret iz sela Smrtića u pravcu Pravde, preko planine Motajice, a zatim produžio i 18. avgusta stigao u selo Nova Ves te odatle nastavio pokret ka selu Srpcu. Tu je ostao i 19. avgusta. Prvi bataljon je produžio pokret uz desnu obalu rijeke Vrbasa prema selu Nozičkom, gdje je i ostao nekoliko dana i u saradnji sa 3. bataljonom, koji se nalazio u tom prostoru nastanjenom pretežno Poljacima, radi svoje popune, progonio četnike Župske brigade. Četvrti bataljon je 19. i 20. avgusta vodio borbe sa četnicima u rejonu sela Devetine. Prvoga dana u sedmočasovnoj borbi razbio je njihove snage i ubio 12 a ranio 18 četnika, uz vlastite gubitke od 4 ranjena i 1 nestalog borca. Drugoga dana, u četvoročasovnoj borbi s istom četničkom grupom, Bataljon je natjerao protivnika u bjekstvo prema selu Klačnicama. Tom prilikom četnici su imali 1 mrtvog i 5 ranjenih četnika, a partizani 1 ranjenog borca.

O stanju na terenu oko planine Motajice i borbama sa 18. brigadom komandant Motajičke četničke brigade Vlado Vinčić, u svom pismu četničkom komandantu zapadne Bosne i komandantu Srednjobosanskog četničkog korpusa od 18. avgusta 1944. godine, pisao je:

„Ova je brigada vodila više dana borbu sa komunistima tom novom formiranom brigadom. Novo-formirana brigada je vršila napad na ovaj štab u roku od osam dana tri puta. Svi su napadi izvršeni po noći.

Ovaj je sektor ugrožen od strane komunista već od 7. avgusta. Sto sam god vidio i vodio borbu protiv njih, na ovu ruku još nisam vidio da je badoava da se puca ništa ne ostupaju, tako se vodi borba da je to neverovatno.

Dje se god ja saznam da se nalazim odmah komunisti izvrše napad jednoga dana i noći i malo što sam ostao falilo — je za jedan minut i celaje arhiva bila je kod mene.

Sad zasada se nalaze komunističke snage u selu Sitnešima i Kaocima.

Ostali smo bez municije vodeći stalno borbu sa komunistima sada smo se našli na nezgodnome položaju, usled nestašice municije. Dosada smo dobijali švercom iz Dervente a sada je došla smena u Derventi (6. lovačka pukovnija) koja ima talijansko naoružanje.”⁶⁷

Na težak položaj zbog aktivnosti jedinica 53. divizije žalio se i komandir Zandarmerijske čete Ljubičke četničke brigade Milivoj R. Vukičević, bivši žandarm Zetskog žandarmerijskog puka, u Izvještaju o radu od 14. avgusta. On je pisao komandantu žandarmerije Srednjobosanskog četničkog korpusa da je na sektoru ove Brigade nepovoljno stanje usljed aktivnosti partizana, koji iz dana u dan stalno napadaju. Zandarmerijska četa je organizovana, kaže on, ali kako je sa svim svojim žandarmima stalno na položaju i u pokretu, do tada se još nije moglo pristupiti radu.

Snage 18. brigade su se pomjerale iz prostora koji se nalazio sjeverno od komunikacije selo Klačnice — Prnjavor u prostor južno od ove komunikacije.

Dvadeset trećega avgusta čitava Brigada je izvršila pokret u prostor u rejonu planine Crni vrh, dotičući selo Jošavku — bazu jošavačkih četnika i njihovog idejnog vođe Rade Radića. U toku pomjeranja razbijen je slabiji otpor četnika u selu Skatavici, gdje je ubijen 1 četnik. U sukobu sa četnicima u selu Kamenici 24. avgusta 4. bataljon je poslije tročasovne borbe razbio četnike, ali je pri tome imao 1 mrtvog i 2 teže ranjena borca. Između 24. i 27. avgusta glavnina Brigade se ponovo vratila u predašnji prostor. Treći bataljon je dejstvovao u selima Rakovac — Kunova, vršeći popunu svojih četa pripadnicima poljske narodnosti.⁶⁸

U međuvremenu, partizanski odredi 53. divizije vodili su uspješne borbe sa četnicima, domobranima i ustašama, u prostorima koje su držali. Tešanjsko-teslički partizanski odred razrušio je, 24. avgusta, 5 km željezničke pruge na komunikaciji selo Jelah — Teslić. Motajički partizanski odred napao je i vodio borbu, istoga dana, sa većom grupom četnika Motajičke četničke brigade u selu Vlaknici. Bez sop-

* Arhiva VII, dok. BIH br. V 12 103.

“ Operacijski izvještaj Štaba 18. brigade za avgust 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 5/5, k. 1421.

stvenih gubitaka, Odred je natjerao četnike u bjekstvo. Zaplijenjena je 1 poljska kuhinja i nešto drugog vojničkog materijala.

Pojačanu aktivnost 53. divizije pratila je i pojačana aktivnost savezničke avijacije na komunikaciji Zenica — Brod. Devetnaestog avgusta saveznički avioni su, na ovoj relaciji, bombardovali voz i ubili 5 pratilaca. Drugi voz, kod Željezničke stanice Suho Polje, potpuno je uništen bombardovanjem. Dvadesetog avgusta u sukobu savezničkih i njemačkih aviona iznad Željezničke stanice Rudanka, uništen je 1 njemački avion, koji se pogođen srušio u plamenu. U njemu se, prema pričanju očevidaca, nalazio jedan njemački general, koji je, teško ozlijeđen, uspio da se izvuče iz zapaljenog aviona i da se spase. Dvadeset drugoga avgusta srušio se 1 saveznički oštećeni avion u selo Karanovac (12 km južno od Banjaluke) i izgorio u plamenu. Posada od 21 avijatičara pala je u zarobljeništvo pristapskih jedinica Srednjobosanskog četničkog korpusa, koji se nalazio u Karanovcu.⁶⁹

Pedeset treća divizija se, u toj i takvoj aktivnosti, izgrađivala bržim tempom nego što se očekivalo. Međunarodni i unutrašnji događaji stimulirali su njezinu aktivnost i sve veću spremnost u izvršavanju povećanih zadataka. Štab Divizije je, u borbi za potpunu spremnost jedinica, insistirao na neprekidnim ofanzivnim akcijama. On je svaku akciju shvatao vrlo ozbiljno i zalagao se da se jedinice za nju što bolje pripreme, videći u tome garanciju da će biti uspješno i izvedena. U tu svrhu organizovao je i održavao instruktaže, savjetovanja, natjecanja, vojničke zborove (i slično), na kojima su istupali najistaknutiji vojni i politički rukovodioci. Oslanjao se na sopstvene snage jer je na ranije traženje pomoći dobio odgovor da se, u vezi s najnovijim zadacima koji su postavljeni pred 39. diviziju, neće moći njena jedna brigada prebaciti u prostor između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje. Štab 5. korpusa, umjesto pomoći, savjetovao je Štabu 53. divizije da posveti pažnju Banjalučkom partizanskom odredu i da ga razvije u veću formaciju, koja bi mogla da se suprotstavi četnicima Vrbaske četničke brigade i ustaškoj posadi u Kotor-Varošu i da se nosi s njima.⁷⁰

Četnička organizacija, u to vrijeme, preživljavala je krizu. Brojno oslabljena i moralno-politički potučena, tražila je izlaz u reorganizacijama i optuživanju pojedinih svojih starješina. Nade u uspjeh poslije odlaska 11. divizije nisu se ostvarile, jer je novoformirana 53. divizija vrlo brzo i vrlo uspješno odoljevala svim četničkim akcijama, savlađivala ih i svela ih na obično sluganstvo njemačko-ustaškim snagama u uporištima koja su opasivala srednju Bosnu. Četnici su se našli pred problemom popune jedinica novim ljudstvom, jer dobrovoljaca nije bilo a prisilno mobilisani su bježali. Brigade su spale na po oko 150 četnika. Četnički komandant zapadne Bosne, Naredbom br. 624 od 17. avgusta 1944. godine, zbog nedovoljnog brojnog stanja rasformirao je Jošavačku, Crnovršku i Župsku brigadu i od njih tri formirao novu — Banjalučku četničku brigadu. Za komandanta Brigade postavio je bivšeg vazduhoplovnog kapetana II klase Bogdana Vujačića, vojnog instruktora Srednjobosanskog četničkog korpusa. Za komandanta 1. i 2. bataljona (bivša Jošavačka brigada) postavio je Dragoljuba Railića i Slavka Jungića, 3. bataljona (bivša Župska brigada) Veljka Bundala. Slavko Makivić, dotadašnji komandant Crnovrške četničke brigade, postavljen je za ađutanta Komande zapadne Bosne.⁷¹

Srednja Bosna nije ni ranije bila siguran rezervoar za mobilizaciju ljudstva i za popunu četničkih jedinica, a sada je to definitivno prestala da bude. Četničke komande su pokušavale da putem prisilne mobilizacije nadoknađuju sve veće gubitke. Međutim, seoska omladina, pod uticajem KPJ i SKOJ-a, koji su razvili vrlo intenzivan rad na selu, odbijala je prisilno stupanje u četnike. Ona je sve masovnije stupala u redove NOVJ, što pokazuje broj novoformiranih jedinica. Sa druge strane, komandant zapadne Bosne Slavoljub Vranješević, da bi obuzdao domaće četničke starješine — „rasove“, kako ih je nazivao, reorganizovao je dotadašnje brigade, formirajući od njih jače formacije sa Dražinim vojnim instruktorima, oficirima bivše jugoslovenske vojske, na čelu. Ova mjera komandanta Vranješevića je proisticala iz težnje da se obezbijedi Dražina komanda i nad domaćim četnicima i da se stvore veće vojne jedinice.

Pedeset treća divizija, uporedo sa borbenim dejstvima, rješavala je i pitanje daljeg usavršavanja svoje organizacije i formacije. Devetnaestoga avgusta upućeni su joj rukovodioci za sanitetsku i intendantsku službu. Za referenta Saniteta Divizije postavljen je dr Husein Šerifović, a za načelnika Intendanture Divizije

⁶⁹ Knjiga primljenih depeša Štaba 5. korpusa; depeša br. 35/30 od 31. VIII 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 8/I—129, k. 461.

⁷⁰ Depeša Štaba 5. korpusa Štabu 53. divizije br. 70/23 od 20. VIII 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 8/I—1, k. 461.

⁷¹ Arhiva VII dok BiH br. V 12113.

Hidajet Ajanović.⁷² Ova dva rukovodioca vrlo brzo su organizovali i uspješno vodili ove dvije vrlo važne službe Divizije. Zatim je organizovana Puškarsko-mehaničarska radionica, koja je odmah mogla da vrši manje opravke oružja. Najveći problem ove Radionice predstavljao je nedostatak alata i materijala. U operativnim jedinicama i komandama područja zavedena je cenzura privatne pošte. Poslove cenzure obavljali su povjerenici OZN-e u tim jedinicama.⁷³

Izvršena su i neka postavljenja komandnog i rukovodećeg kadra. Za pomoćnike intendanta 14. brigade postavljeni su: Ilija Mikitišin i Ranko Savić; za zamjenika komandanta Tešanjско-tesličkog partizanskog odreda Pejo Penava; za zamjenika komandanta 2. bataljona 18. brigade Velislav Pavlović; za šefa Obaveštajnog područja Petar Petrović.⁷⁴

Preduzimane su mjere i pojačavano vojno-političko vaspitanje i disciplina boraca. U programu rada sa borcima i komandnim kadrom ukazivano je da dolaze dani kada će Narodnooslobodilačka vojska, oslobađajući konačno svoju zemlju, doći u novooslobođene krajeve i gradove i susresti se sa savezničkim armijama. Od držanja boraca i starješina zavisice kakav će ugled NOV imati u narodu i kod saveznika. Pošto je u jedinicama 53. divizije bilo dosta novih boraca i vrlo mladih rukovodilaca, preduzimane su mjere da oni upoznaju osnovna pravila vojničkog ponašanja, posebno da se borci obuču u disciplini pozdravljanja sa puškom, bez puške, odnosu boraca i rukovodilaca, ponašanju u logoru i van njega, kao i u slobodnim časovima.⁷⁵ Na planu vojno-političkog obrazovanja svaka jedinica je stvarala svoj mjesečni program, koji je disciplinovano i dosljedno sprovodila. Odlaganja rada po planu bila su dopuštena samo u slučajevima pokreta i borbi. Materijale proradivane na časovima obuke predstavljala je, uglavnom, politička literatura, kao na primjer:

- „Nova Jugoslavija” br. 1, 2, 3 i br. 4—5,
- „Oslobođenje” br. 5, 6, 8 i 9,
- Referat Vrhovnog komandanta NOV i POJ na II zasjedanju AVNOJ-a,
- Odluke II zasjedanja AVNOJ-a,
- Rezolucija ZAVNOBIH-a,
- „Vojni vjesnik” br. 8—9 i 10—11 (1944),
- „Vojni vjesnik” br. S,
- „Front slobode” br. 1 (1943),
- „2ena danas” br. 23 (novembar 1943),
- Sveslovenski kongres u Moskvi, izdanje: Tuzla, 1943.,
- Govor mladim oficirima NOV i POJ — Tito,
- Kuda ide Bugarska, Dimitrov,
- Istina o nama — Propagandni odsek VS (1943),
- Govor druga Švernika — Propagandni odsek VŠ (1943),
- Naša veza br. 1 (1944 GŠH),
- Suđenje počinje, izd. 10. divizije,
- Sovjetska pozadina stahanovski radi, izd. 10. divizije,
- Iz otadžbinskog rata SSSR, izd. 10. divizije,
- Iz sovjetske književnosti, izd. 10. divizije,
- Proleter br. 16,
- Iz ratničke vještine, izd. 10. divizije,
- 26-godišnjica Oktobarske revolucije, Moša Pijade,
- Velika oktobarska socijalistička revolucija, izd. „Naprijed”,
- Bosanski udarnik br. 2 (1943).⁷⁶

Sedmodnevni program ideološko-političkog rada svake operativne ili prištapske jedinice bio je ispunjen vrlo živim, konkretnim radom. Bolnica 53. divizije imala je, npr., ovakav plan rada:

- ponedjeljak: SKOJ-evski radni sastanak i kulturno-prosvjetni rad;
- utorak: partijski radni sastanak i čas stručnog osposobljavanja bolničkog osoblja;
- srijeda: teoretski čas sa bolničkim osobljem, kulturno-prosvjetni rad i sastanak Uprave Bolnice;

⁷² Depeša Štaba 5. korpusa br. 64/31 od 19. VIII 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—1, k. 461. ⁷³ Naredenje Štaba 5. korpusa pov. br. 825 od 22. VIII 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 5/2, k. 1 417 i 6/5, k. 1 421.

⁷⁴ Naredbe br. 10, 10a, 11 i 13 Štaba 53. divizije i br. 78 Štaba 5. korpusa; Arhiva VII, dok. br. 7/1, 8/1, 9/1, 11/1, k. 1418.

⁷⁵ Uputstvo Štaba 5. korpusa pov. br. 834 od 23. VIII 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 3/1, k. 1417.

⁷⁶ Spisak materijala koje je politički komesar 5. korpusa dodijelio jedinicama u srednjoj Bosni; Arhiva VII, dok. br. 14/1—27, k. 460 c.

- četvrtak: tečaj za nepismene i kulturno-prosvjetni rad;
- petak: partijski teoretski sastanak;
- subota: SKOJ-evski teoretski sastanak i kulturno-prosvjetni rad s omladinom;
- nedjelja: radni sastanak s osobljem Bolnice i tečaj za nepismene.⁷⁷

U svrhu regulisanja odnosa vojnika prema narodu Štab Divizije je uputio pismo štabovima brigada i odreda, komandama vojnih područja i Štabu Artiljerijskog divizionu, u kome je dao kritički osvrt na dotadašnje negativne pojave, kao i savjete kako ubuduće da se postupa. U pismu su na sljedeći način tretirani problemi ove vrste:

a) Odnos boraca, a vrlo često i nekih jedinica, prema narodu nije do tada bio na potrebnoj visini, jer se dešavalo da pojedini vojnici, pa i niži rukovodioci, na grub i nevojnički način postavljaju stanovništvu zahtjeve, što se negativno odražavalo i štetilo narodnooslobodilačkoj borbi. Isto tako dešavali su se slučajevi da pojedinci na svoju ruku oduzimaju stanovnicima neke stvari, kao što su npr. alati, pa ih ne vrate ili ih vraćaju oštećene i neupotrebljive. Najtežim prekršajem u odnosima prema narodu smatrano je samovoljno uzimanje zaprežne stoke i kola u vrijeme sjetve ili žetve.

b) Disciplina u jedinicama nije uvijek bila koliko treba razvijena, a njeno njegovanje imalo je kampanjski karakter.

c) Pucanje i trošenje municije van borbe ocijenjeno je kao nedopustiva praksa jer se time trošila krvlju sticana municija i izazivala zabuna na položajima jedinica, te bi na te položaje bile odašiljane patrole i izvidnice da bi provjerile ko puca.

d) Puštanje boraca iz jedinica bez propisanih objava i drugih ličnih i putnih dokumenata otežavalo je i onemogućavalo neophodnu kontrolu kretanja lica na terenu.

Da bi se nepravilnosti otklonile i ostvario potrebiti red i pravilan odnos kako u jedinicama, tako i prema narodu, naređeno je sljedeće:

— Pribavljanje određenih stvari (alata, zaprega, životnih namirnica i si.) moralo se vršiti isključivo po propisanoj proceduri i uz saglasnost vlasnika stvari, a u prisustvu odbornika ili 2—3 domaćina iz njegovog sela. Stvarima uzetim na poslu moralo se brižljivo rukovati; one su vlasniku morale biti vraćene neoštećene. U slučaju oštećenja ili uništenja morala se regulisati naknada protivvrijednosti. Istaknuta je potreba čuvanja narodne imovine i formulisanja sankcija protiv jedinica koje bi, eventualno, prouzrokovala uništenje.

— Pošto je disciplina boraca Narodnooslobodilačke vojske proisticala prvenstveno iz svjesnog samoodricanja i spremnosti na žrtve u borbi protiv jačeg i naoružanijeg protivnika, nju je trebalo izgrađivati i jačati na svjesnom podređivanju volje pojedinaca interesima borbe, koja obezbjeđuje slobodu i nosi sretniju budućnost. Kako su borci živjeli u naročito teškim uslovima, samo čvrsta svjesna disciplina mogla im je da osigura opstanak i pobjedu. U krugu pitanja jačanja discipline obavezno su rješavana i pitanja međusobnih odnosa i odnosa boraca prema rukovodiocima, pitanja propisnog pozdravljanja i nošenja oznaka za činove i polazaje.

— Objašnjavanjem materijalne i političke štetnosti bespotrebnog trošenja municije pucanjem po selu učvršćivana je odgovornost pojedinaca i usmjeravane komande i štabovi na efikasniju kontrolu trošenja municije. Po potrebi, prekršioци su kažnjavani.

— Kontrolu kretanja ostvarivali su štabovi i komande operativnih jedinica putem izdavanja urednih propusnica svim svojim vojnicima koji se udaljuju iz mjesta prebivanja jedinice službenim ili privatnim poslom, sa naznačenjem svrhe izlaska i vremena trajanja važnosti propusnice. Vojne i vojno-pozadinske vlasti imale su zadatak da kontrolišu kretanje vojnih lica i sve one koji se uhvate bez urednih isprava da razoružavaju i sprovedu u njihove jedinice.

— Brigade, kao vojnički i politički najjače i najsolidnije jedinice, trebalo je da pruže punu vojničku i političku pomoć pojedinim odredima, komandama područja i mjesta, a naročito oko organizovanja i održavanja zborova, konferencija i sastanaka sa narodom, kulturno-prosvjetnog rada i priredaba. Ovaj i ovakav rad olakšavao je i ubrzavao priliv dobrovoljaca i mobilizaciju ljudstva za odrede, a putem njih, posredno, i za brigade; isto tako: prikupljanje hrane za vojsku i narod siromašnijih krajeva.⁷⁸

⁷⁷ Izvještaj političkog komesara Bolnice 53. divizije od 28. VIII 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 6/1—29, k. 460 c.

⁷⁸ Raspis Štaba 53. divizije pov. br. 14 od 24. VIII 1944. g.; Arhiva VII, 1/2, k. 1417.

Simo Tadić potpisao se prvi put na ovom raspisu kao politički komesar 53. divizije. O njegovom postavljenju na ovu dužnost nisu se mogli pronaći dokumenti. U međuvremenu, od osnivanja Divizije pa do početka njegovog zvaničnog djelovanja, ova procedura je završena, iako je to bio relativno kratak period za izbor, dolazak i uvođenje u dužnost ovog visokog političkog rukovodioca NOV.

Svakodnevne borbe jedinica 53. divizije s ustaško-domobranskim i četničkim snagama bile su sve oštrije i uspješnije. Svaka borba, pa i ona koja se završavala bez vidnih rezultata, koristila je mladim borcima. Ona ih je kalila i u njima razvijala borbeni duh i moral, izgrađivala disciplinu i učvršćivala odgovornost za postupke. Zato su komande četa i štabovi viših jedinica sa sigurnošću mogli da računaju na pouzdanost svojih boraca i jedinica. Protekao je samo mjesec dana od lormiranja 53. divizije, koja je sa smanjenom 14. i novoformiranom 18. brigadom i četiri odreda⁷⁹ ne samo uspjela da održi ravnotežu snaga već i da obezbijedi njihovu prevagu u svoju korist. Između 25. i 30. avgusta snage Divizije su djelstvovale u istim prostorima, manevrišući i razmjenjujući jedinice prema svrshodnosti. Dvadeset petoga avgusta dijelovi 14. brigade i Tešanjско-teslički partizanski odred odbili su napad malo veće grupacije četnika iz pravca Teslića prema selu Buletiću. Ubijeno je 10 a ranjeno 15 četnika. Ranjena su 2 partizanska borca. Istoga dana 3. bataljon 18. brigade razbio je grupu četnika u selu Lepenici, ranivši 4. četnika. Sam je imao 2 ranjena borca. Toga dana snage 21. slavonske brigade izvršile su značajnu akciju čiji je cilj bio razaranje sistema gradskog vodovoda u Derventi. Čuvari vodovoda ču protjerani u Derventu, a rezervoar za vodu je potpuno razoren; gubitaka Brigade nije bilo. Dvadeset sedmoga avgusta, u sukobu sa četnicima kod sela Bukovice, snage Divizije su ubile 2 a ranile 3 četnika, uz sopstvene gubitke od 2 mrtva i 1 ranjenog borca.

Poslije dva dana, tj. 29. avgusta, u napadu na četnike u selu Jošavki, ubijena su 2 a ranjena 4 četnika. Snage 53. divizije nisu imale gubitaka. Istoga dana napadnuto je domobransko uporište selo Jelah, ali bez uspjeha. Pojačanje iz sela Sivše brzo je intervenisalo pa je napad odbijen. Poginuo je 1 a ranjen 1 borac. Time su, u stvari, počele pripreme za akciju rušenja uređaja i objekata na željezničkoj pruzi i putu Zenica—Brod.⁸⁰

Popunjavanje jedinica 53. divizije i uvođenje u njih mladih, sposobnih i do tada neobuhvaćenih vojnika vršeno je putem mobilizacije i dobrovoljnog pristupanja. Po naređenju Vojne oblasti 5. korpusa, komande područja, uz pomoć narodnooslobodilačkih odbora, pristupile su mobilizaciji sposobnog ljudstva 18—35 godina starosti. U mjestima gdje nije bilo organa vlasti ili gdje su oni bili mladi, mobilizaciju su sprovodile operativne jedinice uz pomoć 1—2 najuglednijih ljudi iz sela. Osim toga, operativne jedinice su popunjavane i mladim i sposobnim muškarcima iz partizanskih straža i straža narodnooslobodilačkih odbora. Namjesto ovoga ljudstva operativne jedinice su komandama vojnih područja i mjesta stavljale na raspoloženje svoje starije i nesposobne borce. Mobilizaciju i upućivanje ljudstva vršile su komisije sastavljene od jednog oficira i 1 ljekara iz najbliže operativne jedinice i 1 oficira komande područja. Komande područja i mjesta su bile odgovorne da se mobilizacija izvodi pravilno i da se obezbijedi da nijedan mlad borac ne ostane u komandi područja ili mjesta, pogotovu ako nije ranije učestvovao u borbi.⁸¹ U odnosu prema novopridošlim borcima-dobrovoljcima Stab

5. korpusa je naredio određeni postupak. S obzirom na tadašnju vojno-političku situaciju sve veći broj rodoljuba je stupao u redove Narodnooslobodilačke vojske. Prema takvima, bilo da dolaze sa neoslobođenih teritorija ili iz redova protivničkih vojnih formacija, zahtijevan je najpravičniji odnos. Nikome od njih nije smjela da se oduzima lična sprema, osim oružja.⁸² Potrebe u pogledu odjeće i obuće rješavane su zapljenom od protivnika u borbi. Nešto opreme je dobijano iz kontigenata koje su saveznici dopremali avionima. Korisno su mogli da se upotrijebe i padobrani, i to za izradu rublja, a konopi — za konjsku opremu, naročito za tovarne konje. Međutim, oni su se morali brižljivo slagati i čuvati. Stab 53. divizije je tražio, 28. avgusta, a već 29. avgusta dobio, od Štaba 5. korpusa saglasnost da može upotrijebiti 50 padobrana za izradu rublja za svoje borce.⁸³

⁷⁹ Jajački partizanski odred bio je organizacijski podređen 53. diviziji, ali on nikada nije predstavljao njen organski dio. Ubrzo je potpao pod 39. diviziju; zato se i ne tretira kao jedinica 53. divizije.

⁸⁰ Operacijski izvještaj Štaba 5. korpusa za avgust 1944. godine; Arhiva VII, dok.

br. 14/2, k. 458.

⁸¹ Raspis Štaba 53. divizije pov. br. 18 od 27. VIII 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 1/1, k. 1 417.

⁸² Raspis Štaba 53. divizije br. 25 od 27. VIII 1944. godine; Arhiva VII, dok. k. 1417.

⁸³ Depeše br. 25/21 i 93/13 od 28. i 29. VIII 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129 i 8/1—1, k. 461.

Četnici su povećali bjesomučnu hajku protiv rodoljuba, proglašavajući svakoga i najmanje sumnjivog za komunističkog agenta i saradnika. Svaka četnička žandarmerijska stanica i četnička komanda sreza sastavljala je spiskove komunističkih zlodjelima.⁸⁴ Spiskovi su služili za odabiranje i kažnjavanje osumnjičenih. Prijeki vojni sud Srednjobosanskog četničkog korpusa donio je u avgustu Presudu br. 2/44, kojom se Petar Košić iz sela Orašja, srez Prnjavor, bivši narednik, otac šestero djece, ranije neosuđivan, „radi krivičnog dela iz tač. 20, 22 i 25 Uredbe o prekim vojnim sudovima, kažnjava kaznom smrti streljanjem, bez prava žalbe, s tim da kaznu odmah izvrši stabna četa”. Kao obrazloženje u Presudi je navedeno da je okrivljeni od 1942. godine postao komunistički saradnik, da je svoga sina Žarka dao u partizane, služio kao komunistički kurir odlazeći u Prnjavor i time pogazio zakletvu položenu kralju. U grijeh mu je upisano i to da se krio od četnika i time postao opasan protivnik srpskog naroda. Zbog svega toga kažnjen je radi primjera i zastrašivanja drugih.⁸⁵

Među pokušaje da se konsoliduju četnički redovi spada i prijedlog komandanta Vrbaske četničke brigade komandantu Srednjobosanskog četničkog korpusa da se održi vojnička konferencija predstavnika svih četničkih brigada i komandanata srezova. U prijedlogu je, pored ostalog, stajalo:

„Nastupaju odsudni časovi naše borbe, a naša neaktivnost, nepokretljivost i mestimična nesređenost dokazuju da u tim časovima nećemo moći odigrati ulogu onakvu kakva nam se nameće.”

Na ovoj konferenciji trebalo je da se izloži tačno stanje u pojedinim četničkim brigadama, kao i potrebe, te da se zajednički donese plan budućeg rada, koji bi bio vodič za sve četničke brigade.⁸⁶ Sa istim ciljem pisao je i Vlado Vinčić Lazi Tešanoviću i pitao kakva je situacija u drugim brigadama. Istakao je da je kod njega vrlo slabo, da su partizani mnogo aktivni i da su ga pritisli pa ne zna da li je tako i na sektorima drugih četničkih jedinica.⁸⁷

U srednjoj Bosni, poslije odlaska 11. divizije, četnici su pojačali svoju aktivnost, pa je borba protiv njih angažovala glavninu snaga 53. divizije. Istina, to je i bio jedan od glavnih zadataka ove Divizije u tom vremenskom periodu i izvršavan je s uspjehom i iznad očekivanja. Istovremeno, snage Divizije su zatvarale pravce od Dervente, Doboja, Jelaha, Tešnja, Teslića, Kotor-Varoša, Banjaluke i sela Klačnica. Prnjavor je bio ponovo slobodan i predstavljao centar ideološko-političke i kulturno-prosvjetne aktivnosti. U njegovoj neposrednoj blizini bili su smješteni Stab Divizije i Okružni komitet KPJ za Prnjavor. Drugi, sporedni zadatak — organizacija prikupljanja hrane — takođe je apsorbovao jedan dio snaga 53. divizije. Komisije za prikupljanje hrane uživale su punu podršku operativnih jedinica, a u nekim slučajevima borci su i sami obavljali određene poslove. Jedan od rezultata aktivnosti ove vrste snaga 53. divizije jeste i prebacivanje 30C grla stoke na sabirno mjesto u selo Maslo vare, a odatle preko rijeke Vrbasa u Bosansku krajinu, za ishranu naroda i Narodnooslobodilačke vojske.⁸⁸

Pedeset treća divizija je obezbjeđivala da poljoprivredni proizvodi (hrana) iz srednje Bosne ne dospiju protivniku u ruke, jer je srednja Bosna za čitavo vrijeme narañooslobodilačke borbe spadala u jedan od glavnih izvora prenambenih artikala ne samo za borce koji su se borili u srednjoj Bosni već i za borce

1 narod u Bosanskoj krajini.

Divizija je za više od mjesec dana uspjela:

— da se organizaciono-formacijski dalje razvije i učvrsti;

— da brojno ojača.

Imala je 3120 boraca, 1713 pušaka, 139 puškomitraljeza, 12 teških mitraljeza, 133 automata, 148 pištolja, 538 ručnih bombi, 2 protivtenkovske puške, 2 brdska topa i 5 protivtenkovskih topova, 6 teških i 4 ručna bacača, 233 topovske granate, 156 mina za bacače, 168 482 puščana metka, 3 radio-stanice, 3 telefonske centrale sa 22 telefonska aparata, 55 jahaćih i 243 tovarna konja, 20 nagaznih mina i dr.⁸⁹ Za samo mjesec dana postojanja 53. divizija je povećala svoje brojno stanje za 170 boraca, iako je za to vrijeme imala oko 30 poginulih boraca.

⁸¹ Arhiva VII, dok. BiH hr. V 12 147 i V 12 781.

⁸⁵ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 171.

⁸⁶ Dopis pov. br. 440, od 30. VIII 1944. g.; Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 165.

⁸⁷ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 162.

⁸⁸ Depeša Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 25/21 od 31. VIII 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

Njoj je pošlo **Za** rukom:

- da obezbijedi borbom prevlast nad ustaško-četničkim snagama u prostoru srednje Bosne;
- da postigne punu spremnost i sposobnost za učešće u većim operacijama,

što je i zaključio Štab 5. korpusa, pa je 53. diviziju angažovao, u narednom periodu, kao i ostale divizije, na izvršavanju krupnih zadataka Korpusa.

Period formiranja i učvršćenja 53. divizije odvijao se u vrlo složenim vojnim i političkim uslovima. Zbog opšteg povoljnog razvoja vojno-političke situacije na Balkanu u ljeto 1944. godine Vrhovni štab NOV Jugoslavije je donio odluku o strategijskom pravcu udara prema Srbiji i glavnom gradu Jugoslavije Beogradu. Za realizaciju te odluke odredio je najbolje divizije. Između ostalih i 11. diviziju u srednjoj Bosni.

Događaji su se odigrali vrlo brzo i 11. divizija je morala sto prije da krene u Srbiju. Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu i Štab 5. korpusa su se našli, za vrlo kratko vrijeme, pred teškim zadatkom: kako i kojim snagama obezbijediti prostrano područje srednje Bosne? Korpus je imao svega tri divizije, koje su obezbjeđivale cijelu zapadnu Bosnu, Bosansku krajinu i dio srednje Bosne od Sarajeva i Zenice do Bosanske Gradište, Bihaća i Knina. Znači, nije imao snaga da ih uputi na područje koje poslije odlaska 11. divizije treba da ostane na milost i nemilost jakim snagama ustaša, četnika i Nijemaca. Politički se to, ako se imao u vidu narod čiji su se sinovi već borili širom Jugoslavije, u proleterskim, slavonskim i krajiškim divizijama, nije smjelo dopustiti.

Molbu Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu i Staba 5. korpusa, sa navedenim obrazloženjem, Vrhovni štab je pozitivno ocijenio i shvatio opravdanost takvog zahtjeva pa je naredio da iz sastava 11. divizije ostane 14. srednjo-bosanska brigada, koju je trebalo privremeno potpomoći slavonskim jedinicama, dok ne ojačaju vojne snage srednje Bosne.

Ovakvom odlukom i Vrhovni štab i Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu, i Štab 5. korpusa pokazali su da imaju puno povjerenje u narod srednje Bosne — da će uz pomoć koja mu se bude pružila, za kratko vrijeme, stvoriti sopstvene snage koje će se uspješno boriti s ustašama, četnicima i Nijemcima.

Divizija se formirala i razvijala pod vanredno teškim okolnostima. Sasvim pravilno može se zaključiti da je Divizija izrastala neposredno iz borbe, jer su upravo u vrijeme formiranja Divizije njeni dijelovi, još nepotpuno formirani i učvršćeni, morali da se uobličuju i kale u borbi s ustašama, četnicima i Nijemcima. To je, svakako, jedan od najvažnijih činilaca prekaljivanja Divizije u procesu razvoja, a to je vodilo njenom vrlo brzom sazrijevanju u jedinicu visoke borbene vrijednosti.

Formiranje Divizije i prve borbe pratio je niz problema — organizacionih, kadrovskih i tehničkih. Najteže je bilo to što je Divizija u periodu formiranja 1. izrastanja morala razbijati pojačanu aktivnost četnika. Princip naoružavanja svake jedinice sastojao se u tome da se oružje i oprema zaplijeni u napadu na protivnika. Međutim od četnika se nije imalo šta zaplijeniti. U to vrijeme uslijedila je i ustaško-njemačka ofanziva, koja je omogućila akcije napada. Od saveznika se vrlo malo moglo dobiti u usporedbi s potrebama u oružju i opremi.

Razvoj događaja opet, sa svoje strane, zahtijevao je od Divizije da neprekidno u borbama obezbjeđuje snage koje preko srednje Bosne odlaze u Srbiju. Upravo u takvim teškoćama i naporima Divizija je formirana, a njena vrijednost, sa već prekaljenim borcima i rukovodiocima u njenim redovima, došla je do punog izražaja u narednom periodu, mjeseca septembra, kada je uspješno izvršavala zadatke 5. korpusa u velikim napadnim operacijama.

GLAVA II

OPERACIJE DIVIZIJE U DOLINI BOSNE I VRBASA SEPTEMBRA
1944. GODINE

Naredbom Vrhovnog komandanta NOV i PO Jugoslavije od 17. VIII 1944. godine, zbog opšteg razvoja vojno-političke situacije u svijetu i zemlji, Štabu 5. korpusa stavljeno je u dužnost da glavninu snaga orijentiše na napade na komunikaciju Sarajevo—Brod, tj. na protivnička uporišta u dolini rijeke Bosne.

U sklopu ovih zadataka 53. divizija dobila je od štaba 5. korpusa naređenje da glavninom snaga, uključujući i 21. brigadu (slavonsku), ruši željezničku prugu Brod—Doboj—Zenica i put Doboj—Zenica. Naređeno je da se rušenje počne 1. septembra i da se nastavi sve do 7. septembra, kada će se izdati novo naređenje. Savezničko vazduhoplovstvo planiralo je svoje sadejstvo bombardovanjem komunikacija danju, a snage 53. divizije trebalo je da djeluju samo noću, udaljavajući se poslije toga na sklonita mjesta. U slučaju zauzimanja nekog uporišta koje bi moglo da se brani, trebalo je odmah obavijestiti Štab Korpusa da on uredi sa Savezničkom vojnom misijom da se ne bombarduje to mjesto. Za rušenje komunikacije trebalo je angažovati što više omladine kako bi se uz odgovarajuću upotrebu eksploziva, mina i alata napravile što veće i sigurnije prepreke.¹

Pošto su ovi napadi imali i dalekosežni politički značaj s obzirom na to da su izvođeni zajedno sa dijelovima savezničkih snaga — njihovom avijacijom, Štab 53. divizije je uložio najveći mogući trud da snage Divizije, u ovoj svojoj složenijoj operaciji, ostvare što bolje rezultate. Već 27. avgusta Štab Divizije je depešom obavijestio Štab Korpusa da su uslovi za napad na Derventu povoljni, pa ukoliko bi saveznička avijacija 1. septembra bombardovala Derventu, Brod i Doboj, snage Divizije bi izvršile napad na Derventu, toga dana naveče.² Štab Korpusa je odgovorio da će saveznički avioni djelovati na cijeloj dužini pruge od Broda do Sarajeva. U depeši je saopšteno da je posebno traženo bombardovanje Dervente za 1. septembar, a takođe i Zepča, Zavidovića i Maglaja.³

Iz raspoložive dokumentacije se nije moglo utvrditi da su saveznički avioni vršili napade na komunikaciju 1. septembra. U depeši Štaba Korpusa od 1. septembra, upućenoj Štabu 53. divizije, stoji: „Sutra 2. ovog meseca uslediće bombardovanje komunikacije Sarajevo—Brod.”⁴ Međutim, Štab 5. korpusa, svojim dopisom bez broja i datuma, obavijestio je Savezničku vojnu misiju da saveznička avijacija nije djelovala na komunikaciji Derventa—Doboj dana 2. septembra 1944. godine,³ iz čega se da zaključiti da je izostala sinhronizovana akcija snaga 53. divizije i savezničke avijacije.

1. *Borbe jedinica Divizije 1—7. septembra 1944. godine na komunikaciji
Maglaj—Doboj—Derventa*

U vezi s naređenjem Štaba 5. korpusa Štab Divizije je odlučio da prebaci glavninu snaga Divizije na komunikaciju u dolini rijeke Bosne. Jedinice su otpočele pokrete 29, a završile 31. avgusta.

¹ Naređenje Štaba 5. korpusa od 21. VIII 1944.

² Depeša Štaba 53. divizije primljena u Štabu dok. br. 8/1—129, k. 461.

³ Depeša Štaba Korpusa br. 97/49 od 29. VIII 1944;

⁴ Depeša Štaba 5. korpusa br. 6/18; Arhiva VII,

⁵ Arhiva VII, dok. br. 34/1, k. 158A.

g.; Arhiva VII, dok. br.22/7, k. 458A.

5. korpusa pod br. 18/41; Arhiva VII,

Arhiva VII, dok. br. 8/1—1, k. 461

dok. br. 8/1—1, k. 461.

Raspored snaga 53. divizije 1. septembra 1944. godine bio je sljedeći: glavnina snaga 14. brigade u prostoru sela Maslovare—Tešanjka, pripremajući se za rušenje komunikacije Doboj—Teslić; 18. brigada u selima Jadovica, Smrtići i Miškovci, s orijentacijom na komunikaciju Derventa—Brod. Manjim dijelovima ove dvije brigade i partizanskim odredima kontrolisan je cijeli prostor srednje Bosne i pravci od Kotor-Varoša, Banjaluke i sela Klačnica. Dvadeset i prva brigada (slavonska) dejstvovala je prema komunikaciji Doboj—Derventa.“

Prvi lovački domobranski zdruk, čiji je komandant bio pukovnik Luka Šarić, imao je sljedeći raspored:

Stožer Zdruga sa svim stožernim jedinicama nalazio se u Doboju; Stožer 4. lovačke pukovnije sa 13, 14. i 15. satnijom, 1. i 3. bojnom — u Tesliću i na položajima oko Teslića; 2. bojna 4. lovačke pukovnije na položajima sela Denkovača—Krčevine—Orašje (zapadno od Doboja); Stožer 6. lovačke pukovnije sa 13, 14. i 15. satnijom i 2. bojnom — u Derventi; njena 1. bojna bila je raspoređena na spoljnim uporištima Dervente; Stožer 5. topničkog sklopa i 2. bitnica 16. topničkog sklopa nalazili su se u Doboju sa zadatkom da brane Doboj, a 2. bitnica 5. topničkog sklopa nalazila se u Derventi s istim zadatkom. Skladišta oružja, municije, opreme i hrane nalazila su se u Derventi.⁷ U Doboju se nalazio i 6. domobranski posadni zdruk, sa komandantom Asimom Tanovićem na čelu.

Njemačko-ustaške snage sačinjavali su: njemačke jedinice za osiguranje „D“; njemački Školski bataljon u 1. domobranskom lovačkom zdruhu i 2. rezervna bojna 11. ustaškog zdruga. Zapovjednik svih ovih snaga bio je pukovnik Štajnhajzer (Steinheiser), sa sjedištem u Doboju.

Četničke snage, koje su bile u opadanju, dejstvovale su tada u Banjalučkoj, Vrbaskoj, Motajičkoj Tesličkoj i Ljubičkoj četničkoj brigadi.

Snage 53. divizije krenule su u napad na komunikaciju Teslić—Doboj—Derventa—Brod sa svom žestinom. Noću između 1. i 2. septembra 1944. godine

14. brigada je izvršila napad i zauzela Željezničku stanicu Tešanjku. Ubila je 6 i ranila 8 protivničkih vojnika, a njena 2 borca su ranjena. Zaplijenjene su 2 puške, 100 metaka, 4 bombe ručne i 5 pari odijela. Osim toga, na pruzi Tešanjka—Usora dejstvovao je i Tešanjsko-teslički partizanski odred. Porušen je jedan željeznički most i 150 m željezničke pruge. Istovremeno, snage 21. brigade su razrušile željezničku prugu između željezničkih stanica Vrhovi—Bišnja i Vrhovi—Lupljanica, te Lupljanica—Dažnica, u ukupnoj dužini od oko 3 km. Spaljena su sva postrojenja i objekti Željezničke stanice Vrhovi (zgrada željezničke stanice, vodocrpna stanica i dr.), 2 lokomotive i 40 vagona. Ubijena su 4 a ranjeno je 5 domobrana. Sutradan, 21. brigada je nastavila rušenje željezničke pruge između Doboja i Dervente i u rejonu željezničkih stanica Vrhovi i Bišnja razorila još 1,5 km željezničke pruge. Te noći, tj. između 2. i 3. septembra, 14. brigada je ponovo uništavala željezničku prugu Doboj—Teslić i kod Željezničke stanice Jelah razrušila 2 km željezničke pruge. Osamnaesta brigada je izvršila akciju na željezničku prugu i željeznički most na potoku Zirovini kod Dervente. Posade na Bijelom Brdu, selu Kuljanovcima i selu Pjevalovcu, sastavljene od ustaša i ustaške milicije, poslije žestokog otpora povukle su se u Derventu, a snage 18. brigade su popalile njihove bunkere i zgrade iz kojih su davali otpor. Ustaše su, sa pojačanjem iz Dervente, ponovo zauzele ova uporišta, a snage 18. brigade su se povukle u selo Markovac, izbacivši prethodno iz stroja oko 10 ustaša, pri čemu su imale 3 ranjena borca. Zaplijenili su 7 pušaka i 840 puščanih metaka. Sljedećeg dana (3. septembra) snage 18. brigade su izvršile ponovo napad na ista ustaška uporišta i protjerale njihove posade u Derventu, a 4. septembra srušile željeznički most na potoku Zirovini i razrušile 300 m željezničke pruge.

Četrnaesta brigada je 3. septembra izvršila napad na Maglaj i željezničku prugu u njegovoj okolini. Uz sopstvene gubitke od 3 poginula borca, 11 ranjenih i 1 nestalog, snage Brigade su izbacile iz stroja 15 protivničkih vojnika, porušile željeznički vijadukt dug 12 m i 3 km željezničke pruge, a zaplijenile 4 puške, 450 metaka i nešto druge ratne spremne.

Tešanjsko-teslički partizanski odred izvršio je napad na ustašku miliciju u selu Moševcima i ubio dvojicu milicionara, zaplijenivši 1 pušku i 3 ručne bombe, a Motajički partizanski odred, koji je kontrolisao desnu obalu donjeg toka rijeke Vrbasa, prešao je u Lijeve polje i rastjerao grupu četnika bivše Župske četničke

⁷ Arhiva VII, dok. br. 13/2, k. 458, i 17/5, k. 1 421.

⁸ Bojna relacija 2. domobranskog zbornog područja za septembar 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 9/1—2, k. 60.

brigade, koja je pljačkala sela na lijevoj obali rijeke Vrbasa. Ubijena su 3 a zarobljen 1 četnik.*

Po naređenju Štaba 5. SS brdskog armijskog korpusa, počela je 4. septembra 1944. godine evakuacija domobrana iz Teslica. Njima je bilo naređeno da unište sve vojne uređaje i da se povuku u Doboj, s tim da ostave jednu bojnu u selu Križu. Iz Teslica su krenuli: Stožer 4. lovačke pukovnije, 13. 14. i 15. satnija i 1. bojna te Pukovnije, i do sela Jelaha putovali bez borbe i zastoja. U 14 časova Teslić je napustila i 3. bojna i kao zaštitnica pratila Pukovnju u pokretu ka selu Jelahu. Voz kojim je transportovana oprema, a koji je krenuo iz Teslica u 13.45 časova, napale su snage 14. brigade između Teslica i sela Vrela. Zapovjedniku 3. bojne upućeno je pismo sa pozivom da se čitava Bojna preda. Pošto je on odbio predaju, Bojna se morala probijati pod jakom vatrom snaga 14. brigade i Tešanjско-tesličkog partizanskog odreda. Uz pomoć ostalih snaga 4. lovačke pukovnije, koje su pružile podršku iz sela Jelaha, Bojna je uspjela da se probije i priključi svojoj Pukovnji."

Cjelokupne snage Pukovnije produžile su 5. septembra 1944. godine iz sela Jelaha prema Doboju. Njenu prethodnicu napale su snage 21. brigade iz sela Alibegovaca. Međutim, Pukovnja se probila i smjestila 1. bojnu u selo Karuše a 3. bojnu u selo Makljenovac. Stožer Pukovnije sa stožernim jedinicama smjestio se u Vili Vrhovski, u predgrađu Doboja.¹⁰

Tešanjско-teslički partizanski odred ušao je 5. septembra u Teslić. Pod pritiskom snaga 53. divizije, u vremenu dok je domobranska posada napuštala ovaj gradić i vodila borbe sa njima između Teslića i sela Jelaha, jedinicama 53. divizije predalo se 100 domobrana 4. lovačke pukovnije.¹¹

Pošto je očišćen Teslić i prostor Teslić—Doboj, Stab Divizije se 5. septembra premjestio u selo Jelah i iz neposredne blizine rukovodio operacijama jedinica 14, 18. i 21. brigade i Tešanjско-tesličkog partizanskog odreda u akcijama na komunikaciji Zenica—Brod.¹²

Osamnaesta brigada je između 5. i 7. septembra sa tri bataljona držala položaje u selima Miškovci—Kalenderovci—Gornji Cerani. Njen 1. bataljon držao je položaje u prostoru sela Devetina—Kokori i zatvarao pravce od sela Klačnica i sela Jošavke. U borbi sa četnicima 3. bataljona Banja-lučke četničke brigade (bivša Crnovrška četnička brigada) ovaj Bataljon je za kratko vrijeme ubio 17 četnika, uz vlastite gubitke od 1 mrtvog i 2 ranjena borca. Najuspješnija akcija, bez ikakvih gubitaka, izvedena je 6. septembra u selu Dovićima (komunikacija selo Klačnice—Prnjavor). Četnicima je postavljena zasjeda na rijeci Turjanici i sa bliskog odstojanja ubijeno je 5 četnika, među kojima i zamjenik komandanta Bataljona Uglješa Popović, a ranjena su 3 četnika, od kojih teže komandir čete Dane Glišić. Komandant Bataljona Dušan Ličanin, u svom pismu komandantu Srednjobosanskog četničkog korpusa od 6. septembra, žalio se da su ga njegovi četnici razoružali a „ovoga momenta se bataljon nalazi u bezvlašću”.¹³

Dijelovi 14. brigade i Banja-lučki partizanski odred su vršili 4. i 5. septembra pretres sela Mehovaca i Sokolina, u kojima se nalazila ustaška milicija, zatim sela Javorana, gdje su se zadržavali ponajviše četnici. U ovoj dvodnevnoj aktivnosti ubijeno je 5 ustaških milicionara i 7 četnika. Zaplijenjene su 4 puške i 450 metaka.¹⁴

U akcijama na željezničku prugu Zenica—Brod, na dionici Maglaj—Derventa, snage 53. divizije i 21. brigade 28. divizije, u vremenu od 1. do 7. septembra 1944. godine, uništile su velik dio postrojenja i instalacija, sprečavajući time svaki saobraćaj okupatorsko-kvislinških snaga od prvog dana akcije 1. septembra. Pokušaje specijalizovanih željezničko-transportnih jedinica da poprave ono što je noću porušeno snage Divizije su vrlo uspješno odbijale. Pošto je izostalo očekivano sadejstvo savezničke avijacije, snage 53. divizije su, umjesto da se danju odmaraju odmaknute od pruge, morale sprečavati opravke pruge, zapravo voditi borbe i danju.

* Sve akcije prikazane prema operacijskim izvještajima štaba 5. korpusa i Štaba 18. brigade, Bojnoj relaciji 2. domobranskog zbornog područja i depešama štabova 5. korpusa i 53. divizije (Arhiva VII, dok. br. 13/2, k. 458; 11/5, k. 1421; 19/1—2, k. 60, 8/1—1 i 8/1—129, k. 461);

• Bojna relacija 2. domobranskog zbornog područja za septembar 1944. god.; Arhiva VII, dok. br. 9/1—2, k. 60).

¹⁰ Bojna relacija 2. domobranskog zbornog područja, dokumenti isti.

¹¹ Depeša Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 54/30 od 5. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

¹² Depeša Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 58/27 od 5. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

¹³ Operacijski izvještaj Štaba 18. brigade za septembar 1944. g. i pismo Dušana Ličanina;

Arhiva VII, dok. br. 15/5, k. 1 421, i BiH br. V 12 186.

* Arhiva VII, dok. br. 5/2, k. 458.

Sa pritskom snaga 53. divizije na jedinice 4. i 6. lovačke domobranske pukovnije na komunikaciji Teslić—Doboj i Zenica—Brod popuštala je unutrašnja organizacija, čvrstina i vojnička disciplina u ovim jedinicama. One su se osipale jer su ostajale bez komandnog kadra i vojnika, koji su sve masovnije stupali u redove Narodnooslobodilačke vojske. Prema podacima Stožera (štaba) 1. lovačkog domobranskog zdruga, 2. septembra napustili su svoje jedinice 2 satnika (kape-tana)-komandira satnija (četa) i 1 vodnik-poručnik i dobrovoljno stupili u NOV. Trećega septembra iz 4. lovačke pukovnije pobjegli su i priključili se partizanima 1 satnik, 2 poručnika i nekoliko domobrana, a 4. septembra iz iste Pukovnije 1 poručnik, 1 podoficir i 7 domobrana.¹⁵ Paralisanjem četničkog nasilja muslimanska sela i njihova seoska straža-milicija, koja je u većini slučajeva imala korektan odnos prema partizanima, počeli su da otvoreno podržavaju Narodno-oslobodilačku vojsku i sarađuju sa njom. Sedmoga septembra Tešanjско-teslićkom partizanskom odredu prišlo je dobrovoljno 50 članova seoske milicije.¹⁶

U periodu od 1. do 7. septembra četnici su zajedno sa domobranima aktivno učestvovali u odbrani uporišta na komunikaciji Zenica—Brod ili su na oslobođenoj teritoriji, na kojoj su ostale samo partizanske seoske straže, terorisali i pljačkali nezaštićeni narod. Dijelovi Ljubičke četničke brigade, zajedno sa 2. bojnom 6. lo-vačke domobranske pukovnije, vodili su, 1. septembra, borbe sa 21. brigadom u selima Kalenderovci i Detlak (kod Dervente). Pošto su bili razbijeni, domobrani su se povukli u Derventu, a četnici na lijevu obalu rijeke Ukrine, u prostor gdje su se zadržavali četnici Motajičke brigade. U izvještaju Ljubičke četničke brigade se, sa žaljenjem, konstatuje da je kod domobrana bilo mrtvih i ranjenih i da se 20 domobrana predalo partizanima, sa punim naoružanjem.¹⁷

Komanda Srednjobosanskog četničkog korpusa, znajući za pomjeranje glav-nine snaga 53. divizije prema komunikaciji Zenica—Brod, formirala je od nekoliko svojih brigada Operativnu grupu sa zadatkom da na slobodnoj partizanskoj teri-toriji likvidira narodnooslobodilačke odbore, partizanske straže, osnovne škole i domove uglednijih porodica, naročito onih čiji se članovi nalaze u partizanima. U okviru tih akcija zamjenik komandanta 4. bataljona Vrbaske četničke brigade, na raportu u Komandi Brigade 2. septembra, opisao je pored ostalog i sljedeći svoj „podvig”:

„Kada smo sada bili u pokretu na partizane prema Vijačanima, dobio sam naređenje od komandanta desne kolone da imam zauzeti Vijačane... Tu sam zarobio 3 goveda, 2. krmka živih i jedno zaklano... Zapalio sam opštinu tj. opštinsku zgradu, tj. kuću zloglasnog Vida Nježića¹⁸ i zgradu

osnovne škole u Vijačanima. Rekvirirao sam u Stanimirovića Stojana, par-tizanskog komandira milicije i ima sina u partizanima, 1 krme, 1 vola, 3. brava. Rekvirirao sam i od ostalih — svega je rekvirirano 12 goveda i teladi ukupno, 2 krmka, 7 prasadi, 10 ovaca.. ,”¹⁹

Četničko orgijanje bilo je nerazdvojni saputnik nasilja i pljačke. Orgijalo se naveliko i namalo, u ime i za kralja, a slavila se izdaja sopstvenog naroda i proslavljali prvi pucnji na borce narodnooslobodilačkog rata. Četnički komandant zapadne Bosne poslao je svim četničkim jedinicama Uputstvo za organizaciju i proslavu rođendana kralja Petra. Pozivajući se na to Uputstvo, komandant Vrbaske četničke brigade je, u sporazumu sa komandantom Srednjobosanskog četničkog odreda, organizovao proslavu i vjerski obred kod osnovne škole u selu Lipovcu. Ovo mjesto su izabrali iz dva osnovna razloga:

1) U Lipovcu su četnici 1942. godine izvršili izdaju i prvi, na podmukao i zvjerski način, napali partizane, kojom prilikom je ubijeno i ranjeno nekoliko boraca Proleterskog bataljona. Među ranjenima bio je i legendarni borac i orga-nizator ustanka u Bosanskoj krajini Mladen Stojanović.^{19*}

2) U selu Lipovcu je osnovana ova Brigada, koja je uz pomoć ustaša iz Kotor-Varoša i saradnju sa njima, terorisala i pljačkala nedužni narod ne samo u prostoru između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje, gdje je, uglavnom, dejstvovala,

¹⁸ Bojna relacija 2. domobranskog zbornog područja za septembar 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 9/1—2, k. 60.

¹⁹ Depesa Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 63/18 od 7. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

¹¹ Izvještaj Štabu Srednjobosanskog četničkog korpusa od 1. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 147.

¹² Poginuo od četnika u selu Blatnici 16. XI 1944. godine, kao predsjednik Okružnog naro-dnog odbora za srednju Bosnu. Posmrtno proglašen za Narodnog heroja.

»• Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 217.

već je povremeno upadala i u oslobođene dijelove srednje Bosne u stilu okupatorskih kaznenih ekspedicija.²⁰

2. Napad jedinica Divizije na Doboju i Derventu 8. i 9. septembra 1944. godine

Snažne i uspješne borbe jedinica 53. divizije na komunikaciji Maglaj—Doboj—Derвента, kao i opšti nepovoljni razvoj vojno-političke situacije po Njemačku — izazvali su kod njemačkih satelita demoralizaciju.

Snage 53. divizije su se okupljale oko Doboja i Dervente u pripremi za napad, koji je bio predviđen za 8. septembar u 22 časa. Njihova aktivnost na komunikaciji nije jenjavala. Noću, između 6. i 7. septembra, 21. brigada je razrušila željezničku prugu između stanica Rudanke i Johovca u dužini od 1 400 m. Sedmoga septembra posada Doboja je primijetila prikupljanje snaga 53. divizije oko Doboja, u prostoru: selo Omanjska (k. 333), selo Ularice, selo Debelo Brdo, selo Sivša i selo Omanjska. To su bile snage 14. brigade i Tešanjско-tesličkog partizanskog odreda, koje su djelovale i iz pravca sela Jelaha, isturivši predstraže sve do sela Matužića, Kraševa i Gradine. Ove su snage osiguravale i pravce od Maglaja i Tešnja, pa su tom prilikom, u napadu na Tešanj, ubile 2, ranile 10 i zarobile 10 vojnika domobranske Dobrovoljačke bojne. Ranjen je 1 borac. Toga dana njemački komandant za zapadnu Bosnu oberfirer Hedrich (Hedrich) izdao je naređenje da se 1. bojna 4. lovačke domobranske pukovnije (bez jedne čete) uputi iz Doboja u Rudanku radi osiguranja radova na opravi pruge, koju su noć ranije porušile snage 21. brigade. Prethodno je, s artiljerijskih položaja iz Doboja, otvorena artiljerijska vatra na položaje jedinica 53. divizije na Vojvode Putnika brdu, Visokoj glavi i u selu Kladarima.²¹

Osamnaesta brigada je, cjelokupnim svojim snagama, prišla i 8. septembra zauzela položaje u selima Miškovcima, Kalenderovcima i Heptingu, pripremajući se za predstojeću akciju na Derventu i njena spoljna uporišta sa južne i sjeverozapadne strane.²²

Tešanjско-teslički partizanski odred je narastao za kratko vrijeme za oko 200 boraca, a uslovi za dalji priliv dobrovoljaca, kao i za mobilizaciju u prostoru Tešanj—Teslić, bili su vrlo povoljni. Zbog toga je Stab Divizije, ukazujući Štabu 5. korpusa na ovu povoljnu situaciju, tražio veću količinu oružja i odjeće.²³

Sedmoga septembra 1944. godine formirana je još jedna srednjobosanska brigada, prvobitno nazvana Tešanjско-teslička brigada. Ubrzo je dobila svoju konačnu oznaku kao 19. brigada 53. NOU divizije. U uvodu Naredbe Štaba 53. divizije o formiranju 19. brigade od Tešanjско-tesličkog partizanskog odreda stoji:

„Prema usmenom dogovoru komesara i zamjenika komandanta 5. korpusa i Štaba ove divizije, a u vezi vojno-političke situacije u našoj zemlji i brojnog porasta tešanjско-tesličkog partizanskog odreda, Tešanjско-teslički partizanski odred formira se u Tešanjско-tesličku brigadu.”

Istom Naredbom privremeno su postavljeni: za komandanta Brigade Momir Lalović, dotadašnji komandant 1. bataljona 14. brigade; za političkog komesara Brigade Košta Pajčin, dotadašnji politički komesar 4. bataljona 18. brigade; za zamjenika komandanta Brigade Mile Trkulja, dotadašnji zamjenik komandanta bataljona u 12. krajiškoj brigadi; za pomoćnika političkog komesara Brigade Lutvo Hajdaragić, dotadašnji šef Obavještajnog centra 18. brigade. Tom Naredbom, postavljeni su komandanti i politički komesari bataljona: za komandanta 1. bataljona Dragan Milašin, dotadašnji komandant Tešanjско-tesličkog partizanskog odreda; za političkog komesara 1. bataljona Franjo Pleše, dotadašnji politički komesar Tešanjско-tesličkog partizanskog odreda; za komandanta 2. bataljona Pejo Penava, dotadašnji zamjenik komandanta Tešanjско-tesličkog partizanskog odreda, za političkog komesara 2. bataljona Vojin Hadžistević, dotadašnji pomoćnik političkog komesara Tešanjско-tesličkog partizanskog odreda; za komandanta 4. ba-

¹⁹a. dr Mladen Stojanović je bio načelnik Operativnog Štaba NOP i DV za bos. Krajinu.

^a Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 177.

¹¹ Bojna relacija 2. domobranskog zbornog područja za IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 9/1—2, k. 60.

^{1a} Operacijski izvještaj Štaba 18. brigade za IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 17/5, k. 1421.

[~] Depeša Štaba 53. divizije, primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 61 20 od 6. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

taljona Vaskrsija Kičo Milinčić, dotadašnji komandant mjesta u selu Maslovarama, i za političkog komesara 4. bataljona Mirko Lukić.²⁴

Stab 5. korpusa dao je saglasnost na privremeno postavljanje predloženog komandnog kadra za štab Brigade, koje on postavlja.²³

Osmog septembra 1944. godine raspored jedinica u uporištima Derventa i Doboj bio je sljedeći:

— U Doboj u i oko Doboj a nalazili su se: Stožer 1. lovačkog domobranskog zdruga sa svim stožernim jedinicama; 4. lovačka pukovnija toga Zdruga; 5. topnički sklop; 2. rezervna bojna 11. ustaškog zdruga njemački Odsjek za osiguranje „D” i njemački Školski bataljon pri 1. lovačkom domobranskom zdrugu; 6. posadni domobranski zdrug.

— U Derventi i oko Dervente bile su: 6. pukovnija 1. domobranskog lovačkog zdruga; jedna bitnica 5. topničkog sklopa i Veterinarska satnija 1. lovačkog domobranskog zdruga (nalazila se u Brodu).

Prije napada na Doboj, 6. septembra, saradnici NOP-a u domobranstvu zapovjednik 6. domobranskog posadnog zdruga pukovnik Asim Tanović i zapovjednik 5. topničkog sklopa (artiljerijskog diviziona) pukovnik Slavko Telarević došli su više Tešanjke na sastanak sa Stabom Divizije. Sa njima je bio i Nedo Alagić. Na sastanku je donesena odluka da se jednovremeno, 8. septembra 1944. godine, napadnu Doboj i Derventa. O toj odluci obaviješten je na vrijeme zapovjednik Seste lovačke pukovnije u Derventi potpukovnik Ferdo Muslović, saradnik NOP-a, koji je vrlo uspješno predao Pukovniju. Po pitanju saradnje domobranskih oficira sa NOP-om potrebno je istaći sljedeće:

Rad za NOP bio je prilično dobro organizovan na neoslobođenoj teritoriji, bilo da se radi o teritoriji koju je držao njemački fašistički okupator ili vlasti tzv. NDH, ili četnici. Naročito je bila dobro razvijena obavještajna služba koju je na području pod neprijateljem na kome je operisala 53. divizija organizovao sa grupom drugova partijski radnik Miralem Ljubović.

Rad na slabljenju morala i borbene gotovosti neprijatelja i uopšte djelovanje naših aktivista među neprijateljskim vojnicima u korist NOP-a, pridobijanju onih koji su još uvijek bili poštteni za NOP, sve do prelaska pojedinaca na oslobođenu teritoriju, bilo je dobro organizovano.

Rezultati rada Partije, njenih aktivista i simpatizera osjetili su se i pokazali i ovom prilikom tj. kod uspješnih operacija 53. divizije na komunikaciji Zepče—Zavidovići—Maglaj, a osobito kod napada na Doboj i Derventu i ostala manja uporišta 9. i 10. septembra 1944. godine.

Zbivanja u Doboju 8. septembra, prema Bojnoj relaciji Stožara 2. domobranskog zbornog područja, odvijala su se ovim redom:

Oko 17 časova napustio je svoj položaj zapovjednik 1. domobranskog lovačkog zdruga pukovnik Sarić²⁶ i otišao u Trebavski četnički odred. Kada je to primijećeno, učinjen je pokušaj da se pronađu zapovjednik 5. topničkog sklopa pukovnik Slavko Telarević i zapovjednik 6. posadnog domobranskog zdruga Asim Tanović da bi jedan od njih preuzeo komandu nad 1. lovačkim domobranskim zdrugom. U traganju za njima utvrđeno je da su otišli iz grada i priključili se Narodnooslobodilačkoj vojsci. U toj situaciji njemački zapovjednik Odsjeka za osiguranje „D” pukovnik Stajnhajzer izdao je naređenje o uvođenju stroge pripravnosti i obavezi oficira da budu na svojim komandnim mjestima. Istovremeno, preduzete su odgovarajuće mjere da se zaposjednu sve unutrašnje odbrambene tačke u gradu i tvrđavi u Doboju.²⁷

Prije zakazanog početka napada, snage 53. divizije, djelujući sa južne strane Doboja, prodrle su u 21.30 časova na k. 238 i u borbi koja je trajala pola časa protjerale posadu ka selu Makljenovcu, gdje se nalazila Stožerna satnija

4. lovačke domobranske pukovnije. Na ove snage 53. divizije otvorio je vatru

5. topnički sklop iz Doboja, ali je ona bila usmjeravana nasumice, bez pogodaka.

U 22.00 časa počeo je pravi napad sa južne, zapadne i sjeverne strane. Najžešći sukob vodio se na južnoj strani, na prilazima gradu, u selu Makljenovcu, koje je držala Stožerna satnija 3. bojne 4. lovačke domobranske pukovnije. Prvi napadi nisu bili sasvim uspješni, jer se otpor protivnika nije mogao odmah slomiti. Odmah zatim, komandu nad 1. lovačkim domobranskim zdrugom preuzeo je potpukovnik Ivan Maričić, koji je svoju komandu smjestio u zgradu njemačkog štaba.

²⁴ Naredba br. 14. od 7. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 14/1, k. 1421.

²⁶ Depeša Štaba 5. korpusa br. 58/25 od 15. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—L, k. 461.

* Pukovnik Sarić je sarađivao sa četnicima sa ciljem uspostave bivše Jugoslavije. Osjetivši da je vojska nesigurna za borbu i odbranu Doboja, sklonio se na vrijeme kod četnika.

²⁷ Bojna relacija 2. domobranskog zbornog područja za septembar 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 9/1—2, k. 60.

Oko 22.30 časova borci 53. divizije su prekinuli telefonsku vezu između njemačko-domobranske Komande u Doboj u i Štaba 4. lovačke domobranske pukovnije, koja se nalazila u Vili Vrhovski. Oko ponoći, komandant 53. divizije Đurin i bivši komandant 6. posadnog domobranskog zdruga u Doboju Asim Tanović pozvali su telefonom iz oslobođene Denkovače, u kojoj se nalazio Štab 53. divizije. Štab 1. lovačkog domobranskog zdruga i zahtijevali da se odmah prekine vatra i da se snage posade Doboja predaju. Zahtjev za predaju odbili su Nijemci i novi zapovjednik 1. lovačkog domobranskog zdruga. Snage koje su napadale Doboj nakon kratkotrajne, ali vrlo žestoke borbe, likvidirale su sva uporišta oko Doboja: Matužice, Karuše, Miljkovac i Željezničku stanicu Usora i ušle u grad Doboj. Na toj strani otpor je pružila jedino 3. bojna 4. lovačke domobranske pukovnije, koja se nalazila u selu Makljenovcu. Međutim, 9. septembra u 5.30 časova bivši 5. topnički sklop 1. lovačkog domobranskog zdruga, koji se u borbi predao prethodne noći, postavljen je na položaje u selu Denkovači, odakle je otvorio jaku artiljerijsku vatru na položaje 3. lovačke bojne i omogućio snagama 53. divizije da zauzmu ove položaje. Veći dio 3. bojne 4. lovačke domobranske pukovnije, predvođen svojim oficirima, prebacio se preko rijeke Bosne na područje Ozrenskog četničkog odreda, a odatle ka Gračanici.

Borba za grad tek tada se razbuktala. Haubice i pukovski topovi tukli su koncentričnom vatrom tačke u gradu (željezničku stanicu, Fabriku Usora, željeznički most i oklopni voz u željezničkoj stanici). To je omogućilo da se likvidiraju skoro sve otporne tačke protivničke odbrane u gradu. Odbrana je bila slomljena; držala se jedino posada željezničke stanice potpomagana vatrom iz oklopnog voza, kao i iz zgrade njemačke Komande. Oko 8.00 časova potpukovnik Maričić i načelnik njegovog Štaba kapetan Dragan Karais, sa grupom njemačkih oficira i instruktora, napustio je Doboj i prebacio se na desnu obalu rijeke Bosne, na teren koji su kontrolisali četnici. U 11 časova u Doboj se probila pomoć, i to tri oklopna njemačka vagona iz Zepča, sa ljudstvom. Njihova pomoć je pojačala odbranu željezničke stanice i zgrade njemačke Komande, koje su nastavile da pružaju još žestoki otpor. Očekujući nova pojačanja od ustaša iz Gračanice i Lukavca, ove njemačko-ustaške snage su se borile sa krajnjom upornošću. Oko 15.00 časova u Doboj je prispio dio ustaške bojne iz Lukavca i Zepča. Odmah poslije toga snage 53. divizije su počele da se povlače iz grada.

Noću između 8. i 9. septembra Narodnooslobodilačka vojska zarobila je sljedeće jedinice iz Doboja: veći dio Štaba (stožera) 1. lovačkog domobranskog zdruga i sve njegove štabne jedinice (osim Zdravstvene čete) s oficirima; 2. bojnu 4. lovačke domobranske pukovnije sa njenim oficirima; 5. artiljerijski divizion (bez dva topa), 2. bateriju (bitnicu) 16. artiljerijskog sklopa s oficirima i kompletan 6. posadni domobranski zdruk.

Akciju na Derventu izvodila je sama 18. brigada, sa svim svojim snagama. U određeno vrijeme Brigada je napala posadu u Derventi. Domobranski garnizon u Derventi bio je demoralisan i spreman na predaju. Tu povoljnu okolnost iskoristio je Štab 53. divizije pa je organizovao napad na garnizon, prethodno postavivši zadatak komandantu 6. lovačke domobranske pukovnije Ferdi Musloviću da preda jedinicu bez borbe. Ferdo Muslović, po ranijem dogovoru sa Asimom Tanovićem, je, međutim, već bio sve pripremio za predaju jedinice.

Nijemci, instruktori i kontrolori u domobranskim jedinicama doznali su da će se domobranske jedinice, u slučaju napada 53. divizije, predati pa je prilikom napada 18. brigade na Derventu došlo do međusobne borbe Nijemaca i domobrana, jer su Nijemci sprečavali predaju. Izvjestan broj Nijemaca je uspio da pobjegne, a preostali dio stupio je u otvorenu borbu s oslabljenim domobranskim snagama u Derventi. Tada su u akciju stupile snage 18. brigade i bez velikih teškoća uspostavile red u gradu. Spoljna uporišta, izuzev selo Lupljanicu, bila su takođe likvidirana. U Željezničkoj stanici Lupljanici zatekao se teretni voz koji je iz Sarajeva prevezio u Njemačku dijelove demontirane sarajevske Fabrike duvana i velike količine duvana i duvanskih prerađevina, kao i drugog opljačkanog materijala. Zbog neizvjesne situacije nije smio ni naprijed prema Derventi ni nazad prema Doboju. U napad na snage koje su osiguravale taj voz i Željezničku stanicu Lupljanicu upućen je 3. bataljon (poljski) 18. brigade i 1. četa 2. bataljona 6. lovačkog puka (jedna satnija 2. bojne). Nijemci su pružili kratak, ali žestok otpor. Ubijeno je više, a zarobljeno 10 Nijemaca, među kojima i jedan major — komandant voza.

Osamnaesta brigada je zarobila u Derventi cijelu 6. lovačku domobransku pukovnicu sa zapovjednikom i svim oficirima, osim većeg dijela ljudstva i oficira 2. i 3. satnije 1. bojne, koji su se preko sela Bijelog Brda probili prema Brodu, kamo su stigli tek 13. septembra.

Osamnaesta brigada se povukla iz Dervente 13. septembra, pod pritiskom Školske bojne iz sela Vinske (kod Bosanskog Broda).

U akcijama na Doboju i Derventu ubijeno je 100 a zarobljeno 78 Nijemaca, ustaša i domobrana. Dobrovoljno je stupilo u jedinice 53. divizije, ili je zarobljeno, 2150 domobrana i njihovih podoficira i oficira. Snage 53. divizije pretrpjele su gubitke od 11 poginulih i 31 ranjenog borca.

Zaplijenjeno je cjelokupno naoružanje i oprema: Stožera 1. lovačkog domo-brasnog zdruga, Voda vojne policije, Satnije za vezu, Pekarsko-mesarske satnije, Vozarske bojne 6. lovačke domobranske pukovnije, 5. topničkog sklopa i 2. bitnice 16. topničkog sklopa.

Ne računajući vojničku spremu koju je na sebi donijelo 2 150 domobrana, zaplijenjeno oružje i vojnička sprema sastojali su se od: 10 topova raznog kalibra sa konjskim zapregama i priborom, 15 bacača, 12 teških mitraljeza, 100 puško-mitraljeza, 186 automata, 269 pištolja, 1 600 pušaka, 600 000 raznih metaka, 1 radio-stanice, 2 telefonske centrale, 33 telefonska aparata, 30 000 m telefonskog kabla, 1 putničkog automobila, 2 kamiona, 6 motocikla, 3 vagona cigareta, 2 vagona ne-rezanog duvana (u balama), 4 000 l benzina, 3 000 l nafte, 2 000 l petroleuma (gasa), 114 šinjela, 35 pari čizama, 166 pari cipela, 300 pari vojničkih uniformi, 300 vojničkih ranaca sa spremom, 1 vagona sanitetskog materijala i veće količine druge ratne spreme.²⁸

Povlačenje iz Doboja izvršeno je u 16. časova 10. septembra. Brigade koje su učestvovalе u akciji krenule su još u toku noći na nove zadatke i snagama koje su u međuvremenu izvodile druge akcije nastavile nesmanjenom žestinom da tuku po protivniku.

Pod pritiskom 14. brigade posada Tešnja je 10. septembra u 2.00 časa napustila grad. Tom prilikom predalo se 25 milicionara. Zaplijenjena su: 2 bacača, 4 teška mitraljeza, 1 motocikl i veća količina druge ratne spreme.

Istovremeno, dijelovi 19. brigade su likvidirali stražu, minirali i digli u vazduh željeznički most ispod sela Sikole kod Maglaja. Tom prilikom zaplijenjena su: 2 teška mitraljeza, 1 puškomitraljez i 15 000 metaka.²⁹

Iz Doboja i Dervente, pored domobrana, izašao je i velik broj omladinaca i omladinki i stupio dobrovoljno u jedinice 53. divizije. Domobrani i artiljerijska oruđa zaplijenja u Doboju u povučeni su iz grada u Denkovaču, a ostali u selo Stanare. Tu je održan veliki zbor, na kome je politički komesar Simo Tadić govorio bivšim domobranima o vojno-političkoj situaciji u svijetu i u zemlji, s osvrtom na mjesto i ulogu Narodnooslobodilačke vojske i zadatke koji stoje pred jedinicama u kojima će se oni boriti kao novi — rado primljeni borci.

Osamnaesta brigada se zadržala u potpuno oslobođenoj Derventi sve do 13. septembra. Od ljudstva 6. domobranske lovačke pukovnije koje je dobrovoljno prešlo u 18. brigadu formirana su dva bataljona sa bivšim komandantima bojni na čelu, a za političke komesare određeni su Momir Kapor, politički komesar Brigade, i Mladen Vukosavljević, politički komesar 1. bataljona 18. brigade. Snage Brigade su djelstvovale jednim bataljonom u Derventi, a jednim dijelom svojih snaga osiguravale su pravac od Broda i Bosanskog Dubočca. Glavnom je izvršen pokret ka selu Plehanu, sa zadatkom da se razoruža ustaška milicija, koja je bila dobro organizovana i borbena. Pred naletom 18. brigade milicija se razbježala ne prihvatajući borbu. Ove snage 18. brigade produžile su ka Podnovlju i Vučjaku (na kome je djelstvovao Vučjački četnički odred Branka Kovačevića), sa zadatkom da se prikupe dobrovoljci i mobiliše što veći broj sposobnih lica za NOV. Dva-naestog septembra 1. bataljon je bio potisnut iz Dervente, od dijelova 1. bojne

4. lovačke pukovnije, koji su se probijali od sela Rudanke, gdje su se nalazili na položajima, ka Brodu. Ne očekujući protivnika sa te strane, s obzirom na to da se glavnina 18. brigade nalazila u prostoru sela Plehan—Podnovlje, a jedan bataljon bivših domobrana u selu Lupljanici, 1. bataljon je iznenađen i pod borbom se povukao iz Dervente. Međutim, toga dana se ponovo vratio u Derventu i zauzeo stare položaje. Trinaestoga septembra ujutru Bataljon je definitivno napustio Derventu, pošto je uspio da prethodno evakuiše sav vojnički materijal.³⁰

Trinaestoga septembra 1944. godine 18. brigada se nalazila u prostoru sela Osinja—Cerani—Lupljanica—Kalenderovci. Na vojničkom zboru u selu Kalenderovcima bivšim domobranima 6. lovačke domobranske pukovnije iz Dervente govo-

²⁸ Svi podaci o akciji na Doboju i Derventu 8. IX 1944. g. uzeti su iz dokumenata: depeša Štaba 5. korpusa i Štaba 53. divizije, Operacijskog izvještaja Štaba 5. korpusa i Štaba 18. brigade i Bojne relacije 1. lovačkog domobranskog zdruga — za septembar 1944. godine; (Arhiva VII, dok. br. 8/1—1 i 8/1—129, k. 461: 13/2, k. 458; 11/5 i 32/7, k. 1421, i br. 9/1—2, k. 60).

²⁹ Operacijski izvještaj Štaba 5. korpusa za IX 1944. g. : Arhiva VII, dok. br. 13/2, k. 458.

³⁰ Operacijski izvještaj Štaba 18. brigade za IX 1944. g. ; Arhiva VII, dok. br. 17/5, k. 1421.

rili su Asim Tanović, bivši komandant 6. posadnog domobranskog zdruga iz Doboja, i Simo Tadić, politički komesar 53. divizije. Ovim zborom završen je proces organizacionog uključivanja bivših domobrana iz Doboja i Dervente u jedinice 53. divizije. U samom početku oni su bili svrstani u zasebne jedinice i tako uključeni u brigade i Artiljerijski divizion, ali su u vrlo kratkom roku ove forme organizacije prevaziđene i svi tragovi zasebnosti izbrisani. Time je ujedno završen i proces raspadanja i likvidacije 1. lovačkog domobranskog zdruga, koji je konačno 3. oktobra 1944. godine brisan iz spiska 2. domobranskog zbornog područja, a njegovi preostali dijelovi uključeni u dopunski zdruk u Vinkovcima.

Ofanzivna dejstva snaga 53. divizije na komunikaciji Zenica—Brod, a naročito na dionici Maglaj—Doboj—Derventa, u vremenu od 1. do 13. septembra

1944. godine, bila su dio opšte akcije u dolinama rijeke Bosne i rijeke Vrbasa, na planu rušenja komunikacija. U toku ovih dejstava snage 53. divizije su uspjele da zauzmu Teslić, selo Jelah, Tešanj i Derventu. Zauzimajući, u žestokoj borbi, uporišta oko Doboja: Matužice, Karuše, Miljkovac, Makljenovac i Željezničku

stanicu Usora, 53. divizija je izvršila napad na Doboj i uspjela da prodre u grad i u njemu zauzme skoro sve otporne tačke, ali se morala povući poslije intervencije ustaških snaga iz Maglaja i Lukavca.

Zarobljavanje apsolutne većine domobrana i zapljena cjelokupnog naoružanja i vojničke opreme u zauzetim uporištima uslovili su likvidaciju dvije veće domobranske jedinice — 1. lovačkog domobranskog i 6. domobranskog posadnog zdruga (brigade) i otvaranje pukotine u sistemu okupatorsko-kvislinške odbrane komunikacije Sarajevo—Brod, koja je bila potpuno paralisana u ovom vremenskom periodu. Taj snažni udarac po važnim saobraćajnicama okupatora izazvao je njegovu reakciju: on je morao hitno ubaciti nove snage u borbu radi povratka uporišta osvojenih od strane snaga 53. divizije. To je činio na račun pojedinih svojih drugih uporišta ispražnjujući ih i stvarajući drugim jedinicama Narodno-oslobodilačke vojske uslove za napad na njih. Trideset deveta divizija je oslobodila, 10. septembra, Bugojno, a 11. septembra Jajce. Toga dana oslobođen je i Donji Vakuf, jedino preostalo uporište u gornjem toku doline rijeke Vrbasa. Deseta divizija je, 11. septembra, oslobodila Lašvu. Istovremeno, oslobođeni su Fojnica i Kreševo.

Postavljeni zadatak jedinice 53. divizije su u potpunosti izvršile. Akcije na prugu Zenica—Brod, kao i na Teslić, Jelah, Tešanj, Doboj i Derventu, nisu detaljno pripremane i razrađivane, već je Štab Divizije davao jedinicama detaljne zadatke usmeno, a one su, prema specifičnostima uporišta i njihovih posada, dejstvovala samoinicijativno. Snage 53. divizije su, dobrom taktikom, uspjele da parališu pojedine otporne tačke Nijemaca u Derventi, ali to nije bilo lako: bilo je slučajeva borbe prsa u prsa i obostranog hvatanja za pušku. Kao primjer hrabrog pojedinca istakao se komandir 2. čete 2. bataljona 18. brigade Mirko Vujmilović, a kao jedinica 3. bataljon 18. brigade — u borbi sa Nijemcima u selu Lupljanici. Jedina kombinovana akcija združenih jedinica izvedena je pod neposrednim rukovodstvom Štaba Divizije na Doboj, i to s uspjehom.

Dok je 53. divizija vodila borbe sa njemačko-ustaškim i domobranskim snagama, četnici Srednjobosanskog korpusa su se pripremali da dočekaju nekakve svoje saveznike, pa su u tu svrhu objavili 1. septembra i opštu mobilizaciju „svega nacionalnoga, ispravnoga i sposobnoga stanovništva od 15 do 55 godina”.³¹ U tom svom mobilnom stanju četničke brigade su formirale i prijeke vojne sudove. Podršku sudovima i štabovima brigada pružio je četnički komandant zapadne Bosne Slavoljub Vranješević pismom od 10. septembra, u kome je ukazao „na opasnost koju sobom nosi uspešna partizanska propaganda, usled čijeg dejstva se sve više osipaju redovi četničkih pristalica”. On je u pismu naredio da se preduzmu odgovarajuće mjere i da se „propagatori hvataju i nemilosrdno kažnjavaju”.³² Na osnovi naređenja o mobilizaciji i ovoga Vranješevićevog pisma komandant Ljubičke četničke brigade Ilija Malić je naredio 12. septembra komandantima bataljona da četnike podijele u gerilske grupe, koje će stalno vršiti napade na manje partizanske grupe, „a osim toga sve saradnike komunista pobiti a imovinu dignuti za vojsku”. On im je savjetovao da po noći vrše koncentraciju za veće napade, a da po danu četnike rasturaju po trojkama i petorkama. Gnjevan je na pojavu sve otvorenijeg ispoljavanja straha kod pojedinih četnika i starješina, jer je u pismu tražio da ga obavijeste koji su se četnici presvukli u civilna odijela, a naročito o okolnostima pod kojima je to učinio komandant 5. bataljona Stanoja Đukić.³³

³¹ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 208.

³² Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 218.

³³ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 252.

Poslije akcije na Doboj i Derventu, snage 53. divizije imale su sljedeći raspored :

- Osamnaesta brigada na položajima u selima Cerani, Štrpci, Detlak i Palaškovci;
- Četrnaesta brigada u prostoru sela Šiprage—Maslovare i sela Maslovare—Skender—Vakuf—Radžići;
- Devetnaesta brigada na liniji Doboj—Tešanj—Novi Šeher—Maglaj;
- Dvadeset prva slavonska brigada — i dalje na svojim starim položajima, u prostoru Derventa—Doboj.

Odredi su bili na sljedećim položajima: Motajički u rejonu planine Mota-jice, sa zadatkom da zatvara pravac od Dervente; Banjalučki je dještovovao oko Kotor-Varoša, a u prostoru Kruševo Brdo—Gluha Bukovica nalazio se Vlašički partizanski odred. Pravac od sela Klačnica zatvarale su snage Prnjavorskog područja.³⁴

Pred svim jedinicama 53. divizije stajali su krupni zadaci i problemi organizacionog, kadrovske i moralno-političkog sadržaja. Velik priliv novih boraca zahtijevao je posebne oblike rada sa njima kako bi se što prije i što uspješnije uklopili u način života i borbe, koji su zahtijevali samoprijegor i brzo odricanje od donijetih navika. Koliko god je nemaština bila teška, prezasićenost je ponekad stvarala još veće teškoće. Odjednom se u jedinicama našlo oružja i druge vojničke spremne više nego što je bilo boraca. Komore nisu bile kapacitirane i opremljene za nove dimenzije jedinica. Najednom je iskrsnuo problem tovarnih konja, samara, kuhinjskih kazana i dr., a to je, dalje, vodilo ka glomaznosti i smanjenju pokretljivosti jedinica.

Sva ova pitanja su rješavana u pokretu i neprekidnoj borbi. Borci su se više zamarali nego ranije, ali su to daleko lakše podnosili jer su im veličanstvene pobjede i ubrzani rast vojno-političke snage narodnooslobodilačkog pokreta otvarali perspektivu i garantovali skoriju pobjedu. Formirane su nove i reorganizovane postojeće jedinice. Divizija je imala tri brigade. Svaka je imala po četiri bataljona, četiri za vezu, tehničku četvu, prateću četvu, topovsko odjeljenje, intendaturu i sanitet. Neke od ovih jedinica su formirane i popunjene u toku posljednjih akcija.

Naredbom br. 15 Štaba 53. divizije od 14. septembra 1944. godine formirana je Vlašička polubrigada (od snaga Vlašičkog partizanskog odreda). Za komandanta je određen Albert Trinki, načelnik Štaba 14. brigade; za političkog komesara Ljubo Mraović, politički komesar Motajičkog partizanskog odreda; za zamjenika komandanta imenovan je Đorđe Vučen, komandant bataljona u 18. brigadi, a za pomoćnika političkog komesara Pero Vukelja, pomoćnik političkog komesara bataljona u 14. brigadi. Polubrigada je trebalo da ima dva bataljona, pa su istom Naredbom postavljeni i članovi štabova tih bataljona. Međutim, ova Polubrigada nije formirana ovako, kako je to Štab Divizije bio programirao. Štab Korpusa se nije složio sa tim, pa je ostalo sve po starom.³⁵

Vojno-politički kadar, a naročito politički komesari bataljona i četa, uziman je iz postojećeg sopstvenog kadrovske fonda, a na upražnjena mjesta su uzidzani njihovi zamjenici ili pomoćnici, mladi ljudi.

Divizija je bila u mogućnosti da formira svoju veću artiljerijsku jedinicu, pa je to odmah i učinila. Štab Divizije je zatražio od Štaba 5. korpusa saglasnost da može da formira artiljerijski puk i da za njegovog komandanta postavi pukovnika Slavka Telarevića, bivšeg komandanta 5. topničkog sklopa 1. lovačkog domobranskog zdruge iz Doboja.³⁶ Nema podataka o traženoj saglasnosti, ali je u Prnjavoru 14. i 15. septembra 1944. godine komandant Divizije Đurin formirao Artiljerijski puk 53. divizije. Na dužnost komandanta Puka rasporedio je pukovnika Slavka Telarevića, na dužnost pomoćnika političkog komesara i v. d. političkog komesara Puka Franju Biljana, za zamjenika je imenovao komandanta Puka kapetana Matiju Brlića, za načelnika Štaba Puka — poručnika Dragana Cepelića. Puk je bio sastavljen od tri diviziona:

Prvi divizion su sačinjavale snage bivšeg Artiljerijskog diviziona 53. divizije, sastavljene od tri brdska 65-mm topa N 06 i 2 PT 37-mm topa N. 37. Komandant Divizion bio je i ostao Mirko Kukavica. Drugi divizion je imao dvije baterije po dvije haubice 100-mm M. 14/19. Na dužnost komandanta Haubičkog divizion raspoređen je kapetan Franjo Vidović. Treći divizion imao je dvije bate-

³⁴* Arhiva VII, dok. br. 17/5, k. 1421; dok. BiH br. V 12 241 i 2/1, k. 1 423.

³⁵ Arhiva VII, dok. br. 15/1, k. 1 418.

³⁶* Depeša Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 78/56 od 14. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

rije sa po tri pukovska 76-mm topa M. 37. Za komandanta ovog Diviziona određen je poručnik Ahmet Pirkić. Puk je ostao nekoliko dana u Prnjavoru, selu Glogovcu i selu Vučjaku na organizovanju unutrašnjih jedinica i njihovom opremanju materijalom i ljudstvom. Oficirima i podoficirima koji su do 15. septembra 1944. godine dobrovoljno prešli iz domobranskih jedinica u jedinice Narodnooslobodilačke vojske potvrđeni su činovi koje su tada imali.³⁷

Štab Divizije je planirao napad na Kotor-Varoš noću između 13. i 14. septembra dijelovima snaga 14. brigade i 16. brigade 39. divizije. O tome je obavijestio Štab Korpusa, ali je od njega dobio odgovor da će 16. brigada biti angažovana u predstojećoj akciji na Banjaluku. Za Kotor-Varoš i Čelinac, gdje su se nalazile snage ustaša i ustaške milicije Zvonimira Jovića, Štab Korpusa je predvidio da se neutrališu i drže u blokadi.³⁸

Pored operativnih akcija, snage 53. divizije su učestvovala i u prikupljanju i transportu van ju hrane i drugog materijala u Bosansku krajinu. To je bio stalan zadatak i vršen je po planu, koji je bio unaprijed utvrđen za pojedina područja. Ovoga puta transportovano je 250 grla goveda, jedan milion cigareta (od plijena u selu Lupljanici) i izvjesne količine drugog materijala. Transporti su predavani na rijeci Vrbasa između Banjaluke i Jajca snagama 39. divizije ili drugima, koje je određivao Štab 5. korpusa, uvijek s uspjehom.³⁹

Devetnaesta brigada je razvila vrlo živu aktivnost u prostoru Maglaj—Zepče gdje je dejstvovala. Četrnaestoga septembra porušila je jedan most dug 12 m na željezničkoj pruzi u rejonu Maglaja. Posada mosta se predala bez borbe. Šesnaestoga septembra jedna njemačka kolona od oko 200 motornih vozila kretala se putom na desnoj obali rijeke Bosne od Doboja prema Maglaju. Prvi bataljon 19. brigade otvorio je minobacačku vatru na tu kolonu i zadržao njeno kretanje oko dva časa.

Iz Maglaja i Zavidovića predalo se za kratko vrijeme 250 domobrana i pripadnika seoske milicije, s oružjem i opremom.

Vlašički partizanski odred je sve češće vršio napade na pruge Lašva—Zepče i Lašva—Travnik, oslanjajući se na snage 10. divizije, koje su dejstvovala u tom prostoru. U jednoj takvoj akciji onesposobio je oklopni voz i zaplijenio 1 vagon minobacačke municije.⁴⁰

i

3. Borbe 53. divizije u drugoj banjalučkoj operaciji

Štab 5. korpusa je obavijestio Štab 53. divizije da je situacija za napad na Banjaluku povoljna. Naredio je da se hitno koncentrišu dvije brigade i dva artiljerijska diviziona i da se pripreme za pokret i napad na Banjaluku. Štab Divizije je odmah preduzeo potrebne mjere da se 14. i 18. brigada i dva artiljerijska diviziona pripreme za predstojeću akciju. Te pripreme i sam pokret nisu ostali nezapaženi. Oduševljenje i borbeni elan boraca, poslije potpunog uspjeha u Derventi i djelimičnog u Doboju, nisu dali da se sačuva u tajnost namjerava akcija. Tome su doprinijele i analize grešaka i postupaka pojedinaca učinjenih prilikom ulaska u oslobodjene gradove.

Četnici su budno motrili kretanje jedinica Narodnooslobodilačke vojske i svaku promjenu saopštavali Nijemcima. Pretpostavljali su da će snage 5. korpusa izvršiti akciju na Banjaluku. S obzirom na to da su četnici primijetili pokrete jedinica ovoga Korpusa i na lijevoj i na desnoj obali rijeke Vrbasa, prema gradu, Štab Srednjobosanskog četničkog korpusa je izvršio hitan razmještaj svojih snaga na domaku grada.⁴¹ Tada je došlo do još tješnjeg povezivanja četnika i ustaša u Kotor—Varošu i Nijemaca u Banjaluci. Što su snage Narodnooslobodilačke vojske više narastale, to je sprema klasnih neprijatelja bila sve jača.

a) Pripreme za napad

Banjaluka je za okupatorsko-kvislinške snage predstavljala važno bočno uporište za držanje doline rijeke Save i komunikacije Beograd—Zagreb te od-

³⁷ Arhiva VII, dok. br. 21/8, k. 1417, idepeša Štaba 5. korpusa br. 47/53 od 14. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—1, k. 461.

³⁸ Depeša Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 72/17 od 11. IX 1944. g. i depeša Štaba Korpusa Štabu 53. divizije br. 70/27 od 17. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129 i 8/1—1, k. 461.

³⁹ Depeša Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 96/48 od 15. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

⁴⁰ Depeša Štaba 53. divizije primljena u štabu 5. korpusa pod br. 9/18 od 17. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

⁴¹ Naređenje str. pov. br. 1131 od 15. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 248.

skočnu dasku za operacije u Bosanskoj krajini i srednjoj Bosni, kao i za otpor eventualnom savezničkom iskrčavanju na jadransku obalu. Da bi ovo uporište moglo da posluži tom cilju, specijalno je utvrđeno i prilagođeno odbrani od suvozem-nih i vazdušnih napada i snabdijevano velikom količino municije i goriva, naro-čito za avione u aviobazi u Zalužanima (sjeverno od Banjaluke).⁴²

Odbranu Banjaluke Nijemci nisu mogli da organizuju sopstvenim snagama, pa je general Angelis, komandant 2. tenkovske armije, taj zadatak povjerio sna-gama NDH. Sva nastojanja i upornost njemačkog poslanika u Zagrebu da privoli njemačku Vrhovnu komandu da izmjeni odluku u pogledu angažovanja nje-mačkih snaga za odbranu Banjaluke, ostala su bez rezultata.

Za ustaše i četnike u Bosanskoj krajini i u srednjoj Bosni Banjaluka je bila posebno važna. Njihov opstanak zavisio je od toga u čijim je rukama Banjaluka. Komandant Motajičke četničke brigade izražavao je opšti strah za sudbinu četnika bez oslonca na Banjaluku. U izvještaju komandantu Srednjo-bosanskog četničkog korpusa od 15. septembra on je pisao:

„Da se nešto radi o Banjoj Luci danebi pala u ruke komunista jer ako pane Banjaluka komunistima u ruke ja Vas pitam kuda ćemo onda, onda moramo da skačemo đeje naj dublja voda, jer neće biti mesta na drugome mestu nećemo moći da ostanemo.”⁴³

Bilo je pokušaja da se između četničkih stariješina i pojedinih domobran-skih oficira postigne sporazum da u Banjaluci četnici preuzmu vlast i drže je.⁴⁴ Međutim, ostalo je samo na tome, jer su naredni događaji pregazili i jedne i druge.

Za narodnooslobodilački pokret Banjaluka je bila višestruko važna! U vojničkom pogledu njeno oslobođenje i držanje uklonilo bi uski klin koji je bio zabijen, linijom Bosanska Gradiška—Banjaluka—Kotor-Varoš, između oslobođenih teritorija Bosanske krajine i srednje Bosne, omogućilo oslobođenje čitave doline rijeke Vrbasa od Banjaluke do Bosanske Gradiške i ugrozilo komunikaciju na slavonskoj strani rijeke Save. U političkom pogledu stvorili bi se uslovi za orga-nizaciju narodne vlasti i društveno-političkih organizacija u velikom prostoru, koji je bio van domašaja i aktivnog, neposrednog uticaja narodnooslobodilačkog pokreta.⁴⁵

Stab 5. korpusa je ocijenio da su sazreli uslovi za akciju na Banjaluku, naročito imajući u vidu posljednje uspjehe u akcijama na uporišta koja su držali domobrani i raspoloženje domobrana i njihov odnos prema Nijemcima, ustašama i četnicima. Odluka je donijeta u saglasnosti s Vrhovnim štabom NOV i PO Jugoslavije.⁴⁶

Napad je bio predviđen za 18. septembar 1944. godine u 22 časa. U tom napadu 53. divizija je morala po svaku cijenu da forsira rijeku Vrbas, jer je to po ocjeni Štaba Korpusa bio uslov da uspjeh bude zagarantovan.⁴⁷ Istoga dana. Stab Divizije je odgovorio Štabu 5. korpusa da 14. i 18. brigada mogu biti na polaznim položajima 18. septembra i da će forsirati rijeku Vrbas u selu Tra-pistima i kod Pilane. Tom prilikom, Štab Divizije je saopštio da 53. divizija može dati 10 topova za akciju. U vezi sa situacijom u Diviziji tražio je od Štaba Korpusa da uputi dr Danicu Perović, koja je već bila postavljena za upravnika divizijske Bolnice.⁴⁸ Ovo je učinjeno s razloga što se u divizijskoj Bolnici nala-zio velik broj ranjenih boraca 53. divizije iz njenih posljednjih borbi, kao i jedan dio ranjenih boraca 11. divizije, te što se očekivao određen broj novih ra-njenika iz akcije na Banjaluku.

Za odbranu Banjaluke bile su uređene unutrašnja i spoljna linija. Spoljna odbrambena linija protezala se pravcem željeznički most tadašnje industrijske pruge Predgrade—selo Siprage na rijeci Vrbasu, južna ivica Pilane, potok Postra-nac, zahvatajući trošarinsku stanicu na sjevernom ulazu u grad, zatim Vila Mai-stri, Rudnik „Lauš”, Pobrđe, Hiseti, Karabaševa ulica, lijeva obala rijeke Vrbasa do željezničkog mosta. Isturene otporne tačke spoljne linije odbrane bile su: Željeznička stanica Predgrade, manastir Trapisti, selo Petrićevac sa manastirom,

⁴² Izjava generala Krena, komandanta ratnog vazduhoplovstva NDH: Arhiva VII, dok. k. 100.

⁴³ Izvještaj pov. br. 279; Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 246.

⁴⁴ Arhiva VII, dok. br. 39/14, k. 460.

⁴⁵ Operacijski izvještaj Štaba 5. korpusa za septembar 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 13(2, k. 458.

⁴⁶ Depeša Štaba 5. korpusa od 13. i 16. IX 1944; Arhiva VII, dok. 5/7, k. 28.

⁴⁷ Depeša Štaba 5. korpusa br. 52/52 i 53/26 od 14. IX 1944. g. upućene Štabu 53. divizije; Arhiva VII, dok. br. 8/1—1, k. 461.

⁴⁸ Depeša primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 85/44 i 84/27 od 14. IX 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

Kolona boraca 14. brigade u porketu radi učešća u drugoj banjalučkoj operaciji,
Uzlomac septembra 1944. godine

Rakovačke bare i Gornji Seher (predgrađe na južnoj strani grada). Unutrašnja odbrana bila je organizovana linijom: rijeka Vrbas (od Logora Kulina Bana), Logor Kulina Bana, Vojna bolnica, željeznička pruga do Aleje kralja Krešimira i dalje njom do potoka Crkvene, lijeva obala potoka Crkvene do Paveličeve ulice, Kaštel (tvrđava na lijevoj obali rijeke Vrbasa) i armiranobetonski most na rijeci Vrbasu. U središtu sistema unutrašnje odbrane posebno je za odbranu pripremljena grupa zgrada od tvrdog materijala nazvana Citadela; koju su sačinjavale zgrade: upravna zgrada i „Banski dvori” bivše Banovine, Pozorište i Hipotekarna banka.

Fortifikacijskom uređenju obiju linija odbrane branilac je poklonio maksimalnu pažnju, jer je odlučio da grad brani po svaku cijenu. U Zapovijesti za odbranu Banjaluke naredeno je: „...imaju se organizirati, zaposjesti i odsudno braniti i to: spoljni odbrambeni pojas sa istaknutim tačkama i citadela”.⁴⁹

Spoljna odbrana se dijelila da odsjeke:

— odsjek „Lauš” su organizovale i branile: 14. i 15. satnija 11. brdske pukovnije, 3. satnija 3. brdske pukovnije, 3. ustaška bojna i Bitnica 2. topničkog sklopa (bez jednoga topa); komandant Odsjeka bio je potpukovnik Dragutin Miletić, komandant 11. brdske domobranske pukovnije;

— odsjek „Budžak” organizovale su i branile: 15. satnija 3. brdske pukovnije, 6. satnija 8. posadnog ustaškog zdruga, 15. i 16. satnija 4. ustaške bojne, Druga bitnica 22. topničkog sklopa; komandant je bio Krsto Prpić, komandant 3. brdske pukovnije;

— odsjek „Vrbas” držala je 3. satnija 4. ustaške bojne, koja je patrolirala lijevom obalom rijeke Vrbasa, zaštićena rijekom kao prirodnom preprekom, komandant ovoga odsjeka bio je ustaški satnik Skoro, komandant 4. ustaške bojne.

Zgrade Citadele imale su svoj sistem odbrane, ali su bile povezane planom u jednu cjelinu. Sprovedeno je i razmještanje jedinica i artiljerijskih oruđa. Na svakom odsjeku odbrane kombinovane su snage sastavljene od ustaša i domobrana, tako da nigdje nije zasebno djelovala domobranska jedinica veća od satnije (čete). U Banjaluci je bilo i oko 400 Nijemaca, 750 žandarma i policajaca, dva artiljerijska diviziona sa 22 topa i vod tenkova. Ukupan broj angažovanih snaga u samom gradu iznosio je oko 5 000 vojnika.⁵⁰

Na spoljnim uporištima okupatorsko-kvislinške snage su bile brojne i raspoređene na svim važnijim tačkama. Na komunikaciji Banjaluka—Bosanska Gradiška posade su se nalazile u selima Klačnice, Laktaši, Mahovljani, Bosanski Aleksandrovac, Gornja, Srednja i Donja Topola. Od sela Klačnica do Bosanske Gradiške položaje su držali 5. i 14. bataljon njemačke SS policije. U Bosanskoj Gradiški su se nalazili dijelovi 11. brdskog zdruga (oko 250 vojnika), jedna četa 5. policijskog SS bataljona i tri ustaške satnije, koje su se pred napad prebacile iz Stare Gradiške. U selu Zalužanima nalazila se posadna bojna avijatičara (oko 1 000 vojnika) sa 48 aviona raznih tipova.

U Kotor-Varošu se nalazila jedna satnija 3. brdskog domobranskog zdruga (u Kotor-Varošu i selu Čelincu) i 700 ustaša i ustaške milicije.

U prostoru srednje Bosne jugoistočno, istočno i sjeveroistočno od Banjaluke nalazio se Srednjobosanski četnički korpus s oko 1 500 četnika, a južno, u prostoru planine Manjače, Bosanskokrajiški četnički korpus s oko 1300 četnika.

Cjelokupne okupatorsko-kvislinške snage u rejonu Banjaluke, Bosanske Gradiške i Kotor-Varoša iznosile su oko 10 000 vojnika. Branilac je računao sa sigurnom intervencijom svojih snaga raspoređenih po spoljnim uporištima, naročito na komunikaciji Banjaluka—Bosanska Gradiška, koje su mogle brzo da se prebace do grada. Međutim, povjerenje u lojalnost domobrana i njihovih oficira bilo je poljuljano. U Izvještaju ustaške nadzorne službe o stanju u Banjaluci, pored ostalog, pisalo je:

„... Među časticima posade Banje Luke vlada uzrujanje i velika panika. Usljed toga je sigurnost odbrane vrlo malena, jer se svi častnici u slučaju jačega pritiska kane predati. Vlada mišljenje, da je postupak častnika dirigiran iz samoga Ministarstva oružanih snaga..

⁴⁹ "Zapovijest 3. brdskog domobranskog zdruga op. br. 530/tajno od 3. IX 1944.; (Arhiva VII, dok. br. 1/18, k. 112).

⁵⁰ Podaci Štaba 5. korpusa str. pov. br. 926 od 16. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 38/1, k. 460.

O odnosu građanstva prema partizanima, ističe se da „Među muslimanima vlada velika panika. Opažaju se sve po dva muslimana, kako po ulici tajnovito šapću i govore o događajima koji imaju doći...”⁵¹

Za akciju na Banjaluku, komunikaciju Banjaluka—Bosanska Gradiška i Bosansku Gradišku Štab 5. korpusa je angažovao cjelokupne snage 4. i 39. divizije, dvije brigade i jedan artiljerijski divizion 53. divizije. U planu napada glavni ciljevi su bili Banjaluka i Bosanska Gradiška, na koje je napad izveden istovremeno. Uništenjem posade i rušenjem pontonskog mosta na rijeci Savi u Bosanskoj Gradiški osigurao bi se od intervencije iz toga pravca napad na Banjaluku i uporišta između njih.

Štab 5. korpusa je izdao sljedeću Zapovijest:

— Četvrta divizija (6. 8. i 11. brigada i jedan artiljerijski divizion) će napadati Banjaluku sa sjeverozapadne strane, između potoka Crkvene i puta Banjaluka—Prijedor, sa zadatkom da probije prvu i drugu odbrambenu liniju i uništi protivnika sve do Citadele zaključno. Njena jedna brigada trebalo je da oslobodi Bosansku Gradišku i da sruši most na rijeci Savi te da jednim bataljonom u sadejstvu sa snagama 53. divizije uništi uporište i obezbijedi mostobran u selu Klačnicama.

— Trideset deveta divizija (13. 15. i 16. brigada i Protivtenkovski divizion) će napadati Banjaluku sa jugozapadne strane, između rijeke Vrbasa i potoka Crkvine. Njen je zadatak bio da na nastupnom pravcu uništi protivnika uključujući ovamo i Citadelu. Divizija je držala 15. brigadu u rezervi.

Ove dvije divizije trebalo je, poslije oslobođenja Banjaluke, da očiste sva uporišta na putu između Banjaluke i Bosanske Gradiške.

— Pedeset treća divizija dobila je zadatak da sa dvije brigade i jednim artiljrijskim divizionom forsira rijeku Vrbas, likvidira i zauzme manastir Trapiste i naselje oko njega, Logor Kulina Bana, prodre u centar grada i poveže se sa snagama 4. i 39. divizije. Jednim bataljonom i jednom baterijom topova koji će sadejstvovati s istoka trebalo je da obezbijedi i osigura mostobran na rijeci Vrbasu kod sela Klačnica, sadejstvujući sa bataljonom jedne od brigada 4. divizije koji bude napadao ovo uporište sa zapadne strane. Po izvršenju ovoga zadatka, Divizija je trebalo da oslobodi Kotor-Varoš i uništi sva ustaško-domobranska i četnička uporišta na komunikaciji Banjaluka—Kotor-Varoš.

— Dva diviziona Artiljrijske brigade Korpusa zauzela su položaj u selu Pavlovcu.

— Avijaciji je bio namijenjen zadatak da tuče most na rijeci Savi u Bosanskoj Gradiški, Bosansku Gradišku, Citadelu i Kaštel, u Banjaluci, selo Petrićevac, selo Trapiste, selo Gornju i Donju Topolu.⁵²

Do početka napada sve jedinice su morale izvršiti pripremu i završiti prethodne pokrete do polaznog položaja za napad. Za napad samo na Banjaluku Štab 5. korpusa je angažovao oko 7 000 boraca, četiri artiljerijska divizion s oko 40 artiljerijskih i bacačkih oruđa, od raspoloživih 11 000 boraca, koliko je tada imao u ovom prostoru.⁵³ Odnos snaga bio je u pješadiji 1,5 :1, a u artiljeriji 2 :1 u korist 5. korpusa. Odnos u tenkovima bio je 3 :0 u korist protivnika.

Na osnovi dobijenog zadatka od strane Štaba 5. korpusa Štab 53. divizije je donio odluku: da u napadu na Banjaluku učestvuju 14. i 18. brigada sa jednim artiljerijskim divizionom. U vezi sa pomenutom odlukom jedinice su dobile sljedeće zadatke:⁵⁴

— Četrnaesta brigada da forsira rijeku Vrbas sa jugoistoka u visini drvenog mosta u selu Rebrovcu i jednim dijelom svojih snaga, slamajući odbranu između Autokomande i Hrvatskog doma — 500 m zapadno od mosta, da nastupa u pravcu Citadele i poveže se sa jedinicama 13. brigade 39. divizije i 6. brigade 4. divizije, a drugim dijelom snaga — niz lijevu obalu rijeke Vrbasa, od Rebrovačkog mosta preko Filipovića polja, da uništi sve otporne tačke prema željezničkom mostu na industrijskoj željezničkoj pruzi kod Pilane i time pomogne snagama 18. brigade da ovladaju ovim mostom;

— Osamnaesta brigada da sa dva bataljona napadne Banjaluku sa sjevero-istoka, forsirajući rijeku Vrbas u predjelu sela Trapista, sela Česme i željezničkog mosta na industrijskoj pruzi iz pravca sela Vrbanje; po forsiranju rijeke

⁵¹ Arhiva VII, dok. mikrofilm br. 17/968—778.

⁵² Zapovijest Štaba 5. korpusa str. pov. br. od 16. IX 1944.; Arhiva VII, dok. br. 1/1—3, k. 458A.

⁵³ Brojno stanje jedinica 5. korpusa na dan 1. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 1/6, k. 458.

⁵⁴ Zadaci Štaba 53. divizije njegovim jedinicama rekonstruisani su prema Zapovijesti Štaba 5. korpusa, Operacijskom izvještaju Štaba 18. brigade za septembar 1944. g. (Arhiva VII, dok. br. 17/5, k. I 421) i sjećanjima tadašnjih rukovodilaca 14. i 18. brigade.

Vrbasa Brigada je trebalo da uništi sva uporišta odbrane u prostoru između Pilane, Željezničke stanice Predgrađe, Tvornice „Jelsingrad“, Vojne bolnice i Logora Kulina Bana: dalji joj je zadatak bio da nastupa željezničkom prugom od Željezničke stanice Predgrađe do Učiteljske škole, a odatle prema Citadeli (Pozorištu) između fudbalskog igrališta i Tvornice duvana; jednim svojim bataljonom brigada je trebalo da napadne odbranu u selu Klačnicama iz pravca Prnjavora i u sa- dejstvu sa snagama 4. divizije, uz pomoć pridodate joj artiljerijske baterije, obezbijedi mostobran u tom rejonu;

— Artiljerijski divizion (bez baterije, koja je napadala na selo Klačnice) da dejstvom artiljerijske vatre, sa položaja iz sela Krčmarice, a potom sela Česme, na ciljeve ispred obje brigade Divizije, omogućí slamanje otpora protivnika.

Stab Divizije, iako je glavninom snaga napadao na Banjaluku, nije mogao da zapostavi borbe u dolini rijeke Bosne, kao ni borbu protiv četnika, koji su predstavljali objektivno ubačene snage okupatora u pozadinu snaga 53. divizije. Zbog toga je Stab Divizije donio istovremeno odluku:

— Devetnaesta brigada da se jednim bataljonom smjesti u prostoru sela Makljenovac—Obli Kamen, sa zadatkom da vrši pritisak na Doboj i u slučaju da posada Doboja izvrši pokret prema slobodnoj teritoriji, dočeka i potuče je; jednim bataljonom da zauzme položaj na liniji Novi Šeher—Crni vrh—Maglaj, sa zadatkom pritiska na Maglaj, rušenja komunikacije Maglaj—Doboj i prihvatanja domobrana i članova seoske milicije koji dobrovoljno stupaju u Narodnoosolobodilačku vojsku; jedan bataljon da postavi južno od Teslića, na visove Grebljica

— k. 299, Babino brdo—k. 487, Božići—k. 269, Šanjih, sa zadatkom da obezbjeđuje Teslić i razbija četnike koji se nalaze u selima Komušina, Jezera, Mladikovine; četvrti bataljon trebalo je da zaposjedne prostore sela Medakovo—Debela meja —k. 505—Konjsko Brdo—k. 506, sa zadatkom da kontroliše pokrete i ruši prugu na dionici Maglaj—Usora i vrši pritisak na samu Usoru.⁵⁵

Stab Brigade je, sljedećeg dana, razmjestio jedinice Brigade i konkretizovao im zadatke prema primljenom naređenju. Skrenuo je pažnju štabovima bataljona (samo članovima štabova) „da je ovaj pokret hitan iz razloga što u toku ove noći snage našeg korpusa vrše napad na Banjaluku”.⁵⁶ Odredima je naređeno:

— Motajički partizanski odred da se postavi u prostoru sela Smrtići—Tromeđa—Kalendarovci, sa zadatkom da kontroliše komunikaciju Derventa—Prnjavor i da vrši pritisak na samu Derventu.⁵⁷ Toga dana povučen je politički komesar Odrda Ljubo Mraović i postavljen za političkog komesara bataljona u 19. brigadi.⁵⁸

— Banjalučki partizanski odred da preuzme položaje 14. brigade prema Kotor-Varošu, a Uzlomački partizanski odred — zaštitu divizijske Bolnice u selu Šipragama.

b) Tok napada

Napad je vršen u tri faze. U prvoj fazi jedinice Divizije su napadale Banjaluku, selo Zalužane i selo Klačnice; u drugoj fazi vodile su borbu u Liječvu polju (na komunikaciji Banjaluka—Bosanska Gradiška), a u trećoj fazi — protiv Grupe „Rudno”, koja se probijala pravcem Derventa—Prnjavor—selo Klačnice prema Banjaluci.

Jedinice određene za napad na Banjaluku izvršile su pripreme i pokrete u pravcu svojih odsjeka napada. Osamnaesta brigada i dva artiljerijska divizion (2. i 3) krenuli su 17. septembra iz Prnjavora i pravcem sela Hrvaćani—Devetina—Slatina prema Banjaluci. U selu Kadinjanima odvojen je 4. bataljon i jedna baterija topova i upućeni u selo Blaško Veliko radi napada na selo Klačnice. Glavni- na 18 brigade i Artiljerijskog puka stigla je u selo Krčmarice 18. septembra pred večer. Artiljerija je zauzela položaje i izvršila pripreme za vatru na određene ciljeve, a 18. brigada je u tri kolone nastavila pokret prema samostanu Trapisti, selu Česmi (skela na rijeci Vrbasu kod ušća rijeke Vrbanje) i mostu na indu- strijskoj željezničkoj pruzi iz pravca sela Vrbanje.⁵⁹

Snage 14. brigade, u pokretu komunikacijom Kotor-Varoš—Banjaluka, oslo- bodile su selo Čelinac i u selu VrbANJI sustigle jednu satniju 3. brdske domobran-

⁵⁵ Naređenje pov. br. 32 od 17. IX 1944. g.; Arhiva
⁵⁶ Zapovijest Štaba 19. brigade pov. br. 18 od 18.

k. 1 423.

⁵⁷ Naređenje Štaba 53. divizije pov. br. 32 od 17. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br.

5/1, k. 1 423.

⁵⁸ Naredba br. 16 Štaba 53. divizije od 17. IX 1944.

⁵⁹ Operacijski izvještaj Štaba 18. brigade za IX 1944. g.;

VII, dok. br. 5/1, k. 1 423.

IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 5/1,

g.; Arhiva VII, dok. br. 16/1, k. 1418.
Arhiva VII, dok. br. 17/5, k. 1421.

LE6EHM-

Jedihice 53 OiwziJe

PROTIVNIČKE JEDINICE

S/C/C4 4 .š/tSPO&æ&æ> ueo/MMifAM«ÖX
M4/>A&V#4-3AW4/■/"/ 7S SS/W/ßM* 79t fW

ske pukovnije, koja se povlačila iz sela Celinca ka Banjaluci, i razoružala je, bez borbe. Tom prilikom zarobljeno je 137 domobrana a zaplijenjeno 12 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza, 2 teška bacača, oko 100 pušaka i 27 konja.⁶⁰

Stab Divizije stigao je i smjestio se u selu Krčmaricama, odakle je javio Štabu 5. korpusa sljedeće: „Jedinice su na polaznim položajima za napad.”⁶¹

Za vrijeme izvođenja druge banjalučke operacije, ostali dijelovi 53. divizije su vodili žestoke borbe na komunikaciji Zenica—Doboj. U Doboju su se, u drugoj polovini septembra 1944. godine, nalazile sljedeće snage: njemačka Komanda sjeverozapadne Bosne, Stab njemačkog Nastavnog bataljona, 2. bojna 6. posadnog domobranskog zdruza i 14. žestra-bojna.⁶² U Kotor-Varošu i oko njega nalazile su se ustaše i ustaška milicija. Srednjobosanski četnički korpus je izvršio opštu mobilizaciju i koncentraciju svojih snaga u prostoru između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje.

Posada u Banjaluci bila je obaviještena o pripremama za napad na grad. Poslije likvidacije 1. lovačkog domobranskog zdruza u Doboju i Derventi i 6. posadnog domobranskog zdruza u Doboju, kao i nekih domobranskih jedinica koje su brojale oko 2 000 domobrana u Bosanskoj krajini, preduzete su drastične mjere protiv svih oficira banjalučkog garnizona koji su osumnjičeni za saradnju sa narodnooslobodilačkim pokretom. Neki od njih su smijenjeni, a neki čak i uhapšeni. Da bi odbranu što bolje konsolidovala, ustaška Komanda iz Zagreba uputila je 16. septembra u Banjaluku svoga satnika Buljana sa zadatkom da preuzme komandu nad obje ustaške bojne. Izvršene su i izmjene u rasporedu jedinica i artiljerijskih oruđa i tenkova. Sudeći po mjerama koje su preduzete počev od 13. septembra, može se zaključiti da je posada znala kada će da uslijedi napad snaga 5. korpusa na Banjaluku, Bosansku Gradišku i uporišta na putu između njih.⁶³

Napad snaga 53. divizije na Banjaluku otpočeo je na vrijeme.⁶⁴ Tačno u 22,00 časa otvorena je vatra iz svih oruđa oba artiljerijska diviziona na objekte u gradu, koji su još za dana bili markirani.⁶⁵

Četrnaesta brigada, slamajući ogorčen otpor odbrane grada, uspjela je da u toku noći forsira rijeku Vrbas preko Rebrovačkog mosta i da, po izbijanju na lijevu obalu rijeke, organizuje udare u dva pravca: jednim dijelom svojih snaga Brigada je nastupala nizvodno lijevom obalom rijeke Vrbasa prema željezničkom mostu na industrijskoj pruzi, prema kome su dejstvovale snage 18. brigade iz pravca sela Vrbanje. S ostalim snagama brigada je očistila naselje Ciganluk i nastavila prodor prema centru grada. Nastupanje nizvodno od Rebrovačkog mosta izvršeno je istovremenim zaokružavanjem Logora Kulina Bana sa južne i jugoistočne strane, i čišćenjem svih otpornih tačaka usput. Prodor u Logor i njegovo čišćenje olakšala je predaja domobranskih snaga, koja je uslijedila tek pošto je bio slomljen otpor 13. satnije 4. ustaške bojne.^{65a}

Snage 18. brigade napale su selo Trapisti i most na industrijskoj željezničkoj pruzi, i to Trapiste sa dva, a most jednim bataljonom. Ovaj most je predstavljao posebno tešku prepreku jer nije imao poda i ograde, već samo po jednu usku dasku između željezničkih šina. Na svakih 20 metara bile su postavljene poprečne žičane prepreke (bodljikavi ježevi). Ispred mosta na lijevoj obali nala-

⁶⁰ Depeša Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 12/27 16/58 od 18. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

⁶¹ Depeša br. 11/22 od 18. IX 1944. g. ; dokumenat isti.

⁶² Arhiva VII, dok. br. 11/4, k. 770A.

⁶³ Arhiva VII, dok. mikrofilm br. 17/768.

⁶⁴ Depeša Štaba Divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 12/27 od 18. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

⁶⁵ Arhiva VII, dok. br. 21/8, k. 1417.

^{65a} Četrnaesta brigada je pošla u napad na vrijeme. Od Vrbanje do Vrbasa borci su trčali da ne bi zakasnili, jer zakasnuti znači pretrpjeti gubitke. Borci su pregazili Vrbas južno od Rebrovačkog mosta i u određeno vrijeme (oko 10 časova uveče) napali iznenada ustaške položaje na spoljnom obuču. Ubrzo su ustaše protjerane sa položaja pa je glavnina Brigade prešla preko Rebrovačkog mosta nastupajući jednim krakom ka centru grada, a jednim prema Logoru Kulina Bana. Svojim jednim dijelom Brigada je pokušala da se probije preko mosta kod „Kaštela”, ali u tome nije uspjela. Taj dio se kasnije sa Štabom Brigade prebacio preko Vrbasa za glavinom Brigade. Uspostavljena je veza sa jednim divizionom ruskih topova pa je iz njih otvarana vatra u toku noći na neprijateljske položaje oko „Kaštela” i dviju zgrada Banske uprave. Te noći najžešće borbe jedinice 14. brigade vodile su okozgrade Hipotekarne banke i Učiteljske škole. U borbi za zgradu Banke ubijen je velik broj milicionara, a u borbama za zgradu Učiteljske škole poginuo je komandir čete Milan Mitrović, rodom iz sela Mraviće. Sljedećeg dana snage Brigade su učestvovale u borbama oko zgrade Uprave, a manjim dijelovima zatvarale i kontrolisale pravac od sela Lipovca, odakle su četnici pokušavali da vrše napad. Sljedeće noći Brigada je, prema naređenju, napustila položaje i povukla se prema selu Klačnicama za nove zadatke te sa sobom povukla dva topa sa posadom.

zio se bunker sažidan od armiranog betona, čiju posadu su sačinjavale ustaše. Nizvodno, u visini ušća rijeke Vrbanje, nalazio se još jedan bunker, koji je dominirao prostorom između mosta i ušća rijeke Vrbanje, a ujedno onemogućavao prilaz i upotrebu skele u selu Česmi. Na tom dijelu rijeke Vrbas se pretvara u akumulacioni bazen hidrocentrale u Trapistima, pa iako je u septembru nizak vodostaj, Vrbas tu nije bio gazan.

Borbe za selo Trapiste i za mostobran u rejonu Pilane vođene su cijelu noć. U višekratnom pokušaju da zauzme most 1. bataljon 18. brigade pretrpio je nepredviđene gubitke, jer je bilo nemoguće otkloniti prepreke sa mosta u uslovima dejstva jake vatre iz ustaških bunkera. Tek kada su snage 14. brigade slomile otpor ustaša na južnom prilazu u Logor Kulina Bana, gdje se nalazio i štab 4. ustaške bojne, 1. bataljon 18. brigade je uspio da 19. septembra, u samo sva-nuće, osvoji most i forsira rijeku Vrbas. Razvijajući akciju sa sjeverne i sjevero-istočne strane grada, Bataljon je pročistio jedan dio Logora Kulina Bana, spojivši se sa snagama 14. brigade.⁶⁶ Oko podne u Logor su stigli i dijelovi 13. brigade 39. divizije.

Prilikom zauzimanja Logora, tu je, pored ostalog naoružanja i opreme, pala u ruke 14. brigade i jedna artiljerijska baterija.

U toku prijedodneva slomljen je otpor odbrane u selu Trapisti.

Snage 14. i 18. brigade nastavile su dalje koordiniranu akciju. Dijelovi 14. brigade su preduzeli podilaženje Učiteljskoj školi preko Banjalučkog polja. Prvi bataljon 18. brigade očistio je Pilanu, željezničku stanicu u Predgrađu i Ljevaonicu „Jelšingrad“, pa je zatim nastavio napredovanje uz željezničku prugu prema centru grada, sa zadatkom da likvidira Vojnu bolnicu u predgrađu Bojića Han. U napadu na Učiteljsku školu 14. brigada je pretrpjela gubitke od 15 poginulih boraca. To se desilo zbog toga što je posada Škole istakla bijelu zastavu lažirajući predaju i navlačeći tako u klopku snage 14. brigade. Poslije te akcije, ali ne zbog njenog neuspjeha, već zbog potrebe drugih operacijskih područja, 14. brigada je 19. septembra, poslije podne, izvučena iz borbe sa sektora Logor Kulina Bana—Učiteljska škola. Istovremeno, povučen je i 1. bataljon 18. brigade, koji se bio probio do Vojne bolnice. U toku prijedodnevni borbi pješadije pojedina artiljerijska oruđa su mijenjala svoj položaj u prostoru sela Krčmarice—Česma, u cilju da što neposrednije i uspješnije gadaju pojedine objekte protivničke odbrane. Telefonska veza između artiljerije i prednjih dijelova pješadije funkcionisala je vrlo dobro. Iz jednog željezničkog vagona, koji su borci gurali ispred sebe prema Vojnoj bolnici i Učiteljskoj školi, vršena je korekcija i usmjerenje artiljerijske vatre. To je doprinijelo da je na Učiteljsku i Nižu poljoprivrednu školu palo nekoliko punih pogodaka.

Četvrti bataljon 18. brigade, koji je 18. septembra napadao selo Klačnice iz pravca Prnjavora, uspio je da ovlada mostom na rijeci Vrbasu, ali je u protivnapadu posade potisnut na polazne položaje.

Po izvlačenju 14. i 18. brigade iz borbi na odsjeku Vojna bolnica—Učiteljska škola, Štab 53. divizije izvršio je sljedeći raspored:

Četrnaesta brigada (tri bataljona) upućena je lijevom obalom rijeke Vrbasa prema selu Klačnicama, sa zadatkom da u sadejstvu sa snagama 8. brigade spriječi prodor pojačanja posadi u Banjaluci iz pravca Bosanske Gradiške.⁶⁷ Istom depešom Štab Korpusa je obaviješten da su dva bataljona 18. brigade orijentisana desnom obalom rijeke Vrbasa prema selu Klačnicama. To su ona dva bataljona koja su vršila akciju na selo Trapiste. Prvi bataljon 18. brigade, odmah po izvlačenju iz borbe za Vojnu bolnicu, upućen je lijevom obalom rijeke Vrbasa prema aerodromu u selu Zalužanima, sa zadatkom da ga likvidira. Bataljon je 19. septembra, poslije podne, usiljenim maršem stigao do željezničke stanice u selu Zalužanima. Tu se Bataljonu predalo oko 30 domobranskih pilota i aviomehaničara sa ličnim naoružanjem. Većina aviona je bila uništena u dijelu domobranske avijacije, koja se nalazila zapadno od komunikacije Banjaluka—Bosanska Gradiška. Pokupivši podatke o stanju njemačkog dijela aerodroma, koji se nalazio između komunikacije i rijeke Vrbasa (selo Trn), Bataljon je pokušao da u frontalnom poretku savlada njemački dio aerodroma, ali je bio zaustavljen pogrešnim dejstvom artiljerijske vatre Artiljerijske brigade 5. korpusa iz sela Pavlovca. Odmah zatim dobio je naređenje da se tu prebaci na desnu obalu rijeke Vrbasa i da produži u rejon sela Klačnica. Pošto u tom predjelu rijeka Vrbas

⁶⁶ Depeša političkog komesara 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod. br. 17/43; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

⁶⁷ U depeši Štaba 53. divizije primljenoj u Štabu 5. korpusa pod br. 20/57 od 19. IX 1944. g. stoji: „1300 ustaša napreduju od Gradiške i Jasenovca“; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

nije gazna a mostova i skela nije bilo, Bataljon se morao vratiti i prebaciti preko rijeke Vrbasa na skeli u selu Trapistima, izgubivši na tome putu oko 4 časa.

U toku noći, između 19. i 20. septembra, povučena su i oba diviziona Artiljerijskog puka 53. divizije sa položaja u selu Krčmaricama. Haubički divizion je krenuo preko sela Slatine ka selu Boškovićima, a Divizion brdskih topova ka selu Blaško Veliko, sa zadatkom da potpomaže napade na selo Klačnice.⁶⁸

Dvadesetog septembra od ukupno osam bataljona i dva artiljerijska diviziona 53. divizije, koji su učestvovali u napadu na Banjaluku, ostao je samo 1. bataljon 14. brigade, na osiguranju mostobrana u selu Trapistima.⁶⁹

U dvodnevnoj borbi sva uporišta posade u Banjaluci, osim Kaštela, pala su u ruke snaga 5. korpusa. Uporišta na komunikaciji Banjaluka—Bosanska Gradiška sve do sela Klačnica bila su očišćena ili uništena, izuzev njemačkog dijela aerodroma u selu Zalužanima. Težište borbe se prenosilo, u gradu, na Kaštel, a u prostoru Banjaluka—Bosanska Gradiška na uporišta od sela Klačnica do sela Topole, jer je 11. brigada 4. divizije odustala od ponovnih pokušaja da zauzme žilavo branjenu Bosansku Gradišku i da uništi most na rijeci Savi. To je predstavljalo potencijalnu opasnost od intervencije iz drugih gradova.

U prenošenju težišta operacija u Lijevče polje snage 53. divizije su od komandanta operacija u Lijevču polju Josipa Mažara Šoše dobile sljedeće zadatke:

— Četrnaesta brigada da nastupa komunikacijom selo Laktaši—Razboj, obuhvatajući čitav prostor između rijeke Vrbasa i komunikacije Banjaluka—Bosanska Gradiška;

— Osamnaesta brigada, s artiljerijom Divizije, koja je učestvovala u akciji, da se prebaci desnom obalom rijeke Vrbasa sve do sela Razboja.⁷⁰

Izvršavajući novopostavljene zadatke, 14. brigada je sa tri bataljona, u pokretu prema selu Klačnicama, zaobišla njemački dio aerodroma u selu Zalužanima sa zapadne strane i preko sela Jablana i sela Glamočana napala, 20. septembra, uporište na brdu iznad sela Klačnica (k. 277). Uz sadejstvo dijelova 8. brigade ova kota je bila, u trećem uzastopnom jurišu, zauzeta, ali je dalje napredovanje bilo zaustavljeno. Sutradan, odbrana sela Klačnica je poslije artiljerijske i minobacačke pripreme, jurišem preotela kotu 277, proširivši pojas odbrane i na visove u selu Glamočanima. U svom Izvještaju Štab 14. brigade opisao je stanje u selu Klačnicama i tražio da se, za razbijanje bunkera, upotrijebe haubice i tenkovi „da ne dajemo dalje žrtve“, pogotovu što su vlastiti topovi i bacači ostali bez municije.⁷¹ U noći između 20. i 21. septembra, pod pritiskom snaga 8. brigade, Nijemci su napustili svoj dio aerodroma u selu Zalužanima i selu Trnu i preko sela Klačnica probili se u selo Topolu i dalje ka Bosanskoj Gradiški. Sljedeće noći, selo Klačnice je ponovo oslobođeno. Snage 53. divizije, zajedno s artiljerijom, učestvovale su u opštem napadu koji je počeo 21. IX 1944. godine u 24.00 časa.⁷²

Otvarajući put ka Lijevču polju, 14. brigada je produžila pokret u određen joj prostor.⁷³ Dvadeset prvog septembra Štab Divizije je naredio povlačenje 1. bataljona 14. brigade iz sela Trapista i postavio mu zadatak da pročisti teren sela Krčmarica, jer su bila primljena obavještenja da je jedna grupa Nijemaca i ustaša pobjegla u tom pravcu. Kao dalji zadatak, Bataljon je trebalo da produži pokret ka planini Crni vrh, iznad sela Gornje Slatine i sela Jaruzana radi uništavanja četnika.⁷⁴

Osamnaesta brigada je nastavila pokret desnom obalom rijeke Vrbasa i 20. septembra stigla u prostor sela Klačnice—Milosavci. Istoga dana, 1. bataljon se prebacio preko rijeke Vrbasa u Lijevče polje i izvršio munjeviti napad u selu Kobatovcima na kolonu 1. kozačke divizije, koja se kretala od Bosanske Gradiške prema Banjaluci, nanijevši joj osjetne gubitke. Bataljon se odmah povukao,

¹⁸ Arhiva VII, dok. br. 21/8, k. 1 417.

¹⁹ Depeša Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 31/46 od 20. IX1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

⁷⁰ Arhiva VII, dok. br. 44/1—7, k. 458A.

⁷¹ Izvještaj je upućen Šoši 21. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 1/1, k. 1421.

⁷¹ Depeša Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 35/42 od 21. IX1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

⁷⁸ Sljedećeg dana Brigada je napala protivničko uporište na brdu iznad Klačnica prvo artiljerijom, a potom i pješadijskim snagama. Poslije borbi u toku toga cijelog dana i naredne noći uz sadejstvo 8. brigade 4. divizije, likvidirane su Klačnice pa je Brigada krenula ka selu Aleksandrovcu. Na tom putu borbe Brigade narod Lijevča polja je srdačno dočekivao nudeći im obilate obroke jela i pića. Borbe u Lijevču polju su nastavljene neprekidno dan i noć. Borci su bili premoreni, jer od početka napada na Banjaluku nisu imali odmora niti čestitog sna. U borbama za Topolu istakao se 3. bataljon 14. brigade; u njemu je poginuo zamjenik komandanta 3. bataljona Nedo Stanić, izuzetno hrabar vojnik, omiljen rukovodilac i kod boraca i kod naroda.

¹¹ Depeša Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 33/30; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129 k. 461. Izvještaj o pobjeglim Nijemcima bio je netačan.

izgubivši pri tom 1 borca. Sutradan, 4. bataljon je izveo sličnu akciju u visini sela Kriškovca. Pomjeranje 18. brigade u određen joj prostor završeno je 22. septembra.⁷⁵

Artiljerija 53. divizije pratila je Brigadu i prebacila se u Lijevče polje. Divizion brdskih topova sadejstvovao je s akcijom 18. brigade, a Divizion haubica zauzeo je i držao položaje u selu Milosavcima.⁷⁶

U međuvremenu, od izvlačenja jedinica 53. divizije iz borbe u Banjaluci pa do njihovog prispijeća i zauzimanja položaja u Lijevču polju, u Banjaluci su likvidirana sva preostala uporišta spoljne i unutrašnje odbrane. Borba se još vodila za Kaštel, u kome se nalazilo oko 300 Nijemaca i ustaša. Šesnaesta brigada 39. divizije držala je u blokadi Kaštel i vodila borbe za njegovo oslobođenje. Upotrijebljena su sva raspoloživa sredstva: bombardovanje, podmetanje većih količina eksploziva pod zidine tvrđave, prosipanje i paljenje zapaljive tečnosti i juriši, ali sve to nije pomoglo. Posada je pružala grčevit otpor, jer je očekivala pomoć za koju je znala da joj je upućena. Bombardovanja izvršena sopstvenim i savezničkim avionima nisu pomogla slamanje otpora, jer su u Kaštelu zapaljene samo dvije kuće.

Dvadeset drugoga septembra posadi Kaštela je upućen ultimatum za predaju, u roku od dva časa po njegovom prijemu. Uz obećanje onog postupka sa vojnicima koji važi za ratne zarobljenike predata im je i kopija poziva na predaju koju im je uputio zarobljeni general fon Devic (von Doewitz), bivši komandant 69. divizije 69. njemačkog armijskog korpusa. U odgovoru na ultimatum posada je zahtijevala produženje roka predaje za 23. septembar u 10.00 časova, s obrazloženjem da se ranije ne mogu postići dogovori sa svim rukovodiocima i skupiti oružje na jedno mjesto. U stvari, takav potez bio je sračunat na odgađanje predaje, jer je posada znala da joj je upućena pomoć.⁷⁷ Blokada i napadi na Kaštel nastavljeni su.

U toj fazi borbe bilo je neophodno da se očiste sva protivnička uporišta na komunikaciji Banjaluka—Bosanska Gradiška i spriječi intervencija jačih snaga iz toga pravca. To bi doprinijelo da se i Kaštel konačno prisili na predaju i iznuren borbom i glađu, oslobodi. Na navedenoj komunikaciji postojećim njemačko-ustaškim snagama pritekli su u pomoć dijelovi 3. puka 1. kozačke divizije, koja je osiguravala komunikaciju Beograd—Zagreb. Od upućenih pet brigada u prostor Lijevča polja dvije su bile 53. divizije (14. brigada bez jednoga bataljona i 18. kompletna). Sa njima je bio i jedan artiljerijski divizion (brdski topovi). One su raspoređene na položaje sa desne strane puta Banjaluka—Bosanska Gradiška, od sela Aleksandrovca do sela Donje Topole, i stavljene pod komandu Operativne grupe, kojom je rukovodio potpukovnik Josip Mažar Šoša. Štab Divizije bio je time lišen mogućnosti da neposredno učestvuje u rukovođenju svojim jedinicama. Drugu grešku vezanu za ovakav raspored i komandovanje jedinicama učinio je Štab 5. korpusa time što se oglušio o traženje i upozorenje komandanta 53. divizije. Naime, komandant Divizije se, 20. septembra, obratio Korpusu depešom sljedeće sadržine:

„Potrebno je da 16. brigada osigura Centralnu bolnicu u Šipragama. Naše snage angažovane ovde a prema Derventi i Doboju manje osiguranje pa neprijatelj može da odvoji snage za Banju Luku. Možemo li odvojiti deo snaga za tamo. Pošaljite jedan tenk prema Klačnicama radi svake sigurnosti.”⁷⁸

Istoga dana Štab 5. korpusa, je, u aktu s potpisom potpukovnika Karanovića, zamjenika komandanta Korpusa, odgovorio da dio snaga 53. divizije treba da operiše na lijevoj obali rijeke Vrbasa, s tim da se radi u duhu tamošnje situacije. Sljedećeg dana Štab 5. korpusa je potvrdio činjenicu da su snage 53. divizije na lijevoj obali rijeke Vrbasa raštrkane, pa je naredio da ih jedan član Štaba Divizije poveže i da se on čvrsto poveže sa potpukovnikom Mažarom u selu Klačnicama kako bi se objedinila dejstva.⁷⁹ Međutim, na zahtjev da se jedan dio snaga Divizije izvuče iz borbe u Lijevču polju i uputi prema Derventi i Doboju nije dat konkretan odgovor.

Štab 5. korpusa je odobrio raspored jedinica 53. divizije na čišćenju Lijevča polja i Bosanske Gradiške koji je predložio Mažar, uz napomenu da će komandant

* Operacijski izvještaj Štaba 18. brigade za IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 15/5, k.1421.

⁷⁴ Arhiva VII, dok. br. 21/8, k. 1 417.

⁷⁵ Arhiva VII, dok. br. 5/1—3, k. 1 423.

⁷⁶ Depeša br. 25/67; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

⁷⁷ Depeša Štaba 5. korpusa br. 85/33; Arhiva VII, dok. br. 8/1—1,k. 461, i depeša br. 88/38, isti dokumenat.

Grupa oficira na službi u Štabu divizije sa domobranima zarobljenim u septembru 1944. godine, slikani u Teslicu

53. divizije dobiti i naređenje za dejstvo prema Gradiški. U tom pismu je bilo rečeno da je 18. brigada uzeta u obzir za napad i čišćenje Kotor-Varoša i da ne treba računati sa njenim učešćem u akcijama na Lijeve polje.⁸⁰ I pored toga, Brigada je ostala u Lijeve polju. Dvadeset trećega septembra 14. brigada je držala položaje prema protivniku od sela Aleksandrovca do sela Trešelj. Lijevo od nje bile su snage 8. brigade, a desno, od sela Trešelj do sela Laminaca, položaje je držala 18. brigada, koja je napadala Gornju, Srednju i Donju Topolu s istočne strane, kao desnokrilna kolona 53. divizije. Nasuprot njoj nalazila se 11. brigada 4. divizije zapadno od komunikacije. Iza 14. i 18. brigade, u selu Mrčevcima, nalazio se Artiljerijski divizion brdskih topova 53. divizije i u njegovoj zaštiti 3. bataljon 18. brigade.

Na sektoru na kome su dejstvovale snage 53. divizije, sa obje strane puta između sela Aleksandrovca i sela Laminaca, posade uporišta su pretvorile svaku kuću u bunker, aktivirale cjelokupno sposobno stanovništvo, naoružale ga i organizovale u vojničke jedinice. Radilo se o stanovništvu njemačke narodnosti. Pored dovoljnog naoružanja i neiscrpnih količina razne municije, na komunikaciji su te jedinice držale nekoliko tenkova, a oko puta palile noću velike plastove sijena i slame da bi osvijetlile cio prostor.⁸¹

Napadi jedinica 5. korpusa na čitavoj dužini braničevih položaja jenjavali su samo danju. Noću je vršen opšti napad po nekoliko puta uzastopno. Tako je 23. septembra u 1,00 čas izvršen napad na selo Aleksandrovac. Napad su vršile 8. i 14. brigada, ali bez uspjeha. Istovremeno, snage 18. brigade su napadale, zajedno sa dijelovima 14. brigade, položaje protivnika na komunikaciji iz pravca sela Seferovaca.⁸² Dvadeset četvrtog septembra snage 14. brigade su držale položaje duž desne strane puta od sela Gornji Karajizovci—Seferovci do sela Trešelj, naslanjajući se na snage 18. brigade. Tri bataljona 18. brigade (1, 3. i 4) su se nalazili u rejonu sela Gornje, Srednje i Donje Topole i u selu Lamincima. Obje brigade, potpomagane artiljerijom 53. divizije i uz sadejstvo 8. i 11. brigade 4. divizije, napale su, u toku protekle noći, uporišta, ali nisu mogle da ih likvidiraju. Na 11. brigadu je vršen sve veći pritisak iz Bosanske Gradiške, u kojoj su ostale neoštećene snage odbrane, pojačane pred sam napad sa tri satnije ustaša iz Stare Gradiške. Protivnik se branio očajnički, jer je njegov sastav bio takav (Nijemci i ustaše) i što su se u tom rejonu nalazile velike količine avionskih bombi i avio-benzina. Ovaj materijal je bio tu nagomilan sa ciljem da se sa postojećeg letilišta interveniše u slučaju savezničkog iskrcavanja na Jadranu.⁸³

Osjećajući pritanje pomoći posadama na komunikaciji iz Bosanske Gradiške, Štab 5. korpusa je u toku 24. septembra dva puta tražio od savezničke vojne misije da obezbijedi bombardovanje najvažnijih objekata. U jednom od dopisa je pisalo:

„Naglašavamo ponovo potrebu bombardovanja: mosta preko r. Save kod Gradiške, same Gradiške, Okučana i molimo da se pomenuta neprijateljska uporišta i cesta bombarduju...”⁸⁴

Oko ponoći napadnutom garnizonu u Banjaluci i posadama uporišta na komunikaciji Banjaluka—Bosanska Gradiška sabijenim na prostor sela Topole vođeni su razgovori između komandanta njemačkog 69. korpusa, njemačkog poslanika u Zagrebu i Ante Pavelića. Postignut je dogovor da Pavelić angažuje svoje jače snage. On je naredio da se odvoji i uputi u pravcu Banjaluke najmanje jedna ustaška bojna iz Stare Gradiške, jedna bojna poglavnikove tjelesne garde iz Jastbarskog i ustaški podoficirski kurs iz Varaždina. S izvjesnim zakašnjenjem u Lijeve polje preko Bosanske Gradiške prispio je samo jedan ustaški bataljon iz Stare Gradiške (Luburićeva Ustaška bojna). Komandant 69. njemačkog korpusa general Auleb nije mogao da angažuje nijednu svoju jedinicu za borbe na pravcu Bosanska Gradiška—Banjaluka.

Dvadeset petoga septembra, i pored jake premorenosti, neispavanosti i neredovne ishrane boraca, borbe su nastavljene sa nesmanjenom žestinom. U ranim jutarnjim časovima izvršena su dva napada. Prvi bataljon 18. brigade je, u dva maha, pokušao da osvoji uporišta oko crkve u selu Donjoj Topoli, pa je u toku borbi uspio da istjera protivnika iz spoljne linije odbrane, ali je usljed neposrednog

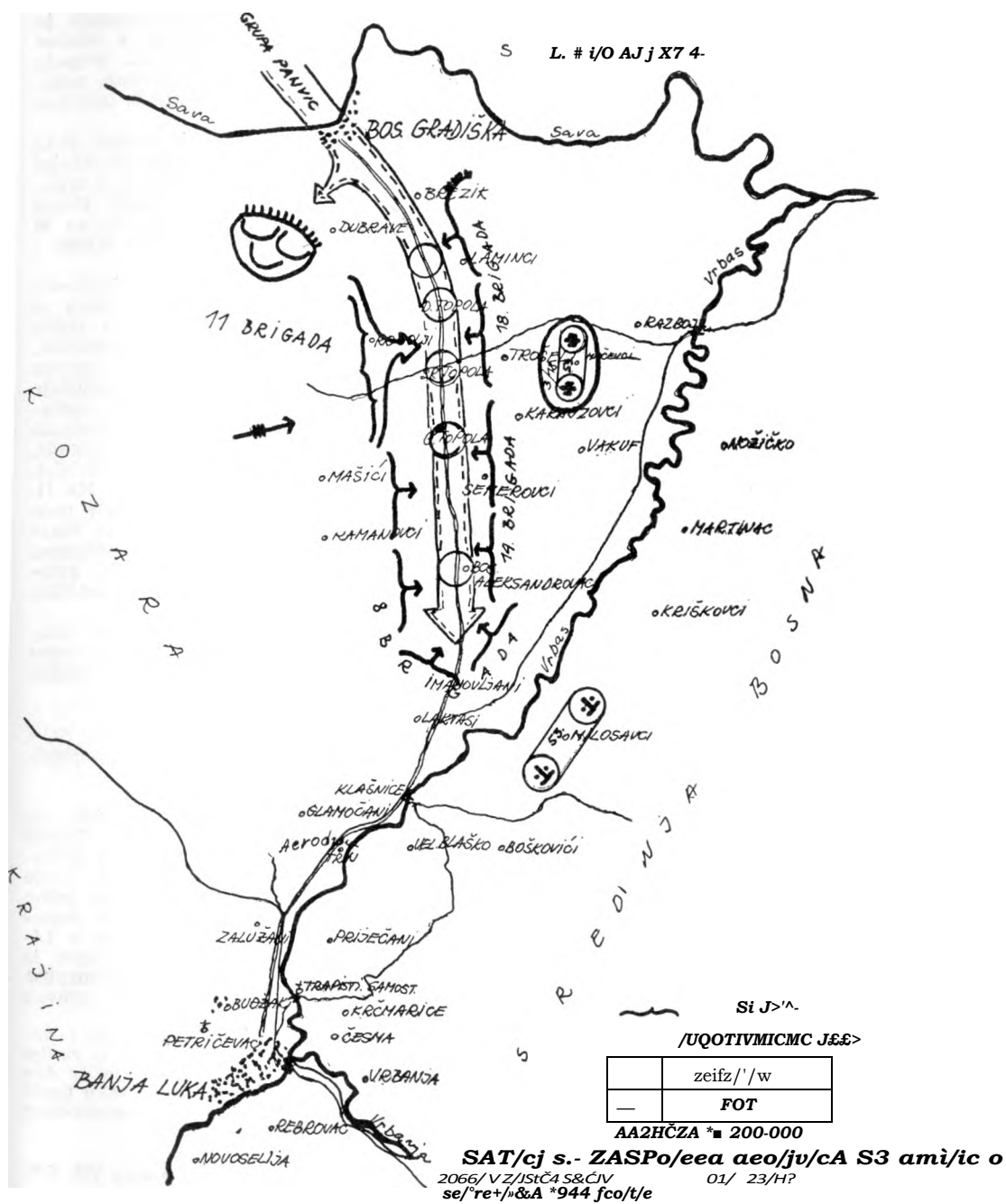
⁸⁰ Dopis od 22. IX 1944. g. s potpisom komandanta 1 komesara Korpusa; Arhiva VII, dok. br. 7/1, k. 458.

⁸¹ Arhiva VII, dok. br. 2/1, k. 1421.

⁸² Arhiva VII, dok. br. 8/1—7, k. 458A, 1 br. 8/5, k. 1 421.

⁸³ Arhiva VII, dok. br. 3/1 i 9/5, k. 1 421.

⁸⁴ Arhiva VII, dok. br. 12/1—7 i 13/1—7, k. 458A.

dejstva oklopnih kola sa puta i nedostatka sadejstva drugih jedinica bio odbačen. U 7.00 časova na lijevo krilo 18. brigade prispjela je 13. brigada pa se 18. brigada pomjerila udesno prema selima Breznik—Laminci. Već u 13 časova snage ustaške bojne iz Stare Gradiške su napale, iz pravca Bosanske Gradiške i sela Doline, 1. bataljon 18. brigade na položajima sela Brezik—Laminci. Bataljon je izvršio protivnapad, ali je zbog jake vatre i pretrpljenih gubitaka morao da se povuče na polazne položaje. Da bi se olakšao njegov položaj, u borbu je ubačen i 4. bataljon 18. brigade, na isti sektor. Municija je bila istrošena pa je Štab Brigade tražio da se hitno kamionima dopreme veće količine, razne vrste. Toga dana 18. brigada je imala 12 ranjenih i mrtvih boraca i rukovodilaca. Među poginulima je bio i Dušan Madžar, komandir čete, prekaljeni borac i omiljeni rukovodilac, koji je pao smrću hrabrih.⁸⁵ Posade na komunikaciji su uspješno odbijale napade iz utvrđenih uporišta u selu Donjoj Topoli, a prispjela im ustaška pomoć pokušala je da zaobide selo Topolu i da zađe za leđa snagama 53. divizije, preko sela Laminaca. Neki dijelovi 53. divizije (po dva bataljona 14. i 18. brigade) vodili su neprekidno borbu od početka operacija za oslobođenje Banjaluke bez smjene i odmora, usljed čega je nastupila iznurenost koja se teško mogla izdržati. Počela je da pada i jesenja prohladna kiša, pa je to pogoršavalo situaciju jer se borci više nisu mogli čak ni malo odmoriti na otvorenom prostoru, na svojim položajima.⁸⁶

Dvadeset petoga septembra Nijemci su preduzeli koordiniranu akciju sa svoje dvije borbene grupe, sa ciljem da odbace snage 5. korpusa sa komunikacije Banjaluka—Bosanska Gradiška i da se probiju u Banjaluku.

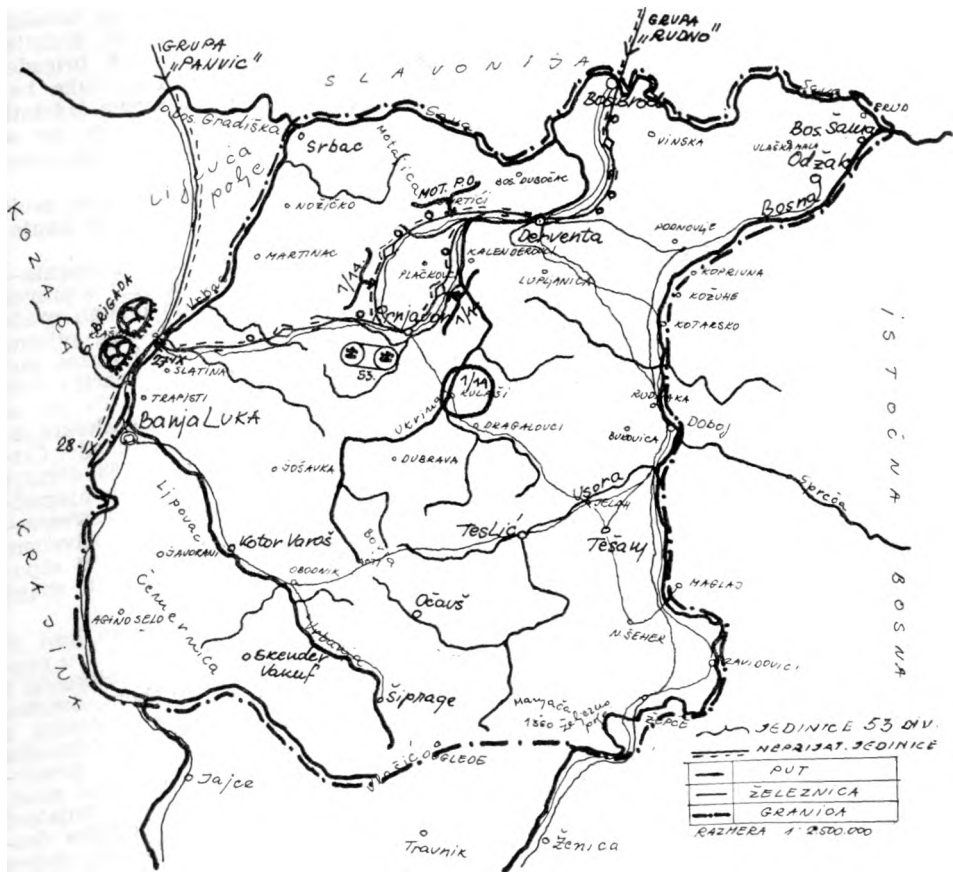
Nijemci, nemajući dovoljno snage da sigurno prodru pravcem Derventa—Prnjavor—Banjaluka, a pošto su im bile zaustavljene snage Grupe „Panvic” iz pravca Bosanske Gradiške, naredili su četničkoj komandi zapadne Bosne da odmah pređe u opštu ofanzivu na snage 5. korpusa. Četnička Komanda zapadne Bosne, svjesna značenja Banjaluke za opstanak četnika u Bosanskoj krajini i srednjoj Bosni, pod uslovom da je drži okupator, naredila je opštu mobilizaciju i koncentraciju svih četničkih snaga u prostoru između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje. Tu su se našli, pored četnika Srednjobosanskog četničkog korpusa, i četnici Bosanskokrajiskog četničkog korpusa, protjerani sa planine Manjače, čekajući razvoj situacije. Četnici su prvi prešli u napad, ispred snaga Grupe „Rudno”, angažujući snage 53. divizije (19. brigada i tri partizanska odreda) te su na taj način, kao prethodnica njemačkih snaga, omogućili Grupi „Rudno” da brzo prodre pravcem Brod—Derventa—Prnjavor—selo Klačnice. U banjałučkoj operaciji četnici su bili pod jedinstvenom komandom 69. njemačkog korpusa, čije je sjedište bilo u Zagrebu. Oni su otpočeli napade na dijelove snaga 5. korpusa jednovremeno sa napadom ovih snaga na Banjaluku.

Devetnaesta brigada je, 21. septembra, vodila borbu sa protivnikom koji je u jačini od oko 300 vojnika nastupao od Doboja prema položajima 2. bataljona u prostoru sela Makljenovac—Obli Kamen. Napadač je protjeran pretrpjevši gubitke od 2 mrtva i 7 ranjenih vojnika. Istovremeno, 4. bataljon je s uspjehom ometao opravku željezničke pruge južno od Doboja, pa je protivnik morao dopremiti 2 oklopna vagona. Tom prilikom ranjena su 3 borca Bataljona. U toku noći između 21. i 22. septembra 1. bataljon je iz sela Matužića i sela Šija, protjerao protivnika koji je ovamo bio prodro dan ranije. Tada je srušen i jedan željeznički most, na rijeci Usori, i zapaljen drveni most na komunikaciji Doboj—Jelah. Dijelovi 19. brigade su 22. septembra vodili uspješnu borbu protiv četnika Tesličke četničke brigade u selu Vručici, selu Vlajiću i selu Buletiću. U ovoj borbi ubijen je 1 a ranjena su 2 četnika, od kojih je jedan bio zamjenik komandanta Radišić. Zarobljena su 2 poznata četnička krvoloka. Dvadeset trećega septembra dva bataljona (1. i 2) dočekala su i odbila napad protivnika iz Doboja. Protivnik je, pripušten na blisko odstojanje, uvučen u vješto postavljenu zasjedu i dočekan žestokom vatrom, pretrpio znatne gubitke i u žurbi se povukao. Drugi bataljon 19. brigade imao je 2 teže i 1 lakše ranjenog borca.

Dvadeset četvrtoga septembra jedna kompletna četa i jedan vod 2. čete 4. bataljona 19. brigade, u jačini od 100 boraca naoružanih sa 6 puškomitraljeza, pratili su i obezbjeđivali kolonu ranjenih boraca (21 ranjenik) i kontigent sanitetskog materijala iz Teslića za Centralnu bolnicu u selu Šipragama. Na putu kod sela Klupa kolonu je napalo iz zasjede oko 1 000 četnika. U žestokoj borbi, koja je trajala puna četiri časa, četnici su razbili pratioce i zarobili kolonu seljačkih zaprega sa ranjenicima. U ovoj borbi poginulo je 7, a ranjeno 5 i nestalo

⁸⁵ Izvještaj Štaba 18. brigade od 25. IX 1944. g., Arhiva VII, dok. br. 10/5, 11/5 i 13/5, k. 1 421.

⁸⁶ Izvještaj Štaba 18. brigade od 25. IX 1944. g., Arhiva VII, dok. 14/5, k. 142.

SK/CA e **Jew/j/cA ssa/Wz/æ**
 VáoS/ SA GtúSPaJs „ew“i 2C-1. 184P

11 boraca, među kojima i komandir Čete. Četnici su zarobili i dva ljekara Bolnice, od kojih je jedan bila dr Gutman, koju su odveli u Štab Srednjobosanskog četničkog korpusa i ubrzo strijeljali.

U potjeri za ovom grupacijom četnika 19. brigada je, glavninom svojih snaga, izvršila istoga dana napad na njih u prostoru sela Buletić—Pribinić—Rankovići—Križ—Klupe. U ovoj borbi četnici su pružili vrlo žilav otpor iz rovova, kojima su se ovom prilikom koristili. Borba je trajala od 4 do 16 časova. Tada je otpor četnika savladan pa su se u neredu povukli preko sela Palivuk ka selu Blatnici, popalivši na svom putu većinu seljačkih kuća. Četnici su u ovoj borbi izgubili oko 20 ljudi. Zaplijenjeno je 9 pušaka sa municijom, izvjesna količina hrane, 2 jahača i 2 tovarna konja s opremom. Oslobođena su 2 ranjena borca koje su četnici bili zarobili.⁸⁷

Četnici Srednoj bosanskog četničkog korpusa, koristeći se odsutnošću glavnine snaga 53. divizije iz prostora srednje Bosne, preduzimali su pokrete i napade na razrijeđene snage 19. brigade i tri partizanska odreda. U tom periodu pojačali su saradnju s ustašama i ustaškom milicijom iz Kotor-Varoša. Štab Srednjobosanskog četničkog korpusa pisao je 21. septembra zapovjedniku posade u Kotor-Varošu, ustaškom satniku Joviću, sljedeće:

„Partizani otstupili su od Banje Luke i nalaze se u tri grupe: Jedna grupa u s. Vrbanjci, jedna u s. Slatini, a jedna u s. Krčmarici.

Večeras tj. 21/22. septembra ostanite u bunkerima, jer neznamo nameru partizana. Ako partizani ne budu kretali u pravcu Kotor Varoša, molimo Vas, da sa 400 boraca sa više automatskih oružja i kako imate teške bacače i lake ponesite sa sobom 22 o. m. oko 9 sati pre podne izidite sa kolonom na Kik. Tu će Vas čekati pomoćnik ovog Korpusa g. Nikola Forkapa, gde ćete skupa sa dve naše brigade učestvovati u borbi protiv partizana.

S obzirom, da mi nemamo municije za ofanzivne operacije to Vas molimo da nam date nešto municije kako za pušku model 24 (7,9 mm) tako i za talijansku.

Molimo po ovom hitan izveštaj.”⁸⁸

Za vrijeme izvođenja akcije na Banjaluku četnici su izvršili koncentraciju u prostoru Kotor-Varoš—selo Čelinac. Štab 5. korpusa, pretpostavljajući da se radi o pripremi četnika da napadnu snage koje su držale Kaštel u blokadi, naredio je Štabu 53. divizije da sa svojim slobodnim snagama i uz pomoć artiljerije izvrši blagovremeno napad na ovu grupaciju četnika, da je razbije i protjera, a potom da očisti cijeli taj prostor. Za ovu akciju bili su predviđeni i dijelovi 13. brigade, koji su se nalazili u gradu, kao i 15. brigada.⁸⁹ Pošto Štab 53. divizije nije raspolagao drugim slobodnim snagama izuzev Banjalučkog partizanskog odreda, to je ovaj Odred sa 15. brigadom izvršio pritisak na četnike. Četničke snage su, pomjerajući se prema planini Čavki i Očaušu, pronašle pet magacina 53. divizije, koje su opljačkale i popalile. U magacinima je, pored ostalog, bilo i municije. Četnici su pokupili puščane metke samo jugoslovenske proizvodnje, a ostale su rasturili oko magacina. Ta municija je kasnije skupljena i upotrijebljena. Glavnina te četničke grupacije pod pritiskom već prispjelih snaga 53. divizije pomjerila se dalje, prema Doboju. U sukobu sa njom na putu između sela Kulaša i sela Jelaha, 30. septembra, 19. brigada je izgubila veći dio svoje komore.⁹⁰

Motajička četnička brigada pojačala je napade na Motajički partizanski odred i slobodnu teritoriju oko planine Motajice.

Njemačka grupa koja je nastupala od Bosanske Gradiške nosila je naziv „Panvic” (Panwitz). Ta borbena grupa je pripadala 1. kozačkoj diviziji, a sastojala se od njenog jednog puka (oko 2 000 ljudi). Druga grupa, koja je nastupala od Dervente preko Prnjavora i sela Klačnica, nosila je naziv „Rudno”. Nju je sačinjavao Štab Puka sa Štabnom četom 2. bataljona Grenadirskog puka bez jedne čete i 1. bataljon 4. puka „Brandenburg” (bez jedne čete). U sastavu ove grupe bio je i Vod tenkova. Vod izviđačkih tenkova, Jurišna baterija i jedna teška poljska haubička baterija SS divizije „Handžar”, jedinica podoficirskog

⁸⁷ Operacijski izvještaj Štaba 19. brigade za septembar 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 7/1, k. 1 423.

⁸⁸ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 303.

⁸⁹ Arhiva VII, dok. br. 9/1—3, k. 458A.

⁹⁰ Depeša Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br: 43/21, 41/88 od 30. IX 1944. g. ; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

kursa iz Varaždina i pomoćne jedinice (Pionirski i Pontonjerski vod i Odjeljenje za vezu),⁹¹

Prilikom davanja zadataka grupi „Rudno”, u zapovijesti je pored ostalog istaknuto:

„Jače neprijateljske snage, ojačane hrvatskim jedinicama sa pro-'
stora Banje Luke, koje su prešle na stranu neprijatelja, okružile su slabu
nemačku posadu i odbacile na sever 1. puk kozačke divizije. Neprijatelj
je cijelo poslijepodne borbu sa kolonom koja je nistupala komunikacijom Der-
venta — Prnjavor, povlačeći se prema Prnjavoru, i zadržavao njezino brže
kretanje.”⁹²

Grupa „Rudno” krenula je iz Dervente 25. septembra oko 13 časova u pravcu Prnjavora, u dvije kolone. Jedna kolona sa motorizacijom stigla je, preko Tromede, do sela Palačkovaca u 20.00 časova i tu zanočila, a druga kolona stigla je, preko sela Kalenderovaca, do rijeke Ukrine. Motajički partizanski odred vodio je cijelo poslijepodne borbu sa kolonom koja je nistupala komunikacijom Derventa — Prnjavor, povlačeći se prema Prnjavoru, i zadržavao njezino brže kretanje.⁹²

Nema podataka povodom čega je i zbog čega je 14. brigada izvučena iz borbe u Ljevču polju i 25. septembra ujutru hitno kamionima prebačena u Prnjavor.⁹³ Vjerovatno je Štab 53. divizije bio obaviješten o koncentraciji Grupe „Rudno” u Derventi pa je tražio pojačanje svojih snaga na pravcu nastupanja ove grupe. U izvještaju Štaba 53. divizije od 25. septembra stajalo je da su dva bataljona 14. brigade, po prispjeću u Prnjavor, upućena kao pojačanje Mota-jičkom partizanskom odredu, na pravac Dervente. Jedan bataljon je upućen u selo Kulaše, da zatvori pravac od Doboja i razbije koncentraciju četničkih snaga na liniji selo Čečava — selo Ukrinica — selo Rastuša — selo Križ. U istom izvještaju zatraženo je od Štaba 5. Korpusa da naredi „da 18. brigada ili neka druga brigada, koja se nalazi bliže Prnjavoru, krene preko pl. Crnog Vrha — Vijačana prema Prnjavoru da bi spriječili nadiranje neprijatelja i onemogućili mu da se probije do Banje Luke.”⁹⁴ U vezi s ovim traženjem Štab 5. korpusa je, istoga dana, naredio potpukovniku Mažaru :

„U vezi ovakve situacije, urediti odmah sledeće:

1. Od 18. brigade izvući odmah jedan bataljon, koncentrisati ga na glavnoj komunikaciji i sa kamionima uputiti ka Prnjavoru, s tim da se što prije poveže sa Štabom 53. divizije.

Po izvlačenju ovoga bataljona, izvući još jedan bataljon, kojeg upu-
titi u istom pravcu i sa istim zadatkom.

2. Za prebacivanje ovih snaga, upućujemo 4 kamiona iz Autočete ovog korpusa. Čim pristignu kamioni koji su prebacivali 14. brigadu, upo-
trebite i njih.

3. Za dejstvo na sektoru Gradiške upućujemo vam tenkove.

4. Nastojati da izvlačenje snaga 18. brigade (dva bataljona) ne bude
primećeno od strane neprijatelja.”⁹⁵

Štab 18. brigade, ne znajući za ove kombinacije sa njom, izvestio je 26. septembra poslije podne Štab Divizije da se dva bataljona (1. i 4) nalaze stalno u borbi od početka akcije na Banjaluku bez smjene, da su borci suviše premoreni i da teško izdržavaju na položajima. U borbama 25. na 26. i 26. septembra u Li-jevču polju ova dva bataljona su imala 10 poginulih i 25 ranjenih boraca. U iz-
vještaju je konstatovano da je Štab Divizije naredio da 2. i 5. bataljon⁹⁶ krenu u prostor oko Kotor-Varoša. Treći bataljon se nalazio u zaštiti divizijske artilje-
rije. Pošto su borci potrošili sve zalihe, traženo je hitno dopremanje razne vrste
puščane, mitraljeske i minobacačke municije, pogotovu zbog toga što je za 26. septembar komandant Operativne grupe naredio opšti napad na protivnička upo-
rišta u Donjoj Topoli i sjeverno od nje.⁹⁷ Prebacivanje 18. brigade na desnu obalu

⁹¹ Zapovijest Grenadirskog jurišnog puka; Arhiva VII, dok. br. 3, k. 21.

⁹² Izvještaj Štaba 53. divizije Štabu 5. korpusa br. si. od 25. IX 1944. g; Arhiva VII, dok. br. 16/1—7, k. 458A.

⁹³ Izvještaj komandanta Operativne grupe Mažara od 25. IX 1944. g; Arhiva VII, dok. br. 14/1—7, k. 458A.

⁹⁴ Arhiva VII, dok. br. 16/1—7, k. 458A.

⁹⁵ Arhiva VII, dok. br. 11/1—3, k. 458A.

⁹⁶ Peti bataljon su sačinjavali neraspoređeni bivši domobrani i on kao takav nije pred-
stavljao jedinicu sposobnu za iole značajnije zadatke, pa je ubrzo zbog toga i rasformiran.

⁹⁷ Arhiva VII, dok. br. 14/5, k. 1 421.

rijeke Vrbasa tražio je Stab 53. divizije, 26. septembra. Izvještavajući Stab 5. korpusa da je Grupa „Rudno” krenula u 8.00 časova novim i starim putom od sela Palačkovaca i sela Vijački Lug prema Prnjavoru, Stab Divizije je saopštio spremnost raspoloživih snaga Divizije u tom prostoru da zadrže protivnika kako bi stvorile vremena da se druge jedinice pomjere i zauzmu odgovarajuće položaje. Stab Divizije je izrazio svoje mišljenje da je potrebno porušiti most na rijeci Vrbasu i selu Klašnicama i minirati put između samostana Trapista i sela Slatine. Najvažniji zahtjev odnosio se na prebacivanje 18. brigade: 18. brigada neka se hitno prebaci preko mosta na Klašnicama i neka se orijentiše prema s. Vijačanima — pl. Ljubiću gde će uhvatiti vezu sa nama u s. Kulašima.”⁹⁸

Dvadeset sedmoga septembra 18. brigada (bez 3. bataljona) je prebačena na desnu obalu rijeke Vrbasa.⁹⁹

Artiljerijski puk 53. divizije uspješno je sadejstvovao u akcijama brigada u Lijevču polju. Jedna baterija brdskih topova izdvojena je iz svoga diviziona i sa cjelokupnom posadom i konjima ustupljena 39. diviziji. Ostatak artiljerije (jedna baterija brdskih topova i Haubički divizion) krenuo je usiljenim maršem i stigao u Prnjavor 25. septembra uveče. Artiljerija je odmah zauzela položaje na Lazinim vodama (haubički divizion) i na Vijaci (baterija brdskih topova). S artiljerijom je povučen i 3. bataljon, koji je bio u njenoj zaštiti.

Time je izvršeno povlačenje cjelokupnih snaga 53. divizije iz Lijevča polja. One su orijentisane na Grupu „Rudno”.

Dva bataljona 14. brigade prebačena su 25. septembra pred noć iz Prnjavora do Savića gaja (trig. 215—8 km jugoistočno od Prnjavora). Tu su zauzeli položaje, ali zbog kratkoće vremena i kasnog prispjeća nisu mogli da izvrše solidnu pripremu da sutradan, 26. septembra, dočekaju i odbiju Grupu „Rudno”, koja je ujutru krenula iz sela Palačkovaca preko Savića gaja i sela Glogovca ka Prnjavoru.¹⁰⁰

Primivši izvještaj Štaba 53. divizije o stanju u prostoru Derventa — Prnjavor, Stab 5. korpusa je zahtijevao da se napadač zadrži. Preporučeno je da snage partizanskih odreda, vojnih područja i druge koje budu ostale u pozadini Grupe „Rudno” djeistvuju na komunikaciji Derventa — Prnjavor i na Nijemce ugrožavaju napadajući ih s leđa. Osim toga, postavljen je zadatak da se ruši komunikacija Derventa — Prnjavor — selo Klašnice, kako bi se pokret Nijemaca što više usporio.¹⁰¹

I pored žestokih borbi koje su snage 14. brigade vodile sa Grupom „Rudno” u prostoru od Savića gaja do Prnjavora, pokušavajući da Nijemce zadrže i suzbiju, Grupa „Rudno” je oko 14.00 časova prodrla u Prnjavor. Stab 53. divizije je o tome obavijestio Stab 5. korpusa, depešom:

„Nepr. motorizacija prodrla u Prnjavor i kreće u pravcu Banje Luke.
Budite spremni.”¹⁰²

Artiljerija 53. divizije, pod pritiskom Grupe „Rudno”, povučena je 26. septembra ujutru iz Prnjavora i postavljena na položaje u selu Cer (jugozapadno od Prnjavora). Haubički divizion je otvorio vatru na napadača, koji je nastupao od Prnjavora i podišao položajima artiljerije. Povlačenje artiljerije u pravcu sela Mravića i sela Vijačana bilo je otežano zbog lošeg i raskvašenog puta kao i zbog zakrčenosti toga puta, kojim su se povlačili i organi narodne vlasti, aktivisti i narod sa svojim zapregama i stokom. Osim toga, konji artiljerijske zaprege su bili premoreni. Zbog sporog kretanja haubice nisu mogle biti izvučene van domašaja mitraljeske vatre Grupe „Rudno”. Divizion brdskih topova, kao mnogo pokretljiviji, uspio je da se povuče do crkve u selu Mravići i da odatle dejstvuje u pravcu nastupanja protivnika. Pošto artiljerija Divizije nije dobila dogovaranjuću pratnju pješačke jedinice, što je bio velik propust Štaba Divizije, zaštita povlačenja prepuštena je samim artiljercima. U požrtvovanoj odbrani haubica istakao se mlađi vodnik Ivica Petrović, koji je poginuo za svojim mitraljezom. Napadač je uspio da mitraljeskom vatrom pobije skoro sve konje Haubičkog divizion. Tada su artiljerci napustili oruđa i povukli se u sastav Divizion brdskih topova. Prispjevši do haubica, a pošto ih nisu mogli izvući, vojnici Grupe „Rudno” su minirali cijevi i tako uništili sve četiri haubice. Gubitak haubica rezultat je

¹⁸ Arhiva VII, dok. br. 19/1—7, k. 458A.

⁹⁹ Operacijski izvještaj štaba 18. brigade za septembar 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 15/5, k. 1 421.

⁹⁸ Zapovijest Grenadirskog jurišnog puka (Arhiva VII, dok. br. 1173, k. 21).

¹⁰¹ Dopis od 26. IX 1944. g.; Arhiva VII dok. br. 14/1—3, k. 458A.

¹⁰² Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

nedostatka brze i efikasne veze artiljerije s udarnim jedinicama, uslijed čega su naređenja za pokret artiljerije stizala prekasno. Zbog toga Štab Puka nije mogao u svojim zapovijestima da predvidi potrebne radnje u vezi sa borbom i pokretom artiljerije.¹⁰³

Domobranska komanda je saopštila da je „Prnjavor zauzet nakon što je slomljen žestok otpor neprijatelja 26. IX u 14 sati.”¹⁰⁴ Dio snaga Grupe „Rudno” produžio je odmah nastupanje prema selu Klašnicama. Prednji dijelovi su stigli do sela Lišnje bez ikakvog otpora. U prostoru Prnjavor — selo Lišnja grupa „Rudno” je zanoćila. Sljedećeg dana je produžila nastupanje i u prijedpodnevnim časovima stigla na desnu obalu rijeke Vrbasa u rejonu sela Klašnica. Na tom dijelu puta takode nije naišla na otpor, jer u tom prostoru i nije bilo snaga 53. divizije izuzev Intendanturu i Ambulantu 18. brigade u selu Devetini.

Dvadeset šestoga septembra Štab 5. korpusa je obavijestio zamjenika komandanta 53. divizije Ranka Šipku da Štab Korpusa ne raspolaže ni sa jednim kamionom koji bi se mogao upotrijebiti za prebacivanje 18. brigade, jer su „tri kamiona koja su noćas došla sa pravca Prnjavora, upotrebljena za prebacivanje ranjenika i materijala prema Sanskom Mostu... Pokret 18. brigade nesmiје zakasniti radi čekanja na kamione, koje nećete moći dobiti. Prebacivanje treba najhitnije izvršiti, tako da brigada ne zakasni.”¹⁰⁵

Štab 5. korpusa je 26. septembra izdao Naređenje, u kome je postavio zadatke jedinicama i dao im orijentaciju u slučaju prodora pojačanja iz pravca Bosanske Gradiške i Prnjavora. U ovom Naređenju dat je zadatak i 18. brigadi:

„U toku ove noći prebaciti preko Vrbasa na gazu cjelu 18. brigadu i uputiti tako da se što prije poveže i uđe u sastav svoje divizije, s tim da djeluje na cesti Prnjavor — Klašnice.”¹⁰⁶

Kako se vidi, sve ranije kombinacije sa 18. brigadom su svedene na njeno prebacivanje na dejsnu obalu rijeke Vrbasa na gaznim dijelovima, u uslovima loših vremenskih prilika i porasta vodostaja. Brigada je po svom prebacivanju 27. septembra bila sjeverno, daleko od komunikacije selo Klašnice — Prnjavor i njoj se približila tek 28. septembra, postavljajući se u prostor selo Prosjek — Orašje — Gusak — Gajevi. Grupa „Rudno” je već bila prošla tu liniju, pa se 18. brigada orijentisala za njom, prema selu Klašnicama. Pomjerajući se Brigada je, 29. septembra, doprla do sela Dovića razvijajući front lijevo od komunikacije prema selu Kadinjanima, a desno prema selu Milošavcima, napadajući protivnika, koji je držao mostobran u selu Klašnicama, sa leđa.¹⁰⁷

Štab 5. korpusa je tražio od Štaba 53. divizije da se „poveže sa snagama 18. brigade, koje su upućene u pravcu nastupanja neprijatelja” i da sa svoje dvije brigade snažno napada protivnika u leđa i bokove sa ciljem da se on prisili na odstupanje od svojih planova.¹⁰⁸

Štab 53. divizije je javio, 28. septembra, Štabu 5. korpusa da se 14. brigada nalazi u prostoru Derventa — Doboj i da je jedan njen bataljon orijentisan da prati Grupu „Rudno”. O aktivnosti toga bataljona nema podataka. Vrlo je karakteristično za komandovanje jedinicama u ovoj etapi operacije da su se kidale i vrlo teško uspostavljale veze. Štab 53. divizije je saopštio da sa 18. brigadom nije uspostavio vezu poslije njenog prebacivanja preko rijeke Vrbasa u Zupu i da joj je uputio vezu pretpostavljajući da se nalazi u selu Drugovićima.¹⁰⁹

Most u selu Klašnicama su branila dva bataljona 6. brigade sa položaja na lijevoj obali rijeke Vrbasa, sa visova iznad sela Klašnica, pružajući organizovan i uspješan otpor. Pošto je most bio oštećen, napadač nije mogao da forsira rijeku Vrbas iz pokreta, pa je morao da se povuče na prve visove u selo Blaško Veliko i da se pripremi za ponovni pokušaj. Uz podršku 7 aviona i artiljerije izvršio je 27. septembra napad u 14 časova, ali je bio odbijen. U ponovnom napadu u 18. časova jurišne grupe podržavane artiljerijskom i minobacačkom vatrom

¹⁰³ Arhiva VII, dok. br. 21/8, k. 1417. Komandant Divizije je izjavio da je do gubitka haubica došlo greškom Motajičko-partizanskog odreda jer nije obavijestio Štab Divizije o položaju Grupe „Rudno”, pa je ova Grupa iznenadila Artiljerijski divizion i zaplijenila topove.

¹⁰⁴ Dnevno izvješće la br. 271/44 Operativnog odjela MINORS-a od 27. IX 1944. g. Arhiva VII, dok. mikrofilm 34—594.

¹⁰⁵ Arhiva VII, dok. br. 11/1, k. 458A.

¹⁰⁶ Arhiva VII, dok. br. 15/1, k. 458A.

¹⁰⁷ Operacijski izvještaj Štaba 18. brigade za septembar 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 15/5, k. 1421.

¹⁰⁸ Depesa Štaba 5. korpusa br. 97/77 od 27. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br.8/1—1, k.461.

¹⁰⁹ Depesa Štaba 53. divizije primljena uŠtabu 5. korpusa pod br.39/52 od 28. IX1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

Grupa rukovodilaca Prnjavorskog područja sa spašenim engleskim pilotom

uspjele su da se prebace preko rijeke Vrbasa i da obezbijede mostobran i prelazak ostalih dijelova pješadije. Poslije osposobljavanja oštećenog mosta, prešla su i sva motorna vozila.

Grupa „Panvić” nastupajući od Bosanske Gradiške potisla je snage 11. 6. i 13. brigade i 28. septembra oko 11 časova prodrla u selo Klašnice, gdje se spojila sa Grupom „Rudno”. Obje grupe su nastavile dalji pokret, zajedno, prema Banjaluci, obezbjeđujući se lijevim i desnim pobočnicama. U grad su stigle i deblokirale Kaštel oko 17 časova, 28. septembra.

Jedinice 5. korpusa koje su držale Kaštel u blokadi nisu pružile otpor ovim njemačkim snagama prilikom njihovog ulaska u Banjaluku. 4. i 39. divizija su napustile grad i rasporedile svoje snage u prostoru jugozapadno od grada, a 15. brigada je prebačena u prostor srednje Bosne, na liniju selo Ponir — selo Jagare. Iz grada su izašli i svi rodoljubi, simpatizeri i saradnici NOP-a i otišli u Bosansku krajinu, na slobodnu teritoriju. Njihov broj se cijenio na oko 12 000 lica.

c) Zaključci i rezultat operacije

U borbama za Banjaluku, Lijeve polje i Bosansku Gradišku jedinice 5. korpusa, prema podacima Štaba 5. korpusa, ubile su oko 2 100, ranile oko 1400 i zarobile oko 3 360 protivničkih vojnika. Od toga su snage 53. divizije ubile 220, zarobile 207 i ranile 291 vojnika. Jedinicama 53. divizije predalo se 500 domobrana. Jedinice 5. korpusa imale su 219 mrtvih, 480 ranjenih i 47 nestalih boraca, od čega je 53. divizija imala 25 mrtvih, 95 ranjenih i 7 nestalih boraca. Među poginulima u borbi za Kaštel bio je i kapetan Stevo Sinić, dotadašnji komandant Motajičkog partizanskog odreda, poznati borac i vojni rukovodilac srednje Bosne. On je izgubio život presječen mitrajeskim rafalom.

U operaciji na Banjaluku, komunikaciju Banjaluka — Bosanska Gradiška i Bosansku Gradišku zaplijenjeno je: 29 topova, 8 bacača, 3 tenka, 5 ispravnih aviona, 16 teških mitraljeza, 6 protivavionskih mitraljeza, 50 puškomitraljeza, 1 760 pušaka, 300 000 pušcanih metaka, 17 490 avionskih bombi, 2120 buradi benzina, 54 bureta nafte i preko 50 motornih vozila. Samo 53. divizija je zaplijenila:

8 topova, 79 pušaka, 16 puškomitraljeza, 50 000 metaka, 3 automata, 3 pištolja, 1 automobil, 100 komada ručnih bombi, 60 pari vojničkog odijela, 27 šinjela, 70 pari rublja, 11 pari čizama, 14 pari cipela, 13 000 litara benzina i druge ratne spremlje. Ovamo nije uračunata oprema i oružje domobrana koji su se predali bez borbe.¹¹⁰

U ovoj operaciji snage 5. korpusa su potpuno uništile: Stožer 3. brdskog domobranskog zdruga, satniju za vezu, Sanitetsku, Pionirsku i Autosatniju, oklopni voz, Komoru Zdruga, kao i štabove 3. i 11. brdske pukovnije sa svim njihovim jedinicama, koje su se za vrijeme borbi nalazile u Banjaluci.

Nijemci, koju su 28. septembra ušli u Banjaluku, zadržali su se u njoj dva dana. Napustili su je 30. septembra u 5.00 časova. Kao posada u gradu ostale su ustaše. Njima je 2. oktobra 1944. godine od Bosanske Gradiške stigla pomoć od oko 1 000 SS-ovaca, sa 3 tenka, 2 bornim kolima i 30 kamiona. Ove snage, po prispjeću u grad, opljačkale su Fabriku duvana i sve privatne stanove koji su bili napušteni. Nijemci su jedan dio svoga ratnog materijala evakuisali iz Banjaluke, a drugi dio spalili. Njemačke porodice iz Banjaluke, Topole i drugih sela su povučene zajedno sa vojskom i otputovale su u Njemačku.¹¹¹

Jedinice 53. divizije, u drugoj banjalučkoj operaciji, ostvarile su puno sadejstvo svojih snaga u napadu na Banjaluku. Forsiranje rijeke Vrbasa bilo je uslovljeno koordiniranim dejstvom obiju brigade i tek pošto je savladana otporna tačka kod Rebrovačkog mosta, otvoren je put daljem čišćenju prostora na napadnim pravcima. Četrnaesta brigada je s uspjehom vodila ulične borbe, nastupajući prema centru grada. U ovoj krupnoj akciji snage Divizije i njen Stab, kao i štabovi brigada — pokazali su zrelost i umješnost kako u kombinovanju akcija u napadu, tako i u brzom pregrupisanju i preuzimanju zadataka na drugim sektorima. Iskorišćeno je u punoj mjeri iskustvo stečeno u borbama za Doboj i Derventu. Borci su sa lakoćom podnijeli sve napore i stekli ogromno iskustvo za naredne borbe. Sve pomoćne službe su funkcionisale na zadovoljavajući način.

¹¹⁰ Operacijski izvještaj Štaba V, korpusa za IX 1944. g.; Arhiva Vii, dok. br. 13/2, k. 458

¹¹¹ Arhiva VII, dok. br. 15/1—3, k. 460.

Snage 53. divizije su izvršile u potpunosti postavljene im zadatke, iako su lejtšovale razdvojene i usitnjene u drugoj fazi borbe. Ovo je imalo negativnog idraza i na treću fazu borbe jer je trebalo snage na vrijeme prikupiti u srednjoj Josni da bi se spriječilo prodiranje Grupe „Rudno” u pravcu Banjaluke.

Po izvlačenju iz Lijeveča polja, snage 53. divizije nisu mogle na vrijeme da itignu i zapriječe prolaz Grupe „Rudno”, jer za to nisu imale fizičke snage i vrenena. Iako nedovoljne i nejake, snage Motajičkog partizanskog odreda su zadržavale pokret Grupe „Rudno” i omogućile da pristignu i da joj se suprotstave iijelovi 14. brigade, ali duboko na oslobođenoj teritoriji. Grupa „Rudno” je dobro inala stanje i raspored snaga 53. divizije pa je i pored toga što je bila odmorna motorizovana nastupala sa punom vojničkom obazrivošću i respektovanjem protivnika.

Dva bataljona 14. brigade su se u pokretu sukobila sa Grupom „Rudno”, ije su snage bile razvijene u borbenom poretku. U takvoj situaciji bataljoni lisu mogli da se pripreme i organizuju otpor, formirajući položaje dubinski. I u ;akvom položaju i odnosu snaga Nijemci su naišli na jak otpor, koji su savla-lavali prilično sporo, izgubivši od sela Palačkovaca do Prnjavora više od šest 'asova. Dalji prodor Grupe „Rudno” išao je brže, jer ona nije nailazila na otpor. Bataljon 14. brigade koji je bio orijentisan da je prati nije mogao ništa da učini, ;ak ni da sustigne motorizovanu kolonu, a kamoli da je spriječi u daljem prodoru.

Zadržavanje grupe „Rudno” u borbama sa snagama 53. divizije omogućilo je snagama 5. korpusa da se blagovremeno i organizovano povuku iz Banjaluke.

Gubitak artiljerijskog diviziona od četiri haubice predstavljao je težak udarac za snage Divizije i njeno rukovodstvo. Uzroci ovog gubitka potiču iz objektivnih okolnosti, ali i nesmotrenosti rukovodstva i nedostatka osjećanja potrebe da se artiljerija sigurnije zaštititi. Tome je doprinio nedostatak veza između Štaba Divizije i potčinjenih jedinica, kao i između samih tih jedinica u posljed-njim fazama operacija. Naređenja i izvještaji su stizali prekasno, a neki od njih su izazivali i zabunu i poremećaje u operaciji.

Štab 53. divizije je, odmah po gubitku Haubičkog diviziona, pristupio reor-ganizaciji artiljerije. Dvadeset sedmoga septembra formirana je u selu Osrecima Artiljerijska grupa, s istim članovima štaba. Višak ljudstva Artiljerijskog puka stavljen je na raspoloženje Štabu Divizije. Tri brdska topa su zakopana jer za njih nije bilo municije, a 2 PT topa su predata 14. brigadi. Tako su u Grupi ostali samo brdski (ruski) topovi.¹¹²

Sve u svemu, ova operacija je bila dobra pouka i praktična škola za sve rukovodiocce u jedinicama Divizije. Izvršena je provjera znanja i sposobnosti ru-kovodilaca i boraca u konkretnim situacijama. To je pomoglo da se učvrsti i još više razvije borbeni moral i disciplina. Divizija je stigla u red jedinica sposob-nih da se same, ili u sadejstvu s drugim jedinicama, prihvate izvršenja složenijih i komplikovanijih zadataka. Ona je dokazala da može samostalno da izvodi ope-racije većeg stila. Time je ona, po kvalitetu, svrstana u red ostalih divizija Kor-pusa, što se potvrđuje zadacima koje je dobijala od Štaba 5. korpusa.

Šestoga septembra 1944. godine 14. korpus NOV Jugoslavije stupio je u vezu sa jedinicama Crvene armije na lijevoj obali rijeke Dunava u predjelu Kladovo — Turn Severin, gdje su ove očekivale odobrenje od Nacionalnog ko-miteta oslobođenja Jugoslavije da mogu preći državnu granicu radi vođenja vojnih operacija. Predsjednik Nacionalnog komiteta maršal Tito, sporazumno sa Vladom SSSR-a, odobrio je da Crvena armija pređe istočne granice Jugoslavije i da se zadrži na teritoriji Jugoslavije samo dok to zahtijevaju zajednička vojna dejstva Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Crvene armije.

S obzirom na razvoj vojnih i političkih događaja u svijetu i u Jugoslaviji početkom 1944. godine, vojno-političko stanje u jedinicama 53. divizije i na terenu srednje Bosne bilo je potpuno zadovoljavajuće. Pojačana vojno-politička aktiv-nost jedinica i posljednji poziv Vrhovnog komandanta NOV i PO Jugoslavije maršala Tita za stupanje u redove Narodnooslobodilačke vojske doprinijeli su da se likvidiraju domobranske snage u Derventi i Doboju. Taj preokret je znatno poboljšao odnos muslimanskog i hrvatskog stanovništva u srednjoj Bosni prema narodnooslobodilačkom pokretu. Cjelokupna tešanjско-teslička milicija dobrovolj-no je stupila u 19. brigadu. Za njom se poveo i dobar dio Muslimana sa toga sektora, koji su do tada izbjegavali svaku vojsku. Isti slučaj je bio i sa seoskom milicijom¹¹²³ na sektoru Vlašičkog partizanskog odreda, koji je upravo zahvaljujući

¹¹¹ Arhiva VII, dok. br. 21/8, k. 1 417.

^{112a} Muslimanska milicija je obezbjeđivala sela od četnika i čuvala vlast okupatora, ali razvojem situacije postepeno je prelazila na stranu NOVJ.

svakodnevnom dobrovoljnom pristupanju milicionara i domobrana ubrzo narastao do polubrigade (dva bataljona). Motajički partizanski odred se sve više orijentisao na Lijeve polje, jer je taj prostor bio nepresušan izvor ljudstva i materijala.

Udarne brigade (14, 18. i 19) ispoljile su u zadnjim akcijama potpunu vojničku umješnost, borbenost i manevarsku sposobnost, naročito u napadu na gradove i komunikacije. Borci i rukovodioci su bili dovoljno pripremljeni za odnose i ponašanje u gradovima, pa su ostavljali dobar utisak na građanstvo, naročito borci 18. brigade u Derventi, gdje su se zadržali tri dana.

Stalni pokreti i borbe u septembru otežavali su uobičajeni intenzitet ideološko-političkog i kulturno-prosvjetnog rada u jedinicama i po selima. U kratkim zastancima čitani su i tumačeni aktuelni članci i govori, čitane publikacije Vrhovnog štaba i Štaba 5. korpusa. Politički komesari brigada su pružali pomoć političkim komesarima bataljona a ovi političkim komesarima četa. Da bi se borci upoznali sa stanjem radničke klase i seljaštva u predratnoj Jugoslaviji i perspektivama u novoj federativnoj Jugoslaviji, stavljeno je u dužnost političkim komesarima brigada i odreda da sa svim borcima obrade sljedeće teme: život naroda u bivšoj i Novoj Jugoslaviji; položaj republika, naročito Bosne i Hercegovine, u federativnoj Jugoslaviji; ko su snage kontrarevolucije i za šta se bore.

U svim jedinicama od čete pa navise uvedena je, prvi put, novina u političkom radu. Održavane su takozvane slobodne konferencije na kojima su borci postavljali razna pitanja iz svih oblasti koje ih interesu ju. U slučaju da rukovodilac konferencije ili koji drugi njen učesnik nije mogao da odgovori na neko pitanje, odmah je konsultovao rukovodioca višeg štaba i odgovore davao na sljedećoj konferenciji. Ova forma rada dala je dobre rezultate. Borci su se oslobodili, a mnoga njima nejasna pitanja bila su razjašnjena.¹¹³

Brigade su se našle pred nekoliko unutrašnjih problema, koje su postepeno i uspješno rješavale. Priliv novih boraca i njihovo saživljavanje sa drugarskom atmosferom, borbenošću i disciplinom brigade u uslovima izbacivanja jednog dijela vojno-političkih i partijskih kadrova iz stroja usljed pogibije ili ranjavanja, odnosno njihovog razmještanja u novoformirane jedinice — predstavljao je jedan vid tih problema.

Dok je pitanje naoružanja i municije bilo, uglavnom, riješeno, odjevenost i obuvenost boraca bila je riješena samo djelimično. Zaplijenjene količine odjeće i obuće nisu bile dovoljne ni za postojeći broj boraca a kamoli za novopridošle borce, pogotovu što se ova oprema brzo cijepala u stalnim pokretima i borbama bez obzira na to što je bilo čestih zapljena. Ovaj problem su borci shvatili i teškoće podnosili pa su se njegove posljedice, doduše, izražavale u stanju zdravlja pojedinih boraca, a nikako u moralno-političkom stanju jedinica. Ishrani je poklanjana pažnja, ali je ona bila uvijek jednolična, i po sastavu i po načinu spravljanja. Narod je dobrovoljno davao, i to uglavnom meso i kukuruzni hljeb. Tih namirnica nije manjkalo i one su bile stalna i glavna hrana boraca 53. divizije.¹¹⁴

Prvoga oktobra 1944. godine brojno stanje i naoružanje 53. divizije bilo je sljedeće: 5 863 borca; oružje i municija: topova 8, bacača 27, pušaka 3 618, teških mitraljeza 27, automata 259, pištolja 468, ručnih bombi 1 526, topovskih granata 347, mina za bacače 507, pušanih metaka 229 096, telefonskog kabla 92 000 m, telefonskih aparata 71, telefonskih centrala 9, radio-stanica 4, jahaćih konja 107, tovarnih konja 591, eksploziva 222 kg, nagaznih mina 21, putničkih automobila

4 i motocikla 11. Samo za mjesec dana broj ljudstva divizije porastao je za 2 743 borca. To je rezultat akcija na Doboj, Derventu i Banjaluku. Broj pušaka povećan je još više — za 2 905, a u odgovarajućem odnosu povećano je i drugo naoružanje, municija sredstva veze i minerske opreme.

Dok se u mjesecu julu i avgustu Divizija u teškim borbama formirala i vodila uglavnom odbrambene borbe obezbjeđujući prolaz jedinica u Srbiju i područja srednje Bosne od napada Nijemaca, ustaša i četnika, u septembru Divizija je prešla u opšti napad.

Ofanzivom u dolini rijeke Bosne Divizija je pomoću saradnika u domobranskoj vojsci uspjela da napadne garnizone Doboj i Derventu, da zarobi, ili da joj se preda, preko 2 000 domobrana i ogromne količine oružja, municije i druge ratne spreme.

¹¹¹ Izvještaj političkog komesara 53. divizije Sime Tadića političkom komesaru 5. korpusa od 17. IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 9/3—27, k. 460c.

¹¹¹ Operacijski izvještaj štabova 18. i 19. brigade za septembar 1944. god.; Arhiva VII, dok. br. 17/5, k. 1 421, i 6/1, k. 1 423.

Svojom borbenošću i aktivnošću Divizija je uspjela da se naoruža od protivnika, a pomoć saveznika je bila od sasvim sporednog značaja. Divizija se prvom polovinom septembra po broju i kvalitetu vojske i naoružanja svrstala u red jedinica NOV Jugoslavije znatnog kvaliteta. Ona je već tada uspjehom u borbama uvjerila Stab 5. korpusa da je jedinica potpuno ravna ostalim jedinicama Korpusa pa i 4. krajiškoj diviziji, jednoj od najboljih divizija NOV Jugoslavije.

Ukazujući puno poštovanje i povjerenje novoizrasloj Srednjobosanskoj diviziji, Stab Korpusa joj je ubrzo povjerio zadatak da ravnopravno s ostalim jedinicama Korpusa učestvuje u napadu na Banjaluku. U ovoj velikoj korpusnoj operaciji jedinice Divizije su potpuno izvršile zadatak. Štabovi brigada i bataljona, kao i niži starješinski kadar, istakli su se vojničkom sposobnošću u rukovođenju jedinicama i u njihovoj pravilnoj borbenoj upotrebi.

Divizija je postigla i ogroman ugled kod naroda. Mnoštvo topova, automatskog oružja, vojnička opremljenost boraca i starješina — sve je to uticalo da narod počne ponosno i sa sigurnošću da gleda u svoju Diviziju. Poslije odlaska 11. divizije, za svega dva mjeseca, na teritoriji srednje Bosne izrasla je srednjobosanska divizija velike snage i borbene moći. Divizija je od nepunih 3 000 izrasla na oko 6 000 boraca. Više se nije postavljalo pitanje oružja i municije, već intenzivnog političkog prevaspitavanja novih boraca i daljeg formacijskog razvoja. A te zadatke Stab Divizije rješavao je kao i ostale: u procesu neprekidnih borbi i pokreta. Poslije uspješno izvedenih operacija, u dolini rijeke Bosne i rijeke Vrbanje, uglavnom protiv njemačkih i ustaško-domobranskih snaga, on odlučuje da preduzme ofanzivu širokih razmjera na području srednje Bosne, protiv četnika kao glavne snage kontrarevolucije u zemlji. Stab Divizije i partijsko rukovodstvo na području srednje Bosne, pored zadatka borbe protiv okupatora, nisu nikada potcijenili značaj borbe protiv četnika. Ta borba je poprimala sve šire razmjere i sve veći intenzitet — do njihovog konačnog uništenja.

GLAVA III

BORBA DIVIZIJE PROTIV KONCENTRISANIH KRAJIŠKIH I SREDNJOBOSANSKIH ČETNIKA U REJONU DOBOJA

Snage 53. divizije bile su, početkom oktobra, na sljedećim položajima:

— Četrnaesta brigada sa tri bataljona na liniji sela Kalenderovci—Pojezina—Ljeskove Vode, sa zadatkom da zatvara pravac od Dervente i kontroliše taj prostor, progoneći četnike, a sa jednim bataljonom u selu Boškovićima, sa zadatkom da zatvara pravac od sela Klašnica i sela Jošavke;

— Osamnaesta brigada, koja je izvršila pokret 1. oktobra, sa linije sela Milosavci—Boškovići—Devetina—Kadinjani prešla je u prostor sela Vijačani — Branešci — Dubrave — Vršani; u selu Dubravi je ubijen 1 a ranjena su 3 četnika, zaplijenjene su 4 puške i 200 metaka.¹

— Devetnaesta brigada 1. bataljon na liniji selo Rudnik—Barić; 2. i 3. bataljon Tešanj—planina Crni vrh—selo Brezove Dane, sa zadatkom da u daljem pokretu pročisti prostor sela Blatnica—Komušina—Teslić; 4. bataljon je u prostoru sela Križ—Cerovica—Gojakovac;

— Motajički partizanski odred u prostoru sela Jadovica—Rakovac;

Vlašički partizanski odred u selima — Gučja Gora, Orahovica, Dogleđ i Željezno Polje;

— Banjalučki partizanski odred u selu Garići—planina Uzlomac.²

Srednjobosanski četnički korpus imao je tada šest brigada s ukupno oko 2 500 četnika. Koncentrisao je svoje snage u prostoru oko Teslića i Doboja, ali njegove usitnjene grupe su i dalje zadržale skrovita i besputna mjesta svoga bavljenja širom srednje Bosne i oko njemačko-ustaških uporišta. Na Vučjaku je dještvovala Vučjačka četnička brigada, koja se u to vrijeme nije otvoreno eksponirala u borbi protiv partizana.

Ranije je već napomenuto da su za vrijeme banjalučke operacije i držanja Kaštela u blokadi četnici bili grupisani u prostoru sela Javorana. Tu je bio i Bosanskokrajiški četnički korpus. Ova grupacija se pomjerala prema Doboju i koncentrisala na prostoru sela Pojezina—Jelanjska—Ljeskove Vode—Grabovica—Bukovica—Stanovi.

Stab 53. divizije, ocjenjujući da je pogodan momenat za napad na ovu grupaciju, jer je bila koncentrisana na pogodnom prostoru, naredio je da se na nju izvrši napad i za to je odredio dvije brigade:

— Četrnaesta brigada je dobila zadatak da sa tri bataljona napadne četnike na liniji sela Mala Sočanica—Jelanjska, tako što bi glavninu svojih snaga neopaženo provukla kroz linije četničkih položaja i napad izvršila iznenada i sa leđa, od rijeke Bosne. Manji dio snaga trebalo je da ostavi u zasjedi, kako bi dočekivao i uništavao razbijene dijelove četnika sa pravca glavnog udara. Jednim bataljonom Brigada je trebalo da zaposjedne prostor sela Lišnja—Potočani i da odatle kontroliše pravce od sela Klašnica, Martinca i Slatine i uništava četnike na tom sektoru.

— Osamnaesta brigada je dobila zadatak da svim svojim snagama napadne četnike u prostoru sela Jelanjka—Gojakovac, s tim da se glavninom neopaženo

¹ Arhiva VII, dok. br. 1/6, k. 458A.

² Arhiva VII, dok. br. 31/5, k. 421, 7/1, k. 1 423, i 8/1—129, k. 461.

rovuče do sela Porina, Male i Velike Bukovice i iznenada napadne četnike, spreivajući ih da se povuku prema Doboju i komunikaciji Doboj — Derventa. Dijelom rojih snaga trebalo je da očisti teren u prostoru kuda bude prošla glavnina, kuda bi četnici mogli da pokušaju izvlačenje da im postavi zasjede. Štab rigade je dobio zadatak da odredi specijalnu grupu koja bi izvršila napad a Štab četničkog Korpusa, koji se nalazio u kući seljaka Žeca u selu Ljeskovim odama.

Štabovi brigada su, takođe, dobili zadatak da pomoću specijalnih grupa ;kriju i unište i ostale četničke štabove, da međusobno i sa štabovima bataljona Iržavaju stalnu vezu i koordiniraju i usklađuju napade na četnike. U naređenju taba Divizije posebno je ukazano na potrebu svestranog angažovanja boraca i ikovodilaca, kako bi se postigao što bolji uspjeh u ovoj akciji.

Početak napada predviđen je za 3. oktobar u 4.00 časa, do kada je trebalo a sve jedinice zauzmu položaje u neposrednoj blizini četničkih uporišta, kako i akcija počela na vrijeme i istovremeno.

Brigde su po planu prispjele na polazne položaje i otpočele akciju u odre-eno vrijeme. Jedino 3. bataljon 18. brigade nije mogao da stigne na vrijeme, pa ije ni učestvovao u akciji. Napad je izveden iznenadno, u zoru. Podilaženje je :vedeno noću, pa protivnik nije doznao prave namjere, snagu i raspo-ad 14. i 18. brigade. Ipak, iznenađenje nije bilo potpuno. Prostor u kome su etnici napadani vrlo je širok. Prvi pucnji su uzbunili sve četnike. Jak otpor etnika bio je slomljen, pa su oni u toku prijedpodneva potpuno razbijeni i pro-jerani iz tog prostora. Ubijeno je 14 (14. brigada 6, a 18. osam), ranjen 31, a za-obljeno 11 četnika. Četrnaesta brigada je imala 3, a 18. brigada 2 poginula i 2 anjena borca. Dva borca su nestala. Zaplijenjen je: 1. teški mitraljez, 9. pušaka, sanduka sanitetskog materijala i 15 tovarnih konja sa kuhinjskim kazanima i premom.⁵

Nastavljajući proganjanje četnika, 14. brigada je, 4. oktobra, u prostoru eia llova—Pojezina vodila žestoke borbe sa četničkom grupacijom. U toj borbi nage 14. brigade, po sopstvenim podacima, ubile su 19, ranile 11 i zarobile 2 etnika. Brigada je imala 3 poginula i 6 ranjenih boraca. Zaplijenila je 6 pušaka 250 metaka. O ovoj borbi načelnik Štaba Srednjobosanskog četničkog korpusa /Iartinović, u informaciji konmandantu četničke Komande zapadne Bosne pisao e: „Razbili smo 14. brigadu u V. Sočanici i Ostružnji. Naši gubici 7. mrtvih u borbi poginula 3 a 4 uhvaćena na spavanju).“⁸

Za to vrijeme 19. brigada čistila je teren od četnika u prostoru sela Brezove Jane—Smolina—Borci—Blatnica. U selu Borcima zarobljen je 1 četnik s oruž-em, a u selu Blatnici bilježnik četničke Opštine sa arhivom i blagajnom. Trećega eptembra nastavljeno je čišćenje terena pravicima: sela Rajševa — Komušina; eia Mladikovina—Komušina; sela Križ—Gojakovac—Tešanjka—Zabljak—Lepenica, a zadatkom zatvaranja pravca od Doboja; sela Rudanka—Radišići—Vlajići—Ko-nušina. Četvrtoga oktobra, Brigada je s cjelokupnim snagama krenula u tri jravca iz sela Komušine, sa zadatkom da dalje uništava četnike: preko sela 3latnice ka selu Rudniku; iz sela Komušine ka selu Vrućici. Ova kolona je nai-šla na grupu četnika, koju je rastjerala, 2 četnika ubila i 4 ranila; treća kolona ;e vratila iz sela Komušine u selo Barić i usput uhvatila 1 četnika.⁷

Petoga oktobra 14. brigada je u borbi sa četnicima u selima Kriškovci i -rnča ubila 8 i zarobila 6 četnika. Zaplijenila je 11 pušaka i 900 metaka. Četiri aorca Brigade su ranjena.

Osamnaesta brigada se nalazila u prostoru sela Gojakovac—Miljanovci—Piljužići—Vitkovci. Njen 1. bataljon, u selima Sivša i Omanjska, vodio je borbu sa grupom od oko 60 ustaša, koji su izašli iz Doboja i napali ovaj Bataljon. U kratkotrajnoj borbi ustaše su odbijene ostavivši iza sebe svoja tri ubijena rojnika. Bataljon 18. brigade nije imao gubitaka. Sljedećeg dana, tj. 6. oktobra, ustaše su u 8.00 časova, sa oko 500 vojnika, izvršile ispad iz Doboja prema polo-žajima 1. bataljona. U sukobu u selu Miljanovcima snage Brigade su vodile 5 ovom ustaškom grupom borbu oko četiri časa. Zbog premoći protivnika Bataljon se morao povući. Međutim, u akciju je stupio 4. bataljon 18. brigade i poslije dva časa žestoke borbe ustaše su preko sela Sivše i sela Alibegovaca protjerane u Doboj. U ovoj borbi ustaše su imale više mrtvih i ranjenih vojnika, dok je Bataljon imao 1 poginulog i 2 lakše ranjena borca.

⁵ Operacijski izvještaj Štaba 5. korpusa i Štaba 18. brigade za oktobar 1944. god.; Arhiva VII dok. br. 15/2, k. 458, i 31/5, k. 1 421.

• Arhiva VII, dok. br. 15/2, k. 458, i dok. BiH br. V 12 321.

⁷ Operacijski izvještaj Štaba 19. brigade za oktobar 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 11/1, k. 1 423.

Između 7. i 10. oktobra 18. brigada se pomjerala iz prostora oko Doboja prema Kotor-Varošu, čisteći teren od četnika. Pokret glavnine vršen je pravcem sela Ukrinica—Čečava, preko Klupa ka selu Pribiniću; zatim je produžen preko planine Borje ka selima Maslovare—Garići—Lauševići.⁸

Snage 19. brigade bile su, 5. oktobra, u prostoru sela Barići—Rudnik—Vručica. Prikupljanje Brigade izvršeno je po naređenju Štaba 53. divizije, sa ciljem da se izvrši reorganizacija jedinica 19. brigade. Ova reorganizacija izvršena je 6. oktobra 1944. godine. Naime, toga dana rasformiran je 4. bataljon i njegovi borci raspoređeni su u druge bataljone. Ovaj Bataljon je bio sastavljen pretežno od domobrana koji su poslije likvidacije domobranskih snaga u Doboju i Derventi, u septembru 1944. godine, stupili dobrovoljno u redove NOV. U njihovim redovima nalazila se i zadržala agentura GESTAPO-a, ljudi iz odbora Mačekove HSS, pa i ustaški povjerenici. Otkriveno je 37 takvih neprijateljski orijentisanih vojnika i tako likvidirano jezgro podmuklog gestapovsko-ustaškog i mačekovskog djelovanja u jedinicama 19. brigade.⁹ Poslije reorganizacije Brigada se sa svoja tri bataljona i pomoćnim jedinicama pomjerila 7. oktobra u selo Rastušu, sa zadatkom da zatvara i kontroliše pravac od Novog Sehera i Maglaja; na liniju sela Zabljak—Lepenica—Alibegovci, sa zadatkom da kontroliše pravac od Doboja i sprečava ispade njegove posade na slobodnu teritoriju. Jedan bataljon je ostao u selu Vručici, sa zadatkom da vrši kontrolu pravca od sela Komušine i razbija četnike u tom prostoru. Protivničke snage iz Doboja, potpomognute artiljerijom, izvršile su 8. oktobra prodor prema selu Jelahu. Njih je dočekao 1. bataljon i dijelovi 2. bataljona 19. brigade. Protivnik je suzbijen i protjeran nazad u Doboju, uz gubitke od oko 10 mrtvih i ranjenih vojnika. Snage 19. brigade imale su 1 poginulog i 1 ranjenog borca. U ovoj akciji zaplijenjene su 42 topovske granate i 1 tovarni konj sa municijom. U toku 9. i 10. oktobra Brigada je zadržala iste položaje i proširila kontrolu na prostor sela Jelah—Stanari.¹⁰

Četrnaesta brigada, sa Motajićkim partizanskim odredom, razvila je vrlo živu aktivnost protiv četničkih grupa u prostoru oko planine Motajice i na desnoj obali rijeke Vrbasa, sjeverno od komunikacije selo Klačnice—Prnjavor.

Banjalučki i Uzlomački partizanski odred uspješno su čistili teren od četnika u prostoru između rijeke Vrbanje i rijeke Vrbasa i oko planine Uzlomca. Banjalučki partizanski odred u napadu na ustašku miliciju u selu Večićima ubio je 2 a ranio 1 ustašu, pri čemu je imao 1 svog ranjenog borca. Zaplijenio je 4 puške i 340 metaka.¹¹ Vlaški partizanski odred je djelovao na komunikaciji Lašva—Travnik i sela Kruševo Brdo—Šiprage, protiv ustaške milicije i četnika.

Štab 53. divizije je preduzimao razne mjere da sredi jedinice Divizije, da pojača disciplinu, borbeni duh i odgovarajuće moralno-političko stanje. Posmatrajući kritički organizaciju i rad štabova brigada, bataljona i odreda, Štab Divizije je izvršio analizu stanja i ukazao na zajedničke nedostatke i greške zahtijevajući da se one neodložno uklone da bi Divizija mogla da ispuni zadatke koji su pred nju postavljeni. Prije svega, istaknut je zahtjev da se rukovodioci, uz pomoć starih i prekaljenih boraca, založe za izgrađivanje discipline zasnovane na svijesti vojnih starješina, komandi i štabova. Na tome planu insistirano je na obaveznom propisnom vojničkom pozdravu, vojničkom izgledu i odnosu prema dužnostima i narodu. Ovo je bilo naročito važno s obzirom na skorašnji priliv velikog broja novih boraca, koji su sa sobom donijeli sklonosti i navike sasvim tuđe Narodnooslobodilačkoj vojsci. Od odgovornosti štabova i vojno-političkih rukovodilaca u jedinicama zavisila je blagovremenost i temeljitost u pripremama i izvođenju akcija svih vrsta, a naročito u započinjanju i zajedničkom izvođenju napada na pojedina uporišta. Na ispunjavanju normi discipline insistirali su štabovi svih jedinica Divizije, pa su te mjere ubrzo počele davati dobre rezultate. Kod boraca, a naročito kod rukovodilaca, sve se više razvijala samoinicijativa. Nisu se čekala naređenja „odozgo”, već su se preduzimale odgovarajuće mjere u svakoj situaciji. To je podsticalo i štabove da budu ekspeditivniji i da održavaju čvršće veze sa dijelovima svojih jedinica, kao i sa Štabom Divizije. Organizovana je i sredena administracija, uvedena je redovna i blagovremena služba informacije i statistike, po propisanim obrascima.¹²

* Operacijski izvještaj Štaba 18. brigade za oktobar 1944. god.; Arhiva VII, dok. br. 31/5, k. 1 421.

⁹ Izvještaj političkog komesara 53. divizije političkom komesaru 5. korpusa od IX 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 9/3—27, k. 460c, i Arhiva CK SKJ br. 7 476.

¹⁰ Operacijski izvještaj Štaba 19. brigade za oktobar 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 11/1, k. 1 423.

¹¹ Operacijski izvještaj Štaba 5. korpusa za X 1944. g. Arhiva VII, dok. br. 15/2, k. 458.
* Raspis Štaba 53. divizije str. pov. br. 39 od 5. X 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 9/1, k. 1 423.

Obezbjedenje štabova, kao i prostora u kojima su se zadržavale jedinice, pored samih tih jedinica, vršile su i izviđačke čete. Upotreba ovih četa ponekad je bila nepravilna, jer su u sklopu opštih i pojedinačnih akcija neracionalno iskorišćavane, umjesto da se uzimaju isključivo za specijalne zadatke, za otkrivanje i onemogućavanje protivnika u ostvarivanju njegovih planova.¹³

Sređujući organizaciju 19. brigade, Štab Divizije je formirao njen Sanitet i postavio sanitetsko osoblje. Za referenta Saniteta Brigade postavljena je Nada Mažar, potporučnik, a za referente Saniteta bataljona Mara Vukmanović, Danica Puzavac i Vlasta Tvrz.¹⁴

Na planu školovanja i izgradnje kadrova Divizija se uklopila u već razrađeni sistem škola i kurseva pri Vrhovnom štabu i Štabu 5. korpusa. Istina, u izboru kandidata nisu uvijek primjenjivani odgovarajući kriterijumi pa se dešavalo, u početku, da poneki kandidat bude vraćen jer nije mogao da prati nastavu. Zelja za školovanjem bila je jako razvijena kod boraca i rukovodilaca. Svako odabiranje kandidata predstavljalo je interni konkurs sa najdemokratskijim formama izbora. Mogućnost školovanja predstavljala je i podsticaj za bolje vladanje, čvršću disciplinu i zalaganje u borbi, jače angažovanje na ličnom uzdizanju i pripremi za školovanje. Najveći broj slušalaca je upućivan na školovanje u Jajce, na oficirski kurs. Na specijalne kurseve za obuku stručnjaka u pojedinim službama, kao npr. intendantski, radiotelegrafski, minerski kurs i dr., upućivani su borci i rukovodioci koji su već priučeni ili su bili skloni toj vrsti posla. Njihov povratak i zauzimanje odgovarajućeg mjesta u jedinicama Divizije značili su, u to vrijeme, mnogo jer su završeni kursisti davali sve od sebe da što korisnije primijene u praksi stečeno znanje.¹⁵

Napad Divizije na srednjobosanske četnike početkom oktobra doveo je do njihove demoralizacije i nesigurnosti. Komanda zapadne Bosne, da bi podigla moral i ohrabrila četnike, obavijestila je pismeno sve četničke jedinice o skoroj pobjedi nad komunistima, kao i o tome da će se Englezi iskrcati u Albaniji i Boki Kotorskoj. Uz to, Komanda Srednjobosanskog četničkog korpusa obavijestila je četnike da je komandant istaknutog dijela Vrhovne komande Zaharije Ostojić krenuo sa 7 000 četnika prema saveznicima, da ih dočeka. Ovdje se, očito, radilo o zakulisnim manevrima, Engleza da se pomoću četnika ubace u Jugoslaviju preko Crne Gore, Dalmacije i Hercegovine i da izazovu građanski rat u Jugoslaviji.¹⁶

Štab 5. korpusa je proučavao stanje kod četnika u srednjoj Bosni poslije napada svih jedinica Divizije, pa je zaključio da je momentano ustaško uporište Kotor-Varoš glavni oslonac četnika srednje Bosne u borbi sa jedinicama 53. divizije. I ne samo to. Ovo uporište je služilo i kao oslonac Krajiškočetničkom korpusu prilikom prelaza njegovih jedinica u srednju Bosnu. Znači, trebalo je prvenstveno zauzeti ustaško uporište u Kotor-Varošu, nanijeti jednovremeno udarac ustašama i četnicima, a potom progoniti četnike sa ciljem da im se nanese što veći gubici. Zbog toga je Štab Korpusa naredio Štabu Divizije da odmah napadne Kotor-Varoš. Štab Divizije je bio zauzet drugim zadacima i nije odmah izvršio naređenje pa je Štab Korpusa intervenisao i ozbiljno zamjerio Štabu Divizije.¹⁷ Po izvršenom naređenju, Štab Korpusa je naredio Štabu Divizije da se s odredskim snagama progone razbijeni četnici, a glavne snage da se orijentišu u dolini Bosne. Upozoreno je da se Bolnica dobro obezbijedi.¹⁸

Štab 53. divizije je odgovorio Štabu 5. korpusa da je 18. brigadi naredeno da napadne Kotor-Varoš.

Pozivajući se na zapovijest Štaba 53. divizije od 10. oktobra, Štab 18. brigade je izdao zapovijest svojim bataljonima, Ceti za vezu i Uzlomačkom partizanskom odredu za akciju na Kotor-Varoš. U Kotor-Varošu i okolini nalazile su se: Posadna bojna 10. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruza i 2. bojna 11. gorske pukovnije. U samom Kotor-Varošu bilo je 690 ustaša, milicionara i domobrana pod komandom ustaškog satnika Zvonimira Jovića. Na spoljnoj liniji odbrane bilo je još oko 150—160 ustaša (selo Plitska 10, Sokoline 40, Bilice 15, Pobrde 90). Ukupno oko 850 vojnika.¹⁹ Naoružanje posade u Kotor-Varošu i okolnim uporištima

¹³ 1. Raspis Štaba 53. divizije pov. br.	33 od 4. X 1944. g.; Arhiva	VII, dok. 18/5, k. 1421.
¹⁴ 2. Naredba br. 16 Štaba 53. divizije	od 2. X 1944. g.; Arhiva VII,	dok. br. 17/1, k. 1418.
¹⁵ 3. Arhiva VII, dok. br. 25/1, k. 1 418.		
¹⁶ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 322.		
¹⁷ Depeša br. 21/69 od 9. X 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—1, k.		461.
¹⁸ Depeša Štaba 53. divizije primljena	u Štabu 5. korpusa pod br.	63/39od 10. X 1944. g.;
Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.		
¹⁹ 1. Arhiva VII, dok. br. 20/5 i 19/5, k. 1 421.		

Ranjeni borac 18. brigade u očekivanju ljegarske pomoći

bilo je: 1 brdski top, protivtenkovski top, 4 bacača od 81 mm, 4 bacača od 45 mm, 4 teška mitraljeza, manji broj puškomitraljeza i ostalo — puške. Raspored artiljerijskih oruđa bio je: 1 brdski top, 1 protivtenkovski top, 1 bacač 81 mm i 1 teški mitraljez kod Križa; 1 bacač 81 mm u parku; 1 bacač 81 mm i 1 teški mitraljez kod Bolnice; 1 teški mitraljez istočno od škole; 1 bacač 81 mm i 1 teški mitraljez u selu Pobrđu. Kotor-Varoš je bio utvrđen rovovima, bunkerima i trorednom bodljikavom žicom. Bunker i su se nalazili: na Križu, kod slikarićine kuće, zatim kod drvenog mosta na rijeci Vrbanci i u selu Pobrđu. Glavna unutrašnja odbranbena linija protezala se pravcem k. 371—Bolnica—glavna džamija—Gradina.

Raspored snaga određenih za napad bio je sljedeći:

— Osamnaesta brigada: 1. bataljon dobio je zadatak da napadne kulu Capak preko k. 606, Capačkog brda i sa zapadne strane. 2. bataljon dobio je najvažniji zadatak: da napadne Križ pravcem od sela Bilice preko k. 367 vežući se svojim lijevim krilom sa snagama 4. bataljona. Desnim krilom zahvatio je Križ ne zatvarajući sasvim prostor između Križa i Bolnice. 3. bataljon, ojačan sadvije čete Uzlomačkog partizanskog odreda, dobio je zadatak da napadne i likvidira uporište Pobrđe, obezbjeđujući se od četnika i eventualne intervencije iz pravca Banjaluke. U tu svrhu trebalo je da poruši most na rijeci Vrbanci u selu Svinjarama. 4. bataljon trebalo je da napada glavninom svojih snaga pravcem sela Bukovica—Jelovac—k. 372 iznad rijeke Vrbanje, preko k. 341, vežući se na desnoj strani uz snage 2. bataljona, a manji dio da bude u rezervi u selu Ružićima.

— Uzlomački partizanski odred je stavljen pod komandu 3. bataljona i sa Bataljonom je imao da napadne selo Pobrđe; snage Banjalučkog partizanskog odreda dobile su zadatak da napadnu i likvidiraju ustaško-milicionarsko uporište u selu Sokolinama.

— Artiljerijski divizion 53. divizije dobio je zadatak da se jednom baterijom (2 brdska topa) postavi na položaj oko sela Plitske. S ovom baterijom trebalo je da uspostavi i održava telefonsku vezu 2. bataljon 18. brigade, koji bi joj i davao elemente za gađanje. Druga baterija, takođe sa dva brdska topa, dobila je zadatak da zauzme položaj na Rujevačkoj glavi, da uspostavi telefonsku vezu sa Štabom 4. bataljona, koji je trebalo sa položaja da usmjerava artiljerijsku vatru. Topovski vod 18. brigade (1 brdski top) dobio je zadatak da se kreće putem iz pravca sela Maslovara, da u pratnji udarne grupe, koja će mu biti neposredna zaštitnica i čistiti teren pred njim, pređe most i neposredno tuče sve bunkere i masivni je zgrade odakle posada bude pružala otpor.

— Ceta za vezu 18. brigade dobila je zadatak da postavi telefonske linije, uspostavi vezu sa štabovima bataljona na položajima i poveže ih sa Štabom Brigade, koji je bio smješten na Rujevačkoj glavi, na putu. U svrhu što bržeg uspostavljanja veze naredeno je Četi da svakom bataljonu dodijeli po jedno odjeljenje vodovezaca i potrebne količine telefonskog kabla, kako bi veza mogla biti uspostavljena prije početka napada.

— Brigadno previjalište je bilo smješteno sa Štabom Brigade, a divizijska Hirurška ekipa u selu Vrbancima.

Početak napad određen je za 11. oktobar 1944. godine u 19.00 časova, do kada su sve jedinice morale da zauzmu položaje na jurišnim odstojanjima. Zbog toga je u Zapovijesti posebno istaknuta potreba da jedinice, sa polaznih položaja, osmotre teren ispred sebe, postave teška oruđa, upoznaju sve borce i rukovodioce i pripreme za ovaj napad sjekire za sječu bodljikave žice, daske ili brvna za naslon na žicu pri prelazu. U slučaju da se u prvom napadu, u toku noći, uporište ne mogne zauzeti, postavljen je zadatak da jedinice ostanu na zauzetim položajima i da u toku narednog dana vrše pritisak na protivnika.²⁰

Akcija na Kotor-Varoš od 11. oktobra nije uspjela zbog toga što su neki dijelovi 18. brigade sa zakašnjenjem prispjeli i otpočeli napad na svom sektoru. Izostanak jednovremenog i koordiniranog napada svih jedinica omogućio je odbrani Kotor-Varoša, da se sredi, učvrsti odbranu i odbije izolovane napade iz pojedinih pravaca. U zoru, bataljoni su se povukli na svoje polazne položaje, uz gubitke od 1 poginulog i 2 ranjena borca. Banjalučki partizanski odred sa dvije čete napadao je selo Sokoline. Ta akcija nije uspjela, takođe, ali isključivo zbog nadmoćnosti protivnika i prednosti koju je imao u dobro utvrđenom i teško pristupačnom uporištu. Odred je u ovom napadu imao 2 poginula i 4 ranjena borca. Među ranjenima su se nalazili komandant bataljona i pomoćnik poli-

²⁰ Zapovijest Štaba 18. brigade str. pov. br. 8 od 10. X 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 19/5, k. 1 421.

ičkog komesara bataljona. Odred je u to vrijeme imao 182 borca, 9 mitraljeza, 10 pušaka, 9 automata i 3 pištolja s odgovarajućom količinom municije.²¹

Dvanaestoga oktobra posada uporišta Kotor-Varoša preduzela je žestok protivnapad na sektoru koji su držale snage 2. i 4. bataljona 18. brigade. U borbi koja je trajala do pred noć protivnik je odbijen i protjeran u Kotor-Varoš. Tom prilikom ubijeno je 5 a ranjeno 10 njegovih vojnika. Naredne noći i sutradan nage brigade i Odreda su se odmarale i pripremale za ponovni i odlučni napad.

Četrnaestoga oktobra, u 6.00 časova, izvršen je ponovo napad na uporište Cotor-Varoš. U toku prethodne noći isturene udarne grupe, a i ostali borci 18. brigade, povukle su se u streljačkom stroju do samih žičanih prepreka, smještile se u zaklone i dočekale početak napada. Artiljerijski divizion 53. divizije otiočio je u 5.30 časova artiljerijsku pripremu, tukući glavni cilj napada — otpornu ačku Križ. Poslije toga na dati znak borci su otvorili pušчанu plotunsku paljbu z neposredne blizine, a zatim izvršili juriš. U prvom naletu su pokidali ispred ebe žičane prepreke i zauzeli tri reda rovova. Branilac je sa Križa, iz centralnog bunkera, koji je bio tako dominantno postavljen da se iz njega mogla držati lod kontrolom cijela okolina, štitio sasvim uspješno brisani prostor oko sebe. z juriša boraca 18. brigade na ovaj bunker razvila se ogorčena borba, u kojoj u snage 18. brigade imale za kratko vrijeme gubitak od 10 poginulih i oko 40 anjenih boraca i rukovodilaca. U kratkom predahu, dok su borci iznosili sa loprišta borbe svoje mrtve i ranjene drugove, ustaše su se sredile i izvršile »rotivnapad, odbacujući snage Brigade s osvojenih položaja. U ovoj borbi su zgubljena 2 puškomitraljeza, 12 pušaka i 1 automat.

Po ocjeni Štaba 18. brigade, uzroci neuspjeha su poticali od nedovoljne poveanosti s vlastitom artiljerijom i neiskorišćenih mogućnosti da se ona uspješnije ipotrijebi. Zbog toga nijedna granata nije pogodila glavni cilj — centralni bunker ia Križu, a vatra iz toga bunkera odlučujuće je uticala na ishod ove borbe i cijele tkcije na Kotor-Varoš.²²

Po našem mišljenju, uzroci neuspjeha su objektivno uslovljeni: Vrijeme i irostor izvođenja akcije pogodovali su posadi Kotor-Varoša. Ovaj napad je izve- len neposredno poslije neuspjelog napada snaga 5. korpusa na Kaštel u Ban ja- uci. Ovaj gradić je bio stalna meta čestih napada snaga Narodnooslobodilačke 'ojske. Od prvog neuspjelog napada partizana u februaru 1942. godine Kotor- Varoš su posjedovale i branile ustaše i ustaška milicija svestrano podržavani od ednog dijela zavedenog i ustaški nastrojenog stanovništva mjesta i okoline. Cet- ličke starješine su ostvarile čvrst savez s ustašama, pa su udruženim snagama ititili prilaze gradu i prodor u nj. Njemačkoj komandi je bio neophodan Kotor- Varoš kao predstraža Banjaluci i klin u oslobođenoj teritoriji srednje Bosne. Do izvlačenju snaga 18. brigade i Artiljeriskog divizion 53. divizije iz rejona Cotor-Varoša, Artiljerijski divizion je krenuo ka Tesliću, u sastav Artiljerijske rupe Divizije. Tada su konačno riješena i neka organizaciona pitanja i uvedeni

1 dužnost novopostavljeni rukovodioci: politički komesar Grupe Boško Drljača, >olitički komesar 1. divizion 1. divizion Obren Miličević, pomoćnik političkog komesara 1. livizion 1. divizion Dragan Šurlan, politički komesar 2. divizion Aco Halilbegović.²³

Odmah poslije i ove neuspjele akcije na Kotor-Varoš Štab 53. divizije je lao širi odgovor na primjedbe Štaba 5. korpusa u vezi sa napadom na Kotor- Varoš i smještajem Bolnice. U odgovoru je rečeno da se divizijska Bolnica pokre- lula iz sela Šipraga i nalazila u pokretu za vrijeme učešća 14. i 18. brigade u irugoj banjalučkoj operaciji i u toku pokreta četničke grupacije od rijeke Vrbasa irema rijeci Bosni. Čim su snage 53. divizije razbile četnike kod Doboja, Bolnica ie ponovo smjestila na staro mjesto u selu Šipragama. Za neposrednu zaštitu >dreden je jedan bataljon Vlašičkog partizanskog odreda, a 1. bataljon 18. bri- gade i Banjalučki partizanski odred dobili su zadatak da štite Bolnicu posredno, :atvarajući pravac od Kotor-Varoša.²¹

Desetog oktobra 1944. godine Štab 5. korpusa je skrenuo pažnju Štabu 53. livizije da su, dejstvom snaga Narodnooslobodilačke vojske i Crvene armije, sve saobraćajne linije preko Srbije prekinute i da je izvlačenje Nijemaca iz Grčke, \lbanije i Makedonije preko Srbije onemogućeno. Zbog toga su Nijemci bili pri- siljeni da se povlače preko Sandžaka, Dalmacije i Bosne. U vezi sa tim Štabu >3. divizije je naredeno da razvije najveću aktivnost svojih jedinica i da nepre- cidnim i sistematskim rušenjem komunikacije Zenica—Doboj—Brod ometa sao-

²¹ Arhiva VII, dok. br. 43/2—2, k. 1 265.

²² Operacijski izvještaj Štaba 18. brigade za oktobar 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 11/5, k. 1 421.

²³ Arhiva VII, dok. br. 21/8, k. 1 417.

²⁴ 1. Pismo str. pov. br. 48/44 od 12. X 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 29/1—7, k. 458A.

braćaj na njoj, a da komunikacije Doboj—Teslić i Derventa—Prnjavor potpuno razruši i onesposobi za svaki saobraćaj. Ukoliko bi Nijemci ili njihove sluge pokušali prodor ovim pravcima, ti pokušaji su se morali osujetiti zadržavanjem i otporom po dubini, a u povoljnim momentima — razbijanjem protivnika i nedozvoljavanjem da se izvuče.²⁵

U vremenu od 11. do 14. oktobra snage Divizije su pojačale svoju aktivnost, izvođeci svakodnevne napade na komunikaciju Zenica—Brod, na ustaše i miliciju u Kotor-Varošu i na četničke grupe širom srednje Bosne. Četrnaesta brigada nalazila se u prostoru Doboj—Derventa—planina Motajica. Napala je, 12. oktobra, manju grupu četnika u selu Lepenici i ranila dvojicu. Četrnaestoga oktobra, Brigada je u selu Crnči zarobila 3 četnika a u selu Potočani ubila 3 i zarobila 5 četnika. Ona nije imala gubitaka. Zaplijenila je 1 pušku.

Devetnaesta brigada je držala položaje od 11. do 15 oktobra na liniji Maglaj—Doboj, napadajući stalno komunikaciju. Jedanaestoga oktobra prekinula je na više mjesta put Novi Šeher—Tešanj i porušila sve drvene mostove na njemu. Isto tako, razorila je potpuno i put i željezničku prugu na relaciji Doboj—selo Jelah. Trinaestoga oktobra jedna patrola 2. bataljona, kontrolišući selo Karadaglije, zarobila je 9 SS-ovaca naoružanih, sa 7 pušaka i 1 pištoljem. U toku 14. i 15. oktobra posada garnizona Doboj vršila je ispade prema položajima 1. bataljona. U ispadu 18. oktobra učestvovalo je oko 200 ustaša i SS-ovaca. Potpomognuti jakom artiljerijskom vatrom, uspjeli su da potisnu 1. bataljon sa položaja u selu Lepenici. U protivnapadu Bataljon je pošto je jedna četa prodrla protivniku za leđa uspio da povрати položaje i da ga protjera u Doboj, nanijevši mu gubitke od 6 ubijenih vojnika.

Između 15. i 16. oktobra aktivnost je nastavljena. Šesnaestoga oktobra snage 14. brigade su rdazrušile željezničku prugu izmeđuDervente i Doboja u dužini od 500 m i jedan željeznički most dug 10 metara. Brza intervencija protivnika, pomoću oklopnog voza, spriječila je dalje rušenje pruge. Tom prilikom ranjena su 3 borca 14. brigade. Istovremeno, snage ove Brigade pretresle su selo Šibovsku i selo Štivor. Ranjen je 1 a zarobljena 2 četnika s oružjem. Ranjen je i 1 borac Brigade. Sedamnaestoga oktobra veća grupacija četnika izvršila je napad na Komandu mjesta u selu Srbac. Četnici su ovaj napad brižljivo pripremili i izveli, iz više pravaca. Glavni pravac udara bio je sa jugozapadne strane, iz Lijeve polja, preko sela Prebljega, odakle se najmanje očekivao ovakav napad. Selo Srbac je čuvala partizanska straža, male snage i slabog naoružanja. U borbi koja je trajala dva časa četnici su ubili 15, ranili 3 i zarobili 15 partizana, zaplijenivši i njihovo oružje. Brzom intervencijom manjih snaga 14. brigade, četnici su protjerani uz gubitke od 1 poginulog i 6 ranjenih četnika. Pretresajući prostor na liniji selo Velika Bukovica — selo Stanari — selo Mala Bukovica, 14. brigada je 18. oktobra zarobila 1 četnika.

Osamnaesta brigada je, poslije akcije na Kotor—Varoš, sa svoja tri bataljona izvršila pokret pravcem planine Uzlomac—selo Liplje—selo Karač—selo Jošavka ka selu Šnjegotini i selu Dubravi. Njen 1. bataljon ostavljen je u zaštiti divizijske Bolnice u selu Šipragama. Osamnaestoga oktobra Brigada je, 2. i 4. bataljonom, nastavila dalji pokret prema selu Kulašima—selu Popovićima, a 3. bataljon je upućen u prostor sela Martinac—Nožičko, sa zadatkom da uništava četnike i da prikuplja Poljake u svoje redove. U ovim pokretima Brigada je ubila 15 četnika. Iz sela Kulaša i Popovića 2. i 4. bataljon su, 19. oktobra, produžili u selo Kalenderovce i selo Mraviču.

Devetnaesta brigada je vodila, 16. oktobra, borbu s ustašama i SS-ovcima. Naime, njih oko 800, potpomognuti 1 brdskim topom, sa 2 bacača i 2 oklopna vagona, napalo je 1. bataljon 19. brigade na položajima u selu Lepenici. Protivnik je nastupao od Doboja putem prema selu Jelahu, preko sela Kraševa — sela Lepenice—sela Šija. U ovoj borbi snage 1. bataljona su bile potisnute, ali je u protivnapadu protivnik zaustavljen, a potom protjeran do samog Doboja. Uz 1 svog ranjenog borca, protivniku su nanijeti gubici, među kojima i 1 ubijeni ljekar i 6 podoficira. Osamnaestoga oktobra, u 2.00 časa, ustaše i SS-ovci su krenuli iz Doboja u više pravaca i napali 2. bataljon 19. brigade na liniji sela Sivša—Alibegovci—Omanjska. U kratkotrajnoj, ali oštroj borbi napadač je protjeran prema Putnikovom brdu. Tom prilikom protivnik je zarobio 1 partizanku. Toga dana isti napadač, potpomognut jačom bacačkom vatrom i grupom četnika iz sela Bukovice, koja je došla za leđa bataljonu, napao je Bataljon. Bataljon se povukao na položaje u selo Lončare (k. 306), selo Makljenovac (škola) i selo Dedanovce (k. 221). U toku noći, snage 1. bataljona razrušile su željezničku prugu između sela Tešanjke

*• 2. Depeša Štaba 5. korpusa br. 25/136 od 10. X 1944. godine.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—1, k. 461.

i sela Karuša u dužini od 4 km. Dvadesetog oktobra, grupa od 40 SS-ovaca izvršila je ispad iz Doboja prema položajima 2. bataljona, ali je bila odbijena. U toku dana napad je ponavljan sa nešto više vojnika i uz sadjejestvo bacačke vatre. Četa 2. bataljona, koja je bila napadnuta, potpuno je razbijena i u neredu se povukla, tako da se skupljala i ušla u sastav Bataljona tek pred noć. Istoga dana jedna četa 1. bataljona, pretresajući selo Novi Seher i druga sela oko njega, zarobila je 10 milicionara, a zaplijenila 22 puške, 1 puškomitraljez i nekoliko pari odijela. Razoreno je i zapaljeno 5 bunkera od hrastovih trupaca, koji su sačinjavali liniju odbrane sela Novi Seher, a što ju je držala milicija.²⁶

Banjalučki partizanski odred vršio je pritisak na Kotor-Varoš. Štab 5. korpusa naredio je 14. oktobra da zaštitu Bolnice u selu Sipragama preuzmu druge snage 53. divizije.²⁷ Zaštitu Bolnice je preuzeo 1. bataljon 18. brigade, a u blizini je bio i Vlaškički partizanski odred. Nema podataka o tome na kojim je zadacima Banjalučki partizanski odred bio u međuvremenu, ali se iz depeša Štaba 53. divizije Štabu 5. korpusa vidi da je ovaj Odred, zajedno sa Vlašičkim partizanskim odredom, pridodat 19. brigadi, koja je dobila zadatak da razbije koncentraciju četnika na planini Cemernici i u selu Javorinima, gdje su se skupili sa namjerom da napadnu Bolnicu, magacine hrane i opreme u rejonu sela Šipraga.²⁸

Četrnaesta brigada je, 14. oktobra, napala 3. krajišku četničku brigadu. U toku borbe četnici su uhvatili Miloša Pantelića iz sela Potočana, sekretara Sreskog narodnog odbora za Prnjavor, i strijeljali ga. Četnici su razbijeni i protjerani.

četnička Operativna grupa, poslije pretrpljenog poraza kod Doboja i na području srednje Bosne, rasturila se. Bosanskokrajiški četnički korpus se pomjerio prema planini Manjači i Bosanskoj krajini, zadržavajući se u prostoru između rijeke Vrbanje i rijeke Vrbasa sve do 20. oktobra. Snage Srednjobosanskog četničkog korpusa ponovo su se zadržavale oko njemačko-ustaških uporišta, kao njihova predstraža, i sa njima vršile ispade na slobodnu teritoriju. Saradnja sa Nijemcima i ustašama bila je obostrano potrebna i korisna. Nijemci su u svojim oslabljenim uporištima bili ugroženiji nego ikada ranije. Zato su kontakti između Nijemaca i ustaša, sa jedne, i četnika, sa druge strane, bivali sve češći a saradnja sve intenzivnija i sadržajnija. Više se nije gledalo sa kim se održava veza. Veza sa svakim četničkim starješinom i svakom četničkom jedinicom bila je neophodna pa je brižljivo njegovana. Sa zapovjednikom ustaške milicije u Kotor-Varošu ustaškim satnikom Jovićem Stab Vrbaske četničke brigade i Stab Srednjobosanskog četničkog korpusa imali su takav dogovor za zajedničku borbu protiv jedinica 53. divizije po kome je trebalo jedni drugima samo da jave kada i gdje ove treba napasti.²⁹

Mirko Džombić, komandant Vrbaske četničke brigade, u pismu Lazi Tešanoviću od 14. oktobra, potvrdio je i hvalio savezništvo s ustašama uz ovu konstataciju:

„Ustaše se nisu rdavo pokazale niti imaju što protiv četnika.”³⁰

Divizija je poslije uspješnih borbi protiv četnika zapadne Bosne ponovo orijentisala glavne snage u dolinu rijeke Bosne, vodeći jednovremeno borbu protiv Nijemaca, ustaša i četnika.

Ona je, u oktobru 1944. godine, nastavila ofanzivne borbe protiv Bosansko-krajiškog i Srednjobosanskog četničkog korpusa, koji su se bili koncentrisali oko Doboja i Teslića. Ova koncentracija krajiških i srednjobosanskih četnika nije bila slučajna, već planski zamišljena. Trebalo je područje srednje Bosne čvršće povezati s istočnom Bosnom, gdje su se nalazili četnici na planinama Ozrenu Trebovcu. Upravo u to vrijeme načelnik Vrhovne komande Jugoslovenske vojske u otadžbini armijski đeneral Draža Mihajlović, pravilnije rečeno vrhovni komandant četnika, obilazio je sela na desnoj obali rijeke Bosne sjeverno od Doboja. Iako nema dokumenata, najvjerovatnije je da su četnici zapadne Bosne, po njegovom naređenju, pokušali da se čvršće povežu sa četnicima istočne Bosne, i to teritorijalno. Draža Mihajlović je, vjerovatno, i sam bio ubijeden u skoro iskrcavanje Engleza u Crnoj Gori pa je nastojao da objedini bosanske četnike u jaku grupaciju, kojom bi izvršio jače napade na komuniste u momentu iskrcavanja „saveznika”. Zbog toga je već imao povučene snage četnika iz Srbije na prostor Sandžaka, a u Crnoj Gori nalazio se Pavle Đu-

²⁶ Operacijski izvještaj štabova 5. korpusa, lu. 1 19. brigade za oktobar 1944. godine.; Arhiva VII, dok. br. 15/2, k. 458, 31/5, k. 1 421, i 11/1, k. 1 423.

²⁷ Depeša br. 36/31 od 14. X 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—1, k. 461.

²⁸ Depeša br. 83/70 od 20. X 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

²⁹ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 352.

³⁰ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 356.

rišić sa crnogorskim četnicima. U Hercegovini je komandant hercegovačkih četnika potpukovnik Bačević koordinirao borbe svojih četnika sa crnogorskim četnicima. Koliko su četnici u to vrijeme vjerovali u skorbu pobjedu nad komunistima pomoću Engleza, pokazuje primjer pukovnika Gojka Borote, četničkog komandanta sarajevske oblasti, koji je 12. oktobra 1944. godine tvrdio da, prema izvještaju Draže Mihajlovića, situacija nije bila nikada bolja. On je očekivao svakog dana da zauzme Sarajevo.

Snage 53. divizije su, razbivši grupisane četničke snage zapadne Bosne, razbili planove Draže Mihajlovića da grupiše četnike zapadne i istočne Bosne. Time je Divizija spriječila grupisanje snaga četnika. Četnici su bili nesposobni za dalju borbu pa se svaki korpus povukao na svoje područje. Tako oslabljeni, još više su se vezali za okupatora i ustaše.

Borba Divizije sa četnicima zapadne Bosne u rejonu Doboja i na području srednje Bosne svakako je onemogućila da ona angažuje jače snage u dolini rijeke Bosne. Time su četnici objektivno olakšali situaciju okupatora i ustaša na za Nijemce sve značajnijoj komunikaciji.

Neuspjeh napada 18. brigade na Kotor-Varoš imao je dalekosežne posljedice za dalju borbu Divizije. Uskoro poslije napada uporište Kotor-Varoša je još više utvrđeno, a oko njega su se koncentrisale jake snage četnika i ustaša, koje su sve do kraja rata angažovale jače snage Divizije i terorisale okolno stanovništvo. Neuspjeh se ne može pripisati u krivicu Štabu 18. brigade, već Štabu Divizije, koji, i pored obrazloženja Štaba Korpusa o značaju zauzimanja Kotor-Varoša, nije, sa svoje strane, preduzeo mjere da jakim snagama, boljim pripremama i sopstvenim angažovanjem pomogne Štabu 18. brigade.

I pored propusta, Divizija je postigla u mjesecu oktobru velike rezultate razbivši koncentrisane četnike zapadne Bosne. Time je Divizija zadala ozbiljan udarac međunarodnoj zavjeri reakcije. To je bio prvi jači udarac po snagama kontrarevolucije u srednjoj Bosni.

GLAVA IV

BORBE DIVIZIJE KRAJEM OKTOBRA I U NOVEMBRU 1944. GODINE U SKLOPU GLAVNIH SNAGA KORPUSA U DOLINI RIJEKE BOSNE

Poslije banjalučke operacije Stab 5. korpusa je odlučio da sa glavninom svojih snaga prenese dejstva na komunikaciju Mostar — Sarajevo — Brod.

Po izbijanju snaga 4. divizije u prostor Donji Vakuf — Bugojno — Travnik, kao i usmjeravanju 14. i 19. brigade 53. divizije na komunikaciju Zepče — Derventa, otpočeo je 20. oktobra 1944. godine opšti napad na komunikacije u dolini rijeke Neretve i rijeke Bosne. Da bi se omogućilo dalje uspješno izvođenje te ofanzive, Stab Korpusa je odlučio da se u sklopu prvih operacija na liniji Mostar — Sarajevo — Brod likvidira glavno bočno osiguranje komunikacije, grad i snažno protivničko uporište Travnik, kao i sva njegova spoljna uporišta duž linije Travnik — Busovača. Stab Korpusa je naredio da 4. divizija, 20. oktobra, napadne i zauzme Travnik.

Tokom noći između 20. i 21. oktobra, istovremeno sa napadom 4. divizije na Travnik, 14. brigada 53. divizije izvršila je napad na sva uporišta duž željezničke pruge Doboj — Derventa i nastavljajući operacije, tokom 21. i 22. oktobra, zauzela sva uporišta na toj liniji, te na dužini od 15 km porušila željezničku prugu, zatim tri željeznička mosta dužine po 15 m, jedan most na putu između Doboja i Dervente dužine 11 m. Uništene su 3 željezničke lokomotive i 35 željezničkih vagona, od kojih je jedan bio pun radio-aparata. Brigada je ubila 12 protivničkih vojnika i 1 zarobila, a zaplijenila 1 puškomitraljez i 45 pušaka.

Devetnaesta brigada je razrušila 5 bunkera u okolini sela Novi Šeher i na više mjesta prekopala put prema Žepču. Ubila je 6 SS-ovaca, a zaplijenila 1 puškomitraljez i 15 pari odijela. Dvadeset drugoga oktobra Brigada je razrušila 2 km željezničke pruge i 1 željeznički most između Žepča i Maglaja. Zarobljen je 1 ustaša, 2 domobrana, 6 milicionara, a zaplijenjeno 12 pušaka i nešto druge vojničke spremne.

Vlašički partizanski odred, u akciji na komunikaciju, porušio je 21. i 22. oktobra 3 km željezničke pruge kod Nemile. Jedan njegov bataljon je kod Nemile, a drugi prema Zenici, vršio pritisak i poslije ove akcije na komunikaciju. O ofanzivi snaga 5. korpusa u dolini rijeke Bosne, u Ratnom dnevniku Komande Grupe armija „F“, zapisano je 24. oktobra 1944. godine, sljedeće:

„Uočava se povećana aktivnost bandi na železničkoj liniji Brod — Sarajevo — Rogatica — Višegrad, čiji je razvoj od veoma velikog značaja u pogledu snabdevanja Grupe armija „E“. Nedostaju dopunske trupe za obezbjeđenje i ne vidi se odakle bi se mogle uzeti.”¹

Komanda grupe armija „F“ naredila je, sa svoje strane, postepeno jačanje obezbjeđenja komunikacije Sarajevo — Brod. U svrhu jačanja obezbjeđenja komunikacije Doboj — Brod, na kom su sektoru dejstvovala snage 53. divizije, formirana je od tamošnjeg ljudstva na području Brod — Kotorsko, „2. železnička stražarska bojna ustaške vojnice“, sa sjedištem u selu Lupljanici. Zadatak ove Bojne je bio da isključivo osigurava željezničku prugu. U organizacionom pogledu, Bojna je uklopljena u 11. ustaški stajaci zdrug, a u taktičkom pogledu, kao i u pogledu opskrbe, ona je stajala izravno pod „Dt. Eis. Sich. Stab — Brod.“ Formiranje ovakve jedinice s isključivim zadatkom obezbjeđenja pruge u svrhu njene zaštite od napada jedinica 53. divizije bila je sušta potreba Nijemaca da bi im komunikacija bila stalno propusna.

¹ Arhiva VII, dok. F—191/251—252.

Jedinice 53. divizije uporno su nastavile da napadaju komunikaciju Zenica — Brod. Na sektoru Doboj — Derventa djelovala je 10. brigada, a na sektoru Zepče — Doboj 19. brigada. Osamnaesta brigada je, glavninom svojih snaga, držala sektor Kotor-Varoš — Maslovare, a njen 3. bataljon je vodio borbe sa četnicima, koji su izvodili akciju u Zupi. Motajički partizanski odred zatvarao je pravac od Broda i kontrolisao teren oko planine Motajice. Vlašički partizanski odred stavljen je pod komandu 4. divizije, radi pojačanog djelstva na desnom krilu 53. divizije, na komunikaciji u rejonu Nemila — Zenica.

Četrnaesta brigada je 24. oktobra pretresala dio prostora oko Doboj a (sela Veliki Prnjavor, Mala Sočanica, Velika Sočanica). Ubila je oko 20 ustaških milicionara, od kojih su dvojica bila narednici, a zarobila 12, među kojima i 1 narednika. Jedan borac Brigade je ranjen. Zaplijenjen je: 1 puškomitraljez, 18 pušaka, 1 automat i 2 pištolja. Poslije dva dana 14. brigada je odbila ispad oko 1 000 SS-ovaca, ustaše i milicionara, koji su krenuli iz sela Lupijanice, Cera, Foče i Johovca ka položajima Brigade na liniji sela Mali Prnjavor — Velika Sočanica. Napadač je bio potpomognut snažnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Poslije žestoke borbe borci su jurišem razbili napadača i odbacili ga prema selu Johovcu i selu Bukovici.² Sljedeće noći 1. bataljon 19. brigade izvršio je pokret sa dvije čete iz Novog Sehera na željezničku prugu Maglaj — Zepče i razrušio je na dužini od 500 m. U pokretu je naišao na zasjedu ustaša, koju je rastjerao i ubio 4 ustaše a zaplijenio njihove 4 puške, bez sopstvenih gubitaka. Držeći i dalje položaje i vršeći pritisak na komunikaciju Zepče — Doboj, snage 19. brigade su bile u svakodnevnom borbenom kontaktu sa zaštitnicama ove komunikacije.

Bez obzira na sve teškoće, od jedinica se tražilo da pojačaju pritisak na komunikaciju. Stab 5. korpusa insistirao je na tome da je najvažniji zadatak hitno i temeljito rušenje i potpuno izbacivanje iz saobraćaja komunikacija Mostar — Sarajevo — Brod. Četvrta, 10. i 53. divizija dobile su konkretan zadatak da 30. oktobra, svaka na svom pravcu djelstva, izvrše opšti napad na ovu komunikaciju, sa ciljem potpunog rušenja i izbacivanja iz stroja njenih uređaja. Poslije rušenja, zadatak se sastojao u tome da se stalnim dejstvom svih raspoloživih snaga spriječe opravke i prolaženja Nijemaca, koji se tuda povlače.

Stab 53. divizije naredio je 14. i 19. brigadi da, u smislu naređenja Štaba Korpusa, organizuju i svim raspoloživim snagama izvedu akciju rušenja i onesposobljavanja komunikacije na svojim pravcima dejstva.

Njemačka komanda Jugoistok bila je jako pogođena ofanzivnim djelstvom snaga 5. korpusa u dolini rijeke Bosne pa je o tome izvijestila Vrhovnu komandu:

„... 5. Na ubrzanju svih pokreta kod Grupe armije „E” jako je uticalo opadanje propusne moći Zeleznica i gubici u transportnom prostoru...”⁵

¹ Po sjećanju komandanta 14. brigade Steve Samardžije, borba se odvijala ovako: „14. brigada je, te godine, vršila česte akcije na prugu Derventa — Doboj. Da bi se došlo do pruge, najpogodniji put je vodio preko Malog ili Velikog Prnjavora. Iako smo težili da na prugu izbijemo noću i iznenadno za neprijatelja, to nam skoro nikad nije uspevalo zbog toga što je u ovim selima bila ustaška milicija. U nekoliko navrata slali smo poruke da nas ne napadaju tim pre što mi nikada direktno napad na njih nismo izvodili. Međutim uvek je bilo isto. Mi krenemo na prugu, a oni pucaju. Tako je bilo i noću između 23. i 24. oktobra 1944. godine.

U podilaženju pruži, odnosno Željezničkoj stanici Johovac, nismo mogli proći bez pucnjave. Mi smo tada žurili na prugu, a njih smo privremeno ostavili na miru. Kada smo sa pruge slali neke ranjenike i plen, uglavnom so, koja je za nas i tada bila vrlo važna, milicionari su dočekali tu kolonu, oteli so, a ranjenike pobili. Tada je doneta odluka da se ova ustaška gnezda unište. Pri povratku Brigada je sa većim snagama opkolila ovaj ceo rejon, izvršila napad na ova uporišta i tom prilikom ubila, ranila ili zarobila ono što je konstatovano u tekstu.

Dvadeset šestog oktobra izjutra izvršen je napad na jedinice 14. brigade. Najpre je padnut 2. bataljon. Neprijatelj je borce zatekao za doručkom, a bila je i magla, pa se neprijatelj privukao neopaženo.

U borbi, Bataljon se našao u vrlo nepovoljnoj situaciji. Neprijatelj ga je napadao bočno i sa fronta. Iza Bataljona je bila dolina pa ako ga neprijatelj nabaci tamo, to bi dovelo do velikih gubitaka. Zato, kada je Bataljon počeo da se povlači, Stab Brigade je intervenisao i naredio da se napušteni položaji povrate i Bataljon nastavi borbu. Levo od 2. bataljona nalazio se 1. bataljon. Njega je neprijatelj tukao topovima da bi i njega nešto kasnije napao pešadijom. Neprijatelj je nastupao na širem frontu tako da je posle naišao i na položaje 3. bataljona. Tako se borba razvila na celom položaju 14. brigade. Kako neprijatelj nije uspeo da odbaci 2. bataljon, on je glavne snage bacio na položaje 1. bataljona i na njega sručio artiljerijsku vatru. Bataljon se odjednom počeo da povlači. Povlačenje 1. bataljona ugrozilo je položaje cele Brigade jer je iza celog položaja koji je držala bila dolina. Ako bismo se tuda povlačili, imali bismo velike gubitke.

Zato je Stab Brigade opet intervenisao. Bataljon je upućen na prvobitne položaje, koje je povratio uz gubitke od nekoliko mrtvih i ranjenih.

Borba se vodila celo pre podne a za sve to vreme Stab Brigade je neposredno iza spoja 1. i 3. bataljona držao u rezervi 4. bataljon sa planom da ga upotrebi onda kada se neprijatelj nade razvijen ispred položaja 1. i 3. bataljona, i to u momentu kada se bude spremao na juris na te položaje. Tako je i urađeno. Uvođenjem 4. bataljona u protunapad u odlučujućem trenutku neprijatelj je razbijen pa su postignuti oni rezultati koji su navedeni u tekstu.”

⁵ Telegram opr. br. 5 903/44 strogo povjerljivo, Arhiva VII, dok. br. F—191/261-264.

Tridesetog oktobra 1944. godine 1. bataljon 19. brigade razrušio je 2 km željezničke pruge na dionici Zepče — Maglaj. Po povratku iz ove akcije, naišao je na dobro postavljenu zasjedu ustaša, koju je razbio i bez sopstvenih gubitaka zaplijenio 5 pušaka. Sljedećeg dana posada iz Doboja je izvršila ispad prema selu Zabljaku i selu Tešanjki, gdje je položaje držao 3. bataljon 19. brigade. Ispad je zaustavljen i napadač protjeran u Doboj, uz gubitke od 1 ubijenog i 3 ranjena vojnika. Bataljon je imao 1 ranjenog borca.

Četrnaesta brigada je razorila, između željezničkih stanica Kamen i Vrhovi, željezničku prugu u dužini od 1 500 m i zapalila 1 lokomotivu.

Snage 18. brigade su bile raspoređene ovako: dva bataljona na liniji selo Maslovare — Kotor-Varoš, jedan u zaštiti Bolnice u selu Šipragama, a 3. bataljon na liniji sela Martinac — Potočani. Brigada je zajedno s odredima štitila čitav prostor srednje Bosne od četnika, kao i od ispada ustaša i ustaške milicije iz Kotor-Varoša. Brigada je sa velikim uspjehom izvršila ove zadatke. Dvadeset petog oktobra izvela je sa dva bataljona akciju na četnike, koji su se nalazili u selima: Rađići, Javorani, Čukale. Tom prilikom uhvaćena su 3 četnika i 1 ustaša, dok ih je više ranjeno. Četnici, koji su bježali ispred snaga 18. brigade, naišli su na 15. brigadu 39. divizije, koja se prethodne noći prebacila na desnu obalu rijeke Vrbasa, u rejonu sela Agino Selo, kuda su se četnici povlačili. Istovremeno, 3. bataljon

18. brigade vodio je borbu protiv četničke grupacije, koja je izvodila akciju u Zupi, na liniji sela Prosjak—Potočani. U svim ovim akcijama snage 18. brigade, uz sopstvene žrtve od 1 poginulog i 6 ranjenih boraca, ubile su i ranile oko 30 četnika. Narednih dana nastavljeno je čišćenje terena od četnika. Pri pokretu dva bataljona 18. brigade pravcem sela Maslovare—planina Uzlomac—selo Šnjetina razbijeno je nekoliko manjih grupa četnika, a u nastavku pokreta pročišćen teren linijom sela Snjegotina—Dubrave—Jošavka, kojom prilikom su ubijena 3 a ranjena 4 četnika, dok na strani NOV nije bilo gubitaka.⁴ Poslije uspješno izvršenih napada krajem oktobra, snage 53. divizije bile su 1. novembra 1944. godine raspoređene ovako: 14. brigada zatvarala je i kontrolisala pravce od komunikacije Doboj—Derventa prema zapadu; 19. brigada se nalazila zapadno od komunikacije Zepče—Doboj, na liniji planina Crni vrh—selo Karadaglije, sela Zabljak—Lepenica—Alibegovci, sela Barici—Rudnik—Vručica i selo Maslovare. Obje brigade su imale zadatak da djeluju na komunikacijama na svom odsjeku, a

19. brigada — i da zatvara pravac od Kotor-Varoša. Osamnaesta brigada, svim svojim snagama, nalazila se na liniji sela Srdevići — Čukale — Sitneši — Povelici, sa zadatkom da uništava četnike na tom sektoru.⁵

Motajički partizanski odred je djelovao protiv četnika u rejonu planine Motajice i kontrolisao pravce od Broda i Drvente. Uzlomački partizanski odred bio je postavljen na liniji planina Uzlomac — planina Borje, s isključivim zadatkom da razbija četnike u tom prostoru. Banjalučki i Vlačički partizanski odred bili su tada, privremeno, pod komandom 39. odnosno 4. divizije, i djelovali tim prostorima sa divizijskim snagama.

U srednjoj Bosni, u prostoru između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje, privremeno se nalazila 15. brigada 39. divizije.⁶

Zbog of anzi ve snaga 5. korpusa u dolini rijeke Bosne Komanda Grupe armija „E” pojačala je obezbjeđenje komunikacije Sarajevo — Brod. Pored 2. žestra — bojne 11. ustaškog zdruga, dio komunikacije Zenica—Doboj obezbjeđivali su dijelovi 28. puka 13. SS „Handžar” divizije. Oko 800 vojnika ovoga puka nalazilo se u Doboju, a ostatak je bio raspoređen u Zepču, Maglaju i Zavidovićima. Neki njegovi dijelovi izgradili su bunkere i smjestili se u njih na kotama oko Željeznog Polja, jugozapadno od Zepča.⁷ Osim njih, komunikaciju su od Sarajeva prema Brodu obezbjeđivale njemačke snage u prolazu, postavljajući odgovarajuća pojačanja u svim važnijim uporištima na putu svoga povlačenja.

Osim ustaško-domobranskih i njemačkih snaga, u prostoru srednje Bosne djelovao je već pomenuti Srednjobosanski četnički korpus sa šest brigada i dvije brigade Bosanskokrajiškog četničkog korpusa.

Divizija je glavninom svojih snaga (dvije brigade) vršila uporno, svake noći, napade na komunikaciju Zepče—Brod, a danju sprečavala njenu opravku. Od samog početka mjeseca novembra na ovoj komunikaciji je pojačana aktivnost

⁴ Svi podaci o pokretima i akcijama jedinica 53. divizije uzeti su iz operacijskih izvještaja štabova 5. korpusa, 18. i 19. brigade za X 1944. i depeša štabova 5. korpusa i 53. divizije u periodu 20—30. X 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 15/2, k. 458, 31/5, k. 1421, 11/1, k. 1 423, 8/1—1 i 8/1—129, k. 461.

⁵ Operacijski izvještaj štabova 18. i 19. brigade za oktobar 1944. god.; Arhiva VII, dok. br. 41/5, k. 41/5, k. 1 421, i 11/1, k. 1 423.

⁶ Arhiva VII, dok. 33—3, k. 458, i 23—4, k. 461 A.

⁷ Arhiva VII, dok. br. 36/2, 36/2, k. 60, i 8/1—129. k.

461.

Prevoz boraca 18. brigade otvorenim vagonima industrijske pruge od Teslica za
s. Pribinić, u jesen 1944. godine

savezničke avijacije iz baza u Italiji, kao i avijacije Narodnooslobodilačke vojske s aerodroma Klenak kod Šapca.

U periodu od 1. do 10. novembra 1944. godine 14. i 18. brigada su uspješno izvele nekoliko akcija razaranja željezničke pruge i uništavanja objekata na njoj. Četvrtoga novembra 14. brigada je na pruži Doboj—Derventa digla u vazduh jedan teretni voz, a potom ga zauzela. Ubijen je 1 a zarobljen 1 pratilac. Zaplijenjeno je 15 bala (oko 600 metara) štofa raznih vrsta i 7 sanduka šećera. Vršeci ovu akciju, snage Brigade su stupile u borbeni kontakt i s grupom četnika Dobojske brigade kod sela Lupljanice. Tom prilikom ubijeno je više četnika, među kojima i jedan komandir čete. Nastavljajući akciju, Brigada je sljedeće noći izvršila ponovno rušenje pruge na istoj dionici. Razrušila je prugu u dužini od 200 m. U rejonu sela Lupljanice osiguranje pruge i puta vršile su ustaše, a zapadno od pruge i neposredno uz nju nalazili su se četnici. U sukobu s ustašama 1 četnicima Brigada je ubila 4, a ranila 6 protivničkih vojnika, bez sopstvenih gubitaka. Zaplijenila je 4 puške i 140 metaka. Vršeci intezivan pritisak na željezničku prugu i rušeci objekte na njoj, Brigada je najveći obim rušenja izvršila 7. novembra 1944. godine, u čast Oktobarske revolucije; toga dana je razrušila 9 km pruge i potpuno prekinula svaki saobraćaj na njoj. Napala je uporište i Željezničku stanicu Kotorsko. Usljed brze intervencije ustaša i domobrana — tenkovima iz Doboja, snage Brigade su se povukle; bile su bez gubitka. Ubijena su 3 a zarobljena 2 domobrana sa 2 puške. Sljedećeg dana, dijelovi Brigade su se sukobili s ustaškom milicijom na željezničkoj pruži Doboj — Teslić kod sela Ularice, kojom prilikom su ubile 1 a ranile 1 milicionara. Sljedećeg dana, tj. 10. novembra dijelovi 14. brigade su odbili ponovni ispad ustaša iz Doboja prema selu Ularićama i selu Alibegovićima, nanijevši im gubitke od 5 ubijenih i ranjenih ustaša, bez sopstvenih gubitaka.

Osamnaesta brigada je 2. novembra počela čistiti prostor od planine Careve gore, linijom sela Ilova—Rakovac—Lepenica—planina Motajica, sa ciljem da na njoj pronađe i uništi četnike. U daljem čišćenju terena Brigada se pomjerala linijom sela Kobaš—Smrtići—Jadovica—Palačkovci u pravcu sela Male Sočanice—Cerana i sela Lupljanice i tako 5. novembra izbila na željezničku prugu na dionici Lupljanica — Dažnica. Šestoga novembra, u 22.00 časa, sa tri bataljona izvršila je rušenje željezničke pruge u tom rejonu. Razrušila je 3 km željezničke pruge i razorila 2 željeznička mosta. Već sljedeće noći, Brigada je jednim bataljonom razrušila 5 km željezničke pruge između željezničkih stanica Lupljanice i Komarice. Sa dva bataljona koji su išli po četama linijom sela Crnča—Osinja—Sočanica—Cerani—Pojezina—Jelanjska uništavani su četnici. Tom prilikom ubijena su 4 četnika i zaplijenjene 3 puške, sa spremom. Tri bataljona 18. brigade nalazila su se 8. novembra 1944. godine u selima: Velika Sočanica, Mala Sočanica Cerani i Gornji Detlak. Posada od oko 250 ustaša iz sela Lupljanice izvršila je ispad prema položajima 2. bataljona Brigade. Poslije kraće borbe napadač je protjeran na polazne položaje. Devetoga novembra jedan bataljon 18. brigade postavio je zasjedu prema sektoru željezničke pruge u rejonu sela Dažnica, očekujući da će Željezničko-strazarska bojna 11. ustaškog zdruga pokušati da opravi razrušenu željezničku prugu. Međutim, iako je saobraćaj bio prekinut, Nijemci i ustaše nisu toga dana pokušavali da oprave prugu. U ovom međuvremenu 4. bataljon 18. brigade djelstvovao je izdvojeno i samostalno. On je, poslije pomjeranja Brigade na željezničku prugu, djelstvovao oko Prnjavora i uništavao manje grupe četnika, a 7. novembra osiguravao proslavu Oktobarske revolucije u Prnjavoru. Poslije toga, prebacio se na liniju sela Vijačani — Vršani, a odatle prema selima Kokori — Lađevci — Devetina, gdje je izvršio noćni prepad na manju grupu četnika. U daljem čišćenju terena, Bataljon je prispio 10. novembra i smjestio se u selo Potočane. U ovim pokretima i sukobima sa četnicima ubio je 2 četnika i zaplijenio 2 puške. Bataljon nije imao gubitaka.⁸

Avijacija Narodnooslobodilačke vojske, kao i avioni savezničke avijacije, vrlo je uspješno bombardovala komunikaciju Zenica — Brod i transporte koji su se tuda kretali. Avioni NOV su se upuštali i u okršaje sa njemačkim avionima. Tako su 3. novembra oborili njemački avion u planini Tisovcu kod Doboja. Pošto su četnici Dobojske četničke brigade bili bliži događaju nego jedinice 53. divizije, uspjeli su da se domognu osmorice njemačkih preživjelih pilota i četvorice po-

⁸ Operacijski izvještaj štabova 5. korpusa i 18. brigade za novembar 1944. g. ; Arhiva VII, dok. br. 6/16—3, k. 15; 41/5 k, 1421; depeše štabova 5. korpusa i 53. divizije br. 8/1—1 i 8/1—129, k. 461.

ginulih da im pomognu da se prebace do Doboja. Saveznički avioni, prilikom bombardovanja objekata u predgrađu Doboja Usori, pogodili su kompoziciju vagona punih SS-ovaca koji su razoružani i kao kažnjenici transportovani za Njemačku. Jedan dio njih je izginuo. Prilikom ovog avionskog napada bombardovana je i na više mjesta oštećena željeznička pruga Maglaj — Doboj. Prilikom napada na Doboj, 6. novembra, odbrana uporišta je oborila jedan avion Narodnooslobodilačke vojske, u kome su poginula oba pilota. Prema podacima Štaba 53. divizije, avijacija je u vremenu od 1. do 10. novembra uništila na pruži Zenica — Brod ukupno 15 željezničkih lokomotiva.

Osim bombardovanja, saveznički avioni su vršili i snabdijevanje jedinica 53. divizije manjom količinom odjeće i obuće, a djelimično i lakim oružjem i municijom. Mjesto za spuštanje materijala bilo je odranije uređeno u predgrađu Teslića. U toku nekoliko dana, početkom novembra, 46 savezničkih aviona učestvovalo je u prenošenju i spuštanju materijala, pomoću padobrana.⁹

Devetnaesta brigada je, po naređenju Štaba Divizije, početkom novembra napustila položaje na dijelu komunikacije Zepče — Maglaj i krenula na pravac selo Siprage — Kotor-Varoš. Čisteći teren od četnika, dva bataljona Brigade su se kretala linijom Teslić — sela Vlajići — Pribinić — Maslovare, a zatim ušla u selo Siprage, radi zaštite Bolnice, i u selo Gariće, radi zatvaranja i kontrole pravca od Kotor-Varoša. Druga dva bataljona su izvršila pokret sa Križa preko sela Vitkovaca — Ukrinice ka selu Cečavi. U daljem pokretu preko planine Gruvalj — planine Visoka glava — sela Snjegotine bataljoni su se tu razdvojili pa je jedan (3. bataljon) krenuo ka selu Dubravi i planini Kozijoj glavi, a drugi bataljon, preko planine Karača — planine Grabo vice — planine Lipi ja, stigao u selo Gariće. Po prispjeću ovog bataljona u selo Gariće, 1. bataljon, koji je amo stigao prije, izvršio je pokret na liniju sela Zivinice — Viševica, sa zadatkom da sa leđa napadne četnike koji su ugrožavali Banjalučki partizanski odred.

Prikupivši cjelokupne snage, 19. brigada je držala položaje prema Kotor-Varošu, i selu Sokolinama, postavljajući zasjede ustašama koji su pravili ispade i proganjajući četnike Vrbaske brigade. Devetoga novembra ustaše i ustaška milicija iz Kotor-Varoša, potpomognuta grupom četnika uz podršku 1 minobacača, napali su 1. bataljon 19. brigade na položajima u selu Zivinicama. Poslije jednočasovne borbe ustaše i četnici su razbijeni i protjerani na svoje polazne položaje, uz gubitke od 2 poginula i 3 ranjena vojnika. Odmah zatim 2. bataljon je raspoređen na liniju sela Vrbanjci — Večići, sa zadatkom da kontroliše i osigura taj prostor, koji su do tada držale i kontrolisale ustaše sa svojim patrolama.¹⁰

Pritisak na komunikaciju Zenica — Brod i dalje su vršile dvije brigade 53. divizije, glavninom svojih snaga. Četrnaesta brigada je, sa dva bataljona, napadala 12. novembra 1944. godine željezničku stanicu Kotorsko, koju su držali pripadnici 13. SS „Handžar“ divizije i ustaše 11. stajalećeg ustaškog zdruga. U vrlo oštroj borbi, uz 4 ranjena borca, Brigada je ubila 7 protivničkih vojnika. Uništila je 1 kamion i zaplijenila 16. pušaka.¹¹ Snage Brigade su, na komunikaciji Zepče — Doboj, svake noći izvodile akciju, a danju sprečavale opravku razrušene željezničke pruge i željezničkih i putnih mostova. Odbijajući ispad ustaša i ustaške milicije u jačini od četiri satnije iz Doboja, dijelovi 14. brigade su 16. novembra vodili sa njima vrlo uporne i žestoke borbe u rejonu sela Sivše. Protivnik je, pred veče, protjeran nazad u Doboj uz gubitke od 2 ubijena i 6 ranjenih vojnika. Brigada je imala 1 mrtvog borca.¹³

Osamnaesta brigada je prikupila sve svoje snage u prostoru sela Kalenderovci — Sočanica i obezbjeđivala pravac od Dervente prema Prnjavoru i napadala komunikaciju između sela Kotorskog i Dervente, uništavajući u svojoj pozadini četnike. Jedanaestoga novembra njen 3. bataljon se nalazio na liniji sela Velika Sočanica — Cer, gdje je dočekao, u zasjedi, kolonu od oko 400 SS-ovaca i ustaša, koja se kretala od Dervente prema Prnjavoru. Zbog premoći protivnika Bataljon se povukao. Naišavši na ostali dio snaga Brigade, protivnik je bio odbačen, uz osjetne gubitke. Slijedećeg dana 1. bataljon je vodio borbu sa četnicima Motajičke četničke brigade u selu Palačkovcima, kojom prilikom je ubio 3 četnika a ranio 6, među kojima i Ostoju Vinčića, brata komandanta Brigade, a 1 četnika zarobio. Istovremeno, 3. bataljon je razrušio željezničku prugu na ne-

* Depeše štabova 5. korpusa i 53. divizije od 1—10. X 1944. g Arhiva VII, dok. br. 8/1—1 i 8/1—129, k. 461.

⁹ Operacijski izvještaj Štaba 19. brigade za oktobar 1944. g. ; Arhiva VII, dok. br. 11/1, k. 1 423.

¹¹ Depeša Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 19/30 od 13. XI. 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

¹¹ Operacijski izvještaj Štaba 5. korpusa za novembar 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 6/16—3, k. 15.

Stab 19. brigade: komandant Miomir Lalović, politički komesar Pero Divjak,
zamjenik komandanta Mile Trkulja i komandant 1. bataljona Dragan Milašin.
novembar 1941. godine u selu Maslovarama

koliko mjesta između željezničkih stanica Dervente i Bišnje, a kod stanice (Jer je minirao. Pošto je mina bila neispravna, voz je prešao preko nje, pa su ga tada borci napali pušcanom i mitraljeskom vatrom, ali bez uspjeha. Izviđajući teren, borci Izviđačke čete 18. brigade uhvatili su 6 živih četnika sa komandiro m čete i zaplijenili 6 pušaka. Drugi bataljon 18. brigade dočekao je 14. novembra, u zasjedi kod sela Kalenderovaca, grupu od oko 400 SS-ovaca i kozaka koji su se od Dervente kretali prema Prnjavoru. Poslije kraće borbe protivnik je razbijen i protjeran nazad ka Derventi, ostavivši na bojištu svojih 11 mrtvih vojnika, od kojih su 2 bili oficiri a 4 podoficiri. Zaplijenjena su 2 puškomitraljeza, 1 srednji puškomitraljez „šarac“, 6 pušaka i 11 kompletnih vojničkih oprema. Bataljon je imao 6 lakše ranjenih boraca i 2 teže ranjena borca. Sljedeće noći 3. bataljon je između željezničkih stanica Dažnice i Komarice minirao željezničku prugu. Naišao je oklopni voz, pod koji mje eksplodirala mina, pa je uništeno 12 vagona. Nijemci su ubrzo intervenisali i Bataljon se morao povući. Jedan njegov borac je ranjen.

Između 15. i 17. novembra snage Brigade su držale iste položaje. Pročistile su teren u tom prostoru i razbile nekoliko manjih grupa četnika. Uхваćena su 3 četnika i 1 komandir četničke čete. Osamnaestoga novembra 1. bataljon je upućen pravcem sela Srdevići — Pečenegovci — Sitneši na desnu obalu rijeke Vrbasa u rejon planine Motajice, sa zadatkom pronalaženja i uništavanja četnika i sprečavanja njihovih veza sa Liječčanskim četničkim odredom. Ostala tri bataljona izbila su, s večera, na željezničku prugu između sela Komarice i sela Lupljanice, koju su minirali. Do svanuća voz nije naišao. Protivnik je bio sigurno obaviješten o zasjedi, jer je oko 8.00 časova toga jutra krenuo iz pravca sela Foče i sela Lupljanice prema položajima snaga 18. brigade. Dočekan je, razbijen i vraćen na polazne položaje. Njegovi gubici nisu poznati, a Brigada je imala 4 ranjena borca.

Noću, 20. novembra, četnici su izvršili napad na Komandu mjesta Derventa, koja se nalazila u selu Strpcima. U času napada u selu se nalazio vodnik voda 3. bataljona (poljskog) Joško Krčkovski, koji je ovamo stigao neposredno pred napad četnika da kao konačar svoga Bataljona pripremi prenočište za Bataljon. Krčkovski se uhvatio u koštac sa tri četnika, koji su upali u kuću u kojoj se on nalazio. U herojskoj borbi sa trojicom četnika uspio je da ubije jednoga od njih — komandira četničke čete, a da jednoga rani. Međutim, treći četnik mu je zadao devet udaraca nožem i usmrtio ga. Intervencijom tek prispje-log 3. bataljona četnici su protjerani iz sela.¹³

Devetnaesta brigada, dejstvovala je i dalje u prostoru Kotor-Varoš — selo Maslovare — selo Šiprage, protiv ustaša, ustaške milicije i četnika. Između 15. i 20. novembra preduzela je i izvršila čišćenje prostora između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje, izvodeći niz manjih akcija protiv četničkih grupa, na liniji selo Agino Selo — Bastasi, selo Cukovac — Javorani — Mehovci, sela Previle — Jasik, selo Radžići — planina Lipovac. U ovim pokretima ubijeno je 5 a zarobljeno 3 četnika i zaplijenjene 3 puške. Sa dostignutih tačaka, Brigada je zatvarala i kontrolisala pravce od Banjaluke i Kotor-Varoša, kao i komunikaciju Banja-luka — Kotor-Varoš. U međuvremenu, dva bataljona su manevrisala u prostoru selo Debeljaci — selo Vrbanja— selo Rebrovac. Devetnaestoga novembra 1. ba-taljon je upućen u selo Šiprage da preuzme zaštitu divizijske Bolnice. U svim ovim pokretima i akcijama Brigada nije imala gubitaka. Ubila je 1 ustašu i 5 četnika, a zaplijenila: 2 puške, 9 pari odijela, 12 pari cipela, arhivu četničke Komande sreza banjalučkog i ustaške Opštine iz sela Vrbanje, 1 pisaću mašinu i 1 tovarnog konja s opremom. Tada je povraćen i jedan dio arhive 12. brigade (slavonske) koje su se četnici bili domogli u šestoj njemačkoj ofanzivi.¹⁴

Partizanski odredi, u osloncu na snage Brigade, proganjali su i uništavali četnike i štitili sela od njihovih upada. Motajički partizanski odred je, 12. no-vembra, u sukobu sa jednom grupom četnika kod sela Srpcu, ubio 1 a ranio 4 četnika, zaplijenivši 1 pušku, 2 ručne bombe i 1 tovarnog konja s opremom. Banjalučki i Uzlo mački partizanski odred, zajedno sa 19. brigadom, razbili su četnike Banjalučke brigade (1. i 2. bataljon) na liniji Kotor-Varoš — selo Borci i ubili 3, a ranili 1 i zarobili 10 četnika, među kojima i 1 četnikog komandira. Za-plijenili su 9 pušaka, 2 pištolja, 60 metaka, 2 para odijela i 2 šinjela.¹⁵

¹³ Operacijski izvještaj Štaba 18. brigade za novembar 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 41/5, k. 1 421.

¹⁴ Operacijski izvještaj Štaba 19. brigade za novembar 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 11 '1, k. 1 423.

¹⁵ Operacijski izvještaj Štaba 5. korpusa za novembar 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 6/16—3, k. 15.

Aktivnost četnika svodila se usto da izviđaju pokrete 53. divizije i da se blagovremeno sklanjaju, obavještavajući o tim pokretima svoje gospodare u uporištima. Mora se priznati da su četnici u tome imali uspjeha, jer su pomoću svojih jataka otkrivali na vrijeme snagu, pravce pokreta, pa čak i jedinice u pokretu. Bježeći od otvorene borbe, četnici su pripucavali sa velikih daljina i tako upozoravali ostale grupe četnika da se sklone, ili posade garnizona i njihove predstraže da se pripreme za doček snaga 53. divizije. Brojno oslabljeni, goli i bosi, dobivali su moralnu podršku od svojih gospodara Nijemaca u vidu manjih količina municije. Međusobno su se tješili očekujući i obećavajući skori kraj i rješanje svoga bezizlanog položaja. Sve više seljaka je napuštalo svoje domove i sklanjalo se od četnika. Zbog toga su oni i zavodili mjere protiv domaćinstava u kojima nisu zaticali domaćina i ostale sposobne muškarce. Četnici su sprovodili naređenje Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu da uključe u četnički pokret i pripadnike ostalih narodnosti, a pogotovu Muslimane. Tako u pismu zamjenika komandanta Srednjobosanskog četničkog korpusa Nikole Forkape „komandantu zelenog kadra” Kurbegoviću stoji:

„Odmah po prijemu ovog naređenja uputite 25 boraca, koji će izvršiti organizaciju sela Mravića, Galjipovci i Lišnje. Među ovim borcima uputite sledeće: Kurjaka, Mehmeda, Ajru, Eljdu, Adema, Begića, Nezirevića i bricu zvanos „Kršo”.

Prednje naređenje izvršite hitno dok se vojska nalazi u donjim krajevima.

Traženi borci imaju se javiti opštini Slatina, a ovi će ih uputiti ovoj komandi.”¹⁶

Četnici nisu bili spremni da se bore otvoreno, na bojnopolju, pa su svoju borbu protiv Narodnooslobodilačkog pokreta i Narodnog fronta svodili na teror i učestala ubistva nekućinih seljaka. Sva njihova borba se svodila na primjenu raznih mjera da se ne dozvoli širenje narodnooslobodilačkog pokreta; očekivali su da će pomoću okupatora i Anglo-Amerikanaca preuzeti vlast. Njihove trojke i petorke, zvane „crna ruka”, ubile su niz vrijednih i poštenih domaćina širom srednje Bosne. Za takva zlodjela bili su pohvaljivani izvršioци.¹⁷ Za četnički pokret bilo je karakteristično da su se pojedinci međusobno optuživali u želji da se domognu položaja.

Dvadeset četvrtog novembra 1944. godine sastali su se u selu Rudanpi kod Doboja komandanti četničkih brigada: Ljubičke Ilija Malić, Dobojske Božo Petrović, Vučjačke Branko Kovačević i Tešanske Košta Jorgić. Na tom sastanku su priznali Drugi srednjobosanski četnički korpus, koji je formiran po naredbi Draže Mihajlovića od 16. oktobra 1944. godine, sa komandantom Sergijem Zivanovićem na čelu. Upućujući zapisnik s ovog sastanka komandantu zapadne Bosne Slavoljubu Vranješeviću, Zivanović je napomenuo: „Ovaj korpus će funkcionisati sve dotle dok Gospodin Ministar ne bude opozvao svoju naredbu.” Ovaj odlučni stav komandanta Drugog srednjobosanskog četničkog korpusa predstavljao je odgovor na smetnje i mjere komandanta Vranješevića i komandanta Srednjobosanskog četničkog korpusa Laže Tešanovića protiv formiranja i postojanja ovoga novog Korpusa, na istom terenu. Naime, trebalo je da ovaj Korpus djeluje u prostoru između rijeke Bosne i rijeke Ukrine, obuhvatajući srezove: derventske, dobojske i tešanske i manje dijelove prnjavorskog i tesličkog sreza. Na kraju, Vranješević i Tešanović su morali da popuste.

Pošto je u prostoru gdje se nalazio Drugi srednjobosanski četnički korpus djelovala glavina snaga 53. divizije, vršeći akcije na komunikaciju Zenica — Derвента, to su se snage ovoga četničkog korpusa oslanjale čvrsto na njemačko-ustaške garnizone u dolini rijeke Bosne.

Komandant njemačke Grupe armija „E” generalpukovnik Ler je pravilno procijenio da će jači napad četnika na oslobođeno područje srednje Bosne olakšati izvlačenje njegovih snaga dolinom rijeke Bosne od Sarajeva prema Brodu. Zato je njegov obavještajni oficir na pregovorima sa predstavnikom Draže Mihajlovića, između ostalih zahtjeva, postavio i pitanje pojačanog dejstva četnika u srednjoj Bosni. Draža Mihajlović je naredio komandantu zapadne Bosne da koncentriše sve snage i prodre duboko u oslobođeno područje srednje Bosne. Komandant zapadne Bosne Slavoljub Vranješević koncentrisao je dvije brigade Bosanskokrajškog četničkog korpusa i snage Prvog srednjobosanskog četničkog korpusa. Od tih snaga formirao je Operativnu grupu pod komandom kapetana

¹⁶ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 336.

¹⁷ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 558/1.

Martinovića sa zadatkom da 24. novembra napadne područje okoline Prnjavora sve do planine Motajice i prema Banjaluci. Ciljevi napada su bili bolnice, komande mjesta, narodni odbori. Četnici, zabavljeni pljačkom u bogatijem dijelu srednje Bosne, zaboravili su na glavni zadatak; o tome je pisao kapetan Martinović komandantu Prvog srednjobosanskog četničkog korpusa: „Druga kraiška brigada nije krenula u borbu već je opljačkala s. Kadinjanje i Jaruzane i došla u Slatinu.” Pa iako nisu izvršili zadatak, oni su zbog nasilja i pljačke naroda privukli snage 53. divizije i olakšali situaciju Nijemaca.

U borbama jedinica 53. divizije na komunikaciji Zenica — Brod sadejstvovala je saveznička avijacija i avijacija Narodnooslobodilačke vojske svojim intenzivnim bombardovanjima najvažnijih saobraćajnih čvorova. Ona je po zahtjevu Štaba 53. divizije i Štaba 5. korpusa nanosila velike gubitke protivniku. Dvadesetog novembra, pored željezničke pruge, saveznički avioni su bombardovali i gradove: Bosanski Brod, Maglaj i Doboj. U Maglaju se nalazio 574. njemački bataljon za osiguranje transporta. U Doboju je tučen željeznički most, kao i most na putu preko rijeke Bosne. Tom prilikom je poginulo 76 osoba, 35 ranjeno. Oštećena je stanica i više teretnih i putničkih vagona. Dvadeset drugoga novembra, 6 lovačkih aviona izvršilo je napad na sela Kotorsko, Johovac i Rudanku, koja su se nalazila na komunikaciji i oštetilo 3 lokomotive. Isti avioni su bombardovali željeznički most na rijeci Usori i porušili 50 m željezničke pruge. Sljedećeg dana nekoliko formacija bombardera i lovaca napalo je Doboj i Željezničku stanicu Usora, bacivši na njih 120 bombi. Oštećena je polovina zgrada u Doboju, 19 kuća je do temelja srušeno, oštećeno je i uništeno više putničkih i teretnih vagona, a računa se da je bilo i preko 100 mrtvih lica.¹⁸

Na željezničkoj pruzi između Zenice i Broda uništeno je 8 lokomotiva. Prilikom bombardovanja Maglaja bombe su bacane na most preko rijeke Bosne, ali on nije pogođen. Tu je razoreno 500 m željezničke pruge. Ubijena su 3 a ranjeno više Nijemaca. Bataljon Nijemaca koji je pošao u pomoć svojim snagama u Busovači zadržan je kod Zepča i Begovog Hana zbog porušenih mostova. Na Brod je izbačeno 19 bombi i pogođena željeznička stanica, ložionica i radionica, ustaški stan i željeznički most prema Doboju.¹⁹

Dvadeset drugoga novembra avioni Narodnooslobodilačke vojske bombardovali su na željezničkoj pruzi Doboj — Derventa dva transportna voza, kojima su se prebacivali Nijemci iz Grupe armija „E”. Obje lokomotive su uništene i saobraćaj je obustavljen. Istoga dana nekoliko savezničkih aviona je tuklo mitraljeskom vatrom Zenicu i jednu željezničku kompoziciju na Stanici Vrace. Kompozicija je oštećena. Bombardovanje je tog dana nastavljeno. U ponovnom bombardovanju Zenice razrušen je željeznički most na rijeci Bosni. Nastavljajući bombardovanje, saveznički avioni su tukli Doboj između 9 i 11 časova, bacivši na njega veću količinu bombi. Tom prilikom porušena su oba mosta na rijeci Bosni prema Tuzli, centar grada, vojni logori i željeznička stanica sa svim staničnim uređajima. Bombardovana je i željeznička stanica Usora, pa su uništena i dva oklopna voza.

Štab Divizije je neprekidno radio na njenom organizacijskom i formacijskom jačanju kako bi bila što sposobnija za predstojeće borbe. Tako je krajem oktobra preduzeo sljedeće mjere: u 19. brigadi ponovo je formiran 4. bataljon sastavljen od dijelova ostala tri bataljona Brigade i Vlašičkog partizanskog odreda, kao i Čete pratećih oruđa.²⁰

Pri Štabu Divizije formirana je Inženjerska četa. Štabovi svih brigada i odreda uputili su u ovu četvu po 10 svojih zanatlija (kovači, tesari, stolari, bravari i dr.), jer se vodilo računa o tome da i u brigadama ostane potreban broj zanatlija, a Komanda Prnjavorskog područja — cjelokupno ljudstvo svoje Pionirske čete, koje mu je ranije stavio na raspoloženje Štab Divizije. U zamjenu za ovo ljudstvo, Štab Motajičkog partizanskog odreda uputio je Komandi Prnjavorskog područja 20 svojih boraca.²¹

Na osnovi direktive Štaba 5. korpusa da se partizanski odredi smanje na minimum a da se povećavaju brigade, Štab 53. divizije naredio je Štabu Motajičkog partizanskog odreda da uputi svoju 2. četvu u sastav 18. brigade. Posebno

¹⁸ Arhiva VII, dok. br. 7/2, k. 458, i 34/14 — 2, k. 149 c.

¹¹ Depesa Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 50/87 i Ratni izvještaj Štaba 5. korpusa za 20, 21, 22. i 23. XI. 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461, i 7/2, k. 458.

²⁰ Naredbom br. 19 Štaba 53. divizije od 20. X 1944. godine za komandanta Bataljona postavljen je Slavko Zrnić, dotadašnji komandant 3. bataljona 18. brigade, za političkog komesara Svetozar Sepa, dotadašnji komesar čete u 18. brigadi i za zamjenika komandanta Bataljona Ljuban Lazić, dotadašnji komandir čete u 12. brigadi; Arhiv VII, dok. br. 30/1 k. 1 418.

²¹ Naredenje Štaba Divizije pov. br. 56 od 23. X 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 26/B, k. 1421.

je zahtijevano od Štaba Odreda da Ceta ne smije biti okrnjena i da mora ući u sastav Brigade u svom punom sastavu i sa svim vojno-političkim rukovodiocima.²²

Organizaciji i ustrojstvu sanitetske službe poklonjena je posebna pažnja. Stab 53. divizije je prenio svim svojim jedinicama Naređenje Vrhovnog štaba, primljeno putem Štaba 5. korpusa, o ustanovljavanju stalnih nosilaca ranjenika i ustrojstvu sanitetske službe. Prema ovom Naređenju, svaki vod je morao imati dva stalna nosioca ranjenika sa 1 nosilima, a pri Štabu svakog bataljona morala su biti 4 stalna nosioca sa 2 nosilima. Pri Štabu svake brigade, odnosno odreda, osnovan je sanitetski vod koji je brojao 20—30 bolničara, sa 6 nosila. Pri Štabu 53. divizije formirana je Sanitetska četa i održan kurs za nosioce ranjenika.²³

Formirana je i Vojna muzika, s duvačkim instrumentima. Pošto je Divizija u septembarskoj akciji na Doboj i Derventu zaplijenila potrebne instrumente i zarobila izvjestan broj muzičara, zatražena je popuna Muzike muzičarima iz svih jedinica. Muzika je ušla u sastav Kulturno-prosvjetne ekipe Divizije.²⁴

Organizovana je i Veterinarska služba Divizije.²⁵ Stab Divizije je ponovo zahtijevao od svih jedinica Divizije da u ophođenju njihovih ekonomskih organa sa komandama područja i mjesta, kao i sa narodnim odborima, moraju da obezbijede poštovanje određenih propisa. Ukazano je da njihovi međusobni odnosi treba, u svakom pogledu, da budu drugarski, susretljivi i da se zasnivaju na međusobnoj ispomoći. Ovaj zahtjev postavljen je zbog nepravilnih postupaka u međusobnim odnosima i poslovnim kontaktima ekonomskih organa (intendantura) operativnih jedinica, s jedne, i komandi područja i narodnih odbora, sa druge strane.²⁶

Pretrpjevši teške gubitke na dijelu komunikacije Žepče — Derventa, Nijemci su naredili četničkom komandantu zapadne Bosne da pređe u napad na partizane na teritoriji srednje Bosne kako bi time olakšao položaj Nijemaca.

U Štabu Divizije i u štabovima brigada i odreda izvršene su znatne kadrovske promjene.²⁷

Početkom novembra 1944. godine brojno stanje i naoružanje 53. divizije bilo je: boraca, podoficira i oficira 4 900, topova 8, bacača 24, pušaka 2 982, puškomitraljeza 188, teških mitraljeza 21, automata (strojnica) 219, pištolja 377, ručnih bombi 1 321, topovskih granata 128, mina za bacače 245, pušanih metaka 175 324, metaka za automate 15 330, putničkih automobila 4, motocikla 11, bicikla 6, jahaćih konja 100, tovarnih konja 517, teglećih konja 40, kola 38, eksploziva 239 i naboja i nagaznih mina 35 komada.²⁸

Velik broj boračkog sastava Divizije je u neprekidnim borbama i pokretima, većinom po brdovitom, pošumljenom i blatnjavom zemljištu, vrlo brzo derao odjeću i obuću. Stab Divizije je u novembru obavijestio Stab 5. korpusa da je 60% boraca golo i boso i da strahuje od višestrukih posljedica takvog stanja. Osim toga, na teritoriji srednje Bosne bilo je, sredinom novembra 1944. godine, 326 ranjenih i bolesnih boraca, od čega 249 lakših i 77 težih bolesnika. Stab 5. korpusa je naredio 23. novembra Štabu 53. divizije da odmah uputi karavan od 100 konja s oficirom i potrebnom pratnjom radi prijema traženog materijala.

²² Naređenje pov. br. 55 od 23. X 1944. g.; Arhiva VII, dok. k. 1 421.
²³ Naređenje pov. br. 69. od 30. X 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 11/3, k. 1 423.
²⁴ Naređenje pov. br. 68. od 30. X 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 29/5, k. 1 421.
²⁵ Za veterinarskog referenta Divizije postavljen je dr Božidar Fuks, za upravnika Veterinarske ambulante Ferdo Aleksić, za referenta veterinarstva u Artiljerijskoj grupi Ervin Gold i za upravnika Veterinarske ambulante u Artiljerijskoj grupi dr Nikša Kljunak.
— Naredba br. 20 od 27. X 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 31/3, k. 1418.
²⁶ Naređenje pov. br. 65 od 28. X 1944. — Arhiv VII, dok. br. 8/3, k. 1 425.
²⁷ Za zamjenika komandanta 53. divizije postavljen je potpukovnik Milan Bosnić, dotadašnji komandant 7. brigade (Bosnić nije uopšte stupio na ovu dužnost prim, autora), umjesto Ranka Sipke, koji je povučen 18. oktobra i postavljen za zamjenika komandanta 4. divizije. Za načelnika Štaba 53. divizije postavljen je major Stevo Samardžija, dotadašnji komandant snji komandant 7. brigade (Bosnić nije uopšte stupio na ovu dužnost prim, autora), umjesto 14. brigade, a za komandanta 14. brigade postavljen je Stevo Kovačević, dotadašnji zamjenik komandanta 3. brigade; Naredba br. 107 Štaba 5. korpusa od 29. X 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 33/1, k. 1418.
U prvoj polovini mjeseca novembra u jedinicama Divizije izvršena su sljedeća postavljenja i premještanja; za komandanta 1. bataljona 18. brigade postavljen je poručnik Nikola Radulović, dotadašnji komandant Motajičkog partizanskog odreda; za komandanta Motajičkog partizanskog odreda postavljen je zastavnik Luka Mandić, dotadašnji zamjenik komandanta Motajičkog odreda; za komandanta Bataljona pri Štabu Divizije postavljen je Gojko Baškot, dotadašnji komandir Prateće čete Divizije; za komandanta Bataljona pri Prnjavorskom području postavljen je poručnik Mihajlo Moravac, dotadašnji komandant Bataljona pri Štabu Divizije, a za njegovog zamjenika Jovan Curić, dotadašnji zamjenik komandanta Bataljona pri Intendanturi Divizije. — Naredba br. 22. Štaba 53. divizije od 8. 11. 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 36/1, k. 1 418.
¹⁸ Arhiva VII, dok. br. 36—7, k. 458 A.

Preporučeno je da se karavan usputno iskoristi za prenos žitarica i benzina iz srednje Bosne u Bosansku krajinu. Sljedećeg dana Sanitet Korpusa je, depešom, zatražio od Štaba 53. divizije da uputi 15 tovarnih konja za sanitetski materijal, u Jajce.

Obuka i školovanje kadrova su zauzimali sve vidnije mjesto u opštim nastojanjima da se Divizija organizaciono sredi i kadrovski učvrsti. Štab Divizije je formirao treći po redu kurs za pješadijske vojne starješine — vodne oficire i komandire četa, u trajanju od 30 dana. Po vrlo oštrim kriterijumima, na kurs su odabirani najbolji. Četrnaesta brigada je uputila 8, 18. brigada 7, 19. brigada 6, Uzlomački partizanski odred 4, Motajički partizanski odred 5, Banjalučko i Pmjavorsko područje po 3.²⁹

Štab Divizije je, imajući u vidu širinu predstojećih operacija svojih jedinica, kao i teren oko komunikacije Zenica — Brod, na kojoj su one izvodile, ocijenio da će izviđačka služba, u pitanju prikupljanja podataka o njemačkim i kvislinškim snagama, biti važan faktor za pravilno i pravovremeno donošenje operativnih odluka Štaba Divizije i štabova brigada. U vezi sa tim Štab Divizije je preduzeo mjere da se izviđačke jedinice Divizije i brigada povećaju tako da svako izviđačko odjeljenje broji po 10 boraca naoružanih po jednim puško-mitraljezom i sa 5 automata, a ostali puškama.³⁰

Izvršena je reorganizacija divizijske artiljerije, a njena nova organizacija je prilagođena zahtjevima tadašnjeg stepena razvoja Divizije i njenih operativnih zadataka. Artiljerijska grupa Divizije preformirana je u Artiljerijski divizion, sastavljen od dvije baterije sa po dva i jedne baterije sa jednim brdskim topom. Štab Divizionu sačinjavali su: komandant-kapetan Mirko Kukavica, politički komesar Boško Drljača, zamjenik komandanta inž. Karlo Franke, pomoćnik političkog komesara Divizionu Franjo Biljan, referent Divizionu Đuro Dekić i intendant Divizionu Dragutin Jović.³¹

Četnici su bili sve ogorčeniji jer su sve više gubili oslonac u narodu. Oni su zbog toga nastojali da na strahu održe odgovarajuće odnose naroda prema sebi. Njihovi prijeki sudovi su pojačali aktivnost i povećali broj procesa na kojima su sudili svakom, i najmanje osumnjičenom, seljaku za saradnju sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske. Tako je prijeki vojni sud Vrbaske četničke brigade, 3. novembra 1944. godine, osudio na smrt seljake Dušana Čivčiju i Trivuna Popovića iz s. Agino Selo i odmah strijeljao „zbog saradnje sa partizanima..”³² Drugu vrstu kazni — novčane globe četnici su primjenjivali na širem planu, prema svim osumnjičenim licima, a naročito onim seljacima koji su se sklanjali ispred četničkog terora iako nisu stupali u redove NOP-a. Jedna od mjera četničke borbe protiv narodnooslobodilačkog pokreta sastojala se u ograničavanju kretanja određenih kategorija stanovništva, svuda gdje su se četnici bavili. Licima koja su imala nekoga svoga u partizanima bilo je zabranjeno svako kretanje. U selima u kojima svi boravili partizani, po ovoj zabrani, mogla su da se kreću samo lica koja su radila za četnike.³³ Takvih lica — četničkih saradnika je bilo. Oni su poticali iz redova rodbine i rođaka. Djelovali su pritajeno, ali uspješno. Zato su četnici bili obaviješteni o svim zbivanjima u selu. Spiskovi osumnjičenih lica za saradnju sa partizanima, a pogotovu spiskovi partizanskih saradnika i simpatizera, sastavljala su upravo takva lica. Tu nije bilo grešaka, pa se nije dešavalo da od četnika strada neki četnički simpatizer, jer takav nije dospijevao na spiskove osumnjičenih. Pljačka je bila nerazdvojni dio četničke aktivnosti. U novembru 1944. godine, u više navrata, pljačkana su sela Stara i Nova Dubrava, koja su bila nastanjena pretežno stanovnicima ukrajinske narodnosti. Iz ponovnog izvještaja četničkog saradnika Mihajla Đivunjeka iz sela Nove Dubrave komandantu Srednjobosanskog četničkog korpusa Lazi Tešanoviću vidi se da su četnici u prvoj polovini mjeseca novembra izvršili deset većih pljački mirnog ukrajinskog stanovništva.³⁴

Divizija je u vremenu od 20. oktobra do 25. novembra 1944. godine izvršila vrlo uspješno zadatak Štaba 5. korpusa. Glavne snage Divizije neprekidno su djelstvovale na komunikaciji Sarajevo — Brod i prisilile njemačku komandu Jugostoka da stalno pojačava uporišta i garnizone duž komunikacije. Upravo, znatna pojačanja koja su Nijemci uputili na dio komunikacije Zepče — Doboj

²⁹ Naređenje pov. br. 80 od 5. XI 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 34/5, k. 1421.

³⁰ Arhiva VII, dok. br. 26/1—3, k. 458A.

³¹ Naredba br. 28 Štaba 53. divizije od 27. XI 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 48/1, k. 1418.

³² Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 477.

³³ Naredba br. 48 komandanta Motajičke četničke brigade od 15. XI 1944. godine; Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 509.

³⁴ Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 199 i 12 206.

pokazuju da je taj dio komunikacije dejstvom jedinica 53. divizije bio ozbiljno ugrožen.

Nijemci nisu imali dovoljno snaga da zaštite taj dio komunikacije. Zbog toga su se komandant njemačke Grupe armija „E” i vrhovni komandant četnika Draža Mihajlović dogovorili da koncentrisane snage četnika izvrše napad na nezaštićeni narod oslobođene teritorije srednje Bosne. Jedinice 53. divizije su morale jačim snagama da intervenišu, razbiju i protjeraju te koncentrisane jače snage četnika. Svakako da je zbog toga oslabio napad u dolini rijeke Bosne, ali samo privremeno.

U ovom periodu Divizija je počela borbu na dva fronta. Jedan je, po naređenju Štaba Korpusa, bio u dolini rijeke Bosne, a drugi sa snagama četničke kontrarevolucije na prostranom oslobođenom području srednje Bosne. Nijedna divizija

5. korpusa nije imala tako teške i komplikovane zadatke. Jer, sa vojničkog gledišta, najteže je voditi borbu u okruženju ili na dva fronta. A 53. diviziji je sticajem okolnosti nametnuta borba na dva fronta i ona je tu borbu uspješno vodila do pobjedonosnog završetka rata. Utoliko je veći udio i značaj ove Divizije u oružanoj borbi naroda Jugoslavije.

Divizija je u navedenom vremenskom periodu rješavala uspješno probleme svog organizacijskog i formacijskog razvijanja. Taj proces se nije mogao zaustaviti jer je to bio proces opšteg razvoja NOV Jugoslavije.

Ovako pripremljena i ojačana, 53. divizija je borbom dočekala prve jedinice njemačke Grupe armija „E” u povlačenju, decembra 1944. godine.

Gluvonijemi borac 18. brigade Zdravko Bundalo

GLAVA V

BORBE DIVIZIJE PROTIV NJEMAČKE GRUPE ARMIJA „E” KRAJEM 1944. GODINE

Polovinom novembra 1944. godine prispjeli su prvi dijelovi jedinica njemačke Grupe armija „E” u Sarajevo. Grupa armija „E” dobila je, 23. novembra, zadatak od komandanta Jugoistoka da, zajedno sa snagama tzv. Nezavisne Države Hrvatske, uporno i trajno drži prostor sjeverozapadno od linije: rijeka Drina, Kalinovik ka Mostaru i da jednovremeno iz svoga sastava uputi 117. lovačku diviziju, kao i pukovske dijelove 1. planinske (iz Užica) i 118. lovačke divizije (iz Mostara) u sastav 2. tenkovske armije, a 5. brdski SS korpus i sve vazduhoplovne i mornaričke jedinice u Njemačku. Tada je Grupa armija „E” preuzela ranije prostore 5. SS korpusa, Kiblerove (Kübler) korpusne grupe (Vukovar) i 15. planinskog armijskog korpusa (Bihać).¹

Tokom novembra 1944. godine snage 5. bosanskog korpusa (4, 10. i 53. divizija) zadržale su inicijativu u svojim rukama, sa težištem dještva na komunikacije u dolini rijeke Neretve i rijeke Bosne. Zbog njihovih svakodnevnih akcija, saobraćaj na putovima, naročito u dolini rijeke Bosne, pored pooštrenih mjera za osiguranje, bio je sve do 25. novembra češće prekidan i otežavan razaranjem objekata na njima, a na željezničkoj pruzi Mostar — Sarajevo — Brod, usljed stalnih rušenja željezničke pruge, mostova i drugih postrojenja vrlo nesiguran i u svakodnevnim zasto- jima i prekidima. Ovaj saobraćaj je bio potpuno obustavljen na većim relacijama 7. i 28. novembra između Zenice i Doboja.

Do 25. novembra njemačko-kvislinške snage su vršile povremeno ispade iz svojih uporišta na komunikacijama prema slobodnim teritorijama u težnji da odbace snage 4, 10. i 53. divizije i da obezbijede nesmetani saobraćaj. U prostoru koji je držala 53. divizija ispadi su vršeni iz sela Lupljanice, Doboja i Maglaja. Ovi ispadi su imali za cilj da obezbijede povlačenje, dolinom rijeke Bosne, prvih jedinica Grupe armija „E” i Štaba 5. SS brdskog korpusa sa prištapskim dijelovima, iz pravca Sarajeva prema Brodu. Radi što veće sigurnosti i bržeg povlačenja Nijemci su duž komunikacije Sarajevo — Brod pojačali postojeća i organizovali nova uporišta.

Stab 5. korpusa je raspolagao podacima o namjerama i planu povlačenja njemačke Grupe armija „E” pa je, 28. novembra 1944. godine, naredio štabovima 4, 10. i 53. divizije:²

1. da sve jedinice na određenim sektorima dejstva, dobro pripremljenim zasjedama i snažnim kombinovanim napadima, uništavaju njemačke snage u pro- laz, da im sprečavaju probijanje i onemoguće izvlačenje;

2. da se sva rukovodstva i rukovodioci, od štabova divizija do desetara, lično angažuju na organizovanju akcija uništavanja komunikacije i žive njemačke sile;

3. da šire zasjede ne moraju biti kratke po dejstvu, već da se, ukoliko je kolona jača, angažovanjem rezervnih i susjednih jedinica na bokovima i leđima napadnute kolone i u datoj situaciji, prihvati i produži borba do punog uništenja kolone;

4. da se organizuje kontrola komunikacije i povezivanje jedinica tako da se one na položaju blagovremeno pripreme i da napad počne u najodsudnijem času;

¹ Izjava generala Lera; Arhiva VII, dok. br. 1/la, k. 70.

² Naredenje str. pov. br. 1112; Arhiva VII, dok. br. 30/1—3, k. 458A.

5. da svi štabovi, a naročito štabovi brigada, drže jedinice pod kontrolom, majući uvijek pun pregled situacije, tako da blagovremeno mogu koordinirati snage, upotrijebiti svoje jedinice i u datom momentu preći u snažan opšti napad i uriš; na ovaj način trebalo je da i komande dođu do izražaja.

Izvršavajući ovo Naređenje, Štab 53. divizije je rasporedio 14. brigadu na položaje zapadno od komunikacije, na odsjeku Zenica—Maglaj, a 18. brigadu na >dsjeku Doboj—Derventa, obje sa zadatkom da djelstvuju na komunikaciji, prven- itveno na željezničkoj pruzi, u cilju potpunog paralizovanja saobraćaja.

1. Prethodne borbe Divizije na dijelu komunikacije Zepče—Brod i u području srednje Bosne

Divizija je, po naređenju Štaba 5. korpusa djelstvovala na dijelu komuni- kacije Zepče—Doboj—Derventa—Brod. Prije nailaska jedinica njemačke Grupe ar- nija „E” iz Sarajeva, Štab 53. divizije je odlučio da borbama protiv Nijemaca i istaša u dolini rijeke Bosne i borbom protiv četnika na području srednje Bosne itvori povoljnije uslove za borbu sa kolonama njemačke Grupe armija „E” koje iailaze.

Četrnaesta brigada je 27. novembra 1944. godine napala grupu Nijemaca i istaša u selu Novi Šeher i zarobila 2 Nijemca i 1 ustašu s oružjem, 150 metaka opremom. Brigada nije imala gubitaka. Sljedećeg dana, pretresajući i čisteći pro- ;tor oko sela Novi Šeher, ubila je 6 a zarobila 15 milicionara i 3 ustaše. Treći ba- ;aljon 14. brigade vodio je toga dana borbu sa snagama koje su osiguravale prugu la liniji Visoko—Raduna—Karaula—Tupalovac pred Žepčem, a jedan bataljon je ieljstvovao na željezničkoj pruzi kod Maglaja. Dvadeset devetog novembra snage .4. brigade su dočekale motorizovanu kolonu Nijemaca, koja se kretala iz Zepča ka vlaglaju. Poslije tročasovne borbe Nijemci su zaustavljeni i odbačeni nazad ka Zepču. istovremeno, napadnuta je jedna kolona ustaša kod sela Kojića i sela Stražbenice, co ja je imala zadatak da obezbijedi probijanje njemačke kolone ka Maglaju. U ovim >orbama ubijeno je 5 Nijemaca i ustaša. Poginula su 2 borca Brigade. Brigada e zaplijenila: 2 automata, 4 puške, 5 000 metaka, 10 komada čebadi, 5 pari odijela, i pari cipela, 4 para čizama, 3 šinjela. Uništena su 2 kamiona. Istoga dana snage 3rigade, iznenadnim napadom, likvidirale su uporište na Radinoj Luci, koje je lržala ustaška milicija. Ubijeno je 5, a zarobljeno 17 milicionara. Zaplijenjeno je .7 pušaka, 3 000 metaka, 15 šinjela i 10 pari cipela.

Jača motorizovana kolona njemačke pješadije krenula je 30. novembra iz Savidovića prema Maglaju. Nju je dočekao 2. bataljon 14. brigade i poslije peto- :asovne borbe prisilio da se vrati na polazne položaje. Nijemci su pretrpjeli znatne 'ubitke. Osam mrtvih su ostavili na mjestu borbe. Zarobljeno je 11 vojnika žestra- ■bojne, a zaplijenjeno 25 pušaka i 2 automata. Spaljena su 2 kamiona.³ Istovre- neno, snage 14. brigade su napale Željezničku stanicu Bradici, odakle je posada)ružala žestok otpor. Stanična zgrada je zapaljena i u njoj je izgorio izvjestan >roj protivničkih vojnika. Iste noći porušen je 1 most na željezničkoj pruzi Zavi- lovići—Maglaj, dužine 10 metara, i razorena pruga na više mjesta. U borbi kod željezničke stanice Bradici poginuli su komandant 2. bataljona Milan Mlinarić i : borca. Izgubljen je 1 puškomitraljez.⁴

Osamnaesta brigada je, 26. novembra, izvršila pokret prema komunikaciji 3oboj—Derventa i sa dva bataljona zauzela položaje na odsjeku selo Rudan- ca — selo Johovac. Ta dva bataljona su na ovom odsjeku, 27. novembra, razorila :eljezničku prugu u dužini od 5 km i porušila na njoj dva mosta. Saobraćaj na oj dionici bio je prekinut nekoliko dana. Nastavljajući akciju na komunikaciji Doboj—Derventa, Brigada je noću između 28. i 29. novembra porušila dva željez- lička mosta kod sela Lupljanice i kod sela Kladara.⁵

Cjelokupne snage 18. brigade počele su, 2. decembra, da se pomjeraju prav- em sela Glogovac—Dragalovci—Popovići. U daljem pokretu čisteći teren od čet- lika na širem frontu, Brigada je preko sela Popovića, gdje je naišla na četnike razbila ih, pročistila teren do sela Cečave i sela Stare Dubrave. Četvrtog decem- >ra Brigada je nastavljajući pokrete i čišćenje terena stigla i smjestila se u sela

³ Depesa Štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 59/82 i br. 66/92 i Opera- ijski izvještaj Štaba 5. korpusa za novembar 1944. god.; Arhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461, 6/15, k. 15.

⁴ Depesa štaba 53. divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 68/23 od 2. XII 1944. god.; \rhiva VII, dok. br. 8/1—129, k. 461.

⁵ Operacijski izvještaj štaba 18. brigade za novembar 1944. god.; Arhiva VII, dok. br. 1/5, k. 1421.

Liplje, Kovačeviće i Pribinić. Od 5. do 9. decembra Brigada se zadržala u tom prostoru. Njezin 2. bataljon je, 7. decembra, preuzeo zaštitu Centralne divizijske bolnice u selu Šipragama. Od 11. do 20. decembra Brigada je postepeno širila svoje snage pomjerajući se prema sjeveru obuhvatajući sela Snjegotinu, Spasojeviće, Dubravu, Kamenicu i dalje prema Branešcima, Brežićanima, Jošavki i Čelin-cu. Treći bataljon je, 12. decembra, izbio u selo Devetinu. U toku 17. decembra, tri bataljona Brigade su stigla na komunikaciju selo Klačnice—Prnjavor. Osamnaestoga decembra 3. i 4. bataljon napali su četnike 3. brigade Bosanskokrajškog četničkog Korpusa u selu Slatina Ilidža i selu Gornja Slatina. U toj borbi ubijeno je i ranjeno oko 40 četnika. Zaplijenjena su: 3 puškomitraljeza, 25 pušaka, 1 automa, 2 pištolja, 12 ručnih bombi, 1 dvogled, 2 tovarna konja, 3 čebeta i arhiva Brigade. Treći bataljon 18. Brigade nastavio je i sutradan proganjanje četnika. Njegova jedna četa se spustila na desnu obalu rijeke Vrbasa u predjelu sela Blaško Veliko i sukobila se sa četnicima „Crnovrškog” bataljona Banjalučke četničke brigade. Tom prilikom poginuo je 1 borac 3. bataljona. Noću između 19. i 20. decembra jedna udarna grupa 3. bataljona (čete koja je vodila borbu sa četnicima u selu Blaško Veliko) približila se mostu na rijeci Vrbasu kod sela Klačnica i otvorila vatru na četnike i na posadu koja se branila iz bunkera sa lijeve obale rijeke Vrbasa. Dvadesetoga decembra 3. bataljon je držao položaje u selu Dovićima i selu Cardačanima, na komunikaciji selo Klačnice — Prnjavor. Četnici „Crnovrškog” bataljona su izvršili ispad od „Table” kod sela Klačnica prema snagama Bataljona, pripucavajući sa velikog rastojanja. U protivnapadu snage 3. bataljona su bez velikih naprezanja protjerale četnike nazad, pod okrilje posade u selu Klačnicama⁶

Stalna i neprekidna aktivnost jedinica 53. divizije izazvala je kod četnika demoralizaciju i nesigurnost. Tako se komandant Motajičke četničke brigade Vlado Vinčić žali komandantu 1. srednjobosanskog četničkog korpusa Lazi Tešanoviću da se na sektoru njegove brigade stalno nalazi jedan bataljon 19. brigade i Motajički partizanski odred. On se žalio da je njegova Brigada ugrožena i da stalno vodi borbu protiv partizana. U Izvještaju doslovno stoji:

„Dana 10 XII pokušali smo da likvidiramo Motajički odred ali nismo uspjeli. Prema Vašem naređenju od 4. decembra pokušavali smo prvo razbiti motajički odred, koji se stalno nalazi u Srpcu i Sitnešima pa da onda predemo na Lijeve (Lijeve Polje — prim, autora), ali nijesmo mogli. Isto tako hrane ovde ima mnogo, a mi nemamo snage da je sprovedemo do Vas. Komunisti hranu koriste.”⁷

Istovremeno sa pojačanom aktivnošću Divizije na komunikaciji Zepče—Doboj—Derвента—Brod 19. brigada i partizanski odredi su proganjali četnike uništavajući manje grupe, koje su vršljale po terenu srednje Bosne i upadale na slobodnu teritoriju, terorišući partizanske porodice i ubijajući pojedine simpatizere NOP-a. U periodu od 21. do 25. novembra 19 brigada je djelствовала u prostoru između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje i zajedno sa 13. brigadom 39. divizije, koja se tu nalazila privremeno, čistila teren od četnika Vrbaske četničke brigade 1. srednjobosanskog četničkog korpusa. Dvadeset petoga novembra 4. bataljon 19. brigade je dočeka kolonu od 150 ustaša, koja je, potpomognuta sa 2 teška bacača, izvršila ispad iz Kotor-Varoša. Poslije dvočasovne borbe ustaše su razbijene i protjerane. Nema podataka o gubicima ni na jednoj strani u sukobu.

Štab 53. divizije, u želji da pojača aktivnost svojih snaga protiv četnika i da iskoristi vremenske nepogode i otežane uslove četničkog manevrisanja, zamolio je Štab 5. korpusa da odobri upotrebu 19. brigade za borbu protiv četnika sjeverno od masiva planina Borja — planina Uzlomac. Uvažavajući značaj pojačane aktivnosti protiv četnika, Štab 5. korpusa je odgovorio, depešom, da slijedi Naređenje za kombinovane akcije 39. i 53. divizije protiv četnika, u koju svrhu je formirana i Operativna grupa. Poslije dva dana, Štab 5. korpusa je obavijestio Štab 53. divizije da 13. brigada 39. divizije, jedna brigada 53. divizije, Banjalučki i Uzlomački partizanski odred sačinjavaju Operativnu grupu za likvidaciju četnika u prostoru srednje Bosne. Grupa je dobila zadatak da neprekidno djelstvuje do potpunog uništenja četnika. U Štab Grupe su određeni: za komandanta potpukovnik Milan Zorić, za zamjenika komandanta major Stevo Samardžija, načelnik

* Operacijski izvještaj Štaba 18. brigade za decembar 1944. god.; Arhiva VII, dok. br. 5/6, k. 1421.

¹ Izvještaj od 12. XII 1944. g.; Arhiva VII, dok. BiH br. V 12 567.

Štaba 53. divizije. Dvadeset devetog novembra Stab 53. divizije je u Operativnu grupu odredio svoju 18. brigadu.⁹

Ova Operativna grupa nije došla do izražaja, pa je već 15. decembra rasformirana.

Zatvaranje i kontrolu pravca od Kotor-Varoša, preuzeli su: 13. brigada, Banjalučki i Uzlomački partizanski odred. Tada je u Kotor-Varošu bilo oko 700 ustaša, ustaške milicije i žandarma, sa 2 topa, 4 teška mitraljeza, 22 puškomitraljeza a ostalo s puškama. Polovina je bila raspoređena u centru grada, a druga polovina u uporištima spoljne odbrane: Križ, Pobrđe, Sokoline, Gradina i Jakotina. U Kotor-Varošu, u bivšem Sokolskom domu, kao i u kući pravoslavnog sveštenika, nalazio se Stab Vrbaske četničke brigade sa komandantom Mirkom Džombićem na čelu, sa svim prištapskim jedinicama. Ova Brigada je s ustašama održavala vrlo prisne veze, pa su joj ustaše dozvolile da smjesti svoj Štab i dijelove Brigade u sam grad.⁹

Poslije upornih borbi jedinica 53. divizije na odsjeku Zepče—Doboj njemačka Komanda Grupe armija „E” je naredila da se taj dio komunikacije dobro utvrdi mnogobrojnim uporištima i jakim snagama. Njemačko-ustaške snage u to vrijeme bile su brojno raspoređene po uporištima ovako:

— Rudanku su držali Nijemci u jačini od 40 vojnika, naoružanih sa 5 puškomitraljeza i odgovarajućim brojem pušaka;

— Foča je bila zaposjednuta od strane 80 milicionara naoružanih puškama i sa 4 puškomitraljeza;

— Johovac su bila zaposjela 34 Nijemca, 60 ustaša i 70 milicionara; njihovo ukupno naoružanje je bilo: 3 flaka, 14 puškomitraljeza a ostali s puškama; uporište je bilo dobro utvrđeno;

— Kotorsko su držali samo Nijemci; bilo ih je oko 400, naoružanih puškama, s 35 puškomitraljeza i 4 minobacača; ovo uporište je bilo jako utvrđeno i vrlo uporno branjeno;

— Komaricu je zaposjedalo 80 Nijemaca, naoružanih puškama i sa 8 puškomitraljeza; uporište je bilo utvrđeno bunkerima, rovovima i bodljikavom žicom;

— Cer je držalo 190 ustaša i 70 milicionara s ukupnim naoružanjem od

3 minobacača, 12 puškomitraljeza, 4 teška mitraljeza, a ostali s puškama; i ovo uporište je bilo jako utvrđeno i uporno branjeno;

— Dažnicu je držalo 80 Nijemaca, naoružanih puškama i sa 8 puškomitraljeza;

— Lupljanicu je zaposjedalo 190 Nijemaca, 180 ustaša i 85 milicionara; bili su naoružani puškama, sa 28 puškomitraljeza, 5flakova (protivavionski mitraljez)

i2 topa. Ovo uporište je bilo utvrđeno bunkerima i rovovima koji su ispred sebe imali sistem prepreka od bodljikave žice i minsko polje;

— Kamen je držalo 80 ustaša, naoružanih puškama i sa 7 puškomitraljeza;

— Vrhove je bilo zaposjelo 60 ustaša, naoružanih puškama i sa 4 puškomitraljeza;

— U Bišnji je bilo 80 ustaša, naoružanih puškama i sa 8 puškomitraljeza; Debela Obala je imala 40 ustaških milicionara sa puškama i 4 puškomitraljeza;

— Derventu je bilo zaposjelo 900 Nijemaca, 700 kozaka i 980 ustaša; ukupno njihovo naoružanje je iznosilo: 19 topova razmještenih duž spoljne i unutrašnje linije odbrane, 17 minobacača, 180 puškomitraljeza; ostalo naoružanje se sastojalo od automata i pušaka; spoljna uporišta su bila Hepting i Bijelo Brdo, koji su bili jako utvrđeni bunkerima i rovovima; na Bijelom Brdu su bila isturena i bočna obezbjeđenja komunikacije Derventa—Dubočac, kojom su se povlačili Nijemci i prebacivali skelom preko rijeke Save u selu Dubočcu;

— Doboj: prema podacima 2. zbornog domobranskog područja od 8. decembra 1944. godine, u Doboju su se krajem novembra, poslije reorganizacije ustaško-domobranskih snaga, nalazili: Stožer 15. hrvatske divizije, Stožer 16. pješačkog zdruga (ranije 6. posadni zdrug) sa 2. bojnom, 2. bojna 11. ustaškog stajaćeg zdruga, jedna (vjerovatno 14, primj. autora) željezničko-transportna i 2. bojna novoformiranog 16. ustaškog zdruga; osim njih, u Doboju se nalazio i 811. njemački bataljon za osiguranje i Stab njemačkog Nastavnog bataljona; svim snagama u rejonu Doboja komandovao je njemački štab.¹⁰

Brojno stanje i naoružanje vojnika u uporištima na komunikaciji Doboj—Derventa odnosilo se samo na stalnu posadu. Uporišta su bila svakodnevno pojačavana jedinicama za osiguranje njemačkih trupa u prolazu.

• Depeša Štaba divizije primljena u Štabu 5. korpusa pod br. 52/42 i depeša Štaba 5. korpusa Diviziji br. 39/151 te Operacijski izvještaj Štaba 19. brigade za XI 1944; Arhiva VII, br. 8/1—1 i 8/1—129, k. 461, i 11/11, k. 1 423.

* Izvještaj Štaba 19. brigade od 28. XI 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 14/3, k. 1 423.

2. *Borbe sa prvim kolonama njemačke Grupe armija „E”*

Njemačke snage iz sastava Grupe armija „E” počele su od 25. novembra 1944. godine da stižu neprekidno s istoka, jugoistoka i juga (Višegrada, Goražda i Mostara) u rejon Sarajeva. Odmah su kretale dalje prema sjeveru, komunikacijom Sarajevo—Zenica—Doboj—Derventa—Brod. Njemačke snage koje su se od Višegrada probijale ka Sarajevu uspjele su bez velikih teškoća da se za samo dva dana probiju do Zenice i odmah produže dalje ka Doboju. Njihov dalji pokret je ometan i znatno usporen, ali nije mogao biti spriječen. Nijemci su, da bi obezbijedili saobraćaj na ovoj komunikaciji, pojačavali usputne garnizone i uspostavljali nova uporišta, zadržavajući uvijek u njima veći broj tenkova, a u željezničkim stanicama i oklopne vozove. Zadatak ovako uspostavljenih uporišta je bio da u momentima napada jedinica 53. divizije odmah intervenišu na ugroženim mjestima. Osim toga, rijeka Bosna je na više mjesta presijecala komunikaciju, pa se ona nalazila mjestimično na lijevoj, a mjestimično na desnoj obali rijeke. To je stvaralo teškoće oko postavljanja jedinica na položaje i obuhvatanja njemačkih kolona, koje su se probijale prema sjeveru. Zato su snage 53. divizije bile raspoređene zapadno od komunikacije i dještvovala na nju bočno, na cijeloj dužini od Zepča do Broda.

Pokreti njemačkih motorizovanih kolona, kao i transportnih vozova, vršeni su, uglavnom danju, a u izuzetnim slučajevima i noću. Noćno osiguranje željezničke pruge i puta između uporišta posade su vršile patrolama od 20 vojnika, koje su se stalno kretale na svojoj relaciji i bile međusobno povezane na cijeloj dužini linije osiguranja između Doboja i Dervente. Najslabije tačke osiguranja nalazile su se između željezničkih stanica Kamen i Vrhovi i Komarica—Dažnica. Ti su prostori bili najpristupačniji za snage 53. divizije, jer je tu teren povoljan za napad i povlačenje.¹¹

Četrnaesta brigada, nalazeći se zapadno od komunikacije Zepče—Maglaj—Doboj, izvršila je sa svojih položaja, 1. decembra, prepad na njemačku kolonu koja je brojala oko 150 vojnika i kretala se od Maglaja prema Doboju. Prepad je izvršen kod sela Ravna. U toj borbi Brigada je imala 1 poginulog borca, a ubila je 1 i ranila 2 Nijemca, zaplijenivši 1 pušku, 500 metaka i 1 jahaćeg konja s opremom. Sutradan, snage Brigade su izvršile napad na ustašku miliciju u selu Ravni, rastjerale je i bez sopstvenih gubitaka zaplijenile 1 puškomitraljez „šarac”, 2 puške i 100 metaka.

Istoga dana Brigada je na putu Zepče—Maglaj dočekala, napala i razbila njemačku motorizovanu kolonu. U borbi koja je trajala cijeli dan protivnik je odbačen nazad u Zepče, pretrpjevši gubitke od oko 25 ubijenih i ranjenih njemačkih vojnika. Među ubijenim bio je i 1 pukovnik. Tom prilikom Brigada je zaplijenila: 1 top, koji je odmah uništen jer se nije mogao izvući sa komunikacije, 4 puškomitraljeza, 1 automat, 11 pušaka, 1 motocikl, 7100 metaka, i sanduk sanitetskog materijala, 8 šinjela, 14 pari čizama i drugu spremu. Uništila je 6 kamiona, 1 putnički automobil i 2 motocikla. Međutim, dijelovi Brigade koji su se sukobili sa njemačkom motorizovanom kolonom od oko 350 vozila, u visini Zavidovića, bili su odbačeni sa puta Zepče—Maglaj. U borbi je poginuo 1 a ranjena su 3 borca, među kojima je bio i zamjenik komandanta 4. bataljona Milan Ećim. Trećega decembra snage Brigade su dočekale novu njemačku kolonu sa oko 50 tenkova, oklopnih kola i kamiona, koja se kretala iz Zenice ka Zepču. Njen pokret je bio zaustavljen i zapaljena su 3 kamiona, koja su odmah izgorjela. Istovremeno, drugi dijelovi 14. brigade odbili su ispad ustaša i ustaške milicije iz Doboja prema selu Sivši. Tom prilikom zarobljen je 1 ustaša sa puškom i 500 metaka.

Stab 53. divizije obavijestio je 4. decembra, Stab 5. korpusa da se u Zepču nalazi 500 njemačkih vojnika i 300 žandara, 250 ustaša i 110 domobrana, koji pripadaju 16. željezničko-transportnoj bojni. Njihovo naoružanje je bilo: 1 haubica, 3 teška bacača, 15 teških mitraljeza, 30 puškomitraljeza, 30 automata. Grad je bio dobro fortifikacijski utvrđen betonskim bunkerima i bodljikavom žicom. Služio je kao prihvatnica za njemačke snage koje se povlače. Posada uporišta Zepče vršila je česte ispade i sukobljavala se sa snagama 14. brigade, koje su tu držale položaje. Vodeći svakodnevne uporne i žestoke borbe, Brigada je istrošila municiju, pa je Stab Divizije tražio od Štaba Korpusa da se, naročito za ovu Brigadu, nabavi od saveznika što više municije za jugoslovenski karabin.

Njemačka motorizovana kolona od 150 vozila, koju je 14. Brigada pratila i sa kojom se borila od 1. decembra, stigla je 4. decembra u selo Šije kod Doboja. gdje se zaustavila jer nije mogla da pređe rijeku Usoru zbog porušenog mosta. Nijemci su pristupili opravci mosta, a dijelovi 14. brigade su ih u tome ometali. Stab Divizije je ocijenio da je nastupio povoljan momenat za napad na ovu ko-

Ionu i njeno uništenje pomoću avijacije pa je zamolio Stab Korpusa da se bombarduje ovo selo. Međutim, bombardovanje ove kolone u selu Sije nije izvršeno.

Snage 14. brigade su, iznenadnim napadom, zauzele 6. decembra Željezničku stanicu Doline na pruzi Zavidovići—Maglaj. Bez sopstvenih gubitaka, zapalile su stanična postrojenja, ubile 1 a zarobile 11 vojnika žestra-bojne. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 8 pušaka, 1 automat, 250 metaka, 4 ručne bombe. Na tom dijelu razrušena je željeznička pruga u dužini od 1 600 metara. Tada je napadnuta grupa ustaša i milicionara koji su osiguravali prugu. Ubijen je 1 ustaša i zaplijenjena 1 pušaka. Nastavljajući napade na komunikaciju, Brigada je 7. decembra, između Maglaja i Doboja, postavila zasjedu jednoj motorizovanoj njemačkoj koloni i tom prilikom ubila 5 Nijemaca. Narednog dana dočekala je novu motorizovanu kolonu, koja je pokušala da se probije od Maglaja ka Doboju. Poslije kraće borbe Nijemci su zaustavljeni, a potom prisiljeni na uzmicanje prema Maglaju. Tada je ubijeno više Nijemaca, među kojima su bili i 1 pukovnik, 1 major i 1 poručnik. Jedan borac Brigade je poginuo. Zaplijenjen je: 1 automat, 1 puška i 3 pištolja. Istoga dana grupa ustaša i milicionara izvršila je ispad iz sela Sivše prema selu Jelahu u' namjeri da odbaci dijelove 14. brigade i omogući nesmetanu opravku mosta na rijeci Bosni u selu Usori, kao i prolazak njemačkih kolona. Napadač je dočekan, razbijen i protjeran nazad uz gubitke od 1 ubijenog i 2 ranjena vojnika.

Desetog decembra snage 14. brigade izvršile su opštu akciju razaranja puta između Maglaja i Doboja. U toj akciji je razrušeno 6 mostova i prekopan put na tri mjesta. Narednog dana Brigada je izvršila napad na Vinište stanicu, na željezničkoj pruzi Zepče—Zavidovići. Otpor posade koju su sačinjavale ustaše bio je uporan i žestok pa se stanični uređaji nisu mogli osvojiti. Ubijena su 2 a ranjena 3 ustaše i zaplijenjene 2 puške. Jedan borac Brigade je poginuo a 4 su ranjena. Prije povlačenja razrušeno je 200 metara željezničke pruge.¹²

Sinhronizujući napade, 14. i 19. brigada su svaka na svom sektoru vršile pritisak i istovremen napad na komunikaciju. Time su jedna drugoj omogućavale da izvrše planirane zadatke.

Devetnaesta brigada, sa svoja tri bataljona (2. bataljon je ostao u zaštiti Centralne divizijske bolnice), pomjerala se iz prostora između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje u prostor sjeverno od komunikacije selo Jelah—Prnjavor. U pokretu linijom selo Maslovare — planina Borje — selo Klupe — selo Cečava bataljoni su, 2. decembra, prispjeli u selo Dragalovce — selo Stanare — selo Hleb (Tedin Han). Usput su naišli na četničke grupice, koje su rastjerali, ubili 2 četnika i zaplijenili 1 pušku, kao i 2 tovarna konja. U daljem pomjeranju prema komunikaciji Doboj—Derventa Brigada je pročistila teren od četnika, koji su, u međuvremenu, od momenta napuštanja tog prostora od strane 18. brigade, postali nešto aktivniji. Pošto je izbila u pojas komunikacije, Brigada je 5. decembra snagama 3. bataljona i Minerskim vodom Tehničke čete izvršila akciju na željezničku prugu u rejonu Željezničke stanice Bišnja. 4. bataljonom izvršen je napad na dionicu željezničke pruge Dažnica—Ljupljanica i na četničke grupe oko sela Cera. Pristup pruzi bio je vrlo težak, jer su Nijemci isturili duž pruge i u selu Ceru jaka bočna osiguranja. Iz napada na ova bočna osiguranja komunikacije Brigada je morala da se povuče pod dejstvom jake vatre pješackog i automatskog oružja protivnika. Ipak, 4. bataljon, koji je vodio ovu borbu, ubio je 3 četnika, 2 Nijemca, od kojih je jedan bio poručnik, i 2 željezničara. Jedan borac Bataljona je poginuo. Zaplijenjene su 4 puške.

U periodu od 6. do 10. decembra Brigada je vršila pritisak na komunikaciju Doboj—Derventa, ugrožavajući povremeno kretanje njemačkih kolona. Noću između 8. i 9. decembra Brigada je razorila 1 km željezničke pruge između željezničkih stanica Dažnice i Ljupljanice. Tom prilikom ubila je 4 četnika i nekoliko Nijemaca. Vremenske prilike su bile vrlo nepogodne, a između komunikacije i snaga Brigade djelstvovala su grupe četnika i njihovih saradnika, koji su bili vrlo aktivni u obavještavanju Nijemaca i ustaša o svim pokretima jedinica Brigade. Zbog toga je Brigada imala više uspjeha u razbijanju i uništavanju četničkih grupa u svojoj pozadini nego na samoj pruzi. Pročišćeni su prostori sela Osinje, Drijen, Detlak, Ilova, Štivor, Sibovska, Jadovica, Rastuša, Križ i Radnja. U sukobima sa četnicima u selima Rastuši, Smrtićima i selu Sitnešima 9. i 10. de-

¹⁰ Arhiva VII, dok. br. 39/2 k. 60.

¹¹ Izvještaj Obavještajnog centra 19. brigade od 9. decembra 1944. god.; Arhiva VII, dok. br. 15/3, k. 1 423.

¹² Operacijski izvještaj Štaba 5. korpusa za decembar 1944. godine i depeše Štaba 53. divizije primljene u Štabu 5. korpusa pod br. 69/78, 72/55, 74/69, 75/26, 78/88, 83/56 i 95/45 u toku decembra 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 7/1—2, k. 21, i 8/1—129, k. 461.

-cembra zarobljena su 2 a ranjeno je 5 četnika. Zaplijenjena je 1 puška, 4 tovarna konja, 1 šatorsko krilo i 50 metaka.¹³

Devetog decembra 1944. godine Nijemci su iz pravca Zenice i Busovače jačim snagama prešli u napad na Travnik. Ova njihova akcija imala je za cilj da odbaci glavninu snaga 5. korpusa od komunikacije koja im je služila za povlačenje prema sjeveru.

Pedeset treća divizija dobila je zadatak da vrši stalno i snažno pritisak na komunikaciju duž linije Zepče—Doboj—Derventa radi usporavanja saobraćaja na njoj i dovlačenja materijala i namirnica njemačkim snagama koje su nastupale prema Travniku.¹⁴

Četvrta divizija je povelala upornu i žestoku borbu protiv ovih njemačkih snaga. Njoj je pomogla i saveznička avijacija, koja je sa 11 aviona, 11. decembra, bombardovala most na rijeci Bosni sjeverozapadno od Zenice. Most je samo lakše oštećen, pa je Nijemcima ubrzo ponovo služio za prebacivanje trupa.¹⁵ Jedince 4 ustaše. Sutradan, u ponovnom napadu na ista uporišta, Brigada nije uspjela pusa, koji je izvodio ovaj napad, zapisano je, 12. decembra, u Ratnom dnevniku br. 3 Komande Grupe armija „E” sledeće:

„Pri ogorčenom neprijateljskom otporu i osetljivim sopstvenim gubicima, nastavljena je operacija čišćenja u pozadinskoj oblasti u rejonu Busovača—Zenica—Travnik.”¹⁶

a u drugoj izjavi stoji da su napadi dijelova 5. SS brdskog korpusa, koji su se nalazili kod Zenice, zajedno sa četiri bataljona kozaka, koji su prispjeli maršem preko Prijepolja, zaustavljeni i da je time postignuto samo nepotpuno rasterećenje kod Lašve i Zenice.¹⁷

Snage 53. divizije su pojačale pritisak na komunikaciju, a u prilaznim prostorima ka komunikaciji povećale aktivnost protiv četnika.

Devetnaesta brigada je napala, 11. decembra, spoljna uporišta Doboja, sela Alibegovce i Sivšu. U borbi koja je trajala deset časova ubijena su 3 a ranjeno 4 ustaše. Sutradan, u ponovnom napadu na ista uporišta, Brigada nije uspjela da ih likvidira. Ubijena su 2 a ranjena 2 ustaše. Zaplijenjeno je: 3 600 metaka, 6 mina za bacače, 1 brdski kuhinjski kazan i 3 čebeta. S ostalim snagama Brigada je vršila pritisak na željezničku prugu Doboj—Derventa. Noću između 12. i 13. decembra 1. bataljon 19. brigade razrušio je jedan most dug 10 metara na željezničkoj pruzi između Dažnice i Lipijanice. Tom prilikom predala su se 2 vojnika 1. kozačke divizije. Istovremeno, 2. bataljon je izvršio pokret pravcem selo Križ — selo Omanjska u cilju razbijanja i uništavanja ustaša u tom prostoru. Druga dva bataljona su dještovala protiv četnika zapadno od komunikacije Doboj—Derventa, u selima Miškovci—Kalenderovci. Četrnaestoga decembra 19. brigada je kod željezničke stanice Dažnice minirala prugu, a u rejonu sela Brdana razrušila 100 m željezničke pruge i počupala 8 telefonskih stubova između željezničkih stanica Vrhovi i Bišnja. U ovim akcijama ubijeno je 5 vojnika 1. kozačke divizije. Zaplijenjeno je 5 pušaka. Brigada nije imala gubitaka. Slijedećeg dana 4. bataljon je držao položaje na liniji Debela Obala—Brđani—most na potoku Bišnja i sve do 10.00 časova ometao vojnike žestra-bojne da oprave željezničku prugu.

Istovremeno, 14. brigada je napala, 15. decembra, jednu njemačku motorizovanu kolonu na putu Maglaj—Doboj. Brigada je nanijela Nijemcima osjetne gubitke, a njena 4 borca su ranjena. Uništila je 3 kamiona sa ratnim materijalom, a 3 oštetila. Istoga dana, odbijajući ustaše i milicionare iz sela Sivše prema Jelahu, Brigada je ubila 2 a ranila 3 milicionara. Jedan borac Brigade je poginuo a 1 je ranjen. Šesnaestoga decembra, na putu Zepče—Maglaj, dijelovi 14. brigade su napali njemačku motorizovanu kolonu. Ubijena su 4 njemačka vojnika, a zaplijenjene su: 4 puške, 4 pištolja, 18 000 metaka, 20 ručnih bombi, 50 ranaca, 50 pari rublja, sve u kamionu koji je potom uništen.

Nijemci su organizovali razbijanje blokade pruge, pa su svojim manjim snagama, s ustašama i kozacima u jačini od oko 500 vojnika, krenuli u pet kolona prema položajima 19. brigade. U kratkoj, ali žestokoj borbi napadač je odbačen, ali su se povukle i snage Brigade na nove položaje, na liniju groblje — selo Br-

¹³ Operacijski izvještaj štaba 19. brigade za decembar 1944. god.; Arhiva VII, dok. br. 14/1 i 15/1, k. 1 423.

¹⁴ Depeša Štaba 5. korpusa br. 78/279 od 10. XII 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 8/1—1, k. 461.

¹⁵ Arhiva VII, dok. br. 11/2, k. 458.

¹⁶ Arhiva VII, dok. film br. 191, dok. br.488—491.

¹⁷ Arhiva VII, dok. br. 1/la, k. 70.

Dio Štaba 14. brigade, s lijeva na desno: politički komesar Milan Kalinić, komandant Stevo Kovačević i zamjenik komandanta brigade Momir Lalović, jesen 1944. godine

dani — selo Hepting. Protivnik je izvršio nov napad, ali je i tada bio odbijen i protjeran na polazne položaje. U ovoj borbi 4. bataljon 19. brigade nije imao gubitaka. Prema podacima Štaba 19. brigade, ubijeno je 12 a ranjena su 2 protivnička vojnika. Zaplijenjene su: 3 puške, 3 opasača sa municijom, 5 čebadi, 3 para odijela, 3 para cipela i 1 čezme.

Sesnaestoga decembra 2. bataljon 19. brigade izvršio je pokret pravcem sela Veliki Prnjavor—Spletena Lipa — selo Mišići i na dionici između željezničkih stanica Čifčije i Rudanka razrušio 400 m željezničke pruge i jedan most dužine 10 metara. U napadu 3. bataljona 19. brigade na četničku grupu u selu Gornji Smrtići ubijena su 3 a ranjena 2 četnika, od kojih je 1 kasnije umro. Bataljon je imao 1 teže ranjenog borca, koji je podlegao ranama u bolnici.

Dijelovi 14. brigade su, 17. decembra, napali njemačku motorizovanu kolonu na putu Magloj—Doboj i tom prilikom ubili više Nijemaca, među kojima i jednog oficira. Jedan broj njemačkih vojnika je natjeran u rijeku Bosnu, gdje se utopio. Brigada je imala 5 poginulih i 7 ranjenih boraca. U ovom napadu uništena su

3 kamiona sa ratnim materijalom. Sutradan, dijelovi Brigade su dočekali u zasedi i napali njemačku motorizovanu kolonu, koja se probijala putom od Maglaja ka Doboju. Tom prilikom ubijeno je 6 njemačkih vojnika, a zarobljena su 2. Zaplijenjene su 3 puške, 1 teški bacač, 1 puškomitraljez, 1 pištolj i 3 konja natovarena municijom, 25 mina za bacače, 4.000 metaka, 1 raketni pištolj i jedno postolje za mali bacač.

Noću između 17. i 18. decembra 1. bataljon 19. brigade držao je zasedu na putu između sela Cerana i sela Foče, ali te noći nije bilo pokreta njemačkih kolona. Četvrti bataljon iste brigade razrušio je željezničku prugu u dužini od 300 metara između sela Dažnice i sela Lupljanice. Drugi bataljon 19. brigade, koji je držao zasedu na pruzi između Doboja i sela Johovca, dočekao je, 18. decembra, dijelove Željezničko-transportne bojne, koji su bili naoružani sa 3 teška bacača i

2 flaka i potpomognuti po jednim oklopnim vozom iz svakog pravca. Iako je protivnik tukao jakom vatrom, ne štedeći municiju, Bataljon je uspio da ga zaustavi i da se blagovremeno povuče. Tom prilikom su ubijena 2 a ranjena 3 protivnička vojnika, a Bataljon je prošao bez sopstvenih gubitaka. Ometanje opravke pruge i podizanja mostova, mada je bilo uspješno, nije moglo da se obezbijedi kao trajna mjera ometanja saobraćaja. Noću između 18 i 19. decembra 19. brigada je ponovo porušila, na pruzi Doboj—Derventa, 700 m željezničke pruge i jedan most i time prekinula saobraćaj na tome dijelu pruge. Posade na pruzi nisu mogle da spriječe rušenje, jer se ono, uglavnom, vršilo noću, a danju je ometana opravka.

Devetnaestoga decembra dijelovi 14. brigade su napali jednu manju njemačku motorizovanu kolonu koja se kretala od Zepča ka Maglaju. Poslije kraće borbe kolona je zaustavljena i odbačena nazad u Zepče. Bez sopstvenih gubitaka, Brigada je ubila 5 njemačkih vojnika. Tom prilikom su zaplijenjene 2 puške,

1 putnički automobil i 1 motocikl. Već sutradan napadnuta je nova motorizovana njemačka kolona kod sela Karaule, između Zepča i Maglaja, i tom prilikom uništena su 4 kamiona i zaplijenjen 1 putnički automobil. Snage Brigade su ubile

6. njemačkih vojnika, a same su imale 4 ranjena borca. Istoga dana dočekana je kod sela Medakova i napadnuta kolona od oko 300 ustaša, koja je pokušala prodor ka Tešnju. Ustaše su zaustavljene i odbačene nazad uz gubitke od 2 ubijena i 4 ranjena vojnika. Četiri borca Brigade su ranjena. Zaplijenjena je 1 puška.¹⁸

Držeći stalno položaje duž komunikacije Doboj—Derventa, ove brigade su svake noći vršile akcije na nju, a danju sprečavale opravku objekata. Istovremeno, brigade su vršile svakodnevno pretrese prostora u svom zaleđu i uništavale manje četničke grupe, koje su se tuda krile i iz zasjeda pripucavale na patrole ili na organe narodne vlasti. Devetnaestoga decembra 19. brigada je napadala manjim svojim dijelovima grupu četnika kod sela Kalenderovaca. Tom prilikom ubijena su 2 četnika i 1 ustaša. Zaplijenjene su 2 puške. Poginuo je 1 borac Brigade. Devetnaestoga decembra noću 19. brigada je 1. bataljonom izvršila pokret iz sela Velike Sočanice u selo Donju Lupljanicu i napala Željezničku stanicu Kamen. Zauzeta je stanica i njeni objekti uništeni, a ubijeno 10 ustaša koji su pripadali posadi stanice. Miniran je i uništen jedan voz koji se tu nalazio, zajedno sa lokomotivom. Razrušeno je 200 m željezničke pruge. Drugi bataljon je, istovremeno, razrušio 1 400 m željezničke pruge između sela Čifčija i sela Rudanke i ponovo porušio most kod sela Čifčija dugačak 10 m i visok 5 m. Jedan dio Bataljona, sa Minerskim odjeljenjem Tehničke čete Brigade, razorio je željezničku prugu između željezničkih postaja Dažnice i Počivaljke u dužini od 100 metara i postavio nagazne mine na tom dijelu

¹⁸ Operacijski izvještaj Štaba 5. korpusa za decembar 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 7/1—20, k. 21.

pruge. Iste noći 4. bataljon 19. brigade je izvršio akciju na prugu između sela Vrhova i sela Bišnje i razrušilo 200 m željezničke pruge, 2 skretnice i jedan most.¹⁹

U posljednjoj trećini mjeseca decembra 1944. godine dvije brigade (14. i 19) djestvovala su isključivo na komunikaciji Zepče—Derventa, a 18. brigada protiv četnika u trouglu sela Klašnice — selo Srbac — Prnjavor. Pridodata 13. krajiška brigada djelovala je protiv četnika i ustaša u prostoru između rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje, a između nje i 18. brigade — Banjalučki i Uzlomački partizanski odred. Motajički partizanski odred, u osloncu na snage 18. brigade, kontrolisao je prostor oko planine Motajice i osiguravao pravac Brod — Derventa.

Opšta vojna situacija Grupe armija „E” i stanje jedinica koje su koncem decembra 1944. godine stigle u rejon Sarajeva karakteristična je po tome što je u tome periodu u prostoru Sarajeva bila u punom toku akcija prihvatanja i preformiranja kolona koje su tuda prolazile. Mornarički i vazduhoplovni dijelovi su bili izdvojeni i formirani u zasebne jedinice, a manje njihove grupe konačno uvrštene u sastav ostalih jedinica. Prema izjavi generala Lera, jedinice su morale gladne, nenaspavane i vašljive da produže marš, mada su u Sarajevu djelimično bile snabdjevene obućom i odjećom. Ove jedinice su, od povlačenja iz Grčke, prvi put u Sarajevu imale odmor dvije noći, u nezagrijanim prostorijama. U vremenu od 24. do 26. decembra 1944. godine kroz Sarajevo su prošle i nastavile pokret prema Brodu jedinice 41. tvrđavske divizije.²⁰

Četrnaesta brigada je 22. decembra, na putu Zepče—Doboj napala dvije njemačke motorizovane kolone. Tom prilikom ubijena su 2 njemačka vojnika, zaplijenjena 1 puška i 1 pištolj, a uništen 1 i oštećen 1 kamion, dok je Brigada bila bez sopstvenih gubitaka. Sljedećeg dana dijelovi Brigade su odbili ispad manje grupe ustaša iz Zepča prema selu Novi Seher i bez sopstvenih gubitaka ubili i ranili 6 ustaša. Istovremeno, drugi dijelovi 14. brigade napali su kod sela Sija, na putu Maglaj—Doboj, dvije njemačke motorizovane kolone. Izvjestan broj njemačkih vojnika je natjeran u rijeku Bosnu, gdje je u talasima hladne i nabujale rijeke našao smrt. Jedan borac je ranjen. Zaplijenjeno je 1 200 metaka i 1 postolje za teški mitraljez.

Snage 19. brigade su vršile kontrolu kretanja njemačkih snaga na dionici komunikacije između Doboja i Dervente. Dvadeset drugoga decembra 1. bataljon je izvršio akciju na željezničku prugu između sela Vrhova i sela Bišnje, kao i na Željezničku stanicu Bišnja. Tom prilikom ubijeno je 4 a ranjeno 5 ustaša. Zaplijenjen je 1 teški mitraljez, 4 puške i 200 metaka. Porušeno je 2 500 m željezničke pruge i posječeno 19 telefnskih stubova. Istovremeno, drugi dijelovi Brigade razrušili su željezničku prugu u dužini od 50 m između stanica Rudanke i Čifčija (2. bataljon) i 1 000 m između Bišnje i Heptinga (4. bataljon), sa bunkerima i barakama za smještaj osiguranja. Dvadeset trećega decembra oko 12.00 časova grupa od oko 150 ustaša i kozaka izvršila je ispad iz Dervente prema položajima 3. bataljona na Tromedi. Odatle je napadač nastupao u dvije kolone prema selu Smrtićima. Dočekani su u zasjedi i iznenađeni, tako da su se u paničnom bjekstvu povukli u pravcu Dervente. Ubijen je 1 a teže ranjen 1 protivnički vojnik. Bataljon nije imao gubitaka. Istoga dana 4. bataljon je ometao popravku željezničke pruge na dionici Bišnja—Derventa i stupio u borbeni kontakt sa dijelovima Željezničko-transportne bojne, koja je izvodila te radove i osiguravala prugu. U kratkotrajnoj, ali žestokoj borbi Bataljon je imao 1 poginulog i 1 lakše ranjenog borca, dok su 4 protivnička vojnika ubijena. Zaplijenjena su 4 para odijela i 2 para cipela. Sljedećeg dana 2. bataljon je, prilikom nasilnog izviđnja prema selu Rudanki u cilju prikupljanja podataka o stanju i osiguranju željezničke pruge, kao i o četnicima u selu Bukovici i selu Stanovima, naišao na grupu četnika Doboj ske četničke brigade i dvojicu četnika zarobio. Jedan od njih je bio komandir četničke čete. Zaplijenjene su 2 puške i arhiva 3. čete 3. bataljona Dobojske četničke brigade.

Dvadeset petoga decembra 1. bataljon 14. brigade napao je kod sela Novi Seher pobočnicu njemačkih snaga, jačine oko 500 vojnika, koja je osiguravala prolazak glavnine putom od Zepča ka Maglaju. U tročasovnoj upornoj borbi Nijemci su razbijeni i odbačeni nazad u Zepče. Uz sopstvene gubitke od 2 noginula i 7 ranjenih boraca, Bataljon je ubio 7 i ranio 20 njemačkih vojnika a zaplijenio 5 pušaka, 2 pištolja, 1 500 metaka, 5 ručnih bombi, 7 mina za bacače, 12 šatorskih krila i 5 čebadi. Za ovaj postignuti uspjeh Štab 53. divizije, svojom Naredbom broj 34 od 31. decembra 1944. godine, pohvalio je borce i rukovodioc 1. bataljona 14. bri-

¹⁹ Operacijski izvještaj Štaba 19. brigade za decembar 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 14/1 i 15/1, k. 1 423.

²⁰ Izjava komandanta Grupe armija „E” generala Lera; Arhiva VII, dok. br. 1/la, k. 70.

gade, sa komandantom Bataljona Ilijom Šarčevićem i komandirima četa Adamom Panićem i Milanom Kneževićem na čelu.

Devetnaesta brigada je koncentrisala, 26. decembra, cjelokupne svoje snage i smjestila ih u sela Osinju, Pojezinu, Drijen i Kalenderovce. Toga dana održano je savjetovanje Štaba Brigade sa štabovima bataljona. Davedeset sedmoga decembra dvije čete 3. bataljona su izvršile pokret na liniju selo Barake—selo Miškovci—selo Agići sa zadatkom da postave zasjedu četnicima Motajičke četničke brigade, koju je 18. brigada 53. divizije progonila od rijeke Vrbasa preko planine Motajice u pravcu sjeveroistoka. Tom prilikom ubijen je 1 četnik, a Bataljon nije imao gubitaka. Sutradan, 4. bataljon 19. brigade izvršio je pokret na liniju selo Detlak—selo Kalenderovci sa zadatkom da uništi četničke grupe u tom prostoru i da ruši i uništava objekte na komunikaciji, u tom rejonu. Prilikom ovog pomjeranja, snage bataljona su, bez sopstvenih gubitaka, ubile 1 a ranile 2 četnika. Zaplijenjena je 1 puška. Dvadeset devetog decembra dvije čete 4. bataljona upale su u selo Lupljanicu, ubile 2 četnika i zaplijenile 2 puške i 2 vojničke opreme. Prilikom ovog napada, poginuo je 1 desetar 4. bataljona.²¹

Dijelovi 14. brigade su, 30. decembra, postavili zasjedu na putu Zepče—Maglaj i dočekali grupu njemačkih vojnika koji su upali u zasjedu. Tom prilikom zarobljena su 2 njemačka vojnika sa oružjem (jedan od njih je bio građevinski inženjer). Brigada nije imala gubitaka. Zaplijenila je, pored oružja, 1 putnički automobil.²²

Osamnaesta brigada, sa svoja tri bataljona i pomoćnim jedinicama (2. bataljon se nalazio u decembru u zaštiti Centralne diviziske bolnice), vršila je akcije na četničke grupe, prihvatala dobrovoljce i pomagala komisije u mobilizaciji novog ljudstva i prikupljanju hrane. Najviše se zadržavala na prostoru Župe a posebno u rejonu planine Motajice, gde je od 21. do 31. decembra pročistila sva sela na tom prostoru.

3. Rešavanje kadrovskih problema krajem 1944. godine

Štab divizije je radio vrlo intenzivno na vojnom i političkom vaspitanju i uzdizanju naročito nižeg starešinskog kadra. On je u svrhu uzdizanja kadra kroz borbena iskustva, insistirao da štabovi bataljona i komande četa pre polaska u akciju detaljno upoznaju borce sa zadacima a isto tako da po završenoj akciji izvrše analizu te akcije i iskstva stečena u njoj. Ova praksa je bila redovno zastupljena i vrlo korisna. Analiza zadataka i rezultata vršena je na sastancima svih rukovodioca koji su učestvovali u izvršenju zadataka. Kritike izrečene na račun propusta pojedinih rukovodioca ili čitavih jedinica, kojima su oni komandovali, koristila je ne samo njima, već i svima ostalima.²³

Školovanju kadrova poklanjana je sve veća pažnja. Proširivan je i usavršen sistem školskog vojnog obrazovanja pa je iz Divizije upućivan sve veći broj sposobnih kandidata, željnih učenja, na vojne kurseve i škole pri Štabu 5. korpusa i pri Vrhovnom štabu. U tek osnovanu Vojnu akademiju, u kojoj je školovanje trajalo dvije godine, upućeno je 8 oficira, i to iz 14. brigade 3, iz 18. i 19. brigade po 2 i iz Bataljona pri Štabu divizije 1 kandidat.²⁴

Na Oficirski kurs pri Štabu 5. korpusa upućena su iz svake brigade po 4 rukovodioca, a 4 su upućena iz prištapskih jedinica. Da bi se vidjelo po kojima kriterijumima su odabirani kandidati, evo slušalaca Oficirskog kursa iz 18. brigade: Mikan Resan, vršilac dužnosti komandanta bataljona, i komandiri četa Mirko Goga, Veljko Vučina i Drasoje Maksimović.²⁵

Svi su oni bili provjereni i prekaljeni u borbi, mladi, zdravi i željni učenja i napredovanja u vojsci. Po povratku sa kurseva i škola obično su raspoređivani na više položaje i svoje jedinice uspješno su vodili iz borbe u borbu.

Osim u okviru oficirskih kurseva za vojne rukovodioce, radilo se vrlo intenzivno i na stručnom osposobljavanju kadrova za pojedine službe u Diviziji. Pošto je Divizija imala oko 15 motornih vozila, a svakodnevna je borba protiv njemačkih motorizovanih kolona Grupe armija „E” u prolazu pružala mogućnost da se poveća taj vozni park, to je i osposobljavanju kadrova za rukovođenje i rad u ovoj

²¹ Operacijski izveštaj štaba 19. brigade za decembar 1944. g.; Arhiva VII, dok. br. 14/1 i 15/1 k. 1 423.

²² Operacijski izveštaj Štaba 5. korpusa za decembar 1944. godine.; Arhiva VII, dok. br. 7/1—20 k. 21.

²³ Dopis Štaba 53. divizije pov. br. 124 od 25. XI 1944. godine.; Arhiva VII, dok. br. 11/1 k. 1417.

²⁴ Akt Štaba 53. divizije pov. br. 155 od 9. XII 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 1/2, k. 1 418.

²⁵ Arhiva VII, dok. br. 51/5, k. 1 418.

službi poklonjena odgovarajuća pažnja. Na kurs za osposobljavanje vozača motornih vozila i tenkova pri Štabu 5. korpusa upućeno je iz 14, 18. i 19. brigade i Bataljona pri Intendanturi Divizije po 5 najboljih omladinaca.²⁶ Oni su završili kurseve i vratili se u Diviziju. U Tesliću je formiran Auto-vod i Automehaničarska radionica i većina kursista ostala je i radila u njoj.

Ne manje brige poklonjeno je vojno-stručnoj izgradnji i uzdizanju nižih vojno-političkih kadrova. U tu svrhu uvedeni su sastanci kao oblik rada sa njima. Sastanci su održavani pri štabovima bataljona i komandama četa, i to najmanje dva puta sedmično. Izrađen je program, jednoobrazan za cijelu brigadu. Po njemu su članovi Štaba Divizije, najmanje jedanput mjesečno, obilazili brigade i prisustvovali ovim sastancima.²⁷

Zaslužnim borcima i rukovodiocima, koji su se istakli samoinicijativom, borbenošću i disciplinom, odavano je odgovarajuće priznanje u vidu pohvala ili odlikovanja. Pošto je takvih boraca i rukovodilaca bilo sve više, Vrhovni štab NOV i PO Jugoslavije dodijelio je štabu 5. korpusa ordene za hrabrost i medalje za hrabrost, s tim da odlikovanja, u ime AVNOJ-a, podijeli komandant Korpusa, odnosno Divizije. Štab Divizije je dobio 56 ordena za hrabrost i 161 medalju za hrabrost. Štab Divizije je odmah zatražio od svih jedinica, po kriterijumima koji su dati od Štaba 5. korpusa, da srede i dostave prijedloge za dodjeljivanje ovih odlikovanja, kao i odlikovanja višeg stepena, koja će i dalje dodjeljivati AVNOJ.²⁸

Krajem 1944. godine u jedinicama 53. divizije izvršena su brojna postavljenja i premeštaji.²⁹

²⁶ Arhiva VII, dok. br. 3/2, k. 1 418.

¹⁷ Rapis br. 144 od 9. XII 1944. god.; Arhiv VII, dok. br. k. 1417.

¹⁸ Rapis Štaba 53. divizije pov. br. 173 od 14. XII 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 48/5,

k. 1421.

²⁹ Naredbom br. 111 Štaba 5. korpusa od 22. XI 1944. godine; (Arhiva VII, dok. br. 40/1, k. 1418) za pomoćnika političkog komesara 19. brigade postavljen je Mehlo Omerović, dotadašnji pomoćnik političkog komesara bataljona u 8. krajiškoj brigadi.

— Naredbom br. 25 Štaba 53. divizije od 16. XI 1944. godine; (Arhiva VII, dok. br. 45/1, k. 1 418) za komandanta Uzlomačkog partizanskog odreda postavljen je Cedo Obradović, dotadašnji komandant mjesta u selu Siprgama; za političkog komesara Uzlomačkog partizanskog odreda postavljen je Stojan Simić, dotadašnji komandant istog Odreda; za zamjenika komandanta Uzlomačkog partizanskog odreda postavljen je Petar Zmara, koji je i do tada bio na toj dužnosti.

— Naredbom Štaba 53. divizije br. od 16. XI 1944. godine; (Arhiva VII, br. 38/5, k. 1421) za poitičkog komesara Prvog bataljona 18. brigade postavljen je Mirko Gvozden, dotadašnji politički komesar čete u istom Bataljonu; za zamjenika komandanta Drugog bataljona 18. brigade postavljen je Pero Vujinović, dotadašnji komandir 1. čete istog Bataljona, za političkog komesara 4. Bataljona 18. brigade postavljen je Drago Stojović, dotadašnji pomoćnik političkog komesara istog Bataljona; za zamjenika komandanta 4. bataljona 18. brigade postavljen je Rade Bajić, dotadašnji komandir 2. čete istog Bataljona; za pomoćnika političkog komesara 4. bataljona 18. brigade postavljen je Ismet Pobrić, dotadašnji pomoćnik političkog komesara 3. bataljona iste Brigade.

— Naredbom br. 26 Štaba 53. divizije od 25. XI 1944. godine (Arhiva VII, dok. br. 45/1, k. 1418) za političkog komesara Bataljona pri Štabu Divizije postavljen je Sretko Munjiza, dotadašnji politički komesar bataljona u Brigadi Korpusa Narodne odbrane; za pomoćnike političkih komesara baterija u Artiljerijskom divizionu 53. divizije postavljeni su: Savo Marković, dotadašnji pomoćnik političkog komesara 1. bataljona 18. brigade, i Mlado Desnica, dotadašnji pomoćnik političkog komesara čete u Brigadi Korpusa Narodne odbrane.

— Naredbom br. 27 Štaba 53. divizije od 27. XI 1944. godine; (Arhiva VII, dok. br. 47/1, k. 1 418) za političkog komesara bataljona u 18. brigadi postavljen je Drago Cudić, dotadašnji politički komesar Bataljona pri Štabu Divizije; za političkog komesara Bataljona Intendanture Divizije postavljen je Josip-Pepi Tvrz, dotadašnji politički komesar 1. bataljona 14. brigade; za pomoćnika političkog komesara Bataljona Intendanture Divizije Đuro Korica, dotadašnji pomoćnik političkog komesara Bataljona u Brigadi Korpusa Narodne odbrane.

— Naredbom br. 133 Štaba 5. korpusa od 27. XII 1944. godine; (Arhiva VII, dok. br. 10/3, k. 1 418) za političkog komesara 53. divizije postavljen je Radoš Raičević; za načelnika Štaba 53. divizije postavljen je major Albert Trinki, dotadašnji načelnik Štaba 14. brigade; za komandanta 18. brigade 53. divizije postavljen je Mlado Obradović, dotadašnji zamjenik komandanta 20. brigade 39. divizije; za političkog komesara 18. brigade postavljen je Pero Divjak, dotadašnji politički komesar 19. brigade 53. divizije; za komandanta 19. brigade 53. divizije postavljen je kapetan Slavko Vuković, dotadašnji komandant Visočko-fojničkog partizanskog odreda; za poitičkog komesara 19. brigade postavljen je Avdo Hakirević, dotadašnji politički komesar Visočko-fojničkog partizanskog odreda; za zamjenika komandanta 14. brigade postavljen je Momir Lalović, dotadašnji komandant 19. brigade 53. divizije; za zamjenika komandanta 18. brigade postavljen je kapetan Dragutin Curguz, dotadašnji komandant iste Brigade; za referenta Saniteta 18. brigade postavljen je potporučnik Zorica Mitrov, dotadašnji referent Saniteta brigade u 39. diviziji.

— Naredbom br. 134 Štaba 5. korpusa od 28. XII 1944. godine; (Arhiva VII, dok. br. 39/1, k. 1 424) stavljani su na raspoloženje Štabu 5. korpusa: Simo Tadić, dotadašnji politički komesar Divizije; kapetan Nikola Garača, dotadašnji zamjenik komandanta 14. brigade; kapetan Savo Cereković, dotadašnji zamjenik komandanta 18. brigade; Momir Kapor, dotadašnji politički komesar 18. brigade.

— Naredbom br. 30 Štaba 53. divizije od 28. XII 1944. godine; (Arhiva VII, dok. br. 10/2, k. 1 418) za komandanta 2. bataljona 14. brigade postavljen je kapetan Miloš Trninić, dotadašnji zamjenik komandanta bataljona u 6. krajiškoj brigadi; za komandanta 2. bataljona 19. brigade

4. *Političko vaspitni rad u jedinicama Divizije i sa narodom srednje Bosne*

Stab divizije je, sa svoje strane, preduzeo obimne mjere političkog vaspitanja boraca i rukovodilaca Divizije, pomažući istovremeno partijskom rukovodstvu na području srednje Bosne u političkom radu. Političko-vaspitni rad je sproveden planski, na osnovi dvomjesečnog plana Štaba Korpusa, dostavljenog Štabu Divizije. Najaktuelnije teme su bile: značaj Odluka II zasjedanja AVNOJ-a i I zasjedanje ZAVNOBIH-a; stvaranje, mjeso i uloga Narodnog fronta; uloga Komunističke partije u narodnooslobodilačkoj borbi; sporazum Tito—Subašić. Tim temama je dat prioritet u obradi. Za ova, kao i druga,aktuelna pitanja vladalo je veliko inversovanje. Politički rukovodioci su imali pune ruke posla i na njima je ležala odgovornost za pravilno tumačenje političkih zbivanja u zemlji i svijetu. Borci i narod po selima, gdje su se jedinice zadržavale, često su postavljali takva pitanja na koja svaki politički rukovodilac nije mogao odmah da odgovori. Za takva pitanja je traženo tumačenje od političko-partijskog rukovodstva višeg štaba pa je ono prenošeno borcima na slijedećem sastanku. Pitanja su odražavala zainteresovanost boraca za ishod borbe i društveno-političko uređenje nove Jugoslavije te odnose na Balkanu i Evropi. Evo nekih od tih pitanja: o koordiniranoj akciji saveznika na Balkanu; o značaju Hrvatske seljačke stranke za narode Jugoslavije; o četnicima u vezi sa rokom za predaju (15. IX 1944. godine); o odnosu Bugarske i Jugoslavije; o pomoći SSSR-a narodnooslobodilačkom pokretu; o bratstvu na teritoriji srednje Bosne; o neophodnim mjerama protiv unutrašnjeg neprijatelja; o tome kako će Njemačka odgovarati za počinjene ratne zločine; o tome da li je uništen fašistički aparat i u Italiji i kakav je rad Komunističke partije Italije; o tome kako rade komunističke partije Rumunije, Bugarske i Mađarske; o pomoći partizanskim porodicama koje su opljačkane od strane njemačko-kvislinških snaga; O stavu prema porodicama čiji članovi napuštaju slobodnu teritoriju i bježe protivniku; o tome kako prodrijeti u ona sela koja Narodnooslobodilačka vojska nije uspjela da oslobodi.³⁰

U pogledu kulturno-prosvjetnog i zabavnog života primjenjivani su savremeniji oblici ove djelatnosti, naročito u oslobođenim mjestima i selima, gdje su uspješno djelovale kulturne ekipe omladinskih organizacija, predvođene režiserima i horovodama iz redova učiteljskog kadra. Pri Štabu Divizije, koji se u decembru 1944. godine nalazio u Tesliću, ranije formirana Vojna muzika predstavljala je važan faktor zabavnog života, ali je bila nedovoljna da zadovolji rastuće potrebe u tom pogledu. Zbog toga je Stab Divizije odlučio da već formiranu posebnu prištapsku jedinicu — Kulturno-prosvjetnu ekipu Divizije, u čijem se sastavu nalazila i Vojna muzika, popuni. Od brigada je zatraženo odgovarajuće ljudstvo: od 14. brigade 2 tenora, 2 basa, 2 drugarice soprana i 1 harmonikaš, koji se nalazio u 1. bataljonu; od 18. brigade — 1 tenor i 1 drugarica sopran; od 19. brigade 2 tenora, 1 bas i 1 drugarica sopran; od Motajičkog partizanskog odreda 1 tenor, 1 bas. Osim njih, trebalo je da Odred uputi i jednog svirača na tamburi (bugaristu) i jednog basistu iz svog Tamburaškog orkestra.³¹

postavljen je poručnik Lazo Zorić, dotadašnji komandant bataljona u 8. krajiškoj brigadi; za političkog komesara 2. bataljona 19. brigade, postavljen je Jovo Dureković, dotadašnji politički komesar Drvarsko-petrovačkog partizanskog odreda; za komandanta 3. bataljona 19. brigade postavljen je kapetan Mirko Jovanić, dotadašnji zamjenik komandanta bataljona u 11. brigadi; za političkog komesara 4. bataljona 19. brigade postavljen je Dušan Radujko, dotadašnji politički komesar Bataljona pri Štabu Divizije; za zamjenika komandanta 2. bataljona 19. brigade postavljen je Bogdan Knežević, dotadašnji zamjenik komandanta 3. bataljona iste Brigade; za zamjenika komandanta 3. bataljona 19. brigade postavljen je Pejo Penava, dotadašnji komandant 2. bataljona iste Brigade.

— Naredbom br. 31 Štaba 53. divizije od 30. XII 1944 (Arhiva VII, dok. br. 11/1, k. 1 418) za političkog komesara Centralne divizijske bolnice postavljen je Dane Jovanović, dotadašnji Bosnu južno od Banjaluke forsirajući rijeku Vrbas, dok je 5 Kozaračka Krajiška brigada pošla poitički komesar Bolničke čete 4. divizije.

— Za šefa obavještajnog centra 18. brigade postavljen je Dane Puzigaća (Arhiva VII, dok. br. 9/6, k. 1 421).

— Naredbom br. 32 štaba 53. divizije od 31. XII 1944. godine; (Arhiva VII, dok. br. 12/2, k. 1 418) za komandanta 3. bataljona (poljskog) 18. brigade postavljen je Ljuban Lazić, dotadašnji zamjenik komandanta 4. bataljona 4. brigade; za političkog komesara Bataljona pri štabu Divizije postavljen je Josip-Pepi Tvrz, dotadašnji politički komesar Bataljona Intendanture Divizije; za političkog komesara Bataljona Intendanture Divizije postavljen je Svetožar Sepa, dotadašnji politički komesar bataljona u 19. brigadi, za političkog komesara Baterije u Artiljerijskom divizionu 53. divizije postavljen je Sretko Munjiza, dotadašnji politički komesar Bataljona pri Štabu Divizije.

— Naredbom br. 33 štaba 53. divizije od 31. XII 1944. godine; (Arhiva VII, dok. br. 13/2, k. 1 418) za načelnika Artiljerijskog Odsjeka pri štabu Divizije postavljen je kapetan Ilijaš Omerbegović, dotadašnji zamjenik komandanta Divizionu u Artiljerijskoj brigadi Petog korpusa.

»• Arhiva VII, dok. br. 12/3, k. 1 423, i film 10 dok. 327—334.

¹¹ Raspis Štaba 53. divizije br. 123 od 1. XII 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 44/3, k. 1 418.

Kriterijum za izbor članova Kulturno-prosvjetne ekipe utvrdio je dirigent divizijske Vojne muzike, pretpostavljajući da će to olakšati odabiranje. Međutim, po brigadama, a pogotovu po bataljonima, nije bilo školovanih muzičara, niti muzički obrazovanih članova štabova brigada i bataljona, koji bi znali koji od njihovih boraca pjeva koji glas. Štabovi brigada su tražili od štabova bataljona ljudstvo na isti način kako je to od njih tražio štab Divizije — raspisom. Izvršavajući zahtjev Štaba Divizije, politički komesar 18. brigade uputio je Diku Saškinovića i Pipu Nedića „koji prilično pjeva, svira vijolinu, igra kazačok i jodla”.³² Takve kandidate uputile su i druge brigade. Izbor su vršili kako su najbolje znali i umjeli, vjerujući da su postupili baš onako kako je od njih traženo. Međutim, stručnjaci iz Vojne mukize i dirigent hora imali su dosta teškoća oko formiranja hora. Veći dio prispjelih kandidata iz jedinica odbijen je i vraćen nazad. Popuna je izvršena omladinkama i omladincima iz Omladinske kulturno-prosvjetne ekipe Prnjavora. Ekipa se vrlo brzo razvila i u Tesliću, u toku zime 1944/1945. godine, zabilježila vidne rezultate.

5. **Razvoj pozadinskih organa i službi Divizije**

Na osnovi naređenja Štaba 5. korpusa, po jedinicama u 53. diviziji formirane su puškarske radionice, a pri štabovima postavljeni oficiri za naoružanje; po brigadama su osnovane puškarske radionice, a u Diviziji, pored radionice u Tesliću, formirana je i Pokretna puškarska radionica sa više majstora i potrebnim alatom. Pri štabu Divizije je osnovan referat za naoružanje s odgovarajućim rukovodiocem-oficirom za naoružanje Divizije. U brigadama su postavljeni oficiri za naoružanje sa po dva pomoćnika, a štabovi brigada su postavili po bataljonima odgovarajuće rukovodioce, sa zvanjem: oficir za naoružanje bataljona.³³

U borbi za što uspješnije rješavanje problema obuke boraca Štab 53. divizije je prenio svim jedinicama Naređenje Štaba 5. korpusa da se sve sirove kože predaju na preradu u fabrike u Bugojnu i Prnjavoru, a da se samo na j neophodni je količine upotrijebe za izradu opanaka (putravaca). Jedinice 53. divizije su bile obavezne da kože zaklane stoke predaju u Fabriku koža u Prnjavoru, koja, inače, nije imala dovoljno sirovina za proizvodnju kože.³⁴

Ranjenim, bolesnim i iznemoglim borcima poklonjena je odgovarajuća pažnja. Oni su liječeni u ambulantama i bolnicama, upućivani na odmor i oporavak svojim kućama ukoliko su se nalazile na oslobođenoj teritoriji ili u centre pri komandama mjesta i vojnih područja, a teži invalidi rekonvalescenti na superrevizionu komisiju radi konačne ocjene sposobnosti. Takve je komisija u većini slučajeva oglašavala privremeno ili trajno nesposobnim i upućivala na neboračke dužnosti u vojno-pozadinskim jedinicama ili u narodnim odborima.³⁵

U borbi protiv djelovanja okupatorsko-kvislinških obavještajnih službi u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske aktivnost je bila usmjerena na otkrivanje i uništavanje ubačenih špijuna. U tom cilju Štab 53. divizije je obavijestio sve svoje jedinice da je, prema obavještenjima Glavnog Štaba za Hrvatsku od 2. decembra, ubačeno u jedinice Narodnooslobodilačke vojske 25 ustaša, koji su u Njemačkoj završili kurs za trovanje partizana. Naređeno je da se ubačeni trovaci otkrivaju, hvataju i uništavaju kako bi se onemogućili u izvršenju postavljenih im zadataka.³⁶

6. **Stanje Divizije krajem 1944. godine**

Objektivno gledano, sa razvitkom događaja u 1944. godini u prostoru srednje Bosne završio se jedan značajan period borbe i razvoja 53. divizije. U neprekidnim borbama Divizija je od formiranja do decembra 1944. godine, tj. za nepunih 5 mjeseci, udvostručila brojno stanje. Prilikom formiranja, 23. jula, brojno stanje ljudstva u Diviziji bilo je 2 950, a početkom decembra 5 300.

Divizija je brojno porasla zahvaljujući masovnoj predaji domobrana (njih preko 2 000), kao i velikom prilivu boraca, naročito Muslimana, iz oslobođenih srezova Teslića i Tešnja.

³² Arhiva VII, dok. br. 44/3, k. 1 418.
³³ Arhiva VII, dok. br. 4/2, k. 1 418.
³⁴ Dopis Štaba 53. divizije br. 155 od 14. XII 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 21/2, k. 1 417.
³⁵ Arhiva VII, dok. br. 55/5, k. 1 421.
³⁶ Raspis Štaba 53. divizije pov. br. si. od 12. XII 1944. godine; Arhiva VII, dok. br. 44/3,

k. 1421.

Nagli razvoj Divizije praćen je, s druge strane, pojavom kadrovskih- moralno-političkih, vojno stručnih i organizacijsko-formacijskih problema. Ti su se problemi sve više zaoštravali, jer Divizija zbog neprekidnih pokreta i borbi nije imala vremena da sistematski rješava probleme koji su objektivno nastajali.

Očigledno, postojao je problem prihvatanja novog ljudstva i učvršćivanja Dvizije. Partijska organizacija bila je slaba, jer u novoformiranim jedinicama nije bilo sigurnog partijskog jezgra. U svim jedinicama Divizije znatno je nedostajao iskusni i provjereni kadar. Štab Divizije obratio se za pomoć Štabu Korpusa. Međutim, jedinice 5. korpusa su u procesu razvoja i narastanja pratili slični problemi, pa je Štab Korpusa, na zahtjev Štaba 53. divizije, riješio da kadrovska pitanja za Korpus u cjelini i 53. diviziju posebno rješava istovremeno.

Sekretar Pokrajinskog komiteta i politički komesar Korpusa odlučili su da odmah upute u 53. diviziju veći broj provjerenih sposobnih kadrova.³⁷ Upućena su 62 niža vojno-politička rukovodioca. Od ta 62 rukovodioca — 44 su raspoređena u 19. brigadu, jer su njoj bili najpotrebniji.

Pokrajinski komitet i Štab Korpusa su tom prilikom odlučili da jedan broj viših rukovodilaca Divizije premjeste i postave na nove dužnosti, pogotovo na nove visoke formacijske dužnosti.

Kadrovsku politiku je vodio Divizijski komitet KPJ, zajedno sa Štabom Divizije. Na svojim sastancima Komitet je podrobno analizirao stanje i potrebe vojno-političkih kadrova u jedinicama, donosio ocjene i predlagao mjere, koje su potom putem Štaba Divizije i štabova brigada i odreda sprovedene u djelo. Tek tada su se počele razvijati personalne službe po štabovima. Personalne poslove su obavljali zaduženi rukovodioci pod neposrednim rukovodstvom političkih komesara i pomoćnika političkih komesara jedinica. U okviru Štaba 53. divizije postojalo je Personalno povjereništvo.³⁸

Iako je Divizija dobila znatnu pomoć u kadrovima, to nije moglo zadovoljiti potrebe s obzirom na značaj i ulogu Divizije u okviru 5. korpusa. Zbog toga je Štab Divizije preduzeo mjere da u Diviziji pronade i odabere sposobne borce, da ih osposobi putem kurseva i time jedinice snabdije dobrim nižim vojno-političkim kadrom znatnog kvaliteta. U tom pogledu Štab divizije je potpuno uspio.

Školovanje kadrova u Divizijskom školskom centru u Tesliću sprovedeno je po strogo utvrđenom programu i prema zahtjevima za određen profil kadrova. Školski centar je bio dobro smješten, mada malo tijesan i opremljen najminimalnijim nastavno-tehničkim pomagalicama. Nastavni kadar, sa komandantom centra kape-tanom Vladimirom Škrinjaricom i političkim komesarom Dokom Perovićem, obzbje-divao je nastavu visokog kvaliteta. Izbor slušalaca i radna disciplina su bili osnovni faktori dobrih rezultata koje je ovaj centar postizao. Koncem decembra završen je treći kurs za osposobljavanje pješadijskih vodnika, starješina (vodnih oficira i ko-mandira četa), i prvi kurs za osposobljavanje vođa artiljerijskih odjeljenja, vodnih oficira i zamjenika komandira baterije. S obzirom na to da je stečeno bogato iskustvo u radu ovih kurseva, Štab Divizije je donio odluku da se ovakav način školovanja kadrova nastavi i da se kapacitet Centra poveća.³⁹

Osim kurseva za osposobljavanje nižih vojnih rukovodilaca, Štab Divizije je organizovao i jedan kratkotrajniji kurs za osposobljavanje lica koja po štabo-vima vode administrativno-daktilografske poslove. Kurs je počeo 6. januara 1945. godine u okviru Školskog centra. Na njemu su bili po jedan slušalac iz svih štabova brigada, odreda i bataljona. Predavači su bili: za administraciju i korespondenciju kapetan Mladen Vukosavljević, a za statistiku i daktilografiju Husein Hadžismailo-vić, šef Kancelarije Štaba Divizije.⁴⁰

Na kurseve pri Štabu 5. korpusa za stručno osposobljavanje kadrova za po-jedine rodove i struke Štab Divizije je odobrio i redovno upućivao svoje kandidate. Koncem decembra 1944. godine uputio je dvadeset boraca na kurs za tenkiste i kurs **icL** šofere, a tri borca (po jedan iz svake brigade) na školovanje u Vazduhoplovnu podoficirsku školu.⁴¹

a) Politička uloga i zadaci 53. divizije na terenu srednje Bosne u vaspitanju boraca.

Divizija je odgovarala za obezbeđenje rada narodne vlasti na teritoriji sred-nje Bosne, za nesmetan rad pozadinskih organa, za mir i bezbjednost građana. Taj zadatak je bio vrlo složen i težak zbog jakih četničkih i ustaških snaga, ali su ga

³⁷ Izvještaj Pokrajinskog komiteta KP BiH Centralnom komitetu KPJ o stanju u 53. divi-ziji; Arhiva CK KPJ, dok. br. 7 476.

³⁸ Arhiva VII, rg. br. 10/6, k.

³⁹ Raspis Štaba 53. divizije br.

⁴⁰ Akt Štaba Divizije br. 171

⁴¹ Arhiva VII, rg. br. 58/3. k. 1 418.

1 421.

170 od 26.XII. 1944. godine; Arhiva VII, rg. br. 16/14, k.1418.

od 26. XII 1944.godine; Arhiva VII, rg. br. 58/3, k.1418.

borci i rukovodioci, u najvećem broju sinovi naroda srednje Bosne, uz veoma veliko naprezanje uspješno sprovodili i izvršavali.

Još veći zadatak Divizije bilo je političko vaspitanje oko 3 000 novih boraca, različitih po nacionalnom i socijalnom sastavu.

Divizija je u naglom i brzom procesu narastanja postala mnogonacionalna jedinica. Prilikom formiranja najveći dio boraca i rukovodilaca bili su Srbi, sa jednim poljskim bataljonom. Usled kasnijeg priliva novih boraca nacionalni sastav se mijenjao. Tako je oslobođenjem Teslića skoro sve muslimansko stanovništvo Teslića, Tešnja i okoline prešlo na stranu NOP-a. Kao rezultat prelaza naglo je ojačao Tesličko-tešanski odred, pa je od toga Odreda, kao jezgra, i drugih jedinica formirana 19. srednjobosanska brigada. U toj Brigadi ogromnu većinu sačinjavali su borci muslimanske nacionalnosti.

Zarobljavanjem i predajom preko 2 000 domobrana i raspoređivanjem jednog njihovog dijela u jedinice Divizije znatno se povećao broj Hrvata.

Prema tome, po nacionalnom sastavu Divizija je početkom 1945. godine imala u svome sastavu skoro podjednako Srba, Hrvata i Muslimana. Takođe bio je znatan broj Slovenaca, Poljaka te izvjestan broj Ukrajinaca i Čeha.

Usled dolaska sve većeg broja gradskog stanovništva iz oslobođenih i neoslobođenih gradova teritorije koju je zaposjedala 53. divizija, iz Banjaluke, Kotor-Varoša, Teslića, Tešnja, Doboja, Dervente, Broda i Bosanske Gradiške mijenjao se i socijalni sastav Divizije. U usporedbi sa stanjem na početku kada je bila pretežno seljačkog sastava, Divizija je početkom 1945. godine imala znatan broj zanatlija, đaka, intelektualaca, radnika i boraca drugih zanimanja.

Iz redova domobranskih oficira prišao joj je znatan broj oficira bivše jugoslovenske vojske.

Kvantitativno narastanje jedinica dovelo je do kvalitativnih promjena.

Prema tome, glavni zadatak zimi 1944/45. godine bio je intenzivan politički rad sa borcima Divizije. Trebalo je nove borce vaspitavati da postanu svjesni borci za novu Jugoslaviju. Činjenica je da je najveći broj domobrana i domobranskih starješina mrzio fašizam, te pod uticajem uspješnog i pobjedonosnog razvoja NOB-e i međunarodne vojno-političke situacije pristao da na poziv vrhovnog komandanta NOVJ Maršala Tita pređe na stranu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Ali veliki dio domobrana bio je duže vremena pod uticajem raznih neprijateljskih elemenata, počev od klerofašističkih do mačkovskih. O osnovnim ciljevima NOB-e, o suštini revolucije, oni su znali vrlo malo.

Sprovođenjem opšte vojne mobilizacije na terenu srednje Bosne jedinice Divizije popunjene su mladima uglavnom srpske narodnosti. Veći dio ovih mladića bio je duže vremena pod uticajem četničke propagande, koja se zasnivala na velikosrpskom šovinizmu.

Stab Divizije je 30. decembra 1944. godine dobio naređenje Vrhovnog Štaba kojim je zahtijevano od svih jedinica NOVJ da se s obzirom na nagli razvoj i promjene u NOVJ zavede stroga, ali pravična vojna disciplina.⁴²

Štab Divizije i štabovi brigada su analizirali stanje Divizije krajem 1944. godine. Pošto su dobili pomoć u kadrovima od Štaba Korpusa i naređenje Vrhovnog štaba NOVJ, sistematski su radili na moralno-političkom učvršćenju Divizije, i to:

— U cilju upoznavanja sa ciljevima NOB-e, razvijanja bratstva i jedinstva i suzbijanja svakog šovinizma, detaljno su obrađivane odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a, a posebno odluka o federativnom uređenju zemlje i ravnopravnosti svih naroda Jugoslavije.

— U pogledu jačanja discipline preduzete su vojničke i političke mjere, tako da su jedinice učvršćene na zdravim osnovama.

— U savlađivanju prikrivenog neprijateljskog rada osnovno je bilo intenzivno političko prevaspitavanje novih boraca. To, a posebno pravilan i drugarski odnos prema zavedenim borcima, olakšavalo je otkrivanje neprijateljskih elemenata i njihovo suđenje.

Ovo su bili ogromni zadaci, koje su štabovi i komande jedinica rješavali uz punu pomoć partijske i skojevske organizacije.

7. Formacija 53. divizije decembra 1944. godine

Divizija je krajem 1944. godine bila već formirana jedinica, sa svim formacijski predviđenim dijelovima u divizijama NOVJ. Ali, kao što su se ostale jedinice NOVJ neprekidno usavršavale formacijski i organizacijski, tako je 53. divizija

⁴² Arhiva VII, rg. br. 24/1, k. 15, Ud arhiva.

dopunjavala i usavršavala svoje formacijske jedinice, a formirala i neke nove manje jedinice. Formacijske jedinice Divizije u januaru 1945. godine su bile:

- Štab Divizije sa prištapskim jedinicama;
 - Artiljerijski divizion 53. divizije;
 - Prateći bataljon (Bataljon pri Štabu Divizije);
 - Dopunski bataljon;
 - Inženjerska četa divizije;
 - Četa za vezu;
 - Intendantura-pozadina;
 - Sanitet sa Bolnicom;
 - Artiljerijsko skladište;
 - Tehnička radionica;
 - Vozarski bataljon (Bataljon pri Intendanturi Divizije);
- Formacija 14, 18. i 19. brigade bila je:
- 1. bataljon;
 - 2. bataljon;
 - 3. bataljon;
 - 4. bataljon;
 - Artiljerijski divizion;
 - Izviđačka četa;
 - Četa za vezu;
 - Tehnička četa;
 - Četa pri Intendanturi;
 - Intendantura — pozadina;
 - Ambulanta;
 - Štab Brigade.
- Divizija je krajem 1944. godine brojala po spisku ⁴³ 5 073 boraca i rukovodilaca, a prosječno sposobnih za borbu i na licu mjesta bilo je oko 4.750 ljudi, dok je ostalih 300 ljudi bilo u bolnici (ranjeni i bolesni) te službeno i privatno odsutno.

Naoružanje Divizije:		
topova i haubica	10	
bacača (teških i lakih)	34	
„džon bui”	2	
protivtenkovskih pušaka	5	
pušaka	3.058	
puškomitralj eza	221	
teških mitraljeza	22	
automata	413	
pištolja	431	
kamiona	3	
motocikla	9	
automobila	3	
jahaćih konja	113	
tovarnih konja	520	
teglećih konja	170	
kola	57	
brigadama Divizije bilo je približno podjednako brojno stanje ljudstva i stoke, kao i naoružanja, pa zbog toga za primjer navodimo brojno stanje 18. brigade na dan 1.1 1945. godine:		

— Štab 18. brigade: ⁴⁴	14	ljudi
— 1, 2, 3. i 4. bataljon oko	1 100	11
— Artiljerijski divizion oko	180	11
— Četa za vezu	102	11
— Izviđačka četa	40	11
— Tehnička četa	62	11
— Ambulanta	54	11
— Intendantura — pozadina		

svega 1629

¹¹ Arhiva VII, rg. br. 1/4, k. 462, brojno stanje 53. divizije, izvještaj dostavljen Štabu 5. korpusa).
⁴⁴ Arhiva VII, rg. br. 1/7, k. 1 421, (brojno stanje 18. brigade, dostavljeno Štabu 53. brigade).

Naoružanje (brigade):		
— bacača		10
— protivtenkovskih pušaka		2
— pušaka		831
— puškomitraljeza		68
— teških mitraljeza		10
— automata		114
— pištolja		124
— ručnih bombi		556
— eksploziva u kg		300
— jahaćih konja		28
— tovarnih konja	181	181

Kao što se vidi iz brojnog stanja ljudstva i naoružanja, jedinice Divizije bile brzo kreću, naročito na brdskom i planinskom terenu, da otvaraju jaku automatsku brojno i tehnički osposobljene da ostvaruju efikasna i brza borbena dejstva, da se i minobacačku vatru na protivnika, što je davalo prednost Diviziji u borbi sa njim, da izvode složene manevre u vremenu i prostoru, što je bilo od naročitog značaja s obzirom na brojnu i tehničku protivnikovu nadmoćnost.

Zahvaljujući takvim visokim borbenim kvalitetima Divizija je, u 1945. godini, postigla velike uspjehe i uvrstila je među najbolje divizije Jugoslovenske armije.

Glava VI

BORBE U JANUARU I PRVOJ POLOVINI FEBRUARA 1945. GODINE

Glavna snaga njemačke Grupe armija „E” krajem decembra 1944. godine i januara i februara 1945. godine, povlačila se dolinom rijeke Bosne od Sarajeva ka Brodu. Jedan dio snaga povlačio se u Njemačku, a drugi se žurio da pojača i učvrsti srijemski front.

Štab 5. korpusa je pratio razvoj situacije, a u cilju sadejstva sa snagama NOVJ na frontu u Srijemu, na rijeci Dravi i u Dalmaciji naredio je neprekidnu aktivnost i ofanzivnost u dolini rijeke Bosne. Pored napada na njemačke jedinice u pokretu, trebalo je zaprečavati drum i željezničku prugu rušenjem i miniranjem. U tom cilju Štab Korpusa pojačavao je jedinice za borbu u dolini rijeke Bosne kako brojno, tako i u pogledu tehničkih i materijalnih sredstava. Sa druge strane, i protivnik je stalno pojačavao stalne posade i uporišta u dolini rijeke Bosne za obezbjeđenje kolona u povlačenju. Tako su početkom januara na dijelu komunikacije Žepče—Brod bile sljedeće:

a) Njemačke snage

Od Doboja do Slavonskog Broda uključivo, to jest dolinu rijeke Bosne obezbjeđivala je 967. tvrđavska brigada. Štab ove Brigade stigao je u Derventu 23. decembra 1944. godine iz Grčke i preuzeo odmah dužnost. Pod komandu 967. tvrđavske brigade stavljene su sljedeće jedinice:¹

- 782. turkestarski bataljon, s komandantom pješadijskim majorom Švarcom, na sektoru Bosanski Brod—Derventa isključivo;
- 322. bataljon za osiguranje — Lupljanica;
- 596. bataljon za osiguranje — Lupljanica;
- 1 024. bataljon za osiguranje — Kotorsko.

Brigada je u januaru stavljena pod komandu Divizije za specijalnu upotrebu „atefan”, a kasnije pod komandu 21. i 34. njemačkog armijskog korpusa.

967. tvrđavska brigada je napustila Derventu 18. aprila 1945. godine.

Južno od Doboja, preko Maglaja, do Žepča dolinu rijeke Bosne je obezbjeđivala 966. tvrđavska brigada pod komandom 21. njemačkog armijskog korpusa.

Pored postojećih obezbjeđenja, njemačke jedinice koje su se povlačile dolinom rijeke Bosne isturale su svoja obezbjeđenja, a takođe i pojačavale uporišta dok ne prođu.

b) Ustaško-domobranske snage u dolini rijeke Bosne

Početkom 1945. godine formirana je 15. hrvatska divizija u Doboju. Komandant je bio general Čudina.

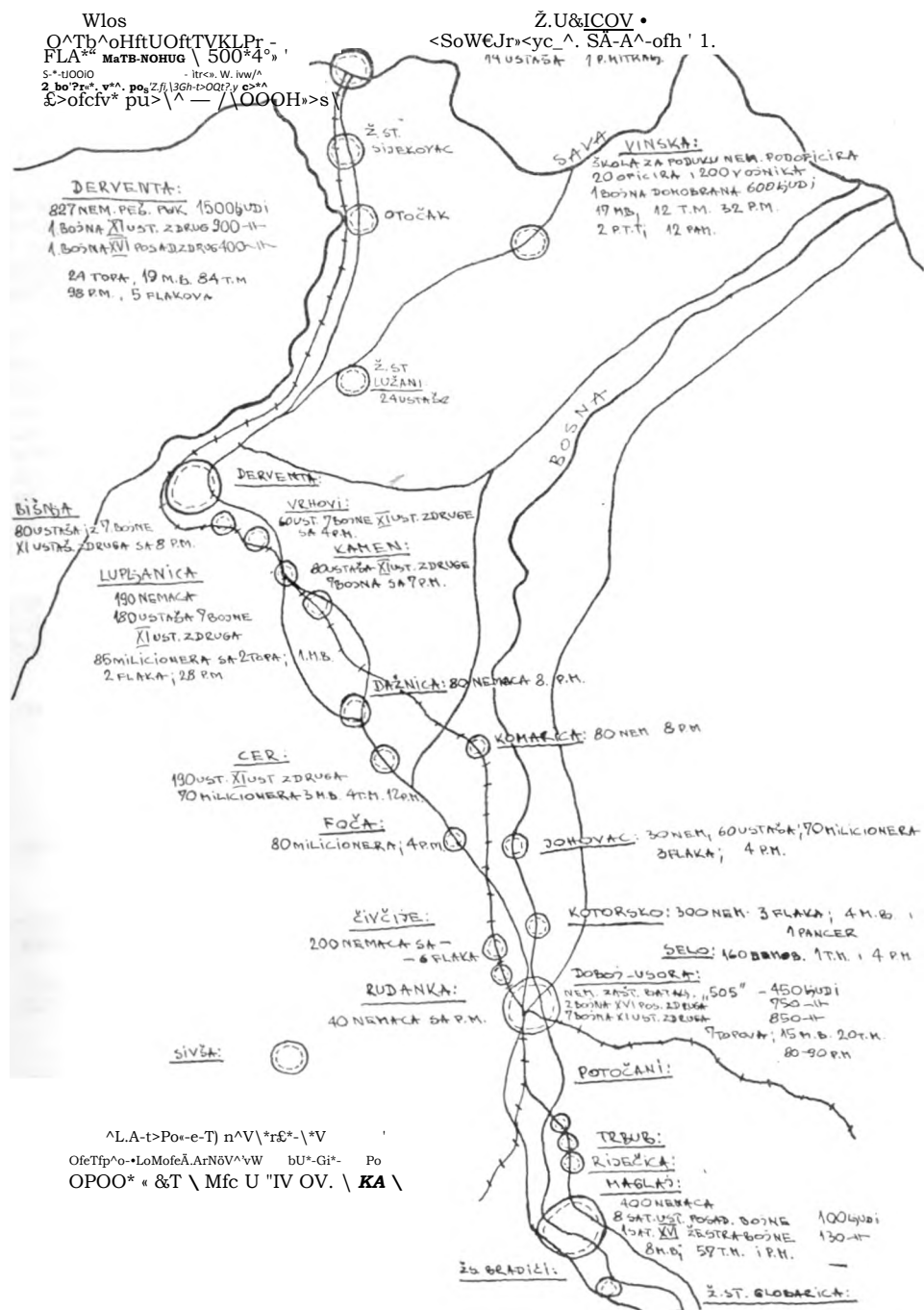
U sastav ove Divizije ušle su sljedeće jedinice:

- 16. ustaški zdrug sa zapovjedništvom u Derventi;
- 16. pješadijski zdrug sa zapovjedništvom u Doboju.

Zadatak Divizije bilo je obezbjeđenje komunikacije dolinom rijeke Bosne od Zavidovića do Slavonskog Broda.²

¹ Arhiva VII, k. 73-a, rg. br. 50/1-a, njemačka arhiva (izjave ratnog zarobljenika Hänsela Gerharda, adutanta u štabu 967. tvrđavske brigade).

² Arhiva VII, k. 113, rg. br. 25/8—1 (Izvještaj Stožera 15. hrvatske divizije u Doboju).

***Borbe Divizije protiv dijelova njemačke Grupe armija „E” u povlačenju na
odsjeku Zepče — Doboj — Derventa***

Dana 24. decembra 1944. godine Štab 5. korpusa radio-depešom naredio je Štabu 53. divizije.

„Štab 53. divizije izvršiće pripreme da sa svoje dve i trinaestom brigadom (koja je formacijski pripadala 39. diviziji — prim, autora) ozbiljnije ugrozi saobraćaj na liniji: Zepče—Derventa. Stavljamo na raspolaganje 53. diviziji dva brdska topa 75 mm. sa municijom i 50 granata za ruske topove koje će štab 39. divizije prebaciti u Jajce.

Sa svoja tri bataljona dejstvovaće na komunikacijama na levoj strani biti za energično gonjenje i razbijanje četnika u centralnoj Bosni/³

Prema pomenutom Naređenju, 53. divizija je za izvođenje borbenih dejstava u dolini rijeke Bosne januara 1945. godine ojačana jednom brigadom 39. divizije. U tehničkom pogledu ojačana je artiljerijom, municijom, minama i eksplozivom.

Primivši Naređenje, Štab 53. divizije je razmotrio stanje Divizije, razvoj situacije u dolini rijeke Bosne i na terenu srednje Bosne, brojno stanje, namjere protivnika, te je na osnovi svestrane procjene situacije 5. januara 1945. godine izdao sljedeću Zapovijest:

„ — 13. krajiška NOU brigada:

Sa svoja tri bataljona dejstvovaće na komunikacijama na levoj strani r. Bosne između Dervente i Doboja, tako da parališe i uništi sve komunikacije na određenim sektorima. Uporedo sa izvršenjem određenog zadatka djelovati politički na određenom sektoru, vršiti mobilizaciju novih boraca u NOV. Sa jednim bataljonom smjestiti se na sektoru s. Jadovica, s. Gradina, s. Stojičko brdo, s. Pečenegovci sa zadatkom uništenja četnika kao i mobilizaciju novih boraca.

14. NOU brigada:

Sa svim svojim snagama dejstvovaće na komunikacijama koje vode na lijevoj strani r. Bosne između Zepča i Maglaja, tako da u potpunosti unište i onesposobe komunikacije na pomenutom sektoru, dočekuju i napadaju neprijatelja koji prolazi od juga prema sjeveru. Također politički djelovati na čitavom sektoru između r. Usore i r. Bosne prema s. Dogledu i Zepču, kako bi se sprovela što uspješnije mobilizacija novih boraca u naše jedinice.

— 19. NOU brigada:

Sa svoja dva bataljona smestiće se na sektoru s. Lepenica—s. Zabljak, prema s. Miljanoveima sa zadatkom napadaja na neprijateljske kolone između Maglaja i r. Usore, kao i povremenog napada i postavljanja zasjeda prema s. Sivši i s. Ularicama. Jedan bataljon odmah uputiti u zaštitu centralne bolnice, sa zadatkom koji će jednu četvu staviti za neposrednu zaštitu bolnice, dok sa dvije čete djelovati na četnike na liniji s. Šiprage, s. Palivuk, s. Grabovica, s. Borci, s. Očauša prema Skenderu.

Jedan bataljon staviti na raspolaganje komisiji za prikupljanje hrane u srezu Tesličkom. Sa jednom četom u zaštiti komisije, dok sa ostale dvije čete dejstvovati na uništenju četnika na gore pomenutom sektoru sreza Tesličkog, gdje komisija bude prikupljala hranu.”

Štab Divizije je za borbu protiv četnika na terenu srednje Bosne odredio

18. brigadu, Banjalučki, Uzlomački, Motajički odred i 3. bataljon Narodne zaštite. Ovu borbenu grupu stavio je pod komandu zamjenika komandanta Divizije majora Steve Samardžije, koji je poznavao dobro prilike i ljude na području srednje Bosne, sa zadatkom da kontroliše čitav sektor između rijeke Vijake, rijeke Save, rijeke Vrbanje, i rijeke Vrbasa, te vještim i brzim manevrom, naročito noću, napada četnike i ne dozvoli da stvore svoja stalna uporišta u navedenom sektoru.

³ Arhiva VII. k. 462-B, rg. br. 18/3, arhiva NOB.

1. Borbe u dolini rijeke Bosne u toku januara 1945. godine

Početkom januara njemačka Komanda Grupe Armija „E” preduzela je sve mjere da obezbijedi nesmetano povlačenje svojih jedinica iz Bosne na sjverozapad, u pravcu Zagreba. Zato su stalno pojačavane mnogobrojne posade duž komunikacija dolinom rijeke Bosne.

Pored toga, Nijemci su tražili da im se omogući da nesmetano napuste Bosnu, a u protivnom da će paliti sela i ubijati. Na ovaj način htjeli su se izvući nekažnjeno i ucjenom.⁴

Prvog januara 14. i 19. brigada zauzele su određene položaje od Zepča do Doboja, dok 13. brigada radi čišćenja i gonjenja četničkih grupa još nije bila stigla da zauzme položaj od Doboja do Dervente. Ona se u momentu stavljanja u operativnom pogledu pod komandu 53. divizije 24. decembra 1944. godine nalazila u prostoru: selo Mehovci—selo Lipovac—selo Kablovi—selo Podosoje. Iz ovog prostora Brigada je krenula navečer 27. decembra preko sela Jošavke u pravcu sela Čečava—selo Kulaši. Putem je čistila teren od četnika.

Brigada je naišla na 3. četničku krajišku brigadu, potpuno je razbila, ubila

14 četnika, a zarobila šesnaest.⁵ Zaplijenjeno je 10 pušaka, 2 kuhinje i cijela arhiva Brigade.⁶ Trinaesta brigada nije imala gubitaka. Iako pod borbom i po veoma dubokom snijegu, Brigada je brzo marševala i već 3. januara zauzela položaje na pruzi Doboj—Derventa. Brigada je moralno-politički bila na visini. Najveći problem bio je nedostatak soli za ishranu tako da su borci jeli neslanu hranu. Ovaj problem je ubrzo riješen prelaskom na snabdijevanje kod Intendanture 53. divizije.

U cilju odbacivanja snaga 53. divizije sa komunikacije Maglaj—Doboj i radi pružanja pomoći ugroženim njemačkim snagama kod Zepča, 150 ustaša 16. posadnog zdruza iz Doboja izvršilo je iznenada napad iz pravca sela Ularica i sela Sivše u pravcu sela Omanjske, zaselak Pijesak, jugozapadno od Doboja, na 1. četu 4. bataljona 19. brigade. Žestoka borba je trajala puna četiri časa. Komanda Cete je manevrom snaga jednog vođa uspjela da lijevim krilom od pravca Tukova natkrili ustaške položaje, zauzme dominantne tačke, udari bočno u snage ustaša, koje su se u neredu povukle u pravcu sela Sivše. Ustaše su u bježanju imale 5 mrtvih i 2 ranjena. Zaplijenjene su 4 puške. Vješt看 manevrom, vatrom i pokretom Ceta je razbila ustaše bez sopstvenih gubitaka.

Krajem decembra Komanda njemačke Grupe armija „E” je naredila da tri borbene grupe iz triju pravaca napadnu položaje 4. divizije i ponovo zauzmu Travnik radi bočnog obezbjeđenja prolaza glavnih njemačkih snaga prema Slavonskom Brodu.

Napad je otpočeo 29. decembra. Nijemci su napali sljedećim snagama:

— 845. njemačko-arapski bataljon, Pionirski bataljon 369. legionarske divizije,

5. bataljon za osiguranje, 782. turkestanski bataljon, 200 Nijemaca, dvije policijske čete, dva bataljona ruskog Zaštitnog puka, 920. bataljon za osiguranje, 505. bataljon za osiguranje, Četa Italijana, dvije bojne ustaša, 7 tenkova, dvoja borna kola.

Prvog i drugog januara 4. krajiška divizija 5. korpusa vodila je tešku i krvavu borbu sa jakim snagama protivnika.

U cilju pomaganja jedinicama 4. krajiške divizije i sadejstva s njima Štab 53. divizije naredio je štabovima 14. i 19. brigade 2. januara da odmah pređu u napade u dolini rijeke Bosne na njemačke motorizovane kolone, a Štabu 13. brigade — da prekine progon četnika i što prije pređe u napad na komunikaciju na sektoru Doboj — Derventa.⁷

Štab 14. brigade je 30 decembra kod Zepča napao motorizovanu kolonu 41. njemačke tvrđavske divizije. Iznenadivši Nijemce, Brigada je uspjela da ubije 40 Nijemaca, a više rani. Zarobljena su dva Nijemca i jedan ispravan automobil. U ovoj i ranijim borbama na sektoru Zepča borci i rukovodioci su upoznali teren i protivnika, što je omogućilo da bez velikih priprema pređu odmah u napad.

Na dan 1. i 2. januara prolazili su zaštitni dijelovi 41. tvrđavske divizije, a sa njima, radi obezbjeđenja, 505. vojna bolnica 5. SS brdskog korpusa.

Štab 14. brigade je naredio napad na njemačku kolonu koja je prolazila sjeverno od Zepča. Brigada je prethodno otvorila vatru, a potom izvršila juriš i upala među Nijemce. Razvila se borba na bliskom odstojanju. Nijemci, nespremni i iznenađeni, očajnički su se branili. Borba je trajala puna tri sata. Nakon tročasovne borbe Nijemci su pobjegli natrag u Zepče. Na poprištu borbe ostalo je 90 mrtvih i ranjenih Nijemaca. Uništeno je 6 kamiona. Brigada je zaplijenila slje-

⁴ Arhiva VII, k. 462-B. rg. hr. 19/3, arhiva NOB.

⁵ Treća krajiška četnička brigada zvala se i Trivunčićeva, po komandantu. Ova brigada imala je 250 ljudi, 3 „šarca”, 13 puškomitraljeza; Arhiva VII, k. 1417, rg. br. 13/2.

⁶ Arhiva VII, k. 1 281, rg. br. 1/11.

⁷ Arhiva VII, k. 1 281, rg. br. 1/11.

deći ratni materijal: 13 radio-stanica, 5 telefonskih centrala, 12 telefona, 150 kg sanitetskog materijala, 2 ispravna kamiona. Zarobljena su dva njemačka vojnika.

Trećeg januara 13. brigada je zaposjela položaj na pruži Doboј—Derventa orijentišući glavne snage prema Derventi. Brigada je zauzela položaj prema Željezničkoj stanici Bišnja i selu Kukavicama 5 km jugozapadno od Dervente. Na taj način pruga i cesta južno od Dervente bile su neposredno ugrožene i blokirane.

Zbog veoma aktivnog i snažnog dejstva jedinica 53. divizije u dolini rijeke Bosne na sektoru Zepče—Derventa Nijemci su bili primorani da hitno upute pojačanje od Travnika u pravcu Doboja i Dervente. Samim tim situacija se na frontu 4. krajiške divizije poboljšala i ona je snažnim napadom 3. januara razbila njemačke snage kod Gučje Gore i protjerala ih natrag prema Zenici na polazne položaje.

Istoga dana 1. i 3. bataljon 14. brigade sa položaja Ljubatovići—Novi Seher napali su pojačanje koje su Nijemci uputili⁸ kod Custog brda (10 km sjeveroistočno od Zepča). U žestokoj borbi na malom rastojanju 14. brigada je ubila 20 i ranila 12 Nijemaca. Zaplijenjeno je 8 kamiona. Brigada je imala jednog borca poginulog i 8 ranjenih. Zbog dubokog snijega bataljoni nisu mogli dovoljno da manevrišu, a zbog jako ispresijecanog terena ni da se elastično koriste vatrom, što su Nijemci iskoristili da se utvrde i zaštite. Našavši pogodne položaje, oni su poslije borbe produžili pokret prema Maglaju i Doboju. Kolone su prolazile cijeli dan. Radi osiguranja isturili su bočna obezbjeđenja neposredno iznad ceste sa lijeve strane.

U takvoj situaciji Štab 14. brigade odlučio je da zbog teškog terena i nepovoljnih uslova borbe napusti položaje na Gustom brdu i hitno prebaci 3. i 4. bataljon na položaje Osoje—Petkovića Han³, 15 km sjeverno od Maglaja. Ovi položaji su bili veoma povoljni za doček motorizovane kolone i njeno uništenje. Bedem Osoje—Petkovića Han izdiže se kao zid strmo iznad komunikacije od Maglaja prema Doboju, kao i same rijeke Bosne. U pravcu juga prema Maglaju proteže se kotlina punih 5 km — potpuno otkrivena i prgledna. U pravcu sjeverozapada proteže se šumovito i brdovito zemljište koje obezbjeđuje prikrivenost položaja, a topografski je jako dominantno.

Četvrtog januara naišla je njemačka motorizovana kolona. Brigada ju je dočekala. Razvila se žestoka borba. Nijemci su od prvog vatrenog udara Brigade, koji je bio silovit i iznenadan, imali 7 mrtvih i 6 ranjenih, a uništen je 1 kamion. Oni su otvorili vatru iz svih oruđa; naročito su jako tukla flakovska oruđa i artiljerija. Nakon uraganske vatre, zahvaljujući jakim položajima, Brigada je imala svega tri mrtva. Motorizovana kolona je zaustavljena i nije mogla dalje.

Sutradan, 5. januara, nastavljene su žestoke i ogorčene borbe. One su vođene cijeli dan bez prestanka. Nijemci su vatrom i pokretom pokušavali da se probiju, ali je otpor Brigade bio sve jači. Konačno, kada su se prvi redovi Nijemaca približili sasvim blizu položaja 14. brigade, na komandu komandanta Brigade majora Steve Kovačevića. Brigada je izvršila juriš na put i upala među dijelove njemačke vojske. Nastala je bliska borba. Nijemci su se povukli. Na bojištu je ostao 71 mrtav njemački vojnik, a 7 je zarobljeno.¹⁰

Od boraca 14. brigade poginuo je jedan, a ranjena su 3 borca. U ovoj borbi zaplijenjen je velik ratni plijen, i to: 1 pukovska zastava, 3 puškomitraljeza i 2 „brede” (italijanski puškomitraljez), 35 pušaka, 3 pištolja, 25 bombi, 12 000 metaka, 15 šinjela, 30 ljetnih bluza, 70 košulja, 25 pari cipela, 9 pari čizama, 33 čebeta, 24 šatorska krila, 7 radio-aparata, 1 pisaća mašina, 150 pari donova, 1 motocikl i druga ratna sprema. Uništeno je 13 kamiona.

Na sektoru 13. i 19. brigade nije bilo dejstva toga dana.

Šestog januara ustaše iz uporišta sela Sivše (jugozapadno od Doboja) 1 Nijemci iz Doboja napali su na položaje 4. bataljona (bez jedne čete) 19. brigade: selo Miljanovci—selo Lončari—selo Gojakovac (8 km sjeverozapadno od raskrsnice cesta Jelah). Ustaše i Nijemci su napali sa ciljem da izbiju u pozadinu fronta 53. divizije, razbiju front na dva dijela, sjeverno i južno od Doboja, te da prodorom u dubinu prisile snage 53. divizije na povlačenje sa položaja na samoj komunikaciji Zepče — Maglaj — Doboј — Derventa. Time bi omogućili nesmetano povlačenje jedinica Grupe armija „E” od Sarajeva prema Slavanskom Brodu. Operacijom je po

⁸ Arhiva VII, k. 6, rg. br. 1/5. (Dnevnik majora Bemea Böhmea, njemačka arhiva).

⁹ Na topografskoj karti ovo mjesto je upisano kao Petkovića Mehana, ali je u narodu poznatije kao Petkovića Han.

« Arhiva VII, k. 462-B, rg. br. 21/3 (Izvjestaj Štaba 5. korpusa Vrhovnom štabu).

naređenju Štaba 21. armijskog korpusa rukovodio 510. landessšicen bataljon. Komanda ovog Bataljona uspjela je da prikupi u Doboju 550 ustaša i Nijemaca.

Borba je otpočela prije podne. U iznenadnom i snažnom naletu snage ustaša 1 Nijemaca iz pravca sela Sivše prodrle su u selo Omanjsku, zauzele zaseoke Beg-luke i Dedemovce, a zatim produžile nadiranje u pravcu selo Miljanovci—selo Lončari — selo Gojakovac.

4. bataljon, iznenađen snažnim naletom ustaša i Nijemaca, bio je zbačen sa položaja u Omanjskoj i povukao se na položaje selo Lončari—selo Gojakovac. Nakon tri i po sata borbe Bataljon, potpomognut Pratećom četom Brigade, poslije prvih neuspjeha, sredio se i organizovano zaustavio dalje napredovanje Nijemaca i ustaša na liniji selo Lončari—selo Gojakovac.

Ne dozvoljavajući da se napad utvrdi na dostignutoj liniji. Štab Bataljona je donio odluku da se odmah pređe u protivnapad koncentrično u pravcu Sivše. Sa dvije čete iz pravca selo Lončari i selo Gojakovac, potpomognut snažnom vatrom minobacača i mitraljeza Prateće čete, Bataljon je prešao u obuhvatni napad na desnom i lijevom boku napadača, koji se nalazio na položaju u selu Miljanovcu.

Iznenađen jakim protivnapadom i pošto mu je prijetila opasnost opkoljavanja, napadač je neorganizovano i panično napustio položaje bježeći u pravcu sela Sivše. Četvrti bataljon je napadača gonio u stopu sve do Sivše, tukući ga žestokom vatrom iz automaskog oružja i pušaka. Na poprištu borbe ustaše i Nijemci su ostavili 15 mrtvih vojnika, dok su 8 ranjenih uspjeli da izvuku. Bataljon ie imao jednog teže i jednog lakše ranjenog.

Bez obzira na gubitke, Nijemci su jakim snagama i veoma jakom vatrom uspjeli da 6. januara prokrče sebi put od Maglaja prema Doboju. Snage 14. brigade zbog dubokog snijega, jake hladnoće i nenaseljenog terena morale su napustiti položaje na samoj komunikaciji i povući se dublje od komunikacije u dolinu rijeke Bosne. Ali iznad same komunikacije jedinice su stalno, na smjenu držale položaj i putem zasjeda i prepada ometale povlačenje Nijemaca i nanosile im gubitke.

Štab Brigade je obavijestio Štab 53. divizije da su Nijemci uspjeli proći od Zepča ka Doboju i da stalno prolaze.

Procijenivši da se u Doboju nalaze prikupljene znatne snage Nijemaca, Štab Divizije je putem radio-veze zamolio Štab Korpusa da se izvrši bombardovanje Doboja.

Pošto nije bilo potrebno izviđanje i provjeravanje gdje se Nijemci nalaze, jer je Štab 14. brigade utvrdio i dao tačne podatke, a da ne bi Nijemci uspjeli na vrijeme izbeći iz Doboja, avioni su ubrzo pristigli nad Doboju, izvršili bombardovanje i nanijeli Nijemcima teške gubitke. Prema prikupljenim podacima obavještajnog oficira 14. brigade, u Doboju je bombardovanje imalo sljedeći efekat: uništena je gotovo sva protivavionska artiljerija, uništen 1 divizion topova, poginuo velik broj Nijemaca i ustaša, a najveći broj ranjen.¹¹

Prema tome komunikacija Zepče—Derventa bila je stalno pod vatrenim udarom, bilo jedinica 53. divizije, bilo avijacije, koja je dještvovala na osnovi obavještenja i podataka što ih je dobijala od 53. divizije.

Sedmog januara kod Petkovića Hana dijelovi 14. brigade napali su zaštitne dijelove njemačkog 5. SS korpusa, koji se izvlačio. Iznenadnom jakom vatrom ubijena su 3 Nijemca, 2 ranjena. Zaplijenjene su 3 puške, 300 metaka, a uništeni 1 kamion i 1 radio-stanica.

Zaštitni dijelovi njemačkog 5. SS korpusa smatrali su, kada su se probili kod Petkovića Hana da je put otvoren i slobodan do Doboja. Nisu se uopšte nadali niti predvidjeli da ih sjeverno od Petkovića Hana, sa druge strane jakog topografskog objekta Debela meja, kod sela Šija (sjeveroistočno od Tešnja oko 10 km) očekuje zasjeda 1. bataljona 19. brigade. I upravo kada su naišli komunikacijom ispod sela Šija, Bataljon je izvršio napad. Nijemaca je bilo oko 200, sa 30 kamiona. U kratkoj jednosatnoj borbi Nijemci su panično pobjegli prema Doboju, pretrpjevši gubitke od 3 mrtva i 2 ranjena vojnika.

Štab 53. divizije bio je zadovoljan borbenošću i aktivnošću 14. i 19. brigade na pruži Zepče—Doboj, a posebno borbenošću 14. brigade. Ova Brigada je krajem 1944. i početkom 1945. godine postigla vrlo dobre rezultate, pa ju je Štab 5. korpusa, dobivši izvještaj o njenim uspjesima u borbama u dolini rijeke Bosne, svojom naredbom 7. januara 1945. godine pohvalio.¹²

¹¹ Arhiva VII, k. 462-A, rg. br. 4/4, arhiva NOB. (depeša Štaba 5. korpusa Vrhovnom štabu).
“ Arhiva VII, rg. br. 10/1, k. 1 424; arhiva NOB.

U toku osmog januara nije bilo borbenih dejstava jedinica Divizije u dolini rijeke Bosne.¹³ Obostrano su vršena izvidanja, pripucavanja i pripreme za sljedeće borbe.

14. i 19. brigada izvršile su miniranje puta Zepče—Maglaj— Doboј. Povlačenje jedinica njemačke Grupe armija „E” je potpuno obustavljeno.

13. brigada do 9. januara nije izvela na svome sektoru nijedan značajniji napad. Devetog januara uspjela je kod Željezničke stanice Bišnje da minira prugu. Naišao je voz, izbačen iz šina i onesposobljen.¹⁴ Zbog miniranja puta Zepče—Doboј njemačke jedinice se nisu povlačile ni 9. januara. Miniranje puta dovelo je u vrlo tešku situaciju njemačke jedinice u povlačenju. Zbog ovog neuspjeha u Zepču se bilo nagomilalo 400 motornih vozila. Nijemci, nemoćni da istog dana produže put, bili su primorani da jedan dio ljudstva upute desnom obalom rijeke Bosne prema Maglaju.

S obzirom na stalne i neprekidne borbe oko Zepča Nijemci su pojačali posadu u Zepču sa 900 Kirgiza 827. puka za obezbjeđenje. Da bi se obezbijedili od bombardovanja, Nijemci su postavili 20 protivavionskih topova, i to: 10 PA topova 750 metara sjeverno prema Karauli, a 10 PA topova oko samog Zepča. Pa i pored takvog obezbjeđenja sa zemlje i iz vazduha, Nijemci u Zepču i okolini nisu se osjećali sigurnim od vazдушnih napada, kao ni napada sa zemlje.

Stab 21. njemačkog brdskog armijskog korpusa naredio je da 10. januara jednovremeno izvrše napad njemačke snage iz Doboја na 19. brigadu i zaustavljene snage od Zepča u pravcu Doboја, Zajednički cilj akcije bio je da se otvori prolaz i oslobodi komunikacija. Njemački 510. landessicen bataljon iz Doboја sa svim snagama, od oko 300 Nijemaca, rano ujutru 10. januara krenuo je u napad. Krećući se iz Doboја prema jugu, na raskršću putova koji vode u Teslić i Maglaj, kod sela Karuše, Nijemci su se razvili u dvije napadne kolone, i to:

— lijeva kolona k. 258 — selo Kraševo—Gradina Lepenica,

— desna kolona selo Matužići — rijeka Tešanj ka.

Cilj je bio odbaciti snage 19. brigade sa položaja sela Matužići—selo Trepča, zauzeti položaje i obezbjeđivati komunikaciju sjeverno od objekta Debele meje prema Doboју.

1. bataljon 19. brigade prihvatio je borbu na položaju selo Matužići—selo Kraševo. U jakom snažnom naletu, a zatim upornom i ogorčenom borbom, 510. landessicen bataljon je uspio da zauzme prve položaje i izbije u Lepenicu. Borba je vođena cijeli dan neprekidno. Iako po jakoj hladnoći i snijegu, borci 19. brigade pokazali su krajnju upornost i borbenost. To se vidi i po tome da su Nijemci za deset sati borbe napredovali 5 km, ili 500 metara na sat.

Uveče u 17 časova Bataljon se prikupio, izvršio snažan protivnapad vatrom i pokretom u pravcu sela Kreševo—Matužići—Karuše Nijemci su napustili zauzete položaje i pobjegli u pravcu Doboја. Bataljon je uspio da ubije 8 i rani 10 njemačkih vojnika.

Dok se 10. januara vodila borba u selu Matužići i selu Šije, obavještajni oficir 14. brigade doznao je da Nijemci iz Zepča pripremaju napad na položaje Brigade. Cilj je bio isturanje jače pobočnice u pravcu sela Novog Šehera radi osiguranja prolaza motorizacije nagomilane u Zepču.

Jedanaestog januara u 5 časova ujutru Nijemci su izvršili napad iz pravca sela Ozimice (sjeverno od Zepča) na sektor 4. bataljona 14. brigade: na selo Matinu (južno od Novog Šehera). Snage Nijemaca bile su jedan ojačani bataljon potpomognut jakom vatrom artiljerije sa puta. Dok su ove njemačke snage vodile borbu cijeli dan sa snagama 14. brigade, ostale snage su užurbano čistile snijeg na komunikaciji, krčile put motorizaciji i nastojale što prije da prođu put Doboја. Nijemci su uspjeli da nagomilane snage prođu ka Maglaju i dalje — ka Doboју.

Bez obzira na to što su Nijemci prošli ka Doboју, treba istaći da su 14. i 19. brigada znatno usporile, pa čak privremeno i zaustavile, povlačenje Nijemaca od Zepča u pravcu Doboја.¹⁵

Pošto su naišli na vrlo jak i žilav otpor 14. brigade, Nijemci su 12. januara ubacili u borbu još 500 vojnika, tako da je u borbi učestvovalo preko 1 000 vojnika.

¹³ Arhiva VII, rg. br. 4/3, k. 1 418; arhiva NOB. (U međuvremenu dok su se brigade odmarale ipripremle za nove borbe, Stab 53. divizije je 8. januara 1945. godine, Naredbom br. 35, postavio za politkomesara 3. bataljona 19. brigade Radeta Mandića dotadašnjeg politkomesara Podgrmečkog odreda. Istom Naredbom postavljeni su: za politkomesara Bataljona pri Diviziji Božo Arnautović, dotadašnji pomoćnik politkomesara bataljona u 8. brigadi 4. divizije; za politkomesara Dopunskog bataljona pri Diviziji Pepi Tvrz, dotadašnji politkomesar Bataljona pri Diviziji).

¹⁴ Arhiva VII, rg. br. 1/11 k. 1281; arhiva NOB.

¹⁵ Arhiva VII, k. 6, rg. br. 1/5 (Dnevnik majora Bemea za 9. januar 1945. godine; u dnevniku se posebno ističe da će, po planu, dana 10. januara biti otvoren put Zepče—Doboј).

Oni su dobili zadatak da po svaku cijenu zauzmu Novi Šeher i pretvore ga u uporište radi obezbjeđenja prolaza od Zepča do Maglaja.

14. brigada je vodila uporne odbrambene borbe, a u povoljnom momentu prešla je u protivnapad, razbila Nijemce i protjerala ih na put u selo Ozimicu. Oni su pretrpjeli teške gubitke. Istovremeno dok su vršili napad prema Novom Šeheru, svojim ostalim snagama kretali su od Zepča prema Maglaju.

Kod Čustog brda očekivale su ih snage jednog bataljona 14. brigade i u borbi koja je trajala više časova ubile 23, a ranile 7 njemačkih vojnika. Zbog jakih njemačkih snaga i dubokog snijega Brigada nije mogla doći do ratnog plijena. Ali i pored gubitaka, Nijemci su se povlačili u toku noći 11. januara, pa i snage koje su napadale prema Novom Šeheru.

Brigada je u borbi imala 3 mrtva i 7 ranjenih boraca.

Zbog ugroženosti komunikacije Zepča—Maglaj—Doboj Nijemci su naredili

16. posadnom ustaškom zdrugu u Doboju da prikupi snage i otpočnu operaciju u pravcu selo Matužići—selo Lepenica—selo Šije.

Štab 16. posadnog ustaškog zdruga je prikupio male snage od svega oko jedne satnije ustaša sa 3 mitraljeza „šarca“, ostalo su bile puške.

Ustaše je dočekala jedna četa 1. bataljona 19. brigade i u četvoročasovnoj borbi potpuno ih razbila i protjerala u pravcu Doboja. Sa sobom su odnijeli 1 mrtvog i 6 ranjenih ustaša. Četa je imala jednog ranjenog, a jedan borac je nestao.

Pošto ustaše nisu uspjele da zauzmu selo Matužiče, selo Lepenicu i selo Šije te da držanjem jakih topografskih objekata obezbjede prugu i put dolinom rijeke Bosne, Štab 510. sandessičen-bataljona iznenada je 12. januara prodro komunikacijom od Doboja prema školi u Šijama. U školi je ostavio 130 vojnika i oficira, a ostale snage povukao u Doboj. Posada u školi u Šijama, s obzirom na nepovoljan položaj, ubrzano je preduzela mjere obezbjeđenja i utvrđivanja.

Štab 1. bataljona 19. brigade je donio odluku da napadne Nijemce u školi u Šijama i ne dozvoli da se jako utvrde. Već 13. januara izvršen je napad. Borba je trajala jedan sat. Ustanovljeno je da su se Nijemci dobro utvrdili, da su dobro naoružani i da su i inače dobro snabdjeveni. Napad je obustavljen bez gubitaka.

Na sektoru 13. brigade 1. bataljon ove Brigade napao je u selu Kukavicama (5 km jugozapadno od Dervente) Drugu satniju 3. bojne 11. ustaškog posadnog zdruga. Ustaše su u panici napustile položaje i pobjegle u Derventu. Ustaški satnik, pošto je napad izvršen noću u 2 časa, pobjegao je u gaćama i bos po najvećoj zimi. U bijegu su ubijena 2 ustaša, a 1 zarobljen.

Istovremeno dok je 1. bataljon napadao ustaše u selu Kukavicama, 3. bataljon je u Željezničkoj stanici Bišnji minirao prugu i izbacio iz šina voz koji je dolazio iz Doboja. Bataljon je vodio borbu 2 sata sa posadom voza. Posada je rastjerana, a jedan tenk koji je vozom prevožen potpuno je uništen. Nijemci su ga kasnije ostavili pokraj pruge.¹⁶ U borbi su ranjena 2 borca Bataljona.

Na sektoru 14. brigade dvanaestog januara od Zepča do Maglaja, iznad samog puta, zaposjeli su položaje dijelovi 827. njemačkog puka za obezbjeđenje sa zadatkom da obezbjede prolaz 297. njemačke pješadijske divizije, koja je imala naići i što prije proći u pravcu Slavonskog Broda. Njen zadatak bio je da u donjem toku rijeke Drave zaposjedne front zbog kritične situacije na tom dijelu fronta.

Štab 14. brigade je odlučio da napadne njemačko-ustaška uporišta od sela Karaule do sela Ozimice (sjeverno od Zepča) i likvidira ih.

Noću između 13. i 14. i 14. i 15. januara Brigada je napadala navedena uporišta i uspjela da zauzme sva uporišta osim Donje Ozimice (sjeverno od Zepča). Nijemci i ustaše u tom uporištu branili su se uporno, a pomagao im je i dubok snijeg. Naime, artiljerijska i minobacačka vatra nisu došle do izražaja, jer granate zbog mekoće snijega nisu eksplodirale. To je pomoglo Nijemcima i ustašama da se u tome uporištu održe. I pored toga, Nijemci i ustaše su imali velik broj mrtvih i ranjenih, koji nije utvrđen. Gubici Brigade su 10 mrtvih i 22 ranjena. Među ranjenima je bio i komandant 2. bataljona. Zaplijenjen je veći broj pušaka, dva puško-mitraljeza, veća količina municije i druge ratne spremne.

Četrnaestog januara naredbom Štaba Korpusa došlo je do većih kadrovskih promjena u Diviziji.¹⁷

¹⁶ Arhiva VII, k. 1 281, rg. br. 1/11 (Izveštaj 13. brigade).

¹⁷ „ 2a komandanta 19. brigade postavljen je Vuković Slavko, dotada komandant Visočko-fojmckog partizanskog NO odreda; za politkomesara je postavljen Hakirević Avdo, do tada Dolitkomesar Visočko-fojničkog partizanskog NO odreda. (Visočko-fojnički odred je početkom januara ušao kompletan u sastav 10. divizije, a komandant i komesar Odreda su postavljeni na iuznosti u 19. brigadi 53. divizije. (Istoga dana postavljen je Lalović Momir za zamjenika komandanta 14. brigade. Dotadašnji zamjenik komandanta brigade, Nikola Garača, stavljen je na aspoloženje Štabu 5. korpusa. Arhiva VII, rg. br. 17/3, k. 1 428 (naredbe o postavljanju)

Borbe na cesti Zepče—Maglaj, i pored utvrđivanja Nijemaca u Zepču, Maglaju, školi u selu Šijama i Doboju, su nastavljene uporno. Snage 53. divizije, 14. i 19. brigada budno su motrile na komunikaciju, spremne da napadnu svaku jedinicu njemačke Grupe armija „E” u povlačenju. Komanda njemačkog 21. armijskog korpusa izvijestila je komandanta njemačke Grupe armija „E” da je put 6 km sjeverno od Zepča, vatrom mitraljeza i minobacača, zatvoren i da je posada u uporištu Zepču okružena.¹⁸

Snage 1. bataljona 19. brigade su noću između 13. i 14. januara, u cilju sadejstva sa snagama 14. brigade, minirale put ispred sela Šija. Naišla su dva Nijemca sa dva konja te su od eksplozije mine poginuli i vojnici i konji.

Borbeni dijelovi snaga 510. landessīcen-bataljona su preduzeli mjere čišćenja puta, ali su istovremeno morali voditi borbu sa snagama 14. i 19. brigade. To je usporavalo i otežavalo raščišćavanje puta. Pošto prvi napad na uporište u školi sela Šija, koje je branilo 130 Nijemaca 510. landessīcen-bataljona, nije uspio, Štab 19. brigade donio je odluku da ponovo sa jačim snagama napadne isto uporište. Odlučeno je da napad izvrše 1. i 3. bataljon potpomognuti Četom pratećih oruđa.

Prvi bataljon je izvršio napad na uporište sa dvije čete sa sjeverne strane, obezbjeđujući se jednom četom prema Doboju.

Treći bataljon je napao uporište jednom četom sa južne strane, dok je jednu četu postavio u selo Moševac da obezbjeđuje napad iz pravca Maglaja.

Četvrti bataljon je dobio zadatak da svim snagama izvrši demonstrativni napad na uporište u selu Sivši i ne dozvoli sa te strane ma kakvu intervenciju u pravcu uporišta u školi u selu Šije. Naređeno je da se vodi strogo računa o utrošku municije i da se ne troši uzalud.¹⁹

Napad je otpočeo 15. januara u 10 časova. U četama su formirane bombaške grupe koje su sa bombama i automatskim oružjem prišle blizu njemačkom uporištu. Dva voda Prateće čete sa minobacačima i protivoklopnim topom tukla su školu i okolne bunkere.

Razvila se žestoka borba, ali su se Nijemci grčevito branili. Bili su jako utvrđeni. Poslije dva sata žestoke borbe 1. i 3. bataljon su se povukli ne uspijevši zauzeti uporište. Brigada je imala jednog teže i jednog lakše ranjenog borca. Njemački gubici nisu poznati.²⁰

I pored neuspjeha, trebalo je još više angažovati snage 14. i 19. brigade u dolini rijeke Bosne. To je zahtijevao i Vrhovni štab pa je Štab 5. korpusa izvijestio depešom da je glavne snage orijentisao u dolini rijeke Bosne i da se borbe vode neprekidno.²¹

Borbe u dolini rijeke Bosne dobijale su sve veći značaj u operativnom pogledu. Stalni napadi na jedinice njemačke Grupe armije „E” u povlačenju i sprečavanje prolaza usporavali su, a često prekidali, pokrete njemačkih jedinica po nekoliko dana. Na taj način ostvareno je sadejstvo sa jedinicama NOVJ, koje su se borile da učvrste i stabilizuju srijemski front.

Snage 1. armije su neposredno ugrožavale prugu Brčko—Vinkovci i saobraćajni čvor Vinkovce, a snage 3. armije su na virovitičkom mostobranu prijetile da izbiju u dolinu rijeke Save kod Slavenskog Broda i Vinkovaca sa zapadne strane.

Istovremeno, 2. armija vodila je borbe u istočnoj Bosni; čelo Armije nalazilo se na liniji Gradačac—Gračanica—Ozren. Prema tome uspostavljena je veza sa snagama 2. armije u istočnoj Bosni. Pred 53. diviziju u sklopu opštihzadataka postavljala se nužnost koordiniranog dejstva sa snagama 2. armije.

U toku 16. januara nije bilo dejstava na putu i pruži u dolini Bosne.²²

Noću između 17. i 18. januara Štab 19. brigade je naredio Štabu Bataljona da ponovo minira put Maglaj—Doboj i da postavi glavninu snaga na istim položajima iznad puta.

Osamnaestog januara naišla je motorizovana kolona Nijemaca sa 60 kamiona. U njoj je bilo 350 vojnika. Prvi bataljon 19. brigade otvorio je žestoku vatru po koloni. Na mjestu je uništen 1. kamion, dok je veći broj kamiona oštećen. Bilo je više mrtvih i ranjenih vojnika, ali se nije moglo ustanoviti koliki broj. Borba je vođena jedan čas, a potom se Bataljon povukao.

O nailasku njemačkih motorizovanih kolona 17. i 18. januara Štab Divizije izvijestio je Štab 5. korpusa sa prijedlogom da se bombarduje Doboj. Štab Korpusa

¹⁸ Arhiva	VII, rg. br. 1/5, k. 6, arhiva NOB (Dnevnik majora Bemea)	
¹⁹ Arhiva	VII, k. 1 423, rg. br. 5/5 (Zapovijest Štaba 19. brigade za napad	na uporište
sele Silje).		
²⁰ Arhiva	VII, k. 1 423, rg. br. 9/5 (Operativni izvještaj 19. brigade).	
²¹ Arhiva	VII, k. 462-B, rg. br. 4—1/1 (depeše štaba 5. korpusa Vrhovnom	štabu).
²² Arhiva	VII, k. 6, rg. br. 1/5 (Dnevnik majora Bemea).	

se složio sa prijedlogom, poslao radiogramom izvještaj Vrhovnom štabu, po čijem je naređenju i odobrenju Doboj bombardovan 19. januara. Bombardovanjem je uništen veći broj kamiona, a poginulo je 30 Nijemaca.

Komanda njemačke Grupe armija „E” naredila je da se pojačaju posade na obezbjeđenju pruge oko Dervente i Doboja. Štab 967. tvrđavske brigade pojačao je posade u ljudstvu i naoružanju. Promjene su bile sljedeće:

- posada „Sijekovac”: 14 ustaša sa 1 puškomitraljezom, 4 topa, 3 flaka sa reflektorom; glavna snaga posade 150 Nijemaca;
- posada „Lužani”: 24 ustaše sa puškama;
- posada „Kotorsko”: Nijemci sa 3 flaka, 4 minobacača, 4 teška mitraljeza i 4 puškomitraljeza;
- posada „Cifčije”: 200 Nijemaca sa 6 flakova.
- Sjeverno od Doboja, u selima Kostajnici, Buštelicu, Konusima, Lukovici, Osječanima smjestili su se četnici Draže Mihajlovića.

Dana devetnaestog januara borci-izviđači 14. brigade u okolini Zepča uhvatili su jednog Nijemca, podoficira. On je izviđao položaje 14. brigade.

Istog dana 19. brigada je postavila protivtenskovske mine na put između Maglaja i Doboja. Naišli su njemački tenkovi, od kojih je jedan uništen, a potom se razvila borba sa Nijemcima; u njoj je poginuo 51 njemački vojnik. Komanda 21. njemačkog korpusa obaviještena je odmah o ovim gubicima.²³

Miniranje puta izvršili su borci 1. bataljona 19. brigade. Na taj način ovaj Bataljon 19. brigade je vrlo uspješno borbom i sprečavanjem neprijateljskog pokreta dejstvovao na putu Maglaj—Doboj i ozbiljno usporavao povlačenje njemačkih jedinica Grupe armija „E”.

Još veći značaj borbe u dolini rijeke Bosne imale su zbog napada 104. njemačke lovačke divizije na jedinice 4. krajiške divizije koje su branile Travnik. Borbe su otpočele 19. januara i istog dana Štab 5. korpusa je naredio 53. diviziji da pojača dejstvo u dolini rijeke Bosne i olakša situaciju 4. divizije.

Snage 1. bataljona i Izviđačke čete 19. brigade produžile su dejstvo na komunikaciju Maglaj—Doboj. Dvadeset prvog januara napale su motorizovanu kolonu 297. divizije. Prije napada su minirale put tako da su na mine naišli jedan kamion pun njemačkih vojnika i luksuzni auto sa 4 vojnika. Svi su ranjeni, ili mrtvi. Pokret kolona je ponovo bio na neko vrijeme zaustavljen.

Toga dana u Zepče je stigao Štab 297. njemačke pješadijske divizije. I dok on je ispitivao mogućnost razminiranja i krčenja puta od Maglaja ka Doboju, jedinice 14. brigade su minirale put 8 km jugozapadno od Zepča.²⁴ Sve je ovo izazvalo vrlo napetu i tešku situaciju kod Nijemaca. Zbog stalnog sprečavanja pokreta i zasjeda jedinica 53. divizije, često su njemačke motorizovane i pješačke kolone časovima, pa i danima, čekale na krčenje komunikacija u dubokom snijegu i jakoj hladnoći. Vojnici i oficiri, iscrpljeni u stalnim borbama, umorni od dugih marševa, izgladnjeli i psihički demoralisani, dospijevali su u očajno stanje. Velik broj vojnika, naročito ranjenih i fizički iscrpljenih, je promrzao, obolio, a jedan dio poumirao. Ali pošto im je iz Štaba Grupe armije „E” rečeno da idu kući, žurili su i krčili put ne obazirući se na žrtve, u čežnji da što prije stignu u Njemačku.

Borci i rukovodioci 53. divizije nastojali su da zločinci-okupatori poslije 4 godine žarenja i paljenja u našoj zemlji ne odu nekažnjeni kući. Zbog toga su svi borci i rukovodioci, iako pod teškim uslovima, vremenskim i terenskim, i u borbi sa mnogo jačim protivnikom, pokazali velik borbeni heroizam i želju da okupator bude pravednije kažnjen.

Dvadeset drugog januara jedinice 297. njemačke pješadijske divizije su prokrčile put i nastavile pokret od Maglaja prema Doboju. Toga dana je i Štab 297. divizije izvršio pokret iz Zepča i stigao u Doboj. Sa Štabom se kretala glavnina Divizije. Tako je prošla cijela glavnina od Zepča ka Maglaju, jačine 7 800 pješaka, sa 20 saonica i 10 konja. Potom je 23. januara naišla nova kolona od Maglaja ka Doboju, jačine 216 kamiona sa komorom i vojskom, 45 konjskih kola, 257 tovarnih konja i 1 500 vojnika pješaka, među kojima je bilo Nijemaca, Čerkeza i Italijana.

²³ Arhiva VII, k. 6, rg. br. 1/5, njemačka arhiva (Izvještaj 104. lovačke divizije da je kolona tučena mitraljezima i minobacačkom vatrom na pruzi Maglaj—Doboj; Dnevnik majora Bemea).

²⁴ Arhiva VII, k. 6, rg. br. 1/5, njemačka arhiva (Izvještaj Štaba 297. divizije štabu 21. armijskog korpusa; Dnevnik majora Bemea).

Dvadeset drugog januara u cilju daljeg razvoja i brige oko naoružanja

14. i 18. brigade Štab 53. divizije izvršio je nova postavljenja.²⁵

Štab 53. divizije je 22. januara radio-depešom obavijestio Štab 5. korpusa

o jakim njemačkim snagama na komunikaciji Zepče—Maglaj—Doboj i predložio da avijacija stupi u dejstvo.

23. januara avijacija je stupila u dejstvo. Napadnute su kolone od Zepča do Petkovića Hana (sjeverno od Maglaja). Nijemci su napadnuti na komunikaciji sa koje se zbog visokog snijega nisu mogli skloniti ni lijevo ni desno. Pored toga, avioni su ih napali na terenu stiješnjenom sa lijeve strane visokim i strmim brdsko-planinskim zemljištem, a sa desne strane rijekom Bosnom. Nijemci su se očajnički borili i branili, dejstvujući iz svih flakovskih i protivavionskih oruđa. Dolina rijeke Bosne na tome dijelu komunikacije bila je pretvorena u poprište najžešćeg okršaja, u kome su automatska oruđa Nijemaca pokušavala da zaštite bar dio svojih snaga. Ali avijacija je tačnim pogocima bombi i vatrom iz mitraljeza pustošila po kolonama ubivši 280 Nijemaca i ranivši preko 500. Uništen je velik broj kamiona, kola i ratne spreme. Ovo je bio još jedan dokaz pravovremenog i uspješnog sadejstva 53. divizije i avijacije. Prateći posljedice uspješnog bombardovanja na komunikaciji Zepče—Petkovića Han, Štab Divizije je putem obavještajnih organa dobio podatke da se u Doboju nalazi velik broj njemačkih vojnika i tehnike. Tamo se 23. januara nalazilo 320 kamiona i 27 protivtenkovskih f lako va, 38 motocikla i 46 topova. Dalje nisu mogli zbog toga što su u Slavonskom Brodu bila bombardovanjem savezničke avijacije porušena oba mosta preko rijeke Save. Nijemci su hitno pravili most, a za to vrijeme ove su snage u Doboju čekale. O stanju u kome su se Nijemci nalazili izvješten je Štab 5. korpusa.²⁶

Štab 297. njemačke divizije pokušao je da dijelom snaga odbaci snage 1. i 3. bataljona 19. brigade sa samog puta ispod Šija i Gradine, južno od Doboja. Na 1. bataljon, koji je držao položaj ispod sela Šije i sela Gradine, udarile su dvije čete Nijemaca, jačine oko 300 vojnika. Istovremeno je jedna četa od oko 150 Nijemaca i Italijana udarila na položaje 3. bataljona u selu Kosovi, sjeverno od Maglaja. Nijemci su nastojali izbiti u sela Gradinu, Šije i Kosovu i primorati snage

1. i 3. bataljona da se od puta povuku u dubinu. Borba je vođena dva časa, ali nakon toga Nijemci su razbijeni i protjerani. Snage 1. i 3. bataljona 19. brigade ostale su na istim položajima. Nijemci su imali 32 mrtva i 2 zarobljena vojnika. Ubijene su 24 mazge. Zaplijenjena je teška „breda”, 1 puškomitraljez „šarac”, 1 šmajser, 6 karabina, i druga ratna sprema. Broj ranjenih njemačkih vojnika nije se mogao utvrditi.

Njemačka 104. lovačka divizija, sastava: 724. i 734. lovački puk, 654. artijerijski puk od tri diviziona, 104. bataljon za vezu, 104. poljski dopunski bataljon i jedinice za snabdijevanje, ukupno oko 12 000 ljudi, i njemačka Borbena grupa „Eberlajn”, sastava: 639. puk za osiguranje, 273. i 516. bataljon za osiguranje, 522. landessicen bataljon, 1. i 2. puk ruskog Zaštitnog korpusa i dvije talijanske baterije, ukupno oko 8 000 ljudi, prodrle su 23. januara poslije 4 dana borbi u Travnik.

Četvrta krajiška divizija s ukupno oko 4 000 ljudi uspješno je odoljevala snagama Njemaca pet puta nadmoćnijim u ljudstvu, a u tehnici još jačim, jer su raspolagali i tenkovima. U teškoj i krvavoj borbi od 19. do 22. januara Nijemci su imali 682 mrtva i više stotina ranjenih (samo gubici 104. lovačke divizije, po vlastitom priznanju, iznose 258 ljudi), dok su 4. i 10. divizija imale oko 280 boraca izbačenih iz stroja.

U Izvještaju njemačke 104. lovačke divizije kaže se o borbenoj vrijednosti

5. korpusa:

„5. korpus sa 4. divizijom pokazao se kao jedinica koja se u mno-

gome bliži regularnim ruskim trupama.”²⁷

Na ovaj način Nijemci su odali priznanje i jedinicama 53. divizije.

²⁵ — za rukovaoca naoružanja u 14. brigadi poručnika Dragoljuba Jeftića, koji je inače već tu dužnost vršio;

— za pomoćnika rukovaoca naoružanja Vasu Sićanina, koji je prije postavljenja bio komandir čete;

— za rukovaoca naoružanja 18. brigade zastavnika Vaska Modića, koji je prije postavljenja bio komandir čete u 19. brigadi;

— za pomoćnika rukovaoca naoružanja u 18. brigadi Mitra Petrića, koji je do postavljenja bio rukovalac ubojne spreme.

Arhiva VII, rg. br. 24/3, k. 1 418 (Naredba Štaba Divizije broj 4 od 22. januara 1945. godine).

²⁶ Arhiva VII, k. 1 423, rg. br. 27/7.

²⁷ Arhiva VII, k. 21-A, rg. br. 11/9—1, i k. 13, rg. br. 16/2-a.

S obzirom na velike snage Nijemaca koje su prodirale u Travnik, Štab 5. korpusa je pravilno procijenio da bi te snage mogle pokušati dalji prodor preko Donjeg Vakufa i Jajca u dolinu rijeke Vrbasa. Zbog toga je došlo do izvjesnog pomjeranja snaga Korpusa kako bi se Nijemcima suprotstavile odgovarajuće snage, što je uticalo i na izvjesni kasniji raspored snaga 53. divizije.

Jedinice 53. divizije s obzirom na situaciju kod Travnika još aktivnije su djelstvovale na komunikaciju Zepče—Doboj—Derventa sa ciljem da razvuku snage Nijemaca i pomognu jedinice 4. divizije.

Dvadeset četvrtog januara snage 1. i 3. bataljona 19. brigade, kao i Izviđačka četa, napale su kolonu njemačke 297. pješadijske divizije. Prvi bataljon je napao kolonu od 150 Nijemaca, sa 16 kamiona i 10 saona kod sela Mravića (južno od Doboja), a 3. bataljon i Izviđačka četa kolonu njemačke 297. pješadijske divizije jačine 1 500 ljudi, sa 48 kamiona, 41 saonama i 50 tovarnih konja na cesti ispod sela Moševca (sjeverno od Maglaja).

Razvila se, puna dva časa žestoka borba, u kojoj je, brojno i tehnički, mnogo nadmoćniji protivnik uspio probiti i produžiti marš ka Doboju. U borbi su Nijemci imali 14 mrtvih, 10 ranjenih i 4 zarobljena vojnika. Uništene su 2 saone, 1 bicikl i 2 kamiona. Zaplijenjeno je više ratnog materijala. Brigada nije imala gubitaka.

Toga dana je 13. brigada kod Željezničke stanice Bišnje minirala prugu, na koju je naišao voz pun vojnika. Od eksplozije su poginula 54, a 62 vojnika su ranjena. U borbi koju je potom Brigada vodila dva borca su ranjena.²⁸

Dvadeset petog januara je 14. brigada dočekala motorizovanu kolonu 104. lovačke divizije na putu između Maglaja i Doboja, jačine oko 60 vozila sa posadom od 400 vojnika. Tom prilikom ubijeno je 12, a ranjeno 10 i zarobljeno 5 Nijemaca. Ubijeno je 14 konja. Brigada je imala jednog mrtvog borca. Zaplijenjeno je 5 pušaka i 1 automat.

Štab Divizije je, 25. januara, obaviješten od Štaba 5. korpusa da su Nijemci 23. januara 1945. godine prodrli preko Travnika do Vitovlja na planini Vlašić pa je postojala velika opasnost da produže ofanzivu u pravcu Banjaluke.²⁹ Nijemci su imali ozbiljnu namjeru da prodru u dolinu rijeke Vrbasa i najkraćim putem upute 104. lovačku diviziju u Bihać, u pomoć 15. njemačkom armijskom korpusu. Ovaj Korpus je pretrpio teške gubitke kod Knina, gdje su mu polovinom decembra snage 8. korpusa NOVJ potpuno uništile 264. grenadirsku diviziju. U januaru je prijetila ozbiljna opasnost da 8. korpus proдре dolinom rijeke Une u dolinu rijeke Save i rijeke Korane te odsječe snage Grupe armija „E” na istoku.

U cilju sadejstva sa snagama njemačke 104. lovačke divizije, koja je imala da proдре u dolinu rijeke Vrbasa, 6. ustaško-domobranska divizija iz Banjaluke uputila je jače snage u Kotor-Varoš. Te snage su imale zadatak da udare sa leđa snagama 5. korpusa, koje su zaposjele položaje na planini Vlašiću i Komaru. Da bi spriječio protivnika u jednovremenom napadu od Travnika i Kotor-Varoša, Štab Korpusa naredio je Štabu 53. divizije da hitno koncentriše 13. i 18. brigadu u rejonu Teslića, gdje će dobiti naređenje za dalja dejstva.³⁰

Ni protivnik nije mirovao. Dok se 13. brigada još koncentrisala u rejonu Teslića, dijelovi 15. ustaško-domobranske divizije iz Doboja, preko sela Sivše, prodrli su u selo Jelah prema Tesliću. Namjere ustaša su bile dvostruke. Što dalje prodrijeti u dubinu položaja 53. divizije i osloboditi komunikaciju Maglaj—Doboj, a sa druge strane, vezati snage 53. divizije na pravcu prema Tesliću kako ne bi mogle djelstvovati na pravcu prema Kotor-Varošu i Travniku.

Međutim ustaše su u selu Vitkovici naišle na snage 13. brigade (1. bataljon), koje su odmah zauzele položaj i spriječile njihov dalji prodor. Devetnaesta brigada je prešla u protivnapad na dijelu komunikacije između Maglaja i Doboja.

Prvi bataljon ispod sela Šija, a Treći bataljon ispod sela Kosova (sjeverno od Maglaja) napali su kolonu 297. njemačke grenadirske divizije, jačine 60 kamiona sa posadom od 400 vojnika. U jednočasovnoj žestokoj borbi Nijemci su pretrpjeli sljedeće gubitke: 12 mrtvih, 10 ranjenih i 5 zarobljenih vojnika. Ubijeno je 14 konja. Zaplijenjeno je 5 karabina i 1 automat, kao i druga ratna sprema. Brigada je imala jednog poginulog borca. Ovaj napad južno od sela Jelaha na samoj komunikaciji zbio je Nijemce u Doboju, koji su vjerovali da su napadom na Jelah oslobodili komunikaciju. I dok su se Nijemci dvoumili šta dalje da rade,

²⁸ Arhiva VII, k. 1 281, rg. br. 1/11.

²⁹ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 5—1/1. (Štab 5. korpusa je obavijestio Štab Divizije da: „J*stclj*kc” snage koje su prodrle u Travnik zadržavaju se na prostoru Zenica—Travnik — Busovača. Nemamo sigurnih podataka da li će nepr. produžiti prema Vrbaskoj dolini.” Depeše Štaba 5. korpusa Vrhovnom štabu.)

³⁰ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 5/1. (Naređenje Štaba 5. korpusa).

sutradan, 26. januara, snage 13. brigade, uz pomoć artiljerijske vatre Divizion 19. brigade, razbile su Nijemce u Jelahu i protjerale ih u Doboj. Nijemci su u povlačenju pretrpjeli velike gubitke u mrtvima i ranjenim od artiljerijske, minobacačke i pušćane vatre jedinica 13. i 19. brigade.

Zbog teške situacije u dolini rijeke Drine kod Vlasenice i Zvornika, gdje su snage 2. armije NOVJ skoro uništile 22. njemačku diviziju, Komanda Grupe armija „E” naredila je da 104. lovačka divizija hitno napusti Travnik i dolinom rijeke Bosne krene u pomoć 22. njemačkoj diviziji.

Treba istaći da se u borbama u drugoj polovini januara kao najborbenija i najbolja jedinica 53. divizije istakla 19. brigada, posebno 1. bataljon. Brigada je uspješno djelovala u dolini rijeke Bosne na svome sektoru, postigavši zavidne rezultate. To je bio dokaz da je vrlo brzo savladala unutrašnje probleme, da se visoko uzdigla vojnički i politički i postala jedna od vrlo zapaženih i cijeljenih brigada 5. korpusa. Zbog svoje borbenosti i visoke političke svijesti ona je bila veoma omiljena, naročito u okolini Tešnja i Teslića, gdje je i formirana. Brigada je jednodušno vezala narod Teslića i Tešnja uza se. Koliko je narod volio 19. brigadu, pokazuje dokumenat koji govorio o brizi omladine Tešnja za porodicu boraca. Taj dokumenat je veoma značajan, pa se navodi u cjelini:

„Omladinska
radna četa Tešnja
26. januara 1945. godine
Borcima XIX SBU brigade
Dragi naši oslobodioci,

Nas 50 omladine Vaše braće i sestara po zajedničkoj borbi sastajemo se danas u našoj akciji, akciji koja je usko povezana sa Vašim najčovečanskijim borbama. Ovo je akcija, dragi naši borci, u korist Vaših najmilijih tj, Vaših porodica koje su ostale nezbrinute Vašim odlaskom na bojni polje. Nisu to porodice samo Vaše, to su i naše porodice, jer te porodice dadoše Vas junake — naše oslobodiocima.

22 saonice drva koje smo mi omladina dovukli danas iz Crnog Vrhaja jasan je dokaz ljubavi i priznanja prema Vama i Vašim porodicama. Ovo što smo učinili nije poslednje i mi Vam dovikujemo: borite se i ne vodite brige za Vaše familije, jer ta briga pada na našu narodnu vlast, a mi ćemo dati sve svoje snage da pomognemo našu vlast u tome svetom zadatku.

Vaše snage fronta i naše snage pozadine jeste jedna snaga koja je krenula da zajednički izgradimo našu porušenu zemlju.

Vama, naši dragi borci, šaljemo naše plamene omladinske pozdrave i želimo Vam mnogo uspjeha i sreće u Vašim budućim borbama.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!
Za radnu četu Tešnja:

Komesar:
Delveta Ahmetagić, s. r.

Komandir:
Sirbegović, s. r.”

Stab brigade je upoznao sve jedinice sa pismom, a potom su borci i rukovodioci kolektivno odgovorili omladini Tešnja i zahvalili joj na brizi.³¹

Njemačka 104. lovačka divizija je 25. januara krenula iz Travnika ka Zenici, a zatim ka Doboju. Pozadinski dijelovi su prvi krenuli. U toku marša Divizije neprekidno je padao snijeg. Avijacija NOVJ nije mogla djelovati zbog slabe vidljivosti. Jedinice Divizije su usiljenim maršem žurile da pomognu 22. njemačku diviziju, koja se nalazila pred uništenjem. Stab 104. lovačke divizije prispio je 25. januara u Žepče sa zadatkom da obezbijedi prolaz jedinica na najopasnijem dijelu komunikacije Žepče—Maglaj—Doboj. Po naređenju Divizije, u Maglaju je zaposjela položaj i bojna ustaša poznatog zlikovca Bobana.

Dvadeset šestog januara u Žepče su stigla 562 kamiona, velik broj kola, konja i puk Nijemaca, Italijana, Mađara, Bugara i Čerkeza, u jačini oko 4 000 ljudi. Ove snage su odmah produžile u Maglaj i Doboj. Za njima su 27. januara pristigla 92 kamiona, 20 automobila, 62 kola, 20 tovarnih konja i 900 pješaka-vojnika. Odmah su produžili ka Maglaju i Doboju.

Snage 1. i 3. bataljona 19. brigade napale su ove kolone s istih položaja sa kojih su vršile napade i na druge kolone. Prvi bataljon zauzeo je položaj ispod sela Šije iznad samog puta i dobro se utvrdio maskirajući se snijegom, koji je

³¹ Arhiva VII, k. 1 424, rg. br. 23/1.

bio dubok i neprekidno padao. Treći bataljon je zauzeo položaj ispod sela Moševca. Naišla je jaka kolona od 300 kamiona sa posadom od oko 1 500 Nijemaca. Nijemci su na malom odstojanju dočekani mitraljeskom i minobacačkom vatrom. U jednočasovnoj žestokoj borbi zapaljeno je 7 kamiona. Nijemci su imali 14 mrtvih i 7 ranjenih vojnika. Brigada je imala samojednog ranjenog borca. Nijemci su upotrijebili i tenkove u borbi, otvorili vatru iz tenkova i flakova na položaje Brigade tako da se Brigada morala povući. Nijemci su vidjeli povlačenje Brigade pa su smatrali da je dalji prolaz slobodan. Zbog toga je navečer u 22 časa naišla druga kolona Nijemaca, jačine 500—600 vojnika sa dva tenka i oko 20. kamiona. Prvi bataljon Brigade se povratio na komunikaciju, zaposjeo ponovo iste položaje između škole u selu Šijama i Debele meje, iznad same ceste. Kada je naišla kolona, Bataljon ju je dočekao u dubinsku zasjedu, otvorivši jaku vatru iz svih oružja sa malog odstojanja. Nijemci su bili iznenađeni i u prvom momentu vatrenog udara imali 30 mrtvih. U borbi sa Nijemcima poginuo je zamjenik komandanta Bataljona, poručnik Stojan Vrhovac, a jedan borac lakše je ranjen. Nijemci su pomoću tenkova i zahvaljujući premoći u snagama uspjeli da izbiju na bokove položaja Bataljona. Primijetivši da bi mogao biti opkoljen, Bataljon se u redu povukao. Nijemci su odmah produžili pokret, ali su prva dva kamiona naišla na mine, koje je Bataljon postavio, i uništena su zajedno sa posadom.⁸²

Dok su snage 14. i 19. brigade vodile borbu na cesti Zepče—Maglaj—Doboj, sa njemačkim okupatorskim jedinicama u povlačenju, udruženi kvislinzi, ustaše, četnici i nedićevci,³³ postavili su zasjedu na putu Prnjavor—Teslić u selu Piljužićima. Saznali su da će naići karavan sa hranom za jedinice 53. divizije, te su u zasjedi, noću, na spomenutim mjestima, čekali da ga napadnu.

Karavan su obezbjeđivali borci dviju baterija Artiljerijskog diviziona Divizije. Protivnik je iznenađa otvorio vatru i uspio da zaplijeni karavan. Ali u selu Piljužićima bio je razmješten 4. bataljon 13. brigade i Izviđačka četa Divizije, kao i jedan vod Komande mjesta. Odmah je pod komandom komandanta Bataljona izvršen protivudar, vraćen karavan, a protivnik protjeran u pravcu sela Sivše. U borbi napadač je ostavio 8 mrtvih vojnika nedićevaca. U prvom vatrenom iznenadnom udaru vojnici koji su sprovodili karavan imali su 3 mrtva borca, 6 civila i 11 konja, dok su tri civila ranjena. Prema tome, karavan je pretrpio znatne gubitke. U napadu na ustaše i četnike učestvovala je Izviđačka četa Divizije, koja je snosila glavnu krivicu što se protivnik uspio privući po noći i postaviti zasjedu.

Trinaesta brigada, primivši 25. januara naređenje da se prikupi u rejonu Teslića, odmah je krenula po bataljonima. Prvi je stigao 1. bataljon u selo Vitkovce (sjeverno od Teslića). Konačno, sve snage Brigade pristigle su 27. januara u rejon Teslića i razmjestile se u prostoru selo Jelah—selo Ukrynica—selo Ranković—selo Mladikovina—selo Blatnica. U rejonu Teslića Brigada je ostala do 6. februara, a potom je stavljena pod operativnu komandu 4. divizije radi učešća u napadu za ponovno oslobođenje Travnika i prostora u rejonu od Travnika do Zenice.³⁴

Nijemci iz rejona Travnika nisu produžili napad u dolinu rijeke Vrbanje i rijeke Vrbasa u pravcu Banjaluke. Štab 5. korpusa je 26. januara dobio obavještenje da su snage 104. lovačke divizije otpočele povlačenje iz Travnika u pravcu Zenice i Doboja. Zbog toga je naredio Štabu 53. divizije da 18. brigada nastavi i dalje borbu sa četnicima u prostoru srednje Bosne.

Četrnaesta brigada je u vezi s novonastalom situacijom, po naređenju Štaba Divizije, uputila dva bataljona prema Zenici. Ova dva bataljona zaposjela su položaje u selima Željeznom Polju i Dogledu, na dijelu komunikacije Zenica—Zepče. Njihov zadatak je bio da djeluju bočno i u pozadini na njemačke snage koje su prodrle u Travnik, ako to bude potrebno, a istovremeno da djeluju na oslobođenom dijelu komunikacije. Pošto je Štab Brigade uputio dva bataljona u rejon Željezno Polje, a jedan bataljon u selo Šiprage, radi obezbjeđenja Bolnice i borbe sa četnicima, na položaju prema Zepču ostao je samo jedan bataljon sa Štabom Brigade, Artiljerijskim divizionom i jedinicama pri Štabu Brigade. Takvim rasporedom snage Brigade su bile dekoncentrisane na širokom pro-

⁸² U Ratnom dnevniku njemačkog 21. armijskog korpusa major Berne piše: „104. lovačka divizija napadnuta od bandi na prostoru Kabiljačkog prevoja, severno od Maglaja. Posle duže borbe kolone produžile pokret. Železnički saobraćaj ponovo prekinut.”

³³ Arhiva VII, k. 6, rg. br. 1/5. Usljed prodora snaga NOVJ u Srbiju i oslobođenja Be-

³⁴ Prodor snaga NOVJ u Srbiju i oslobođenja Beograda dijelovi Nedićevog Korpusa povla- ograđa dijelovi Nedićevog Korpusa povlačili su se sa Grupom armija „E” dolinom rijeke Bosne i povremeno učestvovali u borbama na komunikaciji Sarajevo—Brod.

³⁴ Arhiva VII, k. 1 281, rg. br. 1/11. (Operativni izvještaj 13. brigade).

storu pa se zbog toga aktivnost Brigade na položaju prema Zepču svela na držanje položaja i obezbjeđenje slobodne teritorije.

Međutim, zbog promjene situacije u rejonu Travnika, odnosno zahvaljujući okolnosti da su Nijemci odustali od prodora u dolinu rijeke Vrbanje i rijeke Vrbasa, izmijenio se i zadatak 14. brigade. Stab Divizije je naredio 28. januara da se Brigada prikupi u rejonu Tešnja, gde će dobiti nove zadatke.

Prema tome, krajem mjeseca januara došlo je do sljedećih promjena položaja i zadataka jedinica 53. divizije:

- 13. brigada je koncentrisana u rejonu Teslića;
- 14. brigada prikupljena je u rejonu Tešnja radi novih zadataka;
- 18. brigada ostala je i dalje na istim položajima i s istim zadacima;
- 19. brigada takode je ostala na istim položajima i sistim zadacima.

Jedinice njemačke Grupe armija „E”, koje su žurile da stignu na ugrožene frontove u Srijemu, na rijeci Dravi, na rijeci Drini i u Dalmaciji, zadržavane su od jedinica 53. divizije po nekoliko dana. Time je 53. divizija ostvarila puno sadejstvo s ostalim jedinicama NOVJ.

Prodor Nijemaca kod Travnika od 19. do 22. januara doveo je do pomjeranja snaga 53. divizije. Samim tim što se sa komunikacije pomjerila 13. brigada, zatim sa svoga dijela fronta 14. brigada, olakšana je situacija Nijemaca u dolini rijeke Bosne. Napadi jedinica 53. divizije su oslabljeni. Ali se i 104. lovačka divizija, iscrpljena u borbama kod Travnika, Dovlačila prema Doboju sa premorenim i izglednjelim ljudstvom, s iznemoglim konjima. Pokret je bio usporen. To je iskoristila naša avijacija NOVJ, pa je 7 aviona 31. januara, na prijedlog Štaba 53. divizije, bombardovalo njemačku kolonu kod Zepča. Avioni su sa 300 raketnih bombi nanijeli Nijemcima veće gubitke u ljudstvu, materijalu i stoci.³⁵

I među jedinicama njemačke Grupe armija „E” došlo je do promjena. U dolini rijeke Bosne na odsjeku Zepče—Maglaj, Nijemci su znatno pojačali obezbjeđenje komunikacije. Dio komunikacije južno od Doboja, do Maglaja, preuzela je 969, a od Maglaja do Zepča 966. tvrđavska brigada. Na ovaj način pruga i put u dolini rijeke Bosne od Zepča do Doboja obezbjeđeni su jakim snagama.³⁶ Ove brigade su stavile pod svoju komandu sve posade u uporištima duž pruge i puta.

Po personalnim pitanjima krajem januara došlo je do promjena u 53. diviziji.³⁷

Krajem januara 13. brigada bila je razmještena u prostoru: Jelah—Ukrinica—Rankovići—Mladikovina—Blatnica.³⁸ Brigadu je u tom vremenu vodila uspješno borbu sa četnicima Tesličke četničke brigade.³⁹ S obzirom na neizvjesnu situaciju kod Travnika Stab 5. korpusa je naredio da se 13. brigada zadrži u rejonu Teslića do daljeg naređenja.⁴⁰ Drugog februara Stab 5. korpusa je naredio da 13. brigada odmah krene ka Vitovlju, jer Nijemci u Travniku prikupljaju snage za dalje dejstvo.⁴¹

Pošto je situacija bila u znaku iščekivanja šta će 104. njemačka lovačka divizija preduzeti kod Travnika, to je Stab 53. divizije naredio Štabu 14. i 19. brigade da predu u napad u dolini rijeke Bosne. Noću između 3. i 4. februara 1. bataljon 19. brigade napao je dijelove 969. njemačke tvrđavske brigade u selu Kosovu (istočno od Tešnja u dolini rijeke Bosne), gdje su se utvrdili radi obezbjeđenja komunikacije.

Nijemci su se naročito bili utvrdili oko džamije u selu, ali su ih borci jurišem razbili i natjerali na sam put. Na mjestu borbe je nađeno 6 mrtvih i 11 ranjenih njemačkih vojnika. Bataljon je progonio i dalje Nijemce, kojima je bilo preostalo još jedino da skoče u rijeku Bosnu ili da se predaju, ali u tom kritičnom momentu naišla je putem jaka kolona Nijemaca i uspjela pod borbom spasiti njemačku jedinicu od sigurnog uništenja.⁴²

¹⁵ Arhiva VII, rg. br. 1/5, k. 6. (Dnevnik majora Bemea).

¹¹ Ibidem.

⁵⁷ „Naredbom štaba 53. divizije broj 5. od 29. januara 1945. godine postavljen je za komandanta 1. batalj. 18. brigade poručnik Jotanović Vlado, koji je do ovogpostavljenja bio komandant bataljona pri štabu divizije.”

„Naredbom br. 13. štaba 5. korpusa NOVJ za 30. januar 1945. godine za zamenika referenta saniteta u 53. diviziji postavljen je kapetan Hribar Jernej.”

Arhiva VII, rg. br. 27/3, k. 1418; (Naredba Štaba 53.divizije).

³⁴ Po naređenju Štaba korpusa brigada se odmarala i spremala za nove zadatke.

¹⁶ Arhiva VII, rg. br. 1/11, k. 1 281; (Izvjestaj Štaba 13. brigade).

Arhiva VII, rg.br. 5/1,k.462—B; (depeše Štaba 5. korpusa Štabu 53. divizije).

Arhiva VII, rg.br. 5/1,k.462—B; (depeše Štaba 5. korpusa).

Arhiva VII, rg.br. 1/5,k.6; (969. njemačka tvrđavska brigada izvještava Štab21.nje-mačkog korpusada su bande noću između 3. i 4. februara napale sa visa k. 604 na uporište sela Kosova sa jednim bacačem i 8 mitraljeza; Dnevnik majora Bemea).

Dok je 1. bataljon vodio borbu sa Nijemcima u selu Kosovu, 4. bataljon 19. brigade je postavio zasjedu koloni Nijemaca koja je intervenisala kod sela Kosova (dijelovi 104. njemačke lovačke divizije ispred sela Šija, južno od Doboja, a sjeverno od sela Kosova).

Kada su naišli prvi dijelovi, Bataljon je vatrom dočekaao kolonu i uništio tri kamiona koji su prevozili materijal i vojsku. Na mjestu su ubijena dva vojnika, a jedan je u strahu skočio u rijeku Bosnu. Bataljon nije imao gubitaka. Vodeći dalje borbu, Bataljon je zaustavio kolonu i ona nije mogla dalje. Zadržala se u selu Kosovu.

Štab 14. brigade, koji se nalazio u Tešnju, sa dijelom snaga odlučio je da 4. februara izvrši napad na dijelove 104. lovačke divizije. Napad je izvršen iznenada i silovito na 400 Nijemaca i 80 četnika Tešanjske četničke brigade. U snažnom dejstvu od prvih rafala iz mitraljeza poginulo je 18, a ranjeno 13 njemačkih vojnika. Zarobljen je 1 njemački vojnik. Pored pušaka, zaplijenjen je 1 puškomitraljez „šarac” i dosta druge ratne spremne. Potom su se snage Brigade povukle.

Prilikom ovih napada pioniri 19. brigade su se prebacili preko rijeke Bosne, razorili prugu u dužini 50 m i voz koji je naišao je iskliznuo. Saobraćaj je bio zaustavljen 3 dana, to jest sve do 6. -februara u 11 časova.⁴⁴

5. februara Štabu 5. korpusa je definitivno bilo poznato da se njemačka 104. lovačka divizija užurbano povlači dolinom rijeke Bosne na sjever zbog teške situacije na drugim frontovima u Jugoslaviji. U prostoru Travnika su ostale snage njemačke Borbene grupe „Eberlajn”⁴⁵, pod komandom pukovnika fon Eberljana. Štab Korpusa odlučio je da 4. divizijom, kojoj je stavljena na raspoloženje 13. brigada, prede u napad.⁴⁶ Trinaesta brigada se u vrijeme kad je stavljena pod komandu 4. divizije nalazila sa dva bataljona u selu Vitovlji, dok su dva ostala bataljona bila u selu Korićanima.

Noću 7. i 8. februara prolazile su kolone njemačke 104. lovačke divizije od Zepča u pravcu Doboja. Radi obezbjeđenja lijevog boka Nijemci su napali dijelove 19. brigade u pravcu Novog Šehera (sjeverno od Zepča). Borbu je prihvatio 2. bataljon 19. brigade u selu Ljubatovićima. U toj borbi, koja je trajala puna

2 časa, Nijemci su protjerani uz gubitke od 6 poginulih i 7 ranjenih. Bataljon je imao 4 poginula. Zaplijenjen je 1 automat, 3 puške i 1 dvogled.

Dok su snage 2. bataljona 19. brigade vodile borbu u selu Ljubatovićima sa dijelovima motorizovane kolone 104. njemačke lovačke divizije za obezbjeđenje, 1. bataljon je postavio zasjedu između škole u selu Šijama i sela Gradine (južno od Doboja) sa ciljem da tu kolonu napadne. Sutradan, 8. februara, naišla je kolona od 200 Nijemaca. Iznenadnom jakom vatrom ubijen je na licu mjesta 21 njemački vojnik, a 17 ih je ranjeno. Među ubijenima pronađen je i jedan kapetan. Bataljon je imao tri ranjena borca.⁴⁷

Po naredenju Štaba Brigade, 4. bataljon je smijenio na položaju ispod sela Šija (južno od Doboja) 1. bataljon koji je bio umoran od borbi i prozebao od jake zime.

Noću između 9. i 10. februara pošla su dva Nijemca i jedan „Čerkez” u selo Sije da pronađu i opljačkaju hranu. Na poziv patrole Bataljona nisu htjeli da se predaju pa su u borbi sva trojica poginuli.

Desetog februara naišla je od Maglaja u pravcu Doboja motorizovana kolona koja je pripadala njemačkoj 104. lovačkoj diviziji. Vojnici i oficiri Divizije bili su umorni i iscrpljeni od neprekidnih borbi, posebno borbi kod Travnika krajem januara. Zurili su u Doboj, odakle je trebalo da krenu u napad na snage 2. armije preko Gračanice prema Tuzli. Bataljon je dočekaao kolonu u zasjedi, ispod škole u selu Šijama, i na mjestu ubio dva Nijemca, a 8 njemačkih vojnika je skočilo u rijeku Bosnu i udavilo se. Spaljena su 4 kamiona, od kojih je jedan bio pun topovskih granata.⁴⁸

Poslije 10. februara prestaje povlačenje jedinica njemačke Grupe armija „E” dolinom rijeke Bosne na sjever. Glavne snage su se izvukle pod borbom i uz velike gubitke na druge frontove. U Sarajevu je ostao 21. njemački brdski ar-

⁴⁴ Arhiva VII, rg. br. 1/5, k. 6; (Ratni dnevnik majora Bemea).

⁴⁵ „Eberlajn” bila je sastava: 639. njemački puk za osiguranje s italijanskim fašističkim dobrovoljcima, dijelovi ruskog Zaštitnog korpusa, njemački 920. landesćicen bataljon, dijelovi njemačkog 4. policijskog bataljona, 1, 4. i dijelovi 7. bataljona Ustaške brigade, 16. željezničkog bataljona i grupa domaćih ustaša; ukupno oko 6 000 vojnika sa 30 topova i 9 tenkova.

⁴⁶ Arhiva VII, k. 1 281, rg. br. 1/11; (Izvištaj 13. brigade).

⁴⁷ Radi obezbjeđenja prolaza između Maglaja i Doboja u selo Moševac upućen je 574. bataljon za osiguranje iz Maglaja.

⁴⁸ Arhiva VII, rg. br. 1/5, k. 6; („Napad bandi na motorizovanu kolonu 10 km. severno od Maglaja”; Dnevnik majora Bemea).

mijski korpus da po naređenju njemačke Vrhovne komande, zbog predviđene ofanzive u južnoj Mađarskoj, uporno brani Sarajevo.

Stab 53. divizije u toj situaciji je planirao napade na uporišta i posade od Zepča do Dervente.

2. Borba protiv 1. i 2. srednjobosanskog četničkog korpusa i 6. ustaško-domobranske divizije u januaru i februaru 1945. godine.

a) Borbe protiv 1. srednjobosanskog četničkog korpusa i dijelova 6. ustaško-domobranske divizije na terenu srednje Bosne januara 1945. godine.

Na teritoriji srednje Bosne i dalje su postojali 1. i 2. srednjobosanski četnički korpus jačine oko 4 000 četnika. Prvi srednjobosanski četnički korpus je sarađivao sa 6. ustaško-domobranskom divizijom u Banjaluci.

Na osnovi Zapovijesti Staba 53. divizije, 18. brigada, Motajički, Uzlomački, Banjalučki partizanski odred i 3. bataljon Narodne zaštite dobili su zadatak da vode borbe sa četnicima 1. srednjobosanskog četničkog korpusa i ustašama na terenu srednje Bosne i Lijevča polja.

Odnos snaga u ljudstvu bio je u korist četnika i ustaša. Ukupne snage 18. brigade sa Motajičkim, (Jzlomačkim i Banjalučkim partizanskim odredom i Bataljonom Narodne zaštite iznosile su oko 2 200 ljudi. Prvi srednjobosanski četnički korpus brojao je oko 2 000 ljudi. Ovome treba dodati 3. bojnu 10. ustaškog zdruga s ustaškom milicijom u Kotor-Varošu, svega oko 1 000 ljudi; 5. bojnu 10. ustaškog zdruga u Trapistima i 2. bojnu 15. pješačkog zdruga u Rebrovcu (jugoistočna periferija Banjaluke), s ukupno oko 1 200 ljudi. Prema tome, odnos snaga je bio 2:1 u korist četnika i ustaša.

Prvi srednjobosanski četnički korpus bio je raspoređen na istoj teritoriji, tj. Vrbaska, Banjalučka i Motajička brigada nalazile su se svaka na svome terenu. Četnici su napadali na pozadinske organe 53. divizije, na organe vlasti, na bolnice, na kurire, manje grupe partizana-boraca i komande jedinica, na telefonske veze i karavane koji su prenosili materijalna sredstva za potrebe 53. divizije i naroda.

Prisustvo glavnine srbijanskih četnika u dolini rijeke Bosne kod Doboja sa Dražom Mihajlovićem i crnogorskih četnika sa Pavlom Đurišićem moralno je pozitivno uticalo na srednjobosanske četnike i podsticalo da se, bez obzira na nepovoljan razvoj situacije po njih, ne predaju, već nastave upornu borbu. Tome je dosta doprinijela i jaka četnička propaganda o događajima u Grčkoj. Svakodnevno, srednjobosanski četnici su slušali vijesti o tome da su se Englezi iskrcali u Grčkoj, razbili komuniste i predali vlast kralju. U vezi sa tim uporno se tvrdilo da će se Englezi iskrcati i na obalama Jandranskog mora, protjerati komuniste i predati vlast kralju i četnicima.

Poznajući dobro četnike i njihov način borbe, zamjenik komandanta Divizije major Stevo Samardžija postavio je sljedeće taktičke zadatke:

— Bilo je potrebno da se 18. brigada, kao najjača i osnovna snaga, podijeli na bataljone kao zasebne taktičke jedinice. Svaki bataljon dobio je pravac i prostor u kome će voditi samostalne borbe čvrsto održavajući vezu s ostalim jedinicama radi sadejstva i zajedničkog dejstva u slučaju potrebe u hvatanju, odnosno akcijama uništavanja četnika.

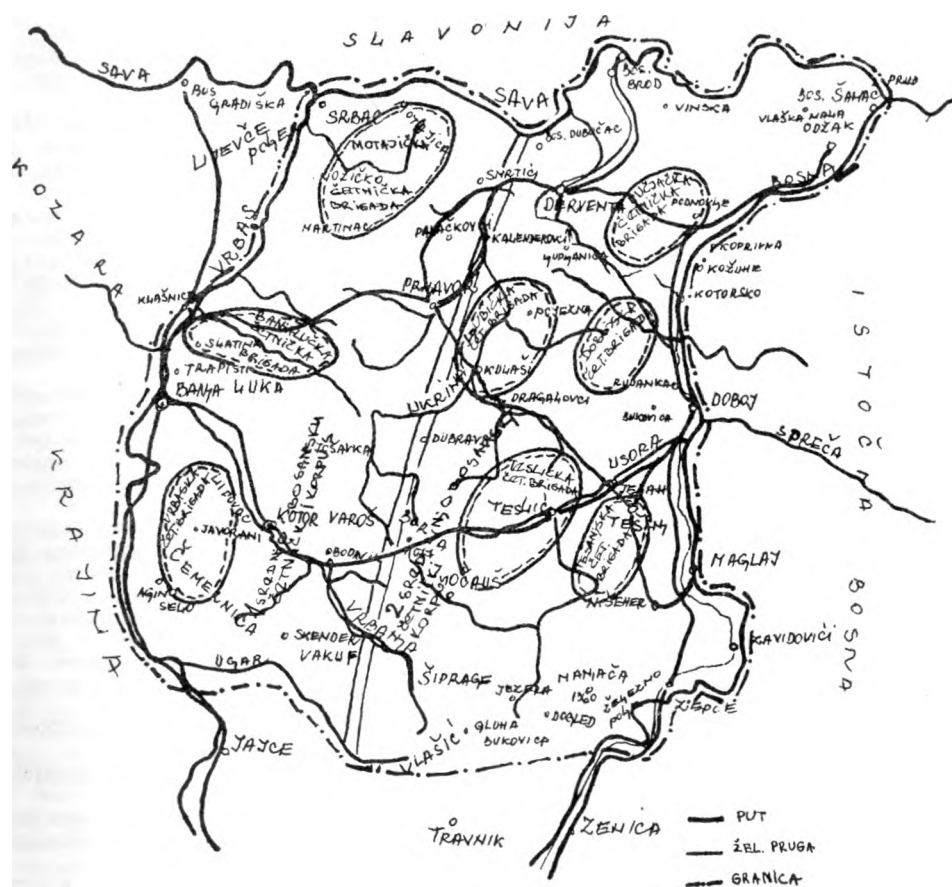
— Motajički, Uzlomački i Banjalučki odred dobili su iste zadatke, s tim da ne napuštaju svoju teritoriju, dok su bataljoni 18. brigade i Bataljon Narodne zaštite krstarili po cijeloj teritoriji srednje Bosne i Lijevča polja.

— Pošto su se četnici krili i izbjegavali otvorenu borbu, naređeni su pokreti jedinica i danju i noću u potrazi za njima bez obzira na veliku hladnoću i snijeg. Jedinice su pokrete i dejstva vršile na osnovi dobro organizovane obavještajne službe u narodu.

Primjenom ovakve taktike borbe četnici su bili ugroženi. Komandant Vrbaske četničke brigade Mirko Džombić to potvrđuje svojim dopisom komandantima bataljona. Prvog januara 1945. godine on je pisao da se partizani kreću po grupama, naoružani jakim automatskim oružjem, i da dejstvuju iznenadno. Zbog toga je naredio da četnici budu oprezniji i dobro se čuvaju, naročito noću.⁴⁸

⁴⁸ Arhiva VII, četnička arhiva, BH-V, rg. br. 12 590.

U dopisu komandant Vrbaske četničke brigade komandantima 1—4. bataljona između ostalog navodi: „Na sektoru ove brigade nalazi se banjalučki bataljon (odnosi se na 3. bataljon narodne zaštite) i banjalučki odred oko Skender Vakufa. Banjalučki bataljon stalno se kreće po

R- & Pott. & 3 SIV06A- 1 1 2 fe(t<2Df^ OfcOi>|V6Kofi taXHicXO»

NITEJIToa./i l>ne.Tafle. e>at>/ys.

Borbu sa četnicima su vodile dijelom snaga i jedinice Divizije angažovane u dolini rijeke Bosne, bilo da obezbjeđuju pozadinu svojih položaja, bilo da sadejstvuju s ostalim snagama Divizije.

Borba sa dijelovima 6. ustaško-domobranske divizije u dolini rijeka Vrbasa i Vrbanje vođena je samo u neposrednoj blizini gradova Banjaluke, Kotor-Varoša i Bosanske Gradiške, gdje se ova Divizija utvrdila i držala položaje. Jedinice ove Divizije samo izuzetno su napuštale položaje i vodile borbu sa jedinicama 53. divizije. Do borbi je dolazilo u slučajevima kada su snage 53. divizije progonile četnike, koji su bježali u pomenuta utvrđena uporišta pod zaštitu ustaša. Do tih borbi najčešće je dolazilo kod „Table”, u rejonu sela Klašnica, u selu Krčmaricama iznad samog samostana Trapisti, u selu Rebrovcu, na južnoj periferiji grada Banjaluke, u selima Gornja i Donja Dolina, kod Bosanske Gradiške.

Rukovodstvo Operativne grupe je napravilo plan kretanja bataljona po terenu u cilju proganjanja i uništavanja četnika. Prema obavještajnim podacima, znalo se na kome se terenu četnici najviše zadržavaju, u kojim selima imaju najviše svojih jataka, pa su bataljoni ta sela najviše pretresali.⁵⁰

Kao što se vidi na prikazanoj skici, bataljoni su se kretali jedan za drugim u razmaku od jednog ili dva dana; negdje su išli jedan blizu drugog, uporedo, a negdje se ukrštali.

Četnici su jedva čekali da prođe jedan bataljon pa da se ubace u sela, ali je odmah nailazio drugi bataljon i progonio četnike, odnosno hvatao ih ili su oni ginuli u borbi.⁵¹

Bataljoni Brigade nisu se mnogo zadržavali na terenu gdje su dejstvovali Banjalučki, Motajički i Uzlomački partizanski odred.

U borbama od 1. do 29. januara ubijena su 43 četnika, ranjena 24, a 25 zarobljeno. Među ubijenima su komandant Savo Modrić, Branko Ranković i komandir čete Savo Veselinović. Istovremeno je ubijeno 47 ustaša, ranjena 52, a 4 zarobljena. Najveća borba sa ustašama je vođena 19. januara. Toga dana 600 ustša je napalo 1. bataljon 18. brigade u selu Zabrdi, kod Kotor-Varoša, u cilju sadejstva s njemačkom 104. lovačkom divizijom, koja je 19. januara otpočela napad na 4. diviziju iz pravca Zenice s ciljem zauzimanja Travnika, a potom da se, prodorom preko planine Vlašića, spoji sa 6. ustaško-domobranskom divizijom u dolinama rijeke Vrbanje i rijeke Vrbasa. Napad nije uspio i ustaše su odbačene natrag u Kotor-Varoš.

Operativna grupa 53. divizije u toku januara u borbama sa četnicima i ustašama pretrpjela je gubitke od 7 mrtvih i 17 ranjenih boraca. Prema tome, borbeni gubici i sa jedne i sa druge strane su neznatni. Međutim, stalni progoni što su ih vršile jedinice Operativne grupe četnicima nisu dozvolili da se bazi-raj u selima, da se obezbijede hranom i toplim stanovima. Natjerani su da se po najžešćoj zimi skrivaju po šumama u dubokom snijegu, bez stana i hrane. Mnogi su promrzli i oboljeli⁵². Komandant Motajičke četničke brigade, demoralisan i ogorčen na teško stanje svoje brigade, iako je ta Brigada bila relativno jaka, piše komandantu 1. srednjobosanskog četničkog korpusa Lazi Tešanoviću:⁵⁵

„Kod nas je stanje kritično. Ovdje se nalazi 1. krajiška komunistička brigada koja je vrlo aktivna (radi se o bataljonu narodne zaštite). Došla je prije 15 dana. Do sada se na ovome sektoru promjenilo 11 komunističkih brigada, ali nijedna nije aktivna kao ova. Ova pretresa po čitavu noć kuće, a jedne djelove dadne u zasjedu. Na „pasjoj pravdi” su uhvatili naša 2 četnika. Ja sam neznam šta da radim⁵⁴ ... Vlado Vinčić.”

grupama, naoružani automatskim oružjem, zato se treba dobro čuvati, naročito noću. Na sektoru 4. bataljona ove brigade nalazi se uzlomački odred jačine 80 ljudi. Postupaju kao i banjalučki odred. Borba između komunista i Engleza i dalje traje u Grčkoj”.

⁴ Arhiva VII, četnička arhiva, BH-V, rg. br. 12 604.

Stab 3. bataljona Banjalučke četničke brigade izvještava Komandu zapadne Bosne da su partizani u selu Sušnjarima uhvatili bolesnog komandanta 3. čete Mirka Četojevića i sa njime jedanaest četnika.

⁵¹ Arhiva VII, četnička arhiva, BH-B rg. br. 12 631. (Tako je u selu Sušnjarima poginulo 10 četnika koji su čuvali bolesnog komandira 3. čete 4. bataljona Banjalučke brigade Boška Račića.)

⁵¹ Arhiva VII, četnička arhiva, BH-V, rg. br. 12 631.

⁵² Arhiva VII, četnička arhiva, BH-V, rg. br. 12 635 (Pismo komandanta Motajičke brigade komandantu 1. srednjobosanskog četničkog korpusa Lazi Tešanoviću, 26. februara 1945. godine).

⁵⁴ Arhiva VII, četnička arhiva, BH-V, rg. br. 12 598. (Motajička četnička brigada imala je pet bataljona s ukupno 580 četnika. Naoružanje: 549 pušaka, 8 puškomitraljeza, 1. „breda”, 4 „šarca” (mg. 39), 2 teška mitraljeza, 20 automata, 1 tromblon, 73 pištolja.

Do ovakvog zaključka nije došao samo komandant Motajičke četničke brigade Vlado Vinčić. U još težoj situaciji su se nalazile ostale brigade. To opet potvrđuje Vinčić svojim dopisom komandantu 1. srednjobosanskog četničkog korpusa Tešanoviću:

„Mi se za ovo nekoliko mjeseci nalazimo u kritičnom položaju. To traje od septembra 1944. godine pa do danas. Komunisti vrše iz dana u dan na nas napade. Ovdje na ovom sektoru stalno se nalazi neka komunistička brigada ili odred. Ali odred se većinom nalazi oko Srpcu i okolnih sela, a druge sve snage komunista na sektoru 1. i 2. bataljona. Ima li komunista kod Vas? Ja mislim da svaka brigada koja odavde ode ide da napadne na Vas.”⁵⁵

U ovom zaključku Vinčić je pravilno procijenio da se jedinice 53. divizije smjenjuju u napadima na četnike. Dok su stalni napadi jedinica 53. divizije Motajičku četničku brigadu iznuravali i demoralisali zajedno s komandantom, stanje u ostalim brigadama i na terenu bilo je po četnike još teže. Naročito je bilo teško s ishranom. Stalna aktivnost jedinica 53. divizije nije dozvoljavala glavnini četničkih snaga obaju srednjobosanskih četničkih korpusa da se snabdiju žitom iz bogatih oblasti oko Prnjavora, Dervente i Posavine. A glavnina njihovih snaga, osim Motajičke brigade, nalazila se u planinskim pasivnim krajevima. Ovakva situacija dovodila je do toga da pojedinci počnu napuštati četničke redove kako bi se sami snalazili u pogledu hrane i drugih materijalnih potreba.

Teško stanje četnika u pogledu ishrane, obuču, odjeće, liječenja oboljelih i ranjenih potvrđuju opet četnički dokumenti. Tako u dopisu komandantu zapadne Bosne pukovniku Vranješeviću komandant žandarmerije, potporučnik Rajko Filipović, piše 10. februara sljedeće:

„Moja porodica živi na četničkoj teritoriji i bježi od partizana. U četnicima mi se nalaze dva sina. Ovi sinovi su i goli i bosi kao i sam što sam. Niko o meni i njima ne vodi računa, a još manje za ostalu porodicu. Obraćao sam se komandantu za pomoć, ali bez uspjeha. 22. januara razbolela su mi se obadva sina od tifusa. Jedan sin se nalazi u četničkoj ambulanti u Gornjem Šehru bez ikakvih uslova za život. Službu ne mogu da vršim jer žandarmeriji komanduje ko god hoće. Od 1.XI. 1944. godine patimo se u štabu od gladi, tako da jedemo suv i neslan pasulj. Zato dajem ostavku na položaj da bih se brinuo o porodici.”

Kada se komandant žandarmerije žali na svoje kritično stanje, onda je, u svakom slučaju stanje većine četnika u pogledu ishrane, obuču, odjeće itd. mnogo gore.

Prema tome, pored gubitaka koje su pretrpjeli u mrtvima, ranjenima i za- robljenima, četnici su pretrpjeli još veće gubitke od zime, gladi i bolesti. Aktivnost jedinica 53. divizije u dolini rijeke Vrbanje i rijeke Vrbasa ugro- zila je položaje 6. ustaško-domobranske divizije.

Tako je 3. bojna 10. ustaškog zdruza u Kotor-Varošu morala da vodi borbe sa snagama 18. brigade u vremenu od 23. do 31. januara 1945. godine. U tim bor- bama pretrpjela je znatne gubitke.⁵⁶

Na pruzi Banja Luka — Kotor-Varoš pojačano je obezbjeđenje i pratnja vozova. To je razvlačilo i naprezalo snage.³⁷

Komanda 6. ustaško-domobranske divizije izvršila je pregrupisanje snaga.

Peta bojna 10. ustaškog zdruza zaposjela je radio-stanicu u Banjaluci, za- tim uporište preko rijeke Vrbasa — mlin u Trnu, mlin Lipovac i 4 bunkera na rijeci Vrbasu.⁵⁸

Ova Bojna preuzela je 30. januara i osiguranje samostana Trapisti, a u selu Budžaku posebno je obezbi jedi vala paromlin i fabriku makarona.⁵⁹

Druga bojna 15. pješadijskog zduga preuzela je položaje od Rebrovačkog do Pilanskog mosta. Jedna satnija ove Bojne je upućena u selo Zalužane.⁶⁰

⁵⁵ Arhiva VII, četnička arhiva, BH-V, rg. br. 12 636.
⁵⁶ Arhiva VII, k. 114-a, rg. br. 48/7—1, ustaška arhiva.
⁵⁷ Arhiva VII, k. 114-a, rg. br. 52/7—1, ustaška arhiva.
⁵⁸ Arhiva VII, k. 114-a, rg. br. 30/7—1, ustaška arhiva.
⁵⁹ Ibidem.
⁶⁰ Arhiva VII, k. 114-a, rg. br. 42/7—1, ustaška arhiva.

Prema tome, u Banjaluci i okolnim selima izvršena su znatna pomjeranja i nova angažovanja oružanih jedinica. Neprijatelj se plašio ponovnog napada na Banjaluku.

2) Borbena dještva 18. brigade i Motajičkog partizanskog odreda protiv udruženih snaga četnika i ustaša u Lijevču polju (sjeverno od Banjaluke) od 4. do 8. februara 1945. godine.

Četnici su nastojali svim silama da se učvrste u Lijevča polju i prošire u nj na lijevoj obali rijeke Vrbasa između Banjaluke i ušća rijeke Vrbasa u rijeku Savu.

Četnički Lijevčanski odred zadržavao se najviše u selima Razboj, Kukulji, Kosjerovo, Karajzovci, Petoševci, Petrovo Selo itd. sve do Laktaša i Klačnica.

U Lijevču polju su se četnici na silu održavali pomoću okupatora i ustaša, jer narod ih nije trpio niti podržavao. Četničkom vrhovnom vođi Draži Mihajloviću, koji se u to vrijeme nalazio u Trebavi (sjeverno od Doboja), bilo je iznad svega stalo da se učvrsti u Lijevču polju, a potom sa toga područja da prebaci dio četnika preko rijeke Save u Slavoniju. Cilj mu je bio uspostaviti četnički pokret u Slavoniji.

Zbog tih planova Draža Mihajlović je naredio četničkom majoru Stanku Mrdenoviću da se u Lijevču polju stalno zadržava s Odredom uspostavljajući veze i tražeći oslonca u Slavoniji za prebacivanje četničkih snaga.

Međutim taj četnički major zaboravio je na glavni zadatak i svu svoju pažnju usmjerio na trgovinu sa Nijemcima i ustašama prodajući im od naroda opljačkanu stoku. Počeo je naglo lično da se bogati.

Snage 53. divizije su krajem 1944. godine nekoliko puta napadale četnike u Lijevču polju, ali su oni uvijek uspjeli da izbjegnu borbu i sklone se bilo pod okrilje okupatora ili preko rijeke Vrbasa u planinu Motajicu. Krajem januara Motajički partizanski odred napao je Lijevčanski četnički odred u selu Kukuljima. Četnici su se povukli u selo Petoševac i selo Kosjerovo.

U to vrijeme bataljoni 18. brigade nalazili su se poslije dugih i zamornih marševa raspoređeni po selima u cilju odmaranja i sređivanja. Istovremeno su vršili i pretres terena na kome su se odmarali. Tako su od 28. januara do 3. februara bataljoni Brigade bili raspoređeni na sljedeći način:

— 1. bataljon — u selu Kokorima, sa zadatkom kontrole okolnih sela na širokom prostoru;

— 2. bataljon — u selu Kalenderovcima (jugozapadno od Dervente), sa zadatkom pretresa okolnih sela, njihovog čišćenja od četnika te istovremeno držanja položaja prema Derventi, jer je 13. brigada po naređenju napustila položaje, snage 14. brigade još nisu bile stigle da te položaje zaposjednu;

— 3. bataljon — u selu Jadovicama (sjeveroistočno od Prnjavora, ispod same planine Motajice); bataljon je sa južne i istočne strane vršio pretres sela ispod planine Motajice i progonio četnike Motajičke četničke brigade; ovaj je zadatak Bataljonu postavljen i zbog toga što su tada snage Motajičkog partizanskog odreda vodile borbu u Lijevču polju, kao i oko Srpcu;

— 4. bataljon se smjestio u selima Boškovići i Milosavci sa zadatkom pretresanja okolnih sela, kao i kontrole rijeke Vrbasa od samostana Trapisti do Laktaša.

Dok su se bataljoni Brigade odmarali, Štab Brigade je napravio plan prebacivanja 2. i 3. bataljona u Lijevče polje u cilju razbijanja Lijevčanskog četničkog odreda. U vezi sa predviđenim planom napada na četnike u Lijevču polju Drugi bataljon je po naređenju 3. februara izvršio pokret iz sela Kalenderovaca u selo Iličine; treći bataljon je iz sela Jadovica preko sela Mačinog brda 3. februara u 14 časova izvršio pokret u selo Selište, na desnu obalu rijeke Vrbasa. U selu Selištu se bataljonu priključila četa koja je bila u selu Martincu sa komandantom Bataljona Komušom, još odranije.

Sutradan, 4. februara Drugi bataljon je izvršio pokret iz sela Iličana u selo Povelić, na samu desnu obalu rijeke Vrbasa kod Srpcu. Bataljon je dobio zadatak da s Motajičkim partizanskim odredom prikupi čamce za prebacivanje preko rijeke Vrbasa.

Treći bataljon se 4. februara nalazio i dalje u selu Selištu, kontrolišući teren, naročito desnu obalu rijeke Vrbasa.

1. i 4. bataljon Brigade nalazili su se na istim položajima.

Petog februara u 12 časova 3. bataljon izvršio je pokret u dva pravca:

Dvije čete, sa zamjenikom komandanta i politkomesarom, krenuli su pravcem Martinovac — Kriškovci sa zadatkom da se prebace preko rijeke Vrbasa u Lijevče polje, u selo Petoševce; druge dvije čete, sa komandantom i pomoćnikom

politkomesara, krenule su pravcem Selište •—• Nožičko — Prebjezi i prebacile se preko rijeke Vrbasa u selo Razboj. Zadatak ove dvije čete bio je da pretresu sela Junuzovce, Trešelje, Karajzovce i pronađu i unište četnike.

U Lijevču polju tada su se nalazili 3. i 4. bataljon Banjalučke četničke brigade, 3. bataljon Motajičke četničke brigade i Lijevčanski četnički odred, s ukupno oko 500 četnika.⁶¹

Drugi bataljon je oko 14 sati izvršio pokret iz sela Po veliča, prebacio se preko Vrbasa u selo Razboj i produžio nadiranje pravcem Kukulje — Petrovo Selo — Mrčevci — Karajzovci — Maglajani — Petoševci — Kosjerevo.

Četvrti bataljon je zaposjeo desnu obalu rijeke Vrbasa od Klačnica do Gumjerskog luga da dočeka četnike ako počnu bježati iz Lijevča na desnu obalu rijeke Vrbasa, u srednju Bosnu. Četnici su bježali ispred Bataljona, ali su u Maglajanima sustignuti pa je u kratkoj, ali oštroj borbi sa 4. bataljonom Banjalučke brigade ubijeno 17 četnika, a ranjeno 25. Bataljon je imao jednog mrtvog i dva ranjena borca.

Pored ostalog ratnog materijala, zarobljene su dvije emisije i jedna signalna radio-stanica i sanduk avionske municije.⁶² Četnici su protjerani u pravcu sela Laktaša. Bataljon je vršio gonjenje četnika do sela Laktaša, gdje je ponovo došlo do borbe. U borbi su poginula 3, a ranjeno je 5 četnika. Bataljon je imao jednog poginulog borca.

U pretresu sela Junuzovaca i sela Karajzovaca 6. februara 2. i 3. bataljon naišli su na 3. bataljon Motajičke četničke brigade. Četnici su razbijeni i protjerani, ali je došlo do borbe s ustašama iz sela Nove Topole. Drugi i treći bataljon i dijelovi Motajičkog partizanskog odreda razbili su udružene ustaške i četničke snage, koje su se povukle u svoja uporišta.

U borbi — ustaše i četnici su imali 51 poginulog i 60 ranjenih. Poslije ovih borbi 3. bataljon 18. brigade i Motajički partizanski odred orijentisu se prema dolini rijeke Save i ušću rijeke Vrbasa u rijeku Savu.

Ustaše iz Bosanske Gradiške, jačine jedne bojne (oko 400 ljudi), krenuli su u napad na snage Brigade 7. februara 1945. godine. Bataljon i Motajički odred zauzeli su položaj na kanalu i nasipu u selu Gornjim Dolinama pokraj rijeke Save. Pustili su ustaše na malo odstojanje. Ustaše su nastupale samouvjereno, nevojnički i alačući. Treći bataljon i Motajički partizanski odred dočekali su ih jakim mitraljeskom vatrom i vatrom iz minobacača. Od prvog vatrenog udara poginulo je 36 ustaša, a ostali su pobjegli u Bosansku Gradišku.

Poslije ove borbe Brigada se razmjestila na sljedećim položajima:

— 1. bataljon u selu Kokorima sa zadatkom kontrolisanja i pretresanja okolnog terena;

— 2. bataljon u selu Kukuljima (Lijevče polje), na odmoru i u očekivanju daljih naređenja;

— 3. bataljon na položaju sela Petoševci — Trešelje — Junuzovci, sa zadatkom kontrole pravca prema selima Laktaši i Topola; toga dana je uhvaćen jedan četnički saradnik u Laktašima;

— 4. bataljon u selima Boškovići — Milosavci.

Osmog februara stiglo je naređenje Štaba Divizije da Brigada odmah krene ka Tešnju.

Devetog februara otpočeo je pokret Brigade iz Lijevča polja radi novih zadataka. Pokret Brigade do zauzimanja novih položaja vršen je u borbenom rasporedu, uz zadatke pretresanja terena od rijeke Vrbasa do rijeke Bosne. Na dan

15. februara Brigada je stigla u dolinu rijeke Bosne i zauzela sljedeće položaje:

— 1. bataljon selo Trepče,

— 2. bataljon selo Medakovo,

— 3. bataljon sela Panjevo — Ljubatoviće,

— 4. bataljon selo Miljanovce,

— Stab Brigade Novi Seher.

C) Borbe 14. i 19. brigade protiv 2. četničkog srednjobosanskog korpusa u vremenu od 1. do 15. februara 1945. godine.

Dok je Operativna grupa, u sastavu: 18. brigada, Motajički, Uzlomački, Banjalučki partizanski odred, uz pomoć i sadejstvo bataljona Narodne zaštite,

•* Arhiva VII, četnička arhiva, BH-V, rg. br. 12 622.
•* Arhiva VII, četnička arhiva, BH-V, rg. br. 12 597. (Dana 21. januara 1945. godine u Lijevče polje se prinudno spustio jedan američki avion sa 10 članova posade. Avion i posadu zarobili su četnici 4. bataljona Banjalučke četničke brigade. Sa aviona su skinuli 7 ispravnih mitraljeza i oko 10 000 velikih metaka. Tu municiju je zarobio 2. bataljon 18. brigade.)

Proslava 27-e godišnjice Crvene armije 23. februara 1945. godine u Teslicu i uručivanje Ordena za hrabrost prvoj grupi odlikovanih boraca i rukovodilaca divizije

uspješno vodila borbu protiv Vrbaske, Banjalučke i Motajičke četničke brigade, tj. protiv snaga 1. četničkog srednjobosanskog korpusa, istovremeno su snage 14. i 19. brigade, pored glavnog zadatka: borbi u dolini rijeke Bosne, vodile borbu i protiv četnika 2. srednjobosanskog četničkog korpusa. U stvari, borba je vođena protiv Tesličke, Tešanjske, Dobojske, Ljubičke i Vučjačke četničke brigade.

Dana 28. januara 14. brigada je, po naređenju, prikupljala snage u Tešnju. Očekivala je zadatke u slučaju prodora Nijemaca iz Travnika u dolini rijeke Vrbnje i rijeke Vrbasa. Pošto je komandant njemačke Grupe armija „E”, zbog teške situacije na ostalim frontovima, morao hitno povući 104. lovačku diviziju iz Travnika, to se situacija izmijenila u korist snaga 5. korpusa NOVJ. Ali čekajući u neizvjesnosti na dalji razvoj situacije, Brigada je orijentisala dio snaga na borbu protiv četnika Tesličke i Dobojske četničke brigade.

Snage 14. brigade su prvog februara u selu Rastuši ubile 3, a zarobile 1 četnika. Brigada nije imala gubitaka. Zaplijenjene su 4 puške i 60 metaka.

Snage 19. brigade su na dan 4. februara vodile borbu sa četnicima Tešanjske brigade u selu Brezovim Danama. Četnika je bilo oko 80 (4. bataljon Tešanjske brigade). Ove četnike su napale dvije čete 3. bataljona i jedna četa 2. bataljona. U jednosatnoj borbi četnici su razbijeni i pobjegli u pravcu sela Vručice. Na licu mjesta izbrojano je 8 mrtvih, 2 ranjena i 1 zarobljen četnik. Biigada nije imala gubitaka. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 5 pušaka, nešto odjeće i obuće i arhiva Bataljona.

Jedanaestog februara u selu Čečavi sukobile su se patrole 14. brigade i Tesličke četničke brigade. Ubijeno je 5, a zarobljena 2 četnika. Brigada — bez gubitaka. Zaplijenjeno je 6 pušaka i 1 pištolj, te 80 metaka.

Trinaestog februara 14. brigada čistila je teren oko sela Trstenika i ubila 2, a ranila 2 četnika. Brigada — bez gubitaka.

Četrnaestog februara 14. brigada u borbi sa četnicima Tesličke brigade u selima Gornja Snjegotina, Čečava i Obodnik ubila je 8, a zarobila 6 četnika. Brigada — bez gubitaka. Zaplijenjeno je 7 pušaka, 2 automata, 1 pištolj, 100 metaka, 1 konj i arhiva žandarmerijske stanice.

Na dan 15. februara 14. brigada je nastavila pretres terena i gonjenje četnika, te otkrila i napala četnički logor u selu Krčevinama. Tom prilikom ubijena su dva, a zarobljena takođe dva četnika. Brigada je bila bez gubitaka. Zaplijenjeno je 5 pušaka i 45 metaka.

U pretresu sela Pribinića šesnaestog februara brigada je otkrila i zarobila 7 četnika Tesličke četničke brigade. Zaplijenjeno je 6 pušaka i 100 metaka.

4) Akcija četnika da se ponovo učvrste u Lijevče polju 19. februara 1945. godine.

Četnici su bili razbijeni a rastjerani u Lijevču polju od strane 2. i 3. bataljona 18. brigade i Motajičkog partizanskog odreda.

Lijevčanski četnički odred je bio jako demoralisan i pred rasulom. Četnički major Stanko Mrđenović, u takvoj situaciji, odlučio je da pređe u Slavoniju.⁶³ Tome je doprinio i narod, koji je bio na strani partizana, a mrzio četnike.

Ljudi su uticali na četnike da se predaju partizanima i odustanu od borbe.

Ovakva vrlo nepovoljna situacija po četnike u Lijevču polju ozbiljno je zabrinula četničkog vrhovnog komandanta Dražu Mihajlovića. On se nadao da će se četnici održati u Lijevču polju.

Štab 1. srednjobosanskog četničkog korpusa dobio je naređenje od komandanta zapadne Bosne Vranješevića da izabere u Korpusu 200 najbolje naoružanih, najbolje odjevenih i najboljih po izgledu četnika, formira od njih bataljon i uputi ga u Lijevče polje na nekoliko dana. Zadatak je bio da se prođe kroz sela u Lijevču polju, pokaže narodu kako četnici nisu uništeni i kako je to prvoklasna vojska, dobro naoružana i odjevena, i da se na taj način razbije uvjerenje naroda da su četnici slaba vojska. Cilj je bio: po svaku cijenu pridobiti bar neke ljude na saradnju. Pored toga, trebalo je izvršiti pritisak na demoralisani Lijevčanski četnički odred. U vezi s ovim planom naređeno je komandantu Vrbaske četničke brigade da formira kombinovani bataljon jačine 200—250 ljudi sa većim brojem automatskog oružja.

Komandant Vrbaske četničke brigade Mirko Džombić je 19. februara naredio da počne izbor četnika u kombinovani bataljon.

⁶³ Stanko Mrđenović će zaista početkom marta poći u Slavoniju, ali će ga na rijeci Savi dočekati patrole Motajičkog partizanskog odreda i ubiti.

Dvadesetog februara u selu Baltama (južno od Banjaluke) Bataljon je formiran i stavljen pod komandu Branka Brankovića. Sa Bataljonom je krenuo zamjenik komandanta 1. srednjobosanskog četničkog korpusa Nikola Forkapa, a Bataljon stavljen na raspoloženje. U naređenju doslovce stoji sljedeće:⁶⁴

„Ovaj kombinovani bataljon ide u Lijevče Polje radi propagande kod novoosnovanog lijevčanskog odreda da bi se podigao moral kod vojnika i civila. Posle 10 dana vratit će se nazad.”

Bataljon je krenuo iz sela Ponira preko sela Rebrovca, sela Krčmarica, sela Velikog Blaškog, zatim kod „Table” prešao rijeku Vrbas u Lijevče polje. U Lijevču polju se zadržao pet dana, a potom se vratio pravcem selo Boškovići — selo Devetina — selo Kokori — selo Divan — selo Kozija Glava — selo Tromeda — selo Skatavica — selo Pobrđe — selo Lipovac.⁶⁵

Međutim sva nastojanja četničkih komandi i lično Draže Mihajlovića nisu mogla održati četnike u Lijevču polju. Oni su poslije pretrpljenih udaraca zadobijenih od 18. brigade prestali da predstavljaju ma kakvu organizovanu snagu. To su bili pojedinci, ili grupe, koji su se skrivali i kao drumski razbojnici napadali ljude.

Početkom februara 1945. godine došlo je do promjena u rukovođenju partijskom organizacijom Divizije. Odlukom CK KPJ partiskorrt- organizacijom Divizije trebalo je da rukovode pomoćnici političkih komesara Divizije.⁶⁶

U toku februara izvršena su postavljenja još nekih rukovodilaca u jedinicama Divizije.⁶⁷

Borbe 53. Divizije januara i prve polovine februara 1945. godine karakterišu se velikom ofanzivnošću jedinica i njihovim širokim pribjegavanjem malverisanja. Iako je zimi 1945. godine pao dubok snijeg, naročito u brdskoplaninskom području, jedinice Divizije su s uspjehom savladavale sve prirodne teškoće. Borci i rukovodioci su pokazali ogromnu fizičku snagu savladavajući sve prepreke sa ciljem da se izvrše postavljeni zadaci. To je bio odraz visoke političke i moralne svijesti boraca i rukovodilaca. Bila je želja svakog borca i rukovodioca da krajnjim samopožrtvovanjem, i pod vrlo nepovoljnim uslovima nanese protivniku teške udarce.

Treba shvatiti i razumjeti da se u uslovima visine snijega preko 1 metra, pa negdje i do 1,5 metra, teško moglo i kretati, a kamoli jurišati.

I dok je protivnik, pogotovo njemačke kolone u povlačenju, bio nesposoban za ma kakve napadne akcije i isključivo se branio, jedinice 53. divizije neprekidno su napadale i nanosile jedinicama njemačke Grupe armija „E” teške gubitke.

Posebno treba istaći uspješne borbe Borbene grupe pod komandom zamjenika komandanta Steve Samardžije protiv četnika. Četnici, iako nisu pretrpjeli veće gubitke u ljudstvu, jer su bježali i izbjegavali svaku borbu, pretrpjeli su moralni slom. Oni su razbijeni i dezorganizovani, naročito u Lijevču polju, četnička Komanda zapadne Bosne i komandant 1. srednjobosanskog četničkog korpusa su intervenisali i nastojali da demoralisanim četnicima povrate vjeru u održanje i pobjedu.

Na kraju, u periodu januara i prvom polovinom februara 1945. godine Divizija je postigla najveći uspjeh u dolini Bosne. Ona je pored uspješnog sadejstva sa 4. divizijom najveći uspjeh postigla zadržavanjem glavnih snaga Grupe armija „E” da ne stignu prema planu na Srijemski front. Time je Divizija neposredno pomagala glavnim snagama NOVJ na srijemskom frontu i sadejstvovala s njima.

Ofanzivnost koju je Divizija ispoljila u navedenom periodu zadržaće ona do kraja rata, i to će biti njena najznatnija odlika, koja će joj donijeti niz velikih pobjeda.

⁶⁴ Arhiva VII, četnička arhiva, BH-V, rg. br. 12 623.

⁶⁵ Arhiva VII, četnička arhiva, BH-V, rg. br. 12 627.

Naredba br. 21. Štaba 5. korpusa od 10. II 1945. godine (Arhiva VII, dok. br. 1/2, k. 1 424). Pomoćnici političkih komesara Divizije imali su rang majora.

⁶⁷ Naredbom br. 12 Štaba 53. divizije od 13. II 1945. godine (Arhiva VII, reg. br. dok 42/3, k. 1 418) za obavještajnog oficira Bataljona pri Diviziji postavljen je Marko Štokić, dotadašnji obavještajac 2. bataljona 14. brigade.

GLAVA VII

BORBE OD POLOVINE FEBRUARA DO KRAJA MARTA 1945. GODINE

1) Vojno-strategijska situacija u dolini rijeke Bosne i rijeke Vrbasa polovinom februara 1945. godine.

Njemačka Grupa armija „E” po cijenu velikih žrtava u ljudstvu i materijalu uspjela je da izvuče veći dio svojih snaga na druge frontove u Jugoslaviji. U Sarajevu je ostao 21. njemački armijski korpus sa 181. divizijom u dolini rijeke Drine i 369. divizijom, koju je razbio 8. korpus NOVJ kod Mostara i koja je poslije povlačenja zauzela položaj na Ivan-sedlu, kod Sarajeva.

U dolini rijeke Drine kod Zvornika 22. njemačka divizija posljednjim snagama izvlačila se prema Bijeljini, desetkovana u borbi sa dijelovima 2. jugoslovenske armije.

Zbog ugroženosti posavske doline, posebno komunikacije Vinkovci—Brod—Zagreb, izvučene snage Grupe armija „E” bile su u ofanzivi u Slavoniji protiv snaga 3. jugoslovenske armije na virovitičkom mostobranu.

U Dalmaciji 4. armija vršila je intenzivne pripreme za prelaz u opštu ofanzivu protiv 15. brdskog njemačkog armijskog korpusa.

U takvoj situaciji komandant Grupe armija „E” generalpukovnik Ler uporno je tražio od njemačke Vrhovne komande da izvuče suviše isturene snage iz Sarajeva na liniju Doboj—Banjaluka—Bihać. Njemačka Vrhovna komanda, a posebno Hitler,, nije nikako dozvoljavala napuštanje Sarajeva. Hitler je to pravdao sa dva razloga:

— Prvo, predviđao je odmah da krene u protivofanzivu kod Blatnog jezera u Mađarskoj protiv Crvene armije, da izbije u južnu Mađarsku, zauzme desnu obalu rijeke Dunava i učvrsti se na liniji rijeka Dunav — rijeka Sava — rijeka Drina. Cilj mu je bio povratiti izgubljeno žito i naftu koje je Crvena armija brzim prodorom kroz južnu Mađarsku osvojila, kao i produžiti rat stvarajući uslove za pregovore sa zapadnim saveznicima.

— Drugo, trebalo je politički još više vezati Pavelića i ustaše za sebe, nastojeći da se brani teritorija Bosne po svaku cijenu.

Na osnovi ove odluke prestalo je povlačenje njemačkih jedinica iz rejona Sarajeva. U sarajevskom rejonu ostalo je još oko 63 000 njemačkih, ustaško-domobranskih i četničkih vojnika, pod jedinstvenom komandom 21. njemačkog armijskog korpusa.

Na teritoriji 53. divizije nije bilo većih promjena.

U dolini rijeke Bosne znatno je oslabljeno kretanje jedinica njemačke Grupe armija „E”, odnosno pokreti su vršeni više u pravcu juga nego u pravcu sjevera. Tako je 28. februara hitno povučena 7. SS „Princ Eugen” divizija iz Slavonije i već

1. marta upućena u pravcu Sarajeva, zbog kritične situacije u kojoj se našao 21. njemački korpus u borbama na planini Ivan-sedlu i planini Romaniji.

Komanda njemačke Grupe armija „E”, predviđajući da će 21. njemački korpus doći u tešku situaciju prilikom povlačenja, naredila je ubrzano još jače utvrđivanje u dolini rijeke Bosne, kao i pojačavanje postojećih uporišta ljudstvom i municijom i pos jedan je novih važnih objekata.

Na sektoru Divizije ostale su i dalje 969, 966. i 967. tvrđavska brigada. Sektor Doboja i Gračanice branila je 15. ustaško-domobranska divizija. Na području planine Trebave u selima Grapska, Osječani, Kožuhe nalazio se četnički vrhovni komandant Draža Mihajlović sa 9 000 srbijanskih četnika. Južno od Doboja na planini Ozrenu nalazio se komandant crnogorskih četnika Pavle Đurišić sa 5 000 četnika.

Na planini Vučjaku sa lijeve strane rijeke Bosne, između Dervente i Modrice, nalazila se Vučjačka četnička brigada pod rukovodstvom Branka Kovačevića s oko 1 200 četnika. Znači, ukupno se nalazilo u dolini rijeke Bosne oko 15 000 četnika, za koje se već znalo da će preći rijeku Bosnu sa ciljem zauzimanja srednje Bosne.

Svega u dolini rijeke Bosne na sektoru 53. divizije od Zepča do Slavenskog Broda polovinom februara nalazili su se:

- 15. uslaško-domobranska divizija s oko 6 000 ljudi;
- 969, 967. i 966. njemačka tvrđavska brigada i njemačka Podoficirska škola u Vinskoj sa prosečno oko 4 500—5 000 vojnika;
- četnici Draže Mihajlovića, oko 15 000 ljudi.

Prema tome, u dolini rijeke Bosne nalazilo se stacionirano i utvrđeno oko 26 000 vojnika udruženih snaga Nijemaca, ustaša i četnika. Ove snage su napadali sa desne strane rijeke Bosne dijelovi snaga 2. jugoslovenske armije, i to: 23. divizija preko planine Ozrena, 25. divizija na planini Trebavi i 45. divizija dolinom rijeke Spreče prema Doboju.

U dolini rijeke Vrbanje i rijeke Vrbasa stanje je ostalo nepromijenjeno. Šesta ustaško-domobranska divizija jačine oko 4 000 ljudi držala je iste položaje.

Na teritoriji srednje Bosne ostali su i dalje 1. i 2. srednjobosanski četnički korpus, oslabljeni i demoralisani zbog jake aktivnosti jedinica 53. divizije.

2) Stanje 53. divizije i zadaci

Divizija je iz borbi mjeseca januara i polovinom februara izašla ojačana i sposobna za predstojeće zadatke. Borci i rukovodioci su stalnim manevrom i neprekidnim borbama očeličeni. U borbi, u praksi, novi borci su postali dobri ratnici i vojnici. Tome su najviše doprinijele uspješno izvedene borbe.

U danima predaha i odmora izvođena je vojno-stručna i politička obuka koje su doprinijele jačanju moralno-političkog stanja, uzdizanju nivoa vojno-stručnog znanja boraca i starješina, kao i učvršćivanju discipline. Kulturno-zabavni rad je bio dobar. Pojačan je rad sa nepismenima. Formirana je Vojna muzika 53. divizije.¹

Brojno stanje Divizije nije se znatno povećalo u odnosu prema kraju 1944. godine, ali je u naoružanju Divizija bila mnogo jača. Naročito je vatra iz automatskih oružja, automata, puškomitraljeza i minobacača u svakoj borbi nanosila protivnicima -osjetne gubitke. Divizija je raspolagala dovoljnim količinama municije, ali se i pored toga municija štedjela i efikasno upotrebljavala. Brojno stanje Divizije u februaru bilo je: ljudstvo po spisku: 5 474, na licu mjesta 4 989; naoružanje: topova brdskih 2, protivtenkovskih 2, pješadijskih 1, haubica 5; bacača teških 28, lakih 10, „džon bui” 2; protivtenk’jvskih pušaka 5, puškomitraljeza 220, pušaka 3 154, teških mitraljeza 24, automata 449, pištolja 461, kamiona 4, automobila 3, motocikla 7, jahaćih konja 115, tovarnih konja 574, teglećih konja 148, kola 491.*

Petnaestog februara, po naređenju Štaba Divizije, formirane su tehničke čete u brigadama.³ Do osnivanja ovih jedinica došlo je zahvaljujući sve znatnijem i kvalitetnijem naoružanju brigada.

Štab 5. korpusa, u vezi s predstojećom operacijom za oslobođenje Travnika i izbijanjem glavnih snaga Korpusa u dolinu rijeke Bosne kod Zenice, naredio je Štabu 53. divizije da ponovo koncentriše dvije brigade u dolini rijeke Bosne.

Štabu Divizije je naredeno da sadejstvuje sa snagama 4. divizije u oslobođenju Travnika, s tim što će izvršiti snažan udar po protivniku na sektoru Zepić—Travnik.

Pošto je 13. brigada izašla ispod operativne komande 53. divizije, a 14. brigada glavninom snaga bila orijentisana na borbu sa četnicima na sektoru Teslića očekujući nova naređenja, to je na komunikaciji Zepče—Doboj—Derventa ostala samo nepotpuna 19. brigada. U takvoj situaciji Štab Diviziji donio je odluku da orjentiše u dolinu rijeke Bosne 14. i 18. brigadu, a 19. brigada da preuzme zadatke 18. brigade u borbi sa četnicima u prostoru srednje Bosne. U vezi s tim Štab Divizije izdao je sljedeću Zapovijest:⁴

„Štabu 14. 18. i 19. brigade,

U vezi izvršavanja zadataka koji se postavljaju pred ovu diviziju i u cilju uništenja okupatorskih fašističkih trupa, koje se povlače iz naše zemlje i to dolinom rijeke Bosne tj. komunikacijom Sarajevo—Brod, snage ove divizije djelovaće i smjestiće se na sljedećim sektorima:

¹ Arhiva VII, k. 1 418, rg. br. 21/4, arhiva NOB.
² Arhiva VII, k. 426, rg. br. 2/3.
³ Arhiva VII, k. 1 423, rg. br. 4/3, arhiva NOB.
⁴ Arhiva VII, k. 1 423, rg. br. 20/5, arhiva NOB.

14. brigada:

Sa svoja tri bataljona smestiće se na prostoru Doboj—Derventa, sa zadatkom vršenja akcija na komunikaciji Doboj—Derventa—Brod u cilju onemogućavanja i nanošenja što većih gubitaka okupatorskim trupama, koje se povlače tom komunikacijom. Nadalje, zadatak te brigade jeste uništenje četničkih bandi, koje se nalaze na prostoru Motajice. Treći bataljon iste brigade ostaće i dalje u neposrednoj zaštiti centralne bolnice.

18. brigada:

Sa svoja tri bataljona izbiće 13. ov. mj. i postaviće se na liniji Lepenica—Medakovo—Trepča—Ljubatovići, gde će smjeniti snage 19. brigade, a sa jednim bataljonom izbiće na liniju Jelah—Piljužići i smjeniti bataljon 14. brigade, koji se sada nalazi na tom prostoru. Zadatak te brigade jeste da sa tri bataljona danonoćno vrši akcije na komunikaciji Zepče—Maglaj—Doboj u cilju nanošenja što većih gubitaka neprijateljskim kolonama koje se povlače tom komunikacijom, kao i zatvaranja pravca od Zepča i Maglaja, a sa bataljonom koji se nalazi na liniji Jelah—Piljužići zatvara pravac od Sivše i uništava četnike, koji se nalaze na tome prostoru.

19. brigada:

Sa svojim snagama izvršiće 13. ov. mj. pokret sa svojih dosadašnjih položaja i to: sa jednim bataljonom preko Kuzmanovića—Prnjavora—Careve Gore na Stari Martinac, a sa ostala tri bataljona izvršiće pokret u tri kolone preko Rankovića—Ukrinice—Rastuše, a odatle preko Sr. Šnjegotine—Spasojevića—Gavranića i Jankovića i izbiće na liniju Brežićani—Kokori—Boškovići. Zadatak te brigade jeste vršenje samostalnih akcija na prostoru doline rijeke Vrbanje i rijeke Vrbasa, kao i na prostoru Lijevče Polje u cilju uništenja četničkih bandi, koje se nalze na gore navedenom prostoru.

Štabovi brigada održavaće svakodnevno vezu sa štabom divizije putem radio stanice i hitno će izvještavati o svim novonastalim promjenama na sektoru na kojem djeluju.”

Brigade su odmah po naređenju postupile i izvršile pokret u cilju izvršenja postavljenih zadataka.

Do 15. februara 14. i 18. brigada zauzele su određene položaje na komunikaciji Zepče—Derventa.

Četrnaesta brigada se 15. februara prebacila na Vučjak radi dejstva protiv srpsko-crnogorskih četničkih jedinica. Komandant Vučjačke četničke brigade 2. sred-njobosanskog četničkog korpusa Branko Kovačević odbio je prijedlog Štaba 53. divizije da sarađuje sa jedinicama NOVJ i priključio se Draži Mihajloviću.

U rejonu južno od Doboja na putu Maglaj—Doboj 14. brigada napala je 17. februara iz zasjede motorizovanu kolonu njemačkog 624. puka i Mototransportno mornaričko odjeljenje broj jedan. U sastavu 624. mototransportnog puka bile su tri transportne grupe. Napadnuta je Druga transportna grupa, kojom je komandovao major Hench. Imala je oko 150 motornih vozila. Ove jedinice spadale su pod komandu 21. njemačkog armijskog korpusa.

U borbi je ubijeno 12, a ranjena su 4 Nijemca. Brigada je imala 4 mrtva i 7 ranjenih. Zaplijenjeno je 5 pušaka, 12 bombi, 800 metaka i mnogo druge ratne spreme. Uništen je 1 kamion, 1 automobil i 1 flak.

U cilju intervencije zbog napada na motorizovanu kolonu Nijemci su iz uporišta u Zepču izvršili napad na 3. bataljon 18. brigade u pravcu sela Ljubatoviće i Novog Sehera. Snage Nijemaca jačine 180 vojnika dočekane su i razbijene, te su se u neredu povukle u Zepče. Gubici nepoznati, a bataljon je imao dva lakše ranjena borca.

Navečer, oko 24.00 časa, Drugi bataljon je izvršio napad na selo Gradinu, južno od Doboja, u kojoj se nalazilo oko 40 milicionara i 20 Nijemaca. Poslije kraće borbe, u kojoj je poginuo 1 Nijemac i 5 ranjeno, zaplijenjen je: 1 puškomitraljez „šarac”, 1 puška, 1 pištolj, 5 000 metaka i druga ratna sprema. Bataljon nije imao gubitaka.

3) Napad snaga 53. divizije na sistem njemačko-ustaških uporišta zapadno i jugozapadno od Doboja 21. februara 1945. godine

Puteni radio-depeše 18. februara Stab 53. divizije primio je sljedeće Naređenje Štaba Korpusa:-'

„Koncentrišite vaše dvije brigade na sektoru Zepče—Maglaj—Tešanj radi dejstva na tom sektoru u cilju ispomaganja naših operacija kod Zenice.”⁵

Primivši ovo Naređenje, Štab Divizije je razmotrio situaciju i zaključio da će udar snaga Divizije u rejonu Doboja kao čvora komunikacije i najosjetljivijeg dijela komunikacije dolinom rijeke Bosne najviše doprinijeti sadejstvu sa snagama 4. divizije. Zbog toga je Štab Divizije odlučio da 14. i 18. brigada jednovremeno napadnu nekoliko uporišta koja su predstavljala sistem utvrđenja u širem prostoru odbrane Doboja.

Upravo u to vrijeme, tj. osamnaestog februara, 14. brigada je napala njemačku motorizovanu kolonu 624. puka za osiguranje kod Cera (između Doboja i Dervente). Uništena su 4 kamiona i 2 flaka. Ubijeno 50 Nijemaca. Zaplijenjen je 1 bacač, više pušaka, 2 flaka i 2 pukovske zastave. Štab Divizije je naredio da 14. brigada odmah krene i koncentriše se u Ljeskovim Vodama. Brigada je stigla u Ljeskove Vode 19. februara. Četrnaestoj brigadi je trebalo vremena da se prikupi i stigne na mjesto napada; zbog toga je Štab Divizije naredio 18. brigadi, koja se nalazila na položajima blizu predviđenog mjesta napda, da već sutradan, 19. februara, izvrši napad na uporišta sjeverno od Maglaja, i to: na sela Kosovo, Šije i Sivšu. Cilj je bio: privući pažnju i snage protivnika na taj sektor.

Prvi bataljon 18. brigade je u 21 čas napao uporište selo Kosovo. Nakon kratke, ali žestoke borbe protivnik je potisnut iz prvih kuća i bunkera, ali uporište nije zauzeto. Na bojištu je pronađeno 15 mrtvih vojnika, dok je broj ranjenih nepoznat. Zaplijenjen je jedan teški mitraljez, tri karabina i druga ratna sprema. Bataljon je imao 2 mrtva i 5 ranjenih boraca.

Dok je Prvi bataljon napao selo Kosovo, Drugi bataljon je u 23.30 časova napao uporište u selu Šijama. Uporište u ogorčenoj borbi nije zauzeto, ali je protivnik imao 7 poginulih i 2 ranjena, dok je Bataljon imao 6 mrtvih i 2 ranjena borca.

Jugozapadno od Doboja 4. bataljon 18. brigade sa polaznog položaja u selu Miljanovcinva krenuo je u napad i napao uporište u selu Sivši. Ustaše i milicionari su razbijeni i protjerani preko zaseoka Pijeska do sela Tukova. Na mjestu borbe ostalo je 6 ubijenih ustaša. Zaplijenjeno je 6 pušaka, 10 bombi, 600 metaka i ostala ratna sprema. Vlastitih gubitaka nije bilo.

U navedenim prethodnim borbama 18. brigade, kao i na osnovi podataka obavještajne službe, Štab Divizije je tačno utvrdio položaje ustaša i Nijemaca i brojno stanje po uporištima. Ustanovljeno je da su uporišta međusobno povezana saobraćajnicama, djelimično opasana žicom i pojačana bunkerima. Zbog jake zime posade su raspoređene po kućama, i to:

— **Uporište Sivša:**⁶

1. kuća Petra Cupića: 30 milicionara, 1 puškomitraljez; ostali s puškama;
 2. od kuće Petra Cupića na lijevoj strani puta, na udaljenosti od 250 metara — bunker, koji je branilo 8 ustaša, 28 milicionara sa 2 puškomitraljeza, 3 automata; ostali s puškama;
 3. sa desne strane puta na istoj udaljenosti kuća Ivana Matoševića: 30 milicionara, 1 mitraljez; ostali s puškama;
 4. kuća Marka Krajine; 35 ustaša sa 6 puškomitraljeza;
 5. škola Sivša; 37 milicionara sa 2 puškomitraljeza, 2 „brede”; ostali s puškama;
 - 6 groblje u Sivši (kapela): 37 milicionara sa 2 mitraljeza;
 7. kuća Nikole Bajića, ustaška kancelarija, telefonska veza preko Alibegovaca i Ularica s Dobojem (ujedno su se nalazili i aparati za prisluškivanje aviona); posada; 15—20 ustaša; privremeno se ovdje nalazio i top „Pito”;
 8. kuća Lovre Nikića: 30 ustaša sa 4 puškomitraljeza; ostali s puškama;
 9. kuća Ilije Cosića: 36 milicionara sa 3 puškomitraljeza; ostali s puškama;
 10. kod stare crkve: 35 milicionara sa puškama, 1 teški bacač i 2 laka bacača.
- Alibegovci:

⁵ Arhiva VII, k. 462-B, rg. br. 5/1 (depeše Štaba 5. korpusa).
• Arhiva VII, k. 1 421, rg. br. 12/7, arhiva NOB.

kota 259, kapelica između kuće Joskića i Jelića: 50 domobrana sa 2 puško-mitraljeza; ostali s puškama (dobro utvrđen bunker).

— Ularice:

Kuća Marka Topalovića: Zapovjedništvo 2. bojne sa zapovjednikom Jurajem Sepićem; 40 domobrana i 2 puškomitraljeza; ostali s puškama (imali su telefonsku vezu sa Dobojem).

— Makljenovac:

kota 272, posadu: 20 domobrana sa 1 puškomitraljezom; ostali s puškama.

— Karuše:

80 domobrana, 2 mitraljeza i 3 puškomitraljeza; 20 Nijemaca sa puškama.

— Visoka Glava:

kota 333: 60 domobrana sa 4 mitraljeza; ispod Visoke glave prema k. 329 (selo Borin): bunker sa 60 domobrana i 4 puškomitraljeza; ostalo puške.

Napad je izvršen 21. februara u 23 časa. Bataljoni obje brigade uspjeli su neopaženo da se privuku uporištima i potsignu potpuno iznenađenje i uspjeh. Ustaše su razbijene i u paničnom bijegu napustile položaje. Jedino u Alibegovcima oko 25—30 ustaša iz jednog bunkera davalo je otpor, ali su ubrzo i oni pobjegli.⁷ Borba je trajala svega 35 minuta. U toj kratkoj, ali žestokoj borbi ustaše su pretrpjele gubitke od 50 mrtvih i 7 ranjenih. Ostali su se razbježali po potocima i šumarcima. Sutradan je 4. bataljon pretresao teren i ubio još 3 ustaša, a uhvatio 2 živa. Gubici 14. i 18. brigade bili su 6 mrtvih i 17 ranjenih. Zaplijenjeno je 40 pušaka, 180 mina za bacač, 10 000 metaka, 25 vojničkih odijela, 20 ranaca i 1 pisača mašina.

Istovremeno dok su 14. i 18. brigada napadale i zauzele ustaška uporišta Prisade, Visoku glavu, Putnikovo brdo, Sivšu, Ularice, Alibegovce, snage 19. brigade napale su uporište Trapisti u dolini rijeke Vrbasa (3 km sjeveroistočno od Banja-luke). Prvi bataljon 19. brigade upao je u uporište Trapisti, koje su branile dvije satnije ustaša, jačine oko 250 vojnika. Ustašama su u borbi pomagali i četnici Banja-lučke brigade. Ustaše i četnici su pobjegli, a Bataljon je zaplijenio 6 pušaka, 1 auto-mat, 800 metaka, 25 goveda, 5 konja, 55 kg kože i 1 pisaču mašinu, što je našao u uporištu.

Komanda njemačkog 21. armijskog korpusa u Sarajevu bila je izvještena da protivnik napada na Doboj. U izvještaju je istaknuto da se borba vodi na mostovima preko rijeke Usore, kao i da su ustaško-domobranska uporišta oko Doboja pala. Ovakav izvještaj je veoma zabrinuo Komandu 21. armijskog korpusa. Posebno su ih zabrinuli mostovi u selu Karušama preko rijeke Usore, jer rušenje mostova prekida saobraćaj Sarajevo—Brod.⁸

Prema tome, akcija na pomenuta uporišta postigla je predviđene rezultate. Protivnik je vezan uz Doboj i druga uporišta, ne odvajajući snage za intervenciju i ukazivanje pomoći snagama koje su vodile borbu u dolini Lašve i Travnika sa 4. divizijom.

Upravo u vrijeme kada su 14. i 18. brigada veoma uspješno razbile uporišta u rejonu Doboja, komandant 2. armije u istočnoj Bosni Koča Popović poslao je 21. februara depešu Štabu 5. korpusa, koja je odmah prenesena Štabu 53. divizije; depeša je bila sljedećeg sadržaja:

„Glavna bitka u dolini r. Drine završena. Imamo namjeru da našu glavninu orijentišemo prema rijeci Bosni. Prethodno ćemo jakim snagama napasti glavninu srbijanskih, crnogorskih i domaćih četnika na prostorijs Tre-bava—Posavina.

Radi pravilnog planiranja ove operacije potrebno je da znamo kakve snage imale između Maglaja i Broda i gdje Prednji dijelovi našeg krila izbili su na liniju Paklenica—Osojnica—Konopljište—Karanovac, sve jugoistočno od Doboja.”⁹

⁷ Arhiva VII, rg. br. 14/7, k. 1 421, arhiva NOB (Izvještaj 18. brigade o borbama za Sivšu, Alibegovce i Ularice).

⁸ Arhiva VII, k. 6, rg. br. 1/5, njemačka arhiva (Izvještaj 969. tvrđavske brigade Komandi 21. armijskog korpusa, Ratni dnevnik majora Bemea).

• Arhiva VII, k. 462-B, rg. br. 5—25/7, arhiva NOB (depeše Štaba 5. korpusa).

Štab 53. divizije poslije uspješno izvršene akcije planirao je da predloži Štabu 2. armije da zajednički napadnu komunikaciju između Žepča i Doboja sa ciljem uništenja svih uporišta. Međutim, grupacije četnika Draže Mihajlovića i Pavla Đurišića, potisnute od snaga 2. jugoslovenske armije, otpočele su prebacivanje u srednju Bosnu. Naime, crnogorski četnici Pavla Đurišića, njih 2 000 na broju, i 750 srbijanskih četnika prebacili su se sa dnesne na lijevu stranu rijeke Bosne i zaposjeli sela Ilićešić i Majevac na Vučjaku.¹⁰ Planovi su im bili prodrijeti u srednju Bosnu, a zatim u Lijevče polje. U Rudanku je istovremeno stiglo 150 nedićevaca i zaposjelo Bukovicu, gdje su se utvrdili.¹¹

U ovakvoj siutaciji Štab 5. korpusa depešom naređuje Štabu 53. divizije sljedeće:

„Sa jednom brigadom i ostalim snagama u centralnoj Bosni spriječite prelazak Dražin na vašu teritoriju. Dejstvujte inicijativno prema situaciji. Jedna brigada da dejstvuje na komunikaciji Doboj—Žepče, a potom i ona može se upotrebiti za borbu protiv četnika. Koča (misli na Koču Popovića, komandanta 2. Armije) vama ne može sadejstvovati kako smo mislili, jer ih on napada i nateraće ih na vas.”¹²

Štab Divizije je pristupajući izvršenju pomenutog naređenja planirao da sa dvije brigade napadne četnike na Vučjaku. Prema ovim četnicima nalazila se 1.4. brigada. Ona je vodila krvave i teške borbe sa mnogo jačim četničkim snagama neprekidno tri dana, od 22. do 25. februara. Borba je vođena u rejonu Velika i Mala Bukovica, Osinja, Kladari. Ubijen je veći broj četnika i 1 komandant bataljona. Zaplijenjen je 1 teški mitraljez, dosta pušaka, 30 sanduka rnina, 10 sanduka puščane municije. Četnici su razbijeni i prebačeni preko rijeke Bosne. Jedan se dio bježeći udavio u rijeci Bosni.

Međutim u momentu kada je trebalo potpuno ovladati terenom Vučjaka, čvrsto zaposjesti lijevu obalu rijeke Bosne i ne dozvoliti prelaz četnicima u srednju Bosnu, Štab Divizije je dobio drugo naređenje Štaba Korpusa da hitno koncentriše dvije brigade u rejonu Doboja, izvrši napad, poruši komunikacije i zapriječi prolaz njemačkim snagama sa sjevera u pravcu Zenice i Sarajeva.

Do povlačenja 14. brigade sa sektora Vučjaka došlo je zbog toga što su Nijemci preduzeli mjere da pojačaju odbranu komunikacije Sarajevo—Brod. Komanda 21. njemačkog armijskog korpusa u Sarajevu pisala je 22. februara Komandi Grupe armija „E” u Novu Gradišku da se put i željeznička pruga snagama koje stoje na raspoloženju neće moći održati.¹³ A dvadeset trećeg februara 1969. tvrđavska brigada borbene grupe „Haardt” i „Eberlain” izvijestila je da je k. 322 (3,5 km jugozapadno od Doboja) poslije podne ponovo u rukama NOVJ. U izvještaju se navodi:

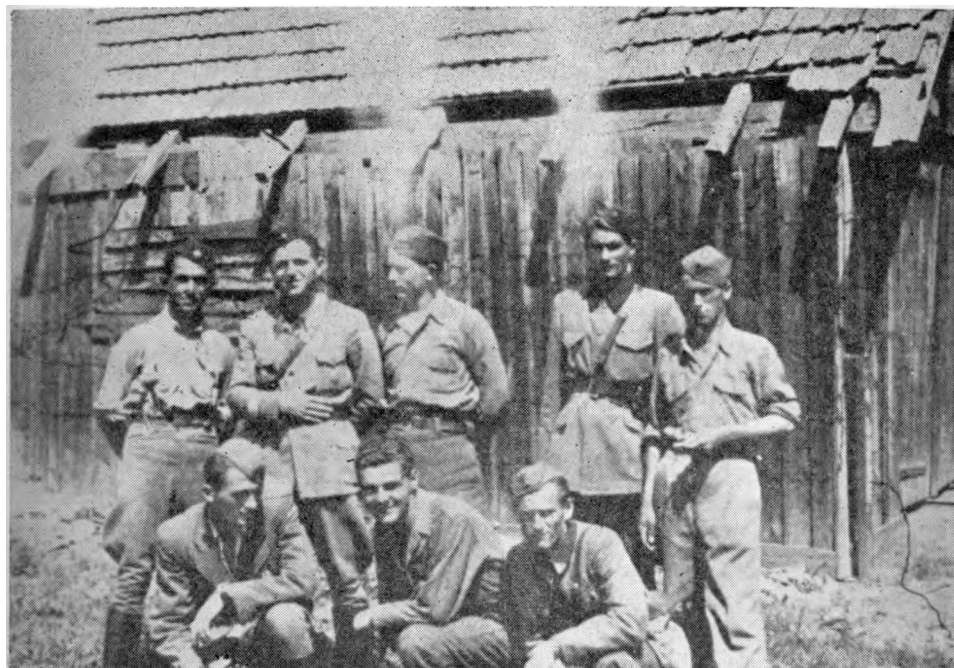
„Napad neprijatelja sa mitraljezima, minobacačima 9 km. istočno od Maglaja, vatrom iz oklopnog voza i PA mitraljeza odbijen. Očekuju se ponovo još jači napadi. Uspostavljene veze sa severnom i južnom grupom nemoguće je sa raspoloživim snagama.”¹⁴

Generalpukovnik Ler, komandant Grupe armija „E”, shvativši ozbiljnost situacije, bio je primoran da obustavi dalju borbu 7. SS „Princ Eugen” divizije, koja je dejstvovala u sklopu ostalih snaga Grupe armija „E” protiv snaga 3. jugoslovenske armije u Slavoniji na virovitičkom mostobranu, i uputi je u pravcu Sarajeva preko Slavenskog Broda.

Sekretar Mjesnog komiteta u Sarajevu Valter je obavijestio Štab 5. korpusa još već 25. februara da će dolinom rijeke Bosne u pravcu Sarajeva, sa sjevera, iz Slavonije, biti upućena 7. SS „Princ Eugen” divizija. Pošto se dobivši podatke da 7. SS „Princ Eugen” divizija iz Slavonije kreće u pravcu Slavenskog Broda uvjerio da ye obavijest tačna, Štab Korpusa je naredio Štabu 53. divizije da izvrši opšti napad na komunikaciju Žepče—Doboj.

Štab 53. divizije je odlučio da 14. i 18. brigada, uz podršku dvije baterije Artiljerijskog diviziona Divizije, napadnu utvrđena uporišta na k. 437 — selo Ka-

¹⁰ Arhiva	VII, k. 462-A, rg. br.	3/4, arhiva NOB.
¹¹ Arhiva	VII, k. 462-B, rg. br. 3/8, arhiva NOB.	
¹¹ Arhiva	VII, k. 462-B, rg. br.	3/4, arhiva NOB.
¹¹ Arhiva	VII, k. 6, rg. br. 1/5,	njemačka arhiva (Dnevnik majora Bemea).
¹¹ Ibidem.		

Komandant i politički komesar 18. brigade Dragutin Curguz i Pero Divjak sa grupom štabskih oficira

raulu — selo Ozimicu — Gusto Brdo — Maglaj — Petkovića Han — k. 337. Zadatak je bio da se iznenadnim napadom sva uporišta zauzmu i likvidiraju. Početak napada je određen za 28. februar u 22 časa.

Tačno u određeno vrijeme obje brigade su napale i zauzele sva uporišta. To je bila velika pobjeda snaga 53. divizije i još veći poraz Nijemaca. Pruga je sva razrušena i put prekopan. Brigade je u napadu podržao jakom vatrom Artiljerijski divizion 53. divizije, otvorivši vatru u 22 časa na ciljeve: raskršće putova Žepče—Maglaj—Novi Šehar, Petkovića Han, Gusto brdo, k. 560, te grupu kuća južno od raskršća Žepče—Maglaj. Zauzeta su neprijateljska uporišta Selište, Karaula, Ozimica, Omanjska, Gusto brdo, Petkovića Han.¹⁵ Brigade su — da brzo zauzmu uporišta — potpomogli artiljerijski divizioni, naročito protivtenkovski topovi dodijeljeni bataljonima za neposredno sadjejestvo. Ubijeno je 125, ranjeno 170, a zarobljeno 14 njemačkih vojnika. Gubici 14. i 18. brigade: 20 mrtvih, 50 ranjenih. Iz 18. brigade ranjen je jedan komesar baterije Artiljerijskog divizona. Zaplijenjen 1 top, 2 teška minobacača, 4 teška mitraljeza, 9 puškomitraljeza, preko 100 pušaka, 1 strojica, 80 mina, 25 000 metaka, 1 radio-stanica, 114 čebadi, 40 odijela, 45 pari cipela, 2 pi-saće mašine, 1 telefonska centrala, 7 protivtenkovskih pušaka i mnogo drugog ratnog materijala. Kod Maglaja je uništen oklopni voz. Poraz Nijemaca bio bi još veći da J.iije u tome momentu, 1. marta, naišla 7. SS „Princ Eugen” divizija iz Broda ka Zenici. Ona je spasila još neosvojena uporišta.

Diviziju je dočekao Artiljerijski divizion 53. divizije i otvorio vatru sa k. 238 na Petkovića Han u 1.30 časova. Artiljerijski divizion je dejstvovao vatrom sve do 19 časova, kada se povukao. Uništena su 2 bunkera i 5 kuća.

Štab 21. njemačkog armijskog korpusa je pisao o uspjehu partizana i svom neuspjehu sljedeće:¹⁶

„Noću 28. II na 1. III od 20 do 3.30 časova nadmoćni napadi neprijatelja na drumu Žepče—Maglaj. Više vlastitih uporišta izgubljeno, a druga okružena. Borbe za njihovo deblokiranje su u toku. Tri kilometara južno od Maglaja iskočio iz šina oklopni voz od eksplozije mine.”

Zbog pretrpljenih gubitaka i neuspjeha u borbi, komandant Grupe armija „E” smijenio je komandanta 969. njemačke tvrđavske brigade, a na njegovo mjesto postavio pukovnika fon Sirakovskog, kome je u Sarajevu, u Štabu 21. njemačkog armijskog korpusa, saopšteno postavljenje.¹⁷

Štab 5. korpusa NOVJ za postignute uspjehe pohvalio je 14. i 18. brigadu 53. divizije.¹⁸

Borbe 53. divizije u dolini rijeke Bosne nastavljene su i dalje bez neposrednog sadejstva sa snagama 2. armije NOVJ. Iako je komandant 2. armije planirao da poslije uspješnog likvidiranja njemačkih snaga u dolini rijeke Drine prenese dejstvo u dolinu rijeke Bosne, to nije bilo moguće ostvariti iz sljedećih razloga:

— Jače snage 2. armije bile su angažovane na frontu Bijeljina—Brčko. Zbog jakih njemačkih snaga u Brčkom nije bilo moguće angažovati veće snage na rijeci Bosni.

— Na planini Ozrenu četnici su vodili uporne borbe sa 23. divizijom 2. armije. U kritičnim situacijama ukazivali su im pomoć Nijemci iz Maglaja.

— Na Trebavi četnici Draže Mihajlovića, Pavla Đurišića i četnici Trebavskog korpusa vodili su uporne borbe protiv 25. divizije 2. armije, braneci sve prilaze komunikaciji Doboј—Derventa.

— U dolini rijeke Spreče 45. divizija je vodila borbe sa 724. pukom 104. njemačke lovačke divizije i 16. ustaškim zdruhom iz Doboja.

Prema tome linija fronta 2. armije bila je: Brijesnica—Kraljevo polje—Kono-pi j ište—Paklenica—Rakovac.¹⁹

Zbog navedene situacije sve do početka aprila 53. divizija je i dalje samostalno dejstvovala na svome sektoru. Četnici Draže Mihajlovića i Pavla Đurišića su iskoristili zauzetost 53. divizije u borbi sa Nijemcima u dolini rijeke Bosne, pa su prebacili dio snaga srbijanskih i crnogorskih četnika u prostor Vučjaka, gdje su se razmjestili po selima.

¹⁸ Arhiva VII, k. 1 418, rg. br. 33 (Naredba Štaba 5. korpusa broj 38 od 3 marta 1945. godine).

¹⁶ Arhiva VII, k. 6, rg. br. 1/5, njemačka arhiva (Ratni dnevnik majora Bemea).

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Arhiva VII, k. 1 418, rg. br. 33 (Naredba Štaba 5. korpusa broj 38 od 9 marta 45. godine).

¹⁹ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 5—25/1 (depeše 2. armije), arhiva NOB.

4) Borbe 53. divizije početkom marta 1945. godine

Dok su 14. i 18. brigada vodile borbu u dolini rijeke Bosne protiv njemačkih i ustaških jedinica u uporištima od Žepča, preko Maglaja, do Doboja, četnici su napali željezničku prugu u rejonu Blatnica—Teslić i, izvršili nekoliko napada na radnike koji su se vozom prevozili na rad u Teslić.²⁰ Isto tako četnici su ometali izvršenje mobilizacije u rejonu Mladikovina—Blatnica. Na taj način četnici su pomagali fašističkom okupatoru i ustašama u borbi protiv jedinica 53. divizije.

Štab Divizije bio je primoran da odustane od daljih borbi u dolini rijeke Bosne i 18. brigadom hitno interveniše od Novog Šehera pravcem Blatnice.

Komanda 969. njemačke tvrđavske brigade pisala je 1. marta Komandi 21. nje-mačkog armijskog korpusa u Sarajevu da su partizani noću između 28. II i 1. III zeuzeli više uporišta na odsjeku drumu Žepče—Maglaj, a da su druga okružena i vode se borbe. Već drugog marta 969. tvrđavska brigada javlja da su se partizani povukli.

Iako premoreni u neprekidnim stalnim borbama bez odmora i predaha, idući iz borbe u borbu, borci i rukovodioci 18. brigade su sa velikim zalaganjem i po-žrtvovanjem krenuli na nov zadatak. Počev od polaznog položaja iz Novog Šehera, Brigada je, po bataljonima, a negdje po četama, vršila pretres terena.

— Prvi bataljon je krenuo 3. marta u 4 časa pravcem Novi Šeher—Mladiko-vina, preko Kopica—Kamenice—Slatine—Špilje. Bataljon se podijelio po udarnim grupama specijalno formiranim za hvatanje i uništavanje četnika. Krećući od sela Novog Šehera do sela Mladikovine, Bataljon je usput pretresao t^ren, a naročito sela Gorčine i Duge Njive. Potom se cijeli Bataljon rasporedio u selu Mladikovinama (jugozapadno od Teslića), vršeći kontrolu i pretres terena.

— Treći bataljon izvršio je pokret iz Novog Šehera 3. marta u 4 časa pravcem Novi Šeher — selo Šiprage. Kretao se pravcem sela Kopice—Slatina—Mladikovine—Duge Njive—Katunište — k. 935 — k. 908 — Očauško polje — prugom do ispod sela Babića — kota 916 — Obrovačka Brest — selo Gornje Šiprage. Bataljon je još istog dana navečer stigao u selo Gornje Šiprage i odmah se rasporedio za pretres terena.

— Četvrti bataljon je krenuo 3. marta u 4 časa pravcem Novi Šeher — selo Blatnica. Kretao se preko sela Koprivice—Ljutnice—Selmanskih njiva — k. 773 — Ravne Jelike — k. 1 143, odakle se Bataljon razvio u čete i vodne kolone i oprezno nastupao prema selu Blatnici. Pošto se u Blatnici odmorio, Bataljon je sa dvije čete izvršio pokret, potajno, 4. marta, pravcem Blatnica—Korito preko k. 187 — k. 1 112 — k. 1131, zaobišao selo Paniće od Vraške Glave i izvršio pretres ovog zaseoka.

— Drugi bataljon je ostao na sektoru Novog Šehera sa zadatkom uništavanja četnika u selu Brezovim Danima i odbrane pravca Žepče—Novi Šeher.

— Brigadni divizion je izvršio pokret i smjestio se u selu Kamenici, 3. marta.

— Brigadna ambulanta i Intendantura su 3. marta izvršile pokret iz sela Novog Šehera u selo Slatinu, a odatle krenule u selo Klariće i Ponjeviće, gdje su se smjestili.

— Štab Brigade sa Četom za vezu i Izviđačkom četom izvršio je pokret iz Novog Šehera 3. marta i smjestio se u selo Slatinu.²¹ Brigada je rastesitim borbenim pokretom jedinica po vodnim i četnim kolonama, kao i specijalno formiranim gru-pama iz pravca Novog Šehera na liniji Blatnica—Mladikovina—Slatina dovela Tesličku četničku brigadu do opšte panike i rasula. Treći bataljon, koji je bio u Blatnici i Mladikovini, pobjegao je 3. marta ispred 18. brigade u selo Buletić. Bježeći, naišao je u selu Buletići na Bataljon pri 53. diviziji, koji ga je dočekaao jakom vatrom. Pošto je komandant 3. bataljona Tesličke četničke brigade Mirko Delić prvi bježao, to je i prvi natrčao na pomenuti Bataljon i poginuo. Ostali četnici povukli su se prema selu Očaušu. Jedna grupa četnika pobjegla je u sela Tomiče, Vidoviće i Čuskiće.²²

Petog marta bataljoni 18. brigade su bili raspoređeni u sljedećem prostoru:

- 1. bataljon u selu Mladikovini,
- 2. bataljon u selu Novom Šeheru,

" Na oslobođenoj teritoriji srednje Bosne redovno je funkcionisao željeznički saobraćaj za potrebe Narodnooslobodilačke vojske 1 naroda. Četnici su napadali vozove i prugu sa ciljem njenog rušenja i sprečavanja da se odvija normalan saobraćaj.

²¹ Arhiva VII, k. 1 421, rg. br. 18/7, naša arhiva (Zapovijest Štaba 18. brigade).

²² Arhiva VII, četnička arhiva, BH—V, rg. br. 12 649.

Komandant Tesličke četničke brigade Novo Prodić, poslije pogibije komandanta 3. ba-taljona, piše komandantu zapadne Bosne Vranješeviću: „28. februara u borbi sa partizanima 3. bataljon je imao četiri ranjena od kojih je jedan umro. Trećeg marta na položaju Dolići-Vla-jići 3. bataljon je vodio jake borbe sa partizanima. Poginuo je komandant 3. bataljona, Delić Mirko, čije telo nije izbavljeno, niti arhiva sa šifrom.

Prilikom ove zime izgubio sam oko šezdeset vojnika i šest komandira.”

14. brigada u pokretu prema Vučjaku marta 1945. godine

— 3. bataljon u selu Sipragama,
— 4. bataljon u selima Jezero i Panici.

Šestog marta 1. bataljon izvršio je pokret preko Gredelja u selo Kuzmanoviće i zarobio jednog četnika sa karabinom. Treći bataljon je krenuo iz Šipraga u Karaulu da primi i dopremi materijalna sredstva za Brigadu. Sedmog marta Bataljon je sa spremom stigao u Šiprage i prenoćio. Četvrti bataljon je iz sela Jezera i Panića preko Teslića i sela Jelaha stigao u selo Sivšu sedmog marta. Njegov je zadatak bio da u vezi s napadom 14. i 19. brigade na četnike u Vučjaku osigura pravac od Doboja prema Tesliću. Bataljon je krstario i kontrolisao teren od sela Malog Prnja-
v'''''' se'a Omqrnaska—Jelah do Zabljaka (sjeverno od Tešnja), gdje je 12. marta vodio borbu sa dijelovima 16. ustaškog zdruga iz Doboja. U borbi je ubijeno 13 ustaša, a Zó. Baiaijon je imao 4 mri va i 4 ranjena borca. S obzirom na jače snage ustaša iz Teslića, po naređenju Štaba Brigade, hitno je upućen u Zabljak 3. bataljon. Četvrti bataljon se povukao u Jelah, gdje je 13. marta izvršena sahrana poginulih boraca.

Petnaestog marta 18. brigada, sa svim bataljonima, napustila je liniju sela Mladikovina—Slatina—Blatnica i rasporedila jedinice u sljedećem prostoru:

— 1. bataljonu varoši Tešnju,
— 2. bataljonu selu Novom Šeheru,
— 3. bataljonu selu Zabljaku,
— 4. bataljonu selu Piljužićima.²³

Brigada se odmarala i pripremala za nove zadatke.

Dok se 18. brigada odmarala u navedenim selima, od Slavonskog Broda u pravcu Sarajeva naišli su dijelovi 7. SS „Princ Eugen” divizije. Štab 53. divizije, predviđajući da bi 7. SS „Princ Eugen” divizija mogla ugroziti Teslić iz pravca Doboja, naredio je 14. brigadi da napusti položaje na dijelu komunikacije Zepče—Maglaj i zaposjedne položaje na pravcu Doboje—Teslić.

Četrnaesta brigada je 3. marta u 11 časova izvršila pokret i razmjestila se u prostoru Ularice—Stanovi—Bukovica, i to:

— 1. bataljonu selu Stanovima,
— 2. bataljonu selu Ularicama,
— 3. bataljon na prostoru Putnikovo Brdo—Omanjska,
— 4. bataljon u selu Velikoj Bukovici,
— Artiljerijski divizion u selu Omanjskoj, k. 333,
— Intendantura u selu Piljužićima,
— Četa za vezu i Izviđačka četa u selu Stanovima,
— brigadna Ambulanta u selu Tešnju,
— Štab Brigade u selu Stanovima.²⁴

Dok je 14. brigada 3. i 4. marta posjedala nove položaje očekujući sljedeće zadatke, a 18. brigada progonila četnike u okolini Teslića, 19. brigada je između Doboja i Dervente izvršila napad 2. i 3. bataljonom na uporište selo Lupljanicu jačine 150 Nijemaca i 150 ustaša. Napad je dobro organizovan i pripremljen. Jedinice su na vrijeme dobile precizne i jasne zadatke od Štaba Brigade. Napad je otpočeo 4. marta u 20 časova, tačno po planu i zapovijesti.²⁵ Ali je nakon dvosatne borbe Nijemcima stiglo pojačanje iz Dervente i Doboja i Brigada se morala povući. Prema tome zamisao i plan Brigade bili su dobri, procjena snaga u uporištu realna, ali Štab Brigade nije dobro procijenio da će Nijemci tako brzo intervenisati jačim snagama iz Doboja i Dervente. Gubici Nijemaca bili su nepoznati. Gubici Brigade: 1 mrtav, 5 ranjenih boraca. Zaplijenjen je 1 automat i 1 bicikl. Iz šina je izbačen oklopni voz, a 1 željezničar zarobljen.

5) Bitka na Vučjaku:

Štab Divizije, prema naređenju Štaba Korpusa, trebalo je ponovo da izvrši napad na prugu u dolini rijeke Bosne, ali ovoga puta između Doboja i Dervente. Napad je trebalo izvesti radi sadejstva sa snagama 4. divizije, koje su vodile teške borbe sa snagama 7. SS „Princ Eugen” divizije u rejonu Zenice. Međutim, situacija se ponovo izmijenila. Četnici Draže Mihajlovića i Pavla Đurišića počeli su sve više da prelaze na lijevu obalu rijeke Bosne. Štab 5. korpusa javio je Štabu 53. divizije 4. marta da se prema svim podacima Draža sa četnicima prebacio na Vučjak. Sa Štabom se nalazi u Podnovlju.²⁶ Zbog toga je naređeno Štabu Divizije da kao

¹¹ Arhiva VII, k. 1 421, rg. br. 21/7, arhiva NOB (Operativni izvještaj 18. brigade).
“ Arhiva VII, k. 1 421, rg. br. 5/3, arhiva NOB.
“ Arhiva VII, k. 1 423, rg. br. 38/5, arhiva NOB (Zapovijest Štaba 19. brigade).
“ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 4/1 (depeše Štaba 5. korpusa).

prioritetni zadatak organizuje napad glavnim snagama Divizije na Vučjak i uništi četnike, zajedno sa Dražom Mihajlovićem. To je, svakako, bez obzira na tešku situaciju u dolini rijeke Bosne, bio najvažniji zadatak, pa je normalno da je Stab Divizije odmah preduzeo sve mjere da se izvede napad što brže, organizovanije i sa jačim snagama. Obavještajni podaci Korpusa nisu bili sasvim tačni, odnosno Draža se sa glavninom snaga još uvijek nalazio na desnoj obali rijeke Bosne u rejonu Trebave.

Polovinom februara Draža Mihajlović je zaključio da je došlo vrijeme da ovlada srednjom Bosnom, kao i istočnom Bosnom. On je u vezi sa tim zaključkom izdao Zapovest 19. februara u ime Štaba Vrhovne komande Jugoslovenske vojske u otadžbini, koja izvorno glasi:²⁷

„... Oerativni razlozi nalažu da potpuno vladamo obema obalama r. Bosne na otseku Doboja do Modriče. Napominjem, da otesek od Modriča do s. Koprivne na levoj obali r. Bosne već je osiguran Vučjačkom brigadom Branka Kovačevića. Pored toga na levoj obali r. Bosne imamo da osiguramo smještaj za izbeglice iz Crne Gore, a u isto vreme da tamo smestimo sve bolesne i ranjene šumadijskih snaga da na taj način osiguramo potpuno slobodu akcija našim trupama na desnoj obali r. Bosne.”²⁸

... Potpukovnik Pavle Đurišić prebaciće jednu svoju diviziju na levu obalu r. Bosne, a na prelazima sa kojima rukuje potpukovnik Dragiša Rakić u oblasti sela Brgule—Koprivna. Ove divizije osiguraće smještaj izbeglicama iz Crne Gore u oblasti sela Majevac—Trnjani—Božići kolonija—Stanici i naseljima u oblasti Brezničkog groblja. Ove divizije tjeba da svoje snage stave u s. Brežići—Ritešići—Velika. Najjače snage treba da budu u s. Brežići. Na taj način ove divizije obezbediće potpuno datu prostoriju za izbeglice. Napominjem, da prilikom svog rasporeda ne prilazi željezničkoj pruzi, koju su Nemci vrlo jako poseli, te da se ne izazove njihova sumnja u neki napad sa naše strane. Napominjem, da selo Plehan stupilo u kontakt i miroljubive razgovore sa komandantom vučjačke brigade, Brankom Kovačevićem, nudeći mu svoje miroljubivo držanje jer je ranije bilo jako ustaški orijentisano i sada žele da se otresu ustaša, te ih ne treba ponovo bacati u naručje ustaša ako bi se nepolitički prema njima držali. Čim navedena divizija zauzme navedena mesta na levoj obali r. Bosne, odmah sledećeg dana na određenu teritoriju prebaciće se i sve izbeglice iz Crne Gore, za čiji smještaj navedene divizije odrediće konačare koji će ih sačekati i razvesti. Prebacivanje određene divizije ima da se izvrši na dan 20. ov. m. koja u toku dana ima da izvrši sve napred navedene poslove, a 21. o. m. treba da se prebace i sve izbeglice...

... Sa grupisanim snagama komande Srbije, komande Crne Gore i Sandžaka, pokretnih snaga Bosne i svih snaga istočne Bosne, naročito Majevice, Trebave i Ozrena, imamo obezbediti držanje istočne Bosne vladajući u isto vreme i levom obalom r. Bosne i prostorijom na levoj obali u zahvatu komande pukovnika Vranješevića sve do r. Vrbasa. U pogledu povezivanja snaga na levoj obali r. Bosne već je naređeno potrebno i deo bosanskih snaga pod komandom pukovnika Ostojića, kao i deo snaga komande Crne Gore i Sandžaka već je tamo upućen. Napominjem, da snage pukovnika Vranješevića iznose preko 12.000 boraca, koje kada se dobro vežu, u što ne sumnjam, daće nam siguran oslonac našoj pozadini.

U severnom delu istočne Bosne raspoložemo sa moćnim snagama majevičkog korpusa (preko 6.000 boraca), trebavskog korpusa preko 4.500 boraca i ozrenskog korpusa preko 2.500 boraca. Pored toga tu su sada i snage komande Srbije i komade Crne Gore i Sandžaka. Majevački korpus drži u svojoj vlasti Semberiju i majevačku Posavinu. A pored toga u gerilskoj akciji drži i čitavu prostoriju do neposredne blizine Tuzle, kao i Podrinje. Između r. Spreče i oblasti Brčkog nalaze se snage komande Srbije, komande Crne Gore i Sandžaka bez jedne divizije i sve trebavske snage. Ovaj front na r. Spreči oslanja se na korpus ozrenski, a u oblasti Brčkog na majevički korpus.

Dupli mostobran na r. Bosni već postoji u oblasti Koprivne gde pored snaga komande Crne Gore i Sandžaka na teritoriji je i vučjačka brigada koja broji 1.000 boraca ..

²⁷ Arhiva VII, rg. br. VK—V 464.

²⁸ Draža Mihajlović je predviđao da će jedinice NOVJ, progoneći Nijemce na zapad, otići, a on će sa četnicima ostati stvarni gospodar u Bosni, do dolaska anglo-američkih trupa.

Prevoz bolesnih i ranjenih boraca 14. brigade volovskom zapregom, mart 1945. g.

Podaci o četničkim snagama koje je dao Draža Mihajlović bili su uglavnom tačni. Prema tome pred 53. divizijom nalazio se brojno jak protivnik, kojega je trebalo još u samom početku ostvarenja njegovih planova razbiti i ne dozvoliti da se koncentriše i razvije. Trebalo je u prvom napadu četnicima zadati takav udarac od kojega se neće lako oporaviti.

Štab 5. korpusa i Štab 53. divizije nisu imali podatke o stvarnoj snazi četnika. Podaci obavještajnih organa Korpusa i Divizije ukazivali su na manje četnika nego što ih je stvarno bilo. Pogotovo Štab Korpusa i Štab Divizije nisu raspolagali podacima o stvarnim namjerama i planovima četnika Draže Mihajlovića. Ali oni su ispravno vojnički zaključili da je prebacivanje četnika na lijevu obalu rijeke Bosne uslovljeno zadacima ovladavanja područjem srednje Bosne. Zbog toga su Štab Korpusa i Štab Divizije sasvim pravilno utvrdili da treba odmah napasti četnike na Vučjaku i ne dozvoliti njihovo dalje širenje. Štab Divizije je putem obavještajnih organa, a pogotovo od naroda sa Vučjaka, dobijao svakodnevno obavještenja o strahovitom teroru i zločinima koje su četnici vršili nad narodom Vučjaka. Posebno su kao gladni skakavci pljačkali i otimali od naroda posljednji zalogaj kruha primjenjujući najgrublju silu. O toj neviđenoj pljački i teroru nad narodom lično je Draža Mihajlović pisao 2. marta komandantu crnogorskih četnika Pavlu Đurišiću sljedeće:

„Na dan 1. marta došla je kod mene deputacija sa Vučjaka i žalila se na postupak Vaših jedinica koje se nalaze na levoj obali r. Bosne. Uložili su protest i izneli sledeće:

1. Kako pojedinci tako i jedinice vrše nasilja i bez ikakve milosti oduzimaju sve što nađu za ishranu. Pojedincima nije dovoljno što imaju hleba i s hlebom, nego zahtevaju i ono što nije neophodno za ishranu, a što ni domaćini iako su kod svojih kuća ne koriste sebi za ishranu.

2. — Jednoj ženi sa sedmoro dece pojeli su sve što je imala, a potom tražili kokoške. Kada nije mogla to da im pruži isterali su je iz kuće i posle zapalili štalu.

3. — Kapetan Dragoljub Dobrišanović jednoj ženi, koja je došla sa Vašim naređenjem da joj sve vrate dva vola, nije hteo da vrati dva vola i da izvrši Vaše naređenje, psujući Vas kao i mene, izvadio pištolj i ubio oba vola. Pre toga bio je prisutan i Vaš brat Vasa...

... 14. — Svuda i na svakom mestu ogorčeno govore da su oni lepo mogli iz Crne Gore preko Albanije da odu za Grčku, ali ih je zvao Draža, i eto sada se ovde mučimo i patimo. Međutim, Vi najbolje znate kao je stvar tekla²⁹...

Načelnik Štaba Vrhovne komande
armijski đeneral
Drag. M. Mihailović”

Draža Mihajlović nije ovo pisao što mu je bilo žao naroda, već što su četnici već ionako bili nerado primljeni u ovom kraju, što su gubili podršku domaćih četnika i što je sve više dolazilo do pojedinačnih sukoba koji su se mogli pretvoriti u opšti sukob. Draža se plašio međusobne borbe domaćih četnika sa srbijanskim i crnogorskim.

Štab 53. divizije je i zbog teške situacije naroda na Vučjaku žurio da razbije i uništi četnike i oslobodi narod od pljačkaša. Komandant 53. divizije petog marta naredio je štabovima 14. i 19. brigade da 6. marta dođu u selo Mali Prnjavor ispod k. 238 u 19. časova. Svaki štab trebalo je da prikupi što detaljnije podatke o četnicima ranije nego što stigne na savjetovanje. Znači da ni štab Divizije, ni štabovi 14. i 19. brigade nisu imali tačne podatke o broju i snazi četnika. Podaci su, naime, ukazivali na 3 500—4 500 četnika. Znači, stvarna snaga četnika i obavještenja o njoj uveliko se razlikovali. Pa i pored toga, komandant Divizije je odlučio da četnike napadne. Što se tiče njihovog položaja i rasporeda njihovih snaga, oni su bili tačno utvrđeni, što će biti jedan od najvažnijih faktora za donošenje pravilne odluke o pravcima napada i glavnom pravcu udara. O minskim poljima pak nije bilo tačnih podataka, zbog čega su borci naišli na njih i od eksplozije mina neki bili ranjeni, le tako otkrili vrijeme početka napada, što je donekle umanjilo uspjeh operacije.

Snage četnika i 53. divizije

Na Vučjaku su se nalazile sljedeće četničke snage:

— jedna divizija crnogorskih četnika	oko	2 500
— Šumadijski korpus potpukovnika Komarčevića	”	2 000
— Vučjačka četnička brigada	”	1000
ukupno četnika	”	5500

²⁹ Arhiva VII, rg. br. VK—V br. 486.

siezet it. IO —etLrXC'CB.
*Ufi, VutXMU 8' V**7** **Ifyf.** éjOWME

Snage 53. divizije:		
— 14. brigada sa 4 bataljona	oko	1200
— 19. brigada sa 3 batalojna	»>	900
— dva bataljona Brigade Narodne odbrane	if	500
ukupno baraca		2 600

Odnos snaga bio je 2:1 u korist četnika. Četnici su bili dobro naoružani pješadijskim naoružanjem, posebno automatskim oružjem italijanskog porijekla Prilikom prebacivanja preko rijeke Bosne, 4. marta, komandant crnogorskih četnika Pavle Đurišić je u Rudanki za engleske zlatne funte kupio od Nijemaca 30 000 metaka, 200 bombi i 50 mina. Znači municije su imali dovoljno.

Snage 53. divizije (14. i 19. brigada) bile su dobro naoružane i s dovoljno municije. Ishrana boraca bila je slabija. Osim toga, predviđeno je da Sanitet ukaže samo prvu pomoć, a potom, po završetku borbe, ranjenici da se evakuišu zajedno sa jedinicama koje će se povući sa terena Vučjaka. Snage53. divizije bilesu pred početak operacije prikupljene u prostoru Velika i MalaSočanica — Mali Prnjavor, odakle su pravo krenule u napad.

Plan operacije

Plan operacije sastojao se u sljedećem:

- iz prostora Velika i Mala Sočanica — Mali Prnjavor, gdje su se jedinice prikupile, preći komunikaciju i željezničku prugu Doboj—Derventa u tri pravca, i to:
- 14. brigada pravcem sela Mali Prnjavor — Vranduk;
- 19. brigada pravcem k. 184 na rijeci Foči, preko puta ceste Doboj—Derventa, južno od sela Počivaljke, preko željezničke pruge sjeverno od Željezničke stanice Komarica prema Oskoruši;
- dva bataljona Brigade NO pravcem sela Foča — Bukovac — Sešlija i dalje putem prema selu Podnovlju.

Osnovni zadatak, od kojeg je zavisilo izvršenje same akcije, bilo je prebacivanje snaga preko puta željezničke pruge Doboj—Derventa koje su osiguravali Nijemci i ustaše. Da bi se mogao izvršiti iznenadni napad na četnike potrebno je bilo preći komunikaciju u najvećoj tajnosti, pogotovo što su svi prelazi bili minirani.

Dalji plan za napad, po prelazu komunikacije Doboj—Derventa, bio je sljedeći:

- 14. brigada svim svojim snagama, naslanjajući se desnim krilom na rijeku Bosnu, a lijevim na snage 19. brigade, da napadne sa sektora rijeka Bosna — selo Brezici opštim pravcem prema selu Majevcu, sa zadatkom likvidiranja svih četničkih uporišta na ovom pravcu;
- 19. brigada, vezujući se desno sa snagama 14. brigade, a lijevo osiguravajući se vlastitim bočnim osiguranjem, sa dva bataljona sa sektora Brezici (isključilo) — Oskoruša — Stanići da napadne opštim pravcem prema selu Trnjanima, sa zadatkom likvidiranja svih četničkih uporišta na tom terenu;
- snage Brigade Narodne odbrane (dva bataljona) da se postave na odsjek k. 118 — k. 179, sa zadatkom sprečavanja povlačenja četnika dolinom rijeke Bosne i prema Vučjaku;
- jedan bataljon 19. brigade da ostane kao divizijska rezerva na sektoru Velika Oskoruša.

Tok operacije

Pokret jedinica iz prostora za prikupljanje, iz sela Velika i Mala Sočanica — Mali Prnjavor, otpočeo je sedmog marta u 19 časova. Pokret je izvršen po planu, ali tajnost pokreta nije bila potpuno sačuvana. Tako su pri prelazu rječice Velićanke, na sektoru Komarica — Vranduk, borci 14. brigade naišli na minska polja za koja se nije znalo da postoje. Od eksplozije mina poginuo je manji broj boraca, a isto tako i manje ih je ranjeno, ali ovom eksplozijom i četnici su bili upozoreni da snage NOVJ prelaze prugu. Po izvršenom prelazu, snage 53. divizije postavljene su u sljedeći osnovni raspored za napad:

- 14. brigada na liniji rijeka Bosna —Brezici (zaključno);
- 19. brigada na liniji Brezici (isključno) — Oskoruša — Stanići;
- dva bataljona NO brigade k. 118 — k. 179 prema Podnovlju.

S ovih linija napad je otpočeo 8. marta u 02.00 časa. Evo slike napada kako su ih izvele jedinice NOV:

14. brigada

- 1. bataljon je napao pravcem Brezici k 266 — majevička crkva;
- 2. bataljon je napao pravcem k. 238 — Krušik — k. 261 — majevička crkva;
- 3. bataljon je pravcem Ritešići napao sektor kota 243 — kota 239;
- 4. bataljon je pravcem od rijeke Bosne napao sektor k. 252 — k. 228;

19. brigada

- 1. bataljon je napao pravcem k. 234 — brezičko groblje — Desetari;
- 2. bataljon je ostao kao divizijska rezerva na sektoru Velika Oskoruša.
- 3. bataljon je napao pravcem Stanići — k. 242 — Trnjani;

U pokretu 1. bataljon 19. brigade likvidirao je četničku predstražu kod brezičkog groblja, dok Treći bataljon nije naišao na četnike sve do Desetare, gdje je prihvatio borbu. Napadom 1. bataljona 19. brigade na brezičko groblje četnici su bili iznenađeni, pa su napustili položaje i dali se u bjekstvo u pravcu Majevca, ostavivši na položaju teška automatska oružja. Pošto je 1. bataljon 19. brigade prvi otpočeo borbu, snage 3. bataljona nisu mogle postići iznenađenje, ali su poslije kraćeg olpora četnici sa Desetara potisnuti u pravcu sela Tranjana.

Četrnaesta brigada otpočela je napad naprijed označenim pravcima, do pred zoru našla načina da likvirida četnička uporišta kota 252 — kota 223 — kota 243 i kota 239 i uspjela da četnike potisne prema selu Majevcu.

Dva batalojna NO brigade otpočela su u isto vrijeme napad, dijelom prema selu Glogovici, a jednim dijelom prema selu Lipljaku, te potisnuli četničke predstraže, koje su se nalazile na ovom sektoru.

Pred svanuće, oko 6 časova, pošto između 14. i 19. brigade nije bilo veze a postojala je mogućnost da četnici izvrše protivnapad na desni bok snaga 19. brigade, jer su sve više zadržavali napad 1. bataljona, dvjema četama 2. bataljona, koji je bio u divizijskoj rezervi, naređeno je da krenu u napad pravcem k. 260 — Majevac radi potpomaganja ostalim snagama i uspostavljanja veze između 14. i 19. brigade. Oko 8 časova ove dvije čete uspjele su da uspostave vezu između 14. i 19. brigade i da s tog pravca izbace četničke dijelove prema majevičkoj crkvi.

U isto vrijeme 14. brigada je otpočela napad na selo Majevac, koje je oko 9 časova likvidirao uz sadejstvo 1. bataljona 19. brigade i dviju četa njenog 2. bataljona.

Po zauzeću sela Majevca nastavljen je napad prema Dabića brdu, koje je poslije kraće borbe likvidirano, jer su četnici počeli da u paničnom bjekstvu napuštaju položaje i da bježe dijelom prema rijeci Bosni pokušavši da je pređu plivanjem, a dijelom prema Vučjaku.

Oko 10 časova zajedničkim dejstvom 3. bataljona 19. brigade i 4. bataljona zauzeto je selo Trnjani, a oko 11 časova jedinice 3. bataljona 19. brigade izbile su u selo Lipljak, potpomognute sa sjeveroistočne strane jedinicama Brigade NO koje su za ovo vrijeme napadale na selo Glogovicu i selo Lipljak.

U borbi četnicima su nanijeti sljedeći gubici: 504 ubijena, oko 220 utopljenih u rijeci Bosni, oko 500 ranjenih i 445 zarobljenih. Zaplijenjena su 2 laka bacača, 29 mitraljeza, 271 puška, 11 strojnica, 32 pištolja, 1 signalni pištolj, 61 000 metaka, 120 mina za bacač, 200 ručnih bombi, 1 radio-stanica, 300 000 italijanskih lira, 20 konja i mnogo druge ratne spremne.

Gubici 53. divizije: 8 mrtvih, 25 ranjenih (ovdje su uračunati i gubici od mina). Među ranjenima je bio i komandant 14. brigade.

Štab 5. korpusa ocijenio je značaj ove pobjede pa je za postignuti uspjeh pohvalio 14. i 19. brigadu, a posebno Operativni štab sa komandantom i komesarom Divizije na čelu; zatim štabove 14. i 19. brigade, komandante bataljona Ljubu Radića Gedžu, Veljka Šipku, Dragana Milošina i zamjenika komandanta Huseina Avdića.³⁰

Zaključak

Akcija na Vučjaku, kako je ona nazvana iako nije vođena na samom Vučjaku, već nešto južnije od njega, dala je vrlo dobre rezultate. Kao cjelina operacija je potpuno uspjela, što se vidi i iz samog rezultata borbe. Ovo je demoralizatorski djelovalo ne samo na četnike već i na ustaše i Nijemce u okolnim uporištima. Teškoće oko prelaza komunikacije Doboј—Derventa, kao i povratak preko nje, kad su već izmoreni borci morali da nose ranjene drugove, jer kola nisu mogla zbog terenskih uslova biti upotrijebljena; napor koji su borci i rukovodioci izdržali, jer su pojedine jedinice prije akcije prevalile 30—60 km do mjesta određenog za prikupljanje — sve to potvrđuje veliku borbenu vrijednost rukovodilaca i boraca 53. divizije.

Politički je operacija imala još veći značaj. Ona je demoralisala četnike Draže Mihajlovića, a domaće četnike sa Vučjaka razbila, odnosno uticala da znatan dio pređe na stranu NOVJ.

Komandant četnika Crne Gore i Starog Rasa se još od prvog sastanka u Bosni posvađao sa Dražom Mihajlovićem što je naredio da se povlačenje iz Crne

³⁰ Arhiva VII, k. 1 424, rg. br. 17/3 (Naredba Štaba 5. korpusa br. 45 od 26. marta 1945. godine).

Prevoz boraca 18. brigade kamionima auto-voda divizije iz Teslica na položaj prema komunikaciji Zenica—Brod

Gore vrši u pravcu sjeverozapada, dok je on predlagao da se povlačenje izvrši preko Albanije u pravcu juga — u Grčku, u susret Englezima. Poslije bitke na Vučjaku on je odlučio da se odvoji od Draže Mihajlovića. Smatrao je da je Draža namjerno podmetnuo jednu njegovu diviziju (polovinu snaga crnogorskih četnika) pod udar komunista te je ona tako razbijena da je veći broj boraca izginuo, odnosno utopio se u rijeci Bosni. Pavle Đurišić je upravo u to vrijeme došao u kontakt sa crnogorskim separatistom, inače poznatim kolaboracionistom, Sekulom Drljevićem,³¹ koji mu je predložio da se odvoji i krene u Sloveniju. Pavle Đurišić je pristao i odveo svoje četnike Crne Gore i Staroga Rasa, sa jednim dijelom trebavskih četnika, u Bosanski Brod. Pokušao je da povede još bosanskih i srbijanskih četnika. Neke je uspio povesti na prevaru.

Draža Mihajlović je bio bijesan, a najviše zbog toga što je Pavle Đurišić objavio poraz četnika na planini Vučjaku. Draža je nastojao po svaku cijenu bar privremeno sakriti tu katastrofu, koja se mogla snažno demoralizatorski odraziti na njegove četnike i dovesti do opšteg raspada. Zato je u dopisu komandantu kraljevskih komandosa pisao da je Pavle Đurišić izdajnik i lažov kojemu ne treba ništa vjerovati, nego ga treba osuditi. U vezi sa time Draža Mihajlović je pisao:³²

„ . . . Prema dobivenim obaveštenjima od oficira i vojnika koji su uspjeli da se odvoje od trupa Crne Gore i Staroga Rasa i dođu ovde kod nas, Pavle

Đurišić izvršio je formalnu izdaju prema narodu, Kralju i ovoj komandi...

. . . N e dajte se zavaravati lažima i separatističkim težnjama Pavla

Đurišić izvršio je formalnu izdaju prema narodu, Kralju i ovoj komandi...

U Bosanskom Brodu Pavle Đurišić je uz pomoć Sekule Drljevića pregovarao sa Nijemcima, i lično sa Pavelićem, da njegovi četnici preko NDH odu u Sloveniju. Nijemci i Pavelić su odlučili da se četnici, iz političkih razloga povlače južno od rijeke Save. U stvari oni su ih postavili kao pobočnicu, jer su bili ugroženi od snaga 5. korpusa.

6. Sređivanje i popuna Divizije u vremenu od 10. do 18. marta i priprema za nove zadatke

Poslije uspješno završene borbe na Vučjaku, Štab 53. divizije je izdao novo naređenje o rasporedu i zadacima brigada.

Četrnaesta brigada je dobila zadatak da se smjesti u prostoru selo Vučjak — selo Glogovac, kod Prnjavora. Jedinice je trebalo što prije srediti i omogućiti im da se odmore. Brigada je popunjena sa 75 novih boraca. Takođe je dobivena odjeća i obuća kako za nove, tako i za stare borce. Brigada je naredila bataljonima da se razmjestite, i to na sljedeći način:

- 1.-i 2. Bataljon na sektoru sela Vučjak — Ritešić — Majevac³³;
- 3. bataljon u selo Mali Prnjavor;
- 4. bataljon u selo Malu Soćanicu.

Devetnaesta brigada dobila je zadatak da odmah krene i razmjesti se u prostoru selo Vijačani — selo Lišnja — selo Potočani. Zadatak je bio da se u određenom prostoru sredi, odmori i popuni novim borcima. Brigada je popunjena sa 204 nova borca i rukovodioca. U vezi sa primljenim naređenjem Brigada je izvršila pokret 12. matra noću i razmjestila bataljone:

- 1. bataljon u selo Vijačane;
- 2. bataljon u selo Lišnju;
- 3. bataljon u selo Potočane.
- Artiljerijski divizion u selo Galjipovce;
- Štab Brigade sa prištapskim jedinicama u selo Lišnju, a uži Štab smjestio se u kući grkokatoličkog popa.³⁴

Osamnaesta brigada ostala je i dalje u rejonu Teslića s istim zadacima: da progoni četnike u selu Blatnici — selu Mladikovini — selu Slatini i drugim selima. Pored ovog zadatka, Brigada je dobila zadatak da kontroliše dio komunikacije Zepče — Maglaj i obezbjeđuje pravac prema Jelahu i Tesliću.

Artiljerijski divizion 53. divizije je 16. marta izvršio pokret sa sektora Pri-binića na sektor Teslić — Komušina — Slatina.³⁵

Osamnaesta brigada je na sektoru Mladikovine, Blatnice, Teslića i Tešnja neprekidno progonila četnike od 3. do 18. marta. Dvanaestog marta 2. i 4. bataljon vodili su borbu sa dijelovima „Princ Eugen” divizije, jačina 700 vojnika, koji su

¹¹ Sekula Drljević je prije rata živio u Zemunu, a po dolasku Nijemaca postao njihov najvjerniji sluga.

³¹ Arhiva VII, rg. br. VK-V 522/1.

³² Arhiva VII, k. 1 421, rg. br. 7/3 (Zadaci Štaba Brigade o razmještanju bataljona).

³⁴ 2. Arhiva VII, k. 1 423, rg. br. 40/5.

³⁵ Arhiva VII, k. 1 417, rg. br. 21/8.

nadirali od Doboja i napredovali do sela Zabljaka i sela Lepenice, blizu Jelaha. Nakon 5 časova borbe Nijemci su razbijeni i protjerani uz gubitke od 13 mrtvih i 23 ranjena vojnika. Njemačka artiljerija od Doboja štitila je povlačenje Nijemaca. U borbi je poginulo 6 i ranjeno 6 boraca Brigade. Osamnaestog marta Brigada je bila raspoređena na sljedećim položajima:

- 1. bataljon u selu Ularicama;
- 2. bataljon u selu Blatnici;
- 3. bataljon u selu Bukovici;
- 4. bataljon u selu Velikom Prnjavoru.

Jedinice Divizije su se odmarale, i to: dvije brigade, 14. i 19. u užem prostoru Prnjavora, a 18. brigada na sektoru Teslića. Na pitanje Štaba Korpusa 15. marta da li su se jedinice odmorile i da li su spremne za dejstvo, Štab Divizije je odgovorio da je Divizija spremna za dalja dejstva. U stvari, Štab 5. korpusa je s obzirom na razvoj vojno-političke situacije u zemlji, posebno u dolini rijeke Bosne, dobio naređenje od Vrhovnog štaba da pripremi Korpus za konačno oslobođenje zapadne i srednje Bosne i gonjenje potučenih snaga protivnika iz zemlje.³⁶

Kao što se vidi iz borbenih uspjeha Divizije u 1945. godini, iz njene manevarske sposobnosti, boračke i tehničke snage, koje su svakim danom bile sve jače, iz vojničke i političke spremnosti, visoke moralne svijesti boraca i rukovodilaca, Divizija je potpuno spremno dočekala tako uzvišen i velik zadatak kao što je borba za potpuno oslobođenje zemlje.

7) Slanje u 1. i 2. srednjobosanskom četničkom korpusu polovinom marta 1945. godine, neposredni planovi i zadaci.

Neprekidno proganjanje četnika i traganje za njima, kao što je već navedeno, imalo je odraza na stanje među četnicima. Ono ne samo da se negativno odrazilo na stanje u četničkim jedinicama, već je još više zaoštrilo odnose među četničkim komandnim i rukovodećim kadrovima.

Izvjestaji četničkih komandanata iz januara i februara 1945. godine pokazivali su da je situacija na terenu po njih vrlo kritična zbog prisustva jedinica NOVJ, koje su ih stalno progonile. U svom Izvještaju od 7. marta 1945. godine komandant 1. srednjobosanskog četničkog korpusa Lazo Tešanović ovako ocjenjuje borbenu vrijednost Korpusa.

„Znači da je naša vojska sposobna samo da odbije napade. Ali je nesposobna da preduzima složenije, planske i organizovane ofanzive... Naše jedinice su usko vezane sa terenom gde su formirane.”

I komandant zapadne Bosne Slavoljub Vranješević još 23. januara pisao je Draži Mihajloviću da je stanje među četnicima veoma teško, dok oni u Vrhovnoj komandi žive dobro. U dopisu Vrhovnoj komandi Slavoljub Vranješević je između ostalog pisao:

„Da četnici nemaju municije pa su nespremni za borbu.

— Da ljudstvo koje dobija kao stručno za popunu iz vrhovne komande je kukavičko i plašljivo, jer nije naviklo na fujukanje zrna, što znači da je vrhovna komanda bila uvek daleko od poprišta borbe.

— Da većina starešina u korpusima i brigadama ne zadovoljava.

— Da se vrše nepravilno odlikovanja i unapređenja.”

Zbog svih ovih nepravilnosti komandant zapadne Bosne Vranješević odgovorio je Draži da neće doći kod njega na sastanak. I zaista u to vrijeme veza između Vrhovne komande Draže Mihajlovića i komandanta zapadne Bosne Vranješevića bila je slaba, ili nikakva, iako su obojica bili na istom terenu, tj. samo ih je razdvajala rijeka Bosna. U neizvjesnoj i teškoj situaciji početkom marta Laza Tešanović je osjetio potrebu da se neposredno obrati Draži Mihajloviću sa molbom za obavještenja o stanju u zemlji i svijetu, o daljim zadacima četnika, izlažući istovremeno svoje mišljenje i prijedloge.

Iz odgovora Draže Mihajlovića Slavoljubu Vranješeviću i Lazi Tešanoviću moglo se zaključiti da je četničko rukovodstvo bilo ubijeđeno da će razvoj vojno-političke situacije u svijetu dovesti do njihove pobjede. Zbog toga su svesrdno pomagali okupatora — njemačku fašističku vojsku, za koju su znali da se ubrzano povlači — a sa njom i sve druge oružane snage (ustaše, milicija, domobrani, itd.) Cilj im je bio da pomoću tih snaga nanesu što više gubitaka Narodnooslobodilačkoj vojsci, a sačuvaju i ojačaju četničke jedinice kao oružane formacije koje će obezbijediti uspostavljanje stare Jugoslavije. Zato je Draža Mihajlović naredio, polovinom marta, da se sprovede opšta mobilizacija. Cilj je bio jasan. Okupiti ljude u četničke jedinice bez oružja (jer oružja nisu imali) i pred saveznicima na kraju rata pokazati u zemlji velik broj četnika kao dokaz da je narod za kralja i staru vlast. Drugi

³⁶ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 2/1 (depeše Štaba 5. korpusa).

razlog opšte mobilizacije je bio da se za četnike politički vežu čitavi krajevi. Treći razlog — da se onemogući mobilizacija ljudi u NOVJ. Prema tome četnici su sa Dražom Mihajlovićem na čelu, polovinom marta, računali na sljedeće:

— Fašistička Njemačka je izgubila rat. O posljernatom uređenju Evrope, pa i Jugoslavije, odlučivaće velike sile Engleska, Amerika i SSSR. Pošto su Englezi i Amerikanci na strani kralja i bivše Jugoslavije, to su njihove pozicije za zauzimanje vlasti obezbijedene. Četnici su računali da će Englezi i Amerikanci intervenisati kao i u Grčkoj, svojom vojskom, da se uspostavi bivša kapitalistička Jugoslavija.

— Drugo, pitanje vlasti biće rješavano putem glasanja za ili protiv kralja. Narod Srbije, Crne Gore i većeg dijela Makedonije, Bosne, pa i Hrvatske, sa Mačekom, i Slovenije, sa Rupnikom na čelu, glasaće za kralja, jer nema za koga drugog da glasa. Primorani su svi da glasaju za staru kapitalističku Jugoslaviju, odnosno vlast sa kraljem na čelu, jer im, u protivnom, svima prijeti zajednička opasnost — komunizam.

— Treće, treba sačuvati četnike (Jugoslovensku vojsku u otadžbini, kako su se zvali), objediniti s ostalim kontrarevolucionarnim snagama u zemlji, kao što su ustaše, milicija, zeleni kadar, bjelogardejci i drugi, te ukoliko komunisti vojnički pobijede, razviti oružane snage kontrarevolucije na trojke i petorke po cijeloj zemlji i ne dozvoliti da se nova narodna revolucionarna vlast učvrsti; posebno pomoću ovih oružanih grupa kontrarevolucije u vrijeme plebiscita (izbora) treba izvršiti pritisak na narod, ubijajući aktiviste-revolucionare, i tako prisiliti narod zločinima i strahom da glasa za staru vlast.

Sa takvim vojnim i političkim zadacima četnici srednje Bosne, kao i ostali, očekivali su kraj rata.

8) Raspored njemačkih, ustaško-domobranski i četničkih snaga polovinom marta u dolini rijeke Bosne, rijeke Vrbanje i rijeke Vrbasa.

Nijemci su uporno držali uporišta koja su odredili za obezbjeđenje komunikacije krajem 1944. godine. Oni su ta uporišta neprestano pojačavali, a polovinom marta preduzeli nekoliko ispada iz Doboja, Maglaja i Zepča u pravcu Teslića sa ciljem nasilnog izviđanja i privremenog zauzimanja još nekih važnih objekata za obezbjeđenje povlačenja glavnine snaga 21. njemačkog armijskog korpusa. Prema tome protivnici su imali za obezbjeđenje sljedeće snage:

a) Dolina rijeke Bosne

— Maglaj: 966. tvrđavska brigada i 574. bataljon za obezbjeđenje; ukupno 1 500 Nijemaca; oni su držali uporišta južno od Maglaja do Zepča, kao i uporišta sjeverno od Maglaja do sela Šija; njima su kao pojačanja dodijeljene ustaše 16. ustaškog zdruza s oko 700 vojnika;³⁷

— Doboj: 800 Nijemaca, 610 ustaša, 750 domobrana;³⁸

— Rudanka — čifčije — Johovac — Kotorsko — Šešljije: 600 Nijemaca i 200 domobrana;³⁹

— Lupljanica:⁴⁰ jedna kompanija Nijemaca 596. njemačkog Sicherungs-bataljona na osiguranju komunikacije od Dervente do Dažnica, jačine oko 130 vojnika, starijih godišta; naoružanje: 1 bacač, 2 teška mitraljeza, ostalo puške i ručne bombe; u školi se nalazilo 90 ustaša 2. satnije 2. ustaške bojne iz Doboja, a ona je pripadala 11. stajaćem zdruhu; 60 domobrana (milicija) naoružanih sa 2 puškomitraljeza i puškama pripadali su 1. bojni 16. zdruha 15. hrvatske divizije;

— uporište Cer: u njemu se nalazila 3. satnija 1. bojne 16. posadnog zdruha, u jačini od oko 90 vojnika domobrana (milicije) te jedna satnija ustaša 2. ustaške bojne u jačini od oko 120 vojnika; naoružanje uporišta: 2 teška bacača, 4 teška mitraljeza, 6 puškomitraljeza, ostalo puške;

— uporište Foča: oko 90 domobrana 1. bojne 16. posadnog zdruha, naoružano sa 3 teška mitraljeza, 5 puškomitraljeza, ostalo puške, uporište jako utvrđeno bunkerima i rovovima;

— uporište Kamen: 46 ustaša pod zapovjedništvom Filipa Kozine; naoružanje: 2 puškomitraljeza, 2 parabele, ostalo puške; dalje od Kamena na oko 200 metara nalazilo se 200 ustaša, koji su pripadali „ustaškom pokretu”; ne zna se kojoj su jedinici pripadali i kakve su zadatke imali;

³⁷ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 3/8 (depeše Štaba 53. divizije).

³⁸ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 2/1 (depeše Štaba 5. korpusa).

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Arhiva VII, k. 1 423, rg. br. 14/7, arhiva NOB.

— uporište Vrhovi: 30 ustaša (milicije); svi su bili iz toga sela; naoružanje: 3 puškomitraljeza, 2 parabele i ostalo puške;

— uporište Komarica i Dažnica: 60 Nijemaca u bunkerima oko stanice; na pruzi (prelaz) između Lupljanice i Dažnice nalazilo se 40 Nijemaca; na stanici Dažnica 20 Nijemaca; sa 15—20 ljudi Nijemci su patrolirali i danju i noću između sela Lupljanice i sela Dažnice; mostovi su bili unaokolo minirani i ograđeni bodljikavom žicom; 280 ustaša na istom prelazu između Lupljanice i Dažnice pripadalo je 7. satniji 2. ustaške' bojne u Doboju; 60 Nijemaca između Dažnice i Komarice osiguravalo je prugu;

— uporište Slavonski Kobaš: 100 domaćih ustaša, naoružanih 1 teškim mitraljezem, sa 3 puškomitraljeza, ostalo puške;

— uporište Dubočac: 200 ustaša naoružanih sa 2 teška mitraljeza, 7 puškomitraljeza, ostalo puške; među ovima se nalazila jedna jurišna satnija u jačini od 80 ustaša, vrlo jake borbenosti;

b) Dolina rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje

Stanje ostalo nepromijenjeno. Sesta ustaško-domobranska divizija je održala uporišta ne vršeći ofanzivna dejstva.

Prvi i Drugi srednjobosanski četnički korpus ostali su raspoređeni po brigadama u istom prostoru sa time što su formirali još jednu brigadu u okolini Dervente.⁴¹

Znači ukupno je angažovano u borbi sa jedinicama 53. divizije oko 18 500 Nijemaca, ustaša i četnika. Ovamo nisu ubrojane njemačke jedinice u povlačenju koje su vršile ispade i napade na položaje Divizije.

9) Dejstva Divizije od druge polovine marta do početka aprila 1945. godine

Petnaestog marta Štab Korpusa je depešom javio Štabu 53. divizije da je 2. jugoslovenska armija zauzela u istočnoj Bosni Gradačac i Modriču i da dijelovi Armije namjeravaju da se prebace na lijevu obalu rijeke Bosne.⁴²

Štab Divizije je i ranije predlagao Štabu 2. jugoslovenske armije sadejstvo u svim akcijama, ali jedinice Armije su bile zauzete teškim borbama oko Brčkog, Bijeljine, Gračanice, na Trebavi i Ozrenu, tako da do neposrednih sadejstava nije dolazilo. Bez obzira na to jedinice 2. jugoslovenske armije privukle su na sebe /elike snage iz doline rijeke Bosne, posebno njemačke iz Doboja u pravcu Gračanice, što je uveliko olakšalo situaciju 53. divizije.

Ovoga puta Štab 53. divizije je radoprihvatio prijedlog i preduzeo mjere da što prije skoncentriše dvije brigade između Doboja i Dervente, napadne njemačko-ustaška uporišta i spoji se sa snagama Druge jugoslovenske armije. U vezi sa tim planom Štab 53. divizije 17. marta uputio je depešu Štabu 2. armije, koja je glasila:

„Sa našim jačim snagama mislimo napasti uporišta na komunikaciji Doboj—Derventa, a poslije napasti četnike na Vučjaku. Javite bi li mogli koordinirati napad na četnike.”⁴³

Istovremeno, tj. 17. marta, Štab Divizije je depešom naredio 14. brigadi da sa tri bataljona izvrši pokret iz šireg rejona Prnjavora i smjesti se u prostoru Mala Sočanica—Veliki Prnjavor, a jednim bataljonom da uništava četnike na terenu Ljubić—Čavka—Cečava—Šnjegotina. Po dolasku u određeni prostor, treba da ispita snage protivnika između Doboja i Dervente i predloži akciju uz učešće jačih snaga. Štab 14. brigade je naredio 3. bataljonu da krene pravcem Prnjavor—Vučjak—Kremna sa zadatkom uništavanja četnika u prostoru Ljubić—Čavka—Cečava—Šnjegotina.

⁴¹ Arhiva VII, rg. br. BH—V 12 663, četnička arhiva.
Dana 15. marta od 2, 4. i 5. bataljona Ljubičke brigade formirana je Derventska brigada. 2a Komandujuće osoblje postavljeni su:
— za komandanta Brigade rezervni pješadijski potporučnik Blagoje D. Vasić, dosadašnji komandant 2. bataljona Ljubičke brigade;
— za pomoćnika komandanta Brigade komandant 1. bataljona Vasilije T. Evđenić, artijerijski narednik;
— za adutanta Brigade Božo I. Stjepanović, rezervni pješadijski potporučnik, načelnik Sitaba Brigade;
— za blagajnika Brigade Vaso M. Petaković, rezervni podnarednik;
— za komandanta sreza žandarmerijski narednik Milan J Pecić, dosadašnji komandant istog sreza.
⁴² Arhiva VII, k. 1 421, rg. br. 1/2, arhiva NOB.
⁴³ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 2/1, arhiva NOB (depeše 53. divizije).

Prvi i drugi bataljon su krenuli preko sela Cerana i Osinje i smjestili se u selu Maloj Sočanici. Četvrti bataljon je krenuo pravcem sela Cerani—Osinja—Sočanica i smjestio se u selu Velikom Prnjavoru. Artiljerijski divizion krenuo je iz Prnjavora preko sela Glogovca—Cerana i Osinja u selo Crnču, gdje se i smjestio; Stab Brigade sa prištapskim jedinicama smjestio se u selu Osinji.⁴⁴

Osamnaestoj brigadi takođe je naređeno da sa tri bataljona izvrši pokret iz rejonu Teslića, gdje je progonila četnike, i smjesti se u rejonu sela Veliki Prnjavor—Bukovica—Ularice. Naređeno je da jedan bataljon ostane u rejonu Blatnice te dalje goni četnike. Stab Brigade naredio je pokret na određenu teritoriju, i to:

- 1. bataljonupreko sela Jelaha, Izgorjelog brijega do sela Ljeskovih Voda,
- 2. bataljonu u selo Blatnicu sa zadatkom progona četnika;
- 3. bataljonu da izvrši pokret u selo Veliki Prnjavor.
- 4. bataljonuda izvrši pokret u selo Veliki Prnjavor.

Devetnaesta brigada produžila je i dalje borbu sa četnicima u dolini rijeke Vrbanje i rijeke Vrbasa.

Odmah po dolasku u prostor smještaja u selu Velikoj Bukovici Stab 3. bataljona 18. brigade preduzeo je mjere za prikupljanje podataka o Nijemcima, koji su se utvrdili u selu Maloj Bukovici kod crkve. Dana devetnaestog marta u uporištu je bilo 550 Nijemaca, ali su se u toku dana povukli i krenuli sa motorizacijom od Rudanke prema Derventi, dok je kod crkve ostalo 60 Nijemaca naoružanih jakim automatskim oružjem. Da ne bi i ovi Nijemci otišli, Stab Bataljona je odlučio da ih napadne i uništi. Napad je izvršen oko 10 sati navečer. Nijemci, pošto su bili potpuno opkoljeni, pružali su očajnički otpor. Borci su se privukli na najmanje odstojanje, izvršili munjevit nalet i upali u uporište. Nastalo je neviđeno hrvanje između njemačkih vojnika i boraca 3. bataljona 18. brigade. Konačno su jedni druge hvatali za vratove i prsa. Nakon jednog časa borbe Nijemci su razbijeni. Na mjestu je ostalo 20 mrtvih Nijemaca, među kojima 2 oficira. Zarobljen je 1 Nijemac. Zaplijenjena su 2 puškomitraljeza — „šarca”, 15 pušaka, 1 automat, 3 pištolja, 1 tromblon. Gubici Bataljona su bili 6 mrtvih i 7 ranjenih boraca.⁴⁵

Za postignuti uspjeh Stab Divizije je pohvalio 3. bataljon. Uporište selo Mala Bukovica je zauzeto. Bataljon je, po naređenju, odmah krenuo prema selu Ljeskovim Vodama, gdje je sahranio mrtve drugove, a zatim produžio u Tešanj. U stvari nije samo ovaj Bataljon izvršio pokret već cijela 18. brigada, i to:⁴⁶

- 1. bataljon smjestiose uselu Vukovoj;
- 3. bataljon smjestiose u Tešnju;
- 4. bataljon smjestiose uselu Piljužićima;
- Divizion smjestio se u selu Bobare;
- brigadna Intendantura smjestiće se u Tešnju;
- brigadna Ambulanta smjestiće se u Tešnju;
- Četa za vezu smjestila se u Tešnju;
- Stab Brigade smjestio se u Tešnju;
- Tehnička četa smjestila se u selu Vukovu.

Iako je Stab Divizije bio koncentrisao ovu Brigadu da zajedno sa 14. brigadom napadne Nijemce i ustaše na sektoru komunikacije Doboj—Derventa, morao je privremeno odustati od te namjere i postupiti po naređenju Štaba 5. korpusa. Do promjene naređenja Štaba 5. korpusa došlo je iz sljedećih razloga:

Polovinom februara Vrhovni štab NOVJ je postavio pitanje Štabu 5. korpusa sa kojim snagama može učestvovati u operaciji za oslobođenje Sarajeva. Štab 5. korpusa je odgovorio da se dvije divizije nalaze u prostoru Zenica—Busovača—Fojnica (4. i 10. divizija). Ove divizije, će vjerovatno doći u obzir za Sarajevo.⁴⁷

Već tada se počelo razmišljati u Vrhovnom štabu i Štabu 5. korpusa koje snage ostaviti u dolini rijeke Bosne dok se bude izvodila operacija za oslobođenje Sarajeva. Na pitanje Vrhovnog štaba o tim snagama koje bi ostale da se bore u dolini rijeke Bosne, Štab 5. korpusa je depešom odgovorio:⁴⁸

„Ako dođu u obzir naše dvije divizije onda bi trebalo prebaciti dvije brigade 53. divizije na sektor Zenica—Busovača. Za to vrijeme centralna Bosna bi ostala bez naših snaga.”

⁴⁴ Arhiva VII, k. 1 421, rg. br. 8/3 (zapovijest za pokret 14. brigade).
⁴⁵ Arhiva VII, k. 1 421, rg. br. 19/7, arhiva NOB (Izvjestaj Štaba 18. brigade Štabu 53. divizije o borbi u Maloj Bukovici).
⁴⁶ Arhiva VII, k. 1 421, rg. br. 20/7, arhiva NOB.
⁴⁷ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 3/8 (depeše Štaba 5. korpusa).
⁴⁸ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 5 1/1.

Vrhovni štab je uvidio da je položaj i zadatak 53. divizije u srednjoj Bosni veoma važan, posebno u borbi protiv srbijanskih četnika Draže Mihajlovića i crnogorskih četnika Pavla Đurišića, pa je naredio Štabu 5. korpusa da predloži izmijenjenu upotrebu snaga za Sarajevo. Štab 5. korpusa je odgovorio da ima dovoljno snaga za Sarajevo. Predložio je upotrebu 5 brigada, i to: 4. divizije bez 11. brigade i 10. divizije u cjelini, s 3 brigade. Vrhovni štab se sa ovim prijedlogom složio.

Na sektoru Zenica—Busovača određene su tri brigade pod komandom komandanta 4. divizije Petra Vojnovića, i to:⁴⁹

- 11. brigada 4. divizije,
- 13. brigada 39. divizije,
- 18. brigada 53. divizije.

Odobrenje prijedloga Štaba 5. korpusa o upotrebi snaga za operaciju Sarajevo stiglo je 21. marta. Ali Štab 5. korpusa na osnovi prijedloga još 18. marta naredio je Štabu 53. divizije da bude spreman uputiti jednu brigadu na sektor Zenica—Busovača. Istovremeno je naglašeno da ako brigada može poslije upotrebe da se koncentriše u rejonu Teslića do 23. marta, onda je Divizija može upotrijebiti u napadu na uporište u selu Bukovici. Tako je došlo do čuvene borbe u selu Bukovici i do naglog pokreta 18. brigade ka Jelahu—Tešnju.

Štab 5. korpusa je, po dobijanju odobrenja Vrhovnog štaba o upotrebi snaga, još istog dana, tj. 21. marta, naredio Štabu 53. divizije:⁵⁰

„ 18. brigadu odmah uputiti u Travnik. Brigada će ići pod operativnu komandu štaba za sektor Travnik—Zenica. Neka izađe u Gučju Goru.”

Dok se 18. brigada koncentrisala u rejonu Tešnja, Nijemci, ustaše i „čerkezi”, jačine 350 vojnika, 20. marta su sa pravca Čusto brdo, Petkovića Han i Karaula, preko Panjeva, napali iznenada Novi Šeher i zauzeli ga. Cilj napada bio je pljačka okolnih sela.

Drugi bataljon 18. brigade je prvi pristigao, prihvatio borbu, razbio napadača i protjerao ga u pravcu Maglaja i Zepče. Nijemci, ustaše i „čerkezi” su se u neredu povukli ostavivši na bojištu 10 mrtvih vojnika.⁵¹ Bataljon je imao 2 mrtva i 3 ranjena borca.

Komandant njemačke Grupe armija „E” generalpukovnik Ler dobio je odobrenje od Hitlera da može otpočeti povlačenje snaga iz Sarajeva 20. marta 1945. godine. Da bi odbacio snage 2. armije, koje su se približavale dolini rijeke Bosne i ugrozile povlačenje snaga 21. njemačkog armijskog korpusa, generalpukovnik Ler je naredio da dvije divizije, 22. pješadijska i 117. lovačka, napadnu dijelove 2. armije iz Brčkog u pravcu Gradačca i Tuzle.

Koncentracijom jakih snaga, naročito tenkova, Nijemci su brzo prodrli u Gradačac, dok su na Srebreniku u pravcu Tuzle, u odsudnoj borbi sa 2. krajiškom brigadom 17. divizije, bili zadržani, a potom razbijeni i protjerani. Ali prodor Nijemaca 22. marta u sela Srnice i Gradačac primorao je snage 2. jugoslovenske armije u dolini rijeke Spreče kod Gračanice da se povuku, o čemu je komandant 2. armije Koča Popović odmah izvijestio Štab 53. divizije. Tako je inicijativom Nijemaca u dolini rijeke Bosne na sektoru Zepče—Maglaj—Doboj opet ostala 53. divizija da sama vodi borbu.

Da bi sadejstvovao s 2. jugoslovenskom armijom u teškim borbama koje je vodila sa dvije njemačke divizije, Štab 53. divizije je organizovao napade na prugu Doboj—Derventa 14. i 19. brigadom 22. marta 1945. godine. To je bilo moguće jer se 18. brigada još uvijek nalazila koncentrisana u rejonu Tešnja očekujući naređenje za pokret i kontrolišući pravac Zepče—Maglaj—Doboj.

Štab Divizije imajući tačne podatke o uporištima u dolini rijeke Bosne odlučio je da ih napadne, i to:

- na Ceru 200 ustaša i ustaških milicionara;
- na željezničkoj stanici Dažnica oko 80 Nijemaca 569. bataljona za osiguranje;
- na željezničkoj stanici Komarica oko 200 Nijemaca 569. bataljona za osiguranje.

Na osnovi Zapovijesti Štaba Divizije 14. i 19. brigada dobile su sljedeće zadatke:

⁴⁹ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 3/2—1 (depeše Štaba 5. korpusa Vrhovnom štabu).

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 2/1 (depeše Štaba 53. divizije).

- Četrnaesta brigada da napadne Kotorsko—Sešlje i Željezničku stanicu Komaricu;
- Devetnaesta brigada da napadne Cer i Željezničku stanicu Dažnica.

Napad je otpočeo u tačno predviđenom vremenu, ali je samo djelimično uspio. Nijemci i ustaše su se ogorčeno branili, dok su istovremeno jače snage intervenisale od Doboja i Dervente. Borba je trajala cijelu noć. Poslije prebrojavanja mrtvih i ranjenih, kao i ratnog plijena, komandant Divizije, pukovnik Đurin, izvijestio je depešom Štab 5. korpusa:⁵²

„22. ov. mj. u 22 časa 14. i 19. brigada napale su uporišta Cer—Komarica—Dažnica. Nakon šestočasovne žestoke borbe likvidirali smo železničku stanicu Dažnicu, dok Cer i Komaricu nismo, zbog intervencije neprijatelja od Doboja i Dervente sa tenkovima i oklopnim vozom. U akciji ubijeno 130 a ranjeno 150 neprijateljskih vojnika.

Plen: 1 „šarac” (puškomitraljez), 70 pušaka i dosta druge ratne spremne. Uništeno: 1 radio-stanica, dosta radioaparata, železnička stanica Dažnica, oklopni voz, 3 km. pruge.

Naši gubici: 4 mrtva i 30 ranjenih, od kojih 15 lakše.”

Komandant Divizije nije imao podataka o gubicima 14. brigade, pa je izvijestio samo o gubicima 19. brigade.

Tako je i ova borba, iako uspjela samo djelimično, postigla velike rezultate jer je, na sektoru Doboj—Derventa, jače vezivala snage Nijemaca i ustaša koje bi oni upotrijebili da su mogli u pravcu Tuzle u borbi sa snagama 2. jugoslovenske armije, ili na sektoru Busovača—Travnik, gdje su takođe bili ugroženi. Koliko su Nijemci i ustaše bili ugroženi stalnim napadima snaga 53. divizije, pokazuje i to da su držali stalno tenkove u Doboju u borbenoj pripravnosti da mogu intervenisati i spašavati napadnuta uporišta. S obzirom na teške borbe 2. jugoslovenske armije u istočnoj Bosni, kao i radi sadejstva sa snagama 5. korpusa koje su morale krenuti u pravcu Sarajeva, trebalo je preći prugu Sarajevo — Brod i napasti Sarajevo. Štab 53. divizije preduzeo je odmah nove napade. Cilj je bio zadržati što veće snage protivnika u uporištima, privući nove snage i na taj način sadejstvovati sa snagama 5. korpusa u operaciji za oslobodenje Sarajeva.

Štab Divizije odlučio je da napadne uporišta Porin—Stanovi—Kladari. U vezi sa tom odlukom izdao je sljedeću Zapovijest za napad.⁵³

„U cilju koordinacije i ispomaganja naših snaga koje svakodnevno vode borbe sa okupatorom i domaćim izdajnicima oko Sarajeva na sektoru Busovača—Lašva, kao i desnoj strani r. Bosne na sektoru Gračanica—Modrič, štab 53. divizije odlučio je da 14. i 19. brigada likvidira neprijateljska uporišta Porin, Stanove, Hadžića Gaj i Kladare.

Zadaci naših jedinica: Sa 14. i 19. brigadom smelim i brzim prodorom neopaženo se zabaciti neprijatelju za leđa otseći ga od uporišta Kotorsko, Civčije, Rudanka i Prisade i vešt看im i smjelim napadom ispresjecati ga na raznim uporištima, onemogućiti mu komando van je i organizovano i uporno primanje borbe.

U vezi gore navedenog naređujemo:

— 14. brigada će sa jednim bataljonom napasti i likvidirati Porin, a po likvidaciji postaviti se na sektoru 239—223 u cilju obezbeđenja desnog krila snagama koje će napadati na Stanove. Sa dva bataljona sa jugoistočne i severoistočne strane. Sa većim delom snaga napadati sa severozapadne strane. Sa jednim bataljonom postaviti se na sektoru Dokit—Vel. Bukovica do raskrsnice puteva Rudanka — crkva u Stanovima u cilju sprečavanja intervencije neprijatelja, kao i sprečavanja neprijatelja da pobjegne iz uporišta Stanove.

Artiljerijski divizion čitav koristiti za likvidaciju uporišta Stanovi (crkva i škola).

— 19. brigada jednim bataljonom napašće četnike koji se nalaze u Hadžića Gaju i po likvidaciji istih postaviće se na kotu 164—Sljivić, u cilju osiguranja desnog krila ostalih snaga 19. brigade, koje će napadati na Kladare. Sa dva bataljona napasti neprijateljsko uporište Kladari, vodeći računa da se sa glavnim snagama povuče neopaženo sa severoistočne i jugoistočne strane

⁵² Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 2/1 (depeše Štaba 53. divizije).

⁵³ Arhiva VII, k. 1 423, rg. br. 9/6, arhiva NOB.

i napadne ih s leđa, dok sa manjim delom snaga napadati sa sjeverozapadne strane. Sa jednim bataljonom praviti pritisak na željezničku stanicu Kotorsko i Jahovac, u cilju obezbeđenja desnog krila bataljona, koji napadaju Kladare kao i spriječavanje bjegstva neprijatelja iz uporišta.

Artiljerijski divizion koristiti za likvidaciju neprijateljskih uporišta u Kladarima (redak kota 263, groblje i crkva).

— Veze: Štabovi brigada nastojeće da na svaki način uspostave čvrstu i sigurnu vezu sa svojim bataljonima, kao i između sebe, te bataljona jedne i druge brigade, jer i u ovoj kao i u svim akcijama veza će odigrati jednu od najvažnijih uloga, a naročito se povezati sa duplim sredstvima veze sa artiljerijskim divizionom, kako bi se mogli efikasnije upotrebiti i uspješnije gađati određene ciljeve. Voditi računa da se teška oružja po mogućnosti kreću u streljačkom stroju, kako bi se izbjegli neželjeni slučajevi da naša teška oruđa tuku naš streljački stroj.”

U međuvremenu, dok je Štab Divizije pripremao napad na uporišta Porin, Kladare i Stanove, Operativni štab za operaciju na području Sarajeva je 24. marta naredio da 18. brigada odmah krene ka Gučjoj Gori pod komandu Zeničkog operativnog sektora.

Osamnaesta brigada je u vezi sa navedenim naređenjem 24. marta krenula iz Tešnja (iz rejona Tešnja) ka Gučjoj Gori.⁵⁴ Sektor Zepče—Maglaj—Doboj ostao je bez naših snaga. Ali bez obzira na tešku situaciju na tom sektoru, Štab Divizije ne mijenja odluku, već insistira da obadvije brigade izvrše predviđeni napad. Predviđajući da će Nijemci i ustaše poslije napada Divizije na određena uporišta izvršiti ispad na slobodnu teritoriju u pravcu Teslića sa ciljem pomaganja napadnutim uporištima, Štab Divizije, prilikom izdavanja zapovijesti za napad, jednovremeno je naredio 14. brigadi da odmah poslije napada izvrši pokret u pravcu Tešnja, i to:

- 1. bataljon smjestiće se u Dobro Polje (kod Tešnja);
- 2. bataljon smjestiće se na liniji Piljužići—Miljanovci;
- 3. bataljon smjestiće se u Trepči;
- 4. bataljon smjestiće se na liniji Zabljak—Lepenica;

— Štab Brigade, brigadna Ambulanta i prištapske jedinice smjestiće se u Tešnju,

— Artiljerijski divizion smjestiće se u Vukovu.⁵⁵

Dok su se brigade koncentrisale za napad, četnici iz Lupljanice uspjeli su otkriti planove Divizije i izvijestiti Nijemce i ustaše.

Noću između 24. i 25. marta dvije grupe Izviđačke čete 19. brigade uspjele su ia otkriju četnike u selu Lupljanici. Napadnuti su i ubijena su 3 četnika, među kojima komandir čete, ranjena 4 i zarobljen 1 četnik. Plijen: 1 puškomitraljez, 1 engleski automat, 2 puške, 2 torbice s arhivom. Izviđačka četa bez gubitaka. Ostali četnici su pobjegli u uporišta i dekonspirisali napad Divizije. To je bio jedan od glavnih razloga što akcija nije uspjela.⁵⁶

Naročito žestoka borba je vođena oko uporišta Kladari. Nijemci i ustaše su se očajnički branili automatskim oružjem i bacaćima. Imali su mitraljez na tornju crkve, odakle su tukli žestokom vatrom borce koji su podilazili. Komandant 19. brigade naredio je minobacaćima da gađajući sruše toranj, u čemu su i uspjeli.⁵⁷ Borba je vođena puna četiri časa. Utrošeno je 12 900 puščanih metaka, 120 mina i 14 granata. Ubijeno je 40, a ranjeno oko 60 Nijemaca i ustaša. Gubici 14. i 19. brigade bili su 8 mrtvih i 6 ranjenih boraca. Zaplijenjen je 1 motocikl, 2 puške, 500 metaka. Pruga je potrgana na tri mjesta između željezničke stanice Cif čije i Kotorsko.⁵⁸

Napad 14. i 19. brigade na Porin, Kladare i Stanove nije uspio iz dva razloga:

— Prvo, što je već navedeno, zbog dekonspiracije. te najvažniji momenat, znenadjenje, nije ostvaren. Naprotiv, Nijemci i ustaše, znajući za napad, utvrdili su se i pojačali uporišta.

— Drugo, Nijemci i ustaše, znajući za napad, držali su jake brzopokretne nage u Doboju i Derventi, koje su odmah po otpočinjanju napada stupile u dejstvo. Va taj način brigade su bile onemogućene da do kraja sprovedu plan napada.

I pored neuspjeha napada u zauzimanju uporišta, Divizija je uspjela da protivničke snage i dalje drži po uporištima, a posebno jače snage u Doboju i Derventi

— *m*

⁵¹ Arhiva VII, k. 462, rg. br. 6—1/1 (depeše Štaba 5. korpusa).

⁵⁴ Arhiva VII, k. 1 421, rg. br. 10/9, arhiva NOB.

⁵⁶ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 2/1 (depeše Štaba 53. divizije).

⁵⁷ Arhiva VII, k. 1 423, rg. br. 10/6 (Operativni izvještaj 19. brigade).

⁵⁸ Arhiva VII, k. 1 423, rg. br. 9/6 (Borbeni izvještaj 19. brigade).

Politički komesar 14. brigade Milan Kalinić, govori borcima poslije smotre brigade,
mart 1945. g.

— za intervenciju. To je olakšalo dejstva 2. jugoslovenske armije u istočnoj Bosni protiv 22. i 117. njemačke divizije, a isto tako omogućilo snagama 5. korpusa da izvrše pokret u pravcu Sarajeva. Poslije napada na uporišta Porin, Stanove i Kladare, Četrnaesta brigada je 26. marta krenula u rejon Tešnja, na već ranije, po zapovijesti, navedene položaje, a 19. brigada je 26. marta u istom rejonu raspoređena po bataljonima na sljedeće položaje:

- 1. bataljon u selo Mali Prnjavor;
- 2. bataljon u selo Zariće;
- 3. bataljon u sela Malu Soćanicu—Mišince;
- 4. bataljon u selo Veliki Prnjavor;
- Artiljerijski divizion u sela Malu Soćanicu—Simiće;
- brigadna Ambulanta i Intendantura u selo Crnču;
- Štab brigade i ostali prištapski dijelovi u selo Veliki Prnjavor.⁵⁹

10) Borba sa crnogorskim četnicima Pavla Đurišića na području planine Molajice i Lijevče polja

Poslije poraza na planini Vučjaku komandant crnogorskih četnika Pavle Đurišić odvojio se od Draže Mihajlovića i po dogovoru sa Komandom Njemačke grupe armija „E” i poglavnikom Nezavisne Države Hrvatske Antom Pavelićem krenuo na zapad sa ciljem da se preda zapadnim saveznicima Englezima i Amerikancima.

Pravac kretanja, odnosno povlačenja, crnogorskih četnika određen je tako da štiti južni (desni) bok njemačkih snaga u povlačenju. Taj pravac je bio: Doboj—Derventa—Lužani—Dubočac—Nova Ves—Kobaš—Vlaknica—Srbac preko rijeke Vrbasa i Lijevča polja. Crnogorski četnici su krenuli 19. marta iz Vučjaka. Dvadeset trećeg marta bili su u selu Lužanima kod Broda. Dana 27. marta crnogorski četnici su stigli u prostor sela Pjevalovac—Kuljenovci—Tromeđa. Istovremeno, četnici Motajčke i Ljubičke brigade koncentrisali su se oko Prnjavora sa ciljem da napadnu Prnjavor i zauzmu ga.⁶⁰ Nastala je kritična situacija za Prnjavor, u kome nije bilo naših snaga. Ta situacija postala je još kritičnija pošto je stigla depeša Štaba 5. korpusa koja je glasila.⁶¹

„Operacije u cilju forsiranja reke Bosne počinjemo 28. ov. mj. na večer. U vezi toga sa vašim snagama, dve brigade izvršice snažan napad na prugu i cestu južno od Doboja i do 30. ov. mj. onemogućiti pokrete neprijatelja prema jugu.”

Primivši depešu, Štab Divizije je odmah obavijestio Štab Korpusa da su četnici Pavla Đurišića koncentrisani u planini Motajici i oko planine Ljubić, sa ciljem da napadnu Prnjavor. Zbog toga je Štab Divizije predložio da sa dvije brigade napadne četnike, jer je to momentano važniji zadatak.⁶² Štab Korpusa se složio sa prijedlogom jer je procijenio da je u datoj situaciji važniji zadatak Divizije odrbaniti Prnjavor. Samim tim Štab Korpusa je promijenio prvobitno naređenje i ponovo depešom naredio Štabu Divizije sljedeće:⁶³

„Sa dvije brigade izvršite razbijanje četnika, a sve diverzantske grupe sa djelovima snaga uputiti za rušenje i onesposobljavanje pruge i ceste. Ovo rušenje vršiti od 28. do 30. marta.”

Štab Korpusa, iako je promijenio naređenje, nije doveo u pitanje forsiranje rijeke Bosne jer je u rejonu Zenice raspolagao sa tri jake brigade, artiljerijom Korpusa i Tenkovskom četom, koje su bile u stanju da se bore sa jakim snagama protivnika ukoliko bi pokušao da proдре sa sjevera u pravcu juga u cilju sprečavanja podilaženja snaga 5. korpusa Sarajevu. Pa i pored toga Štab 53. divizije je ostavio dva bataljona 14. brigade u Novom Šeheru da napadaju i ruše komunikaciju. To je imalo za cilj spriječiti i zadržati eventualne njemačko-ustaške snage koje bi pošle sa sjevera. Međutim, Nijemci i ustaše su bili u to vrijeme previše zauzeti u istočnoj Bosni u borbi sa jedinicama 2. armije tako da nisu imali slobdnih snaga za intervenciju u pravcu Sarajeva.

Pošto je usvojen prijedlog Štaba Divizije o upotrebi snaga, brigade su po naređenju izvršile pokret u rejon Prnjavora i razmjestile se u širokom prostoru.

⁵⁹ Arhiva VII, k. 1 423, rg. br. 11/6, arhiva NOB (Mjesečni operativni izvještaj 19. brigade).

⁶⁰ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 2/1 (depeše Štaba 53. divizije).

⁶¹ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 4/1 (depeše Štaba 5. korpusa).

Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 3/1 (depeše Štaba 5. korpusa).

⁶² Ibidem.

Međutim došavši na teren Prnjavora, Stab Divizije nije naišao na četnike Motajičke i Ljubičke brigade. Oni su ispred snaga 53. divizije pobjegli i koncentrisali se, zajedno sa crnogorskim četnicima, na planini Motajici.

Sada se pred Štab Divizije postavio nov zadatak: napasti crnogorske četnike u planini Motajici i nanijeti što veće gubitke; ne dozvoliti četnicima da nekažnjeno prođu u Lijeve polje i dalje na zapad. Što se tiče srednjobosanskih četnika, oni su bili demoralisani i u teškom položaju. Vladala je, kod većine, glad, bolest i besperspektivnost.

Do prvih borbi došlo je u sukobu 19. brigade i 3. bataljona 14. brigade u selu Srpcu i Martincu, gdje su crnogorski četnici prikupljali čamce za prebacivanje na lijevu obalu rijeke Vrbasa, u Lijevče polje. Razvile su se veoma žestoke i teške borbe sa mnogo nadmoćnijim i jačim protivnikom. Crnogorskih četnika, sa nešto hercegovačkih i srpskih, bilo je oko 5 000, spremnih da po svaku cijenu pređu na zapad.

Četnici su uspjeli da odbace 19. brigadu, Motajički partizanski odred i dijelove 14. brigade iz sela Lepenice i sela Srdevića. Komandant Divizije, pukovnik Đurin, naredio je da iz pravca Teslića najhitnije krene Bataljon Narodne zaštite i napadne četnike u selu Martincu, a vezu sa 19. brigadom da uspostavi u selu Srdevićima.⁶⁴ Istovremeno, komandant Divizije je naredio da jedan bataljon 14. brigade iz rejona Novog Sehera hitno krene u selo Srdeviće. Pošto su se četnici užurbano pripremali za prelaz preko Vrbasa, a s obzirom na ozbiljnost situacije u dolini rijeke Bosne, komandant Divizije naredio je bataljonu 14. brigade iz Novog Sehera da se prikupi u rejonu Jelah — Tešanj. Čim se bataljon prikupio u određenom prostoru, ustaše, dobivši o tome obavještenje, izvršile su 1. aprila sa 700 vojnika ispad u Novi Seher i počele paliti kuće. Ustaše su doprle do Kopića. S ustašama vodio je borbu 3. bataljon i 60 boraca Pratećeg bataljona. Svega jedan bataljon 14. brigade nije mogao da se odupre jačem protivniku. Zbog toga 2. bataljon nije mogao da krene ka planini Motajici. Komandant Divizije je naredio da dva voda 14. brigade i dvije grupe Izviđačke čete, koje su se nalazile u Prnjavoru, odmah krenu u Srdeviće. Ovo je naređenje uslijedilo u 12 časova, a crnogorski četnici su se već prebacivali u Lijevče polje, kod sela Nožickog.

Bataljon OZN-e primio je depešu komandanta Divizije 31. marta u selu Kokorima, te je praktično i ovaj Bataljon mogao stići tek 1. aprila u selo Nožicko, kada se glavnina četnika već prebacila preko rijeke Vrbasa.

Prvog aprila Motajički partizanski odred i 4. bataljon 19. brigade vodili su teške borbe sa četnicima, koji su se prebacivali preko rijeke Vrbasa. Ubili su preko 30 četnika.

Četnici su se prebacivali preko rijeke Vrbasa dva dana, od 31. marta do 1. aprila, kada su se konačno prebacili⁶⁵ i povukli sa sobom sve čamce kako ne bi snage 53. divizije izvršile prelaz i napale ih. Ubijeno je, kod sela Srpc a i sela Nožickog, 130 crnogorskih i domaćih četnika, a 10 zarobljeno. Plijen: 80 pušaka.

Poslije prebacivanja preko rijeke Vrbasa, četnici su se razmjestili po selima: Razboj, Laminci, Kukulje i Kosjerovo. Pljačkali su hranu i vršili nasilnu mobilizaciju. Pripremali su se za pokret u Sloveniju.

Štab Divizije je depešom obavijestio Štab 39. divizije o pravcu kretanja crnogorskih četnika iz Liječve polja i predložio da se zajedničkim snagama izvrši napad i uništi ta četnička grupacija. Očekujući sadejstvo 39. divizije, Štab 53. divizije je naredio da se izvrši napad na čamce koje su četnici pokupili i da se oni prikupe radi prebacivanja snaga Divizije. U noći između 1. i 2. aprila vođena je napad i uništi ta četnička grupacija. Očekujući sadejstvo 39. divizije, Štab 53. divizije Među poginulima bio je i jedan major, jedan kapetan i dva poručnika. Gubici kombinovane grupe iznosili su dva mrtva i devet ranjenih, među kojima je bio i komesar 1. bataliona. Borbe su se nastavile.

Noću između 2. i 3. aprila kombinovana grupa Motajičkog odreda i 19. brigade, u jačini 120 boraca sa 32 puškomitraljeza, forsirala je rijeku Vrbas da bi oslobodila čamce koje su četnici prebacili u selo Bajince. Četnici su zauzeli položaj od sela Bajinaca do komunikacije Topola—Banjaluka. Bili su vrlo dobro naoružani, i to sa 100 puškomitraljeza, 25 teških mitraljeza i 10 bacača mina.⁶⁶

Četvrtog aprila uveče Pavle Đurišić, sa svim snagama crnogorskih četnika, Bolnicom, komorom i civilima izbjeglicama, krenuo je iz Lijevča polja, preko Topole, ka selu Orahovoj, ispod Kozare, i Bosanskoj Dubici. Međutim, ustaše iz Topole

“ Arhiva VII, k. 1 421, rg. br. 1/2, arhiva NOB (depeše Štaba 53. divizije).

⁵ Komandant divizije u svom sjećanju navodi da je glavni razlog što su se četnici prebacili zamor jedinica, zbog čega je on odobrio odmor noću između 31. III i 1. IV 1945. gje. To su četnici iskoristili i prebacili se na vrijeme preko rijeke Vrbasa.

•• Arhiva VII, k. 1 421, rg. br. 1/2, arhiva NOB.

Dijelovi 18. brigade u pokretu kroz Teslić, polovinom marta 1945. g.

i Bosanske Gradiške dočekali su četnike i na prevaru zarobili Bolnicu i 40 četnika. Komandant crnogorskih četnika Pa vie Đurišić poslao je tri oficira na pregovore s ustašama, ali su i oni zarobljeni.⁶⁷ Ustaše su sve zarobljene, ranjene, bolesne i zdrave četnike poklali. Pavle Đurišić je, očigledno, bio prevaren jer ustaše u Topoli i Bosanskoj Gradiški nisu se pridržavale sporazuma koji je sklopljen sa Nijemcima i Pavelićem o slobodnom prolazu desnom obalom rijeke Save na zapad. Uvidjevši da su prevareni, crnogorski četnici su napali na ustaše. Razvila se žestoka borba, u kojoj su obje strane imale osjetne gubitke. Crnogorski četnici pretrpjevši osjetne gubitke povukli su se nazad do Vrbasa nastojeći da se prebace na desnu obalu rijeke. Došlo je do žestoke borbe na samoj rijeci, na sektoru Sela Nožičko i Stari Martinac, pri čemu su četnici ponovo pretrpjeli velike gubitke. Četnici su se povukli na jug do Klačnica i na širokom frontu forsirali rijeku Vrbas pa se rasporedili po selima Kriškovci, Papažani, Nožičko i Stari Martinac. Sa Pavlom Đurišićem sastao se u Lijeveča polju komandant 1. srednjobosanskog četničkog korpusa Lazo Tešanović. Tražio je od Đurišića obavještenje o situaciji, o odnosima sa Dražom Mihajlovićem i o budućnosti četnika. Đurišić mu nije mnogo pomogao, jer je bio okupljen samo jednom mišlju: da pobjegne na zapad. Realno je procijenio da je neminovan poraz četnika, ali je ipak dao Tešanoviću radio-stanicu i ohrabrio ga da nastavi borbu.⁶⁹

U vremenu od 5. do 7. aprila dva bataljona 19. brigade, podržani 1 baterijom Divizion a i Izviđačkom četom Brigade, neprekidno su napadali četnike i protjerali iz svih sela do sela Milosavaca. U trodnevnim borbama zarobljeno je 266 četnika, predalo se 10, dok je ranjenih i ubijenih bilo više. U borbi je zaplijenjena: 201 puška, 19 puškomitraljeza, 7 „breda”-puškomitraljeza, 5 automata, 2 teška bacača, 1 laki bacač, 1 flak, 10 pištolja, 56 bombi, 15 000 komada municije, 74 mine za bacač. U borbi su zarobljeni žena i dijete Pavla Đurišića i žena vojvode Rakočevića. Gubici kombinovane grupe Divizije: poginuo komandant 3. bataljona Pejo Penava.⁶⁹ Borba sa četnicima je nastavljena i 8. aprila u selu Milosavcima. Jedan bataljon 19. brigade, podržan jednom baterijom, razbio je jaču grupu četnika koji su se povukli iz sela Milosavaca preko rijeke Vrbasa i preko Kozare napustili srednju Bosnu i Lijeveče polje.⁷⁰

11. Promjene u kadrovskom i boračkom sastavu jedinica 53. divizije marta mjeseca 1945. godine

U Diviziji je marta 1945. godine došlo do velikih pomjeranja ljudstva, i to kako komandnog kadra, tako i boračkog sastava. Do tih promjena došlo je nužno iz razloga:

- upućivanja ljudi u škole i na kurseve za osposobljavanje;
- primanja u satsav jedinica ljudstva koje je dolazilo iz škola i sa kurseva,
- daljeg rada na organizaciji i formaciji jedinica Divizije i jedinica na području srednje Bosne, pri čemu su neke jedinice ukinute, a neke jedinice, odnosno odsjeci i odjeljenja, kao i ustanove, formirane;
- stalnih i neprekidnih borbenih dejstava, koja su izbacivala iz stroja kako borce, tako i rukovodioce (ranjeni i poginuli);
- upućivanja kadrova i boraca po naređenju Štaba Korpusa van sastava Divizije i primanja kadrova iz Korpusa u sastav Divizije;
- premještanja kadrova i boraca u cilju kvalitativnog poboljšanja satsava i — popune jedinica;
- ostalih uzroka koji su uticali na promjene boračkog i kadrovskog sastava jedinica Divizije.

Od formiranja Divizije pa do kraja rata ni u jednom mjesecu nije došlo do tolikih kadrovskih i boračkih promjena kao u martu. To su bile nužne promjene uzrokovane naređenjima Generalštaba JA,⁷¹ Štaba 5. korpusa i Štaba 53. divizije, koja su imala za cilj — što brže osposobljavanje boraca i rukovodilaca i dalju modernizaciju Armije u cjelini.

⁶⁷ Arhiva VII, k. 462—A, rg. br. 1/4 (izjava prebjeglog četničkog učitelja u Štabu 39. divizije o stanju među crnogorskim četnicima, 7. aprila 1945. god.; pored ostalog, navodi da crnogorskih četnika ima oko 8—9 000 i namjera im je da stignu u Sloveniju).

⁶⁸ Arhiva VII, četnička arhiva, BH—V, rg. br. 12 704 (dopis komandanta Srednjobosanskog četničkog korpusa komandantu Vrbaske četničke brigade).

⁶⁹ Arhiva VII, k. 1 423, rg. br. 26/6, arhiva NOB,

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Vrhovni štab NOVJ je 1. marta 1945. godine preimenovan u Generalštab Jugoslovenske armije, a NOVJ u Jugoslovensku armiju.

Tokom marta 1945. godine, personalne promjene su bile brojne, obuhvatale su veliki broj srednjih i nižih kadrova. Navodimo promjene izvršene od Štabova bataljona pa naviše.⁷²

U vremenu od 15. februara do 6. aprila Divizija je postigla vrlo dobre rezultate u borbi sa protivnikom.

Postignuti su veliki vojnički uspjesi rušenjem i zauzimanjem mnogobrojnih ustaško-njemačkih uporišta na dijelu komunikacije između Doboja i Zepča. Nijemci i ustaše ne samo da su pretrpjeli poraz već su dovedeni u kritično stanje kako održati komunikaciju. Dejstvom Divizije ne samo da je bila ugrožena već i prekinuta veza njemačke Komande Grupe armije „E” sa 21. njemačkim korpusom u rejonu Sarajeva. Dejstva Divizije, kao i drugih snaga Korpusa, primorala su komandanta njemačke Grupe armija „E” generalpukovnika Lera da iz ofanzive svojih snaga u Slavoniji odvoji najjaču i najbolju, 7. SS „Princ Eugen” diviziju i hitno je uputi u dolinu rijeke Bosne.

Ta je Divizija u punom zamahu ofanzive protiv snaga 3. jugoslovenske armije bila dostigla vrh planine Papuk u Slavoniji, i upravo kada je trebalo sa uspjehom da završi operacije, ona je hitno povučena u pravcu Doboja i Sarajeva.

Svakako da su vojničke pobjede Divizije protiv Nijemaca i ustaša od velikog značaja. Ali u političkom pogledu mnogo su značajnije pobjede Divizije protiv četnika na planini Vučjaku i Motajici. Ovo su najveće pobjede Divizije u borbi sa snagama kontrarevolucije u zemlji. Razbijanje četnika na Vučjaku i Motajici, negativne posljedice koje su porazi imali u smislu podvajanja četničkih snaga, to je uspjeh Divizije od opštejugoslovenskog značaja. Ove pobjede su otvorile put Diviziji ka konačnom uništenju glavnih snaga kontrarevolucije, što će ona u dogledno vrijeme i ostvariti.

⁷¹ —Naredbom br. 15 štaba 53. divizije od 11. III 1945. godine (Arhiva VII, dok. br. 23/4, k. 1418) postavljeni su: za intendantu Profijantske grupe Divizije Branko Stanarević, dotadašnji rukovodilac divizijskog skladišta Intendanture Divizije; za ekonomu divizijske Bolnice Tane Smugović, svršeni slušalac intendantskog kursa pri Korpusu; za pomoćnika intendanta 14. brigade zastavnik Obrad Vojvodić, svršeni slušalac intendantskog kursa pri Korpusu.

— Naredbom br. 17 štaba 53. divizije od 13. III 1945. godine (Arhiva VII, dok. br. 30/4, k. 1 418) postavljen je za rukovodioca za naoružanje Artillerijskog divizionu 18. brigade Momčilo Custić, dotadašnji pomoćnik rukovaoa naoružanja u 2. bataljonu iste Brigade.

— Naredbom br. 43 Štaba 5. korpusa od 17. III 1945. godine (Arhiva VII, dok. br. 5/5, k. 1 418) postavljen je za komandanta 18. brigade 53. divizije kapetan Dragutin Curguz, koji je i do tada bio komandant te Brigade.

— Naredbom br. 18 Štaba 5. korpusa od 19. III 1945. godine (Arhiva VII, dok. br. 47/4, k. 1 418) postavljeni su: za zamjenika komandanta 2. bataljona 19. brigade potporučnik Jovan Curić, dotadašnji zamjenik komandanta Područnog bataljona; za političkog komesara 1. bataljona 19. brigade Drago Subotić, dotadašnji politički komesar Bataljona pri Diviziji; za referenta Saniteta 19. brigade Nena Curulija, dotadašnji referent Saniteta 14. brigade.

— Naredbom br. 18 Štaba 53. divizije od 19. III 1945. godine (Arhiva VII, dok. br. 47/4, k. 1 418) postavljeni su: za intendantu 14. brigade Branko Stanarević, dotadašnji intendant Profijantske grupe Divizije; za referenta Saniteta 14. brigade Sena Kovačević, dotadašnji referent 18. brigade; za političkog komesara Bataljona Intendanture Divizije Đuro Korica, dotadašnji pomoćnik političkog komesara istoga Bataljona; za pomoćnika političkog komesara Bataljona Intendanture Divizije Dimitrije Marinković, dotadašnji politički komesar Bolnice 53. divizije; za pomoćnika političkog komesara Bataljona pri Diviziji Jovo Jakovljević, dotadašnji pomoćnik političkog komesara 1. bataljona 19. brigade; za nastavnika Podoficirske škole Divizije poručnik Ahmet Pirkić, dotadašnji pomoćnik rukovaoa ubojne spremne Divizije; za intendantu Profijantske grupe Divizije Ivan Timkov, dotadašnji intendant 14. brigade; na službu u Personalni odsjek Divizije dodijeljen je Božo Radman, dotadašnji politički komesar Motajičkog partizanskog odreda; za šefa Propagandnog odsjeka Divizije imenovan je Dimitrije Andrić, dotadašnji politički komesar 3. bataljona 14. brigade; za komandanta 2. bataljona 18. brigade-kapetan Vladimir Marić, dotadašnji komandant Banjalučkog partizanskog odreda; za zamjenika komandanta 3. bataljona 18. brigade — Mirko Madžar, dotadašnji pomoćnik političkog komesara 2. bataljona iste Brigade; za političkog komesara Artillerijskog divizionu 18. brigade — Božo Zes, dotadašnji politički komesar Područnog bataljona; za pomoćnika političkog komesara 2. bataljona 18. brigade — Ahmed Bilalbegović, dotadašnji pomoćnik političkog komesara Motajičkog partizanskog odreda; za pomoćnika političkog komesara 4. bataljona 18. brigade Augustin Nikić, dotadašnji pomoćnik političkog komesara Cete za vezu 14. brigade; za političkog komesara 2. bataljona Mirko Gvozden, dotadašnji politički komesar 1. bataljona iste Brigade; za političkog komesara 1. bataljona 18. brigade Gojko Zgonjanin, dotadašnji politički komesar 2. bataljona iste Brigade; za referenta Saniteta 18. brigade Mica Krpić, dotadašnji referent Saniteta 19. Brigade.

— Naredbom br. 20 Štaba 53. divizije od 29. III 1945. godine (Arhiva VII, dok. br. 19/5, k. 1418) postavljeni su: za komandanta 4. bataljona 14. brigade Milan Ećim, dotadašnji komandant Artillerijskog divizionu iste Brigade; za komandanta Artillerijskog divizionu 14. brigade Milan Petrović, dotadašnji komandant mjesta u Tesliću.

— Naredbom Štaba 53. divizije marta 1945. godine (Arhiva VII, dok. br. 18/5, k. 1 418) postavljeni su: za šefa Sekcije za štampu 53. divizije Miralem Ljubović; za šefa Kulturno-prosvjetne sekcije Divizije Josip Ogulinac, profesor; za šefa Fotosekcije 53. divizije Miloš Bajić.

I

Bataljon pri štabu 53. divizije na željezničkoj stanici u Teslicu, pred polazak u akciju na ustaško uporište u selu Sivši, marta 1945. godine

G L A V A Vili

BORBE ZA KONAČNO OSLOBOĐENJE SREDNJE BOSNE

1) Borbe u dolini rijeke Bosne od 6. do 15. aprila 1945. godine

Jedinice 2, 3. i 5. korpusa i dvije divizije: 4. bez jedne brigade i 10. divizije, ukupno 6 divizija, izvršile su 28. marta napad za oslobodjenje Sarajeva. U neprekidnim žestokim borbama udružene snage Nijemaca, ustaša, domobrana i četnika pretrpjele su velike gubitke i odstupile.¹ Sarajevo je oslobođeno 6. aprila u 6 časova ujutru.

Jedinice 21. njemačkog korpusa u sastavu: 7. SS „Princ Eugen” divizija, 181. pješadijska divizija, 369. legionarska divizija, zatim 8, 9. i 17. ustaško-domobranska divizija i veliki broj njemačkih i ustaških policijskih jedinica i jedinica obezbjeđenja, s ukupno oko 43 000 ljudi, dobro naoružanih, tehnički opremljenih i s velikom količinom oružja i municije, užurbano su se povlačile od Sarajeva prema Brodu.

Snagama protivnika koje su odstupale trebalo je nanijeti što veće gubitke i ne dozvoliti da se nekažnjeno izvuku dolinom rijeke Bosne. Operativni štab za oslobodjenje Sarajeva naredio je:²

— da 2. i 5. korpus goni Nijemce i ustaše od Sarajeva prema Brodu;

— da pukovnik Petar Vojnović, komandant Zeničkog sektora, presiječe komunikaciju Zenica — Gusti Grob, uspori povlačenje 21. njemačkog korpusa i nanese mu što veće gubitke;

— da 3. korpus 27. divizije izbije što prije dolinom rijeke Krivaje na sektor Zepče — Maglaj i u sadejstvu sa snagama 53. divizije presiječe komunikaciju i odstupnicu 21. njemačkom korpusu.

U vezi sa dobivenim naređenjima 29. divizija 2. korpusa napala je šestog aprila kolonu njemačkih snaga koje su odstupale u visini Kiseljaka. Borbe su vođene sve do 8. aprila, kada je noću između 8. i 9. aprila odstupio Policijski puk „Nagel” pretrpjevši velike gubitke.³ Dvadeset deveta divizija je zauzela Kiseljak i nastupala prema Busovači i Zenici. Dvadeset sedma divizija 3. korpusa nastupala je prema Varešu i Zavidovićima.

Situacija u dolini rijeke Bosne, poslije oslobodjenja Sarajeva, vrlo brzo se produbljavala. Nastalo je gonjenje potučenih snaga 21. njemačkog korpusa. Jedinice 53. divizije, koje su uporno i hrabro vodile teške i krvave borbe u dolini rijeke Bosne više od pola godine, morale su učestvovati u konačnom obračunu sa fašističkim zločincima i u potpunom oslobodjenju srednje Bosne. Stab 53. divizije dobio je naređenje od Štaba 5. korpusa, 7. aprila, da svim snagama napadne Nijemce i ustaše na sektoru Zepče — Maglaj.⁴ U momentu dobijanja naređenja za napad Divizija je bila razvučena na širokom prostoru.

— 14. brigada se nalazila u pokretu od Prnjavora u pravcu Tešnja. Svega jedan bataljon Brigade odranije se nalazio na položajima prema Maglaju.

¹ Arhiva VII, k. 6, rg. br. 1/5. (Komandant odbrane Sarajeva generalmajor Kotner 6. aprila ujutru izjavio je o borbama za Sarajevo sljedeće: „Od juče posle podne vodile su se teške ulične borbe u Sarajevu, koje su nama prouzrokovale velike gubitke.” — Dnevnik majora Bemea).

* Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 12—1/2 (depeše Štaba 5. korpusa).

¹ Arhiva VII, k. 76—A, rg. br. 22/3—a (izjava Filipa Šafnera, pripadnika Policijskog puka „Nagel”).

* Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 5/1 (depeše Štaba 5. korpusa).

— 18. brigada se nalazila na položjima sjeverozapadno od Zenice u sastavu Komande Zeničkog sektora.

— 19. brigada u donjem toku rijeke Vrbasa vodila je teške borbe sa crnogorskim četnicima Pavla Đurišića.

Štab Divizije je naredio štabovima 14. i 19. brigade da se brigade hitno prikupe na odsjeku Žepče — Maglaj.

Na desnoj obali rijeke Vrbasa ostavljen je jedan bataljon 19. brigade da vodi borbu sa crnogorskim četnicima.

U međuvremenu, dok su brigade pristizale i prikupljale se, bataljon 14. brigade koji se nalazio na sektoru Maglaja napao je 7. aprila kod sela Moševca jednu jaču kolonu Nijemaca iz zasjede. U borbi bataljon je uspio uništiti 1 tenk i 4 kamiona. Gubici Nijemaca u ljudstvu su nepoznati. Bataljon je imao 1 ranjenog borca.⁵

Štab Divizije je pripremao napad na odsjeku Žepče — Maglaj sa ciljem zauzimanja ovih mjesta u sadejstvu sa 27. divizijom 3. korpusa, pa je u vezi s predstojećim borbama depešom zamolio Štab 5. korpusa da hitno uputi u sastav Divizije 18. brigadu.⁶ Štab Korpusa se s tim nije složio, već je 18. brigadu ostavio i dalje pod komandom Zeničkog sektora. U ovakvoj situaciji Štabu Divizije ostale su, i pored prikupljanja Divizije, male snage u dolini rijeke Bosne; to su: kompletna 14. brigada i 2. bataljon 19. brigade. Ostali bataljoni 19. brigade bili su raspoređeni: 1. bataljon u zaštiti Bolnice u Šipragama, 3. i 4. bataljon u borbi sa crnogorskim i srednjobosanskim četnicima, kod sela Miloša vaca, na desnoj obali rijeke Vrbasa, sjeverno od Banjaluke.

Štab 53. divizije nije mogao na odsjeku Žepče — Maglaj skoncentrisati snage jače od 14. brigade i jednog bataljona 19. brigade, ali je i pored toga planirao napad na širokom frontu sa ciljem zauzimanja svih uporišta. Računao je da će snage 2. jugoslovenske armije, a posebno 27. divizije 3. korpusa, pristići na vrijeme, da zajednički ovladaju komunikacijom na odsjeku Žepče — Maglaj.

Uviđajući da će Nijemci i ustaše mnogo jačim snagama prodirati prema sjeveru, komandant Divizije Đurin depešom se obratio komandantu 2. jugoslovenske armije:⁷

„Pošto su naše snage male, a neprijatelj koristi ovu stranu, predlažemo da forsirate Bosnu, kako bi mogli spriječiti intervenciju izvlačenja prema severu.”

Međutim, snage 2. armije vodile su teške borbe na prilazima Doboju i u dolini rijeke Bosne, a 27. divizija 3. korpusa još nije bila stigla ni u dolinu Krivaje, niti zauzela Zavidoviće.

Štab Divizije, uviđajući da je nemoguće neposredno sadejstvo sa suvozemnim trupama, planirao je opšti napad na odsjeku Žepče — Maglaj, uz puno sadejstvo i pomoć avijacije. Na zahtjev Štaba 2. armije i Štaba 53. divizije avijacija je izvršila velik broj napada, koji su nanijeli Nijemcima i ustašama teške gubitke.

2) Dejstvo avijacije NOVJ u borbama u dolini rijeke Bosne od 6. do 10 aprila 1945. godine.

Za podršku jedinicama 2. armije i 53. divizije u dolini rijeke Bosne trebalo je odrediti najpogodniji aerodrom. Zato je Štab generalmajora Vitruka donio odluku da se za podršku snagama u dolini rijeke Bosne kao najpogodniji aerodromi uzmu aerodromi kod sela Klenka (sjeverno od Šapca). Na ovaj aerodrom prebazirali su se 112. lovački i 422. jurišni puk.

Aerodrom kod sela Klenka bio je blizu fronta, zatim na lijevoj obali rijeke Save, te pogodan za snabdijevanje. Zemljište je bilo ocjedito i pogodno u svako vrijeme za uzlijetanje, dovoljno prostrano za oba puka i nije zahtijevalo veće radove za uzlijetanje aviona.

Njemačke aktivnosti u vazduhu nije bilo. Njemačka PAA bila je skoncentrisana oko važnijih čvorova: Žepča, Maglaja, Doboja, Dervente i Broda.

112. lovački vazduhoplovni puk imao je 16 aviona, a 422. jurišni puk 12 aviona prosječno na raspolaganju. Ostali avioni bili su na opravci ili pregledu, na aerodromima zbog promjene motora koji su izradili propisane časove leta.

⁵ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 23—1/2 (depeše Štaba 53. divizije)

⁶ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 23—1/2 (depeše Štaba 53. divizije Štabu 5. korpusa).

⁷ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 13—1/2 (depeše Štaba 53. divizije Štabu 2. jugoslovenske armije).

Zemljište

Brdovit teren u rejonu rijeke Bosne bio je u slučaju niske oblačnosti česta smetnja za dejstvo avijacije. Jedan avion je zbog ovoga kod Doboja nestao — vjerovatno je usljed magle udario u brdo.

Plan za operaciju

Predviđeno je bilo tući živu silu i tehniku, dezorganizovati saobraćaj i demoralisati protivnika.

Dana 6. aprila u 8.10 časova dva aviona „jak” uočila su sljedeće:

— sjeverno od Doboja oko 50 kamiona i 20 kola sa konjskom zapregom;

— na Željezničkoj stanici Doboj jedan voz sa lokomotivom, pod parom, okrenutom ka sjeveru.

Na osnovi izviđanja upućena su 4 aviona „il-2”, uz pratnju 2 aviona „jak-1”, da tuku Željezničku stanicu Doboj i auto-kolonu u Doboju. Dva aviona „il-2” uz pratnju dva lovca „jak-1” tukli su Željezničku stanicu Kotorsko i automobile na putu Kotorko — Rudanka — Doboj. Zadaci su izvršeni uspješno. Uništeno je 6 automobila i 3 vagona. Izazvan je jedan požar.

— 7. aprila: nije bilo borbenog rada zbog nepovoljnih meteoroloških prilika.

— 8. aprila: u cilju pronalaženja i utvrđivanja tačnog mjesta ciljeva upućena su dva aviona „jak-1” na izviđanje u rejon Gračanica — Modriča — Derventa — Doboj. Primjećeno je i utvrđeno:

— 3 km južno od Željezničke stanice Brod jedan voz od 30 vagona sa lokomotivom okrenutom ka sjeveru pod parom;

— u Željezničkoj stanici Brod jedan voz sa lokomotivom 25-30 vagona;

— most kod Broda razrušen;

— selo Lupljanica: jedan voz sa lokomotivom okrenut prema sjeveru;

— 2 km južno od sela Lupljanice jedan voz u pokretu u pravcu sjevera;

— u Derventi oko 20 kamiona.

Na osnovi izviđanja upućeni su avioni da tuku Željezničku stanicu i tehniku Nijemaca tako:

— Četiri aviona „il-2”, sa lovačkom pratnjom dvaju aviona „jak-1”, tukli su grupaciju od oko 150 njemačkih kamiona južno od Dervente. Lovci su mitraljirali voz i grupe kamiona a kod Željezničke stanice i sela Močila (na pruzi Derventa — Slavonski Brod).

— Četiri aviona „il-2”, sa lovačkom pratnjom dvaju aviona „jak-1”, tukli su Željezničku stanicu Derventa i 3 voza u stanici. Lovci su mitraljirali 2 voza u Željezničkoj stanici Kotorsko (12 km sjeverno od Doboja) i 6 kamiona na putu Doboj — Derventa.

— Pet aviona „il-2” sa lovačkom pratnjom dvaju aviona „jak-1”, tuklo je željeznički saobraćaj na pruzi Dervente. Razorili su Željezničku stanicu Lupljanica (9 km južno od Dervente) i na njoj uništili dvije lokomotive i 20 vagona.

Njemačka PAO je dejstvovala iz Broda, Dervente i Doboja, i iz kolone kod sela Močile. Uništeno je 6 kamiona, 2 lokomotive, 20 vagona. Bačeno je 120 000 letaka na njemačkom i srpsko-hrvatskom jeziku za Nijemce i domobrane.

— 9. aprila: dva aviona „jak-1” upućena su u izviđanje i mitraljiranje u rejonu Derventa — Gračanica — Doboj — Maglaj — Zepče. Opaženi su i tučeni sljedeći objekti:

— kod sela Deliša jedna četa pješadije,

— selo Deliši — k. 508 — Klokočnica — rovovi,

— Željeznička stanica Doboj: 5 vozova od po 20 vagona;

— Željeznička stanica Ševarlije: jedan voz od oko 25 vagona, lokomotiva pod parom okrenuta sjeveru, natovaren vojnicima; na ovaj voz izvršen je napad;

— na Željezničkoj stanici Osojnica — jedan voz natovaren građom; još dva voza od po 15 vagona; pod brdom dva kamiona na putu preko rijeke.

U izviđanje i mitraljiranje u rejonu Doboj — Derventa upućena su 4 aviona „jak-1”. Opaženi su i tučeni sljedeći ciljevi:

— na Željezničkoj stanici Komarica: dva voza od po 25 vagona; napad izvršen;

— na putu Doboj — Kotorsko: nekoliko automobila, a od Kotorskog do Dervente: oko 50 kamiona u pokretu ka Derventi; izvršen napad mitraljezima

— njemačka PAO dejstvovala je iz rejona Doboja;

— 10. aprila: od Broda do Doboja na svakoj stanici i na pruzi između stanica mnoštvo vagona i vozova sa lokomotivama pod parom — kako na mjestu u stanicama, tako i u pokretu ka sjeveru;

— Doboj — Derventa: po putu nekoliko automobila u pokretu ka sjeveru;
— u Željezničkoj stanici Doboj: 6 vozova okrenuta prema sjeveru;
— u Željezničkoj stanici Sevarlije: jedan voz okrenut prema sjeveru;
— kod Željezničke stanice Moševac: 1 voz u pokretu, prema sjeveru, napadnut;

— u Maglaju: 2 voza, od po 30 vagona, u pokretu prema sjeveru;
— u Željezničkoj stanici Zavidovići: 1 voz u pokretu prema sjeveru;
— Željeznička stanica Zepče: ništa — osim jedan drveni most;
— na putuGlobarica—Zavidovići napadnuta 2 kamiona;
— na krivini pruge, istočno od Zepča, napadnut voz; dejstvo neosmotreno;
— 4 aviona „jak-1” tukla njemačku živu silu i tehnička sredstva u rejonu

Derventa—Brod;
— 4 aviona „il-2” tukla Željezničku stanicu Bosanski Brod;
— 4 aviona „il-2” tukla Željezničku stanicu Slavonski Brod;
— 4 aviona „il-2” tukla mostove na rijeci Savi u Brodu;
— 4 aviona „il-2” tukla Željezničku stanicu Grmiču, kao i živu silu i tehniku protivnika uz pratnju dva lovačka aviona „jak-2”.

Njemačka PAO kod Doboja i kod Broda bila je vrlo jaka (6 baterija srednjeg kalibra i 2 baterije malog kalibra). Svi su zadaci uspješno izvršeni. Uništeno 10 vagona i izazvana tri požara.

Rezultat:
U borbenom radu od 5. do 10. aprila 1945. godine zaključno nanijeti su Nijemcima i ustašama sljedeći gubici: uništen velik broj kamiona i kola sa konjskom zapregom, dvije lokomotive, 33 vagona; izazvano 10 požara; ubijen i ranjen vrlo velik broj protivničkih vojnika i oficira;⁸ Izvršeno je 85 letova sa 97 časova letenja. Naši gubici: poginula dva pilota i jedan strijelac. Izgubljena su dva aviona: jedan „jak-1” i jedan „il-2”.

3) Napadi 14. brigade i 2. bataljona 19. brigade na dijelu komunikacije Zepče—Maglaj od 9. do 15. aprila 1945. godine

Stab divizije je, uz neposredno sadejstvo i pomoć avijacije, noću između 9. i 10. aprila izvršio napad 14. brigadom i 2. bataljonom 19. brigade na uporišta i sela Ljubatovići—Čusto brdo—Ozimica—Karaula—Selište. Pomenuta uporišta štiti-tila su dio komunikacije Zepče—Maglaj. U snažnom i iznenadnom naletu 14. brigada i 2. bataljon 19. brigade uz jaku podršku artiljerije i minobacača, uspjeli su zauzeti uporišta. Jedinice 53. divizije izbile su na cestu i prugu od Zepča do Maglaja i pred samo Zepče. Borbe⁹ su vođene sjeverno od k. 377 i k. 344. Nijemci i ustaše su u borbi pretrpjeli velike gubitke; imali su 133 mrtva, 142 ranjena. Gubici jedinica 53. divizije su: 10 mrtvih, 64 ranjena; od ovih 10 teže. Zaplijenjen je: 1 protivkolski top, 1 teški bacač, 4 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez, puš-čane municije 53 000 komada, 120 granata za topove, 70 mina za bacač, 100 ručnih

⁸ Arhiva VII, k. 6, rg, br. 1/5 njemačka arhiva.
U Ratnom dnevniku 21. njemačkog armijskog korpusa major Beme o dejstvu naše avijacije, piše:
„Vazдушna situacija: Živahna neprijateljska vazduhoplovna delatnost sa neprestanim na-letima do 4—5 Jabosa („il 1—2”, prim. autora) koji su bacali bombe i gadali iz svojih teških oruđa, naročito na drumu Zepče — Maglaj. Znatni gubici u vozilima, najmanje 30. Dva napada od po 12 bombardera na Zavidoviće. Zbog češćih vazдушnih napada marševski pokreti veoma otežani. Drum Zepča — Maglaj po danu sposoban samo za pojedinačni saobraćaj. Dva Jabosa kod Zepča oborena.”
U daljem tekstu Dnevnika major Beme slikovito opisuje dejstvo avijacije i gubitke koje trpe naročito motorizovane kolone. Opisujući svoj dolazak 10. aprila u Zepče, on piše:
„ . . . U momentu kad smo stigli u Zepče (9.50 časova), počeo je napad nisko letećih avi-ona, tako da su meci samo šišali kroz kuće. U 11.15 časova nastavio sam put sa, u međuvre-menu pristiglim, delovima bataljona preko drum. prevoja u pravcu Maglaja, vozeći svaki tako brzo, kako je samo mogao, sa brzinom od 60. km. (čas, jurili smo sasvim praznim drumom, pretičući nekoliko teških teretnih automobila, ostavljajući za sobom čitave oblake prašine. Sa obe strane drumu ležali su izgorjeni trupovi kola, koja su na ovom planinskom drumu pala kao žrtve Jabosa. Mimo nekih slabih uporišta stigli smo do vrha, odakle se spušta za Novi Seher. Tamo u nekoj šumici vodila se neka mala pešadijska borba. Jedanput smo se kratko vreme bili zaustavili, kada su preko nas preletale dve grupe od po 9 bombardera, pa smo potom brzo produžili put i oko 11.50 časova preko mosta na r. Bosni stigli u Maglaj i zaustavili se i to samo Hellinger i ja, pošto ostala vozila nisu mogla s nama ići u korak. Jedva smo stali, a počeo je nov napad iz nisko letećih aviona, tako da smo se morali brzo skloniti u kuće. Obavešten sam da naš bataljon tu treba da logoruje. Ja sam otišao na raportiranje načelniku generalštaba u istočnom delu Maglaja. Dok sam ja išao tamo i za vreme moga povratka bilo je više napada niskoletjećih aviona. Izvešten sam posle o daljnim vazдушnim napadima i ustanovljeno je da je veći deo kamiona našeg bat. ovim napadom uništen i sva hrana u njima.”
• Arhiva VII, k. 462—B, rg, br. 2/20—1 (depeše Staba 53. divizije).

Dijelovi 3. bataljona 19. brigade na odmoru u selu Križu, aprila 1945. godine

bombi, 1 automobil, 1 motocikl, 26 konja. Uništeno više kamiona i kola.¹⁰ Dok se vodila borba za navedena uporišta, iz uporišta Sije izašla je i predala se jedna četa „čerkeza” sa naoružanjem — njih 160 na broju.¹¹ Borbe su nastavljene za Zepče. Njemačko-ustaški pokreti su bili zaustavljeni.

Južno od Zepča nagomilali su se mnogobrojni komioni, kola, konji, vojska, i sve to je bilo izloženo uništavajućem dejstvu avijacije NOVJ, koje je potrajalo puna dva dana.

Komanda 21. njemačkog korpusa hitno je uputila dijelove ruskog Zaštitnog korpusa da izvrše proboj od Zepča do Maglaja i oslobode put za prolaz.¹² U žestokoj borbi sa 14. brigadom „čerkezi” su bili odbačeni i primorani na povlačenje. Tada je Stab 21. njemačkog korpusa naredio da zajedno sa dijelovima ruskog Zaštitnog korpusa krene u napad cijeli 14. SS puk 7. SS „Princ Eugen” divizije.¹³ Snage 53. divizije, pred nadmoćnijim snagama protivnika, morale su se povući. Nijemci su oslobodili put i nastavili povlačenje.

Noću između 11. i 12. aprila krenula je od Maglaja 369. legionarska, a za njom 9. i 17. ustaško-domobranska divizija. Četrnaesta brigada je noću između 11. i 12. aprila napala dijelove 369. legionarske divizije na odsjeku Donja Ozimica—Karaula. U žestokoj borbi izbliza Brigada je uspjela da presiječe kolonu od oko 200 motornih vozila kod same Karaule i nanese uništavajuće gubitke. Zaplijenjena su sva vozila.

O borbi noću između 11. i 12. aprila pisao je i major Beme u ratnom dnevniku 21. brdskog njemačkog armijskog korpusa:¹⁴

„Pri padu mraka neprijatelj ponovo podišao drumskom prevoju Zepče—Maglaj i napao kolone u pokretu tim drumom. U cilju odbrane ubačeno je svo raspoloživo ljudstvo u borbi naročito posade izgorelih automobila, koje su nastavile put peške, među kojima i 13 ljudi iz mog bataljona, koji su celu noć proveli u teškim borbama. Usled napada bandi uništena su daljnja dva moja vozila i to kola sa materijalom za građenje linije i kola sa kablom iz telefonskog voda Sajfera iz 1. čete.”

Tom prilikom Nijemci su pretrpjeli sljedeće gubitke: 122 mrtva i 157 ranjenih. Gubici Brigade: 10 mrtvih i 45 ranjenih. Zaplijenjen je: 1 flak, 6 puško-mitraljeza, 5 automata, 4 kamiona, 7 automobila, 4 trokolice, 15 000 metaka. Uništeno 114 kamiona i 9 automobila.¹⁵

Dok je 14. brigada vodila borbu na odsjeku Donja Ozimica—Karaula, 2. bataljon 19. brigade napao je kod Petkovića Hana (sjeverno od Maglaja) drugu kolonu 369. legionarske divizije od oko 130 kamiona. U jednočasovnoj borbi protivnik je imao 10 mrtvih vojnika i 10 uništenih kamiona.

O borbama 14. brigade i 2. bataljona 19. brigade noću između 9. i 10. aprila pripadnik njemačkog Policijskog puka „Nagel” Filip Safner napisao je sljedeće:¹⁶

„Po naređenju puka ja sam sa dva kamiona odvezao se preko Zenice—Zepča—Maglaja—Doboja za Slavonski Brod ...

Na prevoju kod Zepča na 1,5 km ležali su još zapaljeni kamioni. Prema iskazu kolona je noću napadnuta, a ujutru su vozila još gorela. Vozila su bila 369. divizije.”

Sutradan, 12. aprila, 2. bataljon 19. brigade je nastavio borbu na istom mjestu, kod Petkovića Hana. Uz podršku jedne baterije Artiljerijskog divizion napao je kolonu Nijemaca Policijskog puka „Nagel”, jačine 800 ljudi. Borba je vodena tri sata, nakon čega se Bataljon povukao. Njemački gubici: 18 mrtvih, 20 ranjenih i 3 zarobljena, dok gubici Bataljona iznose: 1 mrtav i 7 ranjenih boraca. Potpuno je uništeno 9 kamiona, a zaplijenjena 1 puška i 500 m električnog kabla.¹⁷ Drugi bataljon i Artiljerijski divizion nanijeli su Nijemcima mnogo veće gubitke nego što su naveli u zvaničnim podacima Štabu 19. brigade. O gubicima i napadu napisao je Aleks Šumaher, pripadnik Policijskog puka „Nagel” sljedeće:

¹⁰ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 2/1 (depeše Štaba 53. divizije).

¹¹ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 2/1 (depeše Štaba Divizije).

¹² Niemci su u povlačenju nastojali da svugdje u borbi upotrijebe vojnike stranog porijekla (ustaše, četnike, „Čerkeze” i dr.) kako bi što više živih Nijemaca stiglo u Njemačku.

¹³ Arhiva VII, k. 6, rg. br. 1/5, njemačka arhiva (dnevnik majora Bemea).

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 2/1 (depeše 53. divizije).

¹⁶ Arhiva VII, k. 76—a, rg. br. 22/3—a, njemačka arhiva.

¹⁷ Arhiva VII, k. 1 423, rg. br. 26/6, arhiva NOB.

¹⁸ Arhiva VII, k. 76—a, rg. br. 21/3—a, njemačka arhiva.

„... U visini mesta Maglaja obasuti smo jakom mitraljeskom vatrom sa visova kao i od drumu. Pukovska pešadija se povukla sa drumu i duž r. Bosne produžila. Pretrpljeni su veliki gubici u ljudstvu i materijalu.”

Dobivši podatke da se u Novom Šeheru nalazi Štab 14. brigade, komandant 369. divizije general Rajnike naredio je artiljeriji da otvori žestoku vatru na Novi Šeher 13. aprila navečer. Štab Brigade je u međuvremenu, predviđajući mogućnost artiljerijskog napada, napustio Novi Šeher. U mjestu je bilo svega oko 30 vojnika sa Kulturnom ekipom, koji se nisu na vrijeme izvukli. Od artiljerijske vatre bila su 3 mrtva i 7 ranjenih.¹⁹

Drugi bataljon 19. brigade nastavio je borbe u dolini rijeke Bosne. Četrnaestog aprila dijelovi 7. SS „Princ Eugen” divizije izašli su u selo Šije sa ciljem obezbjeđenja prelaza kolona. Bataljon je napao ovo obezbjeđenje u selu Šijama i protjerao ga. Nijemci su u borbi pretrpjeli gubitke od 6 mrtvih i 9 ranjenih. O žestokim i teškim borbama jedinice 21. njemačkog korpusa u povlačenju pisao je komandant svih njemačkih snaga na jugoistoku generalpukovnik Ler sljedeće:²⁰

„Pretrpljeni su vrlo veliki krvavi gubici. Jedan artiljerijski divizion izgubljen je na taj način što su sve zaprege bile uništene mitraljeskom vatrom.

181. divizija u Zenici otstupila je 9. aprila kroz 7. SS i 369. legionarsku diviziju do Zepča, gdje je zajedno sa jednim pukom Rusa, zauzela položaj kroz koji su posle i one same otstupile (tj. 7. SS i 369. legionarska divizija). Stalna vatra partizana osetno je ometala ove marševe, u njima su učestvovala također i hrvatske trupe koje su se brzo topile, zatim nemačke trupe za osiguranje, ustanove i si. a sem toga je marševe tehnički jako otežavao i civilni saobraćaj sa kojim je drum bio opterećen. Tako je isto bilo mnogo napada iz vazduha, koji su nanosili znatne gubitke.”

4) Borbe 18. brigade na sektoru Zenice od 26. marta do 14. aprila 1945. godine

Kao što je navedeno, 18. brigada 53. divizije je 24. marta privremeno ušla u sastav Komande Zeničkog sektora. Pošto je pristigla, komandant Zeničkog sektora je naredio da 18. brigada zatvori najkraći pravac koji vodi iz Zenice ka Travniku, preko Gučje Gore. Također je naredio da 18. brigada uputi jedan bataljon prema Sarajevu, na komunikaciju između Busovače i Kiseljaka. Brigada je po naređenju, zaposla sljedeće položaje:

— 1. bataljon: Bukova Glava—Obrenovci—Janjaci, sa zadatkom da napada uporište Kozarci (sjeveroistočno od Zenice);

— 2. bataljon: južno od 1. bataljona sa zadatkom da napada uporišta Lokvine—Grm—Paljika, sve zapadno od Zenice;

— 3. bataljon, pošto se prebacio na jug prema Sarajevu: položaje u selu Rosuljama na komunikaciji između Busovače i Kiseljaka;

— 4. bataljon — na osiguranju komunikacije od Zenice u pravcu Travnika.

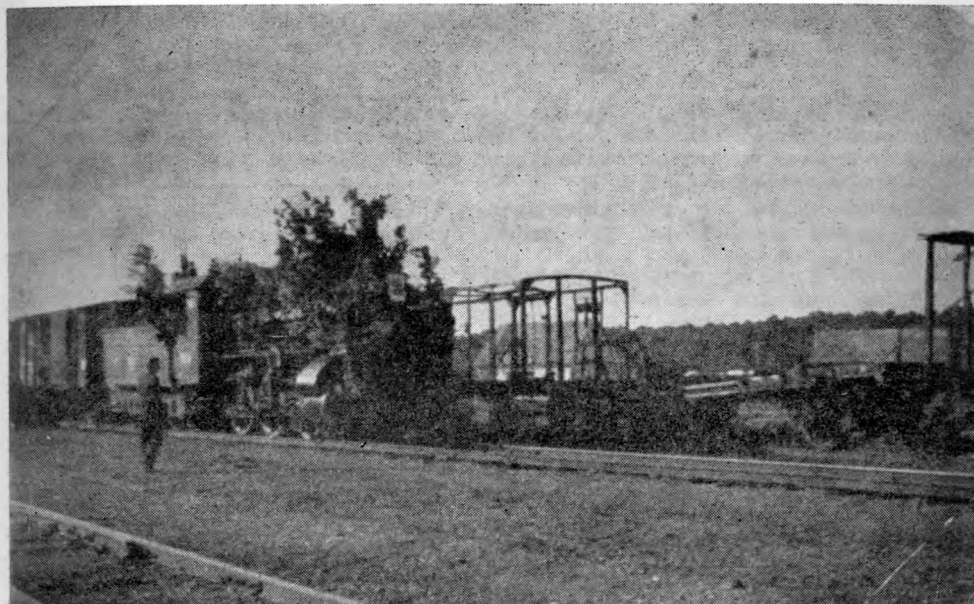
Dvadeset osmog marta 1. bataljon je napao uporište Kozarci. U žestokoj borbi ustaše su imale 12 mrtvih i 25 ranjenih vojnika. Bataljon je imao 3 mrtva i 11 ranjenih boraca. Ne mogavši zauzeti uporište, Bataljon je 4. aprila na putu Zenica—Gradište postavio mine. Naišla su dva kamiona i jedan je od mina uništen, a drugi su dočekali borci Bataljona i vatrom iz mitraljeza uništili. Početkom aprila Nijemci i ustaše su počeli naglo da se povlače dolinom rijeke Bosne. Treći bataljon 5. aprila u selu Rosuljama dočekao je kolonu Nijemaca i ubio 9 vojnika, a Bataljon je imao 2 ranjena borca.

Prvi bataljon 6. aprila prebacio se sa svojih položaja sjeverno prema Vranduku, iznad same pruge, na položaj Jelina—Vršelje—Dubarve. Naišao je voz sa vojskom i kolona kamiona jednovremeno. Bataljon je otvorio žestoku vatru i nanio teške gubitke. Od njemačke blokovske vatre imao je jednog ranjenog borca. Dok je 1. bataljon napadao njemačke kolone i voz na pruži i putu kod Vranduka, 2. bataljon je izvršio napad na uporište Lokvine—Grm. Uporište nije zauzeto niti su poznati protivnički gubici. Gubici Bataljona: 3 mrtva i 3 ranjena borca.

Treći bataljon je 6. aprila napao uporište Brezu. Gubici protivnika nepoznati, a gubici Bataljona: 1 mrtav i 5 ranjenih boraca.

¹¹¹ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 2/1 (knjiga depeša 53. divizije).

¹⁰ Izjava komandanta Jugoistoka general pukovnika Lera.

Izgled protivničkog uporišta na pruzi Doboje—Derventa, poslije akcije snaga 53. divizije, početkom aprila 1945. g.

Sedmog aprila 1. bataljon se vratio na svoje polazne položaje Bukova Glava —Rizvanovići—Janjaci i vršio pritisak na uporište Kozarci. Drugi bataljon je istovremeno napao uporište Paljika (zapadno od Zenice), ali ga nije zauzeo. Ustaški gubici: 15 mrtvih, a gubici Bataljona: 3 mrtva i 25 ranjenih boraca.

Osmog aprila 3. bataljon je ponovo izvršio napad u selu Rosuljama. Tom prilikom ubijeno je 10 Nijemaca i više ranjeno. Zaplijenjeno je 7 pušaka i nešto municije. Pošto su se Nijemci povukli, 3. bataljon se hitno vratio u sastav Brigade.

Prvi bataljon je ponovo 10. aprila napao uporište Kozarci, ali ga nije zauzeo. Gubici ustaša nepoznati, a vlastiti: 4 ranjena borca. Drugi bataljon se prebacio 10. aprila na sjever prema Vracama i dočekaio njemačku kolonu u dolini rijeke Bosne. U borbi su uništena 2 kamiona i ubijeno 30 njemačkih vojnika. Bataljon je imao jednog ranjenog borca. Drugi bataljon je produžio borbu i 11. aprila — sa dijelovima 7. SS „Princ Eugen” divizije. U borbi je uništeno 7 kamiona i ubijeno 25 Nijemaca. Istog dana navečer Bataljon je napao uporište Grašdišće. Nijemci su imali 10 mrtvih, a Bataljon 3 mrtva i 2 ranjena borca, ali uporište nije zauzeto. Borba je produžena puna 24 sata. Bataljon ju je vodio ne samo na Grašdišću već i na uporištu Bukovica. Prilikom ovih borbi ubijeno je 50 njemačkih vojnika i uništen 1 automobil. Bataljon je imao 1 mrtvog i dva ranjena borca. Borbu Bataljona na Grašdišću potpomagala je i jedna četa 3. bataljona nanijeti sljedeći gubici: 60 mrtvih, od kojih 2 oficira. Uništen: 1 kamion, 1 ranjena borca.²¹

U međuvremenu, dok su bataljoni vodili borbe, Tehnička četa je postavila zasjede i mine na putu Zenica—Zepče noću između 9. i 10. aprila, te su Nijemcima nanijeti sljedeći gubici: 60 mrtvih, od kojih 2 oficira. Uništen: 1 kamion, 1 automobil, 2 vojnička kola, 4 konja, 2 bacača, 4 „šarca”-puškomitraljeza, 1 teški mitraljez.

Četvrti bataljon, pošto je držao položaj prema Zenici, s ostalim jedinicama učestvovao je 12. aprila u oslobođenju Zenice, a potom odmah produžio prema sjeveru i potpomagao napad 2. bataljona na Grašdišće i Negraj, zapadno od Grašdišća. U borbama za Zenicu, Negraj i Grašdišće, Bataljon je nanio Nijemcima gubitke: 70 mrtvih i oko 70 ranjenih vojnika. Zaplijenjena: 2 puškomitraljeza i 7 pušaka. Gubici Bataljona: 13 mrtvih, 32 ranjena i 2 nestala. Izgubljen 1 puškomitraljez i 4 puške. Artiljerijski divizion Brigade je pomažući vatrom jedinice Brigade i napadom na njemačke kolone ubio oko 35 Nijemaca, a zarobio 2 Italijana i zaplijenio 1 „bredu” (puškomitraliez) i 3 puške.

Osamnaesta brigada je u vremenu od 28. marta do 13. aprila nanijela Nijemcima sljedeće ukupne gubitke.²² 322 mrtva, 169 ranjenih, 41 zarobljen — ukupno 532 izbačena iz stroja. Vlastiti gubici: 31 mrtav, 70 ranjenih, 2 nestala — ukupno 103 izbačena iz stroja. Ratni plijen: 49 pušaka, 3 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez, 5 pištolja. Uništena: 2 bacača, 4 „šarca”, 1 teški mitraljez, 14 kamiona, 11 konja.

Četrnaestog aprila, po naredbi komandanta Zeničkog odsjeka, pukovnika Petra Vojnovića, 18. brigada je upućena u sastav svoje 53. divizije. Brigadi je naredeno da goni Nijemce i ustaše niz dolinu rijeke Bosne prema Slavanskom Brodu i pod borbom uđe u sastav Divizije. Pokret od Zenice do Zepča bio je vrlo težak pošto su Nijemci minirali sve mostove na toj relaciji. Takođe su minirali oba tunela u Vranduku. Porušili su put na mnoga mjesta. Na samom putu postavili su mnogo mina, a oko puta minska polja. Stab Brigade je naredio Pionirskom vodu da idu naprijed i raščišćava put. Ovaj Vod je vrlo brzo i vješto raščišćavao put i prolaze, tako da je Brigada brzo nastupala za Nijemcima i uspjela da zarobi 200 protivničkih vojnika i 4 oficira. Zaplijenjeno je: 200 pušaka, 2 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza, 6 automata, 70 vagona, 3 lokomotive. Ubijeno je 30 vojnika.²³ Brigada je u pokretu od Zenice do Zepča likvidirala sva uporišta: Vrača, Vranduk, Nemilu, Topčić, Begov Han i rano ujutru 15. aprila izbila na liniju Zepče—Zavidovići, gdje se zadržala očekujući dalja naređenja Štaba 53. divizije. Za postignute uspjehe u borbama od 6. do 15. aprila Štab 5. korpusa je Naredbom br. 52 od 23. aprila pohvalio 53. diviziju.²⁴

²¹ Arhiva VII, k. 6, rg. br. 1/5, njemačka arhiva (Ratni dnevnik majora Bemea). O napadu 2. i 3. bataljona kod Grašdišća u Ratnom dnevniku 21. njemačkog korpusa, major Beme je napisao: „Pošto je drum kod Vranduka bio pod mitraljeskom vatrom, morali smo voziti bez svetla. Na smo zato lagano napredovali niz usku dolinu Bosne. Kod Vrača i Vranduka banditi su gađali svetlećom municijom, štab 21. korpusa gađan je mitraljeskom vatrom na mestu gde je poginuo major Diken, a tako isto četa pozadi nas.”

²² Arhiva VII, k. 1 421,rg. br. 22/7 (Izveštaj 18. brigade Štabu 53. divizije)

²³ Arhiva VII, k. 1 421,rg. br. 23/7 (Izveštaj 18. brigade Štabu 53. divizije).

²⁴ Arhiva VII, k. 1 424,rg. br. 50/3, arhiva NOB.

5. Borbe za oslobođenje Zepča, Maglaja, Doboja, Dervente, Banjaluke i Kotor-Varoša u vremenu od 15. do 25. aprila 1945. godine

Poslije poraza u Sarajevu, 21. njemački armijski korpus, povlačeći se dolinom rijeke Bosne, trpio je velike gubitke od jedinica JA i avijacije. Kako se Korpus povlačio prema sjeveru, ti su gubici bili sve veći. Nastala je kritična faza borbe po Korpus u vremenu od 10. do 18. aprila 1945. godine.

U to vrijeme snažno su nadirale snage 2. armije s istoka prema Doboju, 27. divizije 3. korpusa — sa juga prema Zeoču i Maglaju, a 53. divizija — sa zapada na sektoru Zepče—Maglaj—Doboj.

U takvoj situaciji, da ne bi bile odsječene i razbijene snage Korpusa, Štab

21. njemačkog korpusa donosi odluku:

— da 181. divizija hitno zaposjedne položaje u Zavidovićima i obezbijedi povlačenje snaga Korpusa na začelju;

— da 7. SS „Princ Eugen” divizija zaposjedne Doboj i položaje istočno od Doboja;

— da 369. divizija produži povlačenje prema Derventi.

181. pješadijsku diviziju napala je 14. aprila na frontu u Zavidovićima 27. divizija. U snažnom naletu u uličnim borbama u Zavidovićima borci 27. divizije ubili su velik broj njemačkih vojnika, a 300 zarobili. 181. divizija odstupila je u Zepče i Maglaj. Nastala je još kritičnija situacija po 21. njemački korpus, pa Štab Korpusa donosi odluku da se jedinice što hitnije povuku.

Štab 53. divizije uspostavio je vezu sa svojom 18. brigadom 14. aprila. Iz izvještaja komandanta 18. brigade saznao je da je oslobođena dolina rijeke Bosne do Zepča. Istovremeno, depešom je obaviješten da je 27. divizija oslobodila Zepče i da nastupa prema sjeveru. Sa 27. divizijom Štab Divizije još nema veze, ali prema dejstvima Divizije i 2. armije zaključuje da treba preći što prije svim snagama u opšti napad za konačno oslobođenje doline rijeke Bosne od Zepča do Slavenskog Broda.

a) Oslobođenje Zepča 15. aprila 1945. godine

Poslije oslobođenja Zavidovića 14. aprila od strane 27. divizije 3. korpusa, zaštitnički dijelovi 181. njemačke pješadijske divizije povukli su se u Zepče i Maglaj.

Štab 53. divizije naređuje 18. brigadi da još u toku noći između 14. i 15. aprila izvrši napad, protjera Nijemce i oslobodi Zepče. Brigada je noću krenula u napad sa tri bataljona (1. 2. i 3. bataljonom iz pravca Brezova polja i Praprarnice). Zaštitnički dijelovi 181. divizije povukli su se u toku noći iz Zepča poslije prvih okršaja sa snagama 18. brigade, ostavljajući u Zepču kao svoju zaštitnicu jednu satniju domobrana. Poslije kraće borbe jedinice Brigade su ujutru u 4.30 časova ušle u Zepče. Nijemci su pretrpjeli sljedeće gubitke: 5 mrtvih i 199 zarobljenih vojnika. Ratni plijen: 118 pušaka, 1 „šarac”-mitraljez, 4 pištolja, 10 000 metaka, 100 ručnih bombi, 8 bicikla, 1 automobil, 100 vagona, 4 lokomotive. Zarobljene vagone i lokomotive bio je njemački fašistički okupator pripremio za evakuaciju trupa i materijala, ali mu je djejestvo suvozemnih jedinica JA i avijacije onemogućilo upotrebu željeznice u najkritičnijoj fazi odstupanja.

Odmah po oslobođenju Zepča, 1. bataljon je izvršio pokret ka Viništu i uspostavio vezu sa 27. divizijom. Sutradan, 16. aprila, 1. bataljon je oko Viništa rastjerao jednu grupu četnika, a 2 četnika zarobio. Potom je izvršio pokret ka Petkovića Hanu — Vukovu, gdje se smjestio. Ostale snage Brigade iz Zepča krenule su u rejon Novog Sehera. 4. bataljon, koji se nalazio u Begovom Hanu, uhvatio je 9 vojnika, koji su se sakrivali s oružjem, a potom izvršio pokret u Zepče, gdje se smjestio.

**b) Napad 14. brigade i dva bataljona 19. brigade na Doboj i Maglaj
16. aprila 1945. godine**

Štab 53. divizije je istovremeno izdajući naređenje 18. brigadi da napadne i oslobodi Zepče, naredio 14. i 19. brigadi (bez 2. i 3. bataljona) da se prikupe, srede i pripreme jedinice za posljednju i odlučnu borbu sa fašističkim zločincima za oslobođenje Maglaja i Doboja.

I dok je 18. brigada mogla iz borbenog rasporeda bez prikupljanja preći u napad odmah, 14. i 19. brigadi trebalo je vremena da se prikupe i srede. Ove su

jedinice neprekidno vodile krvave borbe od 9. do 14. aprila i bile premorene i iscrpene, a trebalo ih je popuniti ljudstvom.

Komandant 53. divizije pukovnik Đurin je procijenio da će Nijemci po svaku cijenu nastojati da se neopaženo izvuku što prije bez borbe, pa je depešom naredio svim jedinicama, a naročito izviđačkim, sljedeće:

„Budno pratite i budno pazite da Vam se neprijatelj ne izvuče iz Maglaja — Zepča. Isturajte izviđače.”

Sto se tiče uporišta Doboj, Nijemci su bili isturili snage prema zapadu i zaposjeli sljedeće objekte: Mravići, Matužići, Makljenovac, Ularice, rijeka Usora i Karuše, sve jugozapadno od Doboja, štiteći širi pojas njegove odbrane.²⁵ Ova uporišta su zaposjele snage 15. ustaško-domobranske divizije pod komandom 7. SS „Princ Eugen” divizije, kojoj je 21. njemački armijski korpus naredio da posljednja štiti povlačenje snaga 21. korpusa i komanduje odbranom šireg rejonu Doboja.

Dok je Štab 53. divizije pripremao napad na Maglaj i Doboj, 3. i 4. bataljon 19. brigade vodili su žestoku borbu sa četnicima 1. srednjobosanskog četničkog korpusa. Ova dva bataljona su dana 15. aprila u borbi sa 500 četnika u selu Lipovcu i selu Bastajima ubili 15 četnika, ranili 26 i jednog zarobili. U borbi je zarobljeno i 50 zelenokadrovaca. Ratni plijen: 35 pušaka, 1 bacač, 2 pištolja, 1 automat, 47 bombi, 7 000 metaka.²⁶

Za napad na jake snage Nijemaca i ustaša u rejonu Maglaja i Doboja Štab Divizije nije imao dovoljno snaga. Da bi to pitanje riješio, Štab Divizije se odlučio da u borbi za Doboj upotrijebi i četu Cerkeza, njih 160 na broju, koji su dobrovoljno prešli 10. aprila u selu Šljama na stranu NOVJ. Ova četa je ojačana i formirana privremeno kao 5. bataljon 19. brigade, pod komandom komandanta 3. bataljona 19. brigade kapetana Mirka Jovanića.

- Na osnovi raspoloživih snaga Štab Divizije je donio sljedeću odluku:
- sa tri bataljona 14. brigade napasti Doboj sa jugozapadne strane;
 - sa tri bataljona 19. brigade napasti Doboj sa sjeverozapadne strane;
 - jednim bataljonom 14. brigade napasti Maglaj;
 - Artiljerijski divizion podržava napad na Doboj.
- Početak napada 16. aprila u 6 časova ujutru.

Brigade su po zapovijesti izvršile napad i cijeli dan vodile borbu, ali Nijemce i ustaše, koji su se jako utvrdili u rovovima i bunkerima, nisu mogle protjerati. Nijemci i ustaše su se očajnički branili trpeći velike gubitke od artiljerije, pješadije i avijacije. Oko 10 časova snage 19. brigade bile su zauzele Putnikovo brdo, posljednji najjači objekat u odbrani Doboja, uništivši 10 bunkera i ubivši veći broj ustaša. Ali u 11 časova protivnik iz Doboja, uz jaku podršku artiljerijske vatre, vrše protivnapad i uspjeli su povratiti položaj. U 13 časova 19. brigada ponovo vrši juriš i ustaše su protjerane sa Putnikovog brda. Tako isto kod 14. brigade vodile su se teške i krvave borbe cijeli dan, a pojedini objekti prelazili su po nekoliko puta iz ruku u ruke. Konačno, do navečer Doboj nije bio oslobođen toga dana.

c) **Oslobođen je Maglaj 16. aprila**

Četvrti bataljon 14. brigade, po zapovijesti Štaba Brigade, izvršio je napad na Maglaj. Poslije žestoke borbe sa dijelovima 181. njemačke i 15. ustaško-domobranske divizije, Maglaj je toga dana oslobođen. Bataljon je u borbi zarobio 200 vojnika i 4 oficira. U borbi je zaplijenjeno: 200 pušaka, 4 puškomi tra i jeza, 6 automata, 70 vagona, 3 lokomotive, veće količine municije.

Oslobođenje Doboja 17. aprila

Štab 53. divizije riješio je da nastavi borbu za Doboj bez obzira na upornost Nijemaca i ustaša i zamorenost jedinica. Navečer komandant Divizije naređuje štabovima 14. i 19. brigade da poslije predaha ponovo izvrše napad na Doboj istim pravcima ne mijenjajući zadatke bataljonima.

¹⁵ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 20/2 (depeše Štaba 53. divizije).

¹⁶ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 23—1/2 (depeše Štaba 53. divizije).

Napad je otpočeo u 22 čaša.
Ujutru u 5 časova, 17. aprila, snage 14. brigade ušle su u Doboj. Po ulasku 14. brigade, 28. divizija 2. armije je forsirala rijeku Bosnu i spojila se sa snagama 53. divizije.
19. brigada je preko Čaira protjerala Nijemce i ustaše prema sjeveru i izbila na komunikaciju Doboj — Derventa.

d) **Oslobođenje Dervente 19. aprila**

Štab 53. divizije je depešom, 17. aprila, obavijestio Štab Korpusa da je Doboj oslobođen. Iako je komandant Divizije u svojoj Zapovijesti za napad na Doboj naredio da se po oslobođenju Doboja produže dejstva na sjever za Nijemcima i ustašama u odstupanju, ovom depešom je upitao Štab Korpusa za nova naređenja. Štab Korpusa je odgovorio da se produže dejstva za glavninom snaga, tj. da dvije brigade u pravcu sjevera učestvuju sa snagama 2. armije u oslobođenju Dervente, a jedna brigada da se uputi na sektor Kotor-Varoša.²⁷
Štab 2. armije je depešom zahtijevao, 18. aprila, da se 53. divizija, s obzirom na to da je orijentisana prema Derventi, stavi pod operativnu komandu 2. armije.²⁸ Međutim, s obzirom na razvoj situacije u srednjoj Bosni, Štab 5. korpusa se nije složio s ovim zahtijevom.
Štab Divizije je, po naređenju Štaba Korpusa, 17. aprila uputio prema Derventi 14. i 18. brigadu, a na sektor Kotor-Varoša 19. brigadu.

— 18. brigada je iz rejon Novog Šehera preko Jelaha izbila 17. aprila u rejon Ljeskove Vode, gdje je na Krnjinu 1. i 3. bataljonom vodila borbu s oko 1 000 njemačkih i ustaških vojnika, koji su odstupali prema Derventi. Nijemci i ustaše su imali 4 mrtva vojnika, a 18. brigada dva borca.

— 19. brigada zadržana je do 20. aprila u dolini rijeke Bosne. Ona je nastavila proganjanje ustaša na području sjeverno od Doboja prema Derventi. Ustaški gubici: 20 mrtvih i 18 ranjenih. Gubici brigade: 7 mrtvih i 17 ranjenih. Zaplijenjen: 1 mali bacač, pisaa mašina i 2 puškomitraljeza.
Osamnaestog aprila snage 28. divizije 2. armije i 53. divizije sa 14. i 18. brigadom otpočele su borbu za oslobođenje Dervente. U pozadini ovih snaga na sektoru Lupljanice — Velikog Detlaka i Palačkovaca 19. brigada je vršila čišćenje i pretres terena. Dio snaga 19. brigade na sektoru Dragovići — Potočani zarobio je 7 četnika. Zaplijenjeno je u pretresu 30 pušaka, 1 puškomitraljez, 2 automata, 2 pištolja.

Poslije 12 časova borbe 28. i 53. divizija oslobodile su Derventu ujutru 19. aprila. Četrnaesta brigada je upala u grad, a 18. brigada je vodila borbu u Lugovima, niže Dervente, i zarobila 180 domobrana, 153 puške, 4 „šarca”, 3 automata i 11 pištolja.

Dok su 14. i 18. brigada oslobađale Derventu, 18. i 19. aprila, Motajički partizanski odred vodio je borbu sa četnicima Draže Mihajlovića na sektoru sela Nožickog. U borbi četnici su pretrpjeli gubitke od 85 mrtvih i 31 zarobljenog. Gubici Odreda: 1 poginuli i 6 ranjenih boraca. Zaplijenjeno 13 pušaka.²⁹

Po oslobođenju Dervente, Štab Divizije, 19. aprila, izvijestio je Štab Korpusa da se Draža Mihajlović sa 6 000 četnika nalazi u prostoru Devetina — Kadinjani — Slatina — Crni vrh — Jošavka.

14. i 19. brigada nalazile su se u pokretu na desnu obalu rijeke Vrbasa prema selu Jošavki, a 18. brigada je zaposjela Srednju Šnjegotinu i Karač, da spriječi prelaz četnicima preko planine Borja.³⁰ Štab Divizije je predložio da snage Divizije napadnu četnike i unište ih. Međutim Štab Korpusa je imao drugi plan te je ovaj prijedlog Divizije samo djelimično prihvaćen.

Oslobodivši Derventu 53. divizija je završila borbe u dolini rijeke Bosne, koje su otpočele 6. aprila i vodile se u prostoru od Zenice do Dervente. Ukupni rezultati u tim borbama bili su:

²⁷ Arhiva VII,k. 462—B, rg. br. 2/20 (depeše Štaba 5. korpusa).
²⁸ Arhiva VII,k. 462—B, rg. br. 5/1, arhiva NOB.
pusa se nije složio s ovim zahtijevom.
²⁹ Arhiva VII,k. 462—B, rg. br. 2/1 (depeše Štaba 53. divizije).
³⁰ Arhiva VII,k. 462—B, rg. br. 23—1/2 (depeše Štaba 53. divizije).

Gubici Nijemaca, ustaša, domobrana, „čerkeza”:

— mrtvih	1047
— zarobljenih	867
— ranjenih	1119

Ratni plijen:

— topova	3
— PA pušaka	2
— pušaka	681
— flakova	1
— puškomitraljeza	27
— „šaraca” — puškomitraljeza	2
— teških mitraljeza	2
— automata	9
— pištolja	38
— puščanih metaka	95000
— topovskih granata	120
— mina za bacač	530
— nagaznih mina	10
— sanduka bombi	2
— sanduka raketa	1
— pari konja	53
— konjskih kola	7
— sjedala	5
— kamiona	4
— automobila	9
— trokolica	4
— motocikla	5
— automobilskih guma	50
— ranaca	50

Gubici 53. divizije:

— mrtvih	107
— ranjenih	267

U borbama su se po rezultatima najviše istakle 18. brigada i Treći bataljon Cetranaeste brigade, koji je prvi ušao u Derventu.³¹

e) **Oslobođenje Banjaluke 22. aprila 1945. godine**

Čim je obaviješten depešom 19. aprila da je Derventa oslobođena, Štab 5. korpusa je odlučio da 4., 10. i 53. divizijom napadne Banjaluku i oslobodi je. Zbog toga se nije složio sa prijedlogom 2. armije da se 53. divizija u operativnom pogledu stavi pod njenu komandu, jer su snage 2. armije ostale da se bore u dolini rijeke Bosne i rijeke Save. Odlučeno je da po oslobođenju Banjalukei Kotor-Varoša 53. divizija ostane kao posadna jedinica u Banjaluci.³² Na osnovi ove odluke Štab Korpusa je 19. aprila depešom javio Štabu Divizije sljedeće:

„Glavninu 19. brigade postaviti na sektoru Kotor Varoši između Kotor Varoši i Banja Luke. U napadu na Banja Luku ova brigada će učestvovati preko Rebrovca i D. Šehera.
— Jednu brigadu hitno prebaciti na liniju Trapisti — Klačnice.
— Brigadu koja oslaja u centralnoj Bosni i odredskim snagama napasti na četnike na pl. Motajici.

Na liniji Derventa — Brod i doline r. Bosne ne vezati snage.”
Primivši Naređenje, Štab Divizije je odlučio:
— da 19. brigada krene odmah na sektor između Kotor-Varoša i Banjaluke.

³¹ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 23—1/2 (depeše Štaba 53. divizije).
³² Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 12—1/1 (depeše Štaba 5. korpusa).

- da 14. brigada preko Prnjavora i Potočana izbije u rejon Klačnica i Trapista;
- da 18. brigada ostane u srednjoj Bosni na sektoru Jošavke i Čelinca.³³

Na osnovi odluke izdata je Zapovijest za pokret i zadaci jedinica u toku pokreta.

Četrnaesta brigada je izvršila pokret 20. aprila pravcem Derventa — Prnjavor — Lišnja — Kokorski lug — Cetojevići — Slatina. U pokretu je vodila borbu sa Dražinim i srednjobosanskim četnicima. To joj je i bio zadatak. U toku 22. aprila stigla je u rejon Klačnica i Krčmarice. Artiljerijski divizion bez 1. i 2. baterije, koje su bile u sastavu bataljona, izvršio je pokret preko Kokorskog luga i stigao u Jošavku.

Osamnaesta brigada 20. aprila nalazila se na odmoru u Glogovcu. Dana 21. aprila izvršila je pokret iz Glogovca, preko Vučjaka i Kulaša u pravcu Omerbegove Snjegotine bez dodir sa četnicima. Dvadeset drugog aprila cijela Brigada izvršila je pokret iz Omerbegove Snjegotine u Srednju Snjegotinu (Spasojevići). Prvi bataljon Brigade je iz Gornje Snjegotine, preko Karača — Marina Groba — Tičića, napao četnike Draže Mihajlovića, koji su razbijeni u borbi i odstupili uz gubitke: 8 mrtvih i 7 zarobljenih. Zaplijenjeno: 7 puškomitraljeza, 5 pušaka, 6 konja. Brigada je imala 1 ranjenog borca. Sutradan, 23. aprila, cijela Brigada je iz Spasojevića stigla u Opsječko. Jedinice Brigade rasporedile su se u Skatavici i Tesićima. Štab Brigade smjestio se u Celinac. Brigada je napala ustaše na Debelom brdu iznad sela Podrbrđa kod Kotor-Varoša.³⁴ 19. brigada je izvršila pokret, po zadatku, 20. aprila, iz rej ona Turske Mraviće — Štrpci — Radujevac pravcem Dubrava — Jošavka — Banjaluka. Na liniji Kokori — Lađevac — Divan došlo je do jače borbe s oko 3 000 četnika Draže Mihajlovića. Nakon 4 sata borbe četnici su protjerani uz gubitke od 50 mrtvih i 27 ranjenih. Brigada je imala 1 mrtvog i 2 ranjena borca. U borbi sa četnicima naročito se istakao Artiljerijski divizion Brigade gađajući preciznim pogocima, posebno 2. baterija.

Četnici su odstupili preko Dubrave ka Jošavki, a za njima je nastupala 19. brigada. Dana 21. aprila ponovo je vođena borba s istim četnicima u Lađevcu, Novoj Dubravi i Jošavki, punih 5 časova. Četnici su odstupili u pravcu Čelince uz gubitke od 3 mrtva, 3 ranjena i 1 zarobljenog.

22. aprila Brigada je produžila pokret, i to:

- 1. i 3. bataljon, kao i 5. bataljon s Artiljerijskim divizionom, u Rebrovac za napad na Banjaluku;
- 2. bataljon ka rijeci Vrbanci (na ušću rijeke Vrbanje u rijeku Vrbas, kod Banjaluke);
- 4. bataljon ka Čelincu te je u borbi zarobio 20 milicionara, 28. pušaka i 600 metaka.³⁵ Celinac je oslobođen.

Prema tome na dan 22. aprila, uoči napada na Banjaluku, jedinice 53. divizije bile su raspoređene:

- 14. brigada na liniji Klačnica — Krčmarice;
- 18. brigada na položaju prema Kotor-Varošu;
- 19. brigada na liniji rijeka Vrbanja—Rebrovac.

Štab 5. korpusa je 21. aprila u 5 časova ujutru izdao Zapovijest za napad na Banjaluku. Zapovijest je izvodno, putem radio-depeše, prenijeta Štabu 53. divizije u sljedećem:³⁶

„a) Podaci o neprijatelju u Banja Luci:

Banja Luka: 6. hrvatska divizija sa štabnim delovima, 10. ustaški zdrug sa 3 bojne, 2 satnije 4. gorskog zdrug, 2 baterije sa 8 topova i pozadina. Ukupno 3 200 vojnika. Utvrđenje kao i ranije.

Zalužani — Klačnice: jedna bojna 10. ustaškog zdrug 630 vojnika.

Laktaši i Mohovljani: dve satnije izviđačke bojne 300 vojnika.

Maglajani i G. Topola: Jedna bojna 4. gorskog zdrug sa 500 vojnika.

Donja Topola: jedna bojna 15. pešadijskog zdrug sa 360 vojnika.

Bosanska Gradiška: štab 15. pešadijskog zdrug sa štabnim delovima i dve bojne — 1.300 vojnika.

b) Zadatak 53. divizije: Početak napada na Banja Luku 22. aprila u 19 časova sa snagama 4. 10. 39. i 53. divizije.

*s Arhiva VII,k. 1 421, rg. br. 1/2, arhiva NOB.

* Arhiva VII,k. 1 422, rg. br. 26/1, arhiva NOB.

³⁵ Arhiva VII,k. 1 423, rg. br. 26/6 (Operativni izvještaj 19. brigade).

³⁶ Arhiva VII,k. 4 62—B, rg. br. 5/1 (depeše Štaba 5.korpusa).

Poginuli borac 18. brigade

SXic-Å e>R.. **11**
 //
 6UffN**i**c**E**
 '/* /c*■ ^3 **D** **tv**
 r> f*#ort\rt/c# ff **JJS&**.

òo«.*>& 5àO(W*.OE ZfrO*i*LOb*o*IIE^E JeUA/e R IbObK/B,

R.VN&t-L'-/ H W6WjiE oa **15-25 APR/+- 1945**°>""

Vaša divizija (53. divizija) krenuće sa sadašnje prostorije ka Banja Luci sa zadatkom da sa jednom brigadom ispomogne snage 4. divizije u likvidaciji Klačnice i ovladavanja klačničkim mostom, na r. Vrbasu, kao i energično napasti i likvidirati neprijateljsko uporište Trapisti, forsirati r. Vrbas i produžiti energično dejstvo u pravcu logora Kulina Bana, povezujući se i dejstvovati dalje sa snagama 4. divizije.

Sa drugom brigadom napasti neprijatelja na liniji Rebrovac — D. Šeher. Likvidirajući isto produžiti dalje dejstvo u cilju ovladavanja mostom, povezujući se i ispomažući snage 10. divizije. Osigurati se od pravca Kotor Varoši potrebnim snagama, dejstvujući ofanzivno ka ovom uporištu.

Po likvidaciji uporišta u Banja Luci obe brigade ostaju kao posada.”

Primivši ovo naređenje, Stab 53. divizije je sastavio izvodno Zapovijest za napad za 14. i 19. brigadu. Pošto su obje brigade već bile orijentisane u svojim pokretima u pravcu zauzimanja polaznih položaja za napad na Banjaluku, to im je, izvodno, Zapovijest saopštena pred sam napad, tj. 22. aprila, također putem radio-depeše.

Međutim, ustaše i domobrani u Banjaluci su pratili pokrete 4, 10, 39. i 53. divizije pa su još 20. aprila počeli da bježe iz Banjaluke. Ustaše su procjenile da bi mogli biti odsječeni kod Bosanske Gradiške od snaga 39. divizije, pa su već 21. aprila izvukli glavne snage iz Banjaluke u Gradišku.

Kada su jedinice 4, 10. i 53. divizije 22. aprila navečer napale Banjaluku, u gradu nisu zatekle ni ustaše ni domobrane. Banja Luka je bila oslobođena. Snage 4. i 10. divizije produžile su dejstvo preko Podgrmeča u pravcu Hrvatskog Karlovca, a 53. divizija je ostala u Banjaluci.

f) **Oslobođenje Kotor-Varoša 25. aprila 1945. godine**

Oslobođenjem Banjaluke u dolini rijeke Vrbasa i rijeke Vrbanje Kotor-Varoš je ostao još jedino neoslobođeno mjesto.

Oko 800 ustaških milicionara, bez obzira na to što je Banjaluka oslobođena, nastavilo je uporno borbu za odbranu Kotor-Varoša.

Ustaški zločinci, znajući da će odgovarati za zločine koje su počinili nad narodom Kotor-Varoša i okoline, riješili su da se bore do kraja. To je bila bez-nadežna borba očajnika. Da bi sebi produžili život, pokušali su sa četnicima sklopiti ugovor o nastavljanju zajedničke gerilske borbe protiv jedinica NOVJ. četnički zločinci Tešanović i drugi složili su se da zajedno s ustašama nastave borbu.

18. brigada je 24. aprila nastavila borbu za oslobođenje Kotor-Varoša. Prvi bataljon je zauzeo Pobrđe, Zabrđe, Skatavicu i nastavio borbu s ustašama. Drugi bataljon napao je Kotor-Varoš. U borbi je ubijeno 15, a zarobljeno 14 ustaša. Zaplijenjen je 1 teški mitraljez i 10 pušaka.

Treći bataljon napadao je Kotor-Varoš sa 2. bataljonom. U borbi su ubijena 3 ustaše, a zarobljeno 5 pušaka. Navečer Bataljon je napao uporište Križ, ali ga nije uspio zauzeti.

Četvrti bataljon nastavio je borbu od 23. aprila napadom na Debelo brdo radi likvidacije još nelikvidiranih bunkera. Ustaše, zahvaljujući jakom napadu Bataljona, napustile su položaje i pobjegle. U borbi je ubijeno 17 ustaša, a ranjeno 20. Zaplijenjeno je 20 pušaka, mali bacač, 19 mina, 8 000 metaka. Bataljon je imao 2 mrtva, i 6 ranjenih boraca. Zajedno sa Bataljonom Kotor-Varoš je napala i Izviđačka četa. Zarobljeno je 5 ustaša. Artiljerijski divizion Brigade jednim dijelom je potpomagao borbu Bataljona. Na uporište Kotor-Varoš izbačeno je 45 mina; one su dobro pogađale.

Brigada je u borbama za Križ 24. aprila imala ukupno 2 mrtva borca i 13 ranjenih.

Pošto su se ustaše i dalje uporno branile u Kotor-Varošu, Stab Divizije je za napad na Kotor-Varoš hitno uputio 19. brigadu i Artiljerijski divizion 53. divizije. Brigada je krenula iz Banjaluke, a Divizion iz Trapista, gdje se nalazio dislociran.

Devetnaesta brigada i Divizion su pred Kotor-Varoš stigli poslije podne.

Osamnaesta brigada se nalazila i dalje na svojim pravcima napada.

Noću između 24. i 25. aprila obje brigade su izvršile posljednji snažan napad na ustaše u Kotor-Varošu uz jaku podršku Artiljerijskog divizion 53. divizije.

Devetnaesta brigada, 1, 2. i 5. bataljonom i Izviđačkom četom, sa dvije čete 4. bataljona i Artiljerijskim divizionom, i cijela 18. brigada — u silovitom naletu

potpuno su razbile ustaše, koji su panično pobjegli van grada ostavljajući na bojištu 17 mrtvih, 32 ranjena i 8 zarobljenih. Gubici 19. brigade: 4 mrtva, 12 ranjenih i 1 nestao. Zaplijenjena 2 topa, 1 mitraljez, 35 pušaka, 7 000 metaka.

Kotor-Varoš je oslobođen 25. aprila rano ujutru.

Istog dana, progoneći razbijene ustaše, Prvi, Treći i Peti bataljon, Izviđačka četa i Artiljerijski divizion 19. brigade napali su ustaše u selu Jakatanima i selu Lukovcu. U borbi je ubijeno 10 ustaša, a 20 ranjeno. Zarobljeno: 10 sanduka mina za teški bacač i 1 puška.

Drugi bataljon 19. brigade napao je četnike u selu Ljubačevu. Ubijeno je 5, a ranjeno 6 četnika.

Poslije oslobođenja Kotor-Varoša, 25. aprila, Štab Divizije je izdao sljedeće naredenje:

— 14. brigada ostaje i dalje kao posada u Banjaluci;

— 18. brigada odmah da produži pokret preko planine Broja ka Tesliću, a odatle ka Blatnici, Mladikovini, Ugodnovićima, sa zadatkom borbe sa četnicima Draže Mihajlovića;

— 19. brigada ostaje kao posada u Kotor-Varošu sa zadatkom čišćenja terena oko Kotor-Varoša od četnika i ustaša;

— Artiljerijski divizion 53. divizije vraća se u Trapiste.

U borbama od 6. do 26. aprila 1945. godine Divizija je u sadejstvu sa snagama 2. jugoslovenske armije i 5. korpusa izvršila svoj istorijski zadatak: konačno oslobodila dolinu rijeke Bosne i Vrbasa sa mjestima Banjalukom, Dobojem i Derventom, a sopstvenim snagama oslobodila Zepče, Maglaj i Kotor-Varoš, pored već ranije oslobođenih mjesta srednje Bosne.

Narod srednje Bosne, sa svojom Divizijom, time je dao još jedan velik doprinos borbama za konačno oslobođenje Jugoslavije. Naime, snage 2. jugoslovenske armije, kao dio snaga srijemskog fronta, u opštoj ofanzi vi na zapad, poslije oslobođenja doline rijeke Bosne, veoma brzo su preko oslobođene teritorije srednje Bosne i rijeke Vrbasa izbile u dolinu rijeke Save i rijeke Une. Njemačke i ustaško-domobranske snage koje su se povlačile kroz Slavoniju prema zapadu bile su ozbiljno ugrožene sa juga, što je ubrzalo njihovo povlačenje i raspadanje.

Posebno treba istaći značaj i ulogu višeg i srednjeg starješinskog kadra Divizije u borbama za oslobođenje srednje Bosne. Iako se situacija poslije oslobođenja Sarajeva vrlo brzo povoljno razvijala, iako Štab Divizije nije imao tačne podatke o namjerama, planovima i snagama 21. njemčkog korpusa i ustaško-domobranskih snaga koje su se povlačile dolinom rijeke Bosne, procjena sopstvenih mogućnosti i zadataka bile su sasvim realne i pravilne.

Štab divizije, a posebno komandant, na svoju su inicijativu pratili razvoj situacije, tražili sadejstvo i koordinaciju sa drugim snagama, sve u cilju nanošenja težih gubitaka protivniku, ili, po mogućnosti, i njegovog uništenja.

Komandant Divizije je prateći razvoj situacije procijenio da će se, vremen-ski, protivnik izvući prije iz doline rijeke Bosne na sjever nego što će doći do sadejstva snaga 53. divizije sa snagama 2. jugoslovenske armije i 5. korpusa. Procijenivši da su snage 53. divizije mnogo slabije od protivnika koji se povlači i probija na sjever. Štab Divizije je ostvario puno sadejstvo s avijacijom, koja je Nijemcima, ustašama i domobranima nanijela teške gubitke. Jednovremeno sa napadima avijacije napadale su i jedinice 53. divizije. To je primjer prvilnog sadejstva avijacije i pješadije u oslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije.

Drugi značajan faktor u ovom periodu je pravilna upotreba snaga i ekonomisanje njima. U situaciji kada su snage Divizije razvučene na širokom frontu i u borbi sa protivnikom čije su snage stalno u kretanju i mijenjanju, Štab Divizije i štabovi brigada su procijenili objekte napada, operativno vrijeme, koje je bilo vrlo važan faktor, i pravilan raspored snaga, koje su bile mnogo slabije od protivnika. Upravo sposobnošću višeg i srednjeg kadra Divizije nadmašen je protivnik i naneseni mu teški gubici.

Borbe Divizije u navedenom periodu još jednom su pokazale njenu punu borbenu vrijednost i kvalitet. Te njene borbene i vojničke odlike doći će još više do izražaja u narednom periodu, kada će Divizija u borbama sa glavnim snagama kontrarevolucije ispoljiti i visoku političku svijest.

GLAVA IX

UNIŠTENJE ČETNIKA DRAŽE MIHAJLOVICA MAJA 1945. GODINE

Poslije pomjeranja srijemskog fronta, južno od rijeke Save prema dolini rijeke Une, na zapad, u srednjoj Bosni su ostale dvije jake grupacije ustaša i četnika.

U rejonu Vlaške Male, od Podnovlja do Vinske i ušća rijeke Bosne, utvrdilo se i branilo 11 000 ustaša pojačanih sa 1 500 četnika.

U prostoru sjeveroistočnog dijela srednje Bosne, na planinama Uzlomac i Crni vrh, nalazila se četnička grupacija Draže Mihajlovića s oko 9 000 srbijanskih i 3 000 istočnobosanskih četnika.

Po naređenju Vrhovnog komandanta, maršala Tita 3. korpus JA (u sastavu: 27, 38. i 53. divizije) dobio je zadatak da uništi zaostale grupe četnika i ustaša.

Štab 3. korpusa se našao pred teškim zadatkom. Za jednovremeno uništenje obadvije grupacije nije imao dovoljno snaga. Razmatrajući vojno-političku situaciju, Štab Korpusa je zaključio:

— Ustaše kao saveznici i ostaci njemačke fašističke vojske su izgubili rat, jer je fašistička Njemačka poražena u ratu i očekivala se svaki dan zvanična kapitulacija.

— Četnici Draže Mihajlovića, iako su u toku rata i revolucije vodili borbu na strani fašističke Njemačke, predstavljali su uporište međunarodne reakcije i zavjere protiv mlade novonastale socijalističke Jugoslavije. Prema tome Štab Korpusa je odlučio da prvenstveno treba glavnim snagama uništiti četničku grupaciju Draže Mihajlovića, a u međuvremenu slabijim snagama blokirati ustašku grupaciju. Po uništenju četnika, glavnim snagama Korpusa uništiti ustaše.

Prethodno je potrebno ukratko objasniti zbog čega i kako je grupacija srbijanskih četnika pod vodstvom Draže Mihajlovića pristigla u istočnu, a kasnije u srednju Bosnu.

Septembra 1944. godine glavne snage NOVJ prodrle su duboko u Srbiju i spojile se u rejonu Velike Plane sa trupama Crvene armije. Glavnina srbijanskih četnika Draže Mihajlovića povukla se južno od Užica, preko Ivanjice, u Sandžak, rejon Sjenice i Pljevalja. Draža Mihajlović je namjeravao da u rejonu Sandžaka, Bosne, Hercegovine i Crne Gore organizuje otpor.¹ Prethodno je bio obaviješten od američkog pukovnika Mek Daula da snage Crvene armije, prema strategijskom planu, neće nastupati u pravcu zapada, već će okrenuti na sjever u Mađarsku.²

U rejonu Sandžaka i Crne Gore Draža Mihajlović je očekivao iskrcavanje zapadnih saveznika između San Djovani di Medua i Bara. O tome ga je obavijestio, oktobra 1944. godine, komandant crnogorskih četnika pukovnik Pavle Đurišić, koji mu je poslao sljedeći Izveštaj:

„Vukadinović u Albaniji stupio u vezu sa engleskom misijom. General Markling vrlo ga lepo primio. Mi zajedno sa albanskim nacionalistima stupili sa zahtjevima:

1) Stavljanje svih nacionalnih snaga Jugoslavije i Albanije pod komandu saveznika.

2) Prekid borbe sa komunistima; da nas zaštite, a mi ćemo raditi po direktivama..”³

¹ Arhiva VII, k. 16, rg. br. 40/1 (Izveštaj VS NOVJ, Obaveštaj. odeljenje).

² Arhiva Vojno-istorijskog instituta; dok. BH br. V 2462.

³ Arhiv Vojno-istorijskog instituta; dok. br. 6—1/6, k. 1 254.

Pavle Đurišić je tražio od Draže Mihajlovića da se grupisanje svih snaga na sektoru Sandžak — Crna Gora izvrši odmah.

Dok su pravili planove i vodili pregovore sa zapadnim saveznicima, naišle su jedinice njemačke Grupe armija „E” na Balkanu. Trebalo je, po prvom planu, da se one povuku iz Grčke na sjever dolinom rijeke Vardara i rijeke Morave, u pravcu Beograda. Pošto su snage NOVJ oslobodile Beograd sa Srbijom, ove su se snage povlačile dolinom rijeke Lima i rijeke Drine prema Sarajevu i Slavonskom Brodu.

Po naređenju komandanta njemačke Grupe armija „E” generalpukovnika Lera, 21. brdski njemački korpus iz Albanije trebalo je da se povuče obalom Jadrana u pravcu sjeverozapada.

Primorska operativna grupa NOVJ dočekala je ovaj Korpus kod Dubrovnika, nanijela mu težak poraz, poslije čega on mijenja pravac povlačenja preko Crne Gore i Sandžaka.

Crnogorski četnici pukovnika Pavla Đurišića i hercegovački četnici potpukovnika Bačevića povlače se zajedno sa Nijemcima.

Draža Mihajlović u Sandžaku obraća se u ovakvoj situaciji komandantu njemačke Grupe armija „E” sa molbom da se zajedno povlače. Komandant njemačke Grupe armija „E” dao mu je zadatak da se povlače pravcem: Višegrad — Rogatica — Vlasenica, da napadnu i zauzmu oslobođenu Tuzlu i obezbijede povlčenje njemačkih snaga dolinom rijeke Drine i rijeke Bosne.

Četnici su nastupali i vodili uporne borbe decembra 1944. godine sa 27. divizijom 3. korpusa JA; u tim borbama su pretrpjeli velike gubitke.

Konačno, 25. decembra cjelokupne snage četnika napale su samu Tuzlu i upale u predgrađa grada sa južne i istočne strane. U toj kritičnoj situaciji snage 3. korpusa, potpomognute snagama 25. divizije 2. armije, izvršile su protivnapad i potpuno razbile četnike.

Četnici su odstupili preko Konjuha i Ozrena, dolinom rijeke Spreče, sjeverno od Doboja, ostavljajući dio snaga na planini Ozrenu.

Komandant njemačke Grupe armija „E” nije bio zadovoljan borbenošću četnika, ali im je odobrio da ostanu u dolini rijeke Bosne i štite povlačenje njegovih jedinica, koje su bile ugrožene i nalazile se u teškoj situaciji.

Četnici su od komandanta Grupe armija „E” dobijali municiju, a za uzvrat držali dio istočnog fronta⁴ na planinama Ozrenu i Trebavi prema snagama 2. armije NOVJ. Povremeno su, po naredbi Komande njemačke Grupe armija „E”, prelazili u napade samostalno ili zajedno sa Nijemcima i ustašama.

Poslije poraza 8. marta u bici sa snagama 53. divizije u srednjoj Bosni na planini Vučjaku, došlo je do rascjepa i odvajanja crnogorskih i hercegovačkih četnika od srbijanskih četnika.

Komandant crnogorskih četnika Pavle Đurišić pretrpjevši poraz na Vučjaku konačno se uvjerio da četnicima predstoji neminovno uništenje zajedno s okupatorom. Zbog toga je odlučio da sa crnogorskim i hercegovačkim četnicima koji su mu odani bježi iz zemlje na zapad, preda se Englezima i Amerikancima i tako izbjegne pravednu kaznu narodnog suda za zločine koje je počinio u toku četiri godine rata i revolucije. Inače Pavle Đurišić se nije trpjeo sa Dražom Mihajlovićem zbog povlačenja četnika iz Crne Gore u Hercegovinu u pravcu Bosne.

Draža je predviđao da će doći do iskrčavanja zapadnih saveznika u Jugoslaviji, a do tada će četnici sačuvati glavne snage te uz pomoć Engleza i Amerikanaca uništiti NOVJ i komuniste. Zbog toga je prigovarao komandantu crnogorskih četnika Pavlu Đurišiću i komandantu hercegovačkih četnika Petru Bačeviću što nisu ostavili gerilu u Crnoj Gori i Hercegovini. Posebno je prigovarao zbog povlačenja velikog broja civila, koji opterećuju vojsku i slabe njenu borbenu moć. Po odlasku crnogorskih i hercegovačkih četnika, Draža Mihajloviću je ostalo pod komandom samo još srbijanskih 9 000 četnika.

Razmatrajući situaciju poslije odlaska crnogorskih i hercegovačkih četnika i skorog povlačenja Nijemaca iz Bosne, Draža Mihajlović je zaključio i napisao sljedeće:⁵

„Dokle god se okupator bavi na terenu Bosne, dotle komunisti nemogu sve svoje snage skoncentrisati samo prema nama, a mi nećemo dozvoliti

⁴ Nijemci su srijemski front zvali istočni front, što je on i bio ako se uzme da se protezao od Moskve—Lenjingrada i Staljingrada do Jugoslavije, Mađarske i — na sjever do Baltičkog mora.

⁵ Arhiva VII, četnička arhiva, rg. br. VK—V 571 (pregled opšte situacije i direktiva za dalji rad četničke Vrhovne komande).

da ako okupator ode naše pokretne snage (četnički korpusi i brigade — prim, autora) budu izloženi uništenju od strane skoncentrisanih jačih komunističkih snaga.

Zbog toga mi moramo osmatrati dobro rad okupatora jer dokle god on drži Sarajevo, Bijeljinu i Brčko, dotle je on u Bosni i dotle naše snage neće biti izložene jedinstvenom udaru komunističkom. Znači mi moramo gledati i biti uvek obaveštem o položaju okupatora.

Pošto okupator još drži gornje gradove do sada nam se daje vremena da što bolje organizujemo gerilu na celoj oblasti Bosne i za isto vreme prikupimo pokretne snage koje će se sjediniti sa snagama komande Srbije za daJji rad.”

Na osnovi navedenog zaključka Draža Mihajlović je izdao sljedeće Naređenje:

„Kada okupator napusti Sarajevo to je znak za pokretne snage **iz** oblasti Sarajeva, Zenice, Ozrena i Trebave da se prisajedine srbijanskim snagama, a da serila ostane sama na terenu.

Kada okupator napusti Bijeljinu i Brčko to je znak za majevičke i posavske snage da se prisajedine srbijanskim snagama...

Komanda zapadne Bosne pukovnika Vranješevića ima još vremena, ali ipak i ona ima da prikupi sve pokretne snage i organizuje gerilu...”⁶

Dok je četnički vrhovni komandant Draža Mihajlović razmišljao i izdavao Naređenje, snage 2. armije JA u istočnoj Bosni prešle su u snažnu ofanzivu. Jedinice 25. i 45. srpske divizije od 10. do 15. marta izbile su preko planine Trebovca i dolinom rijeke Spreče u dolinu rijeke Bosne. Četnici Draže Mihajlovića uz slab otpor bezglavo su bježali preko rijeke Bosne u srednju Bosnu. Mnogi su se bježeći podavili u rijeci. Ali ipak, da bi povratio demoralisanim četnicima moral, Draža Mihajlović je izdao naređenje o „pohvali” „Komande trupa Srbije”, koje je 12. i 13. marta uspjela ispred najezde „crvenih” blagovremeno da prebaci trupe preko rijeke Bosne.⁷

Sporazumno sa štabom 2. armije štab 53. divizije je prikupio snage do 20. marta na komunikaciji Doboj — Derventa; u sadejstvu sa snagama 2. armije trebalo je uništiti četničku grupaciju na Vučjaku i njemačko-ustačke posade na komunikaciji. Ali ofanziva dvije njemačke divizije, 22. pješadijske i 117. lovačke, njemačke Borbene grupe „Gajger”, 12. i 15. ustaško-domobranske divizije protiv snaga 2. armije spriječila je izvršenje toga plana. Snage 53. divizije su se orijentisale na komunikaciju Maglaj — Doboj u cilju sadejstva i ispomaganja u borbi jedinica 2. armije, koje su vodile teške i krvave bitke sa brojno i tehnički nadmoćnijim snagama Nijemaca i ustaša. Za to vrijeme četnici Draže Mihajlovića su se na Vučjaku smjestili i čekali dalji razvoj događaja.

Prvog aprila jedinice 2. armije slomile su napad dijelova snaga njemačke Grupe armija „E” i ubrzano vršile pripreme za prelaz u opštu ofanzivu. U međuvremenu otpočele su borbe Operativne grupe (2, 3. i 5. korpusa) za oslobodenje Sarajeva, pri čemu je 53. divizija dobila naređenje da sadejstvuje sa snagama 5. korpusa napadom na komunikaciju Zepče—Maglaj—Doboj. Istovremeno, pokretom od Doboja preko Dervente i Dubočca, stigli su crnogorski četnici Pavla Đurišića početkom aprila, sjeverozapadno od Prnjavora i na planinu Motajicu. Glavne snage 53. divizije bile su orijentisane prema crnogorskim četnicima tako da su na sektoru Vučjaka i dalje ostali srbijanski četnici Draže Mihajlovića. Poslije oslobodenja Sarajeva naređeno je Štabu 53. divizije da svim snagama sadejstvuje sa jedinicama 2. Armije u oslobodenju doline Bosne od Zepča do Dervente.

Draža Mihajlović sa srbijanskim i istočnobosanskim četnicima,⁸ s oko 11500 ljudi, prebacio se duboko u unutrašnjost srednje Bosne, čak do sela Cardana i sela Boškovića, sjeveroistočno od Banjaluke, a glavne snage orijentisao u rejon Sipraga i Kotor-Varoša.

• Arhiva VII, arhiva četničke Vrhovne komande, rg. br. VK—V 571.

⁷ Arhiva VII, arhiva četničke Vrhovne komande, rg. br. VK—V 515/3; Naredba br. 304 načelnika Štaba Vrhovne komande za 18. mart 1945. godine.

⁸ Istočnobosanski četnici sa Trebave i Ozrena početkom aprila otpočeli su kod sela Rudanke prebacivanje u srednju Bosnu. Do 10. aprila prebacilo se oko 2 400 četnika Trebavske i Ozrenske brigade sa komandantima korpusa i brigada popom Savom Božićem, Cvijetinom Tođićem, Topićem Markom, Boškovom Tošom i dr. Odmah su krenuli u rejon Kotor-Varoša i stupili u grupaciju četnika D. Mihajlovića.

Draža Mihajlović je pretpostavljao da će sve snage JNA napustiti Bosnu, progoneći njemačkog fašističkog okupatora do jugoslovensko-austrijske granice. Zbog toga je odlučio da ostane što duže u Bosni šireći gerilu, koja treba da uništi narodnu, i uspostavi staru kapitalističku vlast. O tome je pisao sljedeće pukovniku Vranješeviću:

„... Cilj vrhovne komande je da ujedini sve šumadijske i bosanske snage i da ne napušta Bosnu sve dokle ne bi na to bila prinuđena, silom događaja.
... Imamo dovoljno vremena da posejemo jaču gerilu u celoj Bosni, a ona je u punom razvoju i u Srbiji..”⁹

Međutim, planovi Draže Mihajlovića su propali. Poslije oslobođenja Dervente, 19. aprila 1945. godine, po naređenju Štaba 5. korpusa, 53. divizija je odmah krenula u napad na Banjaluku. Putem od Dervente, preko Prnjavora, Slatine i Jošavke, do polaznih položaja za napad sa jugoistočne strane na Banjaluku, jedinice 53. divizije su vodile borbu sa dijelovima četničke grupacije Draže Mihajlovića. Već tada Draži je bilo jasno da poslije oslobođenja Banjaluke predstoji napad na četnike. Dobivši obavještenje da su se oko Banjaluke 21. aprila koncentrisale tri divizije 5. korpusa (4, 10. i 53. divizije), a znajući da se u rejonu Doboja i Dervente nalaze jake snage 2. armije, Draža Mihajlović je odlučio da se hitno prebaci u istočnu Bosnu forsirajući rijeku Bosnu na odsjeku Zavidovići—Maglaj.

Za pokret četničke grupacije iz srednje Bosne u istočnu Bosnu Draža Mihajlović je odredio marševski pravac preko brdsko-planinskog zemljišta, izbjegavajući svaku otvorenu borbu. Radi toga je izdao naređenje potčinjenim komandantima, pukovnicima Simiću i Keseroviću, potpukovnicima Smiljaniću, Račiću, Damjanoviću, Trifkoviću i Rakiću, majoru Kalabiću, kapetanu Nediću i popu Savi Božiću, da pripreme jedinice za brzi pokret preko teško prolaznog zemljišta. Naređenje je izdao 22. aprila, koristeći se vakumom u srednjoj Bosni zbog zauzetosti jedinica 53. divizije u napadu na Banjaluku. Pokret su četnički korpusi otpočeli istog dana. Da ne bi došlo do zastoja u pokretu i da bi se obezbijedilo brzo i nesmetano marševanje, naređeno je da se ostave po selima svi teži ranjenici, bolesnici, zaprežna kola, a povede stoka za klanje i tovarni konji.¹⁰

Pravac kretanja je određen: Jošavka—Uzlomac—Borje—Pribinić—Blatnica—Novi Seher—Zavidovići. Po zapovijesti, određeni su četnici istočne Bosne sa planina Trebave i Ozrena da prvi forsiraju rijeku Bosnu kod Zavidovića, stvore mostobran i obezbijede prebacivanje glavnih snaga.

Dok su 18. i 19. brigada 24. aprila vodile borbu za oslobođenje Kotor-Varoša, istočnobosanski i srbijanski četnici prebacili su se preko Uzlomca i Borja.¹¹ Dijelovi snaga 18. brigade dočekali su u planini Borju pojedine grupe četnika i u borbi ubili 200, a zarobili 15 četnika. Ali, s obzirom na veliku nadmoćnost, četnici su prošli u pravcu Dogleđa i Željeznog Polja.¹²

Glavnina srednjobosanskih četnika, jačine oko 1 500 ljudi, pod komandom Laze Tešanovića, ostala je na sektoru Čemernice. Motajička četnička brigada, jačine oko 460 ljudi, pod komandom Vlade Vinčića, ostala je da se skriva u Motajici, gdje je iskopala podzemna skrovišta (bunkere). Komandant Srednjobosanskog četničkog korpusa sa Štabom ostao je u Borju, selo Očauš.¹³ On se lično nalazio u Liplju sa 15 četnika. Glavnini snaga Srednjobosanskog četničkog korpusa na Čemernici priključilo se 25. aprila i 700 ustaša izbjeglih iz oslobođenog Kotor-Varoša.¹⁴

Prva faza borbi: borbe u rejonu Teslića u dolini rijeke Bosne

Po oslobođenju Kotor-Varoša, Štab 53. divizije donio je odluku da sa dvije brigade nastavi borbu sa srbijanskim, istočnobosanskim i srednjobosanskim četnicima, kao i sa razbijenim ustašama, pobjeglim iz Kotor-Varoša. U vezi sa pomenutom odlukom naređeno je 25. aprila:

⁹ Arhiva VII, arhiva četničke Vrhovne komande, rg. br. VK—V 571 (dopis D. Mihajlovića pukovniku Slavoljubu Vranješeviću).

¹⁰ Arhiva VII, arhiva četničke Vrhovne komande, rg. br. VK—V 545 (Naređenje za pokret Štaba Vrhovne komande br. 334 aprila 1945. godine).

¹¹ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 3/2—1 (depeše Štaba 5. korpusa).

¹² Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 23—1/2 (depeše Štaba 5. korpusa).

¹³ Arhiva VII, k. 462—A, rg. br. 4/4, arhiva NOB.

¹⁴ Arhiva VII, k. 462—A, rg. br. 4/4, arhiva NOB.

____Ž-EI-.PR06A-

...*akfrNice*

*J6.0///*d SÒ &'?•*

*p4or> vN t c f o f y*o-*

SKiC*ǻR

Prv"* F+2lf fcoRfci SA- CETN *iciti-A'*

OR/t-ŽE. *riitfftiLovjl-A*

Dijelovi 14. brigade na maršu, proljeće 1945. g.

— da 14. brigada ostane i dalje u rejonu Banjaluke kao posadna jedinica;
— da 18. brigada brzim pokretom preko Borja u pravcu Teslića i Blatnice spriječi izbijanje istočnobosanskih i srbijanskih četnika u dolinu rijeke Bosne na sektor Željezno Polje—Zavidovići—Zepče—Maglaj i u sadejstvu sa 20. romanijskom brigadom 27. divizije, koja se nalazila na desnoj obali rijeke Bosne, izvrši napad i razbije četnike. U vezi s ovim planom Štab 53. divizije je depešom obavijestio Štab Korpusa da 19. brigada ostaje u rejonu Kotor-Varoša sa zadatkom gonjenja i uništavanja četničko-ustaških bandi, južno i istočno od Kotor-Varoša.

Artiljerijskom divizionu 53. divizije je naređeno da se, poslije oslobođenja Kotor-Varoša, vrati u Trapiste i smjesti kao posadna jedinica. Prema naređenju Štaba Divizije, 18. brigada je 25. aprila izvršila pokret preko Vrbanjaca ka Maslovarama.

26. aprila Štab Brigade produžava iz sela Maslovara preko planine Borja—sela Klupa—sela Pribinića ka Teslicu.

— 1. bataljon 18. brigade krenuo je iz sela Šipraga ka selu Ugodnovićima i na Suhom brdu dolazi do žestoke borbe sa srbijanskim četnicima. U borbi je poginulo 50 četnika, dok je Bataljon imao 2 mrtva i 10 ranjenih boraca.

— 2. bataljon je napao selo Očauš, gdje su se takode nalazili srbijanski četnici. Ubijena su 23 četnika, a zarobljen 81. Zaplijenjen: 1 puškomitraljez i 18 pušaka. Oslobođeno 18 američkih pilota. Bataljon je imao 1 mrtvog i 2 ranjena borca.

— 3. bataljon je pokretom iz sela Maslovara izvršio napad na četnike u selu Očaušu i vodio zajedničku borbu sa 2. bataljonom. U borbi je poginulo 13, a zarobljeno 25 četnika. Zaplijenjeno: 25 pušaka, 5 puškomitraljeza, 1 automat i druga sprema.

— 4. bataljon izvršio je pokret iz sela Obodnika, preko sela Maslovara, sela Klupa i Teslića, ka selu Dubravi.

Pretrpjevši teže gubitke, Draža Mihajlović je naredio da se usiljenim maršem izbije na rijeku Bosnu. Plašio se da ne bude opkoljen i uništen. Štab 18. brigade je procijenio da je četnicima cilj po svaku cijenu preći u istočnu Bosnu, i to na sektoru Zavidovići—Maglaj. Zbog toga je izdao naređenje bataljonima da nastave neprekidno gonjenje četnika sa ciljem preticanja i presijecanja. Borbe su nastavljene 27. aprila na sektoru selo Ugodnovići—selo Mladikovine—selo Kuzmanići—selo Cumurovići—selo Rajševo.

— 1. bataljon je u selu Ugodnovićima uhvatio bez borbe 23 četnika.

— 2. bataljon je krećući iz sela Očauša iznenada napao četnike u selu Mladikovini. Poginulo je 35, a zarobljeno 68 četnika. Zaplijenjene su: 63 puške, 7 puškomitraljeza, 11 pištolja, 4 automata, 1 radio-stanica, 15 konja i druga sprema. Bataljon je imao 6 ranjenih boraca.

— 3. bataljon je krećući iz sela Kuzmanovića napao četnike u selu Čumurovićima. Ubijeno je 107, a zarobljena su 84 četnika, među njima pukovnik Radovanović. Zaplijenjen: 1 teški bacač, 2 teška mitraljeza, 9 puškomitraljeza, 97 pušaka, 3 automata, 7 pištolja, 4 pištolja, 4 pisalice mašine, 30 konja i druga sprema. Bataljon je imao 2 poginula vodnika voda.

— 4. bataljon je iz sela Dubrave napao četnike u selu Rajševu. Zarobljeno: 10 četnika. Zaplijenjeno: 10 pušaka, 2 pisalice mašine, 5 konja, 2 mitraljeza, 6 sanduka sanitetskog materijala.

Bez obzira na velike gubitke, četnici su vršili juriš za jurišem nastojeći po svaku cijenu da se probiju do rijeke Bosne. Na sektoru selo Bjelobučje—selo Jezera—selo Panići 18. brigada je uporno potiskivala četnike prema Vlašiću i na kraju odvojila istočnobosanske četnike, koji su se probili do rijeke Bosne, od srbijanskih četnika, koji su ostali na Vlašić-planini.¹⁵ Odvojivši glavnu grupaciju srbijanskih od istočnobosanskih četnika, 18. brigada sa 20. romanijskom brigadom 27. divizije vrši napad na istočnobosanske četnike u dolini rijeke Bosne.

Istočnobosanski četnici, jačine preko 2 000 ljudi, izbili su na sektor Maglaj—Zavidovići i počeli forsiranje rijeke. Na suprotnoj desnoj obali zauzela je položaje i vodila borbu 20. romanijska brigada. Na lijevoj obali 18. brigada je borbom naterala na rijeku Bosnu glavne četničke snage. Mnogi četnici su u strahu poskakali u rijeku i plivajući prešli na desnu obalu, ali se i pored toga preko 600 udavilo. Ubijeno je 220 četnika, a zarobljena su 325. Među zarobljenicima bili su najviši četnički rukovodioci, i to:

— komandant Trebavskog četničkog korpusa pop Savo Božić, koji je uhvaćen ranjen i sproveden u Tešanj;

¹⁵ Arhiva VII, k. 462—B, rg. br. 2/20 (knjiga depeša 5. korpusa).

— komandant Trebavske četničke brigade Miloš Botić.
Komandant Ozrenskog četničkog korpusa Cvijetin Todić je takođe teže ranjen, ali nije uhvaćen.¹⁶

Pored četnika, zabilježeno je i 7 Nijemaca, od kojih 4 gestapovca, 9 ustaša i 26 zelenokadrovaca. Zaplijenjeno je: 27 puškomitraljeza, 232 puške, 5 automata, 14 pištolja, 3 automatske puške, 51 000 komada pušane municije, 33 konja, 4 sanduka sanitetskog materijala, 4 dvogleda, 1 radio-aparat i druga sprema. Najveći dio oružja, municije i druge ratne spreme četnici su bacili u rijeku Bosnu. Gubici 3. korpusa iznosili su 9 mrtvih i 142 ranjena borca i rukovodioca.

Ovom borbom završena je prva faza borbi sa četnicima. Draža Mihajlović je definitivno odustao od forsiranja rijeke Bosne i povukao se na planinu Vlasici sa ciljem da krene prema jugoistoku.

Dok je 18. brigada vodila borbe s istočnobosanskim i srbijanskim četnicima u dolini rijeke Bosne, 19. brigada je vodila žestoke borbe s ustašama i četnicima u dolini rijeke Vrbanje.

Dana 26. aprila 1. bataljon brigade vodio je dva sata borbu s ustaškim bandama na sektoru Sokoline—Agino Selo—Krmine. Ranjeno 8 ustaša, zarobljena 2 i zaplijenjen 1 automat i 3 puške.

3. bataljon je progonio četnike prema Karanovcu i ubio jednog četnika.

2. bataljon je 27. aprila u selu Lipovcu uhvatio 2 ustaša.

Dana 28. aprila 1. bataljon Brigade došao je u rejonu Šipraga u dodir i sukob sa srbijanskim četnicima, koji su se poslije poraza u borbi sa 18. brigadom u dolini rijeke Bosne povukli nazad u selo Šiprage i prema planini Vlašiću. Ubi- jeno je 8, a ranjeno 7 i zarobljena 4 četnika. Bataljon je imao jednog ranjenog borca. Četnici su se poslije borbe povukli iz sela Šipraga u pravcu sela Petrovog Polja. Štab 19. brigade je 20. aprila sa tri bataljona napao četnike u selu Petrovom Polju i u žilavoj borbi nanio im teške gubitke, i to: 40 mrtvih, 24 ranjena. Zaplijenjen 1 puškomitraljez i 4 puške. Brigada je imala 1 mrtvog borca.

1. bataljon je nastavio gonjenje razbijenih četnika 30. aprila do sela Gluhe Bukovice, sela Gornjeg i Donjeg Višnjeva, gdje je ubijeno 11, a ranjeno 6 četnika. Brigada je imala 1 ranjenog borca.

Druga jaza borbe sa četnicima: borbe na planini Vlašiću, Vranići i Bitovnj

Pošto su se povukli na planinu Vlašić 28. aprila, četnici Draže Mihajlovića su se zadržali dva dana na Vlašiću, pripremajući se za pokret u pravcu jugoistoka u borbi sa 18. i 19. brigadom 53. divizije pretrpjeli su velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Kod četnika je bilo kritično stanje u municiji i hrani. Predstojala je njihova potpuna katastrofa. Ali u tom kritičnom momentu stiže im od Engleske materijalna pomoć. Dva četvoromotorna transportna engleska aviona bacali su četnicima na Vlašiću padobranima neprekidno hranu i municiju.¹⁷ To je povratile četnicima moralnu i materijalnu snagu da nastave borbu još punih petnaest dana.

Draža Mihajlović, ohrabren materijalnom i moralnom pomoći zapadnih saveznika, uspostavio je na Vlašiću plan pokreta četničkih grupacija i izdao 30. aprila sljedeću Zapovest:¹³

„Štab Vrhovne komande
o. br. 340
30. aprila 1945/god.
Položaj
U ----- 01 časova

ZAPOVEST

Sa sadašnje prostorije u toku 30. aprila i 1. maja t. g. sve naše snage ima da se prebace preko puta Travnik—Zenica. Pošto je korpus Nedića zao-
stao to će on sledovati u ešalonu za glavnim snagama.

18. komunistička brigada i jedan odred u toku 29. aprila bili su na

¹⁶ Arhiva VII, k. 409, rg. br. 9/14—8 (depeše Štaba 3. korpusa).

¹⁷ Arhiva VII, k. 409, rg. br. 9/19—8, arhiva NOB. (Podaci o pomoći Engleske Četnicima dobijeni i od zarobljenih četničkih oficira — depeše Štaba 3. korpusa).

¹⁸ Arhiva VII, arhiva četničke Vrhovne komande, rg. br. VK-V 37/7 (prepis pisan na mašini latinicom).

Velikom Magarcu k. 1006 severno od s. Jezera, a 19. i 1. brigada bile su na Petrovom Polju 5 km. zapadno od Kruševo Brdo. To je sve što za sada imamo podataka o komunističkim snagama.
Za izvršenje ovog pokreta

N a r e đ u j e m :

1. Desna kolona: Cersko-majevička grupa korpusa potpukovnika Račića. Kreće 30. ovog meseca u 4 časa ujutru pravcem: leva obala r. Vrbanje jugozapadno od Zmajevca—Kverkuša—Vukove Poljane k. 1556—s. G. Višnjevo—s. D. Višnjevo—s. Dub gde će zanočiti. Na dan 1. maja t. g. produžava pokret pravcem: s. Poljanice—s. Maline istočno od s. Gučja Gora 1 k. istočno od s. Radojčići, istočno od s. Ciflik—s. Brankovac istočni deo s. Riječica — prelazi prugu drum i r. Lašvu naspram s. Gladuške — s. Gladnik istočni deo s. Balič — zapadno od Gradine 968 — zapadno od Gola Kosa 919 — s. G. Večeriske, gde se hvata pl. Kruščičke.
2. — Srednja kolona: deo Garde, Šumadijski korpus, Vrhovna komanda, ostatak Garde i Posavci na dan 30. o. m. u 5 časova ujutru polazi pravcem Kverkuša—Vukove Poljane—Vijalovca 1529—s. Gluha—s. Bukovica — gde prelazi na levu obalu r. Bile dalje produžava sve do s. Orahova gde će zanočiti i na dan 1. maja produžiti marš duž leve obale r. Bile sve do s. Zabilja tu prelazi na desnu obalu r. Bile i prelazi žel. prugu, drum i r. Lašvu na najpogodnijem mestu severno od s. Mali Mošunj odakle produžava na V. Mošunj i preko Huma 744 hvata se pl. Kruščičke.
3. — Leva kolona: Komandant pukovnik Dragutin Keserović. Sastav kolone: Avalski i korpus Keserovića. Na čelu kreće Avalski korpus. Na dan 30. aprila t. g. kreće u vreme sa srednjom kolonom sve do Vijalovice 1529 gde će se prikupiti cela srednja i leva kolona i odatle će biti upućene na levu kolonu na svoj pravac i to: s. Gluha—s. Bukovica—Plana 1226—Skomerje selo—Vis 1131 gde će i zanočiti. Na dan 1. maja t. g. produžava marš pravcem: s. Orašac—s. Đukle—k. 1800 1 km. zapadno od s. Sušani—ns. Plavčići greben iznad sela—s. Grahovčići—Pecarnice 964—Milovac—s. Brdo—s. Jardol i u Jardolskom Polju u oblasti s. Viteza prelazi prugu, r. Lašvu i drum produžava preko D. Večeriska na s. Gačice i preko s. Baškaradi hvata se planine Kruščičke.

Skrenuti pažnju starešinama i svima vojnicima na veliku ozbiljnost ovoga manevra i zahtevati od svih najveće zalaganje naročito prilikom prelaza reka, drumova, železnica i savladivanja svih prepreka. Nema ni skidanja ni oblačenja, već se moraju reke savladivati bez ikakvih priprema. (Podvukao autor, jer je ovaj zadatak bio najvažniji dio zapovijesti.)

Komandanti kolona strogo će voditi računa o prikupljenosti svojih kolona i u vezi susednih kolona. Borba se ima primati u sve strane sa punim zalaganjem i slamanjem svih otpora pošto su naše snage u odnosu na neprijatelja mnogo jače. Pri dolasku na r. Lašvu komandant desne kolone naročitu pažnju obratiće na pravac od Travnika, a komandant leve kolone na pravac od Zenice. Po potrebi obrazovaće i front za zatvaranje tih pravaca. Reka Lašva ima da se pređe jednovremeno sa svim kolonama.

Dostavljeno: Keseroviću, Račiću,
Kalabiću, Smiljaniću, Tripkoviću,
(Nediću depešom), majoru Nešiću

Načelnik štaba
Vrhovne komande
Armijski đeneral
Draža Mihajlović, s. r.”

To je bila posljednja pismena zapovijest Draže Mihajlovića. Draža Mihajlović je procijenio da će samo brzim manevrom bez zadržavanja prebaciti glavninu četničkih snaga pravcem Vlašić—Kruščičke planine—Bitovnja—Kalinovik—Foča—Srbija.

Stab 53. divizije je još 28. aprila pravilno procijenio namjere i plan četničke Vrhovne komande, pa je zamolio Stab 3. korpusa i predložio mu da uputi jače snage što prije u pravcu Zenice i Travnika kako bi se spriječilo kretanje četnika u pravcu rijeke Neretve i dalje — u gornji tok rijeke Drine.

Štab Korpusa se potpuno složio sa zaključkom i prijedlogom Štaba 53. divizije pa je naredio jedino neangažovanoj 38. diviziji da sa 18. i 21. brigadom dočeka četničku grupaciju na pravcu pokreta i da je u sadejstvu sa dvije brigade 53. divizije uništi.

Dok su se čtnici nalazili na planini Vlašić, Štab 38. divizije je zaključio da će oni pokušati ponovo da se prebace preko rijeke Bosne na sektor Zenica—Žepče, pa je cijelu 21. brigadu orijentisao na sektor Žepče—Nemila, dok je 18. brigadu postavio na sektor Busovača—Brajković—Gučja Gora.¹⁹

Štab 53. divizije je naredio 18. i 19. brigadi da svaka na svome pravcu nastavi borbe 1. maja i produži gonjenje četnika do konačnog uništenja.

18. brigada iz pravca Bjelobučja i Jezera napala je četnike u pravcu Gluhe Bukovice. Jednovremeno, snage 19. brigade iz pravca Šipraga, preko Trifunovića i k. 1 400, napale su također Gluhu Bukovicu. U toj borbi sa četnicima 18. i 19. brigada uspjele su ubiti 59 četnika i 3 zarobiti.

Progoneći četnike, 18. brigada je 2. i 3. bataljonom podilazila k. 905 i k. 1318, gdje su se nalazili četnički položaji. U međuvremenu četnici su odstupili, a položaje je zauzela 19. brigada. Zbog slabe vidljivosti (magla) i kvara na radio-vezi, 19. brigada je, ne znajući da su to borci 18. brigade, otvorila žestoku vatru na borce Narodnooslobodilačke vojske, te je nastala, nesporazumom, krvava bitka; ona je trajala puna 4 časa. Tek poslije 4 časa borci dviju brigada sporazumjeli su se i prekinuli borbu. Iznenada dočekanu snažnom vatrom, 18. brigada je imala 15 mrtvih i 33 ranjena borca.²⁰

Četnici su iskoristili nesporazum 18. i 19. brigade i bez borbe, prema navedenoj Zapovesti, odstupili iz Gluhe Bukovice. Oni su uspjeli da se veoma brzim pokretom prebace preko Gučje Gore i Brajkovića do pruge i drumu Zenica—Travnik pa su kod Sardovače i Viteza prešli rijeku Lašvu i prebacili se na planinu Krušćicu.

Pokušaj 18. brigade 38. divizije da spriječi prelaz četnika nije uspio. Brigada je od mnogo nadmoćnijeg neprijatelja odbačena u pravcu Busovača—Zenica, odakle je vršila bočne napade na četničke kolone, koje su prolazile u pravcu Krušćičkih planina.

Sada je bilo sasvim jasno da su četnici krenuli pravcem Fojnica—Kreševo—Bitovnja sa ciljem izbijanja na komunikaciju Sarajevo—Konjic, a potom — produžavanja pokreta u pravcu Kalinovika i Foče.

Štab 38. divizije je 2. maja naredio da 21. brigada odmah ubrzano krene iz prostora Begov Han—Zenica u prostor Fojnica—Smiljevac, dok je 18. brigadu orijentisao za četnicima pravcem Vitez—Krušćičke planine.²¹ Zbog nedostatka prevoznih sredstava 21. brigada 38. divizije je stigla na vrijeme u Fojnicu samo jednim bataljonom, koji su četnici nadmoćnijim snagama lako odbacili i zauzeli Fojnicu. 18. brigada je uspješno potiskivala začelje četničke grupacije preko Krušćičkih planina. Iz Sarajeva je 17. brigada 38. divizije isturila jedan bataljon u Tarčin da u sadejstvu sa jednim bataljonom Prve bosanske brigade NO na Ivan-sedlu spriječi povlačenje četnika na tome pravcu.

Štab 3. korpusa je neposredno telefonski 2. maja naredio Štabu 19. brigade 53. divizije da hitno vozom prebaci Brigadu od Travnika u Gornji Vakuf sa zadatkom da izbjie na planine Vraniću i Bitovnju i presječe povlačenje četnika; Osamnaestoj brigadi 53. divizije naređeno je da dio snaga preveze kamionima od Travnika do Kreševa, sa lijevog boka izvrši preticanje i spriječi brz prodor četnika u pravcu rijeke Neretve.

Generalštab JA je pomoću izvještaja Štaba 3. korpusa pratio pravac kretanja četničke grupacije Draže Mihajlovića. Saznavši za izbijanje četnika na planinu Bitovnju, Generalštab je zaključio da je dalji pravac kretanja četnika preko Tvan-sedla, do komunikacije Sarajevo — Mostar, a zatim u pravcu Kalinovika i Foče — u Srbiju.

Pošto su dijelovi snaga 3. korpusa bili nedovoljni za potpunu blokadu četnika na Bitovnji, Generalštab je radiogramom naredio da Hercegovačka brigada Narodne odbrane, 12. hercegovačka brigada i jedan bataljon Prve bosanske brigade Narodne odbrane formiraju Operativnu grupu sa zadatkom da sa čela dočekaju četnike na planini Vranići, planini Ivan-sedlu, planini Bitovnji i u sadejstvu sa snagama 3. korpusa potpuno unište četničku grupaciju.

¹⁸ Arhiva VII, k. 1 258, rg. br. 11/6, arhiva NOB. (Bojna relacija 38. divizije za mjesec maj 1945. godine.)

¹⁹ Arhiva VII, k. 1421, rg. br. 30/7 (Operativni izvještaj 18. brigade za mjesec maj 1945. g. i Operativni dnevnik 3. bataljona 19. brigade za mjesec april—maj 1945. godine).

²¹ Arhiva VII, k. 1 258, rg. br. 1—6 (Istoriijat 38. divizije, pisan na mašini, latinicom).

Generalštab je izdao Naređenje 4. maja i istog dana formiran je od jedinica Hercegovačke brigade Narodne odbrane, 12. hercegovačke brigade i jednog bataljona Prve bosanske brigade Narodne odbrane Operativni štab za jedinice na sektoru Ivan sedlo. Operativni štab je prikupio jedinice 5. maja u prostoru Uzdol — Solakova Kula — Repovci — Raštelica — Tarčin. Iz ovih rejona koncentracije jedinice su dobile sljedeće zadatke:

— 4. bataljon 12. brigade da posjedne položaje Lokve — Tjeme — k. 1 343, sa zadatkom izvidanja preko Tetrebina, k. 1 t>05, ka Crnom vrhu i Divanu;

— 3. bataljon 12. brigade da posjedne liniju Petraj — k. 1 212 — k. 1 514 — greben Bitovnje, sa zadatkom izvidanja preko Jasenika prema Požetvi;

— 1. bataljon 12. brigade da posjedne položaje Gabelovina — Stojkovići — Tuhobić, sa zadatkom izvidanja ka Cadorima — k. 1 700 i u pravcu Vraniće;

— 1. bataljon Hercegovačke brigade Narodne odbrane da posjedne liniju za odbranu: Vihor — k. 1 287 i Raskršće — k. 915, sa zadatkom — što dublje izvidati prema Bitovnji povezujući se lijevo sa 12. brigadom, a desno sa 1. bataljonom Prve bosanske brigade Narodne odbrane;

— 1. bataljon Prve bosanske brigade Narodne odbrane da posjedne položaje u selu Grab, sa zadatkom izvidanja preko Tmora — k. 1 315 ka Kreševu i Bitovnji;

— 2. bataljon Hercegovačke brigade Narodne odbrane u selu Bradini da bude spreman kao rezerva Operativne grupe.²²

Po naređenju Štaba Divizije 18. brigada 53. divizije se usiljenim maršem 2, 3. i 4. maja kretala za četnicima pravcem Gluha Bukovica — Čučja Gora — Mosor — Putičevo i smjestila se u Travnički Vakuf. Putem, Brigada je u borbi ubila 7 zaostalih četnika.

U Travničkom Vakufu, Brigadu su očekivali kamioni za prebacivanje dijela snaga u pravcu Kiseljaka i Kreševa.

U Travnički Vakuf prva je stigla jedna četa 1. bataljona. Odmah je ukrkana u kamione i prevezena pravcem Vitez — Busovača — Kiseljak — Kreševo. Po pristizanju u rejon Kreševa, stupila je u borbu sa četnicima, ali je pretrpjela gubitke od 3 ubijena, dok su četnički gubici nepoznati. Istog dana tj. 4. maja, iz sela Jezeraca, preko Gučje Gore, stigao je u selo Putičevo 4. bataljon 18. brigade. Potovaren je u kamion i prebačen u Busovaču, odakle je 5. maja prebačen kamionima u Kreševo. Pošto je stigao, Bataljon se postavio u zasjedu na Crnačkom kameniku i iznenadnom jakom vatrom ubio oko 100 četnika, dok vlastitih gubitaka nije imao. Nadmoćnije četničke snage odbacile su Bataljon i on se povukao u Kreševo.

Za 4. bataljonom marševao je 1. bataljon. On je usiljenim maršem iz Gučje Gore noću između 5. i 6. maja preko Bile, Viteza, Busovače i Kiseljaka stigao u Kreševo. Istoga dana u selu Kajsijevcu vodio je borbu sa četnicima, kojom prilikom je ubijeno 5 četnika i zarobljene 3 puške. Potom je zanoćio u selu Lopatama, kod Kreševa.

2. bataljon 18. brigade ostao je na odmoru u Gornjem Docu, a 3. bataljon i Brigadni divizion krenuli su u Zenicu, gdje su se smjestili kao posada.

Poslije borbi na Vlašiću i naglog povlačenja četnika, snage 19. brigade su marševale prema Travniku.

1. bataljon je već 2. maja stigao u Travnik.

2. bataljon je marševao iz Mjehurića ka Travniku.

3. i 4. bataljon su s Artiljerijskim divizionom bili u pokretu iz sela Maline i sela Gluhe Bukovice ka Travniku.

Stab Brigade sa prištapskim jedinicama toga dana još uvijek se nalazio u Kotor-Varošu.

Po naređenju Štaba 3. korpusa dijelovi Brigade — kako su pristizali, tako su se ukrcavali u voz i prevozili u Gornji Vakuf.

Drugog maja Prvi bataljon koji se našao u Travniku odmah je krenuo vozom u Gornji Vakuf.

Za njim je, pošto je pristigao u Travnik, krenuo i Drugi bataljon. Treći bataljon je 3. maja krenuo vozom iz Travnika, a 4. bataljon 4. maja.

Prvi bataljon je po pristizanju u Gornji Vakuf 4. maja krenuo pravcem Gornji Vakuf — Vranića planina i na sektoru sela Turković — Baraković — Madanić sukobio se sa četničkim snagama koje su odstupale pred 18. brigadom 38. divizije. U dvosatnoj borbi četnici, potpuno iznenađeni, bezglavo su bježali u pravcu Cemernice i dolinom ka Tješili i dalje. Četnici su na bojištu ostavili 30

²¹ Arhiva VII, k. 223, rg. br. 1*5 (Zapovijest Operativnog Štaba Zajednice na sektoru Ivan sedlo).

mrtvih i više ranjenih. Zarobljeno je 6 četnika. Zaplijenjeno je 10 pušaka, sedlo i pisaa mašina.

2. bataljon je maršem preko Sarajevskih vrata, Debelog brda, Vrhova i Plane izbio u dolinu fojničke rijeke te zajedno sa 1. bataljonom napao iznenadene četnike, koji su panično bježali. U ovoj borbi Bataljon je ubio 30, a zarobio 18 četnika. Zaplijenjena su 4 puškomitraljeza i 10 pušaka. Bataljon je imao 2 ranjena borca. Snage 1. i 2. bataljona ponovo oslobađaju Fojnicu, koju su bili zauzeli, opljačkali i spalili četnici. Mnogi građani su stradali, a najveći dio je pobjegao. Bataljoni su noću između 4. i 5. maja zanočili u Fojnici isturivši jače snage dolinom fojničke rijeke na sektoru Ragale — Fojnica. Ove snage su hvatale u toku noći zaostale četničke grupacije, koje su lutale po okolnim šumarcima. Sutradan, 5. maja, 1. i 2. bataljon su pročišćavali teren oko Fojnice na sektoru Tješila — Selakovići — Kozovgrad.

Oko 16 časova Štab 53. divizije je Štabu 19. brigade naredio sljedeće:

„Bez obzira na umor krenite odmah sa svoja dva bataljona u daljnje proganjanje četnika i to:

- 2. bataljon preko Tješila — Matorca k. 1939 — Pogorelice — k. 1366 za Bitovnju.
- 1. bataljon od Fojnice — Gojevići — Dusina.”

Čim je krenuo iz Fojnice, 1. bataljon se u Tješili sukobio sa četnicima. Ubijeno je 13, a zarobljeno 12 četnika. Zaplijenjena: 2 puškomitraljeza, 15 pušaka, 1 automat i 1 pištolj.

2. bataljon u Pogorelici vodio je 3 sata borbu sa četnicima. U borbi je poginulo 19, a zarobljena su 2 četnika. Zaplijenjene su 3 puške. Bataljon je imao 1 ubijenog borca.

Dok su 1. i 2. bataljon 19. brigade vodili teške borbe sa četnicima, 4. i 5. maja, kod Fojnice, 3. i 4. bataljon su s Artiljerijskim divizionom pristigli u Gornji Vakuf i odmarali se. Dana 5. maja 3. i 4. bataljon dobili su naređenje da ojačani sa dva odjeljenja minobacača krenu preko sela Voljevca i Tisove stijene ka Crnom vrhu i Bitovnji, sa zadatkom da presretnu i odsijeku grupu četnika koja se povlačila ispred 2. bataljona preko Matorca i Pogorelice u pravcu Bitovnje.

Bataljoni su 5. maja krenuli oko 19 časova i usiljenim maršem bez odmora i hrane stigli 6. maja u 13 časova na Crni vrh. Odmah su uspostavili vezu sa 12. hercegovačkom brigadom, koja se nalazila na desnom krilu i spriječavala eventualni prelaz četnika na tome pravcu.

Kada je 19. brigada stigla na Crni vrh jasno se čula borba na Bitovnji.

Najvećom brzinom bataljoni su krenuli sa Crnog vrha na Stare Bare ka Čežnju. Četnička zaštitnica nalazila se ispred bataljona na odstojanju od 3 km i u paničnom bijegu povlačile se pod vatrom bacača padinama Bitovnje u pravcu k. 1 876. Bataljone 19. brigade i četnike su dijelile duboke usjekline rijeke Neretvice, koje su onemogućile napad na četnike i njihovo eventualno uništenje. Vatra pušaka i automatskog oružja je bila neefikasna te je otvarana samo vatra iz bacača i teških mitraljeza, koji su bili istureni iznad krajnje tačke rijeke Neretvice. Minobacači 19. brigade su neprekidno tukli i nanosili teške gubitke četnicima. Borci i rukovodioci 19. brigade bili su umorni i gladni.

Drugi dan Brigada je prešla rijeku Neretvicu, koja je na mjestu prelaza vrlo brza i nepogodna za prelaz komore, što je umnogome otežavalo brzo napredovanje i gonjenje. Četnici su za sobom ostavljali pravu pustoš paleći šume i rudine da uspire brzo napredovanje snaga 3. korpusa. Na vrhovima Bitovnje borci su nailazili na očajnu sliku povlačenja četnika. Uništeno oružje razbacano posvuda. Usput su ležali mnogobrojni ranjenici, a pored njih više od 100 mrtvih četnika.

Sedmog maja snage 18. i 19. brigade 53. divizije produžile su gonjenje četnika ne dozvoljavajući im da se srede i organizuje odbranu. 1. i 4. bataljon 18. brigade iz sela Lopate, preko Bitovnje, napali su četnike u šumi iznad Ivan-sedla. U borbi je ubijeno 66 četnika, a zaplijenjeno je 38 pušaka i 3 puškomitraljeza. Bataljoni su imali dva ranjena borca. Jednovremeno su sa bataljonima 18. brigade krenula u napad sva 4 bataljona 19. brigade:

- 1. bataljon u Tarčin, gdje je zanoćio;
- 2. bataljon u Tarčin; u pokretu ubijeno 7 četnika;

— 3. bataljon u gonjenje četnika preko Bitovnje, južno od Tarčina, te iznad željezničke stanice Bradine; nakon 4 sata borbe četnici su razbijeni uz gubitke od 45 mrtvih, 63 ranjena i 17 zarobljenih; plijen: 20 pušaka; gubici Bataljona: 1 poginuo i 3 ranjena borca.

— 4. bataljon takode u gonjenje četnika pravcem Lisina — Bradina; poslije 5 sati borbe Bataljon je sa dominantnih položaja na Lisini nanio četnicima teške gubitke u selu Bradini, i to: 255 mrtvih, 169 ranjenih i 7 zarobljenih; Lisina i Bradina bile su prekrive leševima poginulih četnika; zaplijenjene 52 puške, 2 teška mitraljeza, 1 puškomitraljez i 2 poljske kuhinje.

Jedinice Operativne grupe na Ivan-sedlu su krenule u zaposjedanje položaja noću između 5. i 6. maja, kada su prvi dijelovi četničke grupacije već prelazili kod Ivan-sedla put i prugu Sarajevo — Mostar. Četnici su, dobivši u vremenu, prešli put i prugu bez otpora i izbili na planinu Bjelašnicu.

Ovom borbom je završena druga faza borbi sa četnicima. U svim borbama četnici, iako brojno nadmoćniji, davali su neznatan otpor, težeći da po svaku cijenu i uz velike gubitke izbjegnu borbu i potpuno uništenje.

Četnici su bili potpuno demoralisani; gubili su svaku želju da se bore i pružaju otpor. Samo time se mogu tumačiti veliki gubici u mrtvima, ranjenim i zarobljenim, koje su pretrpjeli u borbama sa mnogo slabijim snagama 3. korpusa.

Zbog netačnih obavještenja što su dostavljena Štabu 3. korpusa snagama četnika brojno mnogo manjim nego što su stvarno bile, četnici Draže Mihajlovića nisu uništeni u drugoj fazi borbe. To potvrđuje i Štab 3. korpusa, u Operativnom izvještaju dostavljenom Generalštabu JA 17. maja 1945. godine, navodeći sljedeće:²³

j
„... U toku 29. i 30. aprila i od 1. do 17. maja naše jedinice sa jedinicama narodne odbrane, vodile su jake borbe sa ovom grupacijom na prostoriji Travnik — Busovača — Fojnica — Bradina — Bitovnja. Podaci o toj grupi bili su netačni, pa smo ubacivali slabije snage koje su četnici uvek odbacivali. Zbog toga su četnici uspjeli 7. i 8. maja da se prebace preko komunikacije Sarajevo — Mostar na prostoriju Bjelašnica — Rakitnica..

Po završetku druge faze borbe, 1. i 4. bataljon 18. brigade 53. divizije po naređenju Štaba Korpusa dobili su nove zadatke, i to:

— 1. bataljon da 8. maja krene iz Bradine u Vareš, gdje se smjestio kao posada;

— 4. bataljon da pređe u Sarajevo radi obezbjeđenja vojnih objekata u gradu. 19. brigada je 8. maja vršila pripreme za treću fazu borbi sa četnicima i njihovo konačno uništenje. Brigada je bila raspoređena u prostoriju:

— Štab brigade sa prištapskim jedinicama u Tarčinu;

— 1. bataljon u selu Korči;

— 2. bataljon u selu Tušili;

— 3. i 4. bataljon u Gornjoj Bradini;

— Artiljerijski divizion u Bradini.

Treća faza borbi: borbe na sektoru od rijeke Neretve do rijeke Sutjeske i konačno uništenje četnika.

Generalštab JA je poslije prebacivanja četnika sa Ivan-sedla na Bjelašnicu procijenio da postoje svi uslovi za konačno uništenje četnika. Razrađen je plan opkoljavanja četničke grupacije. Određene su snage i sredstva koji će učestvovati u operaciji, snage podrške i sadejstva. Na osnovi plana Generalštab je radio-gramom 6. maja 1945. godine izdao potrebna naređenja jedinicama. Naređeno je da do 9. maja sve jedinice moraju zauzeti polazne položaje, kada će, uz punu podršku avijacije, preći u opšti napad u prostoru Bjelašnice — Treskavice i Kalinovika. Predviđajući mogući proboj iz obruča, Generalštab je naredio šire opkoljavanje u prostoru Zelengore i ušća Sutjeske u Drinu. Po planu Generalštaba jedinice su do 9. maja zauzele sljedeće položaje:

38. divizija 17. i 18. brigadom hitno se prebacila kamionima na položaje Rakitnica — Ilovica — Ledići — Dejići — Šabanci sa zadatkom da u određeni čas na položajima Hojta — Lučeve — Bijele Vode, napadne četnike sa čela.

— Jedna brigada 37. divizije stigla je u prostor Kalinovika.

— Treća brigada Divizije Narodne odbrane BiH i 19. brigada 53. divizije koncentrisane su u prostor Raštelica — Bradina — Konjic.

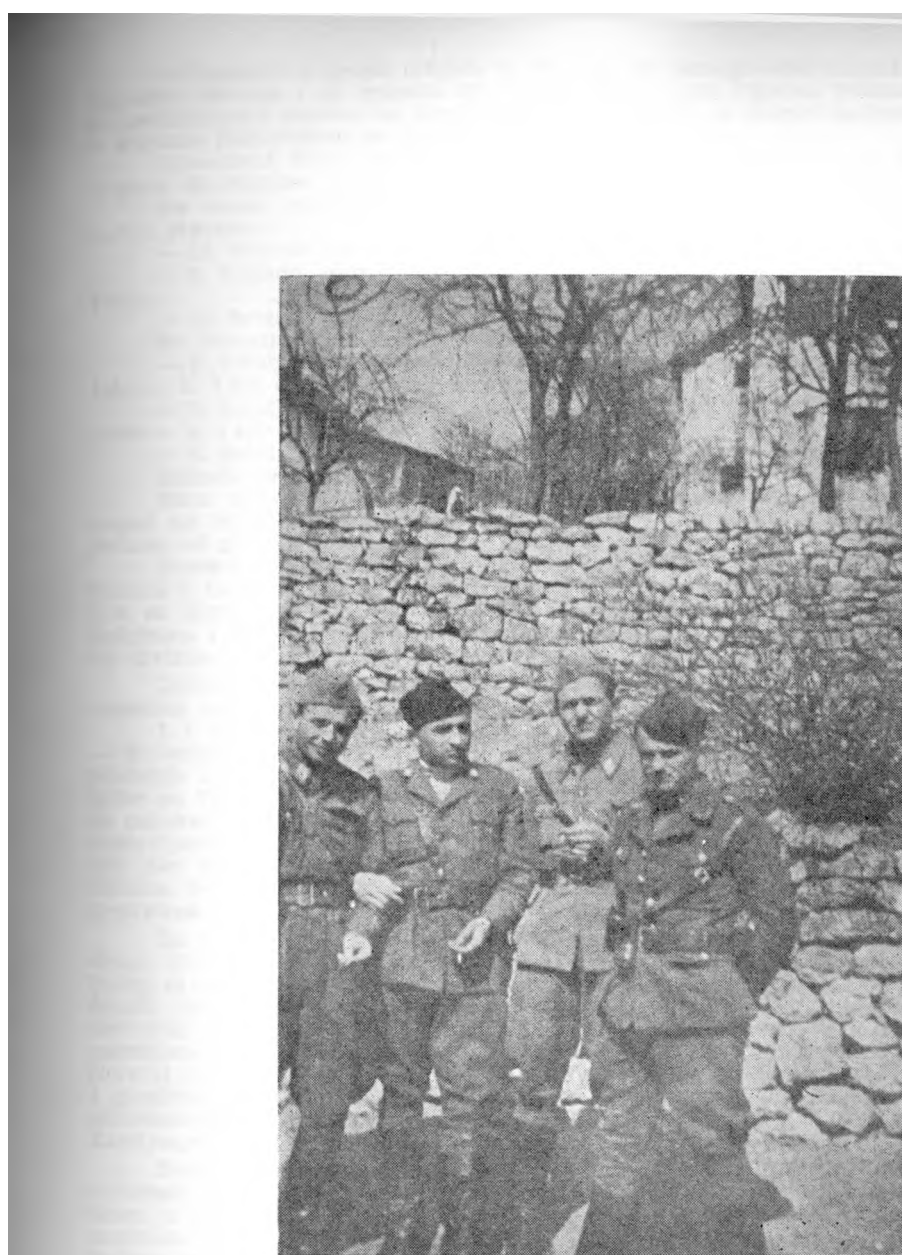
Četnici su se nalazili u rejonu Bjelašnica sa pravcem kretanja selo Umljani

— Dobro Polje — Foča.

Odlukom Štaba 3. korpusa naređeno je da:

— 38. divizija, ojačana jednom brigadom 37. divizije, napada pravcem: Trnovo — Jablanica — Kalinovik;

²³ Arhiva VII, k. 409, rg. br. 50/1, arhiva NOB.

Politički komesari: 18. brigade Avdo Hakirević, 14. brigade Milan Kalinić, 18 brigade Pero Divjak i pomoćnik političkog komesara 18. brigade Đuro Đurica

— Operativna grupa brigada u sastavu: 12. hercegovačka brigada, 3. brigada Narodne odbrane i 19. brigada 53. divizije da 9. maja otpočinu frontalno gonjenje sa preticanjem i udarom sa desnog boka sa ciljem da se četnici natjeraju na snage 3. korpusa rasporedene na liniji Tušila — Lukovac.

Operativni Štab grupe brigada kretao se pravcem kojim je napadala 19. brigada 53. divizije.

Na osnovi odluke Štaba Operativne grupe brigade su napale četnike sljedećim pravcima:

- 19. brigada pravcem Bradina — Megare — Opančak — Golo Brdo;
- 3. brigada Narodne odbrane pravcem Podorašac — Brđani — Vukovo

Polje;

- 12. brigada pravcem Podorašac — Džepi — Vrdolje — Blaca.

Po zapovijesti²¹ Štaba 19. brigade bataljoni su napadali sljedećim pravcima:

- 1. bataljon sa polaznog položaja u selu Korči pravcem Opančak — Krnja jela — k. 1 731 — Krvavac — k. 1 913;
- 2. bataljon sa polaznog položaja Gornja Gradina pravcem Megare — Golo Brdo — k. 1 580 — Šišin Dol;
- 4. bataljon sa 2. bataljonom.

Brigada je krenula u napad 9. maja u 1 sat noću.

Rano ujutru 9. maja, svim snagama, uz sadejstvo avijacije, otpočeo je opšti napad na četničku grupaciju U okviru snaga 3. korpusa 19. brigada je bila na jednom od glavnih pravaca.

Prvobitna namjera četnika je bila da se glavninom snaga probiju preko Trnova u Goražde, a odatle u Sandžak. U susretnoj borbi jedinice 38. divizije razbile su protivniku prethodnicu jačine oko 2 000 četnika i odbacile glavninu na Kakitnicu i Tušila, gdje su je sačekale 3. brigada Narodne odbrane i 19. brigada 53. divizije.

Četnici su bili dezorganizovani udarom jedinica 3. korpusa i vrlo uspješnim napadom avijacije. U neredu su se povlačili u pravcu rijeke Ljute i Odžaka.

- 1. i 2. bataljon 19. brigade izbili su 9. maja u prostor Opančak — Golo Brdo

— Krvavac — Donja Ljuta i došli u sukob sa glavninom četničkih snaga, koja se povlačila u pravcu Donje Ljute i Odžaka. U borbi četnici su pretrpjeli velike gubitke od 72 mrtva, 63 ranjena i 46 zarobljenih. Zaplijenjeni su 4 puškomitraljeza, 48 pušaka, 2 teška mitraljeza i mnogo druge spreme. Sutradan, 10. maja borbe su nastavljene u prostoru Tušila — Bjelinic — dolina rijeke Neretve. Borbu su vodila dva bataljona Brigade punih 20 časova neprekidno. U borbi su poginula 64 četnika, ranjeno ih je 75, a 48 zarobljeno. Zaplijenjen je 1 mitraljez, 1 automat, 1 protivtenkovska puška, 62 puške, 1 teški bacač i mnogo druge ratne spreme.

Za vrijeme dok su ova dva bataljona vodila borbu u dolini rijeke Neretve, druga dva bataljona ove Brigade, uz podršku Artiljerijskog diviziona, vodila su borbu sa četnicima u Mokrom i u dolini rijeke Ljute. U borbi koja je trajala 6 sati četnici su pretrpjeli sljedeće gubitke: poginula su 404 četnika, među kojima jedan divizijski general, 1 major, 3 kapetana i 2 pomoćnika; ranjeno je 480 četnika, a zarobljena su 243, među kojima jedan ljekar. Utopilo se u rijeci Ljutoj i rijeci Neretvi 150 četnika. Zaplijenjeno je: 355 pušaka, 20 puškomitraljeza, 4 automata, 1 protivtenkovska puška, 1 bacač, 8 tovarnih i 2 jahaća konja, mnogo puščane i minobacačke municije kao i druge spreme. U rijeci se utopilo 65 natovarenih konja. Zaplijenjeno je i 50 goveda koja su četnici opljačkali. Goveda su vraćena narodu.

Borba je nastavljena i treći dan bez odmora. Štab Brigade nije dozvolio da se četnici srede i organizuju otpor. Cio dan 11. maja bataljoni Brigade su pretresali teren u dolinama rijeke Ljute i rijeke Neretve i uništavali četnike. Toga dana poginulo je 215 četnika, a ranjena 272 i 74 zarobljena. U borbi sa četnicima oslobođena su 4 borca 21. brigade 38. divizije koje su četnici bili zarobili. Od oružja je zaplijenjeno 9 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez „breda” 2 teška bacača, 1 protivtenkovska puška, 2 automata, 94 puške, 11 konja, 6 sedala i 7 goveda.

Na dan 12. maja četvrtog dana neprekidnih borbi, Brigada je u prostoru sela Sirnača, poslije nekoliko uzastopnih juriša, razbila četnike, koji su pokušavali da se srede i pruže organizovani otpor. U borbi je poginulo 75 četnika, 40 ih je ranjeno i 45 zarobljeno. Zaplijenjeno je 39 pušaka, 4 automata, 7 pištolja, 3 puškomitraljeza i mnogo municije.

Poslije teških poraza i gubitaka u četničkom rukovodstvu došlo je do razdvajanja. Četnički komandant Račić i Leko Damjanović, sa svojih preostalih oko 1500 četnika, odvojili su se od Draže Mihajlovića i glavnine kod Dobrog Polja i

²¹ Arhiva VII, k. 1 423, rg. br. 29/6, arhiva NOB.

Kalinovika te preko Mazlina i Jahorine krenuli za Podgrab i Sjetlinu sa ciljem da se prebace u istočnu Bosnu.

Po naređenju Štaba Operativne grupe brigada, s ovom četničkom grupom 19. brigada je, 13. maja prije podne, vodila žestoku borbu u prostoru Dobro Polje — Mazlina — Jahorina. Borba je trajala neprekidno 9 sati. Poginulo je 189 četnika, 167 ranjeno i zarobljen 1 četnik. Među poginulima bio je i jedan poručnik.

Pošto su pretrpjeli poraz, četnici su se ubrzano povlačili pravcem Mazlina — Jahorina — Podgrab.

Da bi spriječio prebacivanje grupacije četnika pod vodstvom Račića i Leke Damnjanovića preko drumu i pruge Sjetlina — Podgrab, Stab 3. korpusa u Sarajevu prikupio je kamione, ukrcao 4. bataljon 18. brigade 53. divizije i naredio da se hitno prebace u Sjetlinu i spriječe prelaz četnika sa juga na sjever.

Bataljon je krenuo 13. maja u 14 časova i postavio zasjedu na komunikaciji Rakite — Sjetlina — Podgrab. Međutim, četnici su se veoma brzo prebacili preko Jahorine na drum Podgrab — Sjetlina i prije nego što je Bataljon stigao, Račić je sa većim dijelom četnika bio već sjeverno od drumu Sjetlina — Podgrab. Bataljon je napustio zasjedu i krenuo u potjeru za Račićem. Uspio je stići začelje i u borbi su poginula 4 četnika, a 44 zarobljena. Ostali su pobjegli. Zaplijenjeno je 25 pušaka. 19. brigada je 13. maja poslije podne nastavila gonjenje četnika pravcem Crni vrh — Jahorina — Sjetlina. Borci su već bili strahovito iscrpljeni i izmoreni danonoćnim neprekidnim pokretima i borbama bez odmora, redovne ishrane i sna. Ali, svjesni istorijskog značaja zadatka koji su izvršavali, borci i rukovodioci Brigade nisu nijednog momenta razmišljali o odmoru.

Brigada je produžila gonjenje ostataka potučenih četnika. 14. maja Brigada je izbila u Sjetlinu. Toga dana Brigada je završila svoj zadatak i krenula na zaslužni odmor u Ilidžu.

Konačno uništenje glavne grupacije četnika u vremenu od 14. do 17. maja preuzele su sveže i odmorene snage, brojno i tehnički mnogo jače. One su preuzele na sebe da dotuku demoralisanog, iscrpljenog i poraženog neprijatelja u borbi sa jedinicama 53. divizije, od srednje Bosne do Kalinovika.

Iako snage 53. divizije nisu učestvovale u konačnom obračunu, njihova najveća zasluga je u tome što su četnici natjerani u taj prostor i već poraženi u ranijim borbama te za svega četiri dana potpuno uništeni.

Posljednja borba za konačno uništenje četnika Draže Mihajlovića

Četnici Draže Mihajlovića su u neprekidnim borbama sa jedinicama 53. divizije od Teslića do Kalinovika izgubili polovinu svojih snaga. Od 9 000 četnika na dan 12. maja bilo ih je oko 5 000. Kod Dobrog Polja Račić i Leka Damnjanović su se odvojili sa grupom od oko 1500 četnika. Grupa sa Dražom Mihajlovićem, Kalabićem, Keserovićem (četničkom Vrhovnom komandom), jačine oko 3 500 ljudi, probila se 12. maja južno od Kalinovika preko puta Sarajevo — Nevesinje i izbila na Zelengoru.

Generalštab je zaključio da su četnici nabačeni na Zelengoru, ali da će okrenuti na istok, dolinom rijeke Sutjeske, i pokušati forsirati rijeku Drinu kod sela Bastasa. Zato je naredio:

— 37. divizija da posjedne položaje duž obale rijeke Sutjeske do ušća u rijeku Drinu i rijekom Drinom do Višegrada;

— Sandžačka brigada Narodne odbrane da pojača odbranu od ušća rijeke Sutjeske u rijeku Drinu do Ustikoline i kontroliše komunikaciju Foča — Cajniče;

— 22. srpska divizija da zaposjedne obale rijeke Drine sjeverno od Višegrada.

Generalštab je procijenio da bi četnici mogli pokušati proboj i u Crnu Goru.

Zbog toga je naredeno Crnogorskoj brigadi KNOJ-a i 10. crnogorskoj brigadi da ne dozvole prelaz četnika u Crnu Goru.

10. crnogorska brigada izdala je naređenje:

— da 4. bataljon zauzme položaje Borač — Vrba — čemerno — Izgori sa zadatkom zatvaranja pravca prema rijeci Sutjesci, Vrataru i Suhoj;

— da se 1. bataljon hitno prebaci iz Pljevalja pravcem: Zabljak — Trsa — Vučevo i da se postavi na rijeci Sutjesci zauzimajući položaje Tjentište — Popov Most — Čurevo, povezujući se lijevo sa 4. bataljonom, a desno sa 3. bataljonom 37. divizije.

U toku 12. i 13. maja bataljoni su zaposjeli položaje.

Ostala dva bataljona su pristigla poslije 15. maja sa zadatkom da hvataju razbijene četnike.²⁵

¹⁵ Arhiva VII, k. 398, rg. br. 8/11 (Istorijat 10. crnogorske brigade).

Crnogorska brigada Narodne odbrane je 1, 2. i 4. bataljonom zaposjela položaje: Sćepan Polje, gdje je uspostavila vezu sa 3. brigadom 37. divizije, pa ulijevo Mrdinje — Stobna — Stobanjsko jezero — Irgari, gdje se povezala sa Hercegovačkom brigadom Narodne odbrane.²⁶

Prema tome širi obruč oko četničke grupacije zaposjele su jake snage. Na važnijim mogućnim pravcima proboja ove snage su zaposjele položaje u dvije ili tri linije.

Hercegovačka brigada Narodne odbrane je dobila zadatak da krene 12. maja u 3 časa ujutru u pravcu Zelengore — Vrbniče i doline rijeke Sutjeske.²⁷

Da bi se četnicima spriječio prelaz preko rijeke Drine, Stab 3. korpusa je naredio da se 38. divizija sa sve tri brigade najhitnije preveze kamionima na sektor Miljevina — Ljubina — Vrbnica — Zamršten. Pošto su postigle, jedinice 38. divizije su zauzele sljedeće položaje:

- 17. brigada na sektoru Miljevina — Jelić — Vratio;
- 18. brigada područje Vrbnica — Zamršten;
- 21. brigada područje Zakmur — Ljubina.

Divizija je stigla 12. maja oko 17 časova i odmah otpočela žestoke borbe na položaju Koze — Zamrštenско brdo — Kose iznad vrbničke rijeke. Čitavu noć vodile su se ogorčene borbe i ujutru, oko 5 sati, četnici su se uspjeli probiti kroz položaje Divizije ispod Treskavca u pravcu Popov most — Đurđevac — Tisovac. U ovakvoj situaciji Štab 38. divizije je naredio opšti juriš. Četnici na Zamršten-skom brdu razbijeni su na dvije kolone, a na Koze opkoljeni i uništeni. Jedna grupa četnika probila se noću između 12. i 13. maja u pravcu sela Grandića ali je u potoku Vrbničkom dočekan a i potpuno uništena.

Poslije proboja ispod Treskavca, četnici su 13. majanastupali u više kolona i uspjeli da se probiju na liniju rijeke Sutjeske, na položaje 3. brigade 37. divizije. Nastupali su u gustim streljačkim strojevima, vršeći juriš za jurišem na položaje 3. brigade na lijevoj obali rijeke Sutjeske. Borba je otpočela u 5 časova ujutru. Zadržani u prvom naletu, četnici su dogonili novo ljudstvo i ponavljali juriše. Na kraju dana napali su svim raspoloživim snagama. Brigada je odolijevala krajnjim naporom. Nastaje kritična situacija. U toj situaciji pristigle su jedinice 38. divizije, napale četnike sa leđa i razdvojile njihove snage. Istovremeno, Treća brigada izvršila je juriš. Četnici su potpuno razbijeni i povukli se u toku noći.

U ovim teškim borbama u dolini rijeke Sutjeske i rijeke Drine avijacija je vrlo uspješno dejstvovala nanoseći četnicima velike gubitke i izazivajući demoralizaciju. Četnici, razbijeni na grupe, povukli su se duboko u Zelengoru. Za njima su nastupale jedinice 37. i 38. divizije sa Hercegovačkom i Sandžačkom brigadom Narodne odbrane. U rejonu Suhe i Gredelja nastupala je 10. crnogorska brigada ubivši veliki broj četnika i četničkih komandanta, među kojima i pukovnika Paloševića.

Od 14. do 17. maja četnici nisu davali organizovan otpor, a jedinice JA su vršile pretres terena na sektoru Zelengore i Zakmura sve do Foče i Rogatice, hvatajući preostale grupe. Draža Mihajlović je pobjegao sa 200 najbližih saradnika iz obruča i prebacio se u Srbiju.

U borbama od 26. aprila do 18. maja ubijeno je i zarobljeno 9 235 četnika. Od toga broja je poginulo 300 viših i nižih oficira. Poginuli su general Miša Trifunović, Božić, pukovnik Gaćeša i dr. Zaplijenjeno je:

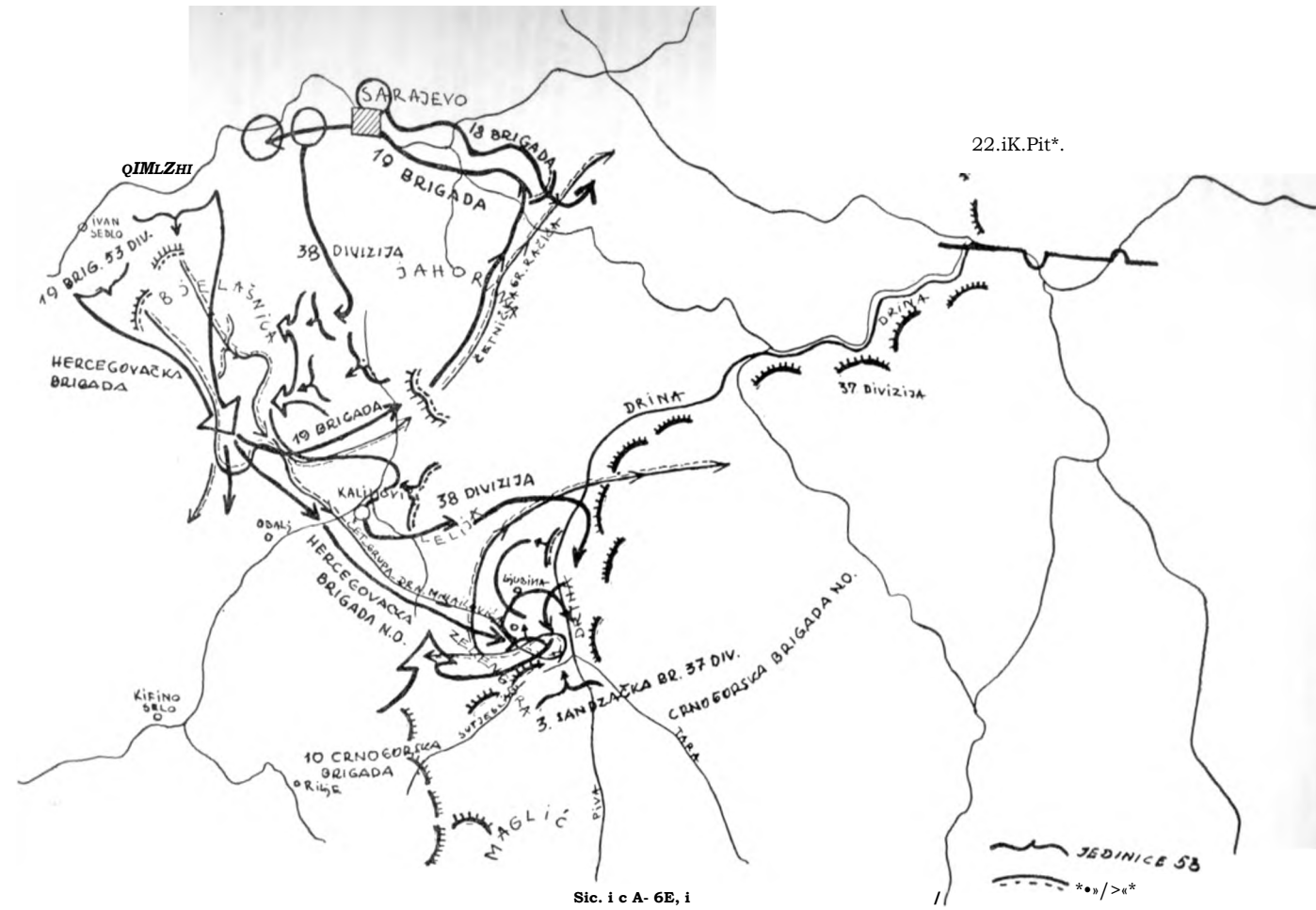
— mitraljeza i puškomitraljeza	359
— pušaka	4500
— minobacača	33
— radio-stanica	8
— konja	355
— grla stoke	600

Od ukupnog broja poginulih i zarobljenih četnika, kao i zaplijenjenog materijala na četničke jedinice Draže Mihajlovića u borbi sa 18. i 19. brigadom 53. divizije otpadaju sljedeći gubici:

— mrtvih	2 939
— ranjenih	1 497
— zarobljenih	1 059

u k u p n o 5 4 9 5

²⁶ Arhiva VII, k. 223, rg. br. 24/1 (Bojna relacija).
²⁷ Arhiva VII, k. 223, rg. br. 3/5 (Naređenje Štaba Hercegovačke brigade Narodne odbrane :za pokret bataljona).

Sic. i c A- 6E, i

EK>2<Z «/V4-X<?V/4^ ; M-.V»·A
7 1*1*0V10

Zaplijenjeno:

— pušaka	996
— puškomitraljeza	68
— teških mitraljeza	11
— minobacača	5
— protivtenkovskih pušaka	3
— automata	21
— pištolja	45
— radio-stanica	1
— pisaačih mašina	7
— sanitetskog materijala (sanduka)	6
— konja	71

Pored navedenog, zaplijenjene su veće količine druge ratne spremene, municija i veći broj grla stoke.

Odstupajući, četnici su najveći broj oružja, pušaka, puškomitraljeza i automata oduzimali od mrtvih i ranjenih četnika i bacali u provalije i rijeke, tako da su borci nailazili na mrtve i ranjene četnike, ali bez oružja. To je razlog da je zaplijenjeno mnogo manje oružja nego što je ubijeno, ranjeno i zarobljeno četnika. Ako se uzme u obzir da je 1. maja u planini Vlašiću bilo 9000 četnika, a da je kod Kalinovika 12. maja bilo 5 000, onda su tačni podaci 53. divizije o ubijenim i ranjenim četnicima. Razlika se pokazuje u 1 400 ubijenih i ranjenih, a to se odnosi na istočnobosanske četnike. Prema tome 18. i 19. brigada su besprimjernim herojstvom uništile preko polovinu grupacije četnika Draže Mihajlovića i dovele ih do potpunog poraza i uništenja.

Naredbom Štaba 3. korpusa JA br. 53 od 28. maja 1945. godine za uspješnu petnaestodnevnu borbu sa četnicima, u kojoj su četnici potpuno uništeni, pohvaljena je 19. brigada 53. divizije, a time je odatο priznanje 18. brigadi i 53. diviziji u cjelini.

U borbi za konačno uništenje četnika Draže Mihajlovića, borci i rukovodioci 53. divizije pokazali su visoku političku svijest. Jer borba sa četnicima Draže Mihajlovića nije bila samo borba vojničkog značaja sa protivnikom, već je to bila klasna, ideološko-politička borba sa glavnom snagom kontrarevolucije u zemlji. A nezadrživi juriši i gonjenje četnika, neprekidno petnaest dana, bez odmora i sna, pri čemu su se posebno istakli borci i rukovodioci 19. brigade, mogli su izdržati samo potpuno politički i klasno svjesni vojnici revolucije.

Prema tome u borbi do uništenja glavnih snaga kontrarevolucije Divizija je kao cjelina visoko uzdigla zastavu revolucije. Njeni borci i rukovodioci, zajedno sa narodom srednje Bosne, istorijski su dokazali da četnici u tom narodu nikada nisu imali oslonca, a da su se održavali pune tri godine samo zahvaljujući njemačkom fašističkom okupatoru i njegovim slugama — ustašama.

Pobjedom nad snagama kontrarevolucije narod srednje Bosne i njegova 53. divizija postigli su istorijsku pobjedu, jednu od najblistavijih pobjeda revolucije naroda Jugoslavije.

G L A V A X

OPERACIJA VLASKA MALA

Pored četničke grupacije Draže Mihajlovića, jedinice 53. divizije vodile su borbu sa jakom ustaško-domobranskom grupacijom u trouglu utoka rijeke Bosne u rijeku Savu na liniji: Odžak — selo Potočani — Svilaj; selo Prud na samom ušću rijeke Bosne u rijeku Savu predstavlja vrh trougla. U njegovoj sredini nalazi se selo Vlaška Mala, po kome je dobila ime operacija što su je izvodile snage 2. jugoslovenske armije i 3. korpusa JA protiv jake neprijateljske grupacije.

Borba je vođena u vremenu od 19. aprila do 25. maja 1945. godine protiv 11 000 ustaša i domobrana i 1 500 četnika.

Operacija obuhvata dvije faze borbi:

- prva faza: borbe 25. divizije 2. armije od 19. do 28. aprila;
- druga faza: borbe 27. i 53. divizije od 3. do 25. maja 1945. godine.

Borbe 25. divizije 2. jugoslovenske armije, uz pomoć i sadejstvo 16. brigade 27. divizije, u vremenu od 19. do 28. aprila 1945. godine

Poslije proboja srijemskog fronta, u snažnom prodiranju na zapad, 1. i 2. armija JA prisilile su neprijatelja da odstupa brzo, tako brzo da je često morao da žrtvuje zaštitnice da bi spasao i izvukao glavne snage.

Tako je i njemački 34. armijski korpus žrtvovao bočnu zaštitnicu u donjem toku rijeke Bosne. Poslije proboja srijemskog fronta, 12. aprila 1945. godine, ovaj Korpus se povlačio kroz Slavoniju, lijevom obalom, rijeke Save. Donji tok rijeke Bosne u vrijeme proboja srijemskog fronta branio je njemački 21. brdski armijski korpus, koji se inače izvlačio prema Derventi i Slavonskom Brodu. Njegov zadatak bio je da što prije prebaci glvaninu snaga preko rijeke Save i posjedne u Podravini i Posavini odbrambenu liniju selo Pitomača — selo Grubišino Polje — Novska — Dubica. Izvlačenje glavnine svojih snaga iz donjeg toka rijeke Bosne Korpus je obezbijedio uz pomoć ustaško-domobranskih i četničkih jedinica. Te su jedinice dobile zadatak da upornom odbranom u širem rejonu Doboja, Gradačca i Brčkog uspore snažno nadiranje jedinica 2. armije i onemoguće njihovo izbijanje u rejonu Dervente i Slavenskog Broda radi presijecanja odstupnice glavnim snagama Korpusa.

Istovremeno je 34. armijski korpus upornom i žilavom odbranom na liniji Đakovo — selo Beravci — Samac zaustavio nadiranje jugoslovenske 1. armije kroz Slavoniju, te tako omogućio 21. korpusu da 18. aprila prebaci na lijevu obalu rijeke Save posljednje dijelove svoje glavnine, pošto je u rejonu Bosanskog Broda ostavio 964. tvrđavsku brigadu kao neposrednu zaštitnicu. Još u toku povlačenja, noću između 15. i 16. aprila, 21. korpus je potčinio ustaško-domobranske i četničke snage u donjem toku rijeke Bosne Štabu 34. korpusa.¹ Te su snage i dalje imale zadatak da ne dozvole prodor jedinica Jugoslovenske 2. armije u rejon Slavenskog Broda kako ne bi došle u pozadinu 34. korpusa, odnosno kako mu ne bi presjekle odstupanje na liniju što ju je posjeo 21. korpus i na kojoj je trebalo da ove snage budu prihvaćene.

¹ Izvod iz Ratnog dnevnika majora Bemea, komandanta 415. korpusnog bataljona za vezu 21. brdskog armijskog korpusa: pod datumom 16. april 1945. major Berne piše: „U 00. časova predja komande nad mostobranom Doboj 34. armijskom korpusu i odlazak komande i trupa 21. armijskog korpusa na prostor Zagreba.”

Na osnovi ovog kratkog pregleda uočava se da su u donjem toku rijeke Bosne, radi izvlačenja glavnine dvaju njemačkih korpusa, žrtvovane znatne ustaško-domobranske i četničke snage. Poslije povlačenja njemačkog 21. i 34. armijskog korpusa, one su ostale da se bore u okruženju. Tako se dogodilo da je ta grupacija od oko 11 000 ustaša, domobrana i 1 500 četnika pružala otpor čak i pošto su snage antihitlerovske koalicije pobole pobjedničku zastavu na zgradu Rajhstaga u Berlinu, a jedinice JA prisilile na predaju posljednje njemačke, ustaške i četničke snage na jugoslovensko-austrijskoj granici 15. maja. Svjesne zločina koje su počinile i kazne koja ih očekuje, ustaše su odlučile da se bore do kraja.

Borbe za selo Vlašku Malu počele su izbijanjem snaga 2. armije desnom obalom rijeke Save na desnu obalu rijeke Bosne, 14. i 15. aprila. U rejonu Brčko-Gradačac i kod Modriče branila se 12. ustaško-domobranska divizija, koja je pred snažnim naletom jedinica 2. armije odstupila na lijevu obalu rijeke Bosne. U odstupanju ova Ustaško-domobranska divizija ostavila je jake dijelove u rejonu Modriča kako bi usporila napredovanje snaga 2. armije. U toku 15. i 16. aprila jedinice 25. divizije 2. armije vodile su teške i žestoke borbe protiv ustaša i domobrana dok ih nisu protjerale na lijevu obalu rijeke Bosne. Već tada je Stabu 25. divizije bilo jasno da se na pravcu nastupanja Divizije nalazi protivnik sa kojim će voditi teške i krvave borbe.

Ali prije nego što pređemo na prikaz same operacije, potrebno je da se upoznamo sa prethodnim dejstvima 1. i 2. armije.

Postavlja se pitanje: zašto ustaško-domobranska grupacija u trouglu Bosne i Save nije ranije likvidirana i kako je došlo do toga da se sa tom grupacijom vode teške borbe sve do 25. maja, to jest punih 16 dana nakon pobjede nad fašizmom?

Poslije proboja srijemskog fronta, desnom obalom rijeke Save nastupale su jedinice 2. armije. Do 18. aprila 23. i 45. divizija izbile su na liniju, selo Kotorско — selo Bukovica (sjeverozapadno od Doboja); 28. divizija se toga dana prebacivala kod Doboja na lijevu obalu rijeke Bosne; 27. divizija je upućena u prostor selo Gračanica — Modriča — Doboj radi čišćenja terena od preostalih ustaških i četničkih grupa.

Osamnaestog aprila 2. armija je nastavila gonjenje zaštitničkih dijelova 21. korpusa na sjever ka Bosanskom Brodu (23. divizija pravcem selo Velika Bukovica — selo Veliki Prnjavor — selo Lupljanica). Prednji dijelovi 2. armije savladali su slabiji otpor zaštitnica i do mraka izbili u neposrednu blizinu Dervente.

53. divizija je poslije oslobođenja Doboja zajedno sa 23. divizijom 2. armije nastupala na sjever i do 19. aprila oslobodila sva mjesta, zaključno sa Derventom.

Devetnaestog aprila 23. divizija je produžila napredovanje prema Bosanskom Brodu. Istovremeno je 45. divizija gonila protivnika (koji se povukao iz Dervente) u pravcu Bosanskog Dubočca, dok je 28. divizija bila u pokretu iz rejon Doboja ka Derventi. Idućeg dana poslije podne 23. divizija je izbila pred Bosanski Brod i odmah napala dijelove 964. tvrđavske brigade, ustaše i četnike. U kratkoj, ali oštroj borbi posada je uništena ili zarobljena, tako da je već oko 16 časova Bosanski Brod bio slobodan. U međuvremenu je 45. divizija zauzela Bosanski Dubočac, a 28. divizija izbila u rejon Dervente, odakle je upućena na planinu Motajicu da je očisti od četničkih snaga, a zatim produži pokret ka Bosanskoj Gradiški radi sadejstva s dijelovima 1. armije u zauzimanju Slavanskog Broda. Noću između

20. i 21. aprila 23. divizija je prebacila preko rijeke Save u rejonu sela Sijekovca jednu ojačanu brigadu. Ona je sutradan stupila u vezu sa dijelovima 1. armije i zauzela jugoistočni i jugozapadni dio Slavanskog Broda, dok je 45. divizija istog dana izbila u rejon sela Bosanskog Svinjara, na desnu obalu rijeke Vrbasa.-

Ovaj pregled situacije pokazuje da su se njemačke snage pod borbom brzo povukle iz rejon Doboja. Povlačenje 21. njemačkog korpusa su obezbjeđivale 12. i 15. ustaško-domobranska divizija, čiji su jaki dijelovi ostali u pozadini fronta na sektoru selo Vlaška Mala — selo Vinska — selo Prud. Ovim snagama pridružile su se i jače grupe četnika.

One su na lijevoj obali rijeke Bosne, od sela Podnovlja do ušća rijeke Bosne u rijeku Savu, zaposjele istaknute položaje: Jakeš, Dobor-kulu, k. 197, Bajdalu (k. 214) i selo Pečnik (oko 2 000 ustaša i domobrana) te selo Odžak (oko 3 200 ustaša i domobrana). Na odsjeku selo Potočani — selo Vlaška Mala — selo Prud nalazilo se oko 3 000 ustaša i domobrana i jedan bataljon milicije (oko 800 milicionara). U selu Potočanima bilo je 600 ustaša; u selu Vinskoj oko 1 500 ustaša i domobrana i 1 500 četnika iz Posavske četničke brigade.³ Ustaše su se dobro utvrdile na polo-

* "Oslobodilački rat naroda Jugoslavije" II; Beograd, 1957, 599.
> "Arhiva VII, k. 1 090, rg. br. 39/4, Petnaestodnevni izvještaj 25. divizije 1 k. 272, rg. br. 25/1, Operativni izvještaj 25. divizije za 19, 20. i 21. april 1945. godine.

žajima, izgradivši rovove i bunkere. Od naoružanja su imali bacače i veći broj automatskog oružja, naročito teške mitraljeze, koje su pronašli u napuštenoj nje-mačkoj školi u selu Brusnici. U svakom bunkeru nalazio se puškomitraljez i teški mitraljez.

U sumrak 18. aprila dvije brigade 25. divizije počele su da se prebacuju preko rijeke Bosne na dva mjesta: 16. brigada kod sela Koprivne, a 19. brigada kod sela Kužnjače. Prebacivanje je izvršeno bez ometanja od strane ustaša. Sutradan je preduzeto nastupanje: 16. brigada je izbila na liniju selo Podnovlje — Savićevo Brdo (k. 283) — Dugo Polje (k. 2 907) — Varoš Mala (k. 301); odatle je produžila u pravcu Dobre Vode i ne nailazeći na protivnika do mraka stigla na liniju Božića Vis (k. 256) — Dobra Voda (k. 352) — k. 361; 19. brigada je naišla na jak protiv-nikov otpor na utvrđenoj liniji Dobor-kula — Bajdala (k. 214), tako da je njom ovladala tek 19. aprila oko 12 časova, da bi zatim produžila napad na jako utvr-dena sela Jakeš i Pečnik. Poslije žestoke borbe selo Jakeš je zauzeto oko 15 ča-sova istog dana. Bataljon koji je napadao selo Pečnik izbio je do njegove same južne ivice, ali ga nije mogao zauzeti. Borba je produžena i u toku noći između 19. i 20. aprila. I pored nekoliko juriša, ustaše su ipak uspjele da održe položaj, pa je Štab 19. brigade uveo u borbu još jedan bataljon. Taj bataljon je napao selo s istočne strane, koncentrišući vatru iz bacača i automatskog oruđa. Poslije toga ustaše su napustile selo (u 5 časova, 20. aprila).

18. brigada, koja je bila u drugom ešalonu Divizije, prebacila se 19. aprila kod Kužnjače, a 20. aprila izbila je preko sela Gnionice i sela Lipe u selo Brus-nik. Iz sela Brusnika zaokrenula je pravo na istok i u sadejstvu sa 19. brigadom napala noću između 20. i 21. aprila selo Vlašku Malu, ali je nije zauzela.

Dvadesetog aprila 16. brigada je krenula prema selu Vinskoj. U toku dana glavnina Brigade je izbila na liniju selo Vinska — selo Klakar, a prednji dijelovi na samu obalu rijeke Save. Time su ustaško-domobranske i četničke snage u trouglu rijeka Bosna — rijeka Sava — Vučjak bile potpuno okružene.

Pošto je ovladala selom Pečnikom, 19. brigada je produžila gonjenje ustaša u pravcu sela Odžaka i sela Potočana. U zoru 20. aprila ustaše su napustile selo Odžak i odstupile u selo Potočane, a domobrani su se predali. U selu Potočanima, jakom vatrom, ustaše su zadržale napredovanje 19. brigade. U toku dana vršene su pripreme za produženje napada, a oko 23 časa on je izvršen pravcem selo Po-točani — selo Vlaška Mala. Borba je trajala cijele noći između 20. i 21. aprila. Brigada je izbila na južnu ivicu sela Potočana i sela Prnjavora, gdje je zadržana. Sesnaesta brigada se 21. aprila utvrdila u selu Liješću i obalom rijeke Save od sela Klakara do potoka Kamnice. Toga dana u 18 časova napala je ustaše na liniji selo Vrbovac — selo Kadar (k. 205). Poslije oštre borbe zauzela je selo Vrbovac oko 22 časa, a u toku noći i selo Kadar, poslije čega je produžena borba za k. 205.

19. brigada je cijeli dan 21. aprila nastavila borbu za selo Potočane, ali ga nije mogla zauzeti. U sumrak ju je podržala i artiljerija, ali bez uspjeha. U toku noći su samo dijelovi Brigade zauzeli selo Prnjavor i izbili do južne granice sela Vlaške Male, gdje su zaustavljeni. U toku trodnevnih borbi (od 19. do 21. aprila) protivnik je imao 171 mrtvog, 126 ranjenih, a 2178 vojnika i oficira su zarob-ljeni (8 ustaša, 895 četnika i 1 275 domobrana). Zaplijenjeno je 1 525 pušaka, 51 puškomitraljez, 5 teških mitraljeza, 4 minobacača, 1 protivtenkovski top, 12 auto-mata i mnoge druge spremne.⁴

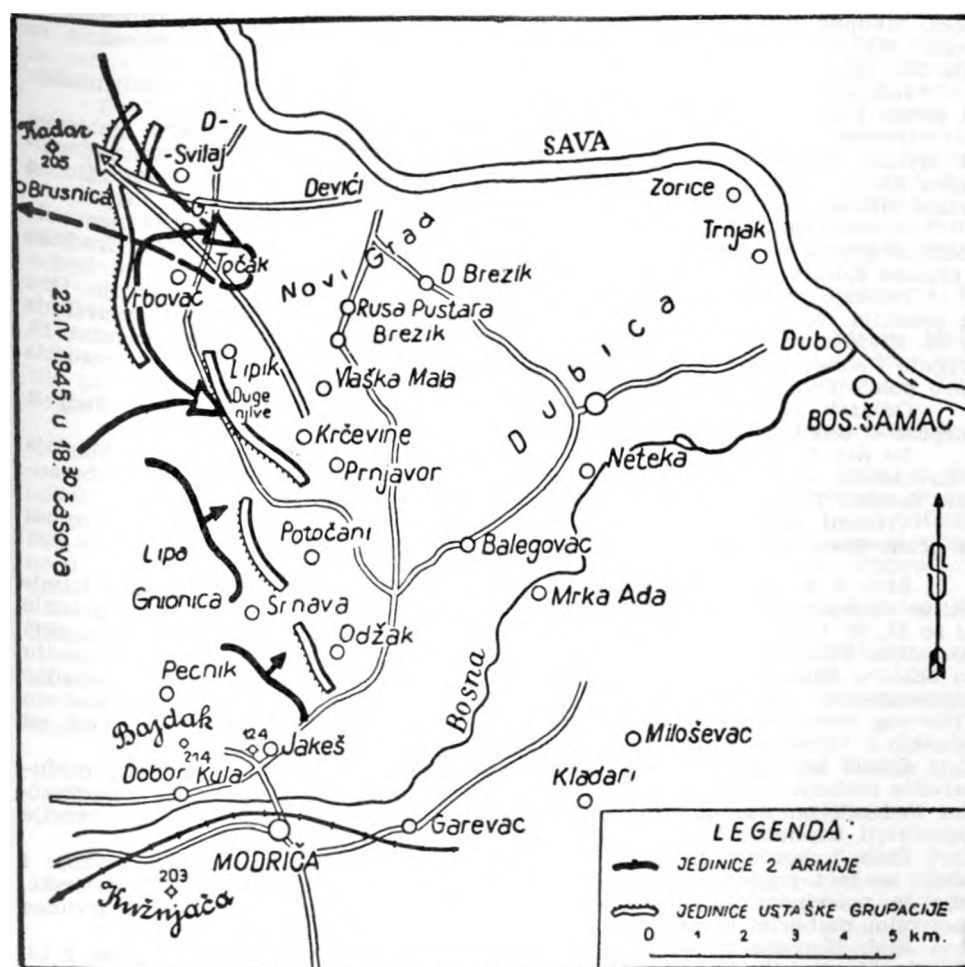
Poslije jednodnevnog odmora i priprema 25. divizija je uz pomoć i sadejstvo 16. brigade, 23. aprila, produžila napad na položaje selo Kadar — selo Srnica — selo Brđanica — selo Vrbovac. Ustaše su se žilavo branile, tako da su položaji nekoliko puta prelazili iz ruku u ruke. Tek poslije opšteg napada, koji je, uz podršku artiljerije, počeo u 18.30 časova, Divizija je ovladala linijom selo Kadra (k. 205) — selo Srnica (1 171) — selo Vrbovac (k. 114) — selo Gornji i Donji Svilaj i izbila na kanal Sava — selo Duge Njive. Dok su se veće grupe razbijenih domobrana predavaile, jake ustaške snage su napale od sela Vlaške Male i sela Novigrada u pravcu sela Vrbovca. Poslije kraće borbe one su izbile do sela Kadra (k. 205) i odsjekle jedan bataljon 16. brigade u selima Gornjem i Donjem Svilaju. Taj bataljon uz teške borbe, čak i prsa u prsa, naposljetku se probio u pravcu sela Brusnice. Tom prilikom ustaše su zarobile jednu bateriju topova sa 4 oruđa.

Borbe su nastavljene sve do 28. aprila. Naročito su bile žestoke 25. aprila. Međutim, i pored više juriša, jedinice 25. divizije nisu uspjele da ovladaju upo-rištima u selima Vlaška Mala i Prud, koja su ustaše dobro utvrdile i uporno bra-

⁴ Arhiva VII, k. 272, rg. br. 25/1 (Operativni izvještaj 25. divizije; podaci ustaša o sop-stvenim gubicima ne postoje; i dalje će svi podaci o protivniku biti zasnovani isključivo na dokumentaciji jedinica Jugoslovenske armije).

Komandiri četa 1. bataljona 19. brigade: Hamza Širbegović,
Emin Catić, Jovo Jakovljević, Mujo Handžić

Skica 15. Borbe 25. Divizije od 23. do 28. aprila

nile. Osim navedenog, protivnik je bio brojno jači, pa je i to uticalo na krajnji ishod borbe.

U borbama od 23. do 28. aprila protivnik je imao 733 poginula, 365 ranjenih i 2 822 zarobljena oficira i vojnika. Među zarobljenima su bila 353 četnika. Jedinice 25. divizije pretrpjele su gubitke od 74 poginula, 259 ranjenih, a od naoružanja su izgubile 4 topa, 3 bacača i 1 protivtenkovsku pušku.⁵

Sesnaesta brigada 27. divizije je u nastupnom maršu na sektor Odžak—Vlaška Mala uspjela prvog dana borbi, 23. aprila, da odbaci ustaše i zauzme uporišta Mrku Adu—Belegovac i izbije južno od Vlaške Male. Nastavljene su ogorčene borbe u kojima su položaji prelazili iz ruku u ruke. Borbe su vođene nesmanjenom žestinom sve do 28. aprila. Naročito su teške i krvave borbe vođene 23. 24. i 25. aprila. Pretrpljeni su osjetni gubici na obje strane, i to: mrtvih i ranjenih 197 ustaša; gubici 16. brigade: mrtvih 9, a ranjena 142 borca i rukovodioca. Ukupno u borbi od 23. do 28. aprila ustaško-domobranska grupacija je imala: 853 mrtva, 442 ranjena i 2 822 zarobljena vojnika. Među zarobljenima su bila 353 četnika.

Jedinice 25. divizije i 16. brigade 27. divizije imale su ukupne gubitke: 83 mrtva i 456 ranjenih.

Ovako velik broj poginulih i ranjenih ustaša, u odnosu prema gubicima 25. divizije, tumači se njihovom upornom i žilavom borbom i, naročito, nadmoćnošću 25. divizije u artiljeriji, čije je dejstvo došlo do punog izraza zato što su ustaše bile okružene i zbijene na relativno malom prostoru.⁶

Po naređenju Štaba 2. armije, jedinice 25. divizije su 28. aprila napustile položaje prema selu Vlaškoj Mali i produžile pokret preko Bosanske Gradiške i planine Kozare ka Zagrebu.

Položaje prema selu Vlaškoj Mali preuzela je 16. brigada 27. divizije. Ona je proširila front posjedajući napuštene položaje 25. divizije. Ustaše, uočivši da je 25. divizija napustila položaje, 29. aprila napale su mnogo jačim snagama 16. brigadu i odbacile je iz prostora sela Mrke Ade i sela Potočana. Brigada je zauzela nove položaje: Jakeš—Pečnik—Lipu.

Odlazak 25. divizije 2. armije sa sektora Vlaške Male doveo je Štab 3. korpusa u tešku situaciju.

Na dan 28. aprila, kada je 25. divizija napustila položaje, na sektoru Maglaja i Zavidovića vodile su se teške borbe sa grupacijom srbijanskih i istočnobosanskih četnika Draže Mihajlovića.

Vrhovni komandant, maršal Tito, 30. aprila je naredio Štabu 3. korpusa da očisti teren od bandi i zavede potpun mir i bezbjednost.⁷

Štab 3. korpusa nije imao dovoljno snaga da jednovremeno napadne i uništi ustaško-domobransku i četničku grupaciju. U sastavu 3. korpusa nalazile su se 27, 38. i 53. divizija. Nemajući dovoljno snaga da bi istovremeno napao obje grupacije, Štab Korpusa je odlučio da okruženu ustaško-domobransku grupaciju na sektoru Vlaške Male blokira manjim snagama, a glavnim snagama napadne i prvenstveno uništi četničku grupaciju. Štab Korpusa je u vezi sa naređenjem Vrhovnog komandanta primio punu odgovornost da se teritorija brzo očisti od ustaških i četničkih grupa i zavede pun mir i bezbjednost.

Ostaci kontrarevolucionarnih snaga u zemlji predstavljali su uporište međunarodne reakcije i reakcije u zemlji. Cilj im je bio diskreditovati mladu Demokratsku Federativnu Jugoslaviju, produžiti borbu i uz pomoć inostrane intervencije uspostaviti kapitalistički društveni poredak.

Štab 3. korpusa je angažovao 38. diviziju, 18. i 19. brigadu 53. divizije i ostale snage i preduzeo gonjenje četnika od planine Vlašića do rijeke Sutjeske, gdje je polovinom maja uništio glavninu. Draža Mihajlović se jedva izvukao sa svojim najbližim saradnicima i ličnom pratnjom.

Štab Korpusa je odlučio, 1. maja, da 16. i 19. brigada 27. divizije i 14. brigada 53. divizije blokiraju ustaško-domobransku grupaciju u Vlaškoj Mali, a

⁵ Arhiva VII, k. 1 090, rg. br. 39/4 (Operativni izvještaj 25. divizije; ovako velik broj zarobljenih, kako u borbama 19—21. aprila, tako i u borbama 23—28. aprila, mahom su domobrani, koji su se predavali ne pružajući neki ozbiljniji otpor; ustaše su dva puta intervenisale protivnapadima i sprečavale njihovu predaju).

⁶ I ustaše su, uviđajući da se bliži kraj rata, bile demoralisane, ali se zbog počinjenih zločina nisu smjele predavati, te su se opijale i u pijanom stanju vodile borbu, što je znatno povećavalo njihove gubitke.

⁷ Arhiva VII, k. 1417, rg. br. 2/3 (Naređenje Vrhovnog komandanta str. pov. br. 17 od 30. aprila 1945. g., u kome je između ostalog navedeno: „Glavni štab Srbije i štab 3. korpusa snosiće u prvom redu punu odgovornost ako se teren brzo ne očisti od bandi i zavede puni mir i bezbednost. Isto tako odgovornost snose štabovi divizija i brigada ako u izvršenju zadataka pokazu aljkavost”).

po mogućnosti da je napadanu i unište. U stvari, ovim naređenjem počinje druga faza borbi na sektoru Vlaške Male.

Borbe od 3. do 25. maja i konačno uništenje ustaško-domobranske grupacije

Po naređenju Štaba Korpusa, Stab 27. divizije je uputio na sektor Vlaške Male 19. brigadu. Ona je 2. maja zauzela položaj: selo Srnova—selo Modrički Lug, odakle je napala selo Odžak, ali ga nije uspjela zauzeti. Dok je 19. brigada napadala Odžak, 16. brigada je napala selo Potočane, ali bez uspjeha. Obje brigade su pretrpjele osjetne gubitke, i to: 24 mrtva, 23 ranjena i 14 nestalih. Ustaše su imale 31 mrtvog i 24 ranjena. Borbe su se sa nesmanjenom žestinom nastavile tokom noći i cijelog dana 3. maja.

Sesnaesta brigada je usjela da zauzme selo Potočane. 19. brigada nije uspjela zauzeti Odžak. Ustaše su pretrpjele teške gubitke od 46 mrtvih i 31 ranjenog. Gubici Brigade su takođe bili teški: 31 borac je poginuo, 20 je ranjeno i 8 nestalo.

Dok su 16. i 19. brigada 27. divizije vodile teške borbe, 3. maja ujutru je stigla 14. brigada 53. divizije u selo Dobru Vodu (zapadno od Odžaka). Uspostavila je vezu sa brigadama 27. divizije i sporazumno je utvrđeno da 14. brigada ima da zauzme položaj sjeverno od Vlaške Male do Svilaja i rijeke Save.⁸ Stab 16. brigade je upoznao Stab 14. brigade s jačinom i rasporedom protivnika pred frontom Brigade. Potom je 14. biigada krenula iz sela Dobre Vode u selo Brusnicu, gdje je stigla u 16,15 časova. Tu je Brigada zanočila pripremajući se za sutrašnji napad.

Po naređenju Štaba 27. divizije, 4. maja u 17 časova, jednovremeno 14,16, i 19. brigada, svaka iz svoga pravca, prešle su u opšti napad.

14. brigada je napala Svilaj—Novigrad i sa sjeverne strane Vlašku Malu.
16. brigada je napala od Potočana prema Vlaškoj Mali, ali su ustaše izvršile protivnapad, zauzele selo Potočane, a Brigada je odbačena prema selu Lipi. Brigada je ponovo napala i zauzela selo Potočane.

19. brigada je napala Odžak i okolinu, ali bez uspjeha. Borbe su produžene i 5. maja.

14. brigada je vodila žestoke borbe za Svilaj i Vlašku Malu. Svilaj je bio opkoljen, ali se nije predao. Lijevo krilo brigade je neznatno napredovalo obalom Save. Brigada je trpjela teške gubitke i tražila hitno od Štaba 53. divizije Hiruršku ekipu, jer je 27. divizija bila bez hirurga. Štab Brigade, na osnovi upornosti ustaša, procjenio je da će i dalje biti teške i krvave borbe. Poginulo je dosta ustaša, a znatan broj se i sam ubio, ali se nije predao.⁹

16. brigada je sa položaja Potočani—Pečnik—Lug napala ustaše u selima Prnjavoru—Donjoj Dubici. Brigada je uspjela zauzeti Prnjavor.

19. brigada je napala ustaše na liniji: Odžak—Mrka Ada—Modrički Lug, ali su ustaše odbile napad Brigade; gubici su na obje strane bili veliki.

Stab 27. divizije 6. maja uveo je u napad na Odžak i svoju 20. romanijsku brigadu. Napad je izvršen, ali bez uspjeha.

16. i 19. brigada su vodile mjestimične borbe.

14. brigada je u veoma teškoj borbi zauzela Novigrad i napala Vlašku Malu

i Dubicu. Ustaše su se borile do posljednjeg.

U depeši Štabu 53. divizije komandant 14. brigade je javio sljedeće:

„Nalazimo se i dalje na starom mestu. Borba je očajno jaka. Posle 20 sati jake borbe zauzeli smo Svilaj, a sada se vodi jaka borba za Vlašku Malu. Zauzeli smo Novigrad i naša dva bataljona vode borbu za Vlašku Malu, a ostala dva bataljona pred Dubicom. Neprijatelj se očajnički bori kako do sad nije zapamćeno. Svakog se ustašu mora posebno ubiti pa onda osvojiti neki objekat,”

Dana 7. maja 14. brigada je nastavila borbu nesmanjenom žestinom. Utrošena je skoro sva puščana municija i mine za minobacače. Hitno je od štaba 53. divizije tražena municija.

16. brigada vodila je borbu 7. maja u prostoru Dubica—Brezik—Ruse, a 19. brigada je stalno bezuspješno napadala Odžak—Modrički Lug—Mrku Adu.

⁸ Sa Štabom 14. brigade stigao je i operativni dio štaba Divizije sa komandantom Burinom na čelu, koji je sa komandantom 27. divizije Milošem Zekićem razradio plan zajedničke borbe 27. i 53. divizije.

^{*} Arhiva VII, k. 1 421, rg. br. 1/2, arhiva NOB (depeše Štaba 14. brigade Štabu 53. divizije)

Borbe su nastavljene i 8. maja, ali bez uspjeha.

14. brigada je uspjela zauzeti Svilaj—Novigrad—Donju Dubicu i vodila dva dana borbu za Vlašku Malu. U najžešćoj borbi trećeg dana, tj. 9. maja, ustaše, dobivši pojačanje iz pravca sela Pruda, protivnapadom su odbacile Brigadu do sela Vrbovca, nanijevši joj teže gubitke prilikom povlačenja. Među ranjenim su bili komandant bataljona Ećim i komandir čete Boro Sanićanin. Brigada je u danonoćnim borbama utrošila svu municiju tako da se više nije imala čime boriti. U depeši Štabu 53. divizije 9. maja, iz sela Vrbovca, gdje je Brigada bila na odmoru i sređivala se, komandant Brigade između ostalog je javio:

..... Hitno nam pošaljite municije, jer nemamo ni jednog metka, a niti kakva sredstva da bi poslali po nju, jer smosva prevozna sredstva upotreбили za prevoz ranjenika — Stevo.”¹⁰

U borbama od 4. do 9. maja obostrani gubici su bili:

- 27. divizija: 52 mrtva, 88 ranjenih, 27 nestalih;
- gubici ustaša u borbama sa 27. divizijom: 162 mrtva, 186 ranjenih i 3 zarobljenih;
- 14. brigada 53. divizije: 44 mrtva, 143 ranjena;
- gubici ustaša u borbi sa 14. brigadom: 464 mrtva, 792 ranjena.

Zaplijenjeno je 5 puškomitraljeza i 1 teški mitraljez.

Ukupni gubici ustaša u borbama od 4. do 9. maja bili su: 626 mrtvih, 987 ranjenih i 3 zarobljena.

Jedinice 27. divizije i 14. brigade 53. divizije imale su ukupno 96 mrtvih, 231 ranjenog i 27 nestalih.

Od 9. do 22. maja vršena su samo povremena izviđanja i pripuca van ja bez gubitaka na bilo kojoj strani. Ovo je vrijeme iskorišteno za pripreme za posljednji odlučni napad. Jedinice 27. divizije i 14. brigade snabdjevene su municijom, sanitetskim materijalom i stručnim sanitetskim osobljem.

Obavještajni organi 3. korpusa 27. i 53. divizije vrlo intenzivno su izviđali neprijatelja i ustanovili:

- da ustaše oskudijevaju u municiji i da su bez teškog oružja;
- da su ustaše popravile rovove porušene u posljednjim borbama i iskopale nove rovove, naročito prema Bosni;
- da su ustaše u posljednjim borbama imale velik broj mrtvih, koje su sahranili u 30 velikih grobova;
- da ustaše u selu Prudu imaju bolnicu, u kojoj se nalazi velik broj ranjenika, među kojima i komandant Petar Rajković;
- da su ustaše odlučile da se bore do posljednjeg čovjeka i da se nijedan živ neće predati.

S obzirom na još velik broj ustaša na sektoru Vlaške Male i njihovu odluku da se bore dok i posljednji od njih ne pogine, Stab 3. korpusa poslije likvidacije četničke grupe Draže Mihajlovića donio je 15. maja odluku da u napadu za konačno uništenje ustaša učestvuje i 18. brigada 53. divizije. U to vrijeme 4. bataljon 18. brigade nalazio se u Sarajevu, 1. bataljon u Varešu, 3. bataljon u Zenici, a 2. bataljon kod Travnika. Svi su bataljoni sa štabom i prištapskim jedinicama marševali dolinom rijeke Bosne, a jednim dijelom puta se i prevozili vozom i preko Doboja i Dervente stigli 19. maja u selo Vinsku, a 21. maja u selu Gornji i Donji Svilaj zauzeli polazne položaje za napad.

Na osnovi odluke Štaba Korpusa sve jedinice su 21. maja zauzele polazne položaje za napad.

Obostrana jačina i raspored snaga uoči napada 22. maja 1945. godine

Osim podataka primljenih o protivniku za vrijeme borbe, neki podaci dobijeni su od zarobljenih vojnika ili pohvatanih civilnih lica. Na osnovi tih podataka utvrđeno je da je brojno stanje ustaša bilo sljedeće-

- na sektoru selo Odžak—selo Mrka Ada—selo Balegovac—selo Vlaška Mala—selo Gornja Dubica i selo Prud oko 4 500 ustaša,¹¹ naoružanih sa 8 topova, 7 teških bacača, 2 laka bacača, 29 teških mitraljeza, 133 puškomitraljeza i puškama; te su snage ovako bile raspoređene:

¹⁰ Arhiva VII, k. 1 421, rg. br. 1/2 (dpeše Štaba 14. brigade Štabu 53. divizije).

¹¹ Arhiva VII, k. 4 091, rg. br. 13/5. (Prema podacima obavještajnog organa Štaba 3. korpusa, ustaša je bilo oko 3 000. Podaci su se poslije borbe pokazali netačni, vjerovatno zbog toga što obavještajni organ nije vjerovao izjavama zarobljenih ustaša i privedenih civila. Interesantno je napomenuti da je obavještajni organ 3. korpusa podbacio i u procjeni četničkih snaga koje su se kretale od planine Vlašića prema Fojnici u prvoj polovini maja.)

— u selu Odžaku nalazilo se, pod komandom Ive Cilušića, oko 750 ustaša, naoružanih sa 30 puškomitraljeza, teških mitraljeza i 3 bacača; selo je bilo utvrđeno rovovima, a za odbranu su iskorišćavane i kuće od tvrdog materijala i džamija (osmatračnica sa dva teška mitraljeza);

— u selu Mrka Ada, pod komagdom Ante Biličića, bilo je oko 350 ustaša, naoružanih sa 13 puškomitraljeza i puškama; selo je bilo utvrđeno rovovima, povezanim saobraćajnicama;

— u selu Balegovcu, pod komandom izvjesnog „Varage” i Ibrahima Pjanića, bilo je oko 600 ustaša, naoružanih sa 17 puškomitraljeza, jednim teškim bacačem bez mina i puškama; u ovom selu se nalazio i Avdaga Hasić s izvjesnim brojem ustaša;

— u selu Vlaška Mala, pod komandom Petra Rajkovića, bilo je oko 2 000 ustaša, naoružanih većim brojem puškomitraljeza, teških mitraljeza, bacača i baterijom topova; oko sela nalazilo se nekoliko podzemnih bunkera, povezanih saobraćajnicama i dobro maskiranih;

— u selu Gornjoj Dubici, pod komandom Matije Radića, bilo je oko 400 ustaša, naoružanih sa 16 puškomitraljeza, puškama i dva topa bez municije; oko sela nalazili su se bunker;

— u selu Prudu, pod komandom Antona Mihajlića, bilo je oko 400 ustaša, naoružanih sa 13 puškomitraljeza i 1 teškim bacačem; selo je bilo utvrđeno betonskim bunkerima, a položaj posjednut na ušću rijeke Bosne u rijeku Savu, prema Bosanskom Samcu i na Starači.

Komandanti svih snaga u okruženju bili su Petar Rajković i Ivo Cilušić. Formacijski sastav jedinica nije poznat. Zna se samo da su to bili dijelovi 12. ustaško-domobranske divizije, domaće ustaše, priključene grupe ustaša i pojedinaca, koji su se prilikom povlačenja odvojili od svojih jedinica, kao i grupe četnika. Cilj svih ovih snaga bio je da se probiju preko rijeke Bosne. Spoljni pojas utvrđenja sačinjavali su rovovi za stojeći stav, zemljani bunker i poneka kuća pogodna za odbranu. Glavni odbrambeni pojas sačinjavao je sistem utvrđenja oko sela Vlaške Male, koji se sastojao od drveno-zemljanih bunkera (sa puškarnicama u potkrovlju) međusobno povezanih saobraćajnicama. Bunker i su sigurno štitili od bacačke vatre, jer su im krovovi bili pokriveni debljim gredama i zemljom. Osim toga, u selu Vlaška Mala više kuća je prilagođeno za odbranu, a postojao je i betonski bunker na sprat, koji je dominirao selom. Selo Vlaška Mala je bilo središte odbrane, koje je i najviše branjeno. Neprijatelj je bio snabdjeven hranom za duže vrijeme. Bolnica se nalazila u selu Prudu.

Jačina i raspored snaga 3. korpusa

Radi potpunog okruženja i uništenja ove ustaško-domobranske i četničke grupacije, jedinice 3. korpusa su dobile sljedeće zadatke:

— 27. divizija da napada odsjek neprijateljske odbrane desno od sela Mrke Ade, lijevo od sela Lipika (isključno), i to: 16. muslimanska brigada — položaj selo Duge Njive—selo Potočani—selo Srnova; 19. birčanska brigada, ojačana jednim bataljonom Posavsko-trebavskog odreda, položaj Srnova — južno od Odžaka; 20. romanijska brigada (bez dva bataljona, koji su se nalazili na sektoru Gračanica—Ozren—Doboj) da zaposjedne desnu obalu rijeke Bosne — jednim bataljonom južno od Mrke Ade, a drugim od skele kod Modriče do Mrke Ade; Posavsko-trebavski odred da zaposjedne desnu obalu rijeke Bosne od Mrke Ade do Bosanskog Samca, radi sprečavanja proboja preko rijeke Bosne;

— jedan bataljon Brigade Narodne odbrane Slavonije da zaposjedne lijevu obalu rijeke Save od Slavanskog Samca do Svila ja, sa zadatkom da ustašama sprječ i izvlačenje preko Save u Slavoniju;

— 53. divizija da napada odsjek desno od sela Lipika (uključno), lijevo od rijeke Save, i to: 14. brigada — položaj istočno od sela Vrbovca — sela Duge Njive, s isturenim odjeljenjima prema selu Potočanima za održavanje veze sa 16. muslimanskom brigadom 27. divizije; 18. brigada — položaj Točak (uključno) — Gornji i Donji Svilaj;

— Artiljerijski divizion je za osnovi vatreni položaj dobio Vrbovac — k. 189, s jednom baterijom isturenom u selu Potočanima — k. 150, radi potpomaganja napada 16. brigade 27. divizije na selo Odžak. Po ovladivanju prvom odbrambenom linijom i poslije upada u uporište, artiljerija se raspoređuje po bataljonima kao prateća artiljerija.

Brigade 53. divizije imale su po četiri streljačka bataljona i sa divizijskim Artiljerijskim divizionom — ukupno 4 000 ljudi.

Jedinice su posjele položaje 15. maja i svakodnevno napadale ustaše. Njihov

moral je bio na visini. Kapitulacija Njemačke, oslobođenje zemlje od okupatora i uspješno unitšavanje ustaša i četnika uticali su na raspoloženje boraca i rukovodilaca. Svi su željeli da se što prije uništi i ova posljednja ustaško-četnička grupa.

Stanje u pogledu opreme bilo je dobro. Izvjestan nedostatak odjeće i obuće nije uticao na borbenu gotovost i sposobnost jedinica pošto su dani bili topli i lijepi. Jedinice su bile snabdjevene dovoljnom količinom lakog i teškog oružja, municije za pješadiju i hranom. Snabdjevanje municijom vršeno je iz Broda, a hranom iz Dervente.

Artiljerijski divizion 53. divizije sastojao se od jedne baterije brdskih topova 75 mm M—15, dvije batrije pukovskih topova 76 mm M—27, sa po dva topa jednog protivtenkovskog poluautomatskog topa 50 mm M—37 („romelovac”) i jednog flaka 20 mm. U momentu prijema naređenja za napad na selo Vlašku Malu Divizion nije bio dovoljno snabdjeven municijom. Međutim, na terenu je pronađena municija koja nije odgovarala po kalibru, ali je umješnošću starješina podešena za kalibre Artiljerijskog divizona. Tako je Divizion raspolagao sa 1 100 topovskih metaka, što je bilo sasvim dovoljno za izvršenje postavljenog zadatka. Na slavonskoj strani pronađena je municija za „romelovac”, koja je bila dobrodošla kasnije, prilikom razbijanja jakih utvrđenja, posebno bunkera.

Na osnovi svega navedenog može se zaključiti da su se jedinice dobro pripremile za izvršenje postavljenog zadatka.

Na sektoru na kome su se nalazile jedinice 3. korpusa mjesno stanovništvo, jedan njegov dio naklonjen ustašama, pod uticajem ustaške propagande, povuklo se sa neprijateljem, dok je drugi dio, privržen NOP-u, morao pred terorom ustaša izbjeci u Derventu, Modriču i druga mjesta.

Zemljište je ravničarsko, ali potpuno ravno, pokriveno manjim šumarcima i žbunjem. Stoga nije pružalo nikakve mogućnosti jedinicama za skriveno privlačenje. Manje-više, one su bile prinudene da se bore na brisanom prostoru.

Stab 3. korpusa planirao je da operacija počne 22. maja.

Plan operacije

Osnovna operativna ideja Štaba Korpusa bila je da se dijelom snaga napadne okruženi protivnik u glavnijim uporištima Vlaškoj Mali i Odžaku i uz pomoć tenkova likvidira; istovremeno, dijelom snaga da se prodre u pozadinu i likvidiraju uporišta između rijeke Bosne i rijeke Save (kod ušća rijeke Bosne) Pošto su prelazi preko rijeke Save u Bosnu na ovom sektoru bili posjednuti od strane bataljona Brigade Narodne odbrane Slavonije i Posavsko-trebavskog odreda, bilo je predviđeno da u operaciji učestvuju i tenkovi, te je ova ideja davala najviše izgleda na uspeh.

Plan operacije se sastojao u sljedećem:

— 14. brigada 53. divizije, podržana sa tri tenka, unitšava uporište Vlašku Malu, napadajući ga sa južne, zapadne i sjeverne strane i, vezujući se na desnom krilu sa snagama 16. muslimanske brigade 27. divizije;

— 18. brigada 53. divizije sa tri bataljona prodire preko sela Svilaja, pored sela Vlaške Male, u pozadinu ustaša, likvidira uporišta u selima Gornjoj i Donjoj Dubici i potom se postavlja na liniju rijeka Sava—Donja Dubica—selo Osječak—selo Breznik; jedan bataljon postavlja se na liniju Rusa pustara—selo Novigrad kao divizijska rezerva;

— Artiljerijski divizion 53. divizije sa položaja Vrbovac — k. 189 podržava vatrom napad pješadije, tukući prvenstveno ustaško uporište Vlaška Mala; artiljeriju je trebalo upotrijebiti iz jednog prostora radi koncentracije vatre, jer opasnosti od kontrabatiranja od strane ustaške artiljerije nije bilo, pošto se znalo da ustaše nemaju municije za topove; u drugoj fazi borbe predviđeno je da se artiljerija pridoda bataljonima, kada će dejstvovati kao prateća artiljerija, pod komagdom komandanta bataljona, koji će joj određivati ciljeve;

— 16. muslimanska brigada 27. divizije napada uporište Vlaška Mala pravcima Duge Njive—Lipik — k. 108 — Krčevine—Potočani—Prnjavor — k. 96.

— 19. brigada 27. divizije dijelom snaga potpomaže likvidaciju uporišta Vlaške Male, a dijelom snaga napada sa jugoistočne strane Dubicu;

— 20. brigada 27. divizije i Posavsko-trebavski odred, jačim snagama posjedajući desnu obalu rijeke Bosne, a manjim snagama u toku napada forsirajući rijeku Bosnu, napdaju ustaške položaje duž njene lijeve obale i s boka potpomažu likvidaciju Dubica.

Avijacija će 23. i 24. maja bombardovati uporišta Odžak, Vlaška Mala, Mrka Ada i Prud, sa ciljem da ih razori, nanese što više gubitaka u živoj sili i materijalnim sredstvima i da izazove demoralizaciju ustaša. Za izvršenje ovog zadatka odobreno je Stabu 3. korpusa, 7 aviona.

Poslije uspješnog gonjenja i uništenja četnika u zapadnoj Bosni (u sklopu ostalih snaga 3. korpusa), 18. brigada 53. divizije povučena je na sektor sela Vinske, radi odmora i priprema za napad na Vlašku Malu. Za vrijeme neposrednih priprema za napad ona je prebačena iz Vinske u Gornji i Donji Svilaj. Održano je savjetovanje svih štabova brigada i bataljona sa štabovima divizija o značaju izvršenja predstojećeg zadatka i načinu borbe na ravnom terenu, u čemu jedinice 3. korpusa nisu imale dovoljno iskustava.

Tok operacije

Operacija je počela napadom na uporišta selo Odžak i selo Vlaška Mala 22. maja, a završena je 25. maja potpunim uništenjem i zarobljavanjem ustaša i malog broja preostalih četnika.

Kao što je već rečeno, od 15. do 21. maja vršeni su svakodnevni napadi manjim snagama na spoljna ustaška uporišta, a manji izviđački dijelovi zabacivali su se kroz međuprostore o dublju pozadinu. Svi ovi napadi imali su demonstrativan karakter, s ciljem da uznemiravaju i vezuju ustaške snage za ona uporišta koja su bila određena kao glavni ciljevi vazdušnih napada. Ustaše su usljed stalnih napada o početku stvarnog napda bile obmanute. Osim toga, izlazeći iz svojih uporišta, prilikom protivnapada, trpjeli su velike gubitke.

Dan pred početak opšteg napada, radi pojačanja zastora na rijeci Bosni, kako se ustaše u toku napada ne bi na tu stranu izvukle, prebačene su dvije čete 2. bataljona 20. romanijske brigade iz sela Karanovca u selo Miloševac na desnoj obali rijeke Bosne. Ove čete su zaposjele polažaje sjeverno od sela Miloševca, gdje je rijeka Bosna, zbog niskog vodotsoja, postala gazna.

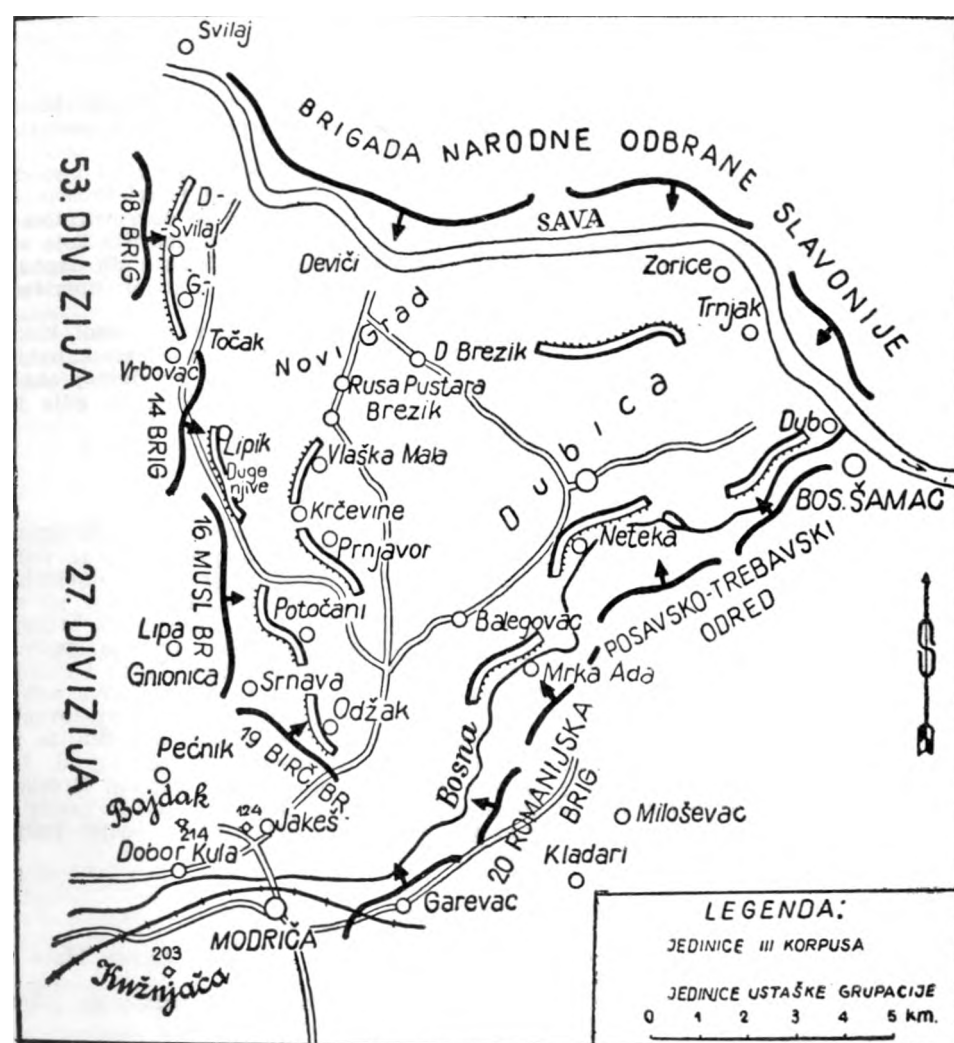
Dejstva 22. maja

U ranu zoru izviđačka četa 18. brigade krenula je pravcem Svilaj—Novigrad sa zadatkom da izvidi ustaške snage. Po dolasku u Novigrad, primijetila je veću grupu ustaša kako nastupa pravcem Brezik—Novigrad pa je postavila dubinsku zasjedu u koju su ustaše upale. Našavši se u bezizlaznoj situaciji, ustaše su se predale, njih 64. Čim je izviješten o tome, Stab 53. divizije je naredio 18. brigadi da prede u napad. Po predviđenom planu artiljerija je otvorila vatru na spoljnu liniju odbrane, a na odsjeku Svilaja, gdje su se ustaše bile utvrdile u školi i župnikovom stanu, riješene na upornu odbranu; sa crkve su dejstvovala njihova automatska oružja. Međutim, jedan brdski top i poluautomatski 50 mm („romelovac”) brzom vatrom, sa udaljenosti od oko 50 metara, uništili su ustaška uporišta, te je Stab Brigade 1, 2. i 3. bataljonu naredio pokret pravcem Svilaj—Novigrad. Po dolasku u Novigrad, 1. bataljon je produžio pokret prema selu Donjem Breziku i selu Donjoj Dubici uništavajući pri tome manje ustaške grupe na koje je nailazio. Istog dana 4. bataljon je izvršio pokret pravcem Svilaj—Novigrad i posjeo liniju Rusa pustara—Brezik.

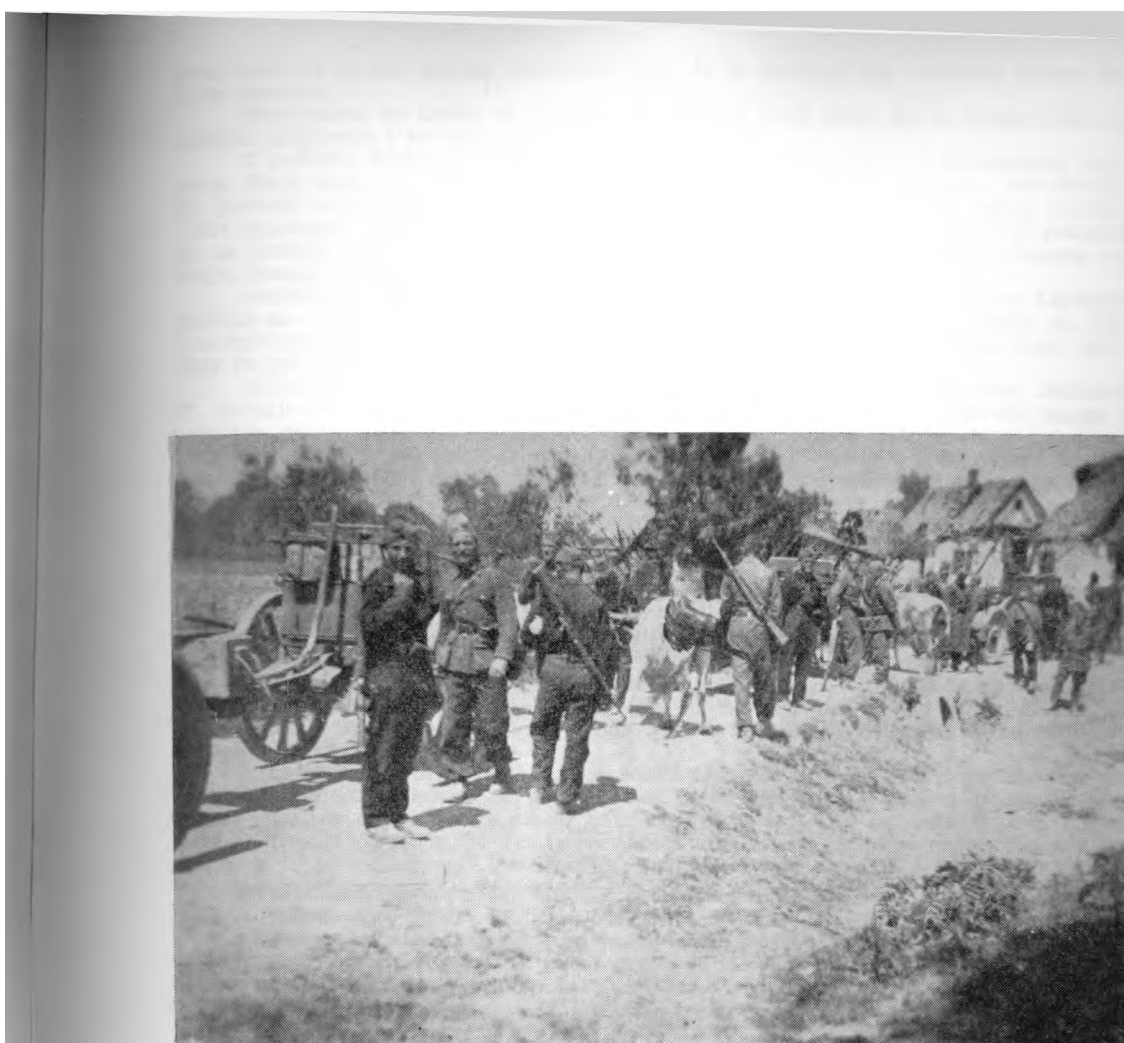
14. brigada je napadala u ovom rasporedu:

- 1. bataljon pravcem Točak—Brezik (k. 96) ka uporištu Vlaška Mala s istočne strane;
- 2. bataljon pravcem Duge Njive—Krčevine, zaobilazeći ustaše sa južne strane i povezujući se kod k. 96 sa 1. bataljonom;
- 3. i 4. bataljon, podržani baterijom protivoklopnih topova, s odsjeka selo Lipik (na kanalu Lipiku) — sjeverno od Krčevina na zapadnu i sjeverozapadnu ivicu Vlaške Male, vezujući se južno sa 2. bataljonom, a sjeveroistočno sa 1. bataljonom.

Artiljerijski divizion 53. divizije, sa vatrenih položaja k. 189 — selo Vrbovac, uz prethodnu korekturu, izvršio je jak udar koncentričnom vatrom iz svih oruđa po glavnom odbrambenom sistemu, naročito po isturenim utvrđenim tačicama. Ustaše su iz tih uporišta pružale očajnički otpor. Artiljerija je uglavnom podržavala 3. bataljon 14. brigade, koji je napadao u centru rasporeda Brigade i bio na glavnom pravcu napada ne samo 14. brigade već i 53. divizije. Toga dana Divizion je posebno uspješno tukao glavna uporišta u Vlaškoj Mali, nanijevši ustašama osjetne gubitke,

Skica 16. Raspored snaga 3. Korpusa za napad

Artiljerija 53. divizije poslije borbe u Vlaškoj Mali. maj 1945. godine

zbog čega su se one morale pomjeriti, tako da je ozbiljno bio uzdrman njihov sistem odbrane.

Predviđena tri tenka za podršku 14. brigadi nisu došla pa se dejstvovalo **uz** podršku artiljerije i avijacije.

U početku borbenih dejstava jedinice se nisu utvrđivale na dosegnutim linijama. Zbog toga su trpjele gubitke, jer su ustaše u toku cijelog dana pokušavale da povrate izgubljene položaje, pa su čak i noću između 22. i 23. maja izvršile četiri uzastopna juriša. Ali nisu imali uspjeha. Takođe nije uspio ni njihov pokušaj da se probiju iz obruča. Likvidacijom uporišta u Svilaju ustaše su potisnute na liniju kanala i dalje prema istoku, do položaja oko Vlaške Male.

Jedinice 53. divizije koje su napdale na odsjeku zaključno sa selom Lipikom uništile su ustaše u cijelom prostoru, osim oko sela Vlaške Male, u kojem su bile koncentrisane veće snage s dovoljnom količinom hrane i municije; osim toga, uporište je još i fortifikacijski utvrđeno.

Avijacija je toga dana bombardovala i mitraljirala ustaške položaje. Jedinice 27. divizije su vršile jak pritisak, nedozvoljavajući ustašama da odvoje snage i pojačaju odbranu na pravcu nadiranja jedinica 53. divizije. Radi boljeg sadejstva Štab 53. divizije je u pomoć 16. muslimanskoj brigadi 27. divizije u 20 časova uputio jednu bateriju topova na k. 150 — Potočani. Imajući elemente za noćno gađanje, baterija je vatrom iznuravala ustaše u Odžaku i omogućila svojim dejstvom bržu likvidaciju toga uporišta, što je bio glavni zadatak jedinica 27. divizije.

Dejstva 23. maja

Ovoga dana u zoru, poslije nekoliko noćnih bjesomučnih juriša, koji nisu uspjeli, ustaše su izvršile najjači protivnapad na snage 14. brigade. I ovaj napad takođe nije uspio, a ustaše su pretrpjele velike gubitke. 14. brigada se ograničila samo na odbranu, a artiljerija i avijacija su dejstvovale cijelog dana. Uveče su ustaše ponovo izvršile napad sa ciljem da povrate izgubljene položaje, ali su odbijene uz velike sopstvene gubitke.

1. bataljon 18. brigade je posjeo liniju Donji Brezik—Osječak, vezujući se sa 4. bataljonom; 2. bataljon je pročešljavao teren Osječak—Dubica i po izvršenom zadatku posjeo određenu liniju; 3. bataljon je čistio teren desnom obalom rijeke Save od Novigrada do k. 86. Pri izvršavanju zadataka nailazilo se na manje ustaške grupe, koje su uništavane ukoliko nisu uspjele da se povuku prema selu Prudu.

Artiljerijski divizion 53. divizije prebacio je 1. i 2. bateriju prema Vlaškoj Mali u raspored pješadije, na oko 600 metara južno od škole. Treća baterija je i dalje ostala na k. 150 da podržava snage 27. divizije u napadu na Odžak. One su se zadržale na istim položajima kao i prethodnog dana, s tim što su bile u strogoj pripravnosti da bi mogle odmah intervenisati ako ustaše preduzmu napad na njihovom sektoru radi prodora.

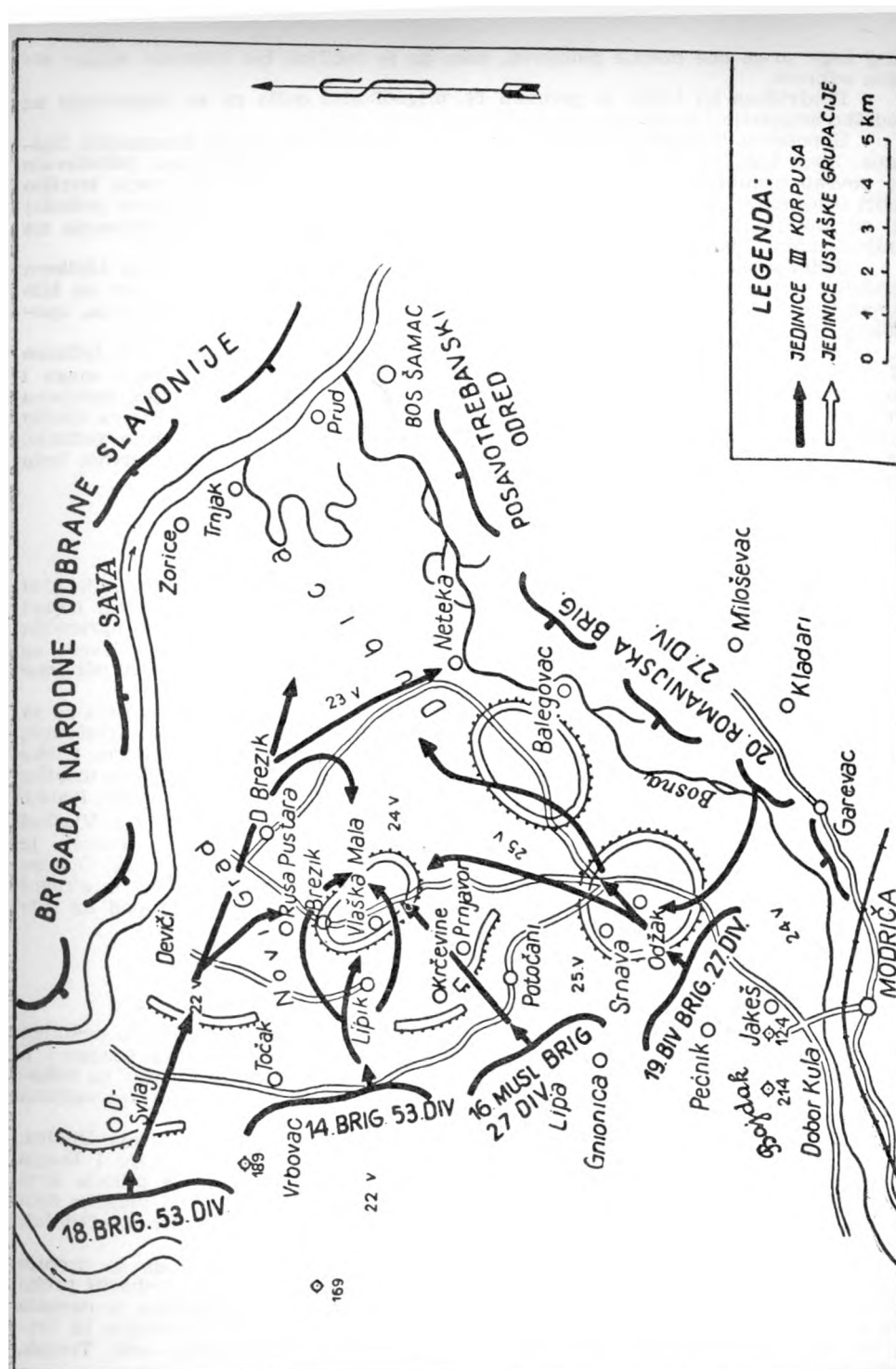
Dejstva 24. maja

Na odsjeku 18. brigade 53. divizije ustaše iz Vlaške Male pokušale su nekoliko puta da se probiju prema Gornjoj Dubici i Prudu radi spajanja sa snagama u Prudu. Svi njihovi pokušaji su bili odbijeni. Na odsjeku 14. brigade ustaše su nekoliko puta pokušavale da protivnapadima povrate izgubljene položaje, ali bez uspjeha i po cijenu velikih gubitaka.

Drugi bataljon 18. brigade se ukopao na liniji selo Neteka—Gornja Dubica, pošto je prethodno pretresao, po naređenju Štaba Brigade, sela Gornju i Donju Dubicu. Za vrijeme ukopavanja jedna grupa ustaša uspjela je da se probije kroz položaje Bataljona, ali su je zatim uništile jedna četa 4. bataljona i Izviđačka četa na liniji Novigrad—Trnjak. Prvi bataljon se pomjerio sa linije Donji Brezik—Osječak na liniji Osječak—Gornja Dubica.

Posmatrajući rad protivnika, zaključeno je da ima namjeru da se probije i prikupi kod uporišta sela Prud, odakle bi se, vjerovatno, pokušao prebaciti preko rijeke Bosne ili rijeke Save. Da bi se u tome spriječio, Štab 53. divizije je naredio da se likvidira ovo uporište. Za zauzimanje sela Prud određen je 3. bataljon 18. brigade, koji je toga dana, čisteći teren, izbio na liniju selo Zorice—selo Trnjak, gdje se zadržao.

Napad je počeo u 19 časova sa tri strane: jedna četa desnom obalom rijeke Save, druga od Dubice, a treća lijevom obalom rijeke Bosne. Poslije jake minobacačke vatre prva linija rovova je zauzeta na juriš, a zatim su likvidirane pojedine-

otporne tačke u samom selu tako da je cijelo uporište već u 21 čas bilo zauzeto. Jedna četa je ostala u njemu radi uništavanja ustaša sakrivenih po kućama, a ostale snage 18. brigade posjele su liniju Osječak—Gornja Dubica—Neteka sa zadatkom da napadnu i unište uporišta Vlašku Malu i Balegovac.

Od artiljerijskih jedinica toga dana je dejstvovala samo 3. baterija, koja je svoj položaj premjestila na k. 196 (jugozapadno od Potočana). Ostale artiljerijske jedinice bile su na odmoru u Lipiku.

Avijacija je cijelog dana žestoko bombardovala uporišta Odžak, Vlašku Malu, Dubicu, Mrku Adu, Balegovac i Prud, nanijevši ustašama teške gubitke u živoj sili i materijalnim sredstvima. Zbog stalnog pritiska snaga 3. korpusa, artiljerijske vatre i bombardovanja, među ustašama je nastala opšta dezorganizacija i demoralizacija, što je bilo preduslov za njihovu konačnu likvidaciju. Stoga je Štab 3. korpusa odlučio da se što prije pređe u opšti napad, te da se ne da vremena ustašama da se srede i ponovno uspostave organizovanu odbranu. Zato je naređeno da se optši napad preduzme u 2 časa 25. maja.

19. birčanska i dijelovi 20. romanijske brigade 27. divizije izvršili su u 23 časa koncentrični napad na ustaško uporište selo Odžak. Poslije dvočasovne borbe uporište je zauzeto. To je omogućilo 16. muslimanskoj brigadi 27. divizije da u napadu na Vlašku Malu zaobiđe ovo uporište sa juga i istoka i da sadejstvuje s jedinicama 53. divizije.

Dejstva 25. maja

Pošto je u toku noći između 24. i 25. maja zauzeto jedno od glavnih uporišta selo Odžak, ustašama su ostali još samo Vlaška Mala i Balegovac, te je odlučeno da se ova dva uporišta odmah napadnu.

U 0.30 časova 25. maja 1. i 2. baterija Artiljerijskog divizion 53. divizije krenule su iz Lipika na svoje položaje. One su se rasporedile u borbeni poredak 14. brigade, dejstvujući kao prateća artiljerija pod komandom komandanta bataljona. Treća baterija, zbog nestašice municije, nije učestvovala u borbi.

U 1.30 časova otpočela je jaka artiljerijska priprema, koja je trajala 30 minuta, kao i priprema napada iz teških pješadijskih oružja. U 2 časa počeo je opšti napad jedinica 3. korpusa na posljednja dva ustaška uporišta.

Oslanjajući se desnim krilom na 16. muslimansku brigadu, a lijevim na 1. bataljon 18. brigade, 14. brigada je svim snagama napala uporište Vlašku Malu sa južne, zapadne i sjeverozapadne strane sa zadatkom da prodre u sredinu sela, prema školi, i razdvoji ustaške snage na dva dijela. Radi slamanja otpora na tome odsjeku, sva artiljerijska oruđa su raspoređena po bataljonima. Naročito je efikasan bio „romelovac“, koji je iz neposredne blizine (i do 30 metara) uništavao jaka ustaška gnijezda i u stopu pratio pješadiju. Ustaše su se očajnički branile, borba se vodila za svaki rov i za svaku kuću. Zidani bunker na sprat uništen je dejstvom „romelovca“, udarnim granatama D—28, podešenim na usporeno dejstvo. Poslije jednočasovne borbe, 3. bataljon, koji se nalazio na glavnom pravcu napada 14. brigade i 53. divizije, uspio je da uz neposrednu podršku artiljerije prodre u centar uporišta Vlaške Male i razbije ustaške snage na grupe, koje su produžile da se bore odvojeno.

Od snaga 18. brigade u napadu su učestvovali 1, 3. (bez jedne čete) i 4. bataljon, dok je 2. bataljon napadao uporište Balegovac.

16. brigada je napadala sa tri bataljona pravcima: Duge Njive—Lipik—k. 108—Krčevine—Potočani—Prnjavor—k. 96.

19. brigada je dijelom snaga pomagala likvidaciju uporišta Vlaška Mala, a dijelom snaga napadala na jugoistočnu stranu Dubice.

20. brigada i Posavsko-trebavski odred jačim snagama su držali desnu obalu rijeke Bosne, a manjim, koje su u toku noći između 24. i 25. maja prešle rijeku Bosnu, napali ustaške položaje duž lijeve obale rijeke Bosne i bočno potpomagali napad na Dubicu. Uporište Vlaška Mala je poslije četvoročasovne borbe zauzeto, a Balegovac nakon kraće borbe.

Pred zoru jedna grupa od oko 120 ustaša probila se pored 3. bataljona 18. brigade u Dubicu, dalje prema Zorici i na obalu rijeke Save, gdje se predala 3. bataljonu 2. brigade Narodne odbrane Slavonije; jedna druga grupa, neutvrđene jačine, probila se na spoju 14. i 16. brigade u pravcu sela Potočana i dalje prema planini Vučjaku, gdje se rasturila u manje grupe radi lakšeg sakrivanja.¹²

¹¹ Nema podataka o jačini ove grupe, ali s obzirom na to da je zadatak za njeno uništenje povjeren delovima 14. brigade, pretpostavlja se da je bila u pitanju manja grupa.

Pošto je zauzeta Vlaška Mala, jedan dio snaga ostao je da prikupi plijen, a drugi je čistio teren od zaostalih ustaških grupa i četnika.

U konačnoj likvidaciji uporišta Vlaške Male snage 53. divizije su imale glavni zadatak, posebno njena Četrnaesta brigada, dok je 27. divizija imala zadatak da sa juga, jugozapada i istoka blokira ustaške snage i ne dozvoli njihov proboj iz obruča; ona je istovremeno i sadejstvovala sa snagama 53. divizije u napadu na uporište Vlašku Malu. U opštem raspoloženju da se ustaše što prije unište u napadu je učestvovala i 16. brigada, i to sa južne strane, na koti 96. Zbog toga je zapostavila držanje linije Krčevine—Bukovica, što je iskoristila jedna grupa ustaša i tim pravcem se probila iz obruča.

Snage 27. divizije zadržale su se na terenu Vlaške Male 26. i 27. maja, a 28. maja su se po naređenju Štaba 3. korpusa prebacile u istočnu Bosnu na nove zadatke.

Snage 53. divizije ostale su i dalje na terenu srednje Bosne. Jedan dio snaga je odmah po osvajanju Vlaške Male određen za potjeru za ustaškom grupom koja se probila u pravcu Vučjaka. To su bile snage 14. brigade.

Rezultat operacije od 22. do 25. maja

U operaciji od 22. do 25. maja zauzeta su sva uporišta. Ustaše su u borbi skoro sve izginule, vrlo mali broj je zarobljen, jedan manji broj ranjen i živ uhvaćen. Jedan dio uspio je da se probije kroz obruč i pobjegne, da bi kasnije bio otkriven i likvidiran.

Gubici ustaša od jedinica 53. divizije:			
—	ubijeno	2520	
—	zarobljeno	69	
	ukupno	2589	ustaša
Gubici 53. divizije:			
—	poginulih	27	
—	ranjenih	91	
—	nestalih	3	
	ukupno	121	

Pored toga, u materijalu je nestalo 1 puškomitraljez i 4 strojnice. Od ustaša su zaplijenjeni materijali: 8 topova, 6 teških bacača, 10 lakih bacača, 27 teških mitraljeza, 91 puškomitraljez, 698 pušaka, 35 strojnica, 7 protivtenkovskih pušaka, oko 300 000 metaka za puške, oko 1 000 bombi, te raznog drugog materijala, pribora i razne količine hrane.

Gubici ustaša od jedinica 27. divizije:			
—	ubijen	P<11	
—	ranjena i uhvaćena	104	
—	zarobljena	572	(od toga 10 četnika)

Od ratnog materijala zaplijenjeno je: 8 topova, 7 teških bacača, 10 lakih bacača, 29 teških mitraljeza, 133 puškomitraljeza, 1 882 puške, 52 automata, 7 protivtenkovskih pušaka, 36 pištolja, 1 395 ručnih bombi, 340100 puščanih metaka.

Gubici 27. divizije:			
—	poginulo	43	
—	ranjeno	140	
—	nestalih	9	

Jedan vojnik utopio se u rijeci Bosni. Nestala su 2 puškomitraljeza i 4 strojnice. Ustaše su od poginulih i ranjenih uzimale oružje i zakopavale, odnosno bacale

u rijeku Savu i rijeku Bosnu. Zbog toga je zaplijenjeno mnogo manje oružja. Prema tome ukupni gubici u operaciji „Vlaška Mala” od 19. aprila do 25. maja iznose:

a) Ustaško-domobranski i četnički gubici:

— mrtvih	5 128
— ranjenih	1 705
— zarobljena	5 654

Od zarobljenih je 3 744 domobrana, 1258 četnika i 652 ustaše. Najveći broj poginulih i ranjenih su ustaše.

U prvoj fazi borbe od 19. do 28. aprila 25. diviziji 2. armije predala su se 4 092 domobrana i 908 četnika, što čini ukupno 5 000. Ostalih oko 7 500 bili su uglavnom ustaše, sa kojima je u drugoj fazi borbe od 3. do 25. maja vođena borba do potpunog njihovog uništenja. Samo mali dio uspio se probiti na Vučjak i rijeku Savu. Ostali su izginuli, odnosno uhvaćeni kao teški ranjenici i potpuno pijani. Opijali su se u svome zločinačkom bezumlju i tako pijani ginuli, odnosno vršili samoubistva.

b) Ukupni gubici 25. divizije 2. jugoslovenske armije i snaga 3. korpusa:

— mrtvih	277
— ranjenih	815
— nestalih	59

Zaključak:

Snage 3. korpusa su bile dvostruko nadmoćnije po broju ljudi. Treći korpus je raspolagao artiljerijom i avijacijom, dok ustaše nisu imale avijaciju, a za artiljeriju nisu imale municije te su praktično bili lišeni podrške artiljerije. Moral jedinica 3. korpusa bio je vrlo dobar. Postojala je jaka želja da se posljednje ustaško uporište u zemlji što prije likvidira.

Nadmoćnost artiljerije 3. korpusa i njeno efikasno dejstvo za čitavo vrijeme borbe veoma su povoljno uticali na borbeni duh i raspoloženje jedinica 3. korpusa.

Ustaše su bile u povoljnijem položaju samo utoliko što su se branile na pogodnom zemljištu. Inače, njihov otpor je bio besciljan, pošto je rat uveliko bio završen.

Osnovna operativna ideja bila je dobra. Da bi se uništile ustaše, Stab 3. korpusa je predvidio da se napadnu odvojeno, po uporištima, i dio po dio likvidira. Predviđeno je da se glavno uporište Vlaška Mala odvoji od ostalih i kao posljednje likvidira. Operacija je izvršena po planu. Jedino nisu stigli tenkovi; njihovo odsustvo su nadoknadile, donekle, avijacija i artiljerija. Jedinice su zadatke izvršavale tačno i na vrijeme. U početku operacije one se nisu ukopavale, zbog čega su pretrpjele osjetne, odnosno nepotrebne gubitke. Štabovi brigada i bataljona dobro su rješavali postavljene zadatke. Primjećeno je neshvatanje značaja održavanja veze sa susjedima i spojevima, što su ustaše iskoristile, te su na spoju 3. i 4. bataljona 18. brigade i na spoju 14. i 16. brigade uspjele da se probiju i u manjim grupama izvuku iz obruča.

U borbama za Vlašku Malu moral jedinica 53. divizije bio je vrlo dobar. Jedinice su se borile s oduševljenjem i željom da likvidiraju posljednje ustaško uporište u dolini rijeke Bosne i Save.

Materijalno stanje jedinica 53. divizije bilo je mnogo bolje nego ustaša. Jedinice Divizije su bile bolje naoružane, bolje tehnički opremljene i sa boljim snabdjevanjem. Nadmoćnost artiljerije Divizije i njeno efikasno dejstvo za čitavo vrijeme borbe veoma je dobro uticalo na duh i raspoloženje boraca, a negativno na protivnika.

U pogledu vida borbe ustaše su bile u povoljnijem položaju. Oni su se branili u okruženju na pogodnom zemljištu, koje su utvrdili čitavim sistemom rovova i bunkera za kružnu odbranu. Jedinice 53. divizije kretale su u napad po ravničarskom i otvorenom terenu bez ikakvog zaklona pa su u prvo vrijeme trpjele velike gubitke.

Operacija je planski dobro zamišljena i sprovedena. Da bi se uništio protivnik, bilo je potrebno da se opkoli odvojeno, po uporištima, da se ostala uporišta odvoje od glavnog uporišta u selu Vlaška Mala, da se posebno tuku i likvidiraju, a potom da se pristupi likvidaciji Vlaške Male.

Operacija je izvršena po planu od koga je bilo odstupanja samo utoliko što nisu stigli tenkovi, koji su bili na zahtjev Štaba Divizije određeni da učestvuju u operaciji. Međutim oni su stigli do Broda i tu se zadržati.

Jedinice Divizije su dobivene zadatke izvršavale tačno i na vrijeme tako da se operacija odvijala po planu, pri čemu su pješadija, artiljerija i avijacija vrlo uspješno sadejstvovala.

U ovoj najvećoj složenoj operaciji štabovi brigada i bataljona postavljene zadatke su vrlo uspješno i dobro rješavali.

Glavni nedostatak je bilo zanemarivanje veze sa susjednim jedinicama i na spojevima, što su ustaše iskoristile te su se na spoju 3. i 4. bataljona 18. brigade i na spoju 14. i 16. brigade uspjele probiti i manjim grupama izvući iz obruča.

Neke jedinice nisu imale potrebne rezerve. Primjenom taktike iznuravanja protivnika artiljerijskom vatrom, bombardovanjem i mitraljiranjem uz pomoć avijacije, odbijanjem svakog ispada streljačkih jedinica, ustaše su bile potpuno obezglavljene. U ovoj akciji došlo je do uspješnog sadejstva avijacije, pješadije i artiljerije.

Nedostatak stručnog vojničkog znanja u pogledu primjene fortifikacijskih radova rukovodioci i borci nadoknađivali su hrabrošću i upornošću, te brzim i vještim prebacivanjem jedinica u toku same borbe.

Kao zaključak može se reći da je akcija na Vlašku Malu kao cjelina dala pozitivne rezultate ne samo zato što je protivnik razbijen i uništen već što su iz ove akcije borci i rukovodioci stekli dragocjeno iskustvo u pogledu novog načina ratovanja. Ova akcija je pokazala da se prema dobro utvrđenom i borbenom neprijatelju ne može primjenjivati partizanski način ratovanja, i to su naši borci i rukovodioci, naročito niži, vrlo brzo shvatili i uspješno se borili protiv neprijatelja.

Borbe za Vlašku Malu su završene 16 dana po završetku drugog svjetskog rata, što daje poseban značaj i veličinu borbi koje su vodile jedinice 53. i 27. divizije 3. korpusa Jugoslovenske armije.

GLAVA XI

**ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKE I KADROVSKE PROMJENE APRILA I MAJA
1945. GODINE I ZAVRŠNE BORBE DIVIZIJE**

1. Organizacijsko-formacijske i kadrovske promjene

U toku aprila i maja 1945. godine, daljim razvojem Jugoslovenske armije, razvijala se formacijski i organizacijski 53. divizija. Formirani su novi organi, odsjeci, ustanove i neke jedinice. Početkom aprila u Štabu Divizije, po naređenju Štaba Korpusa, formiran je Operativni odsjek Divizije. Pri štabovima brigada i diviziona postavljeni su operativni oficiri.

Drugom polovinom aprila ukinut je Banjalučki, a u maju 1945. godine i Motajički partizanski odred.

Dvadeset drugoga aprila ponovo je formirana Kulturno-prosvjetna ekipa pri Štabu Divizije. U maju je formiran Propagandni odsjek Divizije.

Navedene organizacij sko-f ormaci jske promjene, kao i gubici u mrtvima i ranjenim borcima u okviru Divizije, te organizacijsko-formacijske promjene u okviru

5. korpusa usloveli su određene kadrovske promjene i uticali na veća kretanja i pomjeranja boračkog sastava. Divizija je krajem aprila znatno popunjena borcima od Vojne oblasti zapadne Bosne, i to: dvadeset sedmoga aprila upućeno je na raspored u Diviziju 217 vojnih obveznika-regruta iz Livanjskog područja, a 28. aprila još 5 zaostalih regruta. U Banjaluci je, dan ranije, tj. 26. aprila, Komanda grada uputila na raspoloženje Diviziji 23 novomobilisana borca. Vojna oblast zapadne Bosne je, 31. maja, uputila na raspored u Diviziju još 87 boraca-regruta.

Divizija je popunjena do kraja rata sa novih 312 boraca, što je donekle nadoknadilo njene uvećane gubitke u velikim operacijama koje je vodila aprila i maja 1945. godine.

Tokom aprila i maja 1945. godine uslijedile su manje personalne promjene. Do većih promjena došlo je u Štabu Divizije i štabovima brigada.¹

Poslije izvršenih personalnih promjena, odnosno novih postavljenja kadrova u jedinicama Divizije u toku marta—maja 1945. godine, Divizija je završila borbu za oslobođenje zemlje, na dan 31. maja 1945. godine, u sljedećem sastavu:²

¹ — Naredbom br. 22 Štaba 53. divizije od 3. IV 1945. godine (Arhiv VII, dok. br. 32/5, k. 1418) postavljeni su: za šefa Operativnog odsjeka Divizije Ivan Ljubić, kapetan, dotadašnji nastavnik vojnih kurseva Divizije; za oficira na službi u Operativnom odsjeku Divizije poručnik Josip Šišek, do tada na službi u 14. brigadi.

— Stab 5. korpusa, aktom br. 738 od 25. aprila 1945. godine (Arhiv VII, 14/8, k. 1 418) uputio je Štabu 53. divizije na raspored: za zamjenika komandanta 53. divizije majora Miču Kolundžiju, dotadašnjeg komandanta Brigade u 5. korpusu.

— Naredbom Štaba 3. korpusa JA br. 49 od 15. V 1945. godine (Arhiv VII dok. br. 31/6, k. 1 418) postavljeni su: za zamjenika komandanta 19. brigade Veljko Šipka, dotadašnji zamjenik komandanta 18. brigade 53. divizije; za zamjenika komandanta 14. brigade Mile Trkulja, dotadašnji zamjenik komandanta 19. brigade; za političkog komesara 18. brigade Ljubo Mraović, dotadašnji politički komesar bataljona iste Brigade; za zamjenika komandanta 18. brigade Momir Lalović, dotadašnji zamjenik komandanta 14. brigade; za šefa Propagandnog odsjeka 53. divizije Pero Divjak, dotadašnji politički komesar 18. brigade.

— Stab 19. brigade 53. divizije, aktom br. 486 od 22. maja 1945. godine, uputio je Štabu Divizije, poslije uključenja Banjalučkog partizanskog odreda u sastav Brigade, pored ostalih, sljedeće rukovodioce: Luku Radetića, dotadašnjeg komandanta Banjalučkog partizanskog odreda, i Štojku Vranješa, dotadašnjeg komandanta 1. bataljona.

² I pored svih nastojanja, autori nisu mogli pronaći kompletnu dokumentaciju kadrovskih kretanja pa zbog toga i nisu mogli sastaviti kompletnu evidenciju kadrovskog stanja pri završetku rata.

a) Širi Štab Divizije:

1. komandant Đurađ Predojević-Đurin,
2. politički komesar Radoš Raičević,
3. zamjenik komandanta Stevo Samardžija..
4. pomoćnik političkog komesara Adem Hercegovac,
5. načelnik Štaba Albert Trinki,
6. šef Operativnog odsjeka Mile Trkulja,
7. intendant Divizije Hidajet Ajanović,
8. šef Odsjeka OZN-e Miloš Ledinek,
9. šef Obavještajnog odsjeka Vojo Oljača; zamjenik Vojo Žujić,
10. komandant veza Stevo Čurguz,
11. šef Organizaciono-mobilizacijskog odsjeka Momir Lalović,
12. šef Personalnog odsjeka Vojo Hadžistević,
13. šef Propagandnog odsjeka Pero Divjak,
14. sekretar Komiteta KPJ pri Diviziji Mladen Vukosavljević,
15. šef Artiljerijskog odsjeka Ilijas Omerbegović,
16. šef Sanitetskog odsjeka dr Husein Serifović,
17. šef Veterinarskog odsjeka dr Fuks,
18. šef Kancelarije Štaba Divizije Husein Hadžismailović,

b) Širi Štab 14. brigade i štabovi bataljona:

1. komandant Stevo Kovačević,
2. politički komesar Milan Kalinić,
3. pomoćnik političkog komesara Dimitrije Andrić,
4. načelnik Štaba Ilija Šarčević,
5. šef Obaveštajnog centra Muharem Ferizbegović,
6. intendant Branko Stanarević,
7. referent Saniteta Sena Kovačević;

— Štab 1. bataljona:

1. komandant Gojko Baškot,
2. politički komesar Slobodan Bogunović,
3. pomoćnik političkog komesara Milutin Đurđević;

— Štab 2. bataljona:

1. komandant Miloš Trninić,
2. politički komesar Rizo Selmanagić

— Štab 3. bataljona:

1. komandant Ljubo Radić Gedžo,
2. politički komesar Milivoje Danilović,
3. zamjenik komandanta Vaskrsija Šmulja;

— Štab 4. bataljona:

1. komandant Milan Ećim,
 2. politički komesar Žarko Dević,
- komandant Artiljerijskog divizionu Milan Petrović;

c) Širi Štab 18. brigade i štabovi bataljona:

1. komandant Dragutin Čurguz,
2. politički komesar Ljubo Mraović,
3. pomoćnik političkog komesara Đuro Đurica,
4. načelnik Štaba Vlado Jotanović,

Fudbalski klub 53. divizije sa članovima štaba divizije, mart 1945. g. u Teslicu

- 5. obavještajni oficir Rajko Jelača,
- 6. intendant Dušan Bujić,
- 7. referent Saniteta Milka Simić;

— Stab 1. bataljona:

- 1. politički komesar Gojko Zgonjanin;

— Stab 2. bataljona:

- 1. komandant Vladimir Marić,
- 2. politički komesar Mirko Gvozden,
- 3. zamjenik komandanta Pero Vujinović,
- 4. pomoćnik političkog komesara Ahmet Bilalović;

— Stab 3. bataljona:

- 1. komandant Ljuban Lazić,
- 2. politički komesar Marinko Krnjajić,
- 3. zamjenik komandanta Mirko Madžar;

— Stab 4. bataljona:

- 1. komandant Mičo Stojaković,
- 2. politički komesar Drago Stojović,
- 3. pomoćnik političkog komesara Avgustin Nikić;

d) Siri Štab 19. brigade i stabovi bataljona:

- 1. komandant Slavko Vuković,
- 2. politički komesar Avdo Hakirević,
- 3. zamjenik komandanta Veljko Sipka,
- 4. pomoćnik političkog komesara Meho Omerović,
- 5. načelnik Štaba Rade Marković,
- 6. šef Obavještajnog centra Hakija Smailbegović,
- 7. intendant Dušan Desnica,
- 8. referent Saniteta Nevenka Curulija;

— Štab 1. bataljona:

- 1. komandant Dragan Milašin,
- 2. politički komesar Drago Subotić,
- 3. pomoćnik političkog komesara Jovo Jakovljević;

— Štab 2. bataljona:

- 1. komandant Lazo Zorić,
- 2. politički komesar Jovo Dureković,
- 3. zamjenik komandanta Jovo Čurić;

— Štab 3. bataljona:

- 1. komandant Mirko Jovanić,
- 2. politički komesar Rade Mandić,
- 3. zamjenik komandanta Pejo Penava,
- 4. pomoćnik političkog komesara Boško Bajić;

— Štab 4. bataljona:

- 1. komandant Slavko Zrnić,
- 2. politički komesar Svetozar Šepa,
- 3. pomoćnik političkog komesara Mirko Škondrić;

e) Širi Štab Artiljerijskog diviziona 53. divizije:

- 1. komandant Mirko Kukavica,
- 2. politički komesar Boško Drljača,
- 3. zamjenik komandanta Karlo Franke,
- 4. pomoćnik političkog komesara Franjo Biljan,
- 5. referent Diviziona Đuro Đekić,
- 6. intendant Dragutin Jović.

2. Borbe i zadaci 53. divizije krajem maja 1945. godine

Uništivši ustaško-domobransku grupaciju na sektoru Vlaška Mala, 25. maja 1945. godine, 53. divizija je završila borbe drugog svjetskog rata u Evropi. U Jugoslaviji, poslije operacije „Vlaška Mala”, nije bilo više oružanih snaga koje bi pružale organizovan otpor. Na terenu srednje Bosne raspršile su se četničke snage, a u manjem broju i ustaške bande, koje je trebalo što prije uništiti i narod osloboditi banditskih zločina i nasilja.

- Poraženi četnici sakrivali su se pomoću jataka po grupama u selima i šumama srednje Bosne. Jataci su im služili kao obavještajci i oslonac za snabdijevanje hranom i skrovištima. Narod srednje Bosne mrzio je četnike kao zločince, izdajnike i lješinare i veselio se pobjedi partizana nad fašizmom i oslobođenju Jugoslavije.

Četnici su od jataka doznali, a i sami vidjeli, da je narod listom za novu Jugoslaviju i narodnu vlast. Poznati četnički vođe i zlikovci počeli su da ubijaju sve one koji su se veselili pobjedi i slobodi. Tako, komandant četničke brigade, Mirko Džombić, pisao je 3. maja komandantu zapadne Bosne, pukovniku Vranješeviću, sljedeće:

„Poslednja nekoliko dana u ovim selima nema nikakve borbe. Moral kod naroda još dobar, samo pojedinci vesele se, zbog čega po neki i nestane ga. Upotrebi se parola „U”² (ubiti — prim, autora).

A komandant 3. bataljona iste brigade piše komandantu zapadne Bosne 15. maja sljedeće:

„Jutros, na dan 15. ovog meseca u 7 časova stigao sam u Krmine radi sređivanja komunističkih saradnika.”³
U stvari to „sređivanje” je bilo ubijanje rodoljuba na najzvjerskiji način — klanjem.

Zločine nad narodom su vršile i odbjegle ustaše, naročito oko Kotor-Varoša.

I dok se čitav svijet radovao slobodi i završetku II svjetskog rata, ujedinjeni zlikovci četnici i ustaše, razdvojeni po grupama, vršili su teror i ubistva nedužnih građana.

Pred Štab 53. divizije se postavio zadatak: svim snagama, bez odmora i predača, što prije likvidirati ostatke četnika i ustaša na terenu srednje Bosne i zavesti potpuni mir i bezbjednost. Poslije smotre i defilea 14. i 18. brigade u Derventi 27. maja, već 28. maja brigade su dobile sljedeće naređenje:

— 14. brigada zaposjeda prostor Motajice—Rakovca—Srđevića—Potočana—Crnog Vrha—Jošavke sa zadatkom uništenja četničkih grupica.⁴

— 18. brigada zaposjeda prostor Pojezine—Čečave—Pribinica—Blatnice—Vučjaka — sa zadatkom uništenja preostalih četničkih snaga na određenom terenu.

¹ Arhiva VII, četnička arhiva, BH-V, rg. br. 1 279.

¹ Arhiva VII, četnička arhiva, BH-V, rg. br. 12 730.

* Arhiva VII, k. 1421, rg. br. 2/1—2 (Zapovijest Štaba 14. brigade od 28. maja 1945. godine).

— 19. brigada, poslije borbi sa grupacijom četnika Draže Mihajlovića, smjestila se 15. maja u Iliđi, odakle je krenula, 16. maja, preko Zenice—Travnika—Jajca—Skender-Vakufa i zaposjela po naređenju Štaba 53. divizije prostor Agino Selo—Krmine—Javorine.⁵ Zadatak: uništenje zaostalih četničkih i ustaških grupa u rejonu Kotor-Varoša. Divizija je za vrlo kratko vrijeme, taktikom formiranja malih grupa, koje su se kretale noću i skriveno po terenu uništavale zaostale četnike i ustaške zlikovce, potpuno oslobodila srednju Bosnu.

MJESTO, ULOGA I ZNAČAJ 53. DIVIZIJE U BORBI NARODA SREDNJE BOSNE

Borbeni put i razvoj 53. srednjobosanske divizije je u stvari borba naroda srednje Bosne od jula 1944. do juna 1945. godine.

U tom vremenskom periodu, za nepunu godinu dana, Divizija je postigla ogromne rezultate u borbi sa protivnikom.

Ali bilo bi nepotpuno i sasvim jednostrano ako bi se uloga Divizijesagledala samo u svjetlu vojničkih pobjeda, koje su zaista velike i blistave.

Ulogu Divizije prije svega treba sagledati sa stanovišta borbe naroda srednje Bosne. Divizija je nastala kao rezultat borbe naroda, na prvom mjestu, protiv snaga četničke kontrarevolucije. Prema tome, u samom procesu nastajanja i razvoja, Divizija se sukobila sa klasnim neprijateljem na području srednje Bosne. Zbog toga je borba 53. divizije, za razliku od drugih jedinica 5. korpusa, bila izrazito dvostruka. Dok je od pretpostavljene komande Štaba 5. korpusa podjednako primala zadatke za borbu protiv njemačkog fašističkog okupatora, ustaša i domobrana, sa druge strane, uvijek su među neprijateljima bile prisutne i znatne snage kontrarevolucije — četnika. Za razliku od drugih divizija 5. korpusa koje su uvijek vodile borbu uglavnom samo sa jednim protivnikom, 53. divizija je morala jednovremeno voditi borbu na dva fronta. To su, vojnički gledano, vrlo teški uslovi, koji su zahtijevali od boraca i rukovodilaca Divizije ogromne napore, koje su oni uvijek svjesno izdržavali.

Srednja Bosna je područje veliko da bi ga obezbjeđivale snage samo jedne divizije, a pogotovo ako se sa toga područja mora neprekidno, po naređenju pretpostavljene komande, sadejstvovati u operacijama korpusa ili borbom olakšavati borbena situacija drugih jedinica.

Pored navedenog, treba imati na umu da je 53. divizija, sa prosječnim brojnim stanjem od oko 5 000 ljudi, vodila borbe sa protivnikom, Nijemcima, ustašama i četnicima, po uporištima i na području srednje Bosne, ne računajući kolone Grupe armija „E” u prolazu, čije je brojno stanje iznosilo oko 26 000 ljudi. Znači Divizija je neprekidno vodila borbu sa pet i više puta brojno jačim protivnikom. Pa ipak, 53. divizija je bila stalno u ofanzivi, a protivnik u odbrani.

Pored opštih povoljnih uslova, to se može tumačiti samo visokom moralno-političkom svijesću boraca i rukovodilaca Divizije, njenom monolitnošću, ali činjenicom da je ona bila i vrlo značajan vojni faktor.

Stab Divizije, štabovi brigada i bataljona uspjeli su za veoma kratko vrijeme da vojnički stručno obuče i osposobe borce i niži kadar za uspješno vođenje borbe.

Drugo, Stab Divizije i štabovi brigada i bataljona su nadmašili protivnika, pogotovo snage kontrarevolucije — četnike, sposobnošću u rukovođenju jedinicama u borbi. Upravo u svim većim operacijama Stab Divizije posebno je veoma dobro cijenio situaciju.

U procjeni protivnika, njegovih namjera, snaga i mogućnosti, ocjene Štaba Divizije su bile realne, bez potcjenjivanja ili nepotpunog ocjenjivanja protivnika. Operativno i atmosfersko vrijeme i zemljište, kao relevantni faktori, cijenjeni su uvijek sa mnogo razmišljanja i pravilnih zaključaka. Uzimajući u obzir okolnost da su viši štabovi dobro rukovodili jedinicama, a jedinice bile monolitne i čvrsto riješene da u borbama nanesu protivniku što više gubitaka, do velikih pobjeda moralo je doći.

I zaista, pobjede Divizije u borbi sa snagama kontrarevolucije— četnicima, sa njemačkom Grupom armija „E”, s ustašama u Vlaškoj Mali, tako su veličanstvene pobjede da će se njima vjekovima ponositi buduća pokoljenja.

Nije slučajno da je u srednjoj Bosni iz naroda nikla jedna divizija tako dobrog kvaliteta. Već od prvih dana oslobodilačke borbe, naime ovdje se razvio žestok klasni rat. Snage kontrarevolucije — četnici nametnule su narodu ovog kraja, uz pomoć okupatora, osobito zaoštrenu borbu, u kojoj se plaćao teški danak u krvi. Nigdje tako narod, kao cjelina, nije bio zahvaćen do kraja burnim tokovima revolucije, u kojoj su kao žrtve padali ne samo borci već i žene i djeca. U toj krvavoj drami i tragediji narod je sagledao svu težinu zločina i izdaje klasnog neprijatelja, kao

* Arhiva VII, k. 1 423, rg. br. 26/7, arhiva NOB.

i suštinu njegovih ciljeva — da se putem terora i strahovitih zločina održi u srednjoj Bosni.

Iz takve krvave i teške revolucionarne borbe nikle su sopstvene snage naroda srednje Bosne, koji je, uz pomoć proleterskih, krajiških i slavonskih boraca, zadao težak udarac protivniku, da bi kasnije, sa svojom 53. divizijom, sam preuzeo da borbu dovede do konačne pobjede.

S ovog stanovišta treba posmatrati i borbu jedinica 53. divizije protiv četnika Draže Mihajlovića i Pavla Đurišića. Nije ni najmanje slučajno da su upravo borci i rukovodioci 53. divizije herojski i samoprijegorno, prelazeći u napadima sve granice čovjekove fizičke moći, gonili četnike od Motajice i Vlašića do Sutješke i Zelenogore, do njihovog konačnog uništenja. Nije slučajno da su borci i rukovodioci 53. divizije nanijeli odlučujuće udarce četnicima. To je zakonito u revoluciji. Oni koji su najbolje poznavali klasnog neprijatelja najžešće su ga i tukli.

U borbi sa četnicima Draže Mihajlovića narod srednje Bosne, njegovi sinovi i kćeri, ponovo je razvio zastavu revolucije i dokazao svim narodima Jugoslavije da je bio i ostao uz KPJ, uz revoluciju, za socijalističku Jugoslaviju.

Ne treba nikada izgubiti iz vida da su Diviziju sačinjavali borci mnogobrojnih narodnosti koje žive na području srednje Bosne. Prema tome to je Divizija koja je od svih divizija JA imala u svome sastavu najviše narodnosti, pa se s punim pravom može nazvati divizija bratstva i jedinstva.

Divizija je u završnim borbama oslobdila mnoga mjesta i gradove srednje Bosne. Prema tome ona nosi naziv i oslobodioca naroda srednje Bosne.

Divizija je svojim uspješnim borbama protiv Nijemaca, ustaša, domobrana i četnika dala pun doprinos borbi ostalih područja i naroda Jugoslavije, te je najviše vremena vodila borbu na području srednje Bosne, njena je borba bila opštejugoslovenskog značaja.

Na kraju kroz Diviziju je prošlo oko 10 000 ljudi, od kojih je oko 800 poginulo i zauvijek zadužilo narod srednje Bosne i Jugoslavije. Ostali preživjeli borci sjećaju se svojih poginulih drugova i drugarica, većinom mladića i djevojaka, i spremni su da čuvaju tekovine revolucije za koje su oni položili svoje mlade živote.

A ova knjiga, istorijat 53. divizije, neka posluži budućim mladim pokoljenjima, kao pouka da je Socijalistička Jugoslavija stvorena u krvi svih naroda i da je revolucionari predaju mlađima, svjesni da oni imaju prednost i obavezu da ponesu dalje zastavu revolucije.

STAB
53. NOU DIVIZIJE
5. korpusa NOV Jugoslavije
Pov. br. 30

14. I 1945. godine

ŠTABOVIMA: XIV, XVIII i XIX BRIGADE,
MOTAJICKOM I UZLOMACKOM ODREDU
ARTILJERIJSKOM DIVIZIONU, BATALJONU
PRI DIVIZIJI, VOZARSKOM BATALJONU,
DOPUNSKOM BATALJONU I INTENDANTURI DIVIZIJE

Dostavljamo Vam u prepisu naredbu Štaba 5. korpusa NOVJ broj 4 od 7. januara 1945. godine koja glasi:

. . . 3.-XIV brigada 53. divizije istakla se aktivnošću i borbenošću u borbama na komunikacijama u dolini rijeke Bosne, gdje je u nekoliko zadnjih smelih napada ubijeno preko 200 Nijemaca, uništeno 22 kamiona i druge ratne tehnike, zaplijenjeno 6 motornih vozila, 13 radiostanica i veće količine drugog materijala. Za pokazanu upornost, požrtvovanost i smjelost u borbama za razbijanje neprijatelja koji je nadirao ka Travniku... te u borbama na komunikacijama u dolini rijeke Bosne.

POHVALJUJEMO:¹

... 3.-XIV brigada 53 divizije pod komandom majora Steve Kovačevića Navedene Jedinice ističemo kao primjer.
Ovu naredbu pročitati svim vojnicima, podoficirima i oficirima pred strojem...

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Politkomesar-pukovnik
Radoš

Komandant-pukovnik
Đurin

M. P.

Štab 53. divizije

N A R E D B A BROJ 38

ŠTABA 5. KORPUSA NOV JUGOSLAVIJE ZA 9. MART 1945. GODINE

... Prvog marta ove godine snage XIV i XVIII brigade 53. divizije napale su i likvidirale sva uporišta na komunikaciji Maglaj—Zepče te na taj način pre-sjekle neprijateljske saobraćajne linije u srednjem toku rijeke Bosne. Likvidi-rana su uporišta Karaula, Ozimica, Ljubatovci, Čuste polje i Tomica. CJ ovim operacijama svojom borbenošću i umješnošću u rukovođenju istakle su se jedinice 14. i 18. brigade 53. divizije radi čega

POHVALJUJEMO:²

XIV i XVIII brigadu 53. divizije ovog korpusa ističući naročito:
3. i 4. bataljon XVIII brigade 53. divizije.
Pohvaljene jedinice ističemo kao primjer svim našim jedinicama u borbenosti, samoprijegoru, požrtvovanju i umješnosti u uništavanju neprijatelja.
Slava palim junacima za oslobođenje naše otadžbine.
Ovu naredbu pročitati pred strojem.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Politkomesar pukovnik
Došen

Komandant-generalma j or
Slavko Rodić

Štab 53 divizije 5. korpusa
Jugoslovenske Armije
Pov. br. 211/45

1. IV 1945. godine

ŠTABU: XIV, XVIII i XIX BRIGADE, MO-TAJIČKOG, UZLOMAČKOG I BANJALUČ-KOG ODREDA, ARTILJERIJSKOG DIVI-ZIONA, BATALJONA PRI DIVIZIJI, VO-ZARSKOG BATALJONA, INTENDANTURI DIVIZIJE, BOLNICE OVE DIVIZIJE I UPRAVI VOJNIH KURSEVA.

Štab 5. korpusa Jugoslovenske Armije sa svojom naredbom broj 45 od 26. marta 1945. godine dostavio je slijedeće:
„Ostaci Srbijanskih, Crnogorskih i istočnobosanskih četnika u jačini 4.500 voj-nika sa zamjenikom Dražinim pukovnikom Ostojićem prebacili su se na Vučjak na donjem toku rijeke Bosne sa zadatkom obezbjeđenja komunikacija Doboj—Derventa—Brod kuda se probijaju njemačke kolone.
8. marta ove godine naše snage u Centralnoj Bosni probivši se kroz utvrđenu liniju Doboj—Derventa napale su u snažnom jurišu, razbile i dijelom uništile četničku grupaciju. U ovoj borbi ubijeno je 700 četnika, 300 zarobljeno, a veći broj udavilo se u Bosni. Zaplijenjeno je: 59 automatskih pušaka, 4 bacača, 400 pušaka, jednu radiostanicu, veća količina municije i druge spremne.
Za pokazatu požrtvovanost, odlučnost i smjelost

¹ — Arhiv VII, k. 1 424, rg. br. 10/1, arhiva NOB.
²) Arhiv VII, k. 1 424, rg. br. 44/2.

P O H V A L J U J E M O : ¹

1. — Operativnu grupu koja je izvela ovu operaciju na čelu sa komandantom pukovnikom Đurinom Predojevićem i političkim komesarom Radošem Rajčevićem.
2. — Jedinice na čelu sa komandantima majorom Stevom Kovačevićem i kapetanom Slavkom Vukovićem, naročito ističući bataljone na čelu sa komandantima kapetanom Veljkom Šipkom, kapetanom Ljubom Radićem-Gedžom, poručnikom Draganom Milašinom, i zamjenikom komandanta bataljona Husejinom Avdićem.

SLAVA JUNACIMA PALIM U BORBI ZA SLOBODU!

Dostavlja se prednje na znanje s tim da se svim borcima pročita pred strojem.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Politkomesar pukovnik Radoš	Načelnik štaba-major Trinki	Komandant-pukovnik Đurin

ŠTAB
53. Udarne divizije 3. Korpusa
Jugoslovenske Armije
Pov. br. 267/45

30. IV 1945. godine

ŠTABOVIMA: XIV, XVIII i XIX BRIGADE
ARTILJERIJSKOG DIVIZIONA, VOZAR-
SKOG BATALJONA, BATALJONA PRI DI-
VIZIJI, UPRAVI VOJNIH KURSEVA, UPRA-
VI BOLNICE 53. DIVIZIJE I INTENDAN-
TURI DIVIZIJE

Štab 5. korpusa Jugoslovenske Armije svojom naredbom broj 52 od 23. aprila 1945. godine dostavio je slijedeće:
„U snažnim borbama koje je vodila 53. divizija sa neprijateljem na širokom pod-
ručju donjeg toka r. Bosne u vremenu od 16 do 17 aprila 1945. godine snage
ove divizije uz ispomoć dijelova 2 Armije likvidirale su jako branjena i utvr-
đena neprijateljska uporišta:

ZEPČE, MAGLAJ, DOBOJ I DERVENTU.

U svim borbama ubijeno je 1 047, ranjeno 11: a zarobljeno 867 neprijateljskih
vojnika i oficira. Tom prilikom zaplijenjeno je: 3 topa, 2 protivtenkovske puške,
2 teška mitraljeza, 27 puškomitraljeza, 2 šarca, 1 flak, 681 puška, 9 strojnica, 38
pištolja, 4 kamiona, 9 osobnih automobila, 9 motocikla, mnogo razne municije
i drugog ratnog materijala.
CJ svim borbama svojom borbenošću i umješnošću su se naročito istakle jedinice
XVIII brigade i 3. bataljona XIV brigade, te divizije radi čega

P O H V A L J U J E M O : ²

Jedinice 53. divizije na čelu sa komandantom pukovnikom Đurinom Predojevićem
naročito ističući:
XVIII brigadu 53. divizije na čelu sa komandantom Čurguz Dragutinom.
Treći bataljon XIV brigade na čelu sa komandantom Ljubom Radićem.
Slava palim junacima za oslobođenje otadžbine!
Ovu naredbu pročitaj pred strojem.

Politkomesar pukovnik Došen	Zamjenik komandanta pukovnik Karanović

¹) Arhiv VII, k. 1418, rg. br. 8/5.
²) Arhiv VII, k. 1421, rg. br. 11/44.

NAREDBA BROJ 53

Štaba 3 korpusa JA za dan 28. maja 1945. godine

Po oslobođenju Bosne izdajničke bande četnika Draže Mihajlovića koje su našle privremeno utočište kod okupatora pokušale su da se vrate u slobone krajeve naše zemlje Srbiju, Crnu Goru, istočnu Bosnu i da tamo nastave svoj izdajnički rad.

U prvoj polovini mjeseca maja jača grupa ovih očajnika pokušala je da se preko istočne Bosne prebaci u Srbiju.

Jedinice 38 i 53 divizije zajedno sa jedinicama narodne odbrane izvršile su potpuno postavljeni zadatak i u petnaestodnevnom borbama u kojima su svi borci i rukovodioci uložili maksimum truda upornosti i izdržljivosti razbile su četničku grupaciju i ovu potpuno uništile.

Uništenjem ove grupe izvršena je kazna nad svim onima koji su tokom cijele NOB-e pod skutom okupatora palili i žarili po čitavoj našoj zemlji, koji su odgovorni najvećim dijelom za zločine počinjene nad našim narodima.

Za uspješno izvršenje ovog zadatka izražavamo svoju zahvalnost i

POHVALJUJEMO :¹

Štabove 38 i 53 divizije, borce, komandire i komandante XVIII i XXI brigade 38 divizije i XVIII i XIX brigade 53 divizije.

Naređujemo da štabovi dostave prijedloge za borce i rukovodioce koji su se istakli u izvršenju ovoga zadatka da se odlikuju.

Naredbu pročitati pred strojem.

Blažo Đuričić

Komandant-pukovnik
Pero Kosorić

¹ Arhiv VII, k. 1 424, rg. br. 11/44.

Narodni heroj Stanko Vukašinović, poginuo kao pomoćnik političkog komesara bataljona u 14. brigadi, u borbi za Prnjavor, januara 1944. g.

SPISAK POGINULIH, ZAROBLJENIH I NESTALIH BORACA
PEDESET TREĆE NOU SREDNJE BOSANSKE DIVIZIJE¹

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
1	Aksenić Ristin Stoj an	1907 Miško vci	1. četa I batalj. 18 brig.	Fojnica 5. V 1945.	nije izvučen	
2	Aleksij Stanko	Gumjera	3. bat. 18. brig.	Vučjak 29. VIII 1944. g.	Gumjera	
3	Adamović Lazara Mile	1923 Nožičko Prnjavor	3. bat. 18. brig.	Stanovi 20. III 1945.	Teslić	
4	Aleksij Antunov Pavle	1926 Gumjera	3. bat. 18. brig.	Stanovi 20. III 1945.	Ljeskove Vode	
5	Aksentić Ranko	Miškovci Derventa	1. četa Prnjavor	Tromeđa 24. VIII 1943. g.	Smrtići i Prnjavor	
6	Aleksić Aleksa	Srdjevići Lepenica Prnjavor	14. brigada	Kotor Varoš 27. VIII 1944. god.	Maslovare	
7	Aleksić Miloš	1926 Krmine Krupa n/V Banja Luka	3. četa 3. batalj. 14. brig.	umro u korp. bolnici 26. X 1944. god.	na groblju korp. bolnice br. 2. 26. X 1944.	
8	Alihodžić Mehmeda Huso	1926. Plan je Jelah, Tešanj	3. četa 1. bat. 14. brig.	umro na putu za bol. 30. I 1945.	Tešanja, na musi. groblju	
9	Augustin Pere Andrija	1924. Vel. Ilova, Štivor Prnjavor	3. batalj. 14. brig.	Stanovi .5 III 1945.	Stanovi Doboj	
10	Adžalić Mustafin Avdo	4. V 1926. Doboj	1. četa 3. bat. 14. brig.	Vlaška Mala 6. V 1945.	Vlaška Mala	
11	Arnautović Sulje Omer	1916. Maglaj	2. četa 3. bat. 14. brig.	Vlaška Mala 6. V 1945.	Vlaška Mala	
12	Arnautović Mustafe Mustafa	5. VII 1904 Banja Luka	3. četa 4. bat. 14. brig.	Vlaška Mala 6. V 1945.	Vlaška Mala	

¹ Arhiva VII, dok. br. 2, F. 1, Rp k., 74. Za one koji su registrovani kao nestali ne zna se tačno da li su poginuli, preživeli ili zarobljeni od protivnika (primj. autora)

219

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
13	Ahmić Hasana ZahM	7. VII 1924. Derventa	2. baterija art. diViz. 14. brigade	Vlaška Mala 6. V 1945.	Vlaška Mala	
14	Alijagić Bege ¹	1910. Derventa	14. brig.	Lipi je 27. XI 1944.	Liplje	Poginuo u bor. sa ust.
15	Agić Ašir	1924. Rosulje Tešanj	2. batalj. 19. brigade	Sivša, Jelah 16. I 1945.	Teslić u musi. groblju	Poginuo u borbi sa ustašama
16	Aličić Mustafe Rašid	1917. Matuzići Tešanj	1. batalj. 19. brigada	Putnikovo Brdo, Doboj 17. IV 1945.	Tešanju u musi. groblju	Poginuo u bor. sa us. i nijemcima
17	Agović Rešid		polit. delegat u 4 bat. 14. bri'gade	Viševci 1944. god.		
18	Brižić Nikole Ivan	8. II 1924. Kratečko Sisak	3. četa, 4. bataljon 14. brigada	Maglaj 15. IV 1945.	Novi Šeher	
19	Bijelanić Vase Ljeposava	12. IX 1925. Sitneš, Lepenica Prnjavor	ref. sanit. 2. čete, 2. bata. 14. brig.	Vlaška Mala 8. V 1945.	Velika Brusnica	
20	Burza Andrije Petar	6. VII 1928. Sitneš, Lepenica Prnjavor	1. četa 1. batalj. 14. brigada	Vlaška Mala 8. V 1945.	Novi Grad	
21	Barjaktarević Adema Mehmed	1924. Maglaj	2. četa 3. bat. 14. brigada	Vlaška Mala 8. V 1945.	Vlaška Mala	
22	Bjelović Štipana Ljeposava	12. IV 1926. Sitneš Lepenica Prnjavor	2. četa, 2. bataljon 14. brigada	Vlaška Mala 6. V 1945.	Ostala ne iznosena	
23	Bijelić Mirko	1912. Kremna, Glogovac Prnjavor	komandir 1. čete, 2. bat. 14. brig.	Prnjavor 19. I 1944.	Kremna Prnjavor	
24	Budak Božo	Lužani	polft. komesar 2. čete 2. bat. 14. brigade	Crni Vrh 19. XI 1943.		Nestao u borbi sa Nemcima

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
25	Bilić Redžin Fajko	1909. Glamoč	kom. čete u 14. brigadi	Radina Luka 1. III 1945.	Tešanj	
26	Božić Rajko	10. IV 1926. Štrbci Prnjavor	3. četa. 3. bataljon 14. brigada	Prnjavor 19. I 1944.	Prnjavor	
27	Bijelić Ljubo	1924. Kremna, Glogovac Prnjavor	3. četa 3. bataljon 14. brigada	Prnjavor 19. I 1944.	Glogovac	
28	Božić Nikola	1924. Krčnik D. Mihoļjac	2. bataljon 14. brigada		Tešanj	Umro na putu za bol. 13. I 1945.
29	Brelak Sii vi ja Vladimir	1915. Prosjek Potoićani Prnjavor	2. bataljon 14. brigada	Mala Bukovica, Doboj 22, II 1943.	Mala Bukovica	
30	Bandak Sofrana Žarko	20. XII 1928. Ritešići, Podnovlje Derventa	desetar 1. čete 2 bat. 14. bri.	Custo brdo kod Maglaja 1. III 1945.	Na brdu Komašići kod Maglaja	
31	Buković Muharema Mustafa	1910. Bukva Tešanj	1. četa 2. bataljon 14. brigada	19. III 1945.	Tešanj	Poginuo nesret. slučajem
32	Božić Mije Božo	1921. Bistarac Lukavac Tuzla	3. bataljon 14. brigada	Putnikovo Brdo, Doboj 28. II 1945.		Ostao ne iznešen
33	Bošnjak Hasana Huso	1923. Pavlinek Šiprage Kotor Varoš	2. četa 2. batalj. 14. brigada	Perkovića Han, 1. III 1945.	Novi Šeher	
34	Bogdanović Svetozara Miso	1925. Niovi Grad	3. bataljon 14. brigada	na Majev kod crkve 8. III 1945.	na Majevici kod crkve	
35	Bračko Lovrin Ljudevit	10. X 1925. Vidovec Ivanjec	3. bataljon 14. brigada	Sivša 1. XII 1944.		Nestao u borbi sa ust.
36	Božić Gligo	1924. Cerovica Tešanj	3. bataljon 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.		Nestao u borbi sa ust.

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
37	Bijelić Savko	1923. Mitrović Tešanj	3. bataljon 14. brigada	Banja Luka 19. IX 1944.		Nestao
38	Brocak Vlado	Teslić	Tehnika o. K. 14. brigade		Korićani Travnik	Umro od pjegavca
39	Berić Bogdan	1925. Sitneš Srbac Prnjavor	1. četa 2. bataljon 14. brigade	Prnjavor 19. I 1944.	Mravića	
40	Bundalo Branko	1925. Kriškovci Hrvaćani Prnjavor	2. bataljon 14. brigade	Prnjavor 22. I 1944.	Prnjavor	
41	Bjelanić Milovan	1923. Vel. Ilova Prnjavor	3. četa 2. bataljon 14. brigade	Prnjavor 19. I. 1944.		
42	Božić Petar	1927. Brestovo Stanovi Tešanj	3. bataljon 14. brigade	Palačkovci 14. VI 1944.	Drenovac	
43	Bogosavac Dušan	Lepenica Prnjavor	3. bataljon 14. brigade	Banja Luka 19. IX 1944.	Banja Luka	
44	Bukovica Zare	1922.	1. četa 2. bataljon 14. brigade	Galjipovci 14. X 1944.	Prnjavor	
45	Boras Franjo	1921. Vištinja Ljubuški	1. bataljon 14. brigade	Vel. Prnjavor 26. X 1944.	Vel. Sočanica	
46	Bešić Hasan	Kozarac Prijedor	4. bataljon 14. brigade	Trepča 18. VII 1944.	Tešanj	
47	Balaban Đurđa Vid	1925. Maglajani Banja Luka	1. bataljon 14. brigade	Ljubatovci, Zepče 25. XII 1944.	Tešanj	
48	Babić Grge Ivo	1924. Husino Tuzla	3 četa 1. bataljon 19. brigade	u Maj kocu 8. III 1945.	Majevac	Poginuo u borbi sa četn.

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
49	Bukvić Muharema Kemal	1927. Tešanj	2. bataljon 19. brigade	Putnikove Brdo, Doboj 17. IV 1945.	Tešanj na musi. groblju	Poginuo u borbi sa ust. i Nijemcima
50	Behanić Mešan	1927. Gračanica Tuzla	Izviđačka četa 19. brigade	Kladari 23. III 1945.	Kladari	Poginuo u borbi sa Nijemcima
51	Berak Cvijin Milan	1923. Grahovac Šiprage Kotor Varoš	Izviđačka četa 1. bat. 19. brigade	Donji Cerani 3. VIII 1945.	Prnjavor	Poginuo u borbi sa četnicima
52	Begovih Čamila Salih	1923. Bukovica Doboj	1. bataljon 19. brigade	Kotor Varoš 23. IV 1945.	Kotor Varoš	Poginuo u borbi sa ustašama
53	Branković Gojko	1924. Krmine Krupa n/V Banja Luka	19. brigada	5. Gojkovići 6. V 1945.	S. Gojkovići	Poginuo u borbi sa četn.
54	Baradanovski Anka	1926. Hrvaćani	1. četa 1. bataljon 18. brigade	Laminci 26. IX 1944.	Laminci	
55	Bajramović Avdo	1926. Tuzla	1. bataljon 18. brigade	Ugodnovići 26. IV 1945.		
56	Boci Ivan	1923. Zagreb	1. četa 1. bataljon 18. brigade	Laminci	Laminci	
57	Bundalo Slavoljub	1918. Dragovići Prnjavor	2. četa 2. bataljona 18. brigade	Šije 19. II 1945.		
58	Bošnjak Ivana Jozo	1900. Bila Travnik	2. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
59	Bilić Vojin	1924. Papažani Prnjavor	2. bataljon 18. brigade	16. IV 1945.		Umro u bolnici
60	Bakljačić J'ozo	6. VII 1928. Sivša	2. bataljon 18. brigade	Perkovića Han, 1. III 1945.	Novi ¹ Šeher Zepče	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
61	Brković Luke Dragan	24. XII 1922. Lupljanica Derventa	4. bataljon 18. brigade	Klašniće 26. IX 1944.		
62	Bogdanović Ostoje Rajko	1925. Crnča Derventa	4. bataljon 18. brigade	Laminci 26. IX 1944.		
63	Bahtović Huse Đemal	5. II 1923. Mioče Višegrad	4. bataljon 14. brigade	Vlaška Mala 25. V 1945.	Novi Grad Odžak	
64	Baranović Zuhđija	1921. Tetovo Zenica	3. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
65	Braško Rudolf	1928. Martinac	3. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
66	Bahdatlija Hamza	1905. Vrbici Jajce	3. bataljon 18. brigade	Teslić 11. VI 1945.	Teslić	Umro u div. bol. Teslić
67	Blažić Bogdan		Ceta za vezu 18. brigade	Derventa 8. IX 1944.	Derventa	
68	Becić Nezir	1924. Ozimica Zepče	Izviđačka četa divizije	Branešci Prnjavor		Odvežen kući
69	Bošnjak Jure Ivo	1911. Busovača Zenica	Pionir četa bat. za vezu 53 divizije	Karaula, Maglaj 10. IV 1945.	Novi Seher na kat. grob.	
70	Božić Markov Jovo	1924. Kušnjača Gradačac	19. brigada	umro od pjegavca 11. II 1945.	Teslić	
71	Borojević Dušana Stevo	1925. Prebljezi Nožičko Prnjavor	Motajički partizanski odred	Lepenica, Prnjavor 25. VIII 1944.		
72	Branković Zdravko	1919. Imi j ani Kot. Varoš	14. brigada	Ukrinica, Teslić 1. VIII 1944.		Nestao

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
73	Begić Mustafe Ahmet	Doboj	desetar u 19. brigadi	Pribinić, Teslić 24. IX 1944.		Nestao
74	Bačko Ivan	1923.	14. brigada	Topola, Bos. Gradiška 24. IX 1944.		
75	Bogosavac Dorđe	1923. Kaoci Srbac Prnjavor	desetar u 18. brigadi	Kotor Varoš 14. X 1944.		
76	Badelić Jovana Miko	1920. Preb ovije Stolac	desetar u 14. brigadi	Putnikovo Brdo, Doboj 16. IV 1945.	Putnik. Brdo	
77	Berat Vaso	1927. Grabovica Šiprage	desetar u 14. brigadi ¹	Putnikovo Brdo, Doboj 16. IV 1945.	Putnikovo Brdo	
78	Baškarad Marko	1907. Dolac Travnik	18. brigada	Agino Selo 15. VII 1945.		Nestao
79	Vrtalić Antun	1921. Piškurevci	Pionir. Ceta divizije	Rankovići, Teslić 14. XI 1944.		Nestao
80	Vejsić Hamde Ahmet	1910. Javadžije Tešanj	1. četa 1. bataljon 14. brigade	Perkovića Han 16. IV 1945.	Tešanj	
81	Vodnar Alekse Vasilj	1920. Srđevići Sitneš Prnjavor	3. četa 4. bataljon 14. brigade	Perkovića Han 9. IV 1945.	Novi Seher	
82	Višekruna Jafte Mladen	1912. Ljubačevo Karanovac	1. četa 4. bataljona 18. brigade	Komunikacije Maglaj—Zepče 14. IV 1945.		Nestao
83	Vukadin Ivana Dane	1908. Srđani Davor	3. četa 2. bataljona 14. brigade	Vlaška Mala 8. V 1945.	Vlaška Mala	
84	Vatović Marka Martin	1926. Našić-Antunvac Našice	1. četa 3. bataljona 14. brigade	Vlaška Mala 6. V 1945.	Vlaška Mala	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
85	Vinčić Tomin Vaskrsija	1914. Srđevići Prnjavor	3. četa 4. bataljon 14. brigade	Vlaška Mala 25. V 1945.	Vlaška Mala	
86	Vujić Jove Gojko	1927. Krupa Banja Luka	Automatic. četa 14. brigade	Vlaška Mala 25. V 1945.	Vlaška Mala	
87	Vukajlović Ignjatije Slavko	1920. Štrbci Prnjavor		Umro u div. bolnici u Tesliću 21. V 1945.	Teslić	
88	Vukovljan Jefte Luka	1906. Trebinje	14. briagada	Umro u div. bolnici 30. VI 1945.	Teslić	
89	Vukašinović Stanko	1922. Otpočivaljka Prnjavor	pom. polit, komesara bataljona u 14. brigadi	Prnjavor 19. I 1944.	Vijačani ¹ Prnjavor	Narodni heroj
90	Vukelja Pero	1924. Dragotinja Prijedor	pom. polit, komesara bataljona u 14. brigadi	Putnikovo Brdo, 22. II 1945.	Prnjavor	
91	Vujičić Miloš	Kozarac Prijedor	pom. polit, komesara čete u 14. brigadi	Vrbanjci 21. VIII 1944.	Maslovare	
92	Vuković Ljubo	1917.	vodnik u 2. bat. 14. brigade	Trapisti, Banja Luka 1. I 1944.	U šumi Trapisti	
93	Vujanić Mirka Vid	1924. Puraći Prnjavor	vodnik u 1. bat. 14. brigade	Ularica, Doboj 6. III 1945.		nije izneš.
94	Vanjek Karla Jaroslav	1914. Ilova Prnjavor	vodnik u 4. batalj. 14. brig.	Sitneši Prnjavor	Srđevići, Prnjavor	
95	Vrhovac Jove Zivko	1926. Štrbci Prnjavor	vodnik u 3. batalj. 14. brig.	Debela Me ja, Doboj 15. IV 1945.	Tešanj	
96	Vočar Nedo	Prnjavor	1. četa Prnjavorskog odreda	Glogovac 24. VI 1945.	Okolica Prnjavora	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
97	Vasić Savo	1910. Ilova Prnjavor	ml. vodnik it 3. batalj. 14. brigade	Prnjavor 18. I 1944.	Prnjavor	
98	Vujinović Pere Bogdan	1922. Šišava Turbe	desetar u 1. batalj.	Rudanka 4. XI 1944.	Stanovi	
99	Vuković Stanka Zivko	1920. Mokri Lug K. Varoš	2. četa 1. batalj. 14. brig.	Vitkovci 1. VII 1944.	Matina Zepče	
100	Varcar Slavko	1928. Razboj	2. batalj. 14. brig.	Sivša 12. XII 1944.	Teslić	
101	Vasilišin Ive Ankica	1922. Banja Luka	bolnič. 1. bat. 14. brig.	Perkovića Han 14. I. 1945.	Novi Seher	
102	Vučko Mato	Srem	1. četa 2. batalj. 14. brig.	Doboj 9. IX 1944.	Makljenovac Doboj	
103	Vinčić Dušan	1921. Smrtići Prnjavor	desetar 1. č. 1. bat. 14. brig.	Perkovića Han 1. III 1945.	Brezove Dane	
104	Vučković Vase Gojko	1919. Maglajani B. Luka	destar 2. bat. 14. brig.	Bilešić 8. III 1945.	s. Maljevica Vučjak	
105	Vuković Đurđa Milovan	1921. Maglajani B. Luka	desetar 1. batalj. 14. brig.	Perkovića Han 1. III 1945.	Brezove Dane	
106	Vukotić Momčilo	1928. Sitneš Prnjavor	4. batalj. 18. brigade			
107	Vasić Konstantin		1. batalj. 18. brigade	Laminci 26. IX 1944.		
108	Vrhovac Vlado	Kokori Prnjavor	1. batalj. 18. brigade	Kosova 19. II 1945.		

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
109	Vujnović Dimi trija Đuro	1909. Srbac Prnjavor	2. batalj. 18. brigade	5. IV 1945.		
110	Valjski Valentina Franjo		3. batalj. 18. brig.	Odžak 25. V 1945.	Novi Grad	
111	Viljas Branko	Lišnja Prnjavor	3. batalj. 18. brig.	Vučjak 29. VII 1944.	Lišnja	
112	Viduh Rudolf	Prosjek	3. batalj. 18. brig.	Lepenica 1. XI 1944.	Rakovac	
113	Vrhovac Rade Jovo	1927. Štrbe B. Luka	3. batalj. 18. brig.	Stanovi 20. III 1945.	Teslić	
114	Vidić Nebojša	1920. Vukovlje	2. batalj. 18. brig.			Umro u bolnici u Jajcu
115	Vukelić Jove Petar	1913. Prnjavor	2. batalj. 18. brig.	G. Dubica Odžak 26. V 1945.		
116	Vučković Žarko		3. batalj. 18. brig.	Cukle, Zenica 10. IV 1945.		
117	Vrhovac Damjana Stojan	1911. Otpočiv. Prnjavor	1. batalj. 19. brig.	na komunikaciji Maglaj—Doboj 27. I 1945.	Tešanj	Kasnije prenijet
118	Vidić Rajko	1820. Imljani K. Varoš	14 brig.	Ukrinica, Teslić 1. VII 1944.		Nestao u bor.
119	Vidović Pero	1925. Bočac B. Luka	14. brig.	Vrbanja, B. Luka 19. IX 1944.		
120	Vilk Emil	1914. Nova Ves	desetar 18. brig.	Kotor Varoš 14. X 1944.		

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
121	Vodnar Alekse Vasilj	1926. Brestova Prnjavor	desetar 14. brig.	Karaula 12. IV 1945.		
122	Vidović Vase Miloš	1925. Brezik Prnjavor		Crni Vrh 24. VII 1945.	Celinac	
123	Vuković Gojko	1925. Dug Derventa	komandir čete Mot. part, odreda	D. Lepenica, Prnjavor 25. V 1944.	Lepenica	
124	Vučković Bogdana Žarko	15. VI 1927. Drvar	vodnik voda	Klašnice 19. IX 1944.	Prenesen u Drvar	
125	Vučić Vaskrsije Novo	Vijačani Prnjavor	Med. san. bataljon 53. divizije	VII 1945.	Teslić	
126	Vergić Stojan		Bat. za vezu 53. div.	Umro u Teslicu	Teslić	
127	Galić Dušana Miloš	1925. Gradačac	Prateći bat. diViz.	Vrućica, Teslić 27. XI 1944.	Teslić	
128	Grubor Steve Dušan	1920. Grahovo	2. č. 2. bat. 19. brigade	Zepče 8. II 1945.	Gornji Šeher	
120	Golubović Muhe Bahrija	1924. Tešanj	pom. kom. čete u 19. brigadi	Putnikovo Brdo 16. IV 1945.	Tešanj	
130	Galonja Dušana Jovo	1925. Vrtoče Petrovac	4. batalj. 19. brig.	Kalenderovci 25. III 1945.	Prnjavor	
131	Gazibović Vid	1923. Vijačani	1. batalj. 18. brig.	Karaula 1. III 1945.	Novi Šeher	
132	Gecović Ivana Franjo	1926. Vrezanine	2. batalj. 18. brig.	Stran j ani' 12. IV 1945.		

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
133	Galić Pero	1921. Sarajevo	2. batalj. 18. brig.	23. III 1945.		Umro u boln.
134	Grbić Salke Avdo	1926. Bos. Kobaš Derventa	4. batalj. 18. brig.	Stranjani 12. IV 1945.	Stranjani	
135	Galka Valentina Stanko	1923. Kunova Prnjavor	3. batalj. 18. brig.	Stanovi 20. III 1945.	Ljeskove vode	
136	Galka Josef	1919. Rakovac Prnjavor	3. batalj. 18. brig.	Stanovi 20. III 1945.	Ljeskove vode	
137	Gliporević Zivka Milan	1918. Vezučo Zepče	2. č. 4. bat. 14. brigade	Debela Maja 15. IV 1945.	Tešanj	
138	Glumčević Ahmet	1924. Gračanica	2 č. 3. bat. 14. brigade	Vlaška Mala 7. V 1945.	Vlaška Mala	
139	Ganibegović Nurije Alija	1916. Doboj	3. č. 3. bat. 14. brigade	Maglaj 27. IV 1945.		Nestao u bor.
140	Grubač Adam (nije upisano ime u dokumentu)	1918. Imljani K. Varoš	3. č. 1. bat. 14. brigade	Teslić 27. V 1945.	Teslić	
141	Gatarić Koste Branko	1909. Štrbci Prnjavor	komandir čete u 14. brigadi	Perkovića Han 1. IV 1945.	Brezovi Dani	
142	Gunjević Đure Vid	1926. Ilova Prnjavor	3. batalj. 14. brigade	Doboj 17. IV 1945.	Teslić	
143	Graček	Teslić	2. batalj. Prnja, odreda	Korićani	Korićani	Umro. tif.
144	Gaković Mirko	1924. Kaoci Prnjavor	3. č. 2. bat. 14. brigade	Prnjavor 19. I 1944.	Vijaćani	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
145	Glavandek Rajka Luka	1925. Galjipovci Prnjavor	2. batalj. 14. brig.	Perkovića Han 13. I 1945.	Šeher	
146	Gajić Jovana Vojislav	1925. Kriškovci Prnjavor	4. batalj. 14. brig.	Karaula, Zepče 13. I 1945.	Brezovi Dani	
147	Galešić Huseina Omer	1913. Kraševo Tešanj	4. batalj. 14. brig.	Kalenderovci 17. II 1945.	Mišinci Derventa	
148	Grabovac Ivan	Vinkovci	miner, vod 14. brigade	J'elah—Teš an j ka, na pruži 30. IX 1944,	Između J'elaha i Tešanjke	
149	Gajić Ivana Stanko	1914. Srp. Moravica, Lišnja	Art. div. 14. brig.			Umro kod kuće od tifusa
150	Goranović Miče Bogdan	1925. Novi Grad	3. batalj. 14. brig.	Putnikovo Brdo 20. II 1945.	Stanovi, Doboј	
151	Gavranović Milan	Kruševo Brdo K. Varoš	3. č. 1. bat. 14. brigade	Osredci 30. VII 1944.	u pl. Čavci'	
152	Grubač Dujko	Imljani K. Varoš	14. brigada	Ukrinica 1. VIII 1944.		
153	Grubač Stevo	Imljani K. Varoš	vodnik u 14. brig.	Ukrinica 1944.		Zarobljen
154	Dvorski Josip	1921. Herešin Koprivnica	1. batalj. 18. brig.	Ljeskove Vode—Crnča 17. IV 1945.	Crnča	
155	Dejić Aleksa	1903. Golubinja Zepče	1. btalj. 18. brig.	Ljeskove Vode 17. IV 1945.	Crnča	
156	Dimić Koje Đorđe	1927. Razboj B. Gradiška	2. batalj. 18. brig.	Paljuge 19. IV 1945.	Paljuge	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
157	Duvančić Sabid	1922. Derventa	4. batalj. 18. brig.	Klašnice 20. IX 1944.	Čardačani,B. Luka	
158	Dukarić Blagoj e	1917. G. Ilova	4. batalj 18. brig.	Kotor Varoš 14. X 1944.	Dudići	
159	Dedović Murat		4. batalj 18. brig. -	Kotor Varoš 14. X 1944..		nije iznešen
160	Dedić Sejdo	1909. B. Kobaš Derventa	4. batalj. 18. brig.	Kotor Varoš 24. IV 1945.	Kotor Varoš	
161	Duden Antuna Franjo		3. batalj. 18. brig.	Prud, Odžak 25. V 1945.	Novi Grad	
162	Duljemba Blaž	Kunová	3. batalj. 18. brig.	Kotor Varoš 19. VII 1944.	Uzlomac	
163	Delihasanović Salih	1926. Mračaj Zepče	2. batalj. 18. brig.	G. Dubica, Odžak 26. V 1945.	G. Dubica	
164	Delkić Saliha Suljo	1921. Tešanj	19. brigada	Šiprage 15. X 1944.	Šiprage (voj. grob)	
165	Dragonji^ Salko	1918. Bardaci Teslić	2 batalj. 19. brig.	Sivša 13. XII 1944.	Teslić (mus. gr.)	
166	Divjak Vojina Dane	1926. Otočac	4. bataljon 19. brigade	22. II 1945.	Nova Dubrava	
167	Dugonjić Gavre Dušan	1918. Jablanica Tešanj	1. batalj. 19. brig.	Putn. Brdo 17. IV 1945.	Tešanj	
168	Drinić Svetko	Palačkovci Prnjavor	k-dir čete u 14. brigadi	na r. Vrbasu 1. VII 1944.	Nožičko	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
169	Domuz Koste Vladimir	1929. Štrbci Prnjavor	Automat, četa 14. brigade	Vlaška Mala 25. V 1945.	Brusnica	
170	Dujaković Teodara Boško	1922. Pojezna Derventa	1. č. 4. bat. 14. brig.	Perkovića Han 8. IV 1945.	Tešanj	
171	Dević Ostoje Mihajlo	1907. Štrbci Prnjavor	1. batalj. 14. bri'g.	27. I 1944.	Medveđe Brdo (Sanica)	
172	Doljić Rajko	1926. Brestova Tešanj	3 batalj. 14. brig.	D. Smrtići 29. V 1944.	Smrtići	
173	Đukić Nikole Rajko	1922. Sk. Vakuf K. Varoš	v. d. k-danta bat. u 14. brigadi	Doboj 12. XII 1944.	Teslić	
174	Đurić Ostoja	1905. Drenova Prnjavor	Vodnik 3. čete 2. batalj. 14. brig.	Trapisti, B. Luka 1. I 1944.	u šumi više Trapista	
175	Đurić Simeuna Veljko	1912. Majevac Derventa	2. batalj. 14. brig.	Karaula 10. IV 1945.	Novi Šeher	
176	Đekić Maksim	čečava Teslić	Prnjavor, part, odred	umro od pjegavca	Korićani Travnik	
177	Đajić Savo	1927. Branešci Prnjavor	3. batalj. 14. brig.	Donji Smrtići	Smrtići (groblje)	
178	Đukić Radovan	1920. Detlak Derventa	delegat u 3. bataljonu 14. brigade	Miljanovci 15. XII 1944.	Tešanj	
179	Đukarić Blagoje Đurin	Ilova Prnjavor	4. batalj. 18. brig.	Kotor Varoš 14. IV 1944.	Dudići	
180	Đani'ć Abdulaha Čamil	1922. Begluci Derventa	4. batalj. 18. brig.	Lami'nci 9. IX 1944.		nije izneš.

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
181	Đurić Filipa Marijan	1916. Prisoje D uv no	1. batalj. 18. brig.	Novi Grad 24. V 1945.	Novi Grad	
182	Đimić Stojana Đorđe	1927. Razboj B. Gradiš.	2. batalj. 18. brig.	Paljuge, Zenica 9. IV 1945	Paljuge	
183	Đanić Bege Muharem	1925. B. Luka	bat. za vezu 53. divizije	2. XII 1944.	Teslić	
184	Džebić Stojana Jovan	1926. Peckovo Mrkonjić	1. č. 3. batalj. 14. brigade	Vlaška Mala 6. V 1945.	Vlaška Mala	
185	Đaković Ostoje Jovan	1922. Mrčevci B. Luka	Vozar. bat. 53. diviz.	Cerovica, Tešanj 10. IV 1945.	Teslić	
186	Dukić Veljko	1912. Radakovo K. Varoš	18. brigada	Agino Selo 15. VII 1945.		Nestao u borb. sa čet.
187	Dabić Đure Ili'ja	1920. Matažići Brčko		7. VII 1945.	Teslić	umro od pjegavca
188	Dejanović Dejana Stevo	1919. Majevac Derventa	14. brigada	Mišinci, Derventa 21. III 1945.		
189	Dragojević Stojan	1922. Kaoci Prnjavor	18. brigada	Teslić 20. I 1945.		Umro bol.
190	Đurđević Jovo	Kaoci Prnjavor	14. brigada	Teslić 12. I 1945.		Umro u bolnici
191	Đurić Ostoje Petar	1929. Vijačani Prnjavor	14. brigada	Teslić 22. I 1945.		
192	Dukić Nedeljko	1928. Agići Derventa	14. brigada	Sivša, Tešanj 1. XII 1944.		

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
193	Dević Rajko	1913. Štrbci Prnjavor	14. brigada	Banja Luka 18. IX 1944.		
194	Dautbegović Saliha Ibrahim	Doboj	desetar 19. brigade	Pribinić, Teslić 24. IX 1944.		Nestao u borbi
195	Dasović Stjepana Adam	Ilača Šid	19. brigada	Pribinić 24. IX 1944.		Nestao u borbi
196	Dorat Josijpa Lajoš	Martinci Mitrovica	19. brigada	Pribinić 24. IX 1944.		
197	Dostanić Petka Veljko	Stanovi Tešanj 1922.	Teš. Tesi. part, odred	Teslić 20. VII 1944.		
198	Dureković Laze Jovo	1923. Ripač Bihać	polit. komes. kaipetan u 19. brigadi	Teslić 7. VII 1945.	Teslić	Podleg. ranama
199	Elja iSulje Mustafa	1922. D. Vakuf Bugojno	4. batalj. 18. brig.	Vlaška Mala	Novi Grad	
200	Ekos Sejdo		2. č. 3. bat. 14. brigada	Putn. Brdo, Doboj 17. IV 1945.	Putnikovo Brdo	
201	Eminović Ševko	1924. Derventa	1. batalj. 14. brig.	Odžak 8. V 1945.	D. Dubica Odžak	
202	Enag Ibro	1922. N. Šeher Zepče	14. brigada	Rankovići, Teslić 28. IX 1944.		
203	Zrnić Dragoj a Dušan	1901. Podgradci B. Gradiš.	Batalj. pri 53. diviziji	Teslić 25. I 1845.	Teslić	Nesret. slučaj
204	Zec Hešida Hajro	Lišnja Prnjavor	4. batalj. 18. brig.	Kotor Varoš 18. II 1945.		

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
205	Zekan Hasana Salih	1920. Vlasinja Mrkonjić	1. batalj. 18. brig.	Kilovac, Fojnica 5. V 1945.	Fojnica	
206	Za jamni Franjo	1926. Prnjavor	3. batalj. 18. brig.	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
207	Zukarić Dure Blagoje	Ilova Prnjavor	4. batalj. 18. brig.	Kotor Varoš 14. X 1944.	Dudići	
208	Zatovjec Jana Jozef	1921. N. Martinac Prnjavor	3. batalj. 18. brigade	Zabljak 16. III 1945.	Zabljak	
209	Zajanac Franjo	1926. Prnjavor	3 batalalj. 18. brig.	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
210	Zec Petar	1923. Štrbci Prnjavor	politkom. čete u 14. brigadi	23. XI 1944.	Teslić	
211	Zovkić Bono	1912. Kramošnj. Brčko	1. č. 1. bat. 14. brigade	Obli Kamen, Doboj 21. II 1945.	Prnjavor	
212	Zvfcdalo	, Štrbci Prnj avor	Prnjavorski part, odred		Korićani, Travnik	
213	Zelić Nezir	1915. Mravića Prnjavor	3. batalj. 14. brig.	Prnjavor, 18. I 1944.	Prnjavor	
214	Zečević Petar	1923. Štrbci Prnjavor	3. batalj. 14. brigade	Klupe, Pribinić 23. IX 1944.		
215	Zaimović Sefik	1925. Kvorečići	18. brigada	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
216	Zejnić Sefko	1923. Lišnja Prnjavor	14. brigada	Ukrinica 8. VII 1944.		

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
217	Zorić Mile Milan	Baloljuša Drvar	19. brigada	Redžići, Kotor Varaš 23. IV 1945.	Kotor Varoš	
218	Zivković Dušan	1923. Kremna Prnjavor	3. bataljon 14. brigade	Blaško Vel. (Tabla) B. Luka 31. VII 1943.	Slatina	
219	Zivković Đurđa Zivko	1918. Maglajani Banja Luka	1. bataljon 14. brigade	Ljubatovići Zepče 25. XII 1944.	Teslić	
220	Zivković Joze Ivan		2. bataljon 18. brigade	Lokmine, Zenica 6. IV 1945.		
221	Zivković Žarko		2. bataljon 18. brigade	Lokmine, Zenica 6. IV 1945.		
222	Zivanović Mihajla Stevo	1921. Smrtići Pranjavor	bataljon pri diviz.	Novi Šeher 11. IV 1945.	Teslić	
223	Zabić Ilija	1919. Razboj	k-dfr čete Mot. odreda	Dolina, Bos. Gradiška 1945.	Srbac	
224	Ivanović Glige Svetozar	Srđevići	14. brigada	Kotor Varoš 28. XII 1944.	Maslovare	
225	Iduž Avde Ibro	1920. Prebije Stolac	3. četa 14. brigada	Putn. Brdo 16. IV 1945.	Putnikovo Brdo, Doboj	
226	Ibrišević Ibrahima Ibrahim	1921. Orahovac Gradačac	2. bataljon 14. brigade	Karaula 11. IV 1945.	Novi Šeher	
227	Ivković Đure Nedo	1924. Miišinci Derventa	1 bataljon 14. brigade	Matužići 15. IV 1945.	Tešanj	
228	Ikić Milan	1923. Pojezna Derventa	3. bataljon 14. brigade	Prnjavor 19. I 1944.	Kremna	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
229	Ignjatović Jefte Stojan	1922. Martinac Prnjavor	4. bataljon 14. brigade	Karaula 13. I. 1945.	Brezove Dane	
■230	Ibrić Himzo	1924. Tuzla	3. bataljon 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.		Nestao a borbi sa ust.
■231	Islamović Abdulah	1908. Turbe	1. bataljon 18. brigade	Odžak 24. V 1945.	Svilaj	
232	Ivanović Dušan	1923. Razboj Prnjavor	2. bataljon 18. brigade	Tm, B. Luka 25. IX 1944.	Trn	
"233	Igros Jana Alojz	1921. Dubrava Prnjavor	3. bataljon 18. brigade	Stanovi 20. III 1945.	Ljeskove Vode	
:234	Ibrić Nailov Rasim	1924. Begluci Derventa	3. bataljon 18. brigade	Gradišće, Zenica 12. IV 1945.	Gradišće	
"235	Adamović Dušan	1923. Razboj Prnjavor	2. bataljon 18. brigade	Trn, B. Luka 25. IX 1944.	Trn	
236	Ivandić Nikola	Dalmacija	14. brigada	Lipovac, Kotor Varoš		Nestao u borbi
237	Ilibašić Zivko	1919. Kukulje B. Gradiška	18. brigada	Laminci 24. IX 1944.		
.238	Ivančević Milan	1925. Riipač Bihać	19. brigada	Teslić 18. IV 1945.		Umro u bolnici
239	Ivačević Milan	1921. Smiljani B. Petrovac	zam. k-dira čete 19. brigade	Teslić 14. I 1945.	Teslić	Umro u bolnici
240	Jevtić Dujko	1925. Corle	1. bataljon 18. brigade	Bilice 20. I 1945.	Bilice	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
241	Jelišić Olga	1920. Derventa	1. bataljon 18. brigade	Ugodnovići 26. IV 1945.		Nestala
242	Janković Dušana Mladen	1929, Kaoci Prnjavor	2. bataljon 18. brigade	Stranjani 24. IV 1945.	Stranjani	
243	Jašarević Hajro	1927. Lišnja	4. bataljon 18. brigade	Laminci 26. IX 1944.	Laminci	
244	Janečko Andrija	1916. Rakovac Prnjavor	4. bataljon 18. brigade	Teslić, Križ 10. X 1944.	Teslić	
245	Jusufbegović Fehim	1921. B. Dubica	4. bataljon 18. brigade	Kozarci 8. III 1945.	Kozarci	
246	Jadah Vlado	1926. Iličani Prnjavor	3. bataljon 18. brigade	Klašnice 29. IX 1944.	Ilfčani	
247	Jatić Dušan	Derventa	4. bataljon 18. brigade	Klašnice 20. IX 1944.	Cardačani	
248	Jagunić Ivana Franjo	1926. Brezović Jastrebar	2. bataljon 18. brigade	Negrajl, Zenica 12. IV 1945.	Zapadine Zenica	
249	Janković Milana Milutin	1926. Vijačani Prnjavor	1. bataljon 18. brigade		Maslovare	
250	Jelilčić Milana Nedeljko	1921. Smoljani B. Petrovac	19. brigada	Smrtići 17. XII 1944.	Prnjavor	
251	Jaldić U. Gazim	1918. Karadaglije Tešanj	2. bataljon 19. brigade	Izgorelica Fojnica 8. V 1945.	Izgorelica	
252	Jandrić Petra Slavko	1919. Gorica Jajce	2. bataljon 19. brigade	Utopio se u Vrbasu 19. VI 1945.		Nije pronađ.

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
253	Jovanović Riste Nikola	1921. Ristići Derevnta	19. brigada	D. Svilaj 5. V 1945.	Mala Brusnica	
254	Jozevčić Mije Tadija	1929. Ivčani Jajce	14. brigada	D. Dubica 8. V 1945.	D. Dubica	
255	Janković Mladenko	1908. Blagaj Bugojno	3. č. 3. batalj. 14. brigade	Vlaška Mala 7. V 1945.	Vlaška Mala	
256	Jeremić Jbvan	1922. Trn j ani Derventa	14. brigada	SI. Brod 7. V 1945.	SI. Brod	Umro u boln.
257	Jokanović Božo	Korićani K. Varoš	zamj. k-dira čete u 14. brigadi	Derventa 28. VI 1944.	Prnjavor	
258	Jokanović Sime Vladimir	Korićani	vodnik 14. bragade			
259	Jotanović Milenka Mira	Čečava Teslić	član O. K SKOJ-a za sred. Bosnu 14. brigada		Korićani Travnik	Umrlo od tif.
260	Jotanović Bogoljuba Milan	čečava Teslić	3. č Prnjavor odreda, 14. brig.	Vijačani 12. VII 1943.	Vijačani	
261	Jančiković Đorđe	1918. Vel. Gaj Vršac	14. brigada	Derventa 28. VI 1944.		Nije izneš.
262	Jokanović Luka	Korićani K. Varoš	k-dir čete 14. brigade	Derventa 28. VI 1944.	Prnjavor	
263	Jurković Franje Pavao	1921, Adolfovac Podr. Slat.	2. bataljon 14. brigade	Sivša 16. XI 1944.	Miljanovci ¹ Dotboj	
264	Jović Stevo	1928. Osve Maglaj	4. bataljon 14. brigade	Sije 16. XII 1944.	Sije	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
265	Jukić Šabana Aziz	1924. Krasulje Ključ	izv. četa 14. brigade	Perkovića Han 4. II 1945.	Novi Šeher	
266	Jusić Šerifa Salih	1921. Otoka Krupa	1. č. 1. bat. 14. brigade	Vel. Prnjavor	Vel. Frnjavor	
267	Jakupović Nazifa Hakija	1924. Kozarac Prijedor	2. č. 2. bat. 14. brigade	Stanovi 25. III 1945.		
268	Jurišić Vojislav	1924. Kriškovci Prnjavor	2. bataljon 14. brigade	13. VI 1944.	Hrvaćani	Umro od rana
269	Josiipović Đuro	1927. Obodnik K. Varoš	1. bataljon 14. brigade	D. Dubica, Odžak 8. V 1945.	D. Dubica	
270	J'ovanović Blagoj a Veselin	1926. Berak Vukovar	Bataljon pri div.	Teslić 25. II 1945.	Teslić	Samoub. u tif.
271	Jejinić Đorđa Mirko	1912. Srbac Prnjavor	Med. san. bat. 53. divizije	Teslić 10. VII 1945.	Teslić	Samoub.
272	Jorgić Vase Stanko	1930. Vrelo Teslić	19. brigada	Teslić 8. VII 1945.	Teslić Vrelo	
273	Joldić Cazim	1918. Karadaglije Tešanj	19. brigada	Izgorelice 8. V 1945.	Izgorelice	
274	Ječeši Mikole Vladimir	1925. Dubrave Prnjavor	19. brigada	Kokor. Lug 20. IV 1945.		Nestao u borbi
275	Jelić Salih	Prnjavor	14. brigada	Sivša 1. XII 1944.		Nestao u borbi
276	Jelić Risto	1921. Lužani Derevnta	18. brigada	Kotor Varoš 14. X 1944.		

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
277	Jantošek Miše Đuro	Josipovac Đakovo	19. brigada	Pribinić 24. IX 1944		Nestao u borbi
278	Jakić Dušan	1919. Imljani K. Varoš	14. brigada	Ukrinica, Teslić 1. VIII 1944.		Nestao u borbi
279	Kopić Nazifa Salko	1912. Barici Teslić	3. bataljon 19 brigade	Na komunikacija Doboj—Maglaj 25. I 1945.	Barići	
280	Kovačević Riste Stoj an	1926. Hljeb Tešanj	4. bataljon 19. brigade	Kladari 25. III 1945.	Velika Sočanica	
281	Kevec Ramin Osman	1924. Kozarac	4. bataljon 19. brigade	Srbac 1. IV 1945.	Srbac	
282	Kadunić Muje Sejdo	1923. Trepča Tešanj	Izv. četa 19. brigade	D. Cerani 3. VIII 1945.	Prnjavor	
283	Kurbašić Hruste Salko	1925. Matuzići Tešanj	1. bataljon 19. brigade	Kladari 25. III 1945.	Crnča	
284	Kanjanović Luka	1905. Čukovac K. Varoš	1. bataljon 19. brigade	Pale, Sarajevo 14. V 1945.	Pale	
285	Kranica D. Franjo	1924. Hreženica Ludberg	4. bataljon 19. brigade	Siprage 3. V 1945.	Siprage	
286	Kovačević Teodor	1920. Hljeb Tešanj	4. bataljon 18. brigade	Kotor Varoš 14. X 1944.	K. Varoš	
287	Katana Slavko	1927. Cerovi jeni Derventa	4. batalion 18. brigade	Šnjegotina 22. IV 1945.	Spasojevići Šnjegotina	
288	Kudrić Rade	1923.	1. bataljon 18. brigade	Krčmarica, 5. I 1945.	Slatina	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
289	Karabegović Ismet	1927. Zepče	1. bataljon 18. brigade	Ugodnovići 26. IV 1945.		
290	Kahriman Sulejman	1907. R. Polje Zenica	1. bataljon 18. brigade	Odžak 24. V 1945	Svilaj	
291	Kijevski Albin	1924. Martinac Prnjavor	1. bataljon 18. brigade	Kozarac,Zenica 28. III 1945.	Kozarac	
292	Kirruzović Milana Ratko	1922. Kadinjani Banja Luka	2. bataljon 18. brigade	Novi Seher 21. III 1945.	Brezove Dane	
293	Knežević Marka Janko	1927. Nožičko Prnjavor	2. bataljon 18. brigade	Paljuge 9. IV 1945.		
294	Kajgan Mirko	1922. Stanovi Tešanj	2. bataljon 18. brigade	Trn 25. IX 1944.	Trn	
295	Kaljanac Mustafa	1922. Rogatica	3. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
296	Kresojević Vlade Ljubo	1920. Bošković B. Luka	2. bataljon 18. brigade	Stranjani, Zenica 12. IV 1945.	 Stranjani	
297	Kozić Izet		3. bataljon 18. brigade	Teslić 12. VI 1945.	Teslić	Umro u boln. od pjegav.
298	Kiovski Stanko	1918. Martinac	3. bataljon 18. brigade	Karaula 1. III 1945.	Karaula	
299	Kušmiš Ludvik	Martinac Prnjavor	3. bataljon 18. brigade	Bošković 20. VI 1945.	N. Martinac	
300	Kleha Stanko	Rakovac	3. bataljon 18. brigade	Lupljanica 10. IX 1944.	Derventa	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
301	Kumoš Stanko	Rakovac	3. bataljon 18. brigade	Rakovac 26. XI 1944.	Rakovac	
302	Kaljita Jan	Gumjera	3. bataljon 18. brigade	Orahovica, Liplje 4. XII 1944.	Kovaeevići Liplje	
303	Kožuh Anton	Gumjera	3. bataljon 18. brigade	Blaš kovač 19. XII 1944.	Gumjera	
304	Kohut Jure Alojz	1926. Karaj zovci B. Gradiška	3. bataljon 18. brigade	Stanovi 20. III 1945.	Ljeskove Vode	
305	Kudrić Mladen	1922. Ilova Prnjavor	1. bataljon 18. brigade	Karaula 1. III 1945.	Karaula	
306	Kuzmanović Radovan	1921. Gusak Prnjavor	2. bataljon 14. brigade	Stanovi 25. III 1945.		
307	Kolal Radenka Milorad	1926. Štivor Prnjavor	2. bataljon 14. brigade	Karaula 11. IV 1945.	Novi Šeher	
308	Kopić Ahmeta Husein	1928. Barići Teslić	4. bataljon 14. brigade	Rakovac 31. III 1945.	Srđevići Prnjavor	
309	Kalata Mihajla Srećko	1914. Sremska Mitrovica	Četa za vezu 14. brigade	Komunikacija Maglaj—Zepče 10. VII 1944.		Nestao
310	Krpo Ahmeta Salih	1910. Mostar	4. bataljon 14. brigade	D. Dubica 8. V 1945.	D. Dubica Odžak	
311	Kapetanović Fahri;a	1902. Jajce	4. bataljon 14. brigade	M. Brusnica 8. V 1945.	Mala Brusnica	
312	Konjević Uroša Kosana	1927. Glamočani B. Luka	bolničarka 3. bataljona 14. brigade	Vlaška Mala 6. V 1945.	Vlaška Mala	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
313	Kočo Tahira Ahmet	1925. Trebinje	1. bataljon 14. brigade	Vlaška Mala 23. V 1945.	Vlaška Mala	
314	Knežević Miše Marko	1905. Zalužani B. Luka	Automatič. četa 14. brigade	4. VI 1945.	G. Jošavka Čelinac	
315	Kovljanić Milića Dragić	1921. Štrbci Prnjavor	3. bataljon 14. brigade	Slatina, Ilidža 18. VII 1945.	Štrbci	Nesret. slučaj
316	Kreoo Uroš	1923. B. Petr.	polkom čete u 14. brigadi	Potočani 24. I 1944.	Potočani	
317	Kovačević Milan	Šrbci Prnjavor	zam. K-dira u 14 brigadi	Putnikovo Brdo 3. IV 1944.	Putnikovo Brdo	
318	Kitić Gavro	1926. Ilova Prnjavor	p.poručgnk 14. brigade	Vel. Sočanica 7. X 1944.	Velika Sočanica	
319	Kulhaj Čila Vlado	1923. Prnj avor	delegat u 3. bat. 14. brigade	Vlaška Mala 8. V 1945.		Nije. iznešen
320	Komljenović Cvije Stanko	1926. Travnik	delegat u 2. bat. 14. brigadi	Karaula 10. V 1945.	Novi Šeher	
321	Knežević Zdravko	1919. Osinja Derventa	3. bataljon 14. brigade	Prnjavor 18. I 1944.	Prnjavor	
322	Karaselimović Smajo	K. Varoš	omlad. rukov bat. 14. brig.	Zarobljen u VII ofanzivi 1944. godine		
323	Krlić Muharem	Medna Tešanj	4. bataljon 14. brigade	Klašnice 20. IX 1944.		Nije i'zneš.
324	Kalaba Đorđa Radovan	Ilova Prnjavor	3. bataljon 14. brigade	Miljanovci 10. VII 1944.	Matuži'ći	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
325	Ki'tić Gavro	1926. Ilova Prnjavor	3. bataljon 14. brigade	Vel. Sočanica 4. X 1944.	Velika Sočanica	
326	Kovačević Hirseina Adem	1920. Kovačevići Siprage	1. bataljon 14. brigade	Velika Sočanica 29. X 1944.	Velika Sočanica	
327	Kelečević Sime Dušan	1921. Mrčevci B. Gradiška	1. bataljon 14. brigade	Veliki Prnjavor 26. X 1944.		
328	Kragić Nenad	1923. Obodnik K. Varoš	4. bataljon 14. brigade	Stupe	Stupe Kapela	
329	Karapandža Husein	1914. Tešanj	3. bataljon 14. brigade	Sije 16. XII 1944.	Tešanj	
330	Kuhar Stanko	1920. Drvar	4. bataljon 14. brigade	■Sije 16. XII 1944.	Sije	
331	Koper Ivana Augustin	1920. Virovitica	4. bataljon 14. brigade	Ponijevo, Zepče 15. I 1945.	Novi Seher	
332	Kulešević Đoke Mirko	1924. Novi Grad Gradačac	1. bataljon 14. brigade	Teslić 10. I 1945.	Teslić	Umro u bolnici
333	Kan'ć Esad	1924. Lišnja Prnjavor	1. bataljon 14. brigade	Ukrinica 1. VIII 1944.	na bojištu	
334	Kresić Ornerà Kasim	1923. Siprage K. Varoš	1. bataljon 14. brigade	Perkovića Han 1. III 1945.	Novi Seher	
335	Kerlić Hasana Husein	1907. Međakovo Tešanj	1. bataljon 14. brigade	Perkovića Han 1. III 1945.	Novi Šeher	
336	Karasović Stjepana Miro	1916. Vukovar	3. bataljon 14. brigade	Putnikovo Brdo 29. II 1945.	Stanovi Doboj	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
337	Katinić Ilija	1910.	2. bataljon 14. brigade	Klašnice 19. IX 1944.	Glamočani	
338	Kerić Vase Milutin	1923. Jelanjska Tešanj	3. bataljon 14. brigade	Debeli Meja 15. IV 1945.	Tešanj	
339	Komsa Ante Jozef	1918. Sitneš Prnjavor	4. bataljon 14. brigade	Vlaška Mala 7. V 1945.	Vlaška Mala	
340	Kotorić Mehe Osman	1908. Medakovo Tešanj	Batalj. pri diviziji	Karaula, Maglaj 10. IV 1945.		Nije iznešen
341	Kovljanić Lazo	1925. Štrbci Prnjavor	art. diviz. 53. diviz.	Vlaška Mala 23. V 1945.	Sl. Brod	
342	Kafizamić Selim	1919. Žepče	18. brigada	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
343	Kranjićac Franjo	Hrženica Luidberg	19. brigada	Siprage 3. V 1945.	Siprage	
344	Korjanović Luka	1905. Čukovac K. Varoš	14. brigada	Pale, Sarajevo 14. V 1945.	Pale	
345	Kalač Ahmeta Rašid	1925. Sarajevo	19. brigada	Putnikovo Brdo 16. IV 1945.	Alibegovci Doboj	
346	Kovač Radenka Milorad	1916. Medoševina Berani	14. brigada	Karaula 12. IV 1945.		
347	Kurbašić Hruste Salico	1915. Matužići Tešanj	19. brigada	Kladari 25. III 1945.		
348	Košilović Marko	1921. Tešanj	18. brigada	Trn, B. Luka 19. IX 1944.		

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
349	Kocić Ivana Gavro	Kruševica Šamac Županja	19. brigada	Pribinić 24. IX 1944.		
350	Kosir Antuna Anton	Doboj	19. brigada	Pribinić 24. IX 1944.		
351	Kača venda Ostoje Đuro	Ruiška B. Novi	p.poručnik politkomes. 19. brigada	Teslić 17. IV 1945.	Teslić	Umro u bolnici od rana
352	Krličević Mujo		4. bataljon 19. brigade	Teslić 10. II 1945.	Teslić	Umro u bolnici od rana
353	Lučić Petar	1917. Brusije Hvar	3. bataljon 14. brigade	Siprage 24. I 1945	Čusto Brdo	Umro u bolnici
354	Lukić Đuro	1918. V. Sočanica Derventa	p.poručnik 14. brigada	Klupe 7. VIII 1944.	Pribinić	
355	Livnjak Osman	1923. Tešanj	2. bataljon 14. brigade	Crnča, Derventa 3. X 1944,	Crnča	
356	Lasilć Lazara Ilija	1926. Imljani K. Varoš	1. bataljon 14. brigade	Perkovića Han 4. I 1945.	Brezove Dane	
357	Lelić Salih	1912. Prnjavor	3. bataljon 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.		Nestao u borbi
358	Ljubojević Dušan	1918.	2. bataljon 14. brigade	Galjipovci 14. X 1944.	Prnjavor	
359	Ljubojević Br. Branko	1923. Ilova Prnjavor	1. bataljon 14. brigade	Ljubatovići 25. XII 1944.	Brezove Dane	
360	Lipovac Jozo	1923. Derventa	2. bataljon 19. brigade	Grabovoi, Zepče 8. II 1945.	Novi Šeher	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
361	Luganić Gavre Dušan	1918. Jelanjska Tešanj	1. bataljon 19. brigade	Putnikovo Brdo 17. IV 1945.	Tešanj	
362	Livar Milana Tedo	1920. Vitkovci	4. bataljon 18. brigade	Zabljak 12. III 1945.		
363	Lazarević Vida Branko	1926. Sočanica Derventa	4. bataljon 18. brigade	Zabljak 12. III 1945.		
364	Landić Petra Bogoljub	1923. Ljeskovci Prnjavor	4. bataljon 18. brigade	Kozarac, Zenica 8. IV 1945.	Kozarac	
365	Ljatilć Dušan	Derventa	4. btaljon 18. brigade	Klašnice 20. IX 1944.		
366	Lakić Drago	1925. Maglajani B. Luka	2. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
367	Lubojević Rajko	1929. Slatina B. Luka	2. bataljon 18. brigade	Šije 19. II 1945.		
368	Lončar Petar	Papratnica Zepče	3. bataljon 18. brigade	Derventa 30. V 1945.		Umro u bolnici
369	Lapir Mile Savo	1924. Inađ'ol Prnjavor	2. bataljon 18. brigade	Stranjani 12. IV 1945.	Stranjani	
370	Leščak Josipa Pavel	1922. Sv. Juraj Celje	1. bataljon 18. brigade	Kilovac, Eojnica 25. V 1945.	Kilovac	
371	Lastovčić Ivana Juraj	1915. Vrhovac Somobor	4. divizion Art. brigade	Vlaknica Brusnik 4. VIII 1945.	Vlaknica	
372	Livak Sime Stanko	1922. Stanovi Tešanj	Teš. teslić. odred	Teslić 20. VII 1944.		

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
373	Lekota Mate Stjepan	Cerna Vinkovci	19. brigada	Pribinić 24. IX 1944.		
374	Legić Zivka Stanko	1920. Štrbci Prnjavor	14. brigada	Perkovita Han 13. I 1945.		
375	Lovrić Anka	1926. Ver je B. Dubica	st. vodnik	Skender Vakuf 13. VII 1945.	Celinac	
376	Mi'ličić Dušan	Derventa	4. bataljon 18. brigade	Gojakovac 10. X 1944.		
377	Madžar Dušan	Kadinjani B. Luka	k-dir čete 4. bataljona 18. brigade	Laminci 26. IX 1944.		
378	Musić Ramo	1923. Vikor Foča	4. bataljon 18. brigade	Karaula 28. II 1945.		Umro u bolnici
379	Montibenler Fran. Đovani	1921. Stivor Prnjavor	4. bataljon 18. brigade	Kozarac, Zenica 1. IV 1945.	Kozarac	
380	Mladen Dušan	1925. Slatina B. Luka	4. bataljon 18. brigade	Klašni/ce 20. IX 1944.		Nije iznešen
381	Mehinagić Meho	1922. Tešanj	4. bataljon 18. brigade	Klašnice 20. IX 1944.		Nije izneš.
382	Meherović Cvije Branko	1923. Luplj amica Derventa	4. bataljon 18. brigade	Kozarac, Zenica 8. IV 1945.	Kozarac	
383	Mujezinović Rasim	1915. Višegrad	1 bataljon 18. brigade	Kosova 19. II 1945.	Trepča	
384	Mačković Stojana Stanko	1920. Lepenica Prnjavor	2. bataljon 18. brigade	Janjaci, Zenica 6. IV 1945.	Janjaci	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
385	Milanović Vlado	1923. Derventa	2. bataljon 18. brigade	Petaševci (Lijevče Polje) 7. II 1945.	Petoševci	
386	Mitrović Milan	Mravića Prnjavor	3. bataljon 18. brigade	Banja Luka 19. IX 1944.		
387	Matijević Anton	Gumjera	3. bataljon 18. brigade	Banja Luka 19. IX 1944.		
388	Muhić Sul je Himzo	1911. Dobrun Višegrad	3. bataljon 18. brigade	Zabljak 16. III 1945.	Tešanj	
389	Marek J'an	1922. Grabovica K. Varoš *	3. bataljon 18. brigade	Brezova Kosa (Fojnica) 6. IV 1945.	Fojnica	
390	Mehatović Abdulah		1. bataljon 18. brigade	Novi Grad 25. V 1945.	Novi Grad	
391	Mitrović Đurđa Radovan	1924. Otpočivaljka Prnjavor	4. bataljon 18. brigade	Zenica 29. III 1945.		Zarob.
392	Mujkanović Salko		3. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
393	Mojz Franje Vid		3. bataljon 18. brigade	Novi Grad 25. V 1945.	Novi Grad	
394	Magdanac Hasana Salih		3. bataljon 18. brigade	Odžak 25. V 1945.	Novi Grad	
395	Mječik Faltin	1917. Gumjera	3. bataljon 18. brigade	Banja Luka 18. IX 1944.	Krčmarice	
396	Milanović Save Savo	1923. Korovi B. Kobaš	2. bataljon 18. brigade	Petoševci 6. II 1945.	Petoševci	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
397	Milić Antuna Nikola	1914. Prolog Livno	2. bataljon 18. brigade	D. Dubica N. Grad 25. V 1945.	Novi Grad	
398	Malešek Saliha Šaban	1921. Kreševo Tešanj	1. bataljon 19. brigade	Crni Vrh 25. IX 1944.	Karuše Tešanj	
399	Murtić Ibrahima Hasan	1923. Šubići Cazin	2. bataljon 19. brigade	Grabovica Zepče 8. II 1945.	Novi Šeher	
400	Momić Steve Mara	1922. Kruševac Srbija	2. bataljon 19. brigade	Putnikovo Brdo 17. IV 1945.	Tešanj	
401	Mešić Mu je Mesud	1921. Tešanj	2. č. 2. bat. 19. brigade	Cer 23. III 1945.	Prnjavor	
402	Mujketa Mu je Mujo	1929. Mravići Tešanj	4. bataljon 19. brigade	Cer 23. III 1945.		nije izneš.
403	Musić Meho	1925. Vrbanja B. Luka	2. bataljon 19. brigade	Ravne 3. VI 1945.		
404	Mujkić Mehmed	1925. Brčko	3. č. 2. bat. 19. brigade	Modro Polje 13. V 1945.		
405	Marijanović Dragoljub	1924. Petrovac na Mlavi	1. bataljon 14. brigade	Mala Brusnica 8. V 1945.	Mala Brusnica	
406	Milanović Milovana Stevan	1926. Mrčevci B. Gradiška	3. č. 2. bat. 14. brigade	Lepenica 31. III 1944.		
407	Marić Koste Dimitrije	1911. Imljani K. Varoš	2. bataljon 14. brigade	Karaula 11. IV 1945.	Novi Šeher	
408	Mustafić Rešida Mehmed	1921. Doboj	1. č. 2. bat. 14. brigad.e	Karaula 12. IV 1945.	Karaula	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
409	Mujičić Ibrahima Atif	1927. Doboj	2. bataljon 14. brigade	Perkovića H an 16. IV 1945.	Novi Šeher	
410	Maletić Riste Boško	1926. Brestovo Tešanj	2. bataljon 14. brigade	Karaula 12. IV 1945.		
411	Mesić Emina Sulejman	1928. Dobro Polje Tešanj	3. bataljon 14. brigade	17 IV 1945. ranjen	Makljenovac	Umro na putu za boln.
412	Milojević K. Dragan	1914. Otpočivaljka Prnjavor	3. bataljon 14. brigade	Debela Meja 15. IV 1945.	Trapča	
413	Meškić Began	1924. Hercegovina	3. bataljon 14. brigade	Vlaška Mala 6. V 1945.	Vlaška Mala	
414	Mehićić Saliha Safet	1928. Doboj	3. č. 3. bat. 14. brigade	Vlaška Mala 8. V 1945.		Nije iznesen
415	Mandić Luke Ljubo	1911. Karaj zo vci B. Gradiška	k-dir 1. č. 1. bat- Prnjavor, part, odreda	Lišnja septembar 1943.	Prnjavor	
416	Mikić Jovin Vojislav	1923. Prnjavor	k-dir 2. č. Prnjavor, par. odreda	Srbac jesen 1943.	Srbac	Nesreć. slučaj
417	Mari'ć Nikola	1919. Korićani K. Varoš	k-dir čete u 14. brigadi	Rudanka 27. I 1944.	Velika Bukovica	
418	Marić Stjepan	1914 Imljani K. Varoš	zamj. k-dira č. u 1. bat.	Osin ja 3. X 1944.	Osinja Derventa	
419	Mlinarić Mije Milan	1907. Švica Otočac	poručnik k-dant bat. u 14. brig.	St. Bradići (želj. stan) 1. XII 1944.	Novi Šeher	
420	Matić Zdravko	1925. Sočanica Derventa	3. bataljon 14. brigade	Rakovac 6. VI 1944.	Rakovac	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica
421	Milojević Branko	1925. Miškovci Derventa	pol. komesar čete u 14. brig.
422	Mihic Gojka Maksim	1926. Miškovci Derventa	vod. 1. čete 1. bataljona 14. brigade
423	Milijaš Nedeljko	1922. Štrbci Prnjavor	vodn. u 4. bat. 14. brigade
424	Mišić Milan	1924. Rakovac Maglaj	del. voda 3. bataljona 14. brigade
125	Marić Petra Stanko	Imljani K. Varoš	vodnik 1. č. 1. bataljon 14. brigade
426	Milijašević Milka	Otpočivalj. Prnjavor	2. batalj. Prnja, odreda
427	Mila'kovic Mitar	Stanovi Tešanj	3. četa Prnj. par. odreda
428	Marić Rade	Drenovci Prnjavor	1. četa Prnj. part, odreda
429	Marić Petar	Korićani K. Varoš	1. č. 1. batalj. 14. brigade
430	Marić Stojko	1925. Imljani K. Varoš	4. bataljon 14. brigade
431	Miladinović Ignjatija	Lišnja Prnjavor	3. č. 1. bat. 14. brigade
432	Mešić Halil	1925. Doboj	3. č. 1. bat. 14. brigade

Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
Viševci K. Varoš	Viševci	
Ritešić 8. III 1945.	Ritešić Derventa	
Vuči jak 8. III 1945.	Ritešić	
Vlaška Mala 7. V 1945.	Vlaška Mala	
Vučjak 27. III 1945.	Teslić	Umro od rana
	Korićani	Umrla od pjeg.
Vijačani 11. VII 1943.	Vijačani	
Nova Ves 10. VIII 1943.	U okolici Prnjavora	
Uzlomac 6. I 1944.	Uzlomac	
Doboj 9. IX 1944.		Nije izneš.
Topola B. Gradiška 24. IX 1944.		
Glamočani B. Luka 20. IX 1944.	Glamočani	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
433	Milutin Zdravko	Brestovo Tešanj	3. bataljon 14. brigade	Klašnice 20. IX 1944.	Glamočani	
434	Mirić Grga	1926. Postolje K. Varoš	4. bataljon 14. brigade	Miševci 26. X 1944.	M. Sočanica	
435	Mehinović Safet	1924. Voška Derventa	izv. četa 14. brigade	Miškovci 25. X 1944.	M. Sočanica	
436	Mrčela Ivana Antun	1912. Privlaka Vinkovci	1. bataljon 14. brigade	Vel. Prnjavor 26. X 1944.	V. Sočanica	
437	Mujić Osman	1925. Zepče	4. bataljon 14. brigade	Strupine 8. I 1945.	Novi Seher	
438	Marišić Viktor	1925. Lokvica Delnice	4. bataljon 14. brigade	Strupine 8. II 1945.	Strupine Kapela	
439	Mešić Hruste Ibrahim	1920. Doboj	1. bataljon 14. brigade	Ljubatovići 25. XII 1944.	Novi Seher	
440	Manović Ivana Ivan	1920. Duratovci K. Varoš	1. bataljon 14. brigade	Ljubatović 25. XII 1944.	Teslić	
441	Milić Milan	1925. Vučjak	3. bataljon 14. brigade	Custe Brdo 3. I 1945.	Novi Seher	
442	Meša Smaje Hasan	1915. Jelah Tešanj	4. bataljon 14. brigade	Karaula 13. I 1945.		
443	Malešević Nikole Mato	1928. Galjipovci Prnjavor	1. bataljon 14. brigade	Foča Derventa 17. II 1945.	Glogovac	
444	Milinković Stevo	1910. Stupnica Dvor n/U	st. vodnik u 14. brig.	Mravića 4. VI 1944.	Prnjavor	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
445	Majstorović Mihajlo	St. Martinac Prnjavor	1. č. 1. bat. 14. brigade	Doboj 9. IX 1944.	Makljenovac	
446	Malić Ljubo	Lišnja Prnjavor	1. č. 2. bat. 14. brigade	Maglaj 7. IX 1944.		nije i'zneš.
447	Malić Ljubo	Ilova Prnjavor	2. č. 2. bat. 14. brigade	2. VIII 1944.	Siprage	Umro u bolnici
448	Merović Selima Avdo	1922. N. Šeher	14. brigada 3 bataljon	Sivša 1. XII 1944.		Nestao u bor.
449	Milojević J. Milutin	1919. Cerovica Tešanj	3. bataljon 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.		Nestao u borbi
450	Milojević Mitra Ptaer	1925. Cerovica Tešanj	3. bataljon 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.		Nestao borbi
451	Mahmić Mustafa Ahmet	1923. Uličnjak Maglaj	3. č. 3. bat. 14. brigade	Maglaj 27. IV 1945.	kod Maglaja	
452	Munić Matija	1920. Kremna Prnjavor	3. bataljon 14. brigade 31. XII 1943.	Blaško Vel. (Tabla)	Krčmarice kod magazina	
453	Mušinović Hasana Idriz	1926. Garići K. Varoš	1. bataljon 14. brigade	V. Prnjavor 26. X 1944,	Veliki Prnjavor	
454	Medak Mije Mato	1919. Opuzen	Bat. pri diviziji	Karaula 10. IV 1945.		Nestao
455	Mitrović Mitra Mitar	1928. Pribinić	Bat. pri diviziji	Karaula 10. IV 1945.		Nije iznesen
456	Medić Nikole Jovan	1925. Johovac B. Novi	Bat. za vezu 53. divizije	Duge Njive Odžak 25. V 1945.		

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
457	Mikić Antun	1919. Valjevo	Vozar. bat. 53. diviz.	Siprage 12. III 1945.	Siprage	
458	Milić Gavre Jovo	1920. Kr. Brdo K. Varoš	Inženj. bat. 53. divizije	Sokoline Kotor Varoš 25. VI 1945.	Kotor Varoš	
459	Mujić Mustafe Ishak	1927. Tešanj	19. brigada	Tešanj 8. IV 1945.	Tešanj	
460	Micinger Ivan	1922. Karlovac	19. brigada	12. I 1945. ranjen		Zarobljen u borbi
461	Matušić Stipo			Banja Luka 19. IX 1944.		
462	Meškić Edhem	Novi Šeher Zepče	18. brigada	Rankovići Teslić 28. IX 1944.		
463	Mihajlović Đorđe	Šeškovci Prnjavor	14. brigada	Lipovac K. Varoš		Nestao u borbi
464	Mihelić Ivan	1924. Karlovac	Art. diviz. 14. brigade	Vlaška Mala . 25. V 1945.		Nestao u borbi
465	Makarević Mehmeda Sabit	1925. Doboj	pol. delegat u 19. brig.	Teslić 1. IV 1945.	Teslić	Umro u bolnici
466	Mutić Ibrahima Hasan	1923. Cazin	19. brigada	Šije 8. II 1945.	Tešanj	
467	Mehinagić Meho	1925. Tešanj	politički delegat u 19. brigadi	Klašnice 14. brig.		Nije fenešen
468	Makarević Muh. Salih	1925. Doboj	polit. del. zastavnik	Teslić 24. III 1945.	Teslić	Umro u bolnici

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
469	Nuhić Sefke Tahir	1920. Lužani Derventa	Inž. batlj. 53. divizije	Siprage 25. VI 1945.	K. Varoš	
470	Neratka Jan Franjo	1925. Rakovac Prnjavor	Med. san. bat. 53. divizije	Tromeđa 10. VII 1945.	Derventa	Umro u bolnici
471	Novaković Todora Ljubo	1923. Palačkovci Prnjavor	politkomesar 1. č. 1. batalj. 14. brigade	Vinište 11. XII 1944.	Brezova Dane	
472	Nagradić Ljubo	1926. Kremna Prnjavor	delegat voda 14. brigade	Jošavka Banja Luka	Jošavka	
473	Neimarević Mile	Prnjavor	2. bataljon Prnj. odreda	Hodži'no Brdo Kotor Varoš 19. II 1943.	Hodžino Brdo	
474	Nikolić Mirka Franjo	1919. Gradište Županja	3. č. 2. bat. 14. brigade	Sivša 21. II 1945.	Teslić	Umro u bolnici
475	Nikolaj Andije Jozo	1922. Pr ii je vina	2. bataljon 19. brig.	Ljubatovići 12. IV 1945.	Novi Šeher	
476	Nevjestić Ante Ivan	1901. M. Selo Bugojno	1. batalj an 18. brigade	Odžak 26. V 1945.		Nestao
477	Nikolić Milana Vid	1923. Ratkovci Prnjavor	1. bataljon 18. brigade	Uler, Dobo 20. III 1955.	Uler	
478	Novaković Drag. Žarko	1917. Sitneš Prnjavor	2. bataljon 18. brigade	Janjaci, Zenica 6. IV 1945.	Janjaci	
479	Novaković Đ. Đorđe	1916. Lepenica Prnjavor	2. bataljon 18. brigade	Paljuge 9. IV 1945.	Paljuge	
480	Novaković Đorđa Đorđe	Sanica Prnjavor		Blatnica 12. IV 1945.		

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
481	Medinić Obrad		4. bataljon 18. brigade	Crni Vrh 12. VIII 1944.	Crni Vrh	
482	Nušinović Hasana Idriz	1925. Garići K. Varoš	14. brigada	Liplje 27. XI 1944.		
483	Omerćehajić Mehe Kadrija	1914. Trebinje	1. č. 1. bat. 14. brigade	Vlaška Mala 25. V 1945. ranjen	Teslić	Umro na putu za bolnicu
484	Odalovi Dragica	1925. Derventa	3. č. 3. bat. 14. brigade	Prnjavor 18. I 1944.	Vijačani	
485	Oštroj ić Stojko	Ilova Prnjavor	2. bataljon 14. brigade	4. XII 1944.	Teslić	Umro u bolnici
486	Odabašić Smajil	1916. Konjuhovci Prnjavor	1. bataljon 14. brig.	Bjeljina 20. IV 1944.		Nije iznešen
487	Omšić Mirko	1920. Livno	3. č. 3. bat. 14. brigade	Vlaška Mala 6. V 1945.		Nije iznešen
488	Ovčenović Blag. Bagdan	1922. Prnjavor	Motaj i'čki part, odred	D. Dolina B. Gradiška 7. II 1945.		
489	Ovčina Bećira Šućro	1921. Derventa	18. brigada	Agino Selo 15. VII 1945.		Nije iznešen
490	Pedić Emina Jusuf	1922. Doboj	19. brigada	Jelah 9. IX 1944.	Jelah	
491	Perava Peje Pejica	1918. Zabljak Tešanj	2. bataljon 19. brigade	N. Martinac 10. III 1945.	N. Martinac	-
492	Pulić Raj ka Miloš	1924. G. Radnja Tešanj	4. bataljon 14. brigade	Cer 23. III 1945.	Vel. Sočanica	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	; . H Primjedba
1	493 Prodanović Rajko	1919. Štrbci Prnjavor	3. č. 3. bat. 19. brigada			Zarobljen i zaklan od četnika
494	Pelovara Ante Jozo	1908. Crkvica Travnik	4. bataljon 18. brigade	Gradišće Zenica	Gradišće	
495	Popadić Jeka	1925. Vijačani Prnjavor	1. bataljon 18. brigade	Karaula 1. III 1945.	Karaula	
496	Pajić Vase Petar	1927. Prosjek Prnjavor	4. bataljon 18. brigade	Kozarci, Zenica 8. IV 1945.	Kozarci	
497	Piska Adolfa Jozo	1928. Derventa	2. bataljon 18. brigade	Blatnica 28. IV 1945.		
498	Petković Mladen	Kaoci Prnjavor	2. bataljon 18. brigade	Alibegovci 20. II 1945.	Kaoci	
499	Prnarić Franje Joza	1928. Ularice Doboj	2. bataljon 18. brigade	Perkovića Han 1. III 1944.	Novi Šeher	
500	Pisuk Franjo	1920. Prosjek Prnjavor	3. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gl. Bukovica	
501	Pirog Mihajlo	1922. Prosjek	3. bataljon 18. brigade	Lepenica 24. X 1944.	Prnjavor	
>02	Pavlovih Vaskrsije		4. bataljon 18. brigade	Klašnice 19. IX 1944.	Siprage	
03	Prakljačić Jozo	1928. Sivša	2. bataljon 18. brigade	Perkovića Han 1. III 1945.	Novi Šeher	
04	Popović Damjana Dušan	1914. Majevac Derventa	3. č. 3. bat. 14. brigade	Debela Meja 15. IV 1945.	Trepča	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
505 ^a	Pjetlović Glige Branko	1925. Osinja Derventa	3. č. 4. bat. 14. brigade	Perkovića Han 12. IV 1945.	Novi Šeher	
505	Plančić Must. Kasim	1924. Jablanica Tešanj	3. č. 1. bat. 14. brigade	Šilkola, Maglaj 15. IV 1945.	N. Šeher	
506	Paljanović Raj ka Bogdan	1923. Kladari Doboj	Art. diviz. 14. brigade	Teslić	Teslić	Umro u bolnici
507	Pastuhović Ivana Mato	1925. Gradec Knin	3. č. 4. ibat. 14. brigade	Vlaška Mala 7. V 1945.		
508	Popović Spaso ja Radovan	1917. Ristići Derventa	2. č. 4. bat. 14. brigade	Donji Svilaj 5. V 1945.	M. Brusnica	
509	Portik Ante Ivan	1923. Aleksići B. Luka	3. č. 4. ibat. 14. brigade	Vlaška Mala 22. V 1945.	Vlaška Mala	Osuđen i streljan
510	Palikuća Laze Branko	1921. Štrbci Prnjavor	Automatic, četa 14. br.	Vlaška Mala 25. V 1945.	Brusnica	
511	Popović Jove Dragoljub	1922. Majevac Derventa	14. brigada „1	Teslić	Teslić	Umro u bolnici
512	Penić Ljuboje	1916. K. Brdo K. Varoš	k-dir čete 14. brigade	15. III 1944.	Vrbanjci K. Varoš	Podlegao ranama
513	Petrušić Bogdana Marko	Stanovi Tešanj	pomopolkoma čete 14. brig.	Derventa 27. VI 1944.		Nestao
514	Prolić Veljko	1924. Mravića Prnjavor	Omlad. ruk. 3. bat. 14. brig.	Mil j an ovci 15. XII 1944.	Tešanj	
515	Pušić Stanislava Bogdan	1926. Imljani K. Varoš	2. četa 4. bat. 14. brigade	Donji Svilaj 5. V. 1945.	M. Brusnica	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
516	Pauković Rade Drago	1919. Duga Resa Karlovac	del. voda 1. bataljon 14. brigade	Teslić 13. IV 1945.	Teslić	Umro u bolnici
517	Porobić Besim	1921. Komarica Derventa	2. č. 3. bat. 14. brigada	Prnjavor 17. I 1944.	Vijačani	
518	Ponorac Rajko	1920. Imljani K. Varoš	3. bataljon 14. brigade	Krčmarice, B. Luka 1. VI 1944.	Krčmarice	
519	Prolić Ljubo	1912. Mravića Prnjavor	4. bataljon 14. brigade	Kadinjani	Devetina	
520	Petrovih Antun	1922. Slavica Delnice	4. bataljon 14. brigade	Sije 16. XII 1944.	Sije	
521	Pendić Joze Ilija	1924. Diždice Kladanj	1. bataljon 14. brigade	Perkovića Han 11. I 1945.	Novi Seher	
522	Pandža Lazara Žarko	1922. Martinac Prnjavor	1. bataljon 14. brigade	Ljuba tović 12. I 1945.	Novi Šeher	
523	Petković Rajko	1927. Kalenderovci Derventa	1. bataljon 14. brig.	Ukrinica 1. VII 1944.		Nije iznešen
524	Predojević Nikole Bosa	1926. Teslić	3. č. 1. batalj. 14. brigade	Doboj 10. IX 1944.	Putn. Brdo	
525	Preradiović Zdravko	1927. Vršani Prnjavor	1. č. 1. bat. 14. brigade	Perkovića Han 1. III 1945.	Brezovi Dani	
526	Plivač Bege Muharem	1923. B. Luka	k-dir ćete 1. bat. 14.	Perkovića Han 1. III 1945.	Tešanj	
527	Panić Riste Zivko	1922. Novi Grad	3. bataljon 14. brigade	Punt. Brdo 28. V 1945.	Stanovi	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
528	Planinac Stjepan	1926. Lutčina Kutina	3. bataljon 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.		Nestao
529	Pejčić Milan	Drenova Prnjavor	2. četa Prnj. odreda	14. VIII 1943.		Umro od tifusa
530	Petrović Ivan	1919. Valpovo	3. divizion Art. puka 53. divizije	Cer, Prnjavor 26. IX 1944.	Drenova	
531	Pap Ivana Gašpar	Morenica Vukovar	19. brigada	Pribi'nić 24. IX		Nestao u bolni'ci
532	Plemeniti Mije Valent	Višnjica Ivanec	14. brigada	Perkovića Han 13. I 1945.		
533	Popović Tome Petar	1923. Rastuša Teslić	19. brigada	Siprage 29. II 1945.		Umro u bolnici
534	Pavičić Stjepana Božo	1925. Morančani Tuzla	19. brigada	Teslić 27. VI 1945.		Umro u bolnici
535	Pilski Stefan	1923. Pila D. Stubica	19. brigada	Teslić 15. IV 1945.		Umro u bolnici
536	Petrašić Steve Rade	1920. Stanari Tešanj		Teslić 1. III 1945.	Teslić	Umro u bolnici
537	Pajčin Košta		major, polk. 19. brigade	Križ, Tešanj 24. IX 1944.		Zarobljen i streljan
538	Piruk Franje Jozefa	1921. Prosjek Prnjavor	pol. delegat	Mladikovina 27. IV 1945.	Prosjek	Umro u bolnici
539	Radžić Dževad	B. Luka	1. bataljon 14. brigade	Uzlomac 13. I 1944.	Uzlomac	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, Gdje je sahranjen nestao, zarobljen	Primjedba
540	Radelić Jovana Niko	1920. Predblje Stolac	3. č. 2. bat. 14. brigade	Putnikovo Brdo 16. V 1945.	
541	Rohanić Franje Ivan	1923. V. Trgov. Ivanec	3. č. 5. bat. 14. brigade	Karaula 9. IV 1945.	Novi Šeher
542	Radić Gavre Ljubo	1928. Dilac Glamoč	2. č. 4. bat. 14. brigade	D. Dubica 8. V 1945.	D. Dubica
543	Radi'nić Pante Mirko	1919. V. Sočanica Derventa	1. č. 3. bat. 14. brig.	Vlaška Mala 5. V 1945.	Vrbovac
544	Radelić Marijan	1922. Brastuško Fojnica	1. č. 4. bat. 14. brigade	Teslić 10. IV 1945.	Teslić
545	Redžić Husein	1913. Bos. Krupa	zamj. k-danta 2. bataljona 14. brigade	Podbrđe 15. III 1945.	Vrbanjci
546	Radinković Stevana Ljubica	1929. Boškovići B. Luka	4. bataljon 14. brigade	Karaula 12. I 1945.	Brezovi Dani
547	Rudonić Mitar	1922. Kremna Prnjavor	vodnik l.č. 2. bataljon 14. brigade	Prnjavor 19. I 1944.	Kremna
548	Radosinović Branko	1921. Osinja Derventa	2. bataljon 14. brigade	Trapisti 1. I 1944.	Krčmarice (magacini)
549	Rakić Đorđe	1923. Štrbci Prnjavor	3. bataljon 14. brigade	Vršani 6. I 1944.	Vijačani
550	Rakić Vaskrsije	Štrbci Prnjavor	4. bataljon 14. brigade	Klutpe 15. VIII 1944.	čečava
551	Radaković Jove Ilija	1907. Vojevac B. Krupa	4. bataljon 14. brigade	Stanovi 26. III 1945.	Stanovi

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
552	Radošević Stevo	1921. Vijačani Prnjavor	vodn. 2. bat. 14. brigade	Zepče 1. XII 1944.		
553	Radulović Pero	1922. Štrbci Prnjavor	3. bataljon 14. brigade	Šije 8. XII 1944.	Tešanj	
554	Rehaldki Stanko	Detlak Derventa	1. bataljon 14. brigade	Ukrinica 1. VIII 1944.		Streljan od SS trupa
555	Ramić Raj if	1921. Gradačac	3. bataljon 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.		Nestao
556	Radosinović Petko	1919. Brestovo Tešanj	3. bataljon 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.		Nestao
557	Rahić Ahmeta Osman	1923. Mrkotić Tešanj	2. č. 1. bat. 19. brigade	Crni Vrh, Tešanj 25. IX 1944.	Mrkotić	
558	Ramić Mehe Rifat	1922. Sjekovac Brod	3. bataljon 19. brigade	Zabljak 2. X 1944.	Tešanj	
559	Ručinov Mile Dušan	1922. Slabinja B. Novi	19. brigada	Dažnica 5. XII 1944.	Osin je	
560	Rašić Alije Šaban	1914. Sten jak Teslić	1. č. 1. bat. 19. brigade	Putnikovo Brdo 17. IV 1945.	Tešanj	
561	Rajlić Glige Nikola	1927. Srbac Prnjavor	2. bataljon 18. brigade	Perkovića Han 1. III 1945.	Prnjavor	
562	Ramić Aziz	1927. Večići	2. bataljon 18. brigade	Perkovića Ham 1. III 1945.	Novi Šeher	
563	Raj kovč Franja	1912. Jazdol	3. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gl. Bukovica	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
564	Rak Stanko	1922. Martinac	3. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gl. Bukovica	
565	Rakić Spasoje	1923. Srđevići Prnjavor	2. bataljon 18. brigade	Trn, B. Luka 26. IX 1944.	Tm	
566	Radetić Petra Uroš	1921. Laktaši B. Luka	Art. diViz. 53. divizije	Vlaška Mala 10. V 1945.	Sl. Brod	
567	Rakmanović Omera Đulaga	1926. Stenjak Teslić	18. brigada			
568	Rajić Vase Petar	Prosjek Prnjavor	18. brigada	Kozarci 8. IV 1945.	Kozarci Zenica	
569	Radonić Mato	1912. Berek Garešnica	19. brigada	Kokori 20. IV 1945.		Zarobljen
570	Rastuhović Ivana Mato	1925. Gradec Knin	14. brigada	Vlaška Mala 7. V 1945.		
571	Rakanić Franje Ivan	1925. V. Trgovišće Ivanec	14. brigada	Perkovića Han 12. IV 1945.		
572	Raboš Petar	1918. Meljani Ivanec	14. brigada	Rankovići 28. IX 1944.		
573	Ramić Alije Sulejman	Vrbanjoi K. Varoš	19. brigada	Pribinić 24. IX 1944.		Nestao
574	Roman Stjepana Josip	Cerna Vinkovci	19. brigada	Pribinić 24. IX 1944.		Nestao
575	Radoišević Milka	1922. Jasenica B. Krupa	Teš. teslić part, odred	Jelah, Tešanj 28. VIII 1944.		

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica		Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
576	Strukov Mile Đuro	1920. Bjelaj B. Petrovac	2. bataljon 18. brigade		Očauš 26. IV 1945.	Očauš	
577	Suvajac Đurđa Zivko	1911. Seferovci B. Gradiška	2. bataljon 18. brigade		Tm, B. Luka 25. IX 1944.	Trn	
578	Stećuh Stevo	1919. Brezovljani Prijeđor	2. brig. bataljon	1	Perkovića Han 1. III 1945.	Novi Šeher	
579	Sadovski Franca Mihajlo	1928. Sitneš Prnjavor	2. bataljon 18. brigade		Perkovića Han 1. III 1945.	Novi Šeher	
580	Suvajac Teodora Milo rad	1924. Prijeđor	2. bataljon 18. brigade		Novi Šeher 21. III 1945.	Drezove Dane	
581	Stanćin Stojana Vlado	1924. Kaoci	2. bataljon 18. brigade		Petoševci 7. II 1945.		
582	Stanojević Milana Rajko	1928. Slatina B. Luka	2. bataljon 18. brigade		Travnik 6. V 1945.	Travnik	
583	Stanišić Ratko	1922. Modrića	2. bataljon 18. brigade		Karaula 1. III 1945.	Karaula	
584	Stanković Jovo	1920. Sitneš Prnjavor	1. bataljon 18. brigade		Kozarac Zenica 28. III 1945.	Kozarac	
585	Sabljić Joze Mato	1908. Brnaci Fojnica	1. bataljon 18. brigade		Odžak 24. V 1945.		
586	Spasojević Neđeljko	Mravića Prnjavor	1. bataljon 18. brigade		G. Dubica 24. V 1945.	Svilaj	
587	Sladojević Ilije Jovo	1924. Bardača	4. bataljon 18. brigade		Sivša 19. II 1945.	Pr ibi jezi	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
588	Sladoj ević Ilije Stoj an	1924. Bardača B. Gradiška	4. bataljon 18. brigade	Smrtići 27. XII 1944.	Smrtići	
589	Savković Petra Miloš	1926. Paramješine	4. bataljon 18. brigade	Zabljak 12. III 1945.		
590	Sinanović Osman	1917. Rađuša Tešanj	2. bataljon 19. brigade	Makljenovac 21. IX 1944.	Makljenovac	
591	Sefić Đulage Džumahudin	1924. S. Most	19. brigada	Vi'nčica 18. IX 1844.	Teslić	
592	Sarić Đuro	1923. Derventa	4. bataljon 19. brigade	G. Detlak 24. XII 1944.	G. Detlak	
593	Skula Huseina Mahmut	1924. Ravna Tešanj	2. bataljon 19. brigade	Brusnik 26. VI 1945.	Bos. Kobaš	
594	Sališević Mustafe Meho	1924. Matužići Tešanj	19. brigada	Cerani 23. III 1945.	Vel. Sočanica	
595	Sinanović Ibro	1928. Rađuša Tešanj	3. bataljon 19. brigade	Argut Hercegovina 10. V. 1945.	Argut	
596	Sivić Mujo	1924. Ruževići Teslić	Izv. četa 19. brigade	Gajevci Fojnica 6. V 1945,	Sučani Fojnica	
597	Sančanin Zdravko	1929. V. Ilova Prnjavor	2. bataljon 14. brigade	Lepenica 31. III 1945.		Nije iznešen
598	Stabković Dragom. Đoko	1924. Novi Grad	3. 1. 2. bat. 14. brigade	Putnikovo Brdo 16. IV 1945.	Putnikovo Brdo	
599	Sandaj Stjepan Jan	1917. Rakovac Prnjavor	1. č. 1. bat. 14. brigade	Vlaška Mala 8. V 1945.	Novi Grad	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
600	Sklađar Simeuna Drago	1920. Bedenica Zelina	2. č. 4. bat. 14. brigade	Vlaška Mala 3. V 1945.	Vlaška M.	
601	Sopičić Pavle	1911. Sarajevo	2. č. 4. bata. 14. brigade	Vlaška Mala 5. V 1945.	Vlaška M.	
602	Smajić Beče Salko	1922. Kosova Tešanj	1. č. 4. bat. 14. brigade	Vlaška Mala 5. V 1945.	Vlaška M.	
603	Smilanić Sime Mihailo	1926. Glamoč	3. č. 4. bat. 14. brigade	Vlaška Mala	Vlaška Mala	
604	Sinanović Muje Vejso	1911. S. Polje Tešanj	1. č. 4. bat. 14. brigade	Vlaška Mala 8. V 1945.	Vlaška Mala	
605	Skeledžić Hasa. Mehmed	1910. Bos. Brod	2. č. 4. bat. 14. brigade	D. Dubica 8. V 1945.	Donja Dubica	
606	Starčević Savo	1906. Štrbci Prnjavor	Sanit. vod 14. bragade	Štivor 28. III 1945.		
607	Svanović Petar	1908. J'unuzovci B. Gradiška	Sanit. bat. 14. brigade	Doboj 15. IV 1945.		
608	Stojković Drag. Vlado	1929. Ritešić Derventa	2. č. 2. bat. 14. brigade	Vlaška Mala 23. V 1945,	Vlaška Mala	
609	Smajić Mehmeda Osman	1924. Sei j ii je Tuzla	Automatic, četa 14. brig.	Vlaška Mala 25. V 1945.	Brusnica	
610	Srkalović Alije Osman	1928. Tešanj	4. bataljon 14. brigade	Vlaška Mala 25. V 1945.		
611	Simić Dušana Slavko	Tabak Ilova	k-dir čete 3. bat. 14. brig.	Javorani april 1945.	Kotor Varoš	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
€12	Stojanović Miloš	Obradovići K. Varoš	k-dir čete 1. bat. 14. brig.	Bubanj, Liišnja 4. I 1944.	Bubanj	
613	Slavenić Gavro	1915. Korićani Tiavnik	Zastavnik	Derventa 28. VI 1944.		Nije iznešen
€14	Stanić Nedo	Ilova Prnjavor	zamj. k-dan. 3. bat. 14. br.	Trešelji B. Gradiška 25. IX 1944.		Nije iznešen
615	Suvajac Boško	p. poručnik	Debela Meja 15. IV 1945.		Rekavi'ca Tešanj	
616	Sakan Vase Konstantin	polkom čete u 14. brig.	Banja Luka 25. IV 1944.			Nije iznešen
617	Slavnić Gliše Jovan	1913. Korićani Travnik	p. poručnik higijeničar	Rajićevci 24. VI 1945.	K. Varoš	Nesretan slučaj
618	Safin Zlatko	Nova Ves Derventa	1. bataljon 14. brigade	Uzlomac 6. I 1945.	Uzlomac	
619	Stjepanović Zagorka	Blatnica Teslić	14. brigada	Korićani 1. V 1943.	Korićani	Umrla od tifusa
620	Stanojević Petar	1925. Palačkovci Prnjavor	1. č. 3. bata. 14. brigade	3. III 1944.	Drenova	Umro od rana
621	Salama Muharem	1919, Banja Luka	14. brigada 2. č. 1. bat.	4. III 1944.	Siprage	Umro od tifusa
622	Simić Savo	1922. Tuzla	3. batalion 14. brigade	Palačkovci 14. VI 1944.	Prnjavor	
623	Sabković Nenad	1925. Seškovci Prnjavor	3 bataljon 14. brigade	Palačkovci 14. VI 1944.	Donji Smrtići	

" *

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
624	Silajdžić Slavko	1929. Samina Goražda	4. bataljon 14. brigade	Doboj 8. IX 1944.		Nije iznešen
625	Savić Neđeljko	1926. Vijačani Prnjavor	3. bataljon 14. brigade	Vel. Sočanica 4. X 1944.	Velika Sočanica	
626	Salčić Omer	1920. Pologa Mostar	3. bataljon 14. brigada	Vel. Sočanica 4. X 1944.	Velika Sočanica	
627	Soprihjić Mirko	Prosjek Prnjavor	4. bataljon 14. brigade	Kotor Varoš 30. VII 1944.	Maslovare	
628	Simić Boro	1927. Maglaj	3. bataljon 14. brigade	Sije 16. XII 1944.	Tešanj	
629	Sadek Đure Vinko	1911. Đurđići Križevci	14. brigade	Ozimica 2. XII 1944.	Ozimica	
630	Stanetić Jovana Zor ka	1926. Trešelj B. Gradiška	2. bataljon 14. brigade	Ljubatovići 25. XII 1944.	Drezove Dane	
631	Segić Zivka Stanko	1920. Štrbci Prnjavor	2. bataljon 14. brigade	Perkovića Han 13. I 1945.	Novi Šeher	
632	Selimović Huseina Ahmet	1916. Orahovica Tuzla	4. bataljon 14. brigade	Perkovića Han 11. I 1945.	Novi Šeher	
633	Smajić Mehe Halil	1925. Višegrad	4. bataljon 14. brigade	Karaula 13. I 1945.	Novi Šeher	
634	Stegić Vaskrsija	Dragovići Prnjavor	1. bataljon 14. brigade	Boškovići 17. V 1944.	Drago vi'ći	
635	Sekeniš Mihaila Branko	1925. Kriškovci Nožičko	1. č. 2. bat. 14. brigade	Ularica, Doboj 13. III 1945.	Bukovica	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
636	Sušić Luke Pavo	1919. Podgorač Našice	3. bataljon 14. brigade	Putikovo Brdo 28. II 1945.		Nije iznešen
637	Sorša Vida Josip	1924. Čigrovci Pregradac	3. bataljon 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.	Sivša	
638	Silađi Stjepan	1925. Voloder Kutina	3. bataljon 14. brigade	Putnikovo Brdo		Nestao
639	Sančanin Boško	1928. Vel. Ilova Prnjavor	3. bataljon 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.		
640	Slavnić Mirko	1924. Turbe Travnik	vodnik	Putn. Brdo 16. IV 1945.		
641	Skontra Nikola	1919. Prolog Livno	1. bataljon 14. brigade	D. Dubica 8. V 1945.	Donja Dubica	
642	Spasojević Rajko	1921. Topola	1. bataljon 18. brigade	Bilica 20. I 1945.		
643	Šeremet Mihajlo	1926. Siteneš Prnjavor	4. bataljon 18. brigade	Kozarac, Zenica 8. IV 1945.		
644	Slivar Sveto	1925. Karaj zo vci	4. bataljon 18. brigade	Klašnice 20. IX 1944.	Cardačani	
645	Salkić Šefik	1928. Kovanovići	18. brigade 3. bataljon	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gl. Bukovica	
646	Skrobonja Stojan	1926. Otoke B. Gradiška	3. bataljon 18. brigade	Spasojevići Šnjegotina 22. IV 1945.	Spasojevići	
647	Solo Atifa Ahmet	1908. Piljužići Teslić	2. bataljon 18. brigade	Očauš 20. VI 1945.	Očauš	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
648	Sančanin Stojana Vlado	Kaoci Prnjavor	2. bataljon 18. brigade	Petoševci 7. II 1945.	Petoševci	
649	Stazičko Tadije Viktor	1920. Duvno	2. bataljon 14. brigade	D. Dubica 25. V 1945.	Novi Grad	
650	Sujaldžić Avde Ismet	1909. Travnik	2. bataljon 14. brigade	D. Dubica 25. V 1945.	Novi Grad	
651	Stanišić Miko	1926. Sitneši Prnjavor	18. brigada	Kotor Varoš 14. X 1944.		
652	Skopljak Salke Sejdo	1922. Kaloševići Tešanj	19. brigada	Kladari 25. III 1945.		
653	Serdeš Jove Gojko	1926. Balte B. Luka		Crni Vrh 24. VII 1945.	Celinac	
654	Sadiković Ibri Sadik	1916. Rankovići Teslić	k-dir čete 19. brigada	Dažnica 23. III 1945.	Rankovići	
655	Stapinski J'ana Mihajlo	1920. Rakovac Prnjavor	vođnik	Mladikovma 27. IV 1945.		
656	Suvajac Boško	1922. Ilova Prnjavor	p. poručnik 14. brigada	Debeli Međa 15. IV 1945.	Rakovica Tešanj	
657	Tubak Boško	1927. Vijačani Prnjavor	1. bataljon 18. brigade	Odžak 24. V 1945.	Svilaj	
658	Trivunčević Mirko	1923. Štrpci Prnjavor	1. bataljon 18. brigade	Karaula 1. III 1945.	Novi Šeher	
659	Tekvoni Laslo	1923. Koprivna	3. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gl. Bukov.	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
660	Tobar Ive Mar j an		3. bataljon 18. brigade	Odžak 25. V 1945.	Novi Grad	
661	Tutnjić Jusufa Asim		3. bataljon 18. brigade	Odžak 25. V 1945.	Novi Grad	
662	Toma/no vić Riste Dušan	1924. Samorevac Gradačac	Bataljon pr. diviziji!	Prnjavor 27. XII 1944.	Prnjavor	Umro u bolnici
663	Tomić Sime Uroš	1922. Bastasi Drvar	Batalj. pri diviziji	Karaula 10. V 1945.	Karaula	
664	Turundić Tede	1928. V. Sočanica Derventa	1. č. 4. bat. 14. brigade	Perkovića Han 11. IV 1945.	Novi Šeher	
665	Tomić Stjepana Anton	1912. Kukujevci Šid	Tehn. četa 14. brigade	Ritešić 8. IV 1945.		Nestao
666	Teklić Jovana Zivko	1898. Groborez Livno	1. č. 3. bat. 14. brigade	Vlaška Mala 6. V 1945.	Vlaška Mala	
667	Tumirović Ahmet	1924. Gradačac	3. č. 3. bat. 14. brigade	Vlaška Mala 5. V	Vlaška Mala	
668	Tomljenović Dane Stjepan	1921. V. Kapela Đakovo	2. č. 4. bat. 14. brigade	Vlaška Mala 5. V 1945.	Vlaška Mala	
669	Tešnjak Mustafe Avdo	1923. Prnjavor	polkomesar čete 14. br.	Mala Bukovica 22. II 1945.	Jelah	
670	Tubujić Riste Jelesije	1915. Ilova Prnjavor	zamj. k-dira čete 14. br.	Putnikovo Brdo 18. IV 1945.	Teslić	
671	Trkulje Jovica	1926. Lipovac K. Varoš	zam. k-danta bat. 14. brig.	Putnikovo Brdo 16. IV 1945.	Putnikovo Brdo	

Redni broj	P R E Z I M E (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
672	Trivčević Nedeljko	1924. Štrbci Prnjavor	zastavnik 14. brigada	Prnjavor 1943.	Prnjavor	
673	Tadić Miloš	Laktaši B. Luka	vodnik 2. č. Prnjavor, od.	Nova Ves 10. VIII 1943.	Prnjavor (okolina)	
674	Topčagić Ibr. Šemsudin	2925. Gradačac	delegat 1. č. 1. bet. 14. br.	Teslić 15. XII 1944.	Teslić	Umro u bolnici
675	Tabaković Asima Hakija	1926. Lišnja Prnjavor	vod. 1. č. 1. bat. 14. brig.	Visoka Glava 24. II 1944.	Li'snja	
676	Todorović Petra Milan	1921. Srđevići Prnjavor	vodn. 1. čete 2. bat. 14. br.	Svilaj 5. V 1945.	Svilaj	
677	Todorović Jakova Rade	1921. Stanovi Tešanj	vodn. 3. čete 3. bat. 14. br.	Karaula 11. II 1945.		Nije iznešen
678	Todić Spasoje	1917. Ilova Prnjavor	3. č. 2. bat. 14. brigade	Trapisti 1. I 1943.	Trapisti (suma)	
679	Tifić Alija	K. Varoš	1. bataljon 14. brigade	Uzlomac 6. I 1944.	Uzlomac	
680	Tihić Beherem	K. Varoš	2. č. 1. bat. 14. brigade	Uzlomac 6. I 1944.	Uzlomac	
681	Tulić Jelenko	1922. Vijačani Prnjavor	3. č. 4. bat. 14. brigade	Prnjavor 18. I 1944.	Vijačani	
682	Trivunović Nedeljko	1921. Štrbci Prnjavor	1. č. 3. bat. 14. brigade	Prnjavor 18. I 1944.	Prnjavor	
683	Tutnjević Dušan	Cvrtkovci Tešanj	1. č. 3. bat. 14. brigade	2. II 1944.	Drenova	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
684	Trninić Rade	1921. Topola B. Gradiška	14. brigada	Kotor Varoš 28. II 1944.	K. Varoš	
685	Tešanović Dragoljub	Imljani K. Varoš	1. bataljon 14. brigade	Derventa 28. VI 1944.	Prnjavor	
686	Todorović Savo	Hrvačani Prnjavor	3. bataljon 14. brigade	Topola 23. IX 1944.	Seferovci B. Gradiška	
687	Trninić Nenad	1912. Maglajani B. Duka	3. č. 1. bat. 14. brigade	Ositaja 3. X 1944.	Osin ja	
688	Tucaković Marko	1924. Jugovići	3. č. 1. bat. 14. brigade	Crnča 2. X 1944.	Crnča	
689	Tunjić Rade	Vijačani Prnjavor	1. č. 2. bat. 14. brigade	26. X 1944.	Glogovac	
690	Topić Boško	V. Ilova Prnjavor	1. č. 2. bat. 14. brigade	Doboj 9. IX 1944.	Makljenovac	
691	Tomaš Mirko	1928. Štrbci Prnjavor	3. bataljon 14. brigade	Na Pruzi Doboj -Derventa 7. Ili 1945.	Ritešić	
692	Tukić Mehe Avdo	1923. Lepenica Tešanj	1. bataljon 19. brigade	Putnikovo Brdo 17. IV 1945.	Tešanj	
693	Todorović A. Milovan	1925. B aljkavi Mrk. Grad	Udar četa Banj. odreda	Gojković 6. V 1945.	Gojković	
694	Tomić Branko	1912. Srđevići Prnjavor	14. brigade	Banja Luka 20. IX 1944.		
695	Talo Hasana Smajo	1921. Raduša Tešanj	19. brigada	Teslić 28. II 1945.		Umro u bolnici

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
696	Tagan Petra Rino	1916. Venecija Italija	14. brigada	Karaula 12. IV 1945.		
697	Talić Muniba Rašid	1904. Kaloševići	14. brigada	Putnikovo Brdo 16. IV 1945.	Alilbegovci	
698	Tomašević Miloša Veljko	1916. Štrbci Prnjavor	st. vodnik 14. brigade	Mravića 4. VI 1944.	Prnjavor	
699	Ubanić Jovo	1924. Livno	3. č. 3. bat. 14. brigade	Vlaška Mala		Nije iznešen
700	Unger Luke Vaskrsija	1P25. Kaoci Prnjavor	3. č. 1. bat. 14. brigade	Teslić 30. I 1945.	Teslić	Podlegao ranama u bolnici
701	Filipović Jozo		Česta za vezu 18. brigade	Vrbanjci 12. I 1945.	Siprage	
702	Fatić Muharema Rašid	1904. Kaloševići Tešanj	1. bataljon 19. brigade	Putnikovo Brdo 17. IV 1945.	Tešanj	
703	Fejzić Mujo	1917. Vukovo Tešanj	3. č. 3. bat. 14. brigade	Teslić 27. IV 1945.	Teslić	Umro u bolnici
704	Filipović Radovan	1923. Ilova Prnjavor	o. poručnik 14. brigade	Ularice Novembra 1943,	Ularice Doboj	
705	Filipović Radovan	1914. Brusnik Derventa	3. č. 3. bat. 14. brigade	Kladari 28. I 1944.	Ostružna	
706	Frlja Džafera Rasema	1927. Gružani Derventa	2. č. 1. bat. 14. brigade	Foča, Derventa 17. II 1945.	Glogovac	
707	Hasičić A. Husein	1919. N. Selo Tešanj	bataljon diviziji	Tešanj 30. IV 1945.	Tešanj	Umro u bolnici

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
708	Halilović Suljo	1925. Raduša Tešanj	Izv. četa 53. divizije	Jaružani! B. Luka	B. Luka	
709	Hećimović Agin Ismet	1924. Mionica Gradačac	19. brigada	Na komunik. Doboj-Maglaj 25. I 1945.	Kosova	
710	Husaković Hruste Mušo	1925. Maševac Maglaj	1. bataljon 19. brigade	Kalenderovci 25. III 1945.	Knuči	
711	Hatibović Avde Salih	1925. Raduša Tešanj	1. bataljon 19. brigade	Putnikovo Brdo 16. IV 1945.	Tešanj	
712	Hakić Bege Hajro	1924. Orašje	1. bataljon 19. brigade	Putnikovo Brdo 17. IV 1945.	Tešanj	
713	Hilić Ahmeta Rašid	Tešanj	1. bataljon 19. brigade	Putnikovo Brdo 17 IV 1945.	Tešanj	
714	Hajdarević Z. Hamid	1924. Koševo Sarajevo	3. č. 2. bat. 19. brigade	Bažinci Kalinovik 14. V 1945.	Kalinović	
715	Huseinović Huso	1924. Vrpolje	3. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
716	Huseinović Šefik	1925. Nemila	3. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
717	Haurdić Adema Aga	1925. Kovačevići	3. bataljon 18. brigade	Gradišće, Zenice 12. IV 1945.	Gradišće	
718	Havić Halila Ibrahim	1917. Derventa	2. bataljon 18. brigade	Kolinje, K. Varoš 17. II 1945.	Kolinje	
719	Hafizović Salih	1926. B. Kobaš Derventa	3. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
720	Hodžić Avde Osman	1919. Zepče	2. bataljon 14. brigade	Karaula	Novi ¹ Šeher	
721	Husljaković Halila Halil	1924. Matužići Tešanj	2. č. 4. bat. 14. brigade	D. Svilaj 5. V 1945.	D. Svilaj	
722	Hujkurić Mujo	1925. Gorašje Doboj	3. č. 4. bat. 14. brigade	Novi Šeher 12. IV 1945.	Dvomislice	
723	Huvić Mujo	1902. Raduša	Sanitet, vod 14. brigade	Doboj 15. IV 1945.		Nestao u borbi sa Nijemcima
724	Harambašić Mumina Idriz	1902. Kaloševići Tešanj	Minob. četa 3. bat. 14. br.	Čelinac 20. VII 1945.	Celinac	Utopio se u Vrbasu
725	Husein Čehajić Hasan	1923. G. Sanica Ključ	1. č. 2. bat. 14. brigade	Doboj 9. IX 1944.	Makljenovac	
726	Haniš Ivana Mihajlo	Derventa	1. bataljon 14. brigade	Vel. Prnjavor 26. X 1944.	Velika Sočanica	
727	Hasanović Ibro	1918. Devetina Prnjavor	4. bataljon 14. brigade	Šije 16. XII 1944.	Šije	
728	Halilović Alija	1913. Prnjavor Travnik	4. bataljon 14. brigade	Trepča 18. XII 1944.	Trepča	
729	Hankić Suljo	1917. Osoje Tešanj	4. bataljon 14. brigade	Šije 16. XII 1944.	Šije	
730	Hujić Jusufa Mehmed	1916. B. Petrovac	4. bataljon 14. brigade	Perkovića Han 11. I 1945.	Novi Šeher	
731	Hujdur Rame Ragib	1915. Piljužići Tešanj	2. č. 1. bat. 14. brigade	Foča, Derventa 17. II 1945.	Glogovac	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
732	Hodžić Mehe Muhamed	1927. Matužići Tešanj	1. č. 2. bat. 14. brigade	Čusto Brdo 1. III 1945.	Brdo Komušići kod Maglaja	
733	Hmjić Šaban	1900. Lesenica	3. bataljon 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.		Nestao u borbi sa ustašama
734	Hum Ivan	1921. Osijek	1. bataljon 14. brigade	Na komunikaciji ¹ Maglaj-Zepče 5. I 1945.	Novi Seher	
735	Hujić Jusufa Mehmed	1926. B. Petrovac	Vozar. bat. 53. divizije	Siprage 15. I 1945.	Siprage	
736	Hadžić Sadika Sadik	Stanić Rejka Doboj	19. brigada	Pribinić 24. IX 1944.		Nestao u borbi
737	Horvat Josipa Josip	Ruma	19. brigada	Pribinić 24. IX 1944.		Nestao
738	Halilović Alija	Travnik	14. brigada	Trepča, Tešanj 18. XII 1944.		
739	Holoubek Slavko	1922. N. Ves Derventa	18. brigade	Biliće, Tešanj 20. I 1945.		
740	Huskanović Huse Mušo	Moševac Maglaj	14. brigada	Kladari 25. III 1945.		
741	Humanović Stevana Radovan	Gusak Prnjavor	14. brigada	Stanovi 25. III 1945.		
742	Hajdić Bege Ramo	1924. Lepenica	14. brigada	Putnukovo Brdo 17. IV 1945.	Alibegovci	
743	Halilović Mehe Salih	1908. Raduša Tešanj	19. brigada	Teslić 18. IV 1945.	Teslić	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
744	Hodžić Osman	1920. Miljakovci Tešanj	19. brigada	Teslić 4. V 1945.	Teslić	Umro u bolnici
745	Havić Asima Ago	1922. G. Kolib B. Brod	Art. brigada divizije	19. VI 1945.	Inačol Srbac	Utopio se u Savi
746	Cvitanović Jozе Stipo	1912. Golubinja Zepče	2. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
747	Cvitanović Ivo	1911. Zepče	3. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
748	Cvijanović Ilije Zivko	1924. Cerovica Tešanj	3. bataljon 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.		Nestao u borbi
749	Cerić Ahmeta Čamil	1927. Miljanovci Tešanj	1. bataljon 14. brig.	Perkovića Han 14. I 1945.	Novi Šeher	
750	Cvikić Dane Stevo	1922. Grubišino Polje	Intendantura 14. brigade	Siprage 28. II 1945.	Siprage	Umro od tifusa
751	Oonalić Rešima Juso	1924. D. Sanica Ključ	3. bataljon 14. brigade	Makljenovac 17. IV 1945.	Makljenovac	
752	Cvetković Gervazije	1925. Brođanci Osijek	Izviđ. četa 19. brigade	Gojkovići Fojnica 6. V 1945.	Sučani Fojnica	U borbi sa četnicima
753	Cvetković Obrad	Detlak Derventa	18. brigada	Lipovac K. Varoš		Nestao u borbi
754	Colić Branko	1917. Štrbci Prnjavor	1. bataljon 18. brigade	Laminci 26. IX 1944.		Nije iznešen
755	Čardžić Izudin	1916. Krilo Duvno	1. bataljon 18. brigade	Kozarci Zenica 28. III 1945.		

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
756	Curie Marijan		1. bataljon 18. brigade	G. Dubica 24. V 1945.		
757	Cerimagić Sadika Ahmet	1927. Trebinje	4. bataljon 18. brigade	Vlaška Mala 25. V 1945.		
758	Celan Antin Ante	Prnjavor	2. bataljon 18. brigade	D. Dubica 25. V 1945.	D. Dubica	
759	Činić Đorđe Vojin	Razboj B. Gradiška	2. bataljon 18. brigade	Paljuge 4. IV 1945.		
760	Colić Ibrahima Đulaga	1924. Plan je Tešanj	4. bataljon 19. brigade	Osojci 23. XII 1944.	Osojci	U borbi sa ustašama
761	Oosapović S. Avdo	1928. Lepenica Tešanj	19. brigada	Jabuka 13. V 1945.	Jabuka	U borbi sa četnicima
762	Cupurdija Petka Boro	Moš tanica B. Dubica	Bat. za vezu 53. divizije	13. IV 1945.	Teslić	Umro od rana
763	Čeloć Šerif	1928. Sanica Ključ	3. bataljon 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.		Netaso
764	Custić Ilije Živko	1924. Kriškovci Prnjavor	2. bataljon 14. brigade	Mala Bukovica 22. II 1945.	M. Bukovica	
765	Custić J'akov		2. č. 3. bat. 14. brigade	Trepelji 25. IX 1944.		
766	Četojević Marka Radioslav	1928. Četojevići B. Luka	2. č. 4. bat. 14. brigade	Perkovića Han 9. IV 1945.	Novi Šeher	
767	Cobot Stjepana Ilija	1927. Prnjavor	Vozar. bat. 53. diviz.	Letpenica 6. V 1945.	Prnjavor	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
768	Čizmić Muniba Šerif	1915. Prusac Jajce	Inženj. bat. 53. divizije	Sokoline, K. Varoš 28. VI 1945.	K. Varoš	
769	Custić Steve Ilija	1924. Krišovci Prnjavor	14. brigada	M Bukovica 23'. II 1945.		
770	Cehaja Hasana Ibrahim	1913. Novo Selo Tešanj	19. brigada	Lupljanica 4. III 1945.		
771	Čostović Avdo	1928. Lepenica Tešanj	14. brigada	Jablanrca 13. V 1945.	Jabuke	
772	Škobalj Drago	1928. Mrčevci B. Gradiška	Bataljon pri diviz.	Karaula 10. IV 1945.	Novi Šeher	
773	Šljiva Vasilja Juzek	1919. N. Marinac Prnjavor	3. č. 4. bat. 14. brigade	Vlaška Mala 25. V 1945.	Vrbovac	
774	Šekororanji Ignaca Rudolf	1922. Udbina Karlovac	2. bataljon 14. brigade	Rajičevci B. Luka 8. VI 1945.	Rajičevci	Nesretn slučaj
775	Šurlan Dragan	1926. Vođičevo B. Novi	pom. polkom. čete 3. bat. 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.		Nestao u borbi
776	Šeremit Matin Ivica	1918. Derventa	polkom čete 4. bat. 14. brig.	Karaula 11. II 1945.	Tešanj	
777	Šironjić Miloš	Dragovići Prnjavor	vodn. 1. četa 1. bat. Prnj. part, odred	Smrtići 26. VIII 1943.	Prnjavor	
778	Šnjegova Bogdan	Sitneš Prnjavor	kurir Prnj. odreda		Korićani	Umro od tifisa
779	Šaćirić Uglješa	Kremna Prnjavor	3. bataljon 14. brigade	Klupe 15. VII 1944.	Maslovare	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i I M E	Godina i mjesto rođenja	jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
780	Šahbaz Alija	Kozarac Prijeđor	1. č. 3. bat. 14. brigade	Trešelj 25. IX 1945.		Nije iznešen
781	Soštarić Ivan	1917. G. Jesena Krapina	4. bataljon 14. brigade	Trepča 18. XII 1944.	Trepča	
782	Šiljak Junuz	1911. Tešanj	3. bataljon 14. brigade	Sivša 1. XII 1944.		Nestao
783	Šmulja Jefte Branko	1924. Štrbci Prnjavor	2. bataljon 14. brigade	Bradici, Zepče 1. XII 1944.		Nije iznešen
784	Šelkić Šabana Mustafa	1922. Lepenica Tešanj	19. brigade	Pribinić 9. IX 1944.	Pribinić	
785	Šimić Grge Rafail	1916. Ljubuški	19. brigada	27. XI 1944.	Siprage	Nesretan slučaj
786	Šabanović Mustafa		2. bataljon 19. brigade	Petrovo Polje 29. IV 1945.		Nestao u borbi
787	Stanović Jusuf	1924. Derventa	2. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
788	Cestarović Radiša Hasib	1915. Tarevci Krčmarica	4. bataljon 18. brigade	Zenica 29. III 1945.	Zenica	
789	Šavaj Antuna Jan	1926. Martinac Prnjavor	3. bataljon 18. brigade	Gradišće Zenica 12. IV 1945.	Gradišće	
790	Šepka Pero	1923. Selište	3. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
791	Šunjić Ivana Milan	1909. Novi Šeher Zepče	3. bataljon 18. brigade	Odžak 25. V 1945.	Novi Grad	

Redni broj	PREZIME (očevo ime) i IME	Godina i mjest rođenja	o jedinica	Gdje je poginuo, nestao, zarobljen	Gdje je sahranjen	Primjedba
792	Šatanović Jusuf		2. bataljon 18. brigade	Gluha Bukovica 1. V 1945.	Gluha Bukovica	
793	Sipka Tome Miloš	1916. Dragočaj B. Luka	2. bataljon 18. brigade	Očauš 20. VI 1945.	Očauš	
794	Simunik Ivana Sofija	1926. Štrbci Pr javor	Inženj. četa 18. brigade	Štrbci 25. XII 1944.		Na dopustu
795	Šimara Steve Jozo	1912. D. Miholjac	Vozar. bat. 53. divizije	Teslić 26. IV 1945.	Teslić	
796	Škrbić Trivun	1923. Seferovci B. Gradiška	18. brigada	Agino Selo 15. VII 1945.		Nestao u borbi
797	Sarić Gliše Đordo	Lupljanica Derventa	Bataljon pri diviz.	Teslić 18. I 1945.		
798	Šedek Đure Vinko	Đurđić Križevci	14. brigada	Sivša 2. XII 1944.		
799	Šljivić Zivko	V. Ilova Prnjavor	14. brigada	Maglaj 7. IX 1944.		

Napomena izdavača: Autori i izdavač „Hronike” 53. NOU divizije, željeli su da ova knjiga izađe iz štampe prije 7. septembra 1969. godine, to jest, prije dana proslave posvećene 25-godišnjici formiranja divizije.

Nije, dkle, bilo dovoljno vremena da se provjere razna imena mjesta, imena ljudi, datumi itd. Izvinjavajući se zbog toga čitaocima mi ih molimo da nam dostave svoje primjedbe kako bi u eventualnom drugom izdanju greške bile izbjegnute.

S A D R Ž A J

PREDGOVOR	3
UVOD.....	5
G L A V A I — FORMIRANJE I PRVE BORBE53. DIVIZIJE ...	12
1. Pripreme za formiranje Divizije.....	12
2. Organizacija i formacija Divizije.....	16
3. Obostrani raspored i odnos snaga u prostoru srednje Bosne avgusta 1944. godine.....	18
4. Prve borbe Divizije.....	19
G L A V A II — OPERACIJE DIVIZIJE U DOLINI RIJEKE BOSNE I RIJEKE VRBASA SEPTEMBRA 1944. GODINE.....	36
1. Borbe jedinica Divizije od 1. do 7. septembra 1944. godine na komunikaciji Maglaj—Doboj—Derventa.....	36
2. Napad jedinica Divizije na Doboj i Derventu 8. i 9. septembra 1944. godine.....	41
3. Borbe 53. divizije u drugoj banjalučkoj operaciji.....	47
G L A V A III — BORBA DIVIZIJE PROTIV KONCENTRISANIH KRAJIŠKIH I SREDNJOBOSANSKIH ČETNIKA U REJONU DOBOJA 69	
G L A V A IV — BOBRE DIVIZIJE KRAJEM OKTOBRA I U NOVEMBRU 1944. GODINE U SKLOPU GLAVNIH SNAGA 5. KORPUSA U DOLINI RIJEKE BOSNE.....	78
G L A V A V — BOBRE DIVIZIJE PROTIV NJEMAČKE GRUPE ARMIJA „E” KRAJEM 1944. GODINE.....	89
1. Prethodne borbe Divizije na dijelu komunikacije Zepče—Brod i u području srednje Bosne.....	90
2. Borbe sa prvim kolonama njemačke Grupe armija „E”	93
3. Rješavanje kadrovskih problema krajem 1944. godine	99
4. Političko-vaspitni rad u jedinicama Divizije i sa narodom srednje Bosne.....	101
5. Razvoj pozadinskih organa u službi Divizije.....	102
6. Stanje Divizije krajem 1944. godine.....	102
7. Formiranje 53. divizije decembra 1944. godine.....	104

Strana

G L A V A VI — BORBE U JANUARU I PRVOJ POLOVINI FEBRUARA

1945. GODINE.....107

1. Borbe u dolini rijeke Bosne u toku januara 1945. godine. . . .

110

2. Borbe protiv 1. i 2. srednjobosanskog četničkog korpusai 6. ustaške domobranske divizije u januaru i februaru 1945. godine

1 2 3

G L A V A VII — BORBE OD POLOVINE FEBRUARA DO KRAJA

MARTA 1945. GODINE.....131

1. Vojno-strategijske situacije u dolini rijeke Bosne i rijeke Vrbasa polovinom februara 1945. godine.....

131

2. Stanje 53. divizije, raspored jedinica i borbe do 18. februara 1945. godine.....

132

3. Napad snaga 53. divizije na sistem njemačko-fašističkih uporišta zapadno i jugozapadno od Doboja 21. februara 1945. godine . . .

133

4. Borbe Divizije početkom marta 1945. godine.....

138

5. Bitka na Vučjaku.....

139

6. Sređivanje i popuna Divizije u vremenu od” 10. do 18. marta i priprema za nove zadatke.....

145

7. Stanje u 1. i 2. srednjobosanskom četničkom korpusu polovinom marta 1945. godine, neposredni planovi i zadaci.....

146

8. Raspored njemačkih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga polovinom marta 1945. godine u dolini rijeke Bosne, rijeke Vrbanje i rijeke Vrbasa.....

147

9. Dejstva Divizije druge polovine marta do početka aprila 1945. godine.....

148

10. Borbe sa crnogorskim četnicima Pavla Đurišića na području planine Motajice i Lijevča polja.....

153

11. Promjene u kadrovskom i boračkom sasfavu jedinica 53. divizije marta 1945. godine.....

155

G L A V A VIII — BORBE ZA KONAČNO OSLOBOĐENJE BOSNE

157

1. Borbe u dolini rijeke Bosne od 6. do 15. aprila 1945. godine . . .

157

2. Dejstvo avijacije NOV Jugoslavije u borbama u dolini rijeke Bosne od 6. do 10. aprila 1945. godine.....

158

3. Napadi 14. brigade i 2. bataljona 19. brigade na dijelu komunikacije Žepče—Maglaj od 9. do 15. aprila 1945. godine.....

160

4. Borbe 18. brigade na sektoru Zenice od 26. marta do 14. aprila 1945. godine.....

162

5. Borbe za oslobođenje Žepče, Maglaja, Doboja, Dervente, Banjaluke i Kotor-Varoša u vremenu od 15. do 25. aprila 1945. godine . . .

164

a) Oslobođenje Žepče 15. aprila 1945. godine.....

164

b) Napad 14. brigade i dva bataljona 19. brigade na Doboju i Maglaj 16. aprila 1945. godine.....

164

c) Oslobođenje Mglaja 16. aprila 1945. godine.....

165

d) Oslobođenje Dervente 19. aprila 1945. godine.....

166

e) Oslobođenje Banjaluke 22. aprila 1945. godine.....

167

f) Oslobođenje Kotor-Varoša 25. aprila 1945. godine.....

170

Strana

G L A V A IX — UNIŠTENJE ČETNIKA DRAŽE MIHAJLOVICA MAJA 1945. GODINE.....	172
G L A V A X — OPERACIJA VLAŠKA MALA.....	190
G L A V A XI — ORGANIZACIONO-FORMACIJSKE I KADROVSKE PROMJENE APRILA I MAJA 1945. GODINE I ZAVRŠNE BORBE DIVIZIJE.....	207
1. Organizacijsko-formacijske i kadrovske promjene.....	207
2. Borbe i zadaci 53. divizije krajem maja 1945. godine.....	210
MJESTO, ULOGA I ZNAČAJ 53. DIVIZIJE U BORBI NARODA SRED- NJE BOSNE.....	211
SPISAK POGINULIH, ZAROBLJENIH I NESTALIH BORACA 53.NO SREDN.TOBOSANSKE DIVIZIJE.....	217

I S P R A V K E

Strana	12	fusnota 1 piše „NOBJ”, a treba NOVJ
55	13	odozgo 26-i red piše za „Bosansku Krajinu”, a treba za Bosnu i Hercegovinu
55	13	odozgo 29-i red piše za „Bosansku Krajinu”, a treba za Bosnu i Hercegovinu
55	15	odozgo 10-i red piše „daie”, a treba daje
55	15	odozdo 15-i red piše „domobrnima”, a treba domobranima
55	19	odozdo 24-i red piše „vulo”, a treba vrlo
55	20	odozdo 26-i red piše „u istočnoj Bosni”, a treba ka istočnoj Bosni
55	23	odozgo 7-i red piše „stnovnika”, a treba stanovnika
55	24	odozdo 4-i red piše „bicali” ,a treba bacali
55	27	odozgo 18-i red piše „oviona”, a treba aviona
ti	36	odozgo 6-i red piše „na napade”, a treba napadima
55	44	odozdo 28-i red piše „zaplijenja”, a treba zaplijenjena
55	45	odozgo 31-i red piše „divizja”, a treba divizija
55	45	odozgo 31-i red piše „oslobdila”, a treba oslobodila
55	45	odozdo 19-i red piše „divizja”, a treba divizija
55	46	odozdo 12-i red piše „traženoj”, a treba datoj
55	48	odozgo 4-i red piše „količino”, a treba količinom
55	49	odozgo 14-i red piše „da”, a treba na
55	50	odozgo 26-i red piše „artiljrijskim”, a treba artiljerijskim
55	65	odozgo 24-i red piše „mitrajeskim”, a treba mitraljeskim
55	70	odozgo 16-i red piše „brigde”, a treba brigade
55	73	odozdo 18-i red piše „napad”, a treba napada
55	74	odozgo 10-i red piše „povukle”, a treba provukle
55	75	odozgo 26-i red piše „rdozrušile”, a treba razrušile
55	76	odozgo 17-i red piše „Javorinima”, a treba Javoranima
55	83	odozdo 20-i red piše „Cukovac”, a treba Cukovac
55	84	odozdo 29-i red piše „Rudanpi”, a treba Rudanki
55	85	odozgo 6-i red piše „Kadinjanje”, a treba Kadinjane
55	96	odozgo 14-i red, ispravka cijele rečenice, piše: „Jedinice 4 ustaše. Su-tradan u ponovnom napadu na ista uporišta, Brigada nije uspjela pusa koji je izvodio ovaj napad...” , a treba da stoji: „Jedinice 4. divizije nisu dozvolile prodor Nijemaca u Travnik. O borbama 5. SS brdskog korpusa koji je izvodio ovaj napad, zapisano j e . .
55	99	odozdo 24-i red piše „iskstva”, a treba iskustva
101	101	odozgo 8-i red piše „mjeso”, a treba mjesto
101	101	odozgo 10-i red piše „inerosovanje”, a treba interesovanje
102	102	odozdo 10-i red piše „onmogućili”, a treba onemogućili
Strana	109	odozgo red 10-i piše: „Sa svoja tri bataljona dejstvovaće na komu-nikacija na levoj strani biti za energično gonjenje i razbijanje čet-nika u srednjoj Bosni. Treba da stoji: Štab 53. divizije će svoju jednu

		brigadu, bataljon OZN-e i Odred upotrijebiti za energično gonjenje i razbijanje četnika u centralnoj Bosni.
⁵⁹	112	odozgo 7-i red stoji: „4.”, a treba Četvrti
11	114	odozgo 24-i red piše „sandessicen”, a treba landessicen
¹¹	116	odozdo 5-i red piše „I dok on je”, a treba I dok je on
⁵¹	118	odozdo 11-i red piše „Vitkovica”, a treba Vitkovcima
11	121	odozgo 23-i red treba brisati riječ „naša”
11	122	odozgo 23-i red piše Eberljan, a treba Eberlajna
11	125	odozgo 1-i red treba dodati iza riječi „jedinice” 53.
	127	odozdo 29 red piše „Jadovicama”, a treba Jadovici
	127	odozdo 15-i red piše „Iličine”, a treba Iličane
	129	odozgo 16-i red piše „Danatna”, a treba Danima
	136	odozgo 6-i red piše „dnesne”, a treba desne
¹¹	136	odozdo 15-i red piše „Uspostavljene”, a treba Uspostavljanje
11	136	odozdo 7-i red brisati riječ „još”
⁵⁷	*143	odozgo 22-i red brisati riječ „ceste”
11	144	odozdo 17-i red piše „Milošina”, a treba Milašina
11	145	odozdo 23-i red piše „Vučjak—Ritešić—Majevac”, a treba Vučjak—Glogovac
11	145	odozgo 22-i red piše: „Đuričić izvršio je pormabu izdaju prema narodu 1 kralju i ovoj komandi”, a treba: Đuričića, dok ostalo brisati,
11	154	odozdo 13-i red piše „U noći između 1. i 2. aprila vođena je napad i uništi ta četnička grupacija. Očekujući sadejstvo 39. divizije, Štab 53. divi”, Treba da stoji: „U noći između 1. i 2. aprila vođena je žestoka borba na r. Vrbasu u kojoj su četnici imali 15 mrtvih i 25 ranjenih.
	157	odozdo 22-i red piše „3. korpus 27. divizije”, a treba: 27. divizija, 3. korpusa
11	162	odozdo 25-i red piše „zaposjla”, a treba: zaposjela
	163	odozgo 18-i red piše „Borbu bataljona na Gradišću potpomagala je i jedna četa 3 bata-cima nanijeti sljedeći gubici: 60 mrtvih, od kojih 2 oficira. Uništen 1 kamion, 1 2 ranjena borca”, Treba da piše: Borbu Bataljona na Gradišću potpomagala je i jedna četa 3. bataljona i ubila 2 Nijemca i 11 konja. Četa je pretrpjela teže gubitke od 4 mrtva i 2 ranjena borca.
11	164	odozdo 19-i red piše „Zarobljene” a treba: Zaplijenjene
11	166	odozdo 16-i red iza riječi 180 domobrana treba dodati — a zaplijenila
11	168	odozgo 21-i red piše „Tesićima”, a treba Tešićima
11	168	odozgo 22-i red piše „Podbrđa”, a treba Podbrđa
	168	odozgo 24-i red piše „Rađujevac”, a treba Radunjevac
11	168	odozdo 29-i red piše „Čelince” ,a treba Čelinca
	174	odozdo 3-i red piše „Čardana”, a treba Čardačana
11	175	odozgo 14-i .red iza riječi jugoistočne treba dodati: istočne i sjevero-istočne
11	180	odozgo u 5-om redu piše „zarobljene” a treba: zaplijenjene
11	187	odozgo u 3-em redu piše „Izgari” a treba Izgori
11	190	odozgo 17-i red piše „neprijatelja” a treba: protivnika
11	217	odozdo 1-i red piše „SREDNJE BOSANSKE” a treba: SREDNJO-BOSANSKE
11	351	odozdo 4-i red piše „dkle” a treba: dakle